APPENDIX AD LIBRUM SACRAMENTORUM S. GREGORII MAGNI. **(C,S)***

VETUS MISSA.

Dominica in die sancto Paschae.

241 *Primo antequam episcopus Missam celebret, ingredietur quoddam oratorium, et secundum cordis compunctionem seipsum libamine orationis Deo offerat. Dicat hanc orationem:*

Via (929) sanctorum omnium Jesu Christe, qui ad te venientibus claritatis gaudium contulisti, introitum templi istius, Spiritus sancti luce perfunde, qui locum istum sanctorum tuorum martyrum nomine vel sanguine consecrasti: praesta, quaesumus, omnipotens Deus, ut omnes (930) isti intercedentes obtineant veniam pro delictis, ab omnibus liberentur angustiis, impetrent quidquid petierint pro necessitatibus suis, placere semper praevaleant coram oculis tuis, quatenus, per te et per sanctum Petrum militem tuum muniti, mereamur aulam paradisi introire. Per.

Hora vero diei tertia (931) *arma sibi deferantur sacerdotalia, quae induet extra chorum sinistrae partis in loco* (932) *secretarii. Dum introierit in secretarium, dicat hanc Orationem:*

Omnipotens et misericors Deus, qui sacerdotum ministerio, ad tibi serviendum et supplicandum uti dignaris, quaesumus immensam clementiam tuam ut quidquid modo visitamus visites, quidquid benedicimus benedicas, sitque ad nostrae humilitatis introitum, sanctorum tuorum meritis, fuga daemonum, angeli pacis ingressus. Per.

Primo quidem (933) *minister deferat caligas, usque ad genu tendentes, et dicat:* Tu Domine, optamus, jubeas benedicier omnes. *Respondet episcopus:*

Totius honestatis auctor omnipotens Deus, ad reprimendas antiqui hostis versutias, per nostrae servitutis mysterium [*forte,* ministerium] jube sanctificari has caligas, ut et in gressu resplendeat Evangelii veritas, et mente fidei exerceatur integritas. Per omnia.

Deinde minister det (934) *sandalia, et dicat, ut supra. Respondet episcopus:*

Indue me, Domine, calceamentis justitiae, **242** quem Joannes vidit vestitum podere, ut possim tibi omni tempore cum timore servire. Per omnia.

Post haec vero ornet se caeteris indumentis, et minister administret (935) *superhumerale, et dicat:* Jube, Domine, benedicere. *Respondet episcopus:*
Virtus summa Deus, cunctorum rector opimus,
Tu benedic nostrum, quo nunc ornamur, amictum: Ut servire tibi valeamus corde pudico.
Per omnia.

Postea ministret ei albam (936) *et dicat, ut supra.*
Vestibus angelicis induti, Rex pietatis;
Possimus libare pii libamen odoris,
Clemens et pravae purges contagia mentis.
Ac citius delenda (937) malae contagia mentis.
Per omnia.

Postea ministret ei (938) *cingulum, et dicat, ut supra.*
Scrutator cordis, et castae mentis amator,
Tu lumbos praecinge meos, Deus intime judex,
Mortificans pravos in casto corpore gestus.
Per omnia.

Postea detur ei balteum (939) *pudicitiae, et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus:*

Rogo te, altissime Deus Sabaoth, Pater sancte, ut me castigare digneris, accingere, et meos lumbos balteo tui timoris ambire, ac renes cordis mei tuae charitatis igne urere, ut pro peccatis meis possim intercedere, et astantis populi peccatorum veniam promereri, ac pacificas singulorum hostias immolare. Per.

Tum minister efferat ei stolam jucunditatis, gerens vitam geminae contemplationis. Et dicat, ut supra. Respondet episcopus:
Colla jugo subdenda tuo, Deus alme, sacrato,
Ad cujus dignum pretiosa morte sepulcrum, Virtus angelica consederat ordine mundo,
Per omnia.

243 *Super haec itaque ministretur ei* (940) *tunica gyris* (941) *in tintinabulis* (942) *mirice* [Leg. *mirifice] refecta, et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus:*
Sanctifica tunicam qua nunc superinduor, istam,
Omnipotens aeterne Deus, sine numine cujus
Nil humana valet devoti condere virtus.
Et qui me sacris voluisti vestibus uti, Da servire tibi, judex pie, mente fideli.
Per omnia.

Deinde ministretur ei aqua ad manus, et pecten ad caput, et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus:

Omnipotens et misericors Deus, precor clementiam tuam, ut me audaciter accedentem non sinas perire, sed dignare lavare, ornare et leniter suscipere. Per omnia.

Tunc ministrentur ei (943) *manicae, ut supra.*
Digna manus nostras Christi custodia servet,
Ut tractare queant nostrae monumenta salutis.
Per omnia.

Postea (944) *detur ei annulus in dextera manu desuper manica. Dicat minister, ut supra. Respondet episcopus:* Pignore me fidei signatum pacis et arrha,
Custodi dextra, rex benedicte, tua.
Per omnia.

Postea ministretur ei (945) *casula, tandem vero* (946) *rationale cohaerens vinctim* [Forte *junctim] superhumerali. Et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus:*
Spes aeterna, Deus, cunctorum certa, salusque,
Tu memor esto mei toto te corde petenti,
Exsequar ut dignus coelestis munia vitae.
Dumque meis manibus tractatur mystica virtus,
Dispereat quidquid contraxerat ordo veternus.
Per omnia.

Deturque manui laevae (947) *manipulus castitatis, et dicat minister:* Jube, Domine, benedicere. *Respondet episcopus:*
Qui super astra sedes, qui regni sceptra tueris,
Summus adesto, Deus, mihimet tua jussa sequenti,
Ac levem capiti complexibus adhibe dextram,
Auxiliumque mihi tribuas per cuncta benignus,
Ut valeam casta tibi sistere perpeti vita.
Per omnia.

Cum omni quoque diligentia episcopus veneretur a suis. Eo autem rationabiliter (948) *flamineato, accedat ordinatim omnis* (949) *processio.* VII, *aut* V, *aut* III, (950) *etsi non presbyter, et diaconus. Presbyter quoque ad dextram et diaconus ad sinistram. Subdiaconus vero ante oculos ejus teneat Evangelium: qui etiam stipatus sit duobus acolythis, aut pluribus cum candelabris et thuribulis. Interim sane praeparet se schola, et cantor eorum medius* (951) *annuente episcopo inchoat Antiphonam,* Resurrexi. *Psal.* Domine, probasti me. *Properante episcopo ad templi vestibulum, et ad ostium secretarii, osculetur Evangelium, et postea cum omni diligentia incedant. Finitoque Introitu ingrediatur medius pontifex, cum collegio processionis. Eo autem astante et orante dicat hanc Orationem:*

(952) Suscipe confessionem meam, unica spes salutis meae, Domine Deus meus, quia gula, ebrietate, fornicatione, libidine, acedia, tristitia, somnolentia, **244** negligentia, ira, cupiditate, invidia, malitia, odio, detractione, perjurio, falsitate, mendacio, vana gloria, levitate ac superbia perditus sum, et omnino cogitatione, locutione, actione, atque omnibus sensibus

exstinctus; qui justificas impios et vivificas mortuos, vivifica me, et resuscita me, et miserere mei, Deus meus.

Annuente episcopo (953) *incipiatur Psalmus a cantore, cum Introitu reciprocante.* (954) *Interim quoque osculetur omnes sibi circumdatos, incipiens* (955) *sinistre, alternatimque veniens* (956) *dextre.*

Hoc autem expleto, (957) *episcopus signo digiti sui, inchoet cantor* Gloria Patri. *Et properet episcopus ad altare stipantibus ministris; dicat hanc Orationem:*

Indignum (958) me, Domine, sacris tuis esse fateor, qui innumeris quotidie peccatis fuscor. Quid ego blandis te, Domine, verbis rogare praesumo, quem improbis saepissime factis offendo? Tu enim, Domine, mihi medicinam ingeris aegro, ego sanitati meae contraria ago; legem tuam, Domine, sacris paginis inditam lego, sanam vero disciplinam infelix negligo. Ad tuum quidem altare quasi devotus accedo, sed a praeceptis tuis contumaci corde recedo. Da ergo mihi, Domine, quaeso, cor compunctum, quod veraciter odio habeat peccatum. Meum est, si donaveris, delicta deflere; tuum est ea ut nivem cito delere. Et licet palmam amiserim inimico fraudante, ad veniam saltem perveniam te miserante. Tibi Deo est honor, regnum Regi cunctorum cuncta regnanti in saecula saeculorum. Amen.

Mora quidem orationis facta, sicut ordinati sunt, alter alterutrum presbyteri et diaconi osculentur altaris cornua. Et ultimus episcopus, ministrantibus illis, osculetur Evangelium ab ipsis elevatum et apertum, a subdiacono scilicet in altaris medio positum. Et tunc canatur Kyrie eleison. *Et ipsis ducentibus, perveniat episcopus ad solium.* (959) *Et tunc incipiat* Gloria in excelsis Deo. *Post haec autem canatur Missa secundum sui visum* [forte *usum*]. *Et annuntiat episcopus:* Pax vobis. *Resp.* Et cum spiritu tuo.

Oratio.---Deus, qui hodierna die per unigenitum tuum, *etc.*

Exinde procedat subdiaconus in ambonem, et (960) *legat Epistolam,* Expurgate. (961) *Resp.* Haec dies. Alleluia, Pascha nostrum.

Incedat siquidem diaconus cum thuribulo, aliusque minister cum thure genuflectentes ad genua sedentis episcopi, et mittat incensum, fumum suavis odoris, et dicat:

Mitto incensum in odorem suavitatis et in nomine sanctae et individuae Trinitatis.

Et diaconus postulans inclinato capite benedictionem, et dicat: (962) Jube, Domine, benedicere. *Respondet episcopus:* Dominus sit in corde tuo, et in ore ad proferendam Evangelii lectionem.

Accipiens ipse Evangelium et deosculetur eum et altare. Et ascendat in ambonem (963) *adnuntianti* [forte *ad nunciandum] verba aeternae felicitatis. Legatur Evangelium* (964) Maria Magdalenae. *Finito Evangelio portetur Evangelium a subdiacono, ut osculetur episcopus, et* (965) *omnes post illum. Et dicat episcopus* Dominus

vobiscum. *Resp.* Et cum Spiritu tuo. (966) Oremus. *Tunc incipiat Offertorium* (967) Terra tremuit.

245 *Eo autem finito, et* (968) *oblatione recepta* (969) *cum omni processione revertatur ad solium, et exuat* (970) *manicas,* (971) *lavetque manus, et sic ingrediatur propitiatorium, et* (972) *omnis processio offerat sibi oblationem, et* (973) *ad ultimum incensum, et dicat has Orationes dum incensatur:*

Domine Deus noster, supplici devotione deposcimus ut sicut suscepisti munera Abel, Noe, Aaron, Zachariae et Samuel, et omnium sanctorum tuorum, sic manu nostra peccatrice suscipere digneris incensum istud in odorem suavitatis, et remissionem omnium peccatorum nostrorum. Per Dominum.

Alia.---Placetur, Domine, hoc thymiamate vel incenso furor tuus contra me, et contra locum istum, et contra populum istum, et praesta propitius ut fumus boni odoris tibi simus ad capiendam vitam aeternam. Per.

Postea vero ordinent se more ecclesiastico. Hoc est, diaconi ante altare, subdiaconi retro, episcopus in medio, quia in ore duorum vel trium stat omne verbum, inclinantes capita quousque dicatur per omnia saecula saeculorum. *Resp.* Amen. *Et dicat hanc Orationem* super oblata: (974) Suscipe, Domine, quaesumus, preces populi tui cum oblationibus Hostiarum. *Require retro in Sabbato sancto. Tunc vero post hanc erigunt se, et acolythi ministrent aquam ad manus* (975) *diaconum, et manutergium; et dicat pontifex alta voce:* Per omnia saecula saeculorum. *Resp.* Amen. Sursum corda. *Resp.* Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. *Resp.* Dignum et justum est.

Praefatio.---Vere dignum et justum est, aequum et salutare: Te quidem omni tempore, *ut supra.*

Dum dicatur Sanctus, *inclinant se omnes, et episcopus dicat hanc Orationem interim:*

(976) Deus, qui non mortem, sed poenitentiam desideras peccatorum, me miserum fragilemque peccatorem a tua non repellas pietate; neque aspicias ad peccata, et ad scelera mea, et immundas turpesque cogitationes meas, quibus flebiliter a tua disjungor voluntate, sed ad misericordiam tuam, et ad fidem devotionemque eorum, qui per me peccatorem tuam expetunt misericordiam. Et quia me indignum medium inter te et populum tuum fieri voluisti, fac me dignum talem, ut possim tuam exorare misericordiam pro me, et pro eodem populo tuo. Et adjunge voces nostras vocibus sanctorum angelorum tuorum, ut sicut illi te laudant incessanter et infatigabiliter in aeterna beatitudine, ita nos quoque eorum interventu mereamur laudare te inculpabiliter in hac peregrinatione. Per Dominum.

Te igitur, clementissime Pater.

Communicantes, et memoriam venerantes, *ut supra.*

Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, *ut supra.*

Antequam dicatur Per quem haec omnia, (977) *Benedictio carnis:*

Deus universae carnis, qui Noe et filiis ejus.

Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, +sanctificas, +vivificas.

246 *Acolythus vero cum patena stet retro diaconos inclinans se cum diaconibus, usque dicat episcopus* Nobis quoque peccatoribus. *Diaconus igitur qui Evangelium legit,* (978) *inde praecavens quod super calicem episcopus faciat signum crucis, et* (979) *praeveniat sibi* (980) *sublevans calicem in conspectu Domini, et revertatur ad locum suum cito. Siquidem subdiaconi a retro altari, ubi memoriam* (981) *vel nomina vivorum et mortuorum nominaverunt, vel recitaverunt, procedunt post diaconum inclinantes capita. Dominica Oratione finita, accipiat subdiaconus patenam de manu acolythi, et det diacono, et ille deferat episcopo; et post haec stabilientur in loco quo erant, antequam legeretur Evangelium, quousque Benedictio et pacis osculum fuerint finita. Deinde dum dicat episcopus* Per omnia saecula saeculorum, *Resp.* Amen, *post Dominicam Orationem, dum finierit* Libera nos a malo, *annuente episcopo* (982) *dicat diaconus:* (983) Humiliate vos ad Benedictionem; *et populus resp.* Deo gratias. *Et episcopus dicat hanc Benedictionem:*

(984) Benedicat vos omnipotens Deus hodierna interveniente paschali solemnitate, etc.

Et inde accipiens partem corporis Domini et dicat: Pax Domini (985) sit semper vobiscum. *Resp.* Et cum spiritu tuo. *Et annuente episcopo dicat cantor:* Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. (986) *Interim osculetur archidiaconum et caeteros. Inde vertens se ad altare dicat hanc Orationem;* Dominus vobiscum. *Resp.* Et cum spiritu tuo.

(987) Haec sacrosancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat (988) omnibus sumentibus salus mentis et corporis, et ad vitam capiendam aeternam praeparatio salutaris. Per Dominum.

Dum frangitur corpus.---Emittere digneris, Domine, sanctum angelum tuum ad sacrum et immortale mysterium, scilicet corpus et sanguinem tuum; nos enim frangimus, Domine, illud; tu dignare benedicere, et praesta ut immaculatis sensibus et manibus illud tractare valeamus, et digne sumere. Per Dominum nostrum. Emitte angelum tuum, Domine, ut dignetur.

Post haec itaque (989) *communicent se omnes singillatim, episcopus quoque;* (990) *eoque communicato dicat Orationes has:*

Perceptio corporis et sanguinis tui, Domine Jesu Christe, quam ego indignus praesumo sumere, non mihi veniat ad judicium et condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis, qui cum Patre in unitate.

Alia.---Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris, cooperante Spiritu sancto, per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum corpus et sanguinem tuum a

cunctis iniquitatibus et universis malis meis, et fac me tuis obedire praeceptis, et a te nunquam in perpetuum separari. Qui cum Patre.

Alia.---Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, da mihi hoc corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi **247** ita sumere, ut merear per hoc remissionem omnium peccatorum meorum accipere, et tuo sancto Spiritu repleri, quia tu es benedictus, et praeter te non est alius, cujus regnum gloriosum permanet in saecula saeculorum. Amen.

Et (991) *episcopus communicet presbyteros et diaconos cum osculo pacis,* (992) *sicco tamen sacrificio, et subdiaconos sine osculo, misto* (993) *sacrificio. Et diaconi et presbyteri summatim gustent cum calice, tenente subdiacono, de ipso sanguine. Interim cantor incipiat, annuente episcopo,* (994) *Com.* Pascha nostrum; *Psalm.* Domine probasti me, *cum* Gloria. *Hoc autem expleto, sedeat episcopus in solio, et, lotis manibus tertio, revertatur ad altare, et dicat Collectam.*

248 *Ad Complendum.*---Spiritum nobis, Domine. *Postea dicat episcopus convertens ad populum:* Dominus vobiscum. *Resp.* Et cum spiritu tuo. *Annuente episcopo, dicat diaconus:* Ite (995) Missa est. *Resp.* Deo gratias. *Ipse autem episcopus deosculatur altare, cum silentio dicit hanc Orationem:*

Oremus.---(996) Placeat tibi sancta Trinitas, *ad sanctum Joan. ad Vesp.* Concede, quaesumus, omnipotens Deus; *ad fontes:* Praesta, quaesumus, omnipotens Deus, *ad sanctum Andream:* Praesta, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui gratiam. *Hactenus Missae Paschalis.*

ALIA MISSA VETUS.

247 (997) *Incipit Ordo pontificis, quando praeparat se ad Missam.* (998) *Quando lavat manus, dicat hanc orationem:*

Largire sensibus nostris, omnipotens Pater, ut sicut exterius abluuntur inquinamenta manuum, sic a te mundentur interius pollutiones mentium, et crescat in nobis sanctarum augmentum virtutum. Per.

Postea (999) *se incipit sandalia episcopus calciare, et dicit Orationem hanc:*

Calcia, Domine, pedes meos in praeparatione Evangelii pacis, et protege in velamento alarum tuarum.

(1000) *Deinde cantet cum circumstantibus hos Psalmos:*

Quam dilecta; Benedixisti, Domine; Inclina, Domine, *cum precibus:* Exsurge, Domine; fiat misericordia tua, Domine; Deus tu conversus; Ostende nobis, Domine; Ne intres in judicium; Propitius esto peccatis nostris; Domine, exaudi orationem.

Aures tuae pietatis, mitissime Deus, inclina precibus meis, et gratia sancti Spiritus illumina cor meum, ut tuis ministeriis digne ministrare valeam, ac te aeterna charitate diligere merear. Per.

Oratio sacerdotis ad Missam praeparandi.---Obumbra, Domine, caput meum umbraculo sanctae fidei, et expelle a me nubila ignorantiae. Amen.

Ad albam.---Indue me, Domine, vestimento salutis, et circumda me lorica fortitudinis. Amen.

Ad zonam.---Domine, accinge in me custodiam mentis meae, nec ipsa mens inflectatur spiritu elationis. Amen.

Ad stolam.---Stola justitiae circumda, Domine, cervicem meam, et ab omni corruptione peccati purifica mentem meam. Amen.

Ad casulam.---Indue me, Domine, ornamento charitatis et pacis, **248** ut, undique munitus virtutibus, possim resistere vitiis, et hostibus mentis et corporis.

Postquam ad manipulum.---Da mihi, Domine, sensum rectum, et vocem puram, ut implere possim laudem tuam.

Postquam intrat in ecclesiam, (1001) *osculetur duos presbyteros, et duos diaconos,* (1002) *incipiens per se* Introibo ad altare Dei, *cum Psalmo* Judica me, Deus. *Interim dum cantetur Versus ad Introitum, dicit has Orationes.* (1003) Aufer a nobis iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mentibus [*Lege* mereamur] introire.

Alia Oratio.---(1004) Omnipotens Deus, qui me peccatorem sacris altaribus astare voluisti, et sancti nominis tui laudare potentiam, concede, quaesumus, per hujus sacramenti mysterium, meorum veniam peccatorum, ut tuae Majestati digne ministrare merear. Per.

(1005) *Deinde cum osculabitur Evangelium dicat:*

Pax Christi quam nobis per Evangelium suum tradidit, confirmet, et conservet corda nostra et corpora in vitam aeternam. Amen.

(1006) *Confessio sacerdotis ante altare.*

Suscipe confessionem meam, unica spes salutis meae, Domine Deus meus. Gula, ebrietate, fornicatione, libidine, tristitia, acedia, somnolentia, ira, cupiditate, invidia, malitia, odio, detractione, perjurio, falsitate, mendacio, vana gloria, levitate ac superbia perditus sum; et omni cogitatione, locutione, actione, atque omnibus malis exstinctus sum; sed tu, qui justificas impios, et vivificas mortuos, vivifica me et resuscita me, Deus meus.

Oratio sacerdotis ante altare priusquam Missam incipiat.---Deus, propitius esto mihi peccatori, quia tu es Deus immortalis, et sine peccato solus. Domine Deus meus, indigno mihi famulo tuo indulge, quia peccator sum et indignus, qui praesumo ad sanctum altare tuum accedere, et invocare te, qui peccavi coram te, et coram angelis tuis; sed tribue **249** indulgentiam delictorum meorum, et confirma me in sancta Ecclesia tua, in fide orthodoxorum, et doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitae meae. Qui vivis.

(1007) *Item Oratio interim dum* Gloria in excelsis Deo *cantatur.*---Domine Jesu Christe, Redemptor mundi, propitius esto mihi peccatori, omnibus modis in peccato jacenti, quia tu solus Domine Deus noster immortalis es et sine peccato; indulge mihi miserrimo praesumenti accedere ad sanctum altare tuum et invocare te, quia peccavi ab infantia mea usque nunc coram te, et coram omnibus sancti tuis; sed per illorum intercessionem mihi divina clementia veniam peccatorum meorum, et doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitae meae. Qui vivis et regnas.

(1008) *Post collectam usque ad Evangelium prout sibi videatur, dicit has Orationes:*

Deus, qui de indignis dignos facis, de peccatoribus justos, de immundis mundos, munda corpus meum, et cor meum ab omni contagione et sorde peccati, et fac me dignum sanctis altaribus tuis ministrum, et concede propitius, ut in hoc altari, ad quod indignus accedo, Hostias placabiles offeram pietati tuae pro peccatis et offensionibus meis, et innumeris quotidianisque excessibus, et grege mihi commisso, et famulo tuo N. conjugeque, ac populo sibi subjecto, et omnibus circumastantibus, omnibusque mihi familiaritate conjunctis, atque omnibus me odio exsecrabili insectantibus, et Ecclesiae tuae commissae adversantibus, cunctis fidelibus simul Christianis. Et per eum sit tibi meum votum, atque sacrificium acceptabile, qui se tibi Deo Patri obtulit in sacrificium Jesus Christus Dominus noster.

Ignosce, Domine, quod te rogare compellor, dum per immunda labia mea nomen sanctum tuum assumo, ut cum pudendorum actuum meorum secreta confiteor, non habeo apud te verba sine crimine. Tu enim conscientiae meae vulnera, tu cogitationum mearum occulta nosti, et immunditiam meam tu solus agnoscis. Miserere mihi, Domine, miserere mihi; ignosce mysterii tui secreta tractanti, nec indignum misericordia tua judices quem pro aliis rogare permittis; et in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem dispensationis creditae non recuses, Salvator mundi. Qui vivis.

Cum (1009) *incensum, antequam legatur Evangelium, mittit in thuribulum, dicat:*

Odore coelestis inspirationis suae accendat, et impleat Dominus corda nostra ad audienda et implenda Evangelii sui praecepta. Qui vivit.

(1010) *Deinde inclinanti diacono dicat sacerdos:*

Dominus in corde tuo, et in labiis tuis, ut annunties competenter Evangelium pacis.

(1011) *Perlecto autem Evangelio, afferatur ad salutandum episcopo, et dicat:*

Per istos sermones sancti Evangelii Filii tui Domini nostri Jesu Christi indulgeat Dominus peccata nostra.

Cum (1012) *autem ornatum fuerit altare, antequam suscipiat praesul oblationes presbyterorum, et diaconorum, dum canuntur Offertoria, ascendat ad altare, et humillime dicat hanc Orationem:*

250 Ante oculos tuos, Domine, reus, conscientiae testis assisto. Rogare non audeo quod impetrare non mereor. Tu enim scis, Domine, quae aguntur in nobis. Erubescimus confiteri quod non timemus admittere. Verbis tibi tantum obsequimur, corde mentimur; et quod velle nos dicimus, nolle nostris actibus approbamus. Sed parce, Domine confitentibus, ignosce peccantibus, miserere te rogantibus. Et quia meus sensus in sacramentis tuis infirmus est, et apud te peccatores non habent verba sine crimine, praesta, Domine, ut si ex nobis indignis et peccatoribus duri cordis verba non suscipis, per temetipsum nobis veniam largiaris. Qui vivis et regnas Deus et semper, et in aeterna saecula saeculorum.

Tunc (1013) *convertat se ad suscipiendas oblationes offerentium presbyterorum vel diaconorum,* (1014) *et dicat unusquisque hanc Orationem:*

Tibi Domino Deo Creatori meo hostiam offero pro remissione omnium peccatorum, et cunctorum fidelium tuorum.

Cum diaconus libamen calicis accipit, dicat:

Acceptum sit omnipotenti Deo sacrificium istud.

Tunc redeat sacerdos ad altare; et coram altari, antequam Secretam dicat, (1015) *accuset se prius flebiliter, et dicat hanc Orationem:*

(1016) Ante conspectum divinae Majestatis tuae reus assisto, qui invocare nomen sanctum tuum praesumo. Miserere mihi, Domine, homini peccatori; ignosce indigno sacerdoti, per cujus manus haec oblatio videtur offerri, parce labe peccatorum prae caeteris capitalium polluto. Et ne intres in judicium cum servo tuo scilicet vitiis ac voluptatibus carnis aggravato. Recordare, Domine, quod caro sum. In tuo conspectu etiam coeli non sunt mundi, quanto magis nos homines mortales. Indignus sum ut sim vivens. Tu qui non vis mortem peccatoris, da mihi veniam in carne constituto, ut per poenitentiae labores vita aeterna perfruar in coelis per te, Jesu Christe.

(1017) *Tunc puro corde offerat Domino oblatas altari superpositas, dicens:*

(1018) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero pro me peccatore, et nostrae congretationis salute, et pro omni populo Christiano, et pro omnibus eleemosynas nobis facientibus, et pro his etiam qui se commendaverunt in nostras orationes; et qui nostri memoriam in suis orationibus habent, ut hic veniam recipiamus peccatorum, ut in futuro praemia consequi mereamur aeterna. Amen.

(1019) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem; quam offero inprimis, ut justum est, in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Passionis, Resurrectionis, Ascensionisque Domini nostri Jesu Christi, et in honorem omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, et quorum nomina et reliquiae hic continentur, et eorum quorum festivitas celebratur in terris, ut illis proficiat ad honorem, nobis autem ad salutem, ut illi omnes intercedere dignentur in coelis, quorum memoriam facimus in terris.

(1020) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero pro (1021) anima famuli tui, quatenus te donante, percepta venia peccatorum, vitae quoque sempiternae immensa gaudia percipere mereatur.

251 (1022) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem quam tibi offero pro animabus famulorum tuorum, et famularum, ut, per hoc salutare sacrificium purgatae, sanctorum tuorum consortio mereantur (1023) adjungi.

(1024) *Tunc diaconus calicem offerat sacerdoti super altare, et dicat:*

Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. Sit Dominus adjutor tuus, mundum te faciat; dum oraveris ad eum, exaudiat te.

Et (1025) *episcopus calicem offerens Domino dicat:*

(1026) Domine Jesu Christe, qui in cruce passionis tuae de latere tuo sanguinem et aquam, unde tibi Ecclesiam consecrares, manare voluisti, suscipe hoc sacrificium altari tuo superpositum, et concede, clementissime, ut pro redemptione, nostra et etiam pro totius mundi in conspectu divinae Majestatis tuae cum odore suavitatis tuae ascendat, Jesu Christe.

Ad (1027) *miscendum vinum cum aqua.*

Deus, qui humanae substantiae dignitatem mirabiliter condidisti, et mirabilius reformasti, da nobis, quaesumus, per hujus aquae et vini mysterium, ejus divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostrae (1028) dignatus es fieri particeps, Jesu Christe.

(1029) *Tunc elevata manu benedicat utrumque.*

In nomine Domini nostri Jesu Christi sit sacrificium istud immaculatum, et a te Deo vivo et vero adunatum et benedictum.

(1030) *Postea incensum accipiens ponat in thuribulum, dicens:*

Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli stantis a dextris altaris incensi, et omnium electorum suorum, incensum istud Dominus dignetur benedicere, et in odorem suavitatis accipere.

(1031) *Tunc ponat incensum super sacrificium, et in circuitu altaris dicat:*

Incensum istud a te benedictum ascendat ad te, Domine, et descendat super nos misericordia tua. Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.

(1032) *Quando odor ejusdem incensi episcopo vel caeteris porrigitur, unusquisque dicat:*

Accendat in nobis Dominus ignem sui amoris, et flammam aeternae charitatis.

(1033) *Tunc sacerdos humillime convertat se ad circumstantes, et dicat:*

Orate pro me misero peccatore ad Dominum nostrum Jesum Christum, ut meum sacrificium ac vestrum sit acceptabile in conspectu divinae pietatis.

(1034) *Tunc dicatur a singulis:*

Orent pro te omnes sancti Dei. Memor sit Dominus omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue fiat. Exaudiat te Dominus pro nobis orantem. Misereatur tui omnipotens Deus, et dimittat tibi omnia peccata tua.

(1035) *Postquam sacerdos* Te igitur *incipit, diaconi et subdiaconi cantent istos Psalmos:*

Exaudiat te Dominus; Ad te, Domine, levavi; Miserere mei, Deus; Qui habitat, *cum precibus:* Salvum fac servum tuum; Desiderium cordis; Vitam petiit a te; Oculi Domini super justos; Fiat misericordia; Domine, exaudi orationem.

252 *Oratio pro sacerdote.*---Gaudeat, Domine Deus, famulus tuus beneficiis impetratis; et cui fiduciam sperandae pietatis tribuisti, optatae misericordiae praesta benignus effectum.

Item pro omnibus Oratio.---Precibus nostris, quaesumus, Domine, aures tuae pietatis accommoda, et orationes supplicum, occultorum cognitor, benignus exaudi, ut te largiente ad veniam perveniamus aeternam.

(1036) *Expleta Secreta, et* (1037) *Oratione Dominica, cum dixerit* Pax Domini sit semper vobiscum, *misceatur corpus Domini cum sanguine.*

Haec sancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat omnibus nobis mentis et corporis ad aeternam vitam capessendam praeparatio salutaris. Per.

(1038) *Postquam autem benedictio episcopalis expleta est, accipiens partem quam antea effregit, tenensque super calicem, frangat et dicat:*

Sancti sanguinis commistio cum sancto corpore Domini nostri Jesu Christi, prosit omnibus sumentibus ad vitam aeternam.

(1039) *Quando corpus Domini in manus accipit dicat:* Panem coelestem accipiam, et nomen Domini invocabo.

Ad sumendum corpus dominicum.

(1040) Perceptio corporis tui, Domine Jesu Christe, quod indignus sumere praesumo, non mihi proveniat in judicium et condemnationem, sed per tuam pietatem prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis. Qui vivis.

(1041) *Quando calicem accipit, dicat:*

Quid retribuam Domino, etc., *ut in Miss. Rom.*

Post sumptum, secrete.

Communicatio et confirmatio sancti sanguinis tui, Domine Jesu Christe, prosit mihi in remissionem omnium peccatorum, et conservet me in vitam aeternam.

(1042) Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris (1043) cooperante [*Lege* Spiritu sancto] sanctorum per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum corpus et sanguinem tuum, quatenus non sit mihi ad judicium, neque ad condemnationem, sed ad remedium proficiat animae meae; et a cunctis iniquitatibus meis libera me, Deus, et fac me tuis obedire mandatis, et a te, et a sanctis tuis nunquam in perpetuum separari. Qui vivis.

(1044) Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, da mihi hoc corpus et sanguinem Filii tui Domini nostri Jesu Christi ita sumere, ut merear per hoc remissionem peccatorum accipere, et tuo sancto Spiritu repleri, quia tu es, et praeter te non est alius, cujus gloriosum nomen permanet in saecula saeculorum. Amen.

(1045) *Deinde cum coeperit communicare clerum sive populum, dicat singulis:*

(1046) Perceptio corporis Domini nostri sit tibi vita et salus, et redemptio omnium tuorum peccatorum.

Oratio sancti Gregorii papae.---Corpus Domini nostri Jesu Christi prosit mihi in remissionem omnium peccatorum ad vitam aeternam.

(1047) *Finita Missa, postquam diaconus dicit:* **253** Ite Missa est, veniat sacerdos ante altare, et osculato dicat:

Placeat tibi, sancta Trinitas, obsequium servitutis meae, et praesta ut hoc sacrificium, quod oculis tuae Majestatis indignus obtuli, sit tibi placens, mihique et omnibus pro quibus illud obtuli sit, te miserante, propitiabile. Qui vivis.

(1048) *Alia Oratio.*---Meritis et intercessionibus omnium sanctorum suorum misereatur nobis omnipotens Dominus.

(1049) *Expletis omnibus, episcopus rediens ad sacrarium* **254** *cum diaconibus et caeteris cantet hymnum trium puerorum,* et Laudate Dominum in sanctis ejus. (1050) *Postea preces:* Confiteantur tibi, Domine, omnia opera tua, et sancti tui; Exsultabunt justi; Exsultent justi; Non nobis, Domine, non nobis; Sacerdotes induam; Ne intres in; Domine Deus virtutum; Benedicat nos Deus, Deus; Domine exaudi; (1051) *Deinde Oratio.* Deus, qui tribus pueris mitigasti flammas ignium, concede propitius per interventum eorum, et omnium sanctorum, ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum. Per.

RITUS ANTIQUUS CELEBRANDAE MISSAE.

253 *Domino vere sancto et meritis honorando* (1052) *Maurilio, venerabili sanctae Rothomagensis Ecclesiae archiepiscopo,* (1053) *Joannes Abrincacensis, omnium episcoporum meritis infimus, corpore et spiritu totius obedientiae munus, etc.*

Missa diei hoc ordine celebretur. In primis in ferialibus diebus duae campanae pulsentur, in festis omnes. Ad Gloria Patri, *choro Introitum a beato Coelestino institutum canente, sacerdos* (1054) *in vestiario caeterique ministri sanctis vestibus juxta ordinem induantur, scilicet alba, stola, et dalmatica diaconus; alba, et tunica, et manipulo subdiaconus; reliqui tantum albis, scilicet duo acolythi, unus qui cantet Graduale, et deferat candelabrum, alter qui* Alleluia, *et ferat thuribulum. Psalmo dicto, incipiente choro* Gloria Patri, *sacerdos caeterique ministri sic ad altare procedent. Diaconus praecedat presbyterum, subdiaconus praecedens diaconum ferat Evangelium, ceroferarius cum cereo praecedat subdiaconum, portitor thuribuli ceroferarium. Dum ergo ante altare venerint, subdiaconus Evangelium ponat super dextrum cornu altaris, ubi usque ad Evangelium manebit. Per altare Jerusalem designatur, in qua ab initio adventus Domini evangelica doctrina retonuit, et inde usque ad publicum exivit, ut scriptum est:* De Sion exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. *Postea subdiaconus ad sinistram sacerdotis transeat, diaconus ad dextram; ubi, confessione invicem facta,* (1055) *diaconum et subdiaconum osculetur sacerdos. Primum enim Christus pacem apostolis dedit, per eos orbi transmisit. Post quae sacerdos caeterique ministri retro coram altari breviter orent, stantes ordine suo; deinde primum ab oratione* (1056) *surgens inclinanti sibi inclinet diacono, diaconus inclinanti subdiacono, subdiaconus inclinanti sibi choro. Diaconus vero post inclinationem utraque altaris cornua deosculans* (1057) *sacerdoti* **254** *medium altaris osculanti Evangelium osculandum offerat. Evangelio enim Christus praevaricationis chirographum delens, pacem mundo dedit, cujus praeconibus utrumque populum, Judaicum quippe et gentilem, sibi reconciliavit. Quod altare sacerdos osculatur, significat gentem Judaeam in Jerusalem morantem, quam Christus sibi reconciliavit; per Evangelium, gentilem populum. Dehinc pergit sacerdos ad dextrum cornu altaris; dexteram enim Christus semper egit vitam, dextera enim vita acquiritur coelestis gloria. Diaconus post eum eamdem imitando vitam consistat, quousque ei*

sedere innuat. (1058) *Sessio episcopi juxta decreta Urbani papae et Carthaginense concilium caeteris celsior debet fieri, in qua cathedra pontificalis honorifice constituatur, etc.* (1059) *Ceroferarii vero usque ad* Kyrie eleison *ab Austro ad Aquilonem candelabra teneant, quo incepto ibidem dimittant. Per Austrum, qui est ventus calidus, Spiritus sancti fervor designatur, qui veri Solis ortu ab Oriente ad Occidentem mundum illuminando diffunditur. Unus vero tertius in medio ponatur, per quem ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine Domini, Dominum adesse designatur. Per hoc quod, incepto* Kyrie, *cerei deponuntur, nos dum Dominum exoramus, contrito corde humiliari oportere demonstratur. Salutante presbytero populum, iterum ibidem teneant. Oratione finita ab Oriente ad Occidentem collocent. Duobus enim Testamentis illuminantur quatuor partes mundi. Septem candelabra in festis significant septem dona Spiritus sancti. Incipiente subdiacono Epistolam, sacerdos juxta altare sedeat, et diacono in loco suo sedere innuat; subdiaconus vero, excepto tempore ministrationis suae, in choro maneat. Propinquante Evangelii termino sacerdos thymiama in thuribulo ponat, quo incensato altari ante Evangelium deferatur. Per thuribulum, quod fragrantiam odoris emittit, fama bonorum operum quae Christi doctrinam praecessit. Diaconus, benedictione a sacerdote accepta, ab altari Evangelium accipiens super sinistrum armum imponat.* **255** *Per sinistrum enim armum vita temporalis designatur, in qua oportet Evangelium praedicari. Et subdiaconus ante eum pulvinar deferat. Per pulvinar quod praecedit lex figuratur quae Evangelium praecessit; per plumas quae intus occultantur, mysteria quae in lege continebantur; per levitatem plumae praecepta veteris legis levia ad comparationem novae; in illa enim dicitur: Non occides; in nova vero: Qui irascitur fratri suo, reus erit judicio.* (1060) *Sicque praecedentibus ceroferario thuribulique latore, cum processione ad pulpitum pergat, et supposito Evangelio ac incensato, versus ad Aquilonem, Evangelium legat; per Aquilonem enim infidelitas gentium designatur, quibus Evangelium ab apostolis igne Spiritus sancti accensis praedicatur. Quo lecto candelabra exstinguantur. Immolatione enim veri Agni typici cessavit immolatio, et caetera mysteria quae in lege continebantur et prophetis per candelabra designatis. Incensum sacerdoti in thuribulo offeratur, et Evangelium primum a subdiacono sibi porrectum osculetur, quod post a diacono osculetur. Et in festivis diebus a subdiacono omni clero, incenso praecedente, praesentetur. Evangelio lecto populus a sacerdote salutetur:* (1061) *Offerenda incipiatur, quam finitam Versus* (1062) *sequatur. Interim vero panis et vini oblatio a subdiacono diacono, a diacono offeratur presbytero. Cantor aquam linteo coopertam in festis diacono deferat, quam diaconus vino misceat. Dulci enim cantoris modulatione populus pia devotione et divino amore accenditur, et sic ad Dominum currit, et unum corpus in Christo efficitur. Per vinum Christus, per aquam populus, per linteam cooperturam aquae labor modulationis cantoris, quo liberatur populus a cogitationum pravitate; lino enim labor exprimitur.*

(1063) *Aqua mista vino, populus adunatur Christo. Aliis diebus ministret eam acolythus.* (1064) *Sacerdos oblationem ita componat, ut in dextera parte Hostiae calicem constituat; a dextro enim latere Domini sanguis defluxit et aqua. Sicque corporali coopertu incensum desuper offerat, et sic diacono praebeat. Diaconus vero in circuitu altaris deferat, postea sacerdoti, deinde ministro reddat, ut clero populoque deferat. Praeterea accipiens patenam de altari, subdiacono porrigat, subdiaconus vero, si fuerit, acolyto. Non licet enim quidquam sacri ab altari auferre alicui nisi diacono vel sacerdoti.* (1065) *Tunc coram altari oret inclinatus sacerdos solus, postulando ut dignus possit accedere ad altare et insistere cultibus divinis. Caeteri vero ministri stent in oratione in ordine suo. Post quae versus ad populum orare moneat, conversusque ad altare Secretam Orationem dicat; qua*

completa, Vere dignum, *etc., devota mente dulcique voce proferat, in cujus fine Hymnum* Sanctus, Sanctus, Sanctus, *a beato Sixto institutum chorus respondeat. Diaconus et ministri ad* Te igitur, *etc., perseverent retro sacerdotem usque* Sed libera nos *inclinati. Domino enim patienti moerore et timore sui compatiebantur apostoli. Per inclinationem diaconorum significatur moestitia apostolorum; per subdiaconorum, sanctarum mulierum. Subdiaconi vero similiter inclinati sint in aspectu sacerdotis, per quos exprimuntur sanctae mulieres, quae, patiente Domino, fugientibus discipulis, licet timore et moerore percussis, in his quae de eo fiebant erant intendentes, sed Domino de cruce deposito ac sepulto, inde recesserunt, et aromata sepulturae* **256** *paraverunt; ita subdiaconi ab eo loco discedant, et corpori ac sanguini Christi ministrare satagant, offerentes patenam per manum diaconi sacerdoti ad frangendum in ea corpus Domini, etc. Ubi ergo ad haec verba venerit, scilicet,* Per quem haec omnia, Domine, semper bona, *tunc diaconus accedat, et dextera manu dextrum cornu corporalis accipiat, cum sacerdote discooperiat. Sacerdos* Per ipsum, *etc., dicendo,* (1066) *oblata quatuor partes calicis tangat. Immolatione enim corporis Christi redempta sunt quatuor climata mundi.* (1067) *Item Oratione finita* (1068) *uterque calicem levent, et simul ponant, et cooperiant. Inde altare diaconus osculetur, deinde dextram sacerdotis scapulam. Per scapulam sacerdotis lapis designatur, in quo angelus ad sepulcrum resedit. Semper enim angelus credendus est adesse immolationi corporis Christi. Per* (1069) *diaconum Joseph exprimitur, per sacerdotem Nicodemus, per elevationem de altari Hostiae depositio Christi de cruce, per depositionem iterum in altari sepultura Christi. Post quae sacerdos Orationem Dominicam alta voce proferat. Per exaltationem Dominicae Orationis demonstratur nostrae unitas fraternitatis. Deus enim Pater noster, pacis et concordiae Magister, sic nos unum pro omnibus orare docuit, quomodo in uno omnes portavit. Clero* Sed libera nos a malo *respondente,* (1070) *officium consecrationis perficiat.* Sed libera *dicto, diaconus et subdiaconus se erigant, et oculos in Dominici corporis consecrationem intendant. Ait enim evangelista quia noti ejus a longe stabant, sua pectora percutientes. Ubi ergo ad locum* Da propitius pacem *venerit,* (1071) *qui mantili indutus tenuerat* [Forte leg. *patenam] subdiacono, subdiaconus diacono, diaconus sacerdoti offerat, in qua sacerdos corpus Domini tripliciter dividat: quarum partium unam sacerdos calici immittens,* Pax Domini *alta voce dicendo, protinus subdat secreto:* (1072) Fiat commistio simul corporis et sanguinis Domini nobis accipientibus in vitam aeternam. *Alia se, diaconum subdiaconumque communicet. Tertiam* (1073) *viaticum, si opus fuerit, in patena usque ad finem Missae reservet. Per particulam oblatae immissae in calicem ostenditur corpus Christi quod resurrexit a mortuis; per comestam a sacerdote vel populo vivificantem eos in Deo, Christi cum discipulis suis post Resurrectionem conversatio. Tertiam, quae remanet in altari vocat sancta Ecclesia viaticum morientis, ut ostendatur non eos debere deputari morientes, sed dormientes, qui in Christo moriuntur, dum tali tantoque ductore ad aeternam vitam perducuntur. Si autem opus non fuerit, tertiam sacerdos aut unus ministrorum accipiat. Non autem intincto pane, sed,* (1074) *juxta definitionem Toletani concilii, seorsum corpore, seorsum sanguine, sacerdos communicet,* (1075) *excepto populo, quem intincto pane, non auctoritate, sed summa necessitate timoris sanguinis Christi effusionis permittitur communicare. Dum ergo sacerdos ministris communionem porrigit, unumquemque primitus osculetur, et post qui communicandus est manu sacerdotis osculata, communionem ab eo accipiat.* (1076). *Postremo vero particulam quae in calice remansit sacerdos sumat, et post diacono calicem ad mundandum et sumendum quod remansit porrigat, qui in sinistrum cornu altaris calicem cum patena deferat, ubi partem sibi accipiat, et partem subdiacono tribuat. Post mundato utroque utrique* **257** *participent. Acolythus vero alterum calicem sacerdoti ad*

mundandos digitos deferat. Subdiaconus autem ad mundandum calicem et patenam diacono serviat. Post mundationem patenae et calicis acolytus utrumque mantili involutum teneat usque ad completionem primae Postcommunionis, suaque caeteri ministri officia. Sacerdos, ut supra diximus, partito corpore Domini, Pax Domini *alta voce proferat, a quo unus canonicorum pacem accipiat, quam in utroque choro majoribus distribuat. Ipsi autem caeteris ita porrigant, ut nullus de loco moveatur, sed a superiori* **258** *accipiat, et inferiori tribuat. Unus minorum utriusque chori a majoribus accipiat, et juxta praescriptum ordinem caeteris distribuat. Hoc autem firmiter teneant juxta Apostolum, honore invicem praevenientes, ut dantes pacem et recipientes semper inclinent. Per osculum pacis designatur nostrae utilitas fidei. Chorus vero psallat* Agnus Dei, *quod Sergius papa tempore confractionis corporis Domini cantare praecepit, cujus Agni immolatio mundum redemit. Quo incepto candelabra illuminentur:* Agni passione illuminatus est mundus, *etc.*

RITUS OLIM OBSERVATUS IN UNCTIONE REGUM FRANCORUM.

257 *Incipit percunctatio sive electio episcoporum ac clericorum, necnon populorum* (1077) *ad regem consecrandum sive ad benedicendum.*

Admonitio episcoporum vel clericorum seu populorum ad regem dicenda ita legatur ab uno episcopo coram omnibus:

(1078) A vobis perdonari petimus ut unicuique de nobis et Ecclesiis nobis commissis canonicum privilegium ac debitam legem atque justitiam conservetis, et defensionem exhibeatis, sicut rex in suo regno unicuique episcopo et Ecclesiae sibi commissae (1079) per rectum exhibere debet.

(1080) *Responsio regis.*---Promitto vobis et perdono quia unicuique de vobis et Ecclesiis vobis commissis canonicum privilegium et debitam legem atque justitiam servabo, et defensionem, quantum potuero, adjuvante Domino, exhibebo, sicut rex in suo regno unicuique episcopo et Ecclesiae sibi commissae per rectum exhibere debet.

(1081) *Deinde alloquantur duo episcopi populum in ecclesia inquirentes eorum voluntatem, et si concordes fuerint,* (1082) *agant Deo gratias omnipotenti* (1083) *decantantes* Te Deum laudamus. *Et duo episcopi accipiant eum per manus, et deducant ante altare, et prosternet se usque ad finem* Te Deum laudamus.

(1084) *Invocatio super regem.*---Te invocamus, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, ut Hunc famulum tuum N., quem tuae divinae dispensationis providentia in primordio plasmatum usque ad hunc praesentem diem juvenili flore laetantem crescere concessisti, eum tuae pietatis dono ditatum plenumque gratia veritatis de die in diem coram Deo et hominibus ad meliora semper proficere facias, (1085) ut summi regiminis solium gratiae supernae largitate gaudens suscipiat, et, misericordiae tuo muro ab hostium adversitate undique munitus, plebem sibi commissam cum pace propitiationis et virtute victoriae feliciter regere mereatur. Per Dominum.

258 *Item oratio.*---(1086) Deus, qui populis tuis virtute consulis, et amore dominaris, da huic famulo tuo Spiritum sapientiae cum regimine disciplinae, ut tibi toto corde devotus in regni regimine maneat semper idoneus, tuoque munere (1087) ipsius temporibus securitas Ecclesiae dirigatur, et in tranquillitate devotio Christiana permaneat, ut in bonis operibus perseverans ad aeternum regnum te duce valeat pervenire. Per.

Alia.---In diebus ejus oriatur omnibus aequitas et justitia, amicis adjutorium, inimicis obstaculum, humilibus solatium, elatis correctio, divitibus doctrina, pauperibus pietas, peregrinis pacificatio, propriis in patria pax et securitas, unicuique secundum suam mensuram moderate gubernans, (1088) seipsum sedulus discat, ut, tua irrigatus compunctione, toti populo tibi placita praebere vitae possit exempla, et, per viam veritatis cum grege gradiens sibi subdito, opes frugales abundanter acquirat simul ad salutem non solum corporum, sed etiam cordium a te concessam cuncta accipiat. Sicque, in te cogitatum animi consiliumque omne componens, plebis gubernacula cum pace simul et sapientia semper invenire videatur; teque auxiliante praesentis vitae prolixitatem percipiat, et per tempora bona usque ad summam senectutem perveniat, hujusque fragilitatis finem perfectum ab omnibus vitiorum vinculis tuae pietatis largitate liberatus, et infinitae prosperitatis praemia perpetua angelorumque aeterna commercia consequatur. Per.

(1089) *Consecratio regis.*---Omnipotens sempiterne Deus, Creator et gubernator coeli et terrae, conditor et dispositor angelorum et hominum, Rex regum et Dominus dominorum, qui Abraham fidelem famulum tuum de hostibus triumphare fecisti, Moysi et Josue populo tuo praelatis multiplicem victoriam tribuisti, humilem quoque David puerum tuum regni fastigio **259** sublimasti, eumque de ore leonis, et de manu bestiae atque Goliae, sed et de gladio maligno Saul et omnium inimicorum ejus liberasti, et Salomonem sapientiae pacisque ineffabili munere ditasti, respice propitius ad preces nostrae humilitatis, et super hunc famulum tuum, quem supplici devotione in (1090) regnum N. Albionis totius videlicet Francorum pariter eligimus, benedictionum tuarum dona multiplica, eumque dextera tuae potentiae semper ubique circumda; quatenus, praedicti Abrahae fidelitate firmatus, Moysi mansuetudine fretus, Josue fortitudine munitus, David humilitate exaltatus, Salomonis sapientia decoratus, tibi in omnibus complaceat, et per tramitem justitiae inoffenso gressu semper incedat, et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriat ac doceat, muniat, et instruat, contraque omnes visibiles et invisibiles hostes idem potenter regaliterque tuae virtutis regimine administret, (1091) ut regale solium videlicet Francorum sceptra non deserat, sed ad pristinae fidei pacisque concordiam eorum animos te opitulante reformet, ut, utrorumque horum populorum debita subjectione fultus, condigno amore glorificatus, per longum vitae spatium paternae apicem gloriae tua miseratione unatim stabilire et gubernare mereatur; tuae quoque protectionis galea munitus, et scuto insuperabili

jugiter protectus, armisque coelestibus circumdatus, obtabilis victoriae triumphum de hostibus feliciter capiat, terroremque suae potentiae infidelibus inferat, et pacem tibi militantibus laetanter reportet; virtutibus necnon quibus praefatos fideles tuos decorasti multiplici honoris benedictione condecora, et in regimine regni sublimiter colloca, et oleo gratiae Spiritus sancti perunge. *Hic* (1092) *ungatur oleo. Ant.* Unxerunt Salomonem Sadoc sacerdos, et Nathan propheta regem in Gion, et accedentes laeti dixerunt: Vivat rex in aeternum! Unde unxisti sacerdotes, reges et prophetas, ac martyres, qui per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, atque adempti [*Leg.* adepti] sunt promissiones. (1093) Cujus sacratissima unctio super caput ejus defluat, atque ad interiora descendat, et cordis illius intima penetret, et promissionibus, quas adepti sunt victoriosissimi reges, gratia tua, dignus efficiatur; quatenus, et in praesenti saeculo feliciter regnet, et ad eorum consortium in coelesti regno perveniat per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui unctus est oleo laetitiae prae consortibus suis, et virtute crucis potestates aereas debellavit, tartara destruxit, regnumque diaboli superavit, et ad coelos victor ascendit; in cujus manu victoria, omnis gloria, et potestas consistunt, et tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem Spiritus. Per.

Alia.---(1094) Deus electorum fortitudo et humilium celsitudo, qui in primordio per effusionem diluvii crimina mundi castigare voluisti, et per columbam ramum olivae portantem pacem terris redditam demonstrasti, iterumque Aaron famulum tuum per unctionem olei sanxisti, et postea per hujus unguenti infusionem ad regendum populum Israeliticum sacerdotes, reges et prophetas perfecisti, vultumque Ecclesiae in oleo exhilarandum per propheticam famuli tui vocem David esse praedixisti, ita, quaesumus, omnipotens Pater, per hujus creaturae pinguedinem, hunc servum tuum sanctificare **260** tua benedictione digneris, (1095) eumque in similitudine columbae pacem simplicitatis populo sibi commisso praestare, et exempla Aaron in Dei servitio diligenter imitari, regnique fastigia in consiliis scientiae et aequitate judicii semper assequi, vultumque hilaritatis per hanc olei unctionem, (1096) te adjuvante, totius plebis paratum habere facias.

Alia.---Deus (1097) Dei Filius Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exsultationis unctus est prae participibus suis, ipse per praesentem sacri unguinis infusionem Spiritus paracliti super caput tuum infundat benedictionem, eamdemque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat; quatenus hoc visibili et tractabili dono invisibilia percipere, et temporalia regna [*Leg.* temp. regno, *ut in coronatione Henr. IV*] justis moderaminibus exsecuto, aeternaliter cum eo regnare merearis. Per.

Hic (1098) detur annulus.---(1099) Accipe annulum, signaculum videlicet sanctae fidei, soliditatem regni, augmentum potentiae per quae [*Leg.* quem, *ut in coronatione Henr. IV*] scias triumphali potentia hostes repellere, haereses destruere, subditos coadunare, et catholicae fidei (1100) perseverabilitati connecti. Per.

(1101) *Oratio post annulum datum.*---Deus, cujus est omnis potestas et dignitas, da famulo tuo pro Spiritu suae dignitatis effectum, in qua, te remunerante, permaneat, semperque timeat, tibique jugiter placere contendat. Per.

Hic (1102) *cingatur ei gladius ab archiepiscopo.*---(1103) Accipe hunc gladium cum Dei benedictione tibi collatum, in quo per virtutem Spiritus sancti resistere et ejicere omnes inimicos tuos valeas, et cunctos sanctae Dei Ecclesiae adversarios, regnumque tibi

commissum tutari, atque protegere castra Dei per auxilium invictissimi triumphatoris Domini nostri Jesu Christi, qui cum Patre in unitate Spiritus sancti vivit et regnat in saecula saeculorum.

(1104) *Oratio post gladium.*---Deus; qui providentia tua coelestia simul et terrena moderaris, propitiare (1105) Christianissimo regi nostro, ut omnis hostium suorum fortitudo virtute gladii spiritalis frangatur, ac te pro illo pugnante penitus conteratur. Per.

Hic (1106) *coronetur.*---(1107) Coronet te Deus corona gloriae, atque justitiae honore, et opere fortitudinis, ut per officium nostrae benedictionis cum fide recta, et multiplici bonorum operum fructu, ad coronam pervenias regni perpetui, ipso largiente, cujus regnum permanet in saecula saeculorum.

Oratio post coronam.---Deus perpetuitatis dux virtutum, cunctorum hostium victor, benedic hunc famulum tuum tibi caput suum inclinantem, et prolixa sanitate, et prospera felicitate eum conserva, et ubicunque pro quibus auxilium tuum invocaverit, cito adsis, et protegas, atque defendas. Tribue ei, quaesumus, Domine, divitias gratiae tuae. Comple in bonis desiderium ejus; corona eum in miseratione, et misericordia, tibique Domino pia devotione famuletur. Per Dominum nostrum.

261 *Hic detur sceptrum.* (1108)---Accipe sceptrum, regiae majestatis insigne, virgam scilicet rectam regni, virgam virtutis, qua te ipsum bene geras, sanctam Ecclesiam populumque Christianum tibi a Deo commissum regia virtute ab improbis defendas, pravos corrigas, rectos pacifices, et ut viam rectam tenere possint tuo juvamine dirigas; quatenus de temporali regno ad aeternum regnum pervenias, ipso adjuvante, cujus regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum.

Oratio post sceptrum.---Omnium, Domine, fons bonorum, cunctorumque Deus institutor profectuum, tribue, quaesumus, famulo tuo *Ill.* adeptam bene gerere dignitatem, et a te sibi praestitutum honorem dignare corroborare. Honorifica eum prae cunctis regibus terrae, uberi eum benedictione locupleta, et in solio regni firma stabilitate consolida; visita eum in sobole, praesta ei prolixitatem vitae, in diebus ejus semper oriatur justitia; ut cum jucunditate et laetitia aeterno glorietur in regno. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Tunc datur ei virga.---(1109) Accipe virgam virtutis atque aequitatis, qua intelligas mulcere pios, et terrere reprobos. Erranti viam doce, lapsisque manum porrige, disperdasque superbos, et releves humiles; et apperiat tibi ostium Jesus Christus Dominus noster, qui de seipso ait: *Ego sum ostium, per me si quis introierit, salvabitur.* Et ipse, qui est clavis David, et sceptrum domus Israel, qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit, sit tibi adjutor, qui educit vinctum de domo carceris sedentem in tenebris et umbra mortis, ut in omnibus sequi merearis eum, de quo propheta David cecinit: *Sedes tua Deus, saeculum saeculi, virga aequitatis, virga regni tui;* et imitando ipsum, qui dicit: *Diligas justitiam, et odio habeas iniquitatem: Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae;* ad exemplum illius quem ante saecula unxerat prae participibus suis, Jesum Christum Dominum nostrum.

Tunc dicatur Benedictio.---(1110) Extendat omnipotens Deus dexteram suae benedictionis, et effundat super te donum suae protectionis, et circumdet te muro felicitatis, ac custodia

suae propitiationis, sanctae Mariae, (1111) ac beati Petri apostolorum principis, (1112) sanctique Gregorii (1113) Angelorum apostolici, atque omnium sanctorum intercedentibus meritis, indulgeat tibi Dominus omnia mala quae gessisti. Amen.

Et (1114) tribuat tibi gratiam et misericordiam quam humiliter ab eo deposcis, et liberet te ab adversitatibus cunctis, et ab omnibus visibilium et invisibilium inimicorum insidiis. Amen.

Angelos suos bonos semper et ubique qui te praecedant, comitentur et subsequantur, ad custodiam tui ponat, et a peccato seu gladio, et ab omnium periculorum discrimine sua potentia liberet. Amen.

262 (1115) Inimicos tuos ad pacis charitatisque benignitatem convertat, et bonis omnibus te gratiosum et amabilem faciat; pertinaces quoque in tui insectatione et odio, confusione salutari induat; super te autem sanctificatio sempiterna floreat. Amen.

Victoriosum te atque triumphatorem de invisibilibus atque visibilibus hostibus semper efficiat, et sancti nominis sui timorem et amorem continuo cordi tuo infundat, et in fide recta ac bonis operibus perseverabilem reddat, et pace in diebus tuis concessa, cum palma victoriae te ad perpetuum regnum perducat. Amen.

Et qui te voluit super populum suum constituere regem, et in praesenti saeculo felicem, aeternae felicitatis tribuat esse consortem. Amen.

Quod ipse praestare dignetur.

Item alia Benedictio.---(1116) Benedic, Domine, (1117) hunc praesulem principem, qui regna omnium regum a saeculo moderaris. Amen.

Et tali eum benedictione glorifica, ut Davitica [*Al.* Davidica] teneat sublimitate sceptrum salutis, et sanctificae propitiationis munere reperiatur locupletatus. Amen.

Da ei a tuo spiramine regere populum, sicut Salomonem fecisti regnum obtinere pacificum. Amen.

Quod ipse praestare dignetur.

Regis status designatur.---Sta (1118) et retine (1119) amodo quem hucusque paterna (1120) suggestione tenuisti haereditario jure tibi delegatum per auctoritatem Dei omnipotentis, et per praesentem traditionem nostram, omnium scilicet episcoporum caeterorumque Dei servorum; et quanto clerum sacris altaribus propinquiorem prospicis, tanto ei potiorem in locis congruis honorem impendere memineris quatenus Mediator Dei et hominum te mediatorem cleri et plebis in hoc regni solio confirmet, et in regnum aeternum secum regnare faciat Jesus Christus Dominus noster Rex regum, et Dominus dominantium, qui cum Patre et Spiritu sancto.

(1121) Rectitudo regis est noviter ordinati et in solium sublimati haec tria populo Christiano sibi subdito praecipere, in primis ut Ecclesia Dei et omnis populus Christianus veram pacem + servans in omni tempore. Aliud est ut rapacitates et omnes iniquitates omnibus gradibus interdicat. Tertium est, ut in omnibus judiciis aequitatem et misericordiam praecipiat, ut illi et nobis indulgeat sua misericordia clemens et misericors Deus, qui cum Patre.

Et (1122) *tunc deosculetur omnem clerum populumque,* (1123) *et dicat unusquisque:* vivat rex feliciter in sempiternum! *tribus vicibus:* vivat rex! *ut supra. Et post Evangelium* (1124) *offert rex ad manum archiepiscopi oblationem et vinum, et sic peragatur Missa suo ordine. Deinde communicetur ab archiepiscopo corpore et sanguine Christi;* (1125) *et sic referant Deo gratias, post pergant ad mensam.*

(1126) ITEM AD REGINAM BENEDICENDAM.

263 *Debet enim adduci in ecclesiam, et prosterni ante altare. Elevata ab oratione ab episcopis, et inclinato capite, dicat archiepiscopus hanc Orationem:*

(1127) Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et quod humilitatis nostrae gerendum est ministerio, tuae virtutis impleatur effectu. Per.

(1128) *Tunc debet caput ejus ungi oleo.*---In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti prosit tibi haec unctio olei in honorem et confirmationem aeternam.

Sequitur Oratio post unctionem.---Omnipotens, sempiterne Deus, affluentem Spiritum tuae benedictionis super famulam tuam nobis orantibus propitiatus infunde, (1129) ut quae per manus nostrae impositionem hodie regina instituitur, sanctificatione tua digna et electa permaneat, ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Per.

(1130) *Tunc debet ei annulus mitti digito.*---Accipe fidei signaculum sanctae Trinitatis, quo **264** possis omnes pravitates haereticas devitare, et, (1131) barbaras gentes virtute tibi praestita ad agnitionem veritatis advocare.

Sequitur Oratio.---Deus, cujus est omnis potestas et dignitas, da famulae tuae *Ill.* signo tuae fidei prosperum suae dignitatis effectum, qua tibi semper firma maneat, tibique jugiter placere contendat.

(1132) *Tunc debet imponi corona in capite.*---(1133) Accipe coronam gloriae, honorem jucunditatis, ut splendida fulgeas, et aeterna exsultatione coroneris. Per Dominum.

Item Oratio.---Omnium, Domine fons bonorum, et cunctorum dator provectuum, tribue famulae tuae *Ill.* adeptam bene gerere dignitatem, et a te sibi praestitam in ea bonis operibus corrobora gloriam. Per Dominum.

BENEDICTIO NUPTIARUM.

263 *Incipit actio* (1134) *nuptialis.*---Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et institutis tuis, quibus propagationem humani generis ordinasti benignus assiste, ut quod, te auctore jungitur, te auxiliante servetur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Item alia.---Quaesumus, omnipotens Deus, instituta providentiae tuae pio favore comitare, et quos legitima societate connectis, longaeva pace custodi. Per Dominum,

Super oblata.---Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et (1135) hanc oblationem famularum tuarum illarum, quam tibi offerimus pro famula tua illa, quam ad statum maturitatis et ad diem nuptiarum perducere dignatus es, placidus ac benignus assume, ut quod tua dispositione expetitur, tua gratia compleatur. Per Dominum nostrum.

V. D. qui foedera nuptiarum blando concordiae jugo et insolubili pacis vinculo nexuisti, ut multiplicandis adoptionum filiis sanctorum connubiorum fecunditas pudica serviret. Tua enim, Domine, providentiae tuae gratia ineffabilibus modis **264** utrumque dispensas, ut quod generatio ad mundi edet ornatum, (1136) generatio ad Ecclesiae perducat augmentum. Per Christum.

Infra actionem.---Hanc igitur oblationem famularum tuarum illarum, quaesumus, Domine, placatus accipias, pro qua majestatem tuam supplices exoramus, ut sicut eam ad aetatem nuptiis congruentem pervenire tribuisti, sic eam consortio maritali tuo munere copulatam desiderata sobole gaudere perficias, (1137) atque oblatam seriem cum suo conjuge provehas benignus annorum. Per Christum Dominum nostrum. Quam oblationem tu Deus.

Infra (1138) *actio. Ad tricesimum vel annualem nuptiarum.*---Hanc igitur oblationem Domine, famulorum tuorum illorum, et illarum, quam tibi offerunt ob diem tricesimum conjunctionis suae, vel annualem quo die eos jugali vinculo sociare dignatus es, placatus suscipias, deprecamur. Ob hoc igitur reddant tibi vota sua Deo vero, et vivo, pro quibus tremendae pietati suae supplices fundimus preces, ut pariter bene ac pacifice senescant, et videant filios filiorum suorum usque ad tertiam et quartam progeniem, et te benedicant omnibus diebus vitae suae. **265** Per Christum Dominum nostrum. Quam oblationem.

Percomples canonem plenarium, et (1139) *dicis Orationem Dominicam, et sic* (1140) *eam benedicis his verbis:*

Oratio.---(1141) Deus, qui mundi crescentis exordium multiplicata prole benedicis, propitiare supplicationibus nostris, et (1142) super hanc famulam tuam illam opem benedictionis infunde, ut in conjugali consortio, affectu compari, mente, consimili (1143) sanctitatem ut tua [*Leg.* sanctitate mutua] copulentur.

Item Oratio.---Pater mundi conditor, nascentium genitor, multiplicandae originis (1144) institutor, qui Adae comitem tuis manibus addidisti, cujus ex ossibus ossa crescentia parem formam admirabili diversitate signarent, hinc ad totius multitudinis incrementum conjugalis tori jussa consortia, totum inter (1145) saeculum colligarent, humani generis foedera nexuerunt. Sic enim tibi, Domine, placitum fuit, sic enim necessarium fuit; (1146) ut quia longe est et infirmus, quod homini silem, quam quod tibi Deo feceras, additur fortiore sexus infirmior, ut unum efficeras ex duobus, et pari pignore soboles (1147) mista maneret; tunc per ordinem flueret egesta posteritas, ut (1148) in prioris ventura sequerentur, nec ullum sibi finem in tam brevi termino, quamvis essent caduca, proponerent. Ad haec igitur (1149) datae sint legis instituta ventura. Quapropter hujus familiae tuae, Pater, rudimenta sanctifica, ut bono et bene prospero sociata consortio legis aeternae jura custodiat; memineritque, Domine, **266** non tantum ad licentiam conjugalem, sed ad observantiam fidei (1150) sanctorum pignorum diligata (1151) fidelis et casta, nubat in Christo imitatrixque sanctarum permaneat feminarum. Sit (1152) amabilis ut Rachel viro suo, sapiens ut Rebecca, longaeva et fidelis ut Sara. (1153) Nihil ex hac (1154) subdolus ille auctor praevaricationis usurpet, nexa fidei (1155) mandatisque permaneat (1156) feminarum, serviens (1157) Deo vero devota (1158) muniat infirmitatem suam robore disciplinae, uni toro juncta contactus vitae illicitos fugiat. Sit (1159) verecunda, gravis pudore, venerabilis, doctrinis coelestibus erudita, (1160) sit fecunda sobolem, sit (1161) probata, et innocens, et ad beatorum requiem usque ad coelestia regna perveniat.

Post haec dic Pax vobiscum *et sic eos communica. Deinde posteaquam communicaverint, dicis super eos Benedictionem his verbis:*

Domine sancte, Pater omnipotens, iteratis ritibus te supplices exoramus, pro quibus apud te supplicatus est Christus (1162) conjunctionis famulorum tuorum fovere digneris (1163) benedictiones tuas excipere mereantur, ut filiorum successibus fecundentur, sicut (1164) plurimi omnes confirmare dignare. Avertantur ab eis inimici insidiae, (1165) omnipotens, ut (1166) sanctitatem Patrem etiam in ipso conjugio imitentur, qui providentia tua, Domine, conjungi meruerunt. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Post Communionem.---Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, ut quod (1167) non ministrentur officio, tua benedictione potius impleantur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

NOTAE ET OBSERVATIONES IN S. GREGORII MAGNI LIBRUM SACRAMENTORUM, AUCTORE D. HUGONE MENARDO, MONACHO BENEDICTINO.

273 1. *Hic liber.* In Excusis legitur *Incipit liber.*

2. *Liber Sacramentorum.* Ita in Codicibus nostris mss. Rodradi, Rhemensi, et Ratoldi abbatis. Ita appellatur in concilio Rhemensi apud Burchardum, lib. III, cap. 97: *Expleta Missa calix cum patena, et Sacramentorum liber cum vestibus sacerdotalibus, in mundo loco sub sera recondantur.* Idem videre est apud eumdem Burchardum libro decimo nono, capite octavo: *Nunc ergo, o fratres! qui voluerit sacerdotis nomen habere, in primis propter Deum cogitet, ut discat ei quae necessaria sunt, antequam manus episcopi caput ejus tangat, id est, Psalterium, Lectionarium cum Evangeliis, Sacramentorum librum, Baptisterium, et Computum cum cyclo,* etc. Ubi τὸ Baptisterium est conferendi baptismi ratio. Apud Flodoardum, lib. III Hist. Eccl. Rhem., cap. 9: *Librum quoque Sacramentorum sub eburneis tabulis argento praesignitis, sed Lectionarium ad Missas librum pari decore venustatum ibidem contulit.* Ita appellat Micrologus, cap. 6, de Observationibus ecclesiasticis: *Fecit autem idem Albinus in sancta Ecclesia non contemnendum opus; nam Gregorianas Orationes in libris Sacramentorum collegisse asseritur paucis aliis adjectis,* etc. Berno abbas Augiensis, cap. 1 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus: *Quia sicut papa Gregorius librum Sacramentorum diligentissime ad veritatis limam correxit.* Joannes Diaconus, in Vita sancti Gregorii citata ab eodem Bernone, capite eodem: *Unde et in Vita ipsius legimus: Sed et Gelasianum Codicem de Missarum solemniis multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla superadjiciens, in unius libelli volumine coarctavit, quod volumen librum Sacramentorum praetitulavit.* Ita apud Joannem Diaconum. Sed ultimum hujusce loci membrum ex ejus textu a nescio quo avulsum est. Walfridus, libro de Rebus ecclesiasticis, cap. 22: *Curavit beatus Gregorius rationabilia quaeque coadunare, et, seclusis iis quae vel nimia vel inconcinna videbantur, composuit librum qui dicitur Sacramentorum, sicut ex titulo ejus manifestissime declaratur.* Ita etiam appellat Gennadius, quamvis de alio libro loquatur, lib. de Viris illustribus, cap. de Voconio Castellanensi episcopo: *Composuit etiam Sacramentorum volumen,* et cap. de Musaeo Massiliensi presbytero: *Composuit Sacramentorum egregium, et non parvum volumen per membra quidem pro opportunitate officiorum et temporum, pro lectionum textu, Psalmorumque serie, sed supplicandi Deo, et contestandi beneficiorum ejus soliditate sui consentaneum.* Ita etiam Missa **274** ab Illyrico edita: *Incipit ordo Sacramentorum.* Quare non assentior iis qui scribunt titulum hujus libri esse τὸ *Sacramentarium,* non vero *liber Sacramentorum.* Cum etiam contrarium pateat ex hoc Sacramentorum libro, in quo manifeste *Sacramentarium* a libro *Sacramentorum* distinguitur. Siquidem ibi, feria 6 majoris hebdomadae citatur Sacramentarium: *Qui dum veniens de sacrario processit ante altare ad orandum, ordine quo in Sacramentario continetur. Mox ut surrexerit,* etc. Nec obest quod Albinus, Amalarius, et

alii nonnulli, hunc librum appellarint Sacramentarium, cum satis ex supradictis constet τὸ *liber Sacramentorum* esse verum ac germanum hujus operis titulum, etsi non diffitear hanc vocem *Sacramentarium,* vel *Sacramentarius,* esse antiquam, siquidem Gennadius in Paulino ea usus est: *Fecit,* inquit, *et Sacramentarium et Hymnarium.* Aptissime autem hoc opus liber Sacramentorum dicitur, quia in eo officia Missarum liturgica recte disposita continentur, quae sancti Patres olim sacramenta appellarunt, quemadmodum Optatus Milevitanus lib. II contra Parmenianum: *Nam quis dubitet vos illud legitimum in sacramentorum mysterio praeterire non posse? offerre vos dicitis pro Ecclesia, quae una est.* Et lib. VI: *Inter sacramenta velamen potuit tangi, non lignum,* id est in Missarum celebratione potuit tangi velamen altaris, non ipsum altare, quod lignum appellatur, quia ligneum erat, qua de re infra dicetur. Sanctus Ambrosius, lib. III de Virginibus: *An quid est indignius quam oracula divina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur? circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute deprompta omnium?* Sanctus Augustinus, epist. 59 **(Nunc 149)**, ad Paulinum: *Ut precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici.* Et lib. de Dono perseverantiae, cap. 13: *Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum cor habeamus ad Dominum, munus est Domini.*

3. *Ex authentico libro bibliothecae Cubiculi scriptus.*---In aliis Codicibus nostris mss. haec verba desiderantur, quae non parum faciunt ad auctoritatem hujus Codicis. Habentur in Editis, excepto hoc vocabulo, *libro.* Cubiculum est quoddam secretarium, cella, seu domus juxta ecclesiam sancti Petri, in qua excubabant ii qui ad custodiam corporum sanctorum apostolorum cubicularii dicti sunt, in qua etiam erat bibliotheca sacrorum librorum, eorum praesertim qui ad officium ecclesiasticum et divina mysteria peragenda spectant. Quod videre est etiam in basilica Nolae **275** a sancto Paulino aedificata, ubi a parte sinistra apsidis fecit secretarium libris sacris condendis aptum, quod ipsa inscriptio significat.

Si quem sancta tenet meditandi in lege voluntas,
Hic poterit residens sacris intendere libris.

Ut testatur idem sanctus Paulinus, epist. 12.

4. *Missa.*---Antiqui Patres fere utuntur hoc vocabulo in numero plurali; habetur tamen apud sanctum Ambrosium singulare, libro quinto, epist. 35, ad Marcellinam sororem: *Sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones et tractatum dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicae, illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos misissent, et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, Missam facere coepi. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani. Hunc autem in platea offenderunt transeuntes. Amarissime flere et orare in ipsa oblatione Deum coepi, ut subveniret.* Ubi verbum *offero* et nomen *oblatio* aperte indicant Missam hoc loco esse de sacrificio corporis et sanguinis Christi liturgico intelligendam.

5. *Ad Introitum Antiphona, qualis fuerit.*---Ita in Antiphonario Gregoriano ms. bibl. Corbeiensis, atque etiam in Editis. Ita loquuntur Walfridus Strabo, de Rebus eccles., cap. 22, et Micrologus, cap. 1, de Observationibus ecclesiasticis: *Interim cantatur Antiphona ad Introitum, quae ab Introitu sacerdotis ad altare hoc nomen meruit habere.* Vulgo *Introitus* appellatur, et habetur in Codicibus mss. Rodradi presbyteri, et

Ratoldi abbatis, et in Editis; id etiam videre est apud Amalarium, lib. III de Officiis, cap. 5: *Officium quod vocatur Introitus Missae, habet inuium a prima Antiphona, quae dicitur Introitus, et finitur in Oratione quae dicitur a sacerdote ante lectionem.* Nulla hic est mentio Psalmi; sed satis intelligitur, cum fit mentio Antiphonae quae ei praemitti solet in Missa. Hic Psalmus olim canebatur integer; unde in Antiphonariis Gregorianis, et in Missali Romano post Antiphonam ponitur Psalmi principium. Quod si primus Psalmi versiculus est Antiphona, tum illam subsequitur secundus Psalmi versiculus, etsi quidam recentiores novarum Missarum concinnatores hoc prae ignorantia minus observent. Itaque olim a psalmodia Missa ducebat initium, ut modo fit, ut planum est ex sancto Dionysio, cap. 3 Hierarchiae ecclesiasticae. Ubi primum pontifex, ducto ab altari suffitionis initio, chori ambitum cum suffitione perlustravit, reversus ad altare ἀπάρχεται τῆς ἱερᾶς ψαλμῶν μελῳδίας, etc., id est, sacram incipit Psalmorum melodiam, omni ordine ecclesiastico sacram ipsi psalmodiam succinente. Cui videtur suffragari sanctus Basilius, lib. de Spiritu Sancto, ad Amphilochium, cap. 27, cum ait quaedam praemitti lectioni Apostoli et Evangelii: Οὐ γὰρ δὲ τούτοις ἀρκούμεθα ὧν ὁ Ἀπόστολος, ἢ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη· ἀλλὰ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύν. Id est, non tantum contenti sumus his quorum meminerunt Apostolus et Evangelium; sed alia quaedam praemittimus et subjungimus, tanquam multum momenti ad hoc mysterium habentia. Alcuinus tamen lib. de Offic. divinis, cap. de Vestimentis, et Amalarius, lib. III de eccl. Officiis, cap. 5, scribunt hoc institutum manasse tantum a Coelestino papa, qui instituit ut Psalmi CL ante sacrificium canerentur quod antea non fiebat, cum Missa tantum exordium duceret a lectione Apostoli, et Evangelii. Haec illi et recte. Nam tempore sancti Justini martyris, **276** qui discipulis apostolorum coaevus fuit, Missa incipiebat a lectionibus, ut ipse testatur in apologia secunda pro Christianis sub finem: *Et Solis qui dicitur die, omnium qui vel in oppidis, vel ruri degunt, in eumdem locum conventus fit,* καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. Id est, et commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum, quantum hora permittit, leguntur. Deinde, lectore quiescente, etc. Apud sanctum Cyrillum quidem, catech. 5 mystagogica, ubi ordo Missae recensetur, primo fit mentio lotionis manuum, deinde osculi pacis, quorum rationem mysticam reddit: sed non puto tunc Missam caruisse lectione sacra; nam idem Cyrillus, catechesi 4, hortatur legendum eas Scripturas duntaxat quae in Ecclesia leguntur. Si vero nullam fecit mentionem lectionis Scripturarum catech. 5 mystag., in promptu causa est, quia facilis erat ratio cum Scripturae legerentur in conventu; aliorum vero mysteriorum non item, quam enucleatius explicat in hac catechesi. Idem initium Missae a Scripturis diu perseveravit in Ecclesia. Nam vigebat adhuc tempore sancti Ambrosii ut planum est ex epist. 35 lib. V: **(Nunc 20 primae classis)**: *Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones atque tractatum, dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicae,* etc. Et Carthagine, tempore sancti Augustini usus Psalmorum ante oblationem tantum receptus est, ut patet ex lib. II Retractationum, cap. 11: *Inter haec Hilarius quidam vir tribunitius et catholicus, nescio unde adversus Dei ministros, ut fieri assolet, irritatus, morem, qui tunc esse apud Carthaginem coeperat, ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro sive ante oblationem, sive cum distribueretur populo quod fuisset oblatum, maledica reprehensione lacerabat, asserens fieri non oportere.* Unde postea videmus Psalmorum mentionem fieri in ipsis liturgiis, ut clarum est ex Gennadio in Musaeo Massiliensi qui librum Sacramentorum composuit Psalmorum serie et decantatione discretum. Sed hic Psalmorum usus tempore Musaei Massiliensis, et postea ubique in Gallia minime receptus erat. Nam tempore Theodeberti regis Treviris Missae exordium adhuc a

lectionibus ducebatur, ut patet ex sancto Gregorio Turonensi in vitis Patrum, in sancto Nicetio Trevirorum pontifice: *Advenit dies Dominicus, et ecce rex, cum his qui ab hoc sacerdote communione abesse jussi fuerant, ecclesiam est ingressus; lectis igitur lectionibus, quas canon sanxit antiquus, oblatis muneribus super altare Dei, ait sacerdos: Non hic hodie Missarum solemnia consummabuntur, nisi communione privati prius abscedant.* Quae cum ita sint, dicendum est priscis illis temporibus non fuisse unum eumdemque usum, sed alios Missae exordium duxisse a psalmodia, alios vero a lectionibus.

6. *Deinde Kyrie eleison.* Antiqua fuit plane consuetudo Ecclesiae Romanae canere *Kyrie eleison* tam in Missis, quam in caeteris divinis officiis, ut planum est ex concilio Vasensi, quod celebratum fuit Decio juniore viro clarissimo consule anno Christi 529, can. 3: *Et quia tam in sede apostolica quam etiam per totas Orientales atque Italiae provincias dulcis et nimium salutaris consuetudo est intromissa ut Kyrie eleison cum grandi affectu et compunctione dicatur, placuit etiam nobis ut in omnibus Ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo, et ad Matutinos, et ad Missas, et ad Vesperam, Deo propitio, intromittatur.* Ex quo patet immerito a quibusdam Graecis notatum fuisse sanctum Gregorium papam, quasi ut Ecclesiam Constantinopolitanam opprimeret, tum primum instituerit ut in Missa Romana *Kyrie eleison* caneretur, ut ipse testatur lib. VII Regesti, epist. 64, ubi affirmat se nunquam id ab Ecclesia Constantinopolitana emendicasse, **277** alioque ritu hanc supplicationem a Romana Ecclesia cantari: *Kyrie eleison autem* (inquit) *nos neque diximus, neque dicimus, sicut a Graecis dicitur, quia in Graecis simul omnes dicunt; apud nos autem a clericis dicitur, a populo respondetur et totidem vicibus etiam Christe eleison dicitur, quod apud Graecos nullo modo dicitur.* Haec ille. Quod spectat ad illa verba, *quia in Graecis simul omnes dicunt,* ritus notus est ex liturgiis sancti Marci, sancti Jacobi et similibus, in quibus populus dicit *Kyrie eleison.* In liturgia vero sancti Joan. Chrysostomi, chorus, quae vox hoc loco sumitur pro universo coetu seu ecclesiastico seu laico, quemadmodum et vox *populus* sumi debet in citatis liturgiis. Quod attinet ad illa verba *Et totidem vicibus etiam Christe eleison dicitur,* ritus notandus est quo olim toties dicebatur *Christe eleison,* quoties *Kyrie eleison,* qui non est amplius in usu, quia modo in Missa *Christe eleison* ter duntaxat, et *Kyrie eleison* sexies repetitur. Itaque cum in translatione Graeca Missae Gregorianae circa hanc precationem auctore Georgio Codino servetur modernus usus, signum est ei ad suam versionem antiqua et pura exemplaria defuisse. In tribus vero Codicibus nostris mss. nihil est quod huic loco sancti Gregorii adversetur, cum semel in eis tantum *Kyrie eleison* brevitatis, ut arbitror, causa scriptum sit. Cum autem sanctus Gregorius scribit *Christe eleison* a Graecis non cantari, veritas hujus sententiae patet ex antiquis Graecorum liturgiis, in quibus τὸ *Christe eleison* non reperitur.

7. *Item Gloria in Excelsis.* Vulgo fertur institutum esse a Telesphoro papa ut hic hymnus angelicus in Missa caneretur. Hanc illi institutionem attribuunt Anastasius Bibliothecarius in ejus Vita; Walfridus Strabo, de Rebus ecclesiasticis, cap. 22; Amalarius Fortunatus, lib. III de Off. eccles., cap. 8; et Alcuinus, de divin. Off., cap. *Quid significent vestimenta;* qui tamen, eodem libro, cap. seq., ait hunc hymnum postea auctum fuisse et consummatum a sancto Hilario Pictaviensi. Quod si ita est, videtur Alcuinus non sibi constare. Sed puto in priori loco locutum esse tantum Alcuinum de verbis hujus hymni quae exstant in Evangelio. Concilium Toletanum IV can. 12: *Reliquia quae ibi sequuntur ecclesiasticos doctores composuisse* scribit. In liturgia sancti Jacobi angelica seu evangelica verba ter dicuntur, quod praebuit ansam quibusdam scribendi hunc hymnum in Missa dici consuevisse ex traditione

apostolica, quod tamen non potest evidenter colligi ex eadem liturgia, quia aliud est loqui de ipsis verbis angelicis seu evangelicis praecise, aliud de toto hymno, etsi integer exstet in Constitutionibus apostolicis, lib. VII, cap. 47, nam in ejusmodi Constitutionibus multa postea addita fuisse omnes docti norunt. Olim hic hymnus angelicus in Laudibus matutinis canebatur, ut notavimus ad Concordiam regularum sancti Benedicti abbatis Anianensis.

8. *Si Episcopus fuerit.* Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi; in quibusdam, male, legitur *affuerit,* ut ex sequentibus constat.

9. *A presbyteris autem minime dicitur nisi in solo Pascha.* Idem institutum videre est apud Bernonem Augiensem, cap. 2, de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, etsi adversari videatur: *Cur non liceat omni die Dominico, vel natalitiis sanctorum presbyteris illum hymnum canere quem nato in carne Domino angeli cecinere dicentes: Gloria in excelsis Deo. Quod si concessum est illum canere in Pascha secundum praetitulationem Missalis, non multo minus licitum puto in Nativitate Domini, quando primum coepit audiri ab hominibus in terris qualiter ab angelis canebatur in coelis. Proferant contradictores in medium ubinam sit a sanctis Patribus, vel ab ipso sanctissimo papa Gregorio interdictum.* Sed ei sufficere debebat sui Missalis auctoritas instituti olim a sanctis Patribus, et ab ipso **278** sanctissimo Gregorio recogniti, quod etiam videre est in Cod. mss. Rodradi, et Ratoldi. Sed tandem institutio mutata.

10. *Postmodum dicitur oratio.* In hoc sancti Eligii Codice, ut in Codicibus Rodradi et Ratoldi, atque in Editis, et in Ordine Romano, unica habetur Oratio, seu Collecta in prima parte Missae ante Evangelium, raro duae. In Codice Rhemensi duas reperire est, raro unicam. Itaque non assentior iis qui asserunt in Ecclesia Romana a temporibus apostolicis usitatam fuisse trium Orationum in hac prima Missae parte recitationem, exceptis festis duplicibus, totidemque Super oblata, et Postcommunionem. Olim apud Graecos quinque Orationes peragebantur ante pacem datam, quam sequebatur oblatio mysteriorum. Id videre est in concilio Laodiceno, can. 19, quem quia mutile admodum a quodam viro docto citatus est, integrum fere producam, ut palam sit omnis illius doctrina: Περὶ τοῦ δεῖν ἰδίᾳ μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι, καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι, καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς, μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν, καὶ τρίτην διὰ προφωνήσεως πληροῦσθαι, εἶθ᾽ οὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι. Id est, quod oporteat seorsum primum, post episcoporum sermones catechumenorum Orationem peragi, et post catechumenorum excessum, poenitentium fieri Orationem; et cum hi sub manum accesserint, et excesserint, tres fidelium preces fieri, unam quidem scilicet primam silentio, secundam autem et tertiam clara voce impleri, deinde sic pacem dari. Quae sane tres Orationes dabantur post Evangelium, nam catechumeni et poenitentes non dimittebantur nisi illo cantato. Sanctus Joannes Chrysostomus homilia septuagesima secunda in Matthaeum trium Orationum duntaxat mentionem facit, quae ante pacem videlicet dicebantur, Καὶ πρώτη ἡ δέησις ἐλέους γέμει, ὅταν ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων παρακαλῶμεν, καὶ ἡ δευτέρα πάλιν ὑπὲρ ἑτέρων τῶν ἐν μετανοίᾳ πολὺ τὸ ἔλεος ἐπιζητοῦσα, καὶ ἡ τρίτη δὲ πάλιν ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν. Id est, et prima (Missae) Oratio plena est misericordiae qua pro arreptitiis precamur; secunda, qua pro poenitentibus oratur, multam quaerit misericordiam; tertia rursus pro nobis ipsis recitatur, hoc est, fidelibus. Idem, homil. 18 in II epist. ad Corinthios, mentionem facit Orationum quae in sacro sancto opere liturgico

pro energumenis et poenitentibus effunduntur. Ex quibus locis satis colligitur Graecos in ejusmodi ritu quodammodo a se invicem discrepasse, et multo magis a Latinis; nec mihi probatur illa explicatio qua dicitur praefatis sancti Joannis Chrysostomi locis energumenos sumi pro catechumenis. Caetera quae ad rationem Collectarum spectant require in observationibus nostris ad Concordiam regularum, cap. 15, § 8.

11. *Deinde sequitur Apostolus.* Id est, lectio ex Apostolo, vulgo Epistola. Optima lectio, quae etiam habetur in Codicibus editis, et in Mss. Rodradi, et Ratoldi. Ita loquitur concilium Toletanum primum, can. 2: *ita ut Evangelia aut Apostolum non legant;* et can. 4: *ita ut Evangelium et Apostolum non legat.* Ita etiam Codinus, de Officiis palatii Constantinopolitani: Καὶ μετὰ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναγινώσκεται ὁ Ἀπόστολος, id est, et post trisagium hymnum legitur Apostolus. Et paulo ante: Καὶ ἡ μὲν λειτουργία ψάλλεται ἡσυχῶς, μέχρι καὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἀποστόλου, id est, liturgia psallitur submisse, usque ad lectionem Apostoli. Ita passim in Euchologio Graecorum; quare non opus est ut Codices nostri puriores emendentur a quibusdam Codicibus mss. in quibus habetur τὸ *Epistola.* Antiqua autem consuetudo est legendi Epistolas Apostolorum. Sed maxime sancti Pauli in Missarum celebritate, ut constat ex sancto Basilio, cap. 27 libri de Spiritu sancto ad Amphilochium: Οὐ γὰρ τούτοις ἀρκούμεθα ὧν Ἀπόστολος ἢ τὸ εὐαγγέλιον ὑπεμνήσθη, id est, non sumus contenti his quae **279** Apostolus aut Evangelium commemorant; et ex sancto Justino martyre, cum agit de sacra liturgia, Apologia 2 pro Christianis, Καὶ τὰ ὑπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ, id est, et commentaria apostolorum vel scripta prophetarum leguntur quoad tempus fert. Qui tamen locus potest etiam de Evangelio intelligi.

12. *Gradale.* Ita in Codd. Rodradi et Ratoldi. In Editis, et in vulgatis Missalibus, *Graduale.*

13. *Legitur Evangelium.* Ex antiquo ritu Ecclesiae, ut manifestum est ex sancti Basilii loco paulo ante citato, quo etiam referri potest locus sancti Justini paulo ante productus. Id etiam suadetur ex epistola sancti Cypriani 24: *Et plebi universae pro honoris sui claritate conspicuus, legat praecepta et Evangelium Domini.* Et paulo post, *nihil est in quo magis confessor fratribus prosit, quam dum evangelica lectio de ore ejus auditur.* Porro nulla hic Symboli post Evangelium mentio, de quo tamen commodius infra ad Missam paschalem dicetur.

14. *Deinde Offertorium.* Ita in Codd. nostris mss. Rodradi et Ratoldi, quae tamen desiderantur in Editis. Offertorium Antiphona est, quae dum caneretur, populus sua dona in altari offerebat juxta antiquum morem, de quo infra ad Missam paschalem dicetur.

15. *Sursum corda.* Hic incipit Praefatio, de quo vocabulo infra. Haec autem verba non sunt novellae institutionis, siquidem habentur in liturgiis sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, quorum et mentionem facit sanctus Caesarius Arelatensis, homil. 12: *Pene omnes recitatis lectionibus exeunt de ecclesia, cui dicturus est sacerdos: Sursum corda?* Divus Augustinus, lib. de Dono perseverantiae, cap. 13: *Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum cor habeamus ad Dominum, munus est Domini;* et de Bono viduitatis, cap. 16: *Quia et illud quod inter sacra mysteria cor habere sursum jubemur, ipso adjuvante id valebis.* Et multis aliis locis. Sanctus Anastasius Sinaita, in sermone de Synaxi: Ταῦτα διαμαρτύρεται ὁ ἱερεὺς λέγων· Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας, id est, haec testatur

sacerdos dicens: Sursum habeamus corda. Sanctus Cyrillus Alexandrinus, catechesi 5 mystagogica: Μετὰ τοῦτο βοᾷ ὁ ἱερεὺς· Ἄνω τὰς καρδίας, id est, postea sacerdos clamat: Sursum corda. Et sanctus Cyprianus, lib. de Oratione Dominica: *Et ideo sacerdos ante Orationem parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda.*

16. *Habemus ad Dominum.* Praeter antiquas liturgias, etiam praefati Patres horum verborum meminerunt. Sanctus Caesarius; homil. 16: *Et sacerdote dicente Sursum corda, cum secura conscientia respondeamus nos habere ad Dominum.* Sanctus Cyrillus, eadem catechesi, καὶ ἀποκρίνεσθε, Ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον, id est, deinde respondetis: Habemus ad Dominum. Sanctus Cyprianus, libro citato: *Ut dum respondet plebs Habemus ad Dominum.* Et sanctus Anastasius Sinaita, serm. citato: Εἶτα τί πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἀποκρινόμεθα, Ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον, id est, deinde quid ad haec nos respondemus Habemus ad Dominum? Et infra: Ἰδοὺ πρὸς βράχεως συνέθεσθε· Ἔχομεν πρὸς κύριον τὰς καρδίας, id est, ecce et paulo ante consensistis: Habemus ad Dominum corda.

17. *Gratias agamus Domino Deo nostro.* Huc spectant illa sancti Augustini, lib. de Dono perseverantiae, cap. 13: *De quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere a sacerdote post hanc vocem, quibus dicitur, admonemur,* et lib. de Bono viduitatis, cap. 16. *Et ideo sequitur ut de tanto bono sursum levati cordis non nobis gloriam quasi nostrarum virium tribuamus; sed Domino Deo nostro gratias agamus,* et serm. 21, de diversis: *Norunt fideles ubi et quando dicatur: gratias agamus Domino Deo nostro. Quis autem gratias agit Deo, nisi qui sursum cor habet ad Dominum?* Et epist. ad Honoratum mox citanda. Et illa sancti Cyrilli, catechesi citata: Εἶτα ἱερεὺς λέγει· Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ, id est, deinde sacerdos dicit: Gratias agamus Domino. Quapropter sanctus Joan. Chrysostomus **280** infra mox citandus hanc Orationem εὐχαριστίαν, id est, gratiarum actionem appellat.

18. *Dignum et justum est.* Haec verba tangunt sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 5 mystagogica: Εἶτα λέγετε· Ἄξιον καὶ δίκαιον, id est, deinde dicitis: Dignum et justum est. Sanctus Joan. Chrysost., serm. 18, in II Epist. ad Cor.: Τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινὰ, οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος (ἱερεὺς) εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας· πρότερον γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνὴν, εἶτα συντιθεμένων, ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως γίνεται, τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας. Id est, rursus quae ad gratiarum actionem spectant, communia sunt, non enim ille (*sacerdos*) solus gratias agit, sed etiam omnis populus: anticipata eorum voce, deinde illis consentientibus, quia hoc digne et juste fit, tunc incipit gratiarum actionem. Et sanctus Augustinus, libro de Dono perseverantiae, cap. 13: *Et dignum et justum esse respondent;* et libro de bono viduitatis, cap. 16: *Hoc enim continuo commonemur, quia hoc dignum est, hoc justum est recordari.* His autem probat sanctus Augustinus adversus Pelagianos, quod omnia Deo referre debeamus accepta. Nam cum plebs respondet habere se cor sursum ad Dominum, tum monita a sacerdote ut de tanto munere ac beneficio sursum levati cordis Deo gratias agat, statim in gratiam tanti beneficii respondet, dignum et justum est.

19. *Nos tibi semper et ubique gratias agere.* Hujus gratiarum actionis meminit sanctus Irenaeus, lib. IV, cap. 34: *Et hanc oblationem Ecclesia sola puram offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus.* Et Sanctus Joan. Chrysost., paulo ante citatus; Τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας, id est, tunc incipit gratiarum actionem. Haec autem gratiarum actio non tantum fiebat quod sursum haberemus corda, sed et pro beneficiis omnibus a Deo receptis, ut docet sanctus Augustinus epist. 120, ad Honoratum: *Omnia*

largitur et praescit, sed peccata praedicit, supplicia minatur, beneficia pollicetur. Filii ergo promissionis, filii beneficii. Haec est gratia, quae gratis datur, non meritis operantis, sed miseratione donantis. Hinc gratias agimus Domino Deo nostro; quod est magnum sacramentum in sacrificio novi testamenti, quod ubi, et quando, et quomodo offeratur, cum fueris baptizatus, invenies. Celebratur etiam haec gratiarum actio ratione tanti mysterii ac beneficii, ut patet ex sancto Justino martyre, apol. 2 pro christianis: *Deinde ei qui fratribus praeest, offertur panis et poculum aquae et vini; quibus ille acceptis,* αἶνον καὶ δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει, καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιῶσθαι τούτων παρ᾽ αὐτοῦ, ἐπὶ πολὺ ποιεῖται. Id est: *Laudem et gloriam rerum universarum Patri per nomen Filii et Spiritus sancti offert, et gratiarum actionem pro eo quod nos hisce donis suis dignatus sit prolixe exsequitur.* Eadem repetit infra, et expresse habetur in liturgia sancti Joan. Chrysostomi: Εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς λειτουργίας ταύτης, ἣν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι κατηξίωσας. Id est: gratias agimus tibi pro hac liturgia, quam de manibus nostris suscipere dignatus es.

20. *Laudant Angeli,* etc. Mos est antiquus Ecclesiae in Missae Praefatione mentionem facere coelestium illorum Spirituum qui Deum sine intermissione laudant in coelis, ut clarum ex liturgiis sanctorum Jacobi et Chrysostomi, et sancto Caesario, quaest. 44 dialogi primi: Ὃν ἑπόμενοι οἱ τῆς θείας τελετῆς ἱερεῖς ἀναφωνοῦσι Θεῷ, σὲ ὑμνοῦσιν ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαὶ, ἐξουσίᾳ, δύναμεις. Id est: Quem divini sacrificii sequentes sacerdotes Deo clamant, te laudant angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes. Et ex sancto Cyrillo, catechesi saepius citata, καὶ μετὰ ταῦτα μνημονεύομεν, etc. ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβὶμ, etc. Id est: Facimus deinde mentionem, etc., angelorum, archangelorum, virtutum, dominationum, principatuum, potestatum, thronorum, cherubim, etc. Idem apparet ex sancto Isidoro mox citando. Sed Praefatio videtur contracta. Nam in liturgia sancti Jacobi fit mentio solis et lunae, siderum et universae creaturae, quod etiam videre est catech. citata sancti Cyrilli, et testatur sanctus Isidorus, lib. I de Off. eccles., cap. 15: *In qua etiam* **281** *ad Dei laudem terrestrium creturae virtutumque coelestium universitas provocatur.*

21. *Sanctus, Sanctus, Sanctus.* Antiquus est hujus hymni usus in sacrosanctis mysteriis, ut videre est can. 3 concilii II Vasensis provinciae Viennensis, celebrati anno Domini 529. Homil. 12 sancti Caesarii Arelatensis: *Cum enim maxima pars populi, imo, quod pejus est, pene omnes recitatis lectionibus exeunt de ecclesia, cui dicturus est sacerdos Sursum corda, nunquid respondere possunt, quando deorsum in plateis et corpore simul et corde discedunt? et qualiter cum timore simul et gaudio clamabunt, Sanctus, Sanctus, Sanctus?* Oratione sancti Gregorii Nysseni, de non differendo baptismo: *Me tui pudet, quod cum senueris adhuc ejiciaris cum catechumenis,* etc. *unire populo mystico, et arcanos disce sermones.* Φθέγξαι μεθ᾽ ἡμῶν ἐκεῖνα ἃ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα σεραφὶμ μετὰ τῶν χριστιανῶν ὑμνοῦντα λέγει. Id est: *Dic nobiscum ea quae sex alas habentia seraphim cum Christianis dicunt.* Catechesi quinta mystagogica sancti Cyrilli Jerosolymitani: Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος σαβαώθ. Διὰ τοῦτο γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἐκ τῶν Σεραφὶμ θεολογίαν ταύτην λέγομεν, ὅπως κοινωνοὶ τῆς ὑμνῳδίας ταῖς ὑπερκοσμίοις γενώμεθα στρατίαις. Id est: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum. Propterea enim traditam nobis hanc seraphicam theologiam dicimus, ut cum coelesti militia in hymnodia communicemus. Hic hymnus in liturgiis appellatur ἐπινίκιος, id est, victorialis. Quapropter hunc hymnum quidam male confundunt

cum Trisagio, quod est hujusmodi, ἅγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος. Id est: Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis. Siquidem in liturgiis distinguuntur; caniturque Trisagium ut primum accedit sacerdos ad altare, ut testatur Jobius, lib. XV, cap. 6 apud Photium (*In Biblioth.*), num. 222: Διά τοι τοῦτο καὶ ἅμα τὸ πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἰσιεῖναι τοὺς ἱερεῖς, ὁ ἱεροψάλτης ἄνωθεν ἀναβοᾷ· Ἅγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος. Id est: Quapropter simul atque sacerdotes ingrediuntur ad altare, sacer cantor de superiore loco clamat: Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, hoc est enim Trisagium. Id etiam videre est apud Codinum, de Officiis palatii Constantinop. Καὶ αὐτίκα ἀνοίγουσι τὰς τῆς ἐκκλησίας θύρας, καὶ μετὰ τὸν τρισάγιον ὕμνον, ἀναγινώσκεται ὁ Ἀπόστολος, καὶ καθεξῆς ἐκτελεῖται ἡ θεία λειτουργία. Id est: Statim aperiunt portas ecclesiae, et post cantatum trisagium hymnum, legitur Apostolus, perficiturque ordine liturgia. At hymnus Victorialis canitur post Praefationem, quae omnia videre est in liturgiis. Horum hymnorum differentia internoscitur ex sancto Caesario fratre sancti Gregorii Nazianzeni (Dialogo 1), interrog. 29: Οὔτε τὰ ἅγια χερουβὶμ ἁγιασμοῦ προσδίδονται ἐν οὐρανῷ τῇ θείᾳ Τριάδι, τὸ ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος ὅταν ἀναφωνοῦσι, οὐδὲ πάλιν ἡμῶν ἐν τρισαγίῳ ἅγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος ἐκβοώντων, ἁγιασμὸν ἢ ἰσχὺν, ἢ ἀθανασίαν ὁ θεῖον ἀνίεται. Id est: Neque sancta cherubim aliquid sanctitatis addunt sanctae Trinitati, cum in coelo sine intermissione clamant Sanctus, Sanctus, Sanctus; sic rursus nobis clamantibus in Trisagio Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, nihil sanctitatis, fortitudinis et immortalitatis Deo adjicitur. Nec obest quod a sancto Joan. Damasceno et aliis quibusdam hymnus Victorialis appelletur Trisagios, quia loquuntur de ipso extra sacrificium Missae, qui etsi possit dici Trisagios, vulgo tamen in sacris hanc denominationem non sortitur. Nec refert quod in liturgia Ambrosiana dicatur *Trisagium* quia cum haec liturgia non sit pura Ambrosiana, propter nonnulla detracta atque addita, non constat an haec appellatio a sancto Ambrosio manaverit. Sed, ut aliquid amplius de Trisagio dicamus, non mihi arridet eorum opinio qui scribunt tum primum institutum a Proclo Patriarcha Constantinopolitano, ut hic hymnus in sacra liturgia caneretur, cum regnante Theodosio juniore, multis a Deo plagis castigata **282** Constantinopoli, atque insuper gravi terrae motu conquassata, ac propterea populo urbe secedere coacto, atque in campum recepto, exoranteque divinam clementiam, ut tantis malis eriperetur, puer quidam sub omnium conspectu in coelum raptus est, et angelico ministerio hunc hymnum edoctus in terras demissus est, ac omni multitudine hunc hymnum concinente Deus placatus est, quemadmodum refertur a sancto Joan. Damasceno, lib. III, de Fide orthodoxa, cap. 10; Georgio Cedreno, in Compendio historiarum, anno 30 Theodosii junioris; Theodoro Balsamone, in can. 82 conc. Trullensis; et Jobio, qui refert hunc hymnum tum ab angelis cantatum fuisse. Sed institutio est antiquior, nam illius mentionem facit sanctus Caesarius supra citatus, et concilia Nicaenum I et Constantinopolitanum I, ut scribit Asclepiades Trallium episcopus in epist. ad Petrum Knapheum. Neque in ea unquam fuit opinione sanctus Joan. Damascenus, ut quidam objiciunt; non enim scribit institutum fuisse a Proclo ut Trisagium in liturgia caneretur; sed tantum probat auctoritate hujus historiae et Concilii Chalcedonensis non debuisse Petrum Knapheum huic hymno haec verba addere, *Qui crucifixus es pro nobis.* Hic enim Petrus Knapheus, id est fullo pontifex Antiochenus adjecit huic hymno, ὁ σταυρωθεὶς διὰ ἡμᾶς, id est, qui crucifixus es pro nobis, ut referunt Theodorus Lector, lib. I Collectaneorum; sanctus Joan. Damasc., cap. citato; Asclepiades Trallium episcopus, epist. citata; Felix papa, epist. ad eumdem Petrum; et Theodorus Balsamon, in canonem citatum; atque hoc additamento Trinitatem pro nobis crucifixam esse volebat, ut satis clarum est ex Ephraemio Theopolitano antistite, in epist. ad Zenobium scholasticum Emissenum, in Bibliotheca Photii, num. 228; et

in sacro Triadis mysterio inducebat quartam personam, ut vult sanctus Joan. Damasc., cap. citato. At Acacius episcopus Constantinopolitanus, in epist. ad eumdem Petrum, dicebat eum inducere duos filios, cum post τὸ ἰσχυρὸς, adderet σταυρωθεὶς διὰ ἡμᾶς, eumque asserere Spiritum sanctum fuisse crucifixum, juxta haeresim Manichaeorum, cum ad τὸ ἀθάνατος adjiceret eadem verba. Porro Ephraemius supra laudatus ait hunc hymnum Christo ab Orientalibus attribui; ac proinde nihil eos peccare si addant *Qui Crucifixus es;* at Constantinopolitanos et Occidentales hunc hymnum sanctae Trinitati accommodantes haec verba omnino repudiare; et in multis Europae provinciis haec quidem verba respui, sed adjici ἁγία Τριὰς, ἐλέησον ἡμᾶς, id est: Sancta Trinitas, miserere nobis. Sed Calandio episcopus Antiochenus addidit Trisagio Χριστὴ βασιλεῦ, propter eos qui addiderant *Qui crucifixus es pro nobis,* ut refert Theodorus Lector Collectaneorum lib. II.

22. *Benedictus.* Non habetur in Editis. Reperitur tamen in liturgiis Graecis, et mentio fit a sancto Caesario Arelatensi, homil. citata: *Et quali cum tremore simul et gaudio clamabunt Sanctus, Sanctus, Sanctus, Benedictus qui venit in nomine Domini.* In Editis sequitur haec oratio: *Facturus memoriam salutaris Hostiae totius mundi,* etc., quae non exstat in nostris Cod. mss .

23. *Osanna in excelsis.* Meminit sanctus Isidorus, lib. I, de Off. eccles., cap. 15: *Et Osanna in excelsis cantatur, quod Salvatore de genere David nascente salus mundo usque ad excelsa pervenerit.*

24. *Te igitur, Clementissime Pater,* etc. Hujus Orationis meminit Haymo in I ad Tim. II. Haec Oratio vulgo appellatur *Canon,* quae denominatio habetur apud sanctum Gregorium, lib. VII Regesti, epist. 64 **(Nunc l. IX, epist. 12)**: *Quia Orationem Dominicam post Canonem dici statuistis.* Qui et ibidem appellat precem, aitque compositam esse a quodam scholastico. Quisnam autem fuerit ille scholasticus incertum est. Quidam **283** attribuunt Voconio, Castellani Mauritaniae oppidi episcopo, nonnulli Musaeo Massiliensi presbytero, qui libros Sacramentorum composuerunt, de quibus Gennadius, in Catalogo de viris illustribus; sed neutri ascribenda, quia illis antiquior est, siquidem ex illa multa refert sanctus Ambrosius, et nonnulla Optatus Milevitanus, ut infra videbitur, qui ante praefatos auctores vixerunt. Appellatur haec Oratio, ut diximus, Canon, atque etiam actio. Utriusque nominis rationem profert Walfridus Strabo, cap. 22 de Rebus ecclesiasticis: *Actio dicitur ipse Canon, quia in eo sacramenta dominica conficiuntur; Canon vero eadem Actio nominatur, quia in ea est legitima et regularis sacramentorum confectio.*

25. *Supplices rogamus,* etc. Haec vocabula desunt apud Haymonem, in I ad Timoth. 2: *Ubi incipit sacerdos consecrare mysteria corporis et sanguinis Domini, inquiens: Te igitur, clementissime pater petimus.*

26. *Haec dona, haec munera, haec Sancta Sacrificia.* Potest esse hic synonymia. Vetus expositio Canonis Missae ms. bibl. Corb. ita haec nomina distinguit: *Dona sunt quae voluntarie donantur; munera sunt quae pro aliquo munere vel mercede offeruntur, sicut nos offerimus Deo, ut peccata nostra dimittantur; sacrificia sunt, quae cum orationibus consecrantur.* Vetus tractatus super Missam ms. ejusdem bibliothecae ita distinguit: *Donum dantis est, munus accipientis; quia illud a dando, hoc a muniendo dicitur: tamen proprie dona dicuntur quae Deo dantur; munera vero omnium sunt, quia manibus dantur vel*

accipiuntur; in hoc tamen loco et dona et munera Deo offeruntur. Sacrificia, id est sacra facta, quia prece mystica consecrantur. Quae fere sumpta sunt ex sancto Isidoro, lib. VI Orig., cap. 19, ubi addit munera dici obsequia quae pauperes divitibus loco munerum offerunt. Ad haec alludere videtur Fortunatus, lib. IV de Vita sancti Martini.

Immaculata Deo cum dona imponeret arae,
Et Pater attonitus caeremonia diva sacraret,
Munera vel Christi benediceret ore sacerdos.

Ubi caeremonia sunt sacrificia. Glossae veteres mss., *caeremonia, sacra deorum vel templa.* Ibi ergo vides dona, munera et sacrificia.

27. *Illibata.* Id est, integra, non contaminata.

28. *Quae tibi offerimus,* etc. Horum Canonis verborum mentionem facit Agobardus in epistola ad Ludovicum Pium imperatorem: *Denique beatus Pelagius papa cum quosdam redargueret episcopos, eo quod nomen ejus reticerent in Actione sacri mysterii, in solemniis Missarum, in principio scilicet, ubi dicere solemus:* IN PRIMIS QUAS (id est, QUAE) TIBI OFFERIMUS PRO ECCLESIA TUA SANCTA CATHOLICA, QUAM PACIFICARE, CUSTODIRE, ADUNARE ET REGERE DIGNERIS TOTO ORBE TERRARUM, UNA CUM FAMULO TUO PAPA NOSTRO; *ait ad eosdem episcopos: Divisionem vestram a generali Ecclesia, quam tolerabiliter ferre non possum vehementer stupeo.*

29. *Pro Ecclesia tua Sancta Catholica.* Afri in suo Canone addebant *quae est una,* ut planum est ex Optato Milevitano, lib. II: *Nam quis dubitet vos illud legitimum in sacramentorum mysterio praeterire non posse? Offerre vos dicitis pro Ecclesia, quae est una; hoc ipsum mendacii est pars, unam te vocare, de qua feceris duas.*

30. *Pacificare.* Ita in liturgia sancti Basilii: *Memento, Domine catholicae et apostolicae Ecclesiae,* etc., καὶ εἴρήνευσον αὐτὴν. Huc spectant illa sancti Cyrilli, catechesi supra citata: Παρακαλούμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, id est: Deprecamur Deum pro communi Ecclesiarum pace.

31. *Adunare.* Ut omnium credentium sit cor unum, **284** et anima una.

32. *Toto orbe terrarum.* Huc spectant illa Optati Milevitani, lib. II: *Et offerre vota dicitis pro una Ecclesia, quae sit in toto terrarum orbe diffusa.*

33. *Pro rege nostro.* Oratio pro regibus, imperatoribus et principibus exstat in omnibus liturgiis juxta antiquum morem, quem tangit sanctus Cyrillus, catechesi supra citata, παρακαλοῦμεν, etc., ὑπὲρ τῶν βασίλεων, id est, precamur, etc., pro regibus. Tertullianus, lib. ad Scapulam: *Itaque sacrificamus pro salute imperatoris, sed Deo nostro, et ipsius.* Et sanctus Ambrosius, lib. IV de Sacramentis, cap. 4: *Consecratio igitur quibus verbis est, et quibus sermonibus? Jesu Christi. Nam reliqua omnia quae dicuntur, laus Deo defertar. Oratione petitur pro populo, pro regibus, pro caeteris.* Idque juxta doctrinam sancti Pauli, I Tim. II.

34. *Et omnibus Orthodoxis,* etc. Haec verba desunt in Ms. Pontificali Rothomagensi, in feria 5 in Coena Domini; et Micrologus, in Observationibus ecclesiasticis, cap. 13, scribit haec

verba in Canone esse superflua: *Item post nomen domini papae, sive proprii episcopi adjiciunt, et omnibus orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus; sed superfluo. Nam ordo statim in sequenti versu, ubi dicitur, Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, nobis concedit ut omnium vivorum commemoremus quoscunque voluerimus.* Et cap. 23, describens Canonem, haec verba missa facit, sed immerito, nam habentur in nostris Codd. mss. Rhem. Rodradi, atque hujus sancti Eligii, atque etiam versione Graeca Georgii Codini. Nec ratio Micrologi valet. His enim verbis, *et omnibus orthodoxis,* etc., fit commemoratio generalis omnium fidelium viventium; at in sequentibus, *Memento,* etc., specialis est commemoratio offerentium et quorumdam particularium quorum nomina olim de diptychis legebantur.

35. *Circumastantium.* Ita in Editis, in Cod. Tiliano in Missa Illyrici, et in omnibus Codicibus nostris mss. Ita in expositione vetustissima ms. Canonis Missae bibliothecae Corbeiensis, et in tractatu etiam ms. vetustissimo ejusdem bibliothecae super Missam. Ita apud Burchardum, lib. III, cap. 68, ex concilio Nannetensi: *Cui enim dicit Dominus vobiscum, aut Sursum corda, Gratias agamus Domino Deo nostro, cum nullus sit qui respondeat? et in Canone, Et omnium circumastantium, cum nemo sit?* Ita in expositione Missae Magistri Flori: *Deinde subjungitur, et omnium circumastantium.* Et in glossis mss. de Ordine Romano ex bibliotheca Thuana, *adjungens et omnium circumastantium.* In vulgatis Missalibus legitur *circumstantium.*

36. *Qui tibi offerunt.* Ita in omnibus Codicibus nostris mss., ita in Editis, et in utroque tractatu ms. paulo ante citato ex bibliotheca Corbeiensi. Ita apud Micrologum, cap. 23 de Observationibus ecclesiasticis: *Et nota devotio, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis,* qui hanc lectionem confirmat cap. 13, repudians id quod vulgo habetur: *Pro quibus tibi offerimus.* Sic enim ait: *Item post pauca addunt. Pro quibus tibi offerimus, cum in antiquioribus et veracioribus Sacramentariis, non nisi sub tertia persona offerentes ibi reperiantur.* Usus tamen obtinuit ut in Missalibus Romanis et aliis vulgatis legatur: *Pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt,* ubi particula disjunctiva *vel* usurpatur pro copulativa *et,* quod saepe contingit, ut non semel observavimus in nostris notis ad Concordiam regularum.

37. *Vota sua.* Quid votum hoc loco significet docet sanctus Augustinus epist. 59, ad Paulinum **(Nunc 49)**: *Porro si usitatius, ut dixi in Scripturis votum appellatur* εὐχὴ, *excepto nomine Orationis, ea proprie intelligenda est Oratio, quam facimus ad votum,* id est πρὸς εὐχήν. *Voventur autem omnia quae offeruntur Deo, maxime sancti altaris oblatio, quo sacramento praedicatur nostrum aliud votum maximum, quo nos vovimus in Christo esse mansuros, utique in compage corporis Christi.* **285** Et vota sunt sacrae preces etiam apud ethnicos:
. . . . . cessas in vota precesque.

38. *Communicantes.* Memoriae sanctorum videlicet, quia militans Ecclesia cum triumphante communicat.

39. *Et memoriam venerantes.* In liturgiis omnibus habetur commemoratio sanctorum juxta antiquum morem. Hoc enim sacrificium non potest offerri, nisi in communione sanctorum, quorum memoriae communicamus tanquam filii patrum, sectatores praecedentium, ut docet

Alcuinus cap. 1 de Officiis ecclesiasticis. Hunc morem videre est catechesi 5 mystagogica sancti Cyrilli Jerosolymitani: Καὶ ταύτην προσφέρομέν σοι θυσίαν, ἵνα μνημονεύωμεν τῶν προκεκοιμημένων, πρῶτον Πατριαρχῶν, Προφητῶν, Ἀποστόλων, Μαρτύρων· ὅπως ὁ Θεὸς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ πρεσβείαις προσδέξηται ἡμῶν δέησιν. Id est: Et hoc sacrificium tibi offerimus, ut meminerimus etiam eorum qui ante nos dormierunt, in primis patriarcharum, prophetarum, Apostolorum et martyrum, ut Deus orationibus illorum et deprecationibus suscipiat preces nostras. Hinc capienda sunt illa Optati, lib. III, de Marculo et Donato interfectis a Macario, quos Donatistae in martyrum suorum album referebant: *Invitus cogor hoc loco etiam illorum quorum nolo hominum mentionem facere, quos vos inter martyres ponitis, per quos tanquam per unicam religionem vestrae communionis homines jurant, quos quidem vellem silentio praeterire; sed ratio veritatis se sileri non patitur, et ex ipsis nominibus contra veritatem inconsiderate latrat invidia.* Sensus est: vellem ipsos pseudomartyres missos facere; sed invidia vestra inconsiderate latrat adversus Ecclesiam catholicam ex ipsis nominibus, recitando videlicet in vestris sacrificiis horum pseudomartyrum nomina.

40. *Taddaei.* Ita in Cod. Ratoldi, et Rodradi. In Cod. Rhem. *Tatdei.* In Editis, *Tatthaei,* male.

41. *Sixti.* De hoc vocabulo infra dicetur.

42. *Hilarii, Martini,* etc. In Cod. Rhem. haec nomina adduntur: *Dionysii, Rustici et Eleutherii, Hilarii, Martini, Remigii, Augustini, Gregorii, Hieronymi, Benedicti.* In Codice Ratoldi: *Nicasii, Hilarii, Martini, Benedicti, Gregorii, Amandi, Remigii.* In liturgiis sancti Basilii, et sancti Joannis Chrysostomi additur nomen sancti illius cujus eo die memoria seu festus dies celebratur: ἁγίου τοῦδε, οὗ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, id est, et sancti illius cujus etiam memoriam agimus. Ita olim fuit aliquando in Ecclesia Latina usitatum (Vide *notam* a *infra positam*) ut videre est in tractatu qualiter quaedam Orationes et cruces in *Te igitur* agendae sunt, in Cod. Tiliano et apud Hittorpium: *Si fuerit natalis sanctorum, hic dicat: Sed et diem natalitii beatorum illorum, aut Beati illius.* At Gregorius III papa haec adjicienda praecepit: *Quorum solemnitas hodie in conspectu Majestatis tuae celebratur, Domine Dominus noster, in toto orbe terrarum,* ut refert Ordericus Vitalis, libro secundo Hist. eccl.

43. *Quorum meritis.* Ita in versione Codini; in liturgia quae sancto Petro tribuitur: ὠντίνων τῇ πρεσβείᾳ, id est, quorum intercessione.

44. *Diesque nostros in tua pace disponas.* Haec verba ferunt fuisse a sancto Gregorio Canoni inserta. In Cod. Rhemensi legitur *dispone.*

45. *Eripi.* Ita vulgo habetur. Alcuinus legit τὸ *ereptos.* Codex Rhemensis, *eripe.* Porro in Missa ab Illyrico edita Canon in multis a Canone communi **286** multum discrepat, hoc modo:

Infra Actionem.

In primis una cum famulo tuo papa nostro N. et pro omnibus orthodoxis atque apostolicae fidei cultoribus, pontificibus, abbatibus, gubernatoribus et rectoribus Ecclesiae sanctae Dei, et pro omni populo sancto Dei.

Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihimet, vel familiaritate et amicitia conjunctorum, cunctorumque sua mihi peccata confitentium, meque in tuo nomine bonis reficientium, et omnium circumastantium.

Hanc etiam oblationem humilitatis meae et devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, et criminosis actionibus meis castigandis et dimittendis, pro caeca, et lapidea cordis mei duritia dissolvenda, et illuminanda, quaeso, Domine, ut placatus accipias, et sinum pietatis super me expandas, meque illumines, sensum aperias, Spiritum corrigendi tribuas, et ad te misero mihi redeundi aditum per lamenta poenitentiae concedas. Per Christum Dominum nostrum.

Quam oblationem, tu Deus, in omnibus quaesumus.

Hactenus Missa Illyrici, ubi tamen τὸ *infra Actionem* deberet praefigi his verbis: *Hanc etiam oblationem,* etc. Ut in aliis Canonibus habetur.

46. *Benedictam.* Id est, *consecratam.* Benedicere est consecrare, juxta illud Pauli I Cor. X: *Calix benedictionis, cui benedicimus,* etc.

47. *Ascriptam.* Id est, in numerum beneplacitorum tuorum receptam, ut exponit Mag. Florus, quem sequitur supra citata expositio Praefationis et Canonis Missae biblioth. Corb.: *Hoc est, assignatam, ut tibi placeat.* Tractatus supra citatus ms. ita explicat: *Mensae coelesti assignatam.* Hoc autem vocabulum habetur in Excusis, et in omnibus Cod. nostris mss., sicut in Missalibus Romanis, atque etiam in versione Graeca Georgii Codini, quemadmodum et apud sanctum Ambrosium, lib. IV de Sacramentis, cap. 5. In liturgia quae sancti Petri esse creditur non ita recte legitur, ἀπερίγραπτον, id est incircumscriptam, incomprehensibilem. Hesychius, ἀπέγραπτον, ἀπερινόητον, id est, incomprehensibilem.

48. *Ratam.* Id est, immobili firmitate perpetuam, ita Florus. In tractatu citato ms. super missam, *firmiter solidatam,* et in citata expositione ms., Praefationis et Canonis: *Hoc est, judicatam, ut illam dignam judicet in conspectu suo offerri.* Ita legitur in Editis, et in nostris mss. Codicibus, ut in Missali Romano, et apud Micrologum. Non exstat apud sanctum Ambrosium. Sic munera altaris appellavit *rata* Fortunatus lib. IV de Vita sancti Martini:

Munera vel Christi benediceret ore sacerdos,
Imposita alteri rata corporis atque cruoris.

In versione Codini habetur βεβαίαν, id est, firmam, ratam. In liturgia quae vulgo dicitur sancti Petri est ἐράσμιον, id est, *gratam, amabilem.* Ex quo patet hujusmodi liturgiae interpretem vel auctorem usum fuisse Codice mendoso, in quo legeretur *gratam,* pro *ratam.*

49. *Rationabilem.* Ita in Editis, Missali Rom. et in omnibus Codicibus nostris. Ita apud sanctum Ambrosium, cap. citato. In versione Codini, λογικὴν, id est, rationalem. In liturgia quae sancti Petri nomine circumfertur, εὐαπολόγητον, id est, excusabilem. Ita explicatur hoc vocabulum in Glossis veteribus Graecolatinis, εὐαπολόγητος, *excusabilis.* Sed quid sibi velit in hac liturgia hoc vocabulum, non satis capio. Quod spectat ad τὸ *rationalem,* tractatus supra citatus exponit *cum ratione actam.* Expositio Praefationis et Canonis supra citata explicat in hunc modum: *Id est justa ratione plenam* **287** *facere dignetur.* Quidam interpretantur, *cum ratione et discretione oblatam.* Florus exponit plenam videlicet rationis, plenam mysterii. Haec autem omnia vocabula ita interpretatur Paschasius, libro de Corpore et Sanguine Christi, cap. 12: *Rogamus hanc oblationem* (inquit) *benedictam per quam nos benedicamur; ascriptam, per quam nos omnes in coelo conscribamur; ratam, per quam in visceribus Christi censeamur; rationabilem, per quam a bestiali sensu exuamur; acceptabilemque facere dignetur, quatenus et nos per quod in nobis displicuimus acceptabiles in ejus unico filio simus.* Porro in hoc Cod. sancti Eligii, in his verbis et aliis hujus Canonis nullae sunt cruces depingi solitae. Nonnullas tamen reposui prout reperi in Editis. Exstant tamen in Codicibus Rhemensi, et Rodradi, atque etiam in aliis Canonibus hujus Codicis sancti Eligii, qui in quibusdam festis reperiuntur, in eisdem locis videlicet quibus in Missali Romano depictae sunt et assignantur apud Micrologum, et nonnullos alios auctores, qui de Missa scripserunt; et recte quidem, nam vetus est Ecclesiae consuetudo ut oblata per signum crucis benedicantur, quemadmodum videre est apud sanctum Augustinum, serm. 19, de Sanctis: *Crucis charactere basilicae dedicantur, altaria consecrantur, altaris sacramenta cum interpositione dominicorum verborum conficiuntur.* Et serm. 18, de Tempore: *Hoc enim signo crucis consecratur corpus dominicum.* Tractatu 118, in Joannem: *Quod signum nisi adhibeatur, sive frontibus credentium,* et paulo post, *sive sacrificio quo aluntur, nihil eorum rite perficitur.* Hinc capiendum illud Fortunati, lib. III, de vita sancti Martini:

Cum holocausta sacrae manibus benediceret arae.

Id videre est in epist. episcoporum e synodo apud Carisiacum, missa ad Ludovicum Germaniae regem, cap. 15: *Manus enim chrismate sacro peruncta, quae de pane et vino aqua misto per Orationem et crucis signum conficit corpus, et Christi sanguinis sacramentum, abominabile est (quidquid ante ordinationem fecerit) ut post ordinationem episcopatus saeculare tangat ullo modo sacramentum.* Et Ivo Carnotensis, epist. 233, meminit crucium post consecrationem: *Cum vero cum Hostia jam consecrata intra vel supra calicem signum crucis imprimitur a latere calicis orientali usque ad occidentalem, et septentrionali usque ad australem, hoc significari intelligimus quod ante passionem Dominus discipulis suis praedixit in commendationem suae passionis: Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum. Hostia quoque quae juxta calicem consignatur sic debet esse posita, ut sua et calicis positione dextrum Christi latus repraesentet.* Qua ratione fiant ejusmodi cruces, docetur in antiqua synodo quae vulgo tribuitur sancto Uldarico Augustano episcopo, inventa in Codice ms. monasterii Neresheimensis exarato, anno Christi 1009, can. 19: *Calicem et oblatam recta cruce signate. Id est, non in circulo et variatione digitorum, ut plurimi vestri faciunt: sed strictis duobus digitis, et pollice intus recluso, per quos Trinitas innuitur. Hoc signum recte facere studete, non enim aliter quidquam potestis benedicere.*

50. *Qui pridie quam pateretur.* Ita sanctus Ambrosius, cap. citato.

51. *Accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas.* Sanctus Ambrosius, cap. citato: *In sanctis manibus suis accepit panem.*

52. *Elevatis oculis,* etc. Sanctus Ambrosius, cap. citato: *Respexit in coelum ad te, Pater omnipotens, aeterne Deus.* In Missali Rom., in interpretatione Codini, et in Codice Rodradi praemittitur conjunctio copulativa, sed in Missa quae sancti Petri nomine circumfertur, et in aliis Codicibus nostris mss., minime. Hic autem ritus a Christo observatus habetur in liturgiis sanctorum Petri, **288** Jacobi et Marci, recte quidem. Nam Christus gratias acturus Patri oculos in coelum tollere solebat, ut videre est Matth. XIV, Luc. IX, Marc. VI, et Joan. XI. Quare non est dubium quin idem in hac sacratissima fecerit actione, etsi in Novo Testamento id non reperiatur scriptum.

53. *Dedit.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et in Missa sancti Petri. At in Missali Rom. et Matth. XXVI legitur, *deditque.* Et in versione Codini interseritur conjunctio copulativa.

54. *Ex hoc omnes.* Ita apud sanctum Ambrosium. Non exstant in liturgia sancti Petri, neque in versione Codini, neque in Novo Testamento.

55. *Hoc est enim corpus meum.* Haec particula *enim* exstat apud sanctum Ambrosium, cap. citato, et in liturgia sancti Marci. Abest tamen ab aliis liturgiis, sacra Scriptura et versione Codini.

56. *Hunc.* Hoc vocabulum non exstat in sacra Scriptura, nec apud sanctum Ambrosium, neque in liturgiis: sed exstat in versione Codini. Additur vero ad significandum sacerdotem idem sacrificium facere quod fecit Christus, juxta illud Pauli I Cor. X: *De uno pane, et de uno calice participamus.* Est namque in Ecclesia unum altare et unum sacrificium.

57. *Praeclarum.* In versione Codini, λαμπρότατον. Non exstat apud sanctum Ambrosium, nec in liturgiis, nec in Novo Testamento. Sumptum tamen epitheton est ex Psalm. XXII: *Calix meus inebrians, quam praeclarus est.*

58. *Dedit.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss., et in Missa sancti Petri. In Missali Rom. habetur *deditque.* Matth. XXVI, *et dedit,* ut in versione Codini.

59. *Hic est enim calix sanguinis mei,* etc. Particula *enim* exstat Matth. XXVI. Haec autem verborum formula qua calix benedicitur non est in sacra Scriptura, nec in liturgiis. Exstat in versione Codini, estque optima, quia continet sensum aliarum formularum quae sunt apud evangelistas et sanctum Paulum. Apud sanctum Ambrosium, cap. citato, haec habetur forma consecrationis calicis: *Hic est enim sanguis meus,* ex Matth. XXVI et Marci XIV.

60. *Mysterium fidei.* Haec verba non exstant in Ordine Romano. Habentur in versione Codini, τὸ μυστήριον τῆς πίστεως.

61. *Unde et memores sumus.* Apud sanctum Ambrosium, lib. IV de Sacramentis, cap. 6, deest particula *et,* cum verbo *sumus.* Quod tamen verbum exstat in Codicibus Rhemensi et Tiliano, et in tractatu super Missam biblioth. Corb., et in expositione Magistri Flori, et illa verba, *gloriosae Ascensionis,* puncto circumscribenda sunt. Haec autem commemoratio Passionis, Resurrectionis Christi, etc., habetur in omnibus liturgiis, eamque tangit sanctus

Ambrosius, cap. citato: *Et sacerdos dicit: Ergo memores gloriosissimae ejus Passionis, et ab inferis Resurrectionis, et in coelos Ascensionis.*

62. *De tuis donis ac datis.* In liturgiis sanctorum Basilii et Chrysost., τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρομεν, id est, tua ex tuis tibi offerimus. Ad quod alludere videtur Justinianus imperator in inscriptione mensae quam fecit ex omnibus pretiosis quae in terra marique sunt: Τὰ σῶν ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρομεν οἱ δοῦλοί σου, Χριστὲ, Ἰουστινιανὸς καὶ Θεοδώρα, id est, tua ex tuis tibi offerimus servi tui, Christe, Justinianus et Theodora, ut scribit Cedrenus.

289 63. *Hostiam puram,* etc. In citato sancti Ambrosii capite sic habetur: *Hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum, et calicem vitae aeternae.---Hostiam puram.* Sanctus Irenaeus, lib. IV adversus haereses, cap. 34, *et hanc oblationem Ecclesia sola puram offert.*

64. *Hostiam immaculatam.* Fortunatus, lib. IV de Vita sancti Martini, huc respicere videtur: Immaculata Dei cum dona imponeret arae.

65. *Sicuti accepta habere dignatus es.* Sanctus Ambrosius, cap. citato: *Sicut suscipere dignatus es.*

66. *Summus sacerdos tuus.* Apud sanctum Ambrosium, cap. citato, deest pronomen *tuus.*

67. *Jube haec perferri.* Non ipsum Christi corpus, sed memoriam passionis, fidem, preces, et vota fidelium. Aliter Paschasius, lib. de Corpore et Sanguine Christi, cap. 12: *Utquid perferenda illuc ea deposcit, nisi ut intelligatur quod in ejus sacerdotio ista fiant?*

68. *In sublime altare tuum.* Sanctus Ambrosius, cap. citato, sic habet: *Suscipias in sublimi altari tuo.*

Altare hoc loco sumitur metaphorice.

69. *Super diptycha.* Haec vocabula, quae hic desiderabantur, reposui ex Editis. Diptycha glossae veteres mss. bibliothecae Corbeiensis tabulas explicant: *Dipticae* (leg. dypticha) *tabulae,* proprie sunt tabulae duas plicas habentes, Ausonio, epigr. 137, *bipatens pugillar.* Diptycha sacra tabellae sunt in quibus scripta erant nomina vivorum et defunctorum fidelium, quorum commemoratio in Missa fiebat. Vide observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 4, § 4.

70. *Memento.* Neque haec defunctorum commemoratio exstat in hoc Cod. sancti Eligii, sed reposui ex Editis: exstat tamen in hoc Codice ms. sancti Eligii, in alio Canone, qui habetur feria quinta de Coena Domini. Haec autem defunctorum commemoratio habetur in omnibus liturgiis, juxta antiquum morem Ecclesiae, cui semper Oratio pro fidelibus defunctis in hoc liturgico sacrificio curae fuit, ut videre est catechesi sancti Cyrilli toties citata: Εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πατέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἡμῶν προκεκοιμημένων μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις

ἀναφέρεται τῆς ἁγίας, καὶ φρικωδεστάτης προκειμένης θυσίας. Id est, deinde pro defunctis sanctis Patribus et episcopis, deinde pro omnibus oramus, qui inter nos vita functi sunt, maximum esse credentes amimarum juvamen, pro quibus offertur precatio sancti illius ac tremendi quod in altari propositum est sacrificii. Et apud sanctum Augustinum, libro de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1: *In Machabaeorum libris legimus oblatum pro mortuis sacrificium. Sed et si nusquam in Scripturis veteribus omnino legeretur, non parva est universae Ecclesiae, quae in hac consuetudine claret, auctoritas, ubi in precibus sacerdotis, quae ad altare Domino Deo funduntur, locum suum habet et commendatio mortuorum;* et lib. IX Confess., cap. 11, sancta Monica dicit: *Tantum illud rogo, ut ad altare Domini memineritis mei, ubi fueritis* .

71. *Et dormiunt in somno pacis.* Dicuntur animae pro quibus hic oratur dormire in somno pacis, non **290** quia exemptae sint cruciatu purgatorii, sed quia nulla jam animi perturbatione vexantur, nullis vitiorum stimulis lancinantur, vitam aeternam omni cum securitate exspectantes.

72. *Et omnibus in Christo quiescentibus.* Superior memoria est eorum quorum nomina de diptychis recitata sunt; haec autem eorum est quorum nulla est apud homines recordatio, parentum, aut amicorum defectu, de qua sanctus Augustinus lib. de Cura pro mortuis habenda, cap. 4: *Non sunt praetermittendae supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in Christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcunque, sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, ut quibus ad ista desunt parentes aut filii, aut quicunque cognati, vel amici, ab una eis exhibeantur matre communi.*

73. *Joanne.* Hic videtur intelligendus sanctus Joannes Baptista, cujus etiam mentio fit in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi post consecrationem.

74. *Stephano.* Sanctus Stephanus praeponitur hic sancto Matthiae, quia ante illum passus, qui etiam reputatur par apostolis.

75. *Alexandro.* Hic est Alexander primus, papa et martyr.

76. *Agathe, Lucia.* Huc spectat illud sancti Aldelmi Schirburnensis episc., cap. 25 lib. de Virginitate: *Mihi quoque operae pretium videtur ut sanctae Agathae rumores, castissimae virginis Luciae praeconia subsequantur, quas praeceptor et paedagogus noster Gregorius in Canone quotidiano, quando Missarum solemnia celebrantur, pariter copulasse cognoscitur, hoc modo in catalogo martyrum ponens, Felicitate, Anastasia, Agatha, Lucia,* etc. Noster autem Codex, dicendo *Agathe,* sequitur flexionem Graecam.

77. *Agne.* Ita in Codice Rhemensi, de quo vocabulo infra dicetur.

78. *Anastasia.* In Cod. Tiliano additur *Euphemia.* In liturgia quam sancti Petri esse ferunt adduntur *Barbara, Juliana* .

79. *Meriti.* Id est, demeriti, peccati. Nam statim sequitur, *Sed veniae largitor.* Huic interpretationi astipulatur vetus expositio ms. Praefationis et Canonis Missae bibl. Corb.: *Non*

retributionem peccatorum estimet, sed ipse sit veniae largitor. Et quandoque meritum sumitur pro peccato. Sanctus Augustinus, lib. de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1: *Quorum tam mala sunt merita.*

80. *Haec omnia bona.* Quae his altaribus consecrantur, ait Florus.

81. *Sanctificas.* Ex terrena substantia sanctam facis. Sic Firmilianus Episcopus, in epist. ad Cyprianum dixit *sanctificare panem;* et ipse sanctus Cyprianus, epist. 63, dixit *sanctificare calicem.*

82. *Vivificas.* Id est, panem inanimatum convertis in corpus Christi vivum, inquit Odo Cameracensis in Canonem Missae.

83. *Praeceptis salutaribus moniti,* etc. Hanc formulam ad Orationem Dominicam preambulam tangit sanctus Hieronymus lib. III contra Pelagianos: *Sic docuit apostolos suos ut quotidie in corporis illius sacrificio* **291** *credentes audeant loqui, Pater noster,* etc. Ex quo antiquitas hujus formulae constat.

84. *Pater noster,* etc. Vetus et apostolica est consuetudo ut Oratio Dominica super Christi corpus recitetur, ut notum est ex omnibus liturgiis, sancto Gregorio, lib. VII Regesti, epist. 63; sancto Hieronymo paulo ante citato. Usus etiam illius apparet ex sancto Ambrosio, lib. V de Sacramentis, cap. 4. Ex sancto Anastasio Sinaita, serm. de synaxi: Ποία γάρ ἐστι ταύτης καταλύσεως δεινότης, τὸ μὴ μόνον ψεύδεσθαι τῷ χριστῷ κατ᾽ ἐκείνην τὴν φοβερὰν ὥραν τῆς θείας συνάξεως, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἑαυτῶν ἀδελφοῖς μνησικακεῖν; καίπερ λέγονται ἐν προσευχῇ τὸ, Καὶ ἄφες ἡμῖν ὀφειλήματα ἡμῶν, etc. Id est: quanta est haec destructio non solum Christo mentiri tremenda illa divinae synaxeos hora, sed adversus fratres suos iram tenere? etsi dicant in Oratione: *Dimitte nobis debita nostra,* etc. Ex sancto Augustino, epist. 59, ad Paulinum: *Ut precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici, Orationes, cum benedicitur et sanctificatur et ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis Ecclesia Oratione Dominica concludit.* Ex Optato Milevitano, l. II contra Parmenianum: *Etenim inter vicina momenta, dum manus imponitis, et delicta donatis, mox ad altare conversi, Dominicam Orationem praetermittere non potestis, et utique dicitis: Pater qui es in coelis, dimitte nobis debita et peccata nostra.* Ex sancto Cypriano, lib. de Oratione, cum ait illi Orationi Dominicae ob reverentiam praemitti praefationem, quae sane tantum in Missae sacrificio dicebatur. Et ex Tertulliano, lib. de Oratione, in quo post Orationis Dominicae expositionem caetera ad missae sacrificium spectant; et ex sancto Caesario Arelatensi, homil. 12, ubi agens de sacrificio Missae haec ait: *Aut quando Oratio Dominica dicitur, quis est qui humiliter aut veraciter clamet: Dimitte nobis debita nostra?* Recte autem commemorationi defunctorum in his Sacramentariis haec Oratio postponitur, quia id vetus postulat consuetudo, quam videre est apud sanctum Cyrillum Catechesi V mystagogica: Μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ σωτὴρ παρέδωκε τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ μαθηταῖς. Id est: Post haec (nempe commemorationem fidelium defunctorum) dicimus Orationem illam quam Salvator suis tradidit discipulis, ac proinde in omnibus liturgiis Canoni subjungitur; quia, ut optime notat sanctus Augustinus loco citato, *totam petitonem fere omnis Ecclesia Oratione Dominica concludit.* Huic Orationi sacerdos olim subjungebat haec quae non habentur in hoc Canone, sed referuntur a sancto

Ambrosio lib. VI de sacramentis, cap. 5: *Quae sequuntur, audi quid dicat sacerdos: Per Dominum nostrum Jesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto a saeculis, et nunc, et semper, et in saecula saeculorum.* Ubi nota hanc formulam *et nunc et semper* esse juxta ritum Graecorum, qui non praemittebant haec verba, *sicut erat in principio,* ut notavimus ad Concordiam regularum. In liturgiis sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, haec verba huic Orationi subjiciuntur: Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Id est: quoniam tuum est regnum et potestas et gloria Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Hinc capiendus est sanctus Caesarius, dial. 1, q. 29: Τῷ δὲ ἀγγέλῳ ἑπόμενοι, καὶ ἡμεῖς οἷον ἐνισχύομεν, ἐπινικίως τὸν Χριστὸν ἐν τῷ καίρῳ τῆς θείας τῶν μυστικῶν τελετῆς, βοῶντες ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ δύναμις, καὶ ἡ δόξα. Id est, hunc angelum imitantes, et nos, quantum possumus, victoriose Christum, in tempore mystici sacrificii clamantes, quia tua est fortitudo, et regnum, et potestas, et gloria.

292 85. *Et beatis.* Ita in Codicibus Rodr. et Rat. In Miss. Rom., *cum beatis.*

86. *Atque Andrea.* In Cod. Tiliano additur *necnon et beatis martyribus tuis Gervasio et Protasio.* Qui sunt Patroni illius Ecclesiae, cujus olim erat hic Codex Tilianus nempe Salariensis, ut in praefatione diximus .

87. *Necnon beato Stephano.* Haec-non exstant in Editis. Sed olim post haec verba *atque Andrea* licebat addere quoslibet sanctos, ut clarum est ex Codice Tiliano. *Libera nos, usque Petro et Paulo, hic nominatim quales voluerit, vel quantos commemorat.* Ubi τὸ *quantos* est *quot;* et Micrologo cap. 25: *Atque Andrea. Hic nominat quotquot sanctos voluerit.*

88. *Agnus Dei.* Hanc Orationem Sergius papa I in Missa cantari jussit, ut refert Anastasius in ejus Vita: *Hic statuit ut tempore confractionis dominici corporis Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis, a clero et populo decantaretur.* Idem scribit Walfridus Strabo, lib. de Rebus Eccl., cap. 22. Hic autem desinit ordo Missae tam in nostro Cod. sancti Eligii quam in Cod. Rodradi, et in excusis .

His ita expositis non abs re erit quaedam subnectere ex Codice Tiliano, quae ad ceremonias antiquas in hujus Canonis recitatione pertinent, in hunc modum:

«Te igitur, clementissime Pater, *usque,* habeas et benedicas haec dona: *Hic signat oblatam et calicem tribus vicibus, non tamen sub una cruce, sed separatim singulis, singulas faciens cruces.* Haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata, *usque* Memento, Domine. *Hic nomina vivorum memorentur si volueris, sed non Dominica die, nisi caeteris diebus.* Et omnium circumastantium, *usque* Cosmae et Damiani. *Si fuerit natalis sanctorum, hic dicat:* Sed et diem natalitii beatorum illorum, *aut* beati illius; et omnium sanctorum, *usque* per Christum Dominum. *Hic inclinat se usque ad altare, dicens:* Hanc igitur oblationem, *usque* jubeas grege numerari, per Christum Dominum. *Hic erigit sursum. Oblatam solam hic benedicit:* Quam oblationem, tu Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem acceptabilemque facere digneris. *Hic ambo signat, id est, oblatam et calicem;* ut nobis corpus et sanguis, *usque* omnipotentem, tibi

gratias agens benedixit, fregit, dedit discipulis suis dicens, *usque* item tibi gratias agens benedixit. *Hic quatuor vicibus solam oblatam sanctificet* [Lege, *signet]. In quinta vice super calicem solum crucem faciens:* Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae, et calicem salutis perpetuae, *usque* immaculatam Hostiam. *Hic inclinat se iterum juxta altare dicens:* supplices te rogamus omnipotens Deus. *Hic orat apud se quod voluerit. Deinde dicit:* Jube haec perferri per manus, *usque* in conspectum. *Hic se erigit haec verba dicens:* Ut quotquot ex hac altaris participatione, *usque* per Christum. *Hae Orationes duae dicuntur, una super diptychos, altera post lectionem nominum; et hoc quotidianis, vel in agendis tantummodo diebus.* Memento, Domine, et eorum nomina qui nos praecesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis. *Et recitantur nomina. Deinde postquam recitata fuerunt, dicat:* Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur. Per eumdem. Nobis quoque peccatoribus, *usque* sed veniae, quaesumus, largitor, admitte. *Hic erigens se archidiaconus veniet, et involvens calicem mappula, levat illum contra domnum papam.* Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas. *Hic ambo signat, id est, oblatam et calicem* **293** *tribus vicibus singulis singulas faciens cruces:* sanctificas, vivificas, benedicis, et praestas nobis. *Hic levat domnus papa oblatas duas usque ad oram calicis, et tangens eum de oblationibus, tenente illum archidiacono, dicit:* Per ipsum, et cum ipso, et in ipso tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus sancti, omnis honor et gloria. *Tunc dicit in allum:* Per omnia saecula saeculorum. *Tunc reponit in altari, et dicit in altum:* Oremus. *Deinde dicit:* Praeceptis salutaribus moniti, *et usque* sed libera nos. *Tunc dicit domnus papa, interveniente nullo sono, hanc Orationem,* libera nos, *usque* Petro et Paulo. *Hic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos, commemorat. Deinde infert:* Cum omnibus Sanctis, da propitius pacem, *usque* per omnia saecula saeculorum. Amen. *Deinde dicit:* Pax Domini. *Deinde dat pacem altari vel patenae, et sic sibi dat pacem. Cum vero domnus papa dicit* Pax Domini sit semper vobiscum, *non mittit partem de Sancta in calicem, sicut caeteris sacerdotibus mos est. Dum confringit,* Agnus Dei *dicit. Et expleta confractione quando communicat domnus apostolicus, partem sibi mordet, et reliquam in calicem mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem nihil dicens, et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono. Quando vero domnus apostolicus descendit ab altari, incipit communicare populus, et dicitur Antiphona ad communionem. Expleta communione et Antiphona, tunc surgit domnus papa, et veniens ad altare salutat, altius dicens:* Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo. *Deinde Oratonem dicit:* Quod ore sumpsimus, Domine, mente capiamus, et de munere temporali fiat, nobis remedium sempiternum.» Hactenus Codex Tilianus, quae tamen habentur etiam apud Hittorpium.

89. *Ad nonam.* Ita in Editis et in Cod. Rhem. In Cod. Ratoldi legitur *Hora nona.* Olim in semijejuniis Missae tenebantur hora nona. Consule observationes nostras ad Concordiam regularum.

90. *Deus.* Pater videlicet, ad quem dirigenda est Oratio in Missae sacrificio, juxta decretum concilii Carthag. III, can. 23: *Et cum altari assistitur, semper ad patrem dirigatur oratio.* Interdum tamen dirigitur ad Filium.

91. *Praesta ut Unigenitum tuum,* etc. Haec citantur ab Alcuino, lib. VII contra Felicem Urgelitanum episcopum: *In Missa namque humanae Nativitatis ejusdem Domini nostri, ita cantare solemus: Praesta ut Unigenitum tuum, quem Redemptorem laeti suscipimus,* etc.

92. *Qui tecum vivit et regnat Deus.* Nota olim in conclusione Orationum seu Collectarum vocabulum *Deus* proxime secutum fuisse verbum *regnat,* quemadmodum videre est in Missa Ambrosiana, in Cod. Tiliano, et in aliis Codicibus nostris mss. et in expositione ms. Praefationis et Canonis, bibl. Corbeiensis: *Cum dicit Qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti, vult populum credere et intelligere,* etc. Quod confirmat Micrologus, cap. 6 de Observationibus ecclesiasticis: *Sciendum autem in illa usitata conclusione Per Dominum nostrum, quod Romanus Ordo et antiqua exemplaria nomen Dei interponunt, ubi dicitur Qui tecum vivit et regnat Deus. Quod tamen moderni post nomen Spiritus sancti subjungere solent. Et haec utique consuetudo etiam apud Romanos adeo invaluit, ut antiquae traditionis* **294** *exsecutio non sine scandalo locum habere possit.* Ubi vides seriem illam verborum quae est in nostris Codicibus mss. fuisse antiquum usum.

93. *Per omnia saecula saeculorum.* Antiqua haec Orationis formula apud Christianos, ut videre est apud sanctum Irenaeum, lib. I adversus haereses, cap. 1: Ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ εὐχαριστίᾳ λέγοντας εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Id est: Atque adeo nos, cum in gratiarum actione dicimus In saecula saeculorum; cui simile est illud quod refert Tertullianus lib. de Spectaculis, εἰς αἰῶνας ἀπ` αἰῶνος, *alii omnino dicere nisi Deo et Christo.*

94. *Super oblata.* Ita in Codicibus Rhem. Rodradi et Ratoldi. In Cod. Tiliano habetur *Secreta,* ut in Editis; saepissime *Super oblata.* In appendice Rodradi, *Secreta.* Dicitur *Super oblata* haec Oratio, quia super panem et vinum oblata in Missa recitatur.

95. *Praefatio.* Est Oratio seu gratiarum actio, quae Canoni praemittitur, qua disponitur sacerdos et populus ad tremendorum mysteriorum confectionem; cujus mentionem facit sanctus Cyprianus, lib. de Oratione: *Ideo et sacerdos ante Orationem, Praefatione praemissa, parat fratrum mentes, dicendo: Sursum corda;* et in concilio Milevitano II, can. 9: *Placuit etiam illud ut preces, vel Orationes, seu Missae, quae probatae fuerint in concilio, sive Praefationes, sive commendationes, sive manuum impositiones, ab omnibus celebrentur.* A sancto Joann. Chrysostom., homil. 3 in Epist. ad Coloss., excusa tempore Clementis septimi papae, dicitur πρόῤῥησις. In Cod. Rhem. dicitur *contestada,* multis in locis; unde in expositione Missae mss. biblioth. Thuanae: *Vere dignum et justum est,* etc. *Contestatur vero sacerdos fixam ac veram professionem populi, id est, gratias referre Deo esse dignum.*

Multae autem hic ponuntur Praefationes, ut in Editis, et in Codicibus Rhemensi, Ratoldi, et in secunda parte Codicis Rodradi: novem tamen ferunt duntaxat receptas a Pelagio papa II, quibus nunc utitur Ecclesia Romana, ut videre est in ejus epistola apud Burchardum, lib. III, cap. 69. Sed decretum non tenuisse satis notum est ex nostris Codicibus, et ex Editis; atque etiam ex his verbis Guitmundi, lib. II de Corpore et Sanguine Christi: *Praefationem istam quae per totum pene orbem Latinum inter Epiphaniam et Septuagesimam in quadam die Dominica habetur, hic supposui haec continentem: Aeterne Deus, et tibi hanc immolationis Hostiam offerre, quae est salutifera et ineffabile divinae gratiae sacramentum, quae offertur*

a plurimis, et unum corpus Christi sancti Spiritus infusione perficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est. Et Algeri, lib. I de Veritate corporis et sanguinis dominici, cap. 15. *Item Ambrosius, Dominica* V *post Epiphaniam: Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est; nec per singulas minuitur, sed integrum se praebet in singulis.* Quae verba exstant in Praefatione ejusdem dominicae quintae post Epiphaniam in editis Sacramentariis, et in nostris Cod. mss. nec est inter illas quae excipiuntur a Pelagio papa. Ex quo fit vix ante quadringentos annos Ecclesiam Romanam ab ejusmodi Praefationibus abstinuisse. Novem Pelagii Praefationibus additae duae.

96. *Ad Complendum.* Ita in Codicibus Rod. et Ratol. Siquidem olim ita appellabatur ultima Oratio Missae, ut testatur Walfridus, **295** cap. 22 de Rebus eccl.: *Est autem legitimum tempus communicandi ante ultimam Orationem, quae dicitur ad Complendum.* Ita appellatur quod sit complementum et conclusio totius Missae. Sanctus Augustinus, epist. 59, ad Paulinum, appellat *Gratiarum Actionem; quibus peractis,* inquit, *et participato tanto sacramento, gratiarum Actio cuncta concludit.* In Cod. Rhemensi appellatur *Post communionem.* In Missali Romano, unico vocabulo, *Postcommunio.*

97. *Per eumdem Dominum,* etc. Concluditur Oratio per Filium, quia Mediator est Dei et hominum, per quem accessum habemus ad Patrem, inquit Apostolus; idque juxta antiquum ritum, cujus meminit Optatus lib. III: *Paganum vocas eum qui Deum Patrem per Filium ante ejus aram rogaverit.* Haymo, in cap. VII Epist. ad Hebr.: *Unde et sacerdotes Ecclesiae altari assistentes dicunt: Suscipe, Domine sancte Pater, preces populi tui, per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.*

98. *In Vigilia Domini in nocte.* Ita in Editis, et in Codice Rhemensi: *In vigilia natalis Domini in nocte,* quod perinde est. Ita dicitur propter vigiliam nocturnam. Nam superior vigilia ad nonam est, quod vulgo pervigilium dicitur, pridie videlicet ipsius festi. In Cod. Rodradi: *Natalis Domini ad sanctam Mariam Majorem.* In Cod. Ratoldi: *Nocte ad sanctam Mariam.* Apud Pamelium: *Media nocte ad sanctam Mariam Majorem;* sed illud τὸ *media* videtur additum a quodam correctore.

99. *In trino vocabulo.* Ita in Editis et in Codicibus Rodradi et Rhemensi, non exclusis tamen personis. Ita aliquando locuti sunt antiqui Patres. Sanctus Cyprianus, epist. 75: *Quod qui baptizatus sit gratiam consequi potuerit, invocata Trinitate nominum,* Patris, et Filii, et Spiritus sancti. *Prudentius, in Psychomachia.*
Unum namque Deum colimus de nomine trino.

100. *Benedictio.* Antiqua olim fuit consuetudo ut episcopus, antequam Eucharistiam perciperet, populum benediceret quibusdam conceptis precationibus, ut in toto hoc Sacramentorum libro videre est, necnon in Codicibus Rodradi, Rhem., Ratoldi et Tiliano, atque etiam in Ordine Romano, sicut et in veteri Pontificali Romano dedicato Leoni X pont. Maximo, in quibus plurimas Benedictiones reperire est; constatque ex sancto Augustino mox citando, et ex Haymone, in cap. II Epist. I ad Timotheum: *Postulationes sunt Benedictiones episcopales, quas dicit episcopus super populum, invocans nomen Domini super illum.* Idque juxta mentem sancti Augustini mox citandi. Praecise autem dabatur illa Benedictio dicta clausula Orationis *Libera nos, quaesumus. Per omnia saecula saeculorum,* ut liquido constat

ex Ordine Romano (*in secundo ordine Processionis): Cumque episcopus Pater noster finierit, accipiens archisubdiaconus patenam ab Acolyto, offerat eam archidiacono. Ille autem, ut episcopus dicit Da propitius pacem, patenam illi accommodans, humerum ejus osculetur, statimque episcopo dicente Per omnia saecula saeculorum, accipiat Benedictionalem librum, et conversus ad populum dicat: Humiliate vos ad Benedictionem, et clero respondente Deo gratias, porrigat episcopo librum. Expleta autem Benedictione, veniens presbyter accipiat Benedictionem ab episcopo.* Idem videre est in Missa Paschali Codicis Ratoldi: *Post Dominicam Orationem dum finierint Libera nos a malo, annuente episcopo, dicat diaconus: Humiliate vos ad Benedictionem, et populus resp. Deo gratias. Et episcopus dicat hanc Benedictionem: Benedicat vos,* etc. *Et inde accipiens partem corporis Domini, dicat: Pax Domini sit semper vobiscum.* **296** Ubi haec verba, *dum finierint Libera nos a malo,* non ita sumenda sunt quasi praecise his dictis benedicat episcopus, sed quae sequuntur subaudienda sunt, usque ad *Pax Domini sit semper vobiscum.* Ita etiam in Pontificali ms. Eccl. Rothomagensis feriae 5 in Coena Domini: *Libera nos,* etc. *Per omnia saecula saeculorum. Amen. Tunc dicat diaconus: Humiliate vos ad Benedictionem. Et episcopus versus populum dicat: Benedicat vos omnipotens Dominus,* etc. Idem clarum est ex Missa ab Illyrico edita: *Non mittat episcopus in calicem partem oblatae, ut presbyteri solent; sed exspectet, donec finita Benedictione episcopus communicare debeat; et tunc accipiens partem quam antea fregerat, tenensque super calicem, immittens dicens: Sacri sanguinis commistio,* etc.

At in Hispania dabatur haec Benedictio tantum post commistionem corporis et sanguinis, ut planum est ex Missa Mozaraba: *Libera nos, quaesumus, Domine. Et tundendo pectus dicit: Pone, Domine, finem peccatis. Qua finita, acceptam particulam, quae dicitur regnum, praemissa Oratione, ponit super calicem; mox addita alia immittit in illum. Post haec dicit: Humiliate vos Benedictioni; et certis quibusdam formulis benedicit populo.* Quod statuitur in concilio Toletano IV, can. 17. *Sed post Orationem Dominicam et conjunctionem panis et calicis, Benedictio in populum sequatur.*

Fiebat autem haec Benedictio per manuum impositionem, ut notum est ex sancto Augustino, epist. 59, ad Paulinum, q. 5: *Interpellationes autem, sive, ut nostri Codices habent, postulationes, fiunt cum populus benedicitur. Tunc enim antistites velut advocati susceptos suos per manuum impositionem misericordissimae offerunt potestati; quibus peractis et participato tanto sacramento, gratiarum Actio cuncta concludit.* Et sane olim Benedictio dabatur per manuum impositionem. Sanctus Ambrosius, lib. I de Poenitentia, cap. 7: *Cur ergo manus imponitis, et Benedictionis opus creditis.* Hinc capiendus est sanctus Hieronymus, epist. ad Eustochium: *Extenta manu, ut benedicere eos putes, si nescias, pretia accipiunt salutandi.* Etsi non inficier olim usitatum fuisse signum crucis ad benedicendum. Hinc fit ut in conc. Milevitano II, can. 12, memoratarum Benedictionum formulae manuum impositiones appellentur: *Placuit etiam illud, ut preces, vel Orationes, vel Missae, quae probatae fuerint in concilio, sive Praefationes, sive commendationes, sive manuum impositiones ab omnibus celebrentur.* Nec istae impositiones ad poenitentes spectant, quibus etiam imponebantur manus inter Missarum solemnia. Cum vero hic agatur de precationibus quae ad Missam pertinent, de quarum numero sunt Benedictiones, ejusmodi impositiones manuum potius explicandae sunt de ejusmodi Benedictionibus quam de impositionibus quae fiunt super poenitentes, quae non sunt Missae partes, sed fiunt tantum poenitentium gratia; qui si non essent, ejusmodi impositionibus manuum minime opus esset. Ejusmodi autem

benedictiones tribus capitulis constant et conclusione, ut docet Honorius Augustodunensis in Gemma. Quod etiam clarum est ex ipsismet benedictionibus, quas videre est in hoc sancti Eligii Codice, et in Codicibus Rhem., Rodr. et Ratol., atque etiam apud *Pamelium.* Nihilominus tamen in Cod. Ratoldi quaedam paucae quatuor capitulorum reperiuntur.

Est etiam alia Benedictio, quae datur in fine Missae, de qua concilium Agathense, can. 47: *Missas die Dominico a saecularibus totas teneri speciali ordinatione praecipimus, ita ut ante Benedictionem sacerdotis populus egredi non praesumat.* Nam si haec Benedictio non daretur in fine Missae, sed ante Communionem, illa data, populus egrediens non interesset integrae Missae, quia ante Communionem discederet; et ita capienda sunt verba sancti Caesarii Arelatensis, **297** qui dicto concilio praefuit, homil. 12: *Ideo qui vult Missas ad integrum cum lucro animae suae celebrare, usquequo Oratio Dominica dicatur, et Benedictio populo detur, humiliato corpore et compuncto corde debet se in Ecclesia continere.* Walfridus Strabo, cap. 22 lib. de Rebus ecclesiasticis, locum concilii, quod Aurelianense nominat pro Agathensi, explicat de ultima sacerdotis Oratione, quam supra diximus appellari Orationem ad Complendum: *Statutum est Aurelianensi concilio ut populus ante benedictionem sacerdotis non egrediatur de Missa. Quae benedictio intelligitur illa ultima sacerdotis Oratio,* de qua nimirum supra locutus est, eodem cap. Amalarius, lib. III de Officiis eccl., cap. 36, agit de hac ultima Benedictione, sed quibus verbis fiat non declarat: *Hunc morem tenet sacerdos, ut post omnia sacramenta consummata benedicat populo, atque salutet. Deinde revertitur ad Orientem ut se commendet Domini Ascensioni, dicitque diaconus: Ite Missa est.* Rabanus, lib. I de Institutione clericorum, cap. 33: *Post Communionem ergo, et post ejusdem nominis canticum, data Benedictione a sacerdote ad plebem, diaconus praedicat Missae officium esse peractum, dans licentiam abeundi.* Ex quibus verbis, si attentius expendantur, liquido constabit Rabanum esse in eadem mente cum Walfrido. Nam canticum ejusdem nominis cum Communione nihil aliud est quam illa Antiphona seu Responsorium quod dicitur *Communio.* Cum autem Rabanus proxime subjiciat Benedictionem huic Antiphonae, non est dubium quin per Benedictionem intelligat ultimam Orationem ad Complendum vocitatam, quae et tempore illius in usu erat, et sequitur proxime Antiphonam seu Responsorium quod *Communio* dicitur. Nihilominus tamen, etsi in antiquis nostris Missis et Codicibus nostris mss. nulla reperiatur in fine Missae Benedictio, existimo tamen canonem concilii Agathensis intelligendum esse de Benedictione quae daretur in fine Missae, distincta ab Oratione ad Complendum. Nam cum in eodem concilio prohibeatur presbytero Benedictionem impertire, non est rationi consentaneum eum arcere ab ultimae Collectae recitatione, quae juxta sanctum Augustinum est gratiarum Actio, quae sane non est praetermittenda, sive a presbytero, sive ab episcopo. Sed existimo fuisse diversum Ecclesiae usum circa hanc Benedictionem in fine Missae, quae, ut dixi, non habetur in antiquis Missis a nobis productis, nec in nostris Codicibus mss. neque in Ordinibus Missae a Melchiore Hittorpio editis. Sed in illis omnibus, post Orationem ad Complendum, diaconus dimittit populum dicendo *Ite Missa est,* quemadmodum est in Ordine Processionis, quando episcopus Missam celebrare voluerit festivis diebus, quae exstat in Codice Tiliano, ubi sic habetur: *Cumque episcopus Collectam finierit, et diaconus Ite Missa est, et clerus Deo gratias dixerit, duo diaconi accipientes manum episcopi,* etc., *cum omni processione ad sacrarium reducant.* At apud Amalarium supra citatum videtur haec Benedictio ultima in fine Missae, et in ordine Missae a sancto Petro instituto cum sua expositione, in Codice Tiliano: *De mane orantes cantant Postcommunionem cantores, ut ostendant Christum in*

populo corpore et sanguine corroborato manere. Et hinc a presbytero postulatur aeterna Benedictio, quia Christus coram discipulis manducans et bibens cum surrexisset a mortuis, reliquias eis dedit, elevatisque manibus ipsis benedixit. Haec citatus ordo Cod. Tiliani, in quo non habetur prior Benedictio, quae datur ante Communionem. Illa autem Benedictio in fine Missae dabatur, antequam diaconus diceret *Ite Missa est,* ut clarum est ex tractatu ms. super Missam bibliothecae Corbeiensis: *Deinde Orationes a sacerdote sacrae Communionis peraguntur, et Benedictio super populum, ut a nobis digne percepta stabiles in fide et mundo corde maneamus, et nos salutem animarum et corporum habere credamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum, qui cum Patre vivit et regnat Deus una cum Spiritu sancto in saecula saeculorum. Amen. Deinde a diacono populo pronuntiatur, dicendo: Ite* **298** *Missa est.* Idem patet ex glossis mss. in Ordinem Romanum bibliothecae Thuanae: *Episcopus data Benedictione revertitur ad propria, postea annuntiat diaconus Ite Missa est.* Supradictae autem Benedictiones episcopales quae ante Communionem dabantur sunt adhuc in usu in quibusdam Ecclesiis, et exstant ex eis nonnullae ad calcem Pontificalis Romani excusi tempore Leonis XI, quae ex recentioribus Pontificalibus expunctae sunt.

101. *Missa in mane prima.* In Cod., Ratoldi et in Editis legitur: *Missa primo mane ad sanctam Anastasiam,* quemadmodum apud Pamelium. In Cod. Rodradi: *Nocte ad sanctam Anastasiam.* In Codice Rhemensi, post Missam de nocte sequitur altera Missa sub hoc titulo: *In natali sanctae Anastasiae.*

102. *Da, quaesumus, Deus,* etc. In Cod. Rodradi Orationes de sancta Anastasia praecedunt Orationes de Natali Domini, quemadmodum et Praefatio de sancta Anastasia.

103. *Sicut homo genitus idem refulsit Deus.* Ita Corippus, lib. IV, de Laudibus Justini minoris:
Natus homo est, verusque Deus non destitit esse.

104. *Praefatio.* Natalis Domini. In Codicibus Rodr. et Rat. et in Excusis additur: *Praefatio sanctae Anastasiae, quae est de communi virginum.*

105. *Ejus.* Ita in Editis, et in Codice Rodradi. Apud Pamelium, et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi legitur *hujus.* Sed existimo τὸ *ejus* rectius esse ut referatur ad Christum, quia sequitur *cujus nativitas.*

106. *Sacramenti.* Sacramentum hoc loco est solemne festum quo aliquod Christi mysterium, seu Nativitatis, seu passionis, sive Ascensionis repraesentatur, ut docet sanctus Augustinus, epist. 118, ad Januarium, agens de sacramentis non scriptis: *Illa autem quae non scripta, sed tradita custodimus, quae quidem toto terrarum orbe observantur, dantur intelligi, vel ab ipsis apostolis, vel plenariis conciliis, quorum est in Ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta, retineri, sicuti quod Domini passio et Resurrectio, et Ascensus in coelum, et adventus de coelo Spiritus sancti, anniversaria solemnitate celebrantur, et si quid tale occurrerit, quod servatur ab universa, quacunque se diffundit, Ecclesia.* Hinc capiendus est sancti Hieronymi locus, epist. 48, ad Sabinianum diaconum: *Post apostoli Petri basilicam, in qua Christi flammeo consecrata est, post crucis, et Resurrectionis, et Ascensionis sacramenta, in quibus rursum se in monasterio victuram spoponderat.*

107. *Natalis.* Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Editis, et in Cod. Ratol., et apud Pamelium, legitur *Novitas natalis,* aptius ad sensum, tum propter paronomasiam inter haec vocabula, *Novitas* et *Nativitas.* Sed arbitror τὸ *natalis* redundare.

108. *Nativitas.* In Codicibus Rodradi et Rhemensi legitur *nobilitas,* non ita recte.

109. *Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut nos.* Hujus Orationis mentionem facit Alcuinus lib. III, contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Et in die Natalis Domini: Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut nos Unigeniti tui nova per carnem nativitas liberet.*

110. *Invisibilium amore rapiamur.* Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi, atque apud Pamelium, quam lectionem se in uno Cod. ms. reperisse scribit Angelus Rocca. In Missali Romano legitur *in invisibilium amorem rapiamur,* quam etiam lectionem se in tribus Cod. mss. vidisse auctor citatus ait.

111. *Quique ejus infantiam,* etc. Est praeclara antithesis.

112. **299** *Praesta, quaesumus, omnipotens Deus.* Hanc Orationem in Cod. Ratoldi sequitur altera Benedictio, hoc modo: *Deus, qui genus humanum vulneratum in protoplasto novo recuperasti antidoto,* etc. Sed non est proprius illius locus; debet enim proxime sequi priorem ejusdem Codicis.

113. *Qui in mentibus,* etc. Est elegans paronomasia.

114. *Fidei et securitatis augmentum.* Ita in Cod. Rhemensi et Rodradi, hanc lectionem testatur Angelus Rocca se in uno Codice reperisse. In Cod. ms. Ratoldi abbatis, et apud Pamelium legitur: *Fidei, spei et charitatis augmentum.* Quae lectio videtur plausibilior; nec tamen prior est contemnenda, cum sit antiquorum Codicum, nec suo sensu careat.

115. *Paternis,* id est, patris Adae.

116. *Hujus creaturae novitate suscepta.* Id est, in novam creaturam transformati, juxta illud Pauli, Gal. VI: *In Christo Jesu, neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura.*

117. *Deus qui humanae,* etc. Hac oratione utitur modo Ecclesia Romana in commistione vini et aquae, his vocabulis interpositis: *Per hujus aquae et vini mysterium.*

118. *In veritate Corporis.* Haec ponuntur adversus Manichaeum, qui Christo corpus phantasticum; et adversus Valentinum, qui coeleste tribuebant; aliosque ejusdem farinae haereticos, qui Christo corpus humanum et carneum minime tribuebant.

119. *Ut sicut illos passio Gloriosos, sic,* etc. In Cod. Rodradi: *Ut quia illos passio gloriosos, nos devotio,* etc. In Cod. Ratold.: *ut quod illos passio gloriosos, nos devotio,* etc. In editis et apud Pamelium: *Ut quod illos passio fecit gloriosos, nos devotio,* etc. Sed lectio Codicis

sancti Eligii videtur praestabilior. In Codice Rhemensi non haec Oratio, sed alia: *Grata tibi sint, Domine, munera, quaesumus, devotionis hodiernae,* etc.

120. *Cujus gloriae sempiternae primus martyr occurrit.* Praeclare Ennodius, hymno 4, de sancto Stephano:
Hic primus intravit viam.
Nullis subactam gressibus.

121. *Per quem.* Deest in Editis, et apud Pamelium Et in prima Oratione apparet erasa in Cod. sancti Eligii.

122. *Ecclesiam tuam,* etc. Ita in Editis, et in Codicibus Ratoldi, Rodradi et Rhem. Sed in hoc ultimo ponitur secunda. Nam prior est: *Deus qui per os beati apostoli tui Joannis, verbi tui nobis arcana reserasti,* etc. Porro in Cod. Ratoldi sunt duae Missae de sancto Joanne evangelista, quemadmodum apud Pamelium. Secunda inscribitur: *Item in die;* ita ut prima diceretur, *Primo mane,* juxta titulum qui ei praefigitur apud eumdem Pamelium, secunda vero in die.

123. *Nos confidimus.* In Editis τὸ *nos* desideratur. In Cod. Rhemensi legitur *nos scimus.*

124. *Carnalia.* Leg. *carnalis,* ut referatur ad τὸ *genitoris.*

125. *Vicarium suae matri.* Simile est illud sancti Ambrosii in Missa sancti Joannis, etsi non sit eadem Praefatio: *Vicarium pro se matri filium* **300** *clementer attribuit.*

126. *Ad Vesperos.* Ita in Editis, apud Pamelium, et in Cod. Ratoldi. In Cod. Rodradi additur *ubi supra.*

127. *Alia.* In Cod. Rodradi et apud Pamelium legitur *Ad fontes* .

128. *Alia.* In eodem Cod. et apud Pamelium legitur *Ad sanctum Andream.*

129. *Et in pretiosis,* etc. Haec Praefatio exstat in Missa Ambrosiana, sed in quibusdam variat.

130. *Et clara est prius confessio,* etc. Sanctus Augustinus, serm. 9, de Sanctis: *Beata aetas, quae necdum Christum potest loqui, et jam pro Christo meretur occidi.*

131. *Ante Passio,* etc. Ita sanctus Augustinus **(Tom. I)**, serm. citato: *Nondum opportuna vulneri, et idonea passioni.*

132. *Votiva dona.* Votiva dona dicuntur sacramenta corporis et sanguinis Christi, *quia voventur omnia quae Deo offeruntur,* ut supra ex sancto Augustino docuimus.

133. *Eodem die sancti Fulgentii episcopi.* Haec in aliis nostris Cod. mss. non exstant , neque in Editis, neque apud Pamelium. Hic sanctus Fulgentius fuit ex monacho Ruspensis episcopus in Africa, cujus Acta vide apud Sur., Kal. Januarii. Nulla autem hic est peculiaris

Missa de sancto Fulgentio, quia Missa de sancto Sylvestro ei est applicanda, cum utrique conveniat.

134. *In Octavis Domini.* Sic Corippus, lib. IV.
Lux octava novo nascentis lumine Christi.
Dies octavus solemnitatis a Graecis dicitur ἀπόλυσις, ut videre est apud sanctum Basilium Seleuciensem, lib. II, de Miraculis sanctae Theclae, cap. 18: Ἦν ἡ τῆς μάρτυρος αὐτῆς ἑορτὴ, καὶ ἡ τελευταία τῆς ἑορτῆς ἡμέρα, ἣν δὴ καὶ ἀπόλυσιν καλεῖν ἡμῖν ἔθος, ὡς ἂν καὶ πέρας ἐχούσης τῆς ἑορτῆς. Id est: Festum erat martyris et postremus festivitatis dies, quam nobis appellare ἀπόλυσιν. id est, discessionem, mos est, quod festum deinceps finem accipiat.

Hic autem uno eodemque die octava celebratur Natalis Domini ejusdemque Circumcisio. Nativitatis octava apparet ex titulo festi in omnibus Codicibus nostris mss. et in editis; Circumcisionis dies ex Praefatione et Benedictione, cujus celebritas est antiqua, nam illius mentio fit in concilio Turonensi II, can. 17: *Et hora octava in ipsis Kalendis Circumcisionis Missa Deo propitio celebretur.* Porro in Cod. Rhemensi eodem die sequitur Missa sic inscripta: *Missa prohibendum ab idolis.* Sed deest particula *ad,* et legendum *Missa ad prohibendum ad idolis,* ad quod spectant ejusdem Missae Collectae.

Ratio Missae hujus instituendae est, quia olim Kalendis Januariis homines multis paganorum superstitionibus erant obnoxii, de quibus consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 50, § 13. In has invehitur sanctus Petrus Chrysologus serm. 155.

135. *Quatenus in octavo,* etc. Per octavum diem, seu octavam, designatur supremus Resurrectionis dies, et sempiternae felicitatis aevum ultimum, evoluta hujusce saeculi hebdomade. S. Anastasius Sinaita, expositione in Psalm. VI: Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ περὶ ὀγδόης. Ὀγδόην ὀφείλει ἡ Γραφὴ ὀνομάζειν τὴν μετὰ τὴν ἑβδόμην τοῦ παρόντος αἰῶνος ζωὴν, καὶ διαγωγὴν, ἣν προεμήνυσεν ἡ ὀκταήμερος ἡ περιτομή. Id est: Psalmus David pro octava. Octavam solet appellare Scriptura vitam illam quae post septimam hujus saeculi sequitur, quam octavo die facta **301** Circumcisio praesignavit. Sanctus Gregorius Nyssenus, expositione in Psalmum VI: Διότι τοῦ ἑβδουατικοῦ παυσαμένου χρόνου ἐνστήσεται ἡμέρα ὀγδόη μετὰ τὴν ἑβδόμην· ὀγδόη μέν λεγομένη, ὅτι μετὰ τὴν ἑβδόμην γίνεται· οὐκέτι δὲ τοῦ ἀριθμοῦ διαδοχὴν ἐφ᾽ ἑαυτῆς δεχομένη, etc. Id est: Propterea quod septenario tempore finito, post septimum instabit dies octavus; qui octavus quidem dicitur, quia post septimum existit, numeri vero vicissitudinem in sese non amplius admittit. Unus enim in perpetuum nulla unquam caligine diremptus permanet. Alius enim cum efficit sol, qui veram suo fulgore lucem edit; qui postquam nobis semel illuxerit, ut inquit Apostolus, deinceps occasu non occultatur. Sanctus Basilius, cap. 27, libri de Spiritu sancto ad Amphilochium: *Sed quod is dies videatur aliquo modo imago venturi saeculi, eoque cum sit principium dierum, non primus a Mose, sed unus appellatus est: Et factum est vespere, et mane dies unus, tanquam qui saepe recurrat.* Καί μία τοίνυν ἡ αὐτὴ, καὶ ὀγδόη, ἧς καὶ ὁ ψαλμῳδὸς ἔν τισιν ἐπιγραφαῖς τῶν ψαλμῶν ἐπεμνήσθη, δι᾽ ἑαυτῆς ἐμφανίζουσα τὴν μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον κατάστασιν τὴν ἄπαυστον ἡμέραν, τὴν ἀνέσπερον, τὴν ἀδιάδοχον, τὸν ἄληκτον ἐκεῖνον καὶ ἀγήρω αἰῶνα. Id est: *Ut unus sit idem et octavus, unum illum singularem et verum octavum, cujus Psalmista alicubi in quibusdam Psalmorum titulis meminit, per se significans diem, inquam, post horum temporum statum nunquam finiendum, ac vesperae nescium, nec successori cedentem, hoc est aeternitatem, quae nec finem habet, nec senium novit.*

Hujus rei notitiam aliquam habuisse videtur Plato rerum Hebraicarum haud plane ignarus, qui scripsit sanctos viros, emenso hujus vitae curriculo, ubi septem dies in prato amoenissimo constiterint, inde octavo die migraturos ad coelum per septem planetarum orbes. Ἡ δὲ μετὰ τοὺς πλανωμένους πορεία ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἄγει, τουτέστιν, τὴν ὀγδόην κίνησίν τε καὶ ἡμέραν. Id est: Quod autem post errantes illos orbes iter suscipitur, recta perducit ad coelum; is enim octavus est motus et dies, apud Clementem Alexandrinum, lib. V Stromatum. Hoc autem in hac Praefatione dicitur ratione Circumcisionis, quae die octavo Nativitatis cujusque Hebraeis fieri lege Mosaica praecipitur, quae juxta rationem allegoricam Resurrectionis diem significat, in quo perfecta erit omnium vitiorum et animi motuum ac perturbationum mortificatio, ut testatur sanctus Athanasius, sermone de Sabbato et Circumcisione. Διὰ τοῦτο καὶ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ περιτέμνεσθαι ἐκέλευσεν ὁ νόμος, καὶ ἀπαράβατος ἦν ἐντολὴ, σημαίνουσα τὴν μετὰ τὴν ἑβδόμην ἀναγέννησιν πάντων. Id est: Ideo octavo die circumcidi imperatum fuit a lege, neque id unquam violabatur mandatum, significans post septimum diem omnium regenerationem. Ita sanctus Anastasius Sinaita supra citatus. Notandum tamen hanc Praefationem dissidere quodammodo a Patribus citatis, qui septimam diem universum hujusce saeculi curriculum appellant, illa vero senarium numerum hoc omne saeculum nominat, septenarium requiem beatarum mentium, quae positis corporis exuviis, resurrectionem exspectant.

136. *Ad gaudia sine fine mansura perveniatis.* Cum videlicet beati perfecta tum animi tum corporis beatitudine perfruentur, quia ante resurrectionem sola animi felicitate potiebantur.

137. *In illius inveniamur forma.* Nempe glorificata.

138. *Dominica prima post Natale Domini.* In Codicibus Ratoldi et Rhem. officium hujus Dominicae dissentit a Cod. nostro hoc sancti Eligii; sed Dominicae primae post octavas natalis officium in Cod. Ratoldi convenit tum quoad Praefationem et Benedictionem, tum quoad Orationes, cum hac Dominica, praeter ultimam: *Propitiare, misericors Deus,* etc., quae non exstat in eodem Cod. Ratoldi.

139. *In Vigilia Theophaniae.* Theophania, ἡ τοῦ Θεοῦ φανέρωσις, id est Dei apparitio, inquit Suidas. Dicitur et θεοφάνια in plurali neutraliter, et Theophaniorum sacri, quod celebre erat paganis, meminit **302** Synesius in Calvitii encomio. Vulgo Epiphania. Haec autem vigilia jejunio caret, quia ob Natalis Christi laetitiam duodecim illi dies qui a natali Christi usque ad Epiphaniam intercidunt olim jejunio vacabant, illudque dierum spatium Graeci δωδεκαήμερον, id est, duodecim dies, appellant, excepto triduo Kalend. Januarii, quo in multis locis, et in Gallia maxime, ad calcandam gentilium consuetudinem litaniae fiebant, ut statuitur concil. Turonensis II, can. 17. Haec vigilia non exstat in Cod. Rodradi, neque in vetustissimo Codice Coloniensi, ut notat Pamelius.

140. *In Epiphania Domini.* Hoc festum celebratur mense Januario ex antiquo ritu, qui patet ex Ammiano Marcellino, lib. XXI, cum loquitur de Juliano imperatore, tum in Galliis agente: *Et ut haec interim celarentur feriarum die, quem celebrantes mense Januario Epiphaniam dictitant, progressus in ecclesiam solemniter numine adorato discessit.* Epiphania autem, ἡ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔνσαρκος οἰκονομία, id est, Servatoris nostri Jesu Christi Incarnatio, inquit Suidas. Hoc die a Graecis recitatur sequentia magnae sanctificationis, omnibus ad fontes convenientibus cum lampadibus, et thure; ibique

multis precibus aqua benedicitur tum ad baptismum, tum ad varios usus Christianorum. Sacerdos sanctam crucem rectam in aquam mergit, et ex eadem aqua templum et populum aspergit, ut fuse habetur in Euchologio. Hujus ritus meminit Theodorus lector in secunda ecloga: Καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐν τοῖς Θεοφανίοις ἐπίκλησιν ἐν τῇ ἑσπέρᾳ γίνεσθαι. Id est: Et invocationem super aquam in die Theophaniorum vespere fieri jussit. Agit ibi de Petro Cnapheo episcopo Antiocheno, quem ait hanc Benedictionem vesperi fieri jussisse.

141. *Stella duce.* Diodorus Tharsensis episcopus, lib. V contra fatum, cap. 53, scribit stellam illam quae nato Domino magis visa est, non unam e multis in coelo fuisse, sed δύναμίν τινα θειοτέραν εἰς ἄστρον μὲν σχηματιζομένην, id est, potestatem quamdam diviniorem in stellae similitudinem efformatam. Sanctus Isidorus Pelusiota, epistolis 377 et 378, lib. I, scribit fuisse quidem eam veram stellam, sed cursum praeter caeterarum consuetudinem tenuisse, et eo perculsos sapientes illos magos Dominum quaesivisse.

142. *In novam nos immortalitatis suae lucem reparavit.* Ita in Dominica prima post Epiphaniam, et in Editis. Sensus bonus est. In Codicibus mss. Ratoldi, Dominica 1 post Epiphaniam, Rhemensi et Rodradi, et apud Pamelium, legitur: *In nova nos immortalitatis suae luce reparavit;* ex quo tandem, sublata praepositione, exiit illud, quod est in Missali Romano: *Nova nos immortalitatis suae luce reparavit.*

143. *Magorum.* Magos Suidas scripsit apud Persas esse homines φιλοσόφους, καὶ φιλοθέους, id est, sapientiae studiosos, et Dei amatores. Hesychius magum interpretatur theologum. Hos autem magos qui Christum infantem adoraverunt sanctus Epiphanius, in Expositione fidei catholicae, refert ortos fuisse ex filiis Cetturae, quibus pater dedit munera, aurum, thus et myrrham, quae a Sodomorum et Gomorrhae regibus acceperat, ac propterea cum habitarent in Magodia Arabiae regione, eadem munera Christo infanti obtulisse, Diodorus Tharsensis, cap. citato, scribit eos Persas fuisse, et a Chaldaeis de stella Servatorem omnium in carne natum, juxta vetus Balaam vaticinium, nuntiatura edoctos fuisse.

144. *Primitiis.* In Editis legitur *primitus,* male.

145. *Qui cum sapientia,* etc. Ita in Codice Ratoldi, Communis est theologorum sententia Christo statim ab ipso conceptionis suae momento datam fuisse omnem sapientiam, ac caeteras animi dotes, virtutesque sibi ratione unionis hypostaticae debitas, cum in ipso conceptionis puncto comprehensor fuerit, et nunquam viator, ut vocant, hoc est intuitivam Dei visionem **303** habuerit. Cum ergo in hac Benedictione precatur pontifex ut fidelibus spiritalium incrementa virtutum largiatur Deus, quemadmodum Christus sapientia, aetate et gratia profecit, haec capienda sunt juxta modulum et rationem personarum inter se collatarum, ut quemadmodum Christus crevit sapientia et gratia experimentali, sic illi crescant nova acquisitione virtutum.

146. *In octavis Theophaniae.* In Cod. Rodradi, et apud Pamelium, haec solemnitas vacat. In Cod. Ratoldi legitur: *Octavas Epiphaniae, et depositio sancti Hilarii.* Ubi secunda Oratio est de sancto Hilario: *Deus, cujus miseratione delinquentes mutantur ad veniam,* etc. Super oblata Oratio prima est de sancto Hilario: *Universitatis conditor, et humani generis reformator,* etc. Praefatio de sancto Hilario, nulla de octava, hoc modo: *Qui beatum Hilarium confessorem tuum praeelegisti tibi sacratae confessionis tuae antistitem,* etc. Benedictio vero

de octava, nulla de sancto Hilario: *Deus, qui praesentem diem dignatus es eligere, ut et eum eligeres, tot miraculis demonstrare,* etc. Secunda Oratio ad Complendum est de sancto Hilario: *Deus, fidelium remunerator animarum,* etc.

147. *Sancti Felicis.* Hic est sanctus Felix Nolae presbyter, cujus acta eleganti versu scripsit sanctus Paulinus Nolae episcopus. In Codicibus Rodradi, Rhem. et Rat., atque apud Pamelium, additur *in Pincis.* Locus est Romae in quo sancti Felicis ecclesia aedificata est.

148. *Confessoris.* Ita appellatur sanctus Felix in omnibus Codicibus nostris, non martyr. Ita appellatur in Martyrologio ms. bibliothecae Corbeiensis: XIX *Kalend. Februar., apud Nolam Campaniae, sancti Felicis presbyteri et confessoris.* Et a sancto Augustino, lib. de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1, *ut scilicet in beatissimi Felicis confessoris basilica poneretur,* quemadmodum apud ipsum Usuardum excusum. Recte. Nam olim confessores appellabantur ii qui, multis pro Christi fide tormentis superatis, tandem, divina voluntate liberati, tot agonibus superstites tranquillam mortem obierunt, ut clarum est epist. 46 sancti Cypriani, et alibi passim; inter quos hic sanctus Felix enituit. In concilio Toletano IV. sancta Leocadia, quae non ferro, aut tormentis, sed carceris squalore et fame obiit, confessor appellatur.

149. *Haereticis.* Ita in Editis, et in Codicibus nostris mss. Haec vox improprie sumitur pro τὸ *ethnicis.* Et sanctus Fructuosos, c. 1 suae regulae quosdam pseudomonachos proprio viventes arbitrio appellavit haereticos: *Hos tales, ubi repereritis, non monachos, sed hypocritas et haereticos esse credatis.*

150. *Celebramus.* In Editis legitur *colimus.* Porro XIV Kalend. Februar. in Cod. Rodradi sequitur: *Natale Mariae et Marthae;* in Cod. Rhem.: *Natale sanctae Mariae et Marthae;* in Cod. Ratoldi: *Natale sanctorum Mariae et Marthae,* ubi τὸ *sanctorum* sumitur substantive in plurali, et saepe occurrit in nostris Mss. et in Miss. Rom. In nostris Codicibus citatis similes exstant Orationes de eisdem sanctis in hunc modum: Exaudi, Domine, populum tuum cum sanctorum tuorum tibi patrocinio supplicantem, ut temporalis vitae nos tribuas pace gaudere, et aeternae reperire subsidium. Per Dominum. *Super oblata:* Preces, Domine, tuorum respice oblationesque fidelium, ut et tibi gratae sint pro tuorum festivitate sanctorum, et nobis conferant tuae propitiationis **304** auxilium. Per Dominum. *Post Communionem.* Sanctorum tuorum, Domine, intercessione placatus praesta, quaesumus, ut quae temporali celebramus actione, perpetua salvatione capiamus. In quibus Orationibus τὸ *sanctorum* sumendum est etiam substantive, ut supra dictum est. In Martyrologiis Romano et Adonis, eodem die, annotatur natale sanctorum Marii et Marthae, conjugum, etc. Sed haec nostrorum Sacramentariorum Missa intelligenda est de sanctis sororibus Lazari, Maria et Martha, primo quia in ea martyres non appellantur. Secundo id suadet Martyrologium ms. sancti Hieronymi, ubi eodem die haec videre est: *Hierosolyma, Marthae et Mariae sororum Lazari.*

Idem habetur in Martyrol. ms. biblioth. Corb.: *Hierosolyma, Marthae et Mariae.* Caetera scalpta sunt a quodam (ut credere par est) nugatore, sed quodammodo apparet scriptum fuisse *sororum Lazari;* in parvulo Martyrologio ms., quod assutum est Sacramentario Rhem., ubi eodem die legitur: *Hierosolyma, Martha et Maria sorores Lazari;* in Kalendario Codicis Ratoldi, in quo eodem die legitur: *Hierosolymis, Marthae et Mariae;* in altero parvulo Martyrologio ms. biblioth. Corb.: XIV *Kalend. Febr. in Africa, Quinti Pauli, Geronti,*

Mariae et Marthae; in Martyrologio Rabani, eodem die: *Hierosolyma, natale Marthae et Mariae sororum Lazari;* et in Martyrologio Notkeri: XIV *Kalend. Febr., Hierosolymis, nativitas Marthae et Mariae sororum Lazari.* Postridie vero in eisdem Martyrologiis sancti Hieronymi, majoris Corbeiensis, Rabani et Notkeri, quemadmodum et in Martyrologio Usuardi, annotatur dies sanctorum Martyrum Marii et Marthae conjugum, etc. Ex quibus apparet quam recte in dictis Sacramentariis assignetur Missa Mariae et Marthae XIV Kalend. Febr. et quod haec nomina sint intelligenda de sororibus Lazari .

151. *Fabiani.* In Cod. Ratoldi est unica Missa de sanctis Fabiano et Sebastiano cum diversis tamen Orationibus, praecedente ubique sancti Sebastiani Oratione, cujus est sola Praefatio, non discrepans a Praefatione Codicum Rod. et Rhem. Benedictio est utriusque sancti: *Deus, qui triumphantibus pro te martyribus regiam coelestis aulae potentiae dextra pandis*. Ubi τὸ *regia* januam significat, ut in Regula Magistri, cap. 83: *Et exuti rebus monasterii duntaxat sine gravi injuria clausa regia excludantur.* Consule observationes nostras ad Concordiam reg., cap. 67, § 2.

152. *Et quos pondus.* Optima lectio. In Cod. Rodradi: *Et quia nos pondus;* et in fine reperitur τὸ *nos* in hunc modum, *nos protegat.* In Cod. Ratoldi et apud Pamelium legitur: *Et quia pondus,* ut in Missali Romano.

153. *Sanctae Agnetis.* In Cod. Rodradi, *sanctae Agnes.* Juxta formam Graecorum, ut videre est ecloga 2 Theodori Lectoris, sub finem: ἀπετέθησαν τὰ λείψανα τῶν ἁγίων Στεφάνου, καὶ Λαυρεντίου καὶ Ἀγνῆς, id est: Depositae sunt reliquiae sanctorum Stephani et Laurentii et Agnes. Ita loquitur sanctus Ambrosius libro primo de Off., cap. 41. Ita Prudentius, in Peristephano:

Agnes sepulcrum est Romulea in domo.
Fortis puellae martyris inclytae.

Infra tamen ponit τὸ *Agnes* in nominandi casu.

Haud, inquit Agnes, immemor est ita
Christus suorum.

Et saepe infra .

305 154. *Et diem beatae Agnetis martyrio consecratam solemniter recensere.* Codex Rhem. habet: *Recensentes enim diem beatae Agnetis martyrio consecratum.*

155. *Simul est facta conformis, etc.* In Missa Ambrosiana legitur: *Simul est ejus facta conformis, ut sempiternitati ejus sociaretur et gloriae.*

156. *Ut vinceret.* In Cod. Rodradi, et apud Pamelium, *quo vinceret,* cui debet affligi accentus gravis, ut sit *quò* et idem erit sensus. In Editis et in Cod. Ratoldi *quod vinceret,* et bonus etiam sensus erit, si particulae *quòd* apponatur accentus. In Cod. Ratoldi reperitur haec benedictio: *Benedicat vobis Dominus coelorum rector et conditor,* etc.

Porro habetur in Cod. Rhem. X *Kalend. Febr., natale sanctorum Merentiani et Macarii martyrum.* Sed lege *Emerentianae,* quae est virgo et martyr collactanea sanctae Agnetis. In parvo Martyrologio assuto Rhemensi Sacramentario, eodem die fit horum mentio martyrum: X *Kalend. sanctorum Emerentiani,* (leg. *Emerentianae) et Machari, et passio sanctae*

Asclae In Kalendario quod praemittitur Sacramentario Ratoldi: X *Kalend., natale sanctae Emerentianae virginis et sancti Macharii, et passio Parmenae diaconi.* Item in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, eodem die: *Et alio loco, passio sanctorum Eugenii, Emerentianae et Macharii, Pulvii, Martyrum.* Forsan leg. *Publii.* Itaque Macharius, de quo est praesens Missa, cum eodem die conjungatur in dicto Martyrologio cum sancto Eugenio martyre, is est Macarius qui a Juliano Apostata in Oasim Arabiae oppidum relegatus, ibidem cum sancto Eugenio securi percussus est, ut scribit Metaphrastes in sancto Artemio. Eodem die Macarii et Eugenii meminit Rabanus in Martyrologio. Emerentianae et Macarii missa est ejusmodi in Cod. Rhem.: *Majestati tuae nos, Domine, martyrum supplicatio beata conciliet,* etc. *Martyrum tuorum nos, Domine, semper festa laetificent,* etc. Super oblata: *Accepta tibi sit, Domine, sacratae plebis oblatio,* etc. Postcomm.: *Jugiter nos, Domine, sanctorum tuorum vota laetificent,* etc. .

157. *Deus, qui universum mundum beati Pauli praedicatione docuisti,* etc. Sanctus Paulus universum mundum sua praedicatione docuit, ut testatur sanctus Clemens in epist. 1 ad Corinthios: Διὰ ζῆλον ὁ Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ἀπέσχεν, ἑπτάκις δέσμα φορέσας, παιδευθεὶς, λιθασθείς, κῆρυξ γενόμενος ἔν τε τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως κλέος ἔλαβεν, δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπὶ τέρμα τῆς δύσεως ἐλθών. Id est: Paulus propter zelum in vincula septies conjectus, verberibus caesus, lapidatus, patientiae praemium reportavit, in Oriente et in Occidente verbi praeco factus, illustrem fidei gloriam sortitus est, justitiam per mundum universum docens, ad Occidentis terminos veniens. Et sanctus Gregorius Nyssenus, Orat. de occursu Domini: Ἡ ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ, καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, μᾶλλον δὲ μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς φάνασα ἀστραπὴ, ἡ τῆς θείας βροντῆς ἐν τῷ μυστικῷ τροχῷ τοῦ Εὐαγγελίου τῷ κατὰ πάσης κυλισθέντι τῆς οἰκουμένης, ἡ διειδεστάτη καὶ μεγαλόθρους φωνή. Id est: fulgur illud a Jerusalem, et circumjacentibus regionibus usque ad Illyricum, imo usque ad terminos terrae luxit; illa divini tonitrui in mystica Evangelii rota, quae per orbem terrae volvebatur, clarissima maximeque sonora vox. Agit enim hoc loco de sancto Paulo apostolo. Et sanctus Joan. Chrysost., hom. 13, in Epist. I ad Cor., agens de sancto Paulo: *Contemplare ergo statuam auream,* etc. Ἀλλ᾽ ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τρέχοντα, καὶ εἰς Σπανίαν ἀπίοντα, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης καθάπερ ὑπόπτερον φερόμενον. Id est: a Jerusalem usque ad Illyricum currentem, in Hispaniam **306** abeuntem, et tanquam alatam totum orbem pervagantem.

158. *Quod non ejus condierit disciplina.* In Cod. Rhem. legitur: *Quod ejus non convenerit disciplinis.* Post quae haec sequuntur in eodem Codice: *Quem hodie vas factum electionis, magistrum et doctorem gentium vocandarum mutato nomine collocasti per Christum Dominum,* his praetermissis quae sunt in hoc codice sancti Eligii, et aliis codicibus nostris. Ubi nota quod dicitur mutatum fuisse nomen sancto Paulo die conversionis suae.

159. *Eodem die sancti Projecti* . In Cod. Rhem. legitur etiam *sancti Projecti.* Vulgo, *Praejecti,* ut in Cod. Rodradi, nempe in collectione Praefationum, Gallice, *saint Prix.* Fuit episcopus Arvernae, trucidatus cum abbate Amarino a loci proceribus, anno 670, juxta Sigebertum. De eo agit Usuardus in Martyrologio hac die et ms. Martyrologium biblioth. Corb. supra citatum. Ejus Acta vide apud Surium eodem die.

160. *Repetita.* Ita in Cod. Rodradi. In Cod. Rhem. praeponitur praepositio *in.* Haec autem verba, *repetita solemnitate,* arguunt duplicem festum sancti Projecti, qui adhuc in Gallia perseverat.

161. *Concedasque nobis,* etc. Ita in Cod. Rodradi, usque ad Praefationis finem quae desunt in Cod. Rhem. Sed illorum loco post illa verba, *tribuas jugiter suavitatem,* haec sequuntur: *Quod nobis, Domine petimus benignus impertias; ut amemus ejus meritum passionis, et indulgentiam nobis semper fidelis patronus martyr tuus Projectus obtineat. Per Christum Dominum nostrum.*

162. *De Nativitate.* Ita Codex Rhemensis, quod deest in Cod. Rodradi; pro quo in Cod. Ratoldi et apud Pamelium habetur *secundo.*

163. *Purificatio sanctae Mariae virginis.* In Codicibus Rodradi et Ratoldi, ΥΠΑΠΑΝΤΙ, apud Pamelium, ΥΠΑΝΤΙ; quod perinde est, id est occursus. Causam reddit sanctus Hildephonsus, serm. de Purificatione: *Quia cum Dominus hodierna die in templum a parentibus fuisset delatus, a sanctis, quos plurimos Jerosolymis fuisse non dubium est, eis obviari credimus.* Denominatio a Graecis est derivata, qui hoc festum sic indigitarunt. Ita appellatur a Codino Curopalate, lib. de Officiis Constantinopolis, κατὰ τὴν τῆς Ὑπαπαντῆς ἑορτὴν, id est, in festo Occursus; Cedreno in Justino, et in novella Emmanuelis Comneni imperatoris, quam profert Theodorus Balsamo in cap. 1, tit. 6, Nomocanonis Photii: ἡ β' τοῦ φεβρουαρίου διὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ὑπαπαντὴν, id est, secunda Februarii ob Salvatoris occursum. Hoc festum a Theophylacto Simocatta, lib. VIII Hist., cap. 4, dicitur τεσσαρακοστὴ ἡμέρα τῆς γενεθλιακῆς πανηγύρεως τοῦ μεγάλου Θεοῦ Ἰησοῦ, id est, quadragesima dies celebritatis Natalium magni Dei Jesu. In Cod. Rhem. hoc festum appellatur *sancti Simeonis.*

In eo festo fiunt cum cereis ardentibus rogationes seu processiones, ex satis antiquo more, superstitione veteri, qua Romani hoc mense in honorem Februi Dei, id est Plutonis, cum cereis ardentibus lustrabant urbem, in piam ac sanctam mutata religionem; siquidem harum mentionem facit sanctus Hildephonsus qui floruit anno 644, serm. supra citato: *Agitur haec festivitas mense Februario, quem Romani adhuc pagani a Februo, id est Plutone, sic vocaverunt,* etc. *Quam lustrandi consuetudinem congrue et religiose Christiana mutavit consuetudo, cum eodem mense, hoc est hodierna die, in honore sanctae Dei genitricis, et perpetuae virginis Mariae non solum clerus, sed omnis* **307** *plebs Ecclesiarum loca cum cereis et diversis hymnis lustrantes circumeunt.* Idem scribit sanctus Eligius, homil. 2: *Nunc igitur vanae superstitionis errorem pulchre Christiana devotio ad veram convertit religionem, cum jam non post quinquennium, nec, ut olim, circa finem mensis Februarii una lustratur civitas Romana ob honorem Februi qui falso lustrationum, id est purgationum, potens putabatur, et Deus infernorum, et ob dignitatem ejus, quae jam cessavit, terreni Romanorum imperii, sed per singulos annos, circa initium ejusdem mensis universa Dei civitas, sancta videlicet Ecclesia illustratur, fidei lumen, quod filiorum suorum fulget in cordibus, designans cereorum lumine, quod eorumdem gestatur manibus,* etc. Apud Alcuinum, Amalarium et Walfridum, nulla exstat cereorum Benedictio; sed Alcuinus tantum ait cereos dari a pontifice. At in Cod. Ratoldi exstat unica Benedictio sub hoc titulo: *Benedictio super candelas,* quae habetur in Ordine et Missali Romano, sed in quibusdam variat, sicquo incipit: *Domine Jesu Christe, Creator coeli et terrae, Rex regum et*

Dominus dominantium, etc. Purificationis solemnitatem ortum habuisse Constantinopoli anno 9 Justini magni, quo Antiochia gravi terrae motu corruit, refert Cedrenus. Theophanes, lib. XVI Hist. refert ad annum 15 imperii Justiniani festi hujus institutionem: *Anno decimo quinto imperii Justiniani, mense Octobri, facta est mortalitas Byzantii, et eodem anno Hypapante Domini suscepit initium, ut celebraretur apud Byzantium secunda die Februarii mensis.* Qui auctores intelligendi sunt de tempore quo primum ortum est ejusdem festum Byzantii; est enim longe antiquior hujus in Ecclesia festi institutio; nam celebre erat tempore sancti Gregorii Nysseni, ut planum est ex sermone quem de occursu Domini composuit. Καὶ γὰρ ὅτε κατὰ τὸν ἀρχέτυπον καιρὸν, ὡς ἄν τις εἴποι, τῆς παρούσης ἑορτῆς, etc. Id est: *Etenim quando circa tempus quod est archetypum* (*ut sic dixerim*) *praesentis festi, is qui forma divina praeditus erat et formam servi sumpserat, Mediator inter Deum et homines factus, legis praeceptum exsequens, quadraginta dies natus infans sempiternum illud verbum, una cum genitrice convenientem atque praescriptam hostiam portante ad templum pergebat,* etc. Οὗ τινος ἡμεῖς τὴν ἀνάμνησιν ἑορτάζοντες σήμερον, etc. Id est: *cujus nos hodie mysterii memoriam celebrantes,* etc. Quare hujus solemnitatis celebrandae viam non aperuit Gelasius papa, cum Lupercalia sustulit; tum etiam quia juxta citatos Patres Hildephonsum et Eligium non ex occasione Lupercalium hoc festum natum est, sed lustrationis urbis quae Romae agebatur, in honorem deorum infernalium, maxime vero Februi, id est Plutonis, superstitione in veram mutata religionem. Etsi enim Lupercalia fierent mense Februario, inferiae tamen seu Plutonis sacra eodem mense celebrabantur, et hic mensis a deis inferis, seu Plutone est denominatus, non vero a Lupercalibus, ut videre est apud Varronem, lib. V de Lingua Latina: *A Deis infereis Februarius appellatus, quod his parentetur.* Ovidium, lib. II Fastorum:

Aut quia placatis sunt tempora pura sepulcris,
Tunc cum ferales praeteriere dies;

Macrobium, lib. I Saturn. cap. 13: *Secundum* (mensem) *dicavit deo Februo, qui lustrationum potens dicitur. Lustrari enim eo mense civitatem necesse erat, quo statuit ut justa diis Manibus solverentur;* et sanctum Isidorum, lib. V Orig., c. 32: *Februarius nuncupatur a Februo, id est Plutone, cui eo mense sacrificabatur; nam januarium diis superis, Februarium diis Manibus consecrarunt.* Ex quibus omnibus locis lutrationem urbis, et inferias mense celebratas Februario, eumdemque mensem a Februo, id est Plutone, appellatum fuisse facile cognoscitur. His quadrant quae scribit Cedrenus ad annum mundi 5281: Ἀνύσιος ἐν τῷ περὶ μηνῶν, Φεβροῦον τὸν καταχθόνιον τῇ Θούσκων φωνῇ, λέγει. Ὁ δὲ Λαβεὼν, ἀπὸ τοῦ πένθος λέγει κληθῆναι τὸν φεβρουάριον· φέβρους γὰρ παρὰ Ῥωμαίοις τὸ πένθος προσαγορεύεται· κατ᾽ αὐτὸν δὲ τοὺς κατοιχομένους ἐτίμων, καὶ φεβρουᾶραι τὸ καθᾶραι. Id est, Anysius, **308** lib. de Mensibus, Etrusca lingua Februum appellari ait eum qui est apud inferos. Labeo Februarium a dolore dictum autumat, quia Februs Romanis dolor dicatur; eo mense defunctos honorabant. Februare porro est purgare. Nihilominus tamen sanctus Augustinus, lib. XVIII contra Faustum, cap. 5, scribit Februarium nominari a sacris Februis Lupercorum; a qua sententia non multum abest Festus, qui scribit Februarium a Junone Februata, quam alii Februalem, Romani Februlim vocant dici; et ejus ferias esse Lupercalia quo die mulieres februabantur a Lupercis amiculo Junonis, id est pelle caprina. Sed superior opinio potior videtur.

164. *Ad Collectam.* Per Collectam hoc loco quidam arbitrantur significari collectionem eleemosynarum, et hanc Missam inscribi *Ad Collectam,* quia diebus solemnioribus fiebant eleemosynae. Quod etsi admiserim, non opinor tamen hoc loco per Collectam significari

eleemosynam, sed conventum et synaxim ad divinum officium peragendum, et communes preces fundendas, atque etiam ipsum divinum officium. Sanctus Hieronymus, in Epitaphio Paulae: *Quo signo vocabantur ad Collectam.* Sanctus Epiphanius epist. ad Joannem episcopum Hierosolymitanum: *Cum igitur celebraretur Collecta in Ecclesia villae, quae est juxta monasterium nostrum.* Sanctus Pachomius, in Regula, ex interpretatione sancti Hieronymi, art. 107: *Sex Orationes facient vespertinas juxta exemplum majoris Collectae.* Art. 121: *Si quis tulerit rem non suam, ponetur super humeros ejus, et aget poenitentiam publice in Collecta.* Hujus loci explicatio patet ex Ordine Romano. Nam ibi narratur ut in hac celebritate clerus et populus colligitur, seu congregatur, ad sanctum Adrianum exspectans pontificem: Pontifex, ingressus sacracrium, induit se nigris vestibus, et schola cantat *Exsurge;* tunc sequitur Oratio ad Collectam *Exaudi,* seu *Erudi,* ut in quibusdam ex nostris Sacramentariis legitur; postea cerei benedicuntur. Benedictione expleta, proceditur ad sanctam Mariam, ubi Missa celebratur. Id confirmatur ex Missa nativitatis sanctae Mariae in hoc Codice, in qua Orationem ipsius alia praecedit, cui praefigitur hic titulus, *Ad Processionem.* Ubi Processio sumpta saltem pro suo termino, id est procedentium, cum ad ecclesiam pervenerint, coetu, nihil aliud est quam in quod Collecta in hac Purificationis celebritate appellatur.

165. *Erudi.* Ita in Editis, et in Cod. nostris mss., et apud Pamelium. In Ordine et Missali Rom. legitur *Exaudi.* Et sane, quamvis τὸ *exaudi* non sit rejiciendum, τὸ *erudi* huic orationi optime congruit, quasi populus per exteriorem cultum eruditus possit gratiam assequi interiorem, quae exteriori illo cultu designatur.

166. *Ministrum.* Servum, subditum, quia Christus singulari humilitatis exemplo se legi subjecit; et qui infinito sanguinis sui pretio mundum venerat redempturus, pusillis quinque siclis redimi voluit.

167. *Poenarum.* In Cod Rhemensi, *peccatorum,* id est, tortorum, carnificum, tyrannorum.

168. *Agathen.* Ita in aliis Codd. nostris mss. juxta formam Graecam, ἀγαθή.

169. *Semper exstitit.* In Editis deest τὸ *semper.*

170. *Haec Hostia.* Non simplex panis et vinum, sed Christus, qui sub speciebus panis et vini est immolandus. Haec enim vocabula non sunt nude consideranda, sed prout ad Christum referuntur.

171. *Per florem virginalis uteri.* Id est Christum, florem verum, qui fusus est ex utero Virginis. Juxta illud Isaiae, cap. XI: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet.*

309 172. *Conservata justitia,* etc. Justum enim erat ut Adami carne victa a diabolo caro Christi diabolum vinceret, ut elatus de carne prostrata a carne sterneretur.

173. *Quae est salutifera, et ineffabile divinae gratiae sacramentum.* Ita in Cod. Ratoldi, et apud Guitmundum infra citandum. In Sacramentis Ambrosianis et Cod. Rodradi: *Quae*

salutifero et ineffabili divinae gratiae sacramento offertur. In Cod. Rhem.: *Quae est mira rursus et ineffabilis divina gratia sacramenti.* Sed legendum puto *et ineffabile divinae gratiae sacramentum.*

174. *Et unum Christi corpus sancti Spiritus infusione perficitur.* Recte. Siquidem Spiritui sancto veteres attribuunt productionem corporis et sanguinis Christi in Eucharistia, per quamdam appropriationem videlicet. Sanctus Cyrillus Hieros., Cathec. 5 mystagogica: Παρακαλοῦμεν τὸν φιλάνθροπον Θεὸν, τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ. Πάντως γὰρ οὗ ἂν ἐφάψαιτο τὸ ἅγιον πνεῦμα, τοῦτο ἡγίασται καὶ μεταβέβληται. Id est: Rogamus Deum benignum ut super ipsa proposita sanctum Spiritum emittat, ut panem quidem faciat corpus Christi, vinum vero sanguinem Christi. Omnino enim quod attigerit Spiritus sanctus, hoc sanctificatur et transmutatur. Theophylactus, in V cap. Joan.: Μεταποιεῖται ἀποῤῥήτοις λόγοις ὁ ἄρτος οὗτος διὰ τῆς μυστικῆς εὐλογίας, καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἰς σάρκα τοῦ κυρίου. Id est: Transformatur arcanis verbis panis iste per mysticam benedictionem et infusionem sancti Spiritus in carnem Domini. Idem scribit sanctus Joannes Damascenus, lib. IV de Fide orthodoxa, cap. 14, ubi docet panem et vinum transformari in corpus et sanguinem Christi, per illapsum Spiritus sancti, quemadmodum verbum Dei incarnatum est in utero Virginis per ejusdem Spiritus sancti infusionem: *Quomodo fiet istud, dicit sancta Virgo, quoniam virum non cognosco? Respondet Gabriel archangelus: Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Καὶ νῦν ἐρωτᾷς, πῶς ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ, καὶ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα Χριστοῦ; λέγω σοι κἀγώ· Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτᾷ, καὶ ταῦτα ποιεῖ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν. Id est: *et nunc interrogas quomodo panis fit corpus Christi, et aqua et vinum sanguis Christi? Ego quoque dico tibi: Spiritus sanctus supervenit, et haec operatur supra quam dici et intelligi potest.* Ita etiam docet sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, in mystica Theoria: *Unde et Sanctus spiritus beneplacito Patris, et voluntate Filii invisibiliter praesens praemonstrat divinam confectionem, et manu sacerdotis obsignat:* Καὶ μεταβάλλει, καὶ τελειοῖ τὰ προκείμενα ἅγια δῶρα εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est: *Et convertit, et conficit proposita sancta dona in corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi.* Id etiam apparet ex veteri inscriptione altaris lignei argento obducti, quondam aedificati munificentia Rogerii episcopi Elloronensis:

Res superimpositas commutat Spiritus almus,
Fit de pane caro, sanguis substantia vini,

ut habetur lib. V Hist. Bearnensis, cap. 18, auctore clarissimo ac doctissimo viro Petro de Marca.

Quare olim quibusdam sanctissimis viris haec sacrosancta mysteria conficientibus, sancti Spiritus praesentia sub quodam visibili signo apparere solebat, ut quondam sancto Joanni abbati, cognomento Chozebitae, qui postea fuit Caesareae Palaestinae episcopus, ut refert Joannes Moschus, in Limonario, cap. 25, 27. Idem scribit de quodam presbytero cujusdam in Cilicia pagi, nomine Mardardus, qui non prius Missam incipiebat quam videret Spiritum sanctum altari obumbrantem; et cap. 150 scribit de quodam Rumelli prope Romam episcopo, qui ad Orationem oblationis **310** solebat videre descensum Spiritus sancti, et celebrans coram papa Agapeto, amoto quodam diacono, qui ei erat impedimento, ipse cum papa vidit ad ventum Spiritus sancti.

175. *In singulis portionibus totus est.* Huic doctrinae quadrat illud sancti Basilii, epist. ad Caesariam patriciam: Ταυτὸν τοίνυν ἐστὶ τῇ δυνάμει, εἴτε μίαν μερίδα δέξεταί τις, εἴτε πολλὰς μερίδας ὁμοῦ. Id est: Idem igitur est potestate, sive quis unam particulam accipiat, sive multas simul. Unde praeclare dicit sanctus Caesarius, dial. 3, interr. 169: Τὸ ἐπὶ τῆς θείας τραπέζης ἱερουργούμενον, καὶ τῷ θιάσῳ παντὶ ἀτμήτως διαιρούμενον καὶ ἀλήκτως μετεχόμενον. Id est: Quod in sacra mensa consecratur, et universo coetui sacro indivise dividitur, et sine defectu participatur. Hujus autem Praefationis meminit Guitmundus lib. I de corporis et sanguinis Christi in Eucharistia Veritate: *Ne autem me quis existimet hanc sententiam ex meo sensu commentatum, Praefationem istam, quae per totum pene orbem Latinum inter Epiphaniam et Septuagesimam in quadam die Dominica habetur, hic supposui haec continentem: Aeterne Deus, et tibi hanc immolationis Hostiam offerre, quae est salutifera, et ineffabile divinae gratiae sacramentum; quae offertur a plurimis, et unum Christi corpus sancti Spiritus infusione perficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est, nec per singulas minuitur, sed integrum se praebet in singulis,* etc. Et Algerus lib. I de eodem Sacramento, cap. 15, haec ejusdem Praefationis quam sancto Ambrosio attribuit, verba citat: *Item Ambrosius, Dominica quinta post Epiphaniam: Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est; nec per singulas minuitur, sed integrum se praebet in singulis.* Quae verba etiam habentur in liturgia Ambrosiana.

176. *Per singulos.* Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi, apud Guitmundum, et in liturgia Ambrosiana. In cap. citato Algeri legitur *Per singulas.* Non male, quia ad τὸ *portionibus,* potest referri.

177. *Unum Christi corpus efficimur.* Juxta doctrinam sancti Augustini, tractatu 27 in Joannem: *Hoc ergo nos docuit et admonuit mysticis verbis, ut simus in ejus corpore sub ipso capite in membris ejus edentes carnem ejus, non relinquentes unitatem ejus.* Porro in Codice Rhemensi sequitur. IV *Idus Feb., natale sanctorum Zotici, Hiacynthi, Herennii,* ubi legendum *Irenaei,* ut apud Usuardum, et in Martyr. ms. Bibl. Corb. hac die. In Martyrol. sancti Hieronymi ms.: *Romae, Sotheris, Zotici, Jacinthi, Hirenei, Dionysii.* Pro quo ultimo, apud Usuardum, et in Martyrol. ms. citato, habetur *Amantii.* Missa est hujusmodi. Oratio: *Domine Deus noster, multiplica super nos gratiam tuam,* etc. Super oblata: *Suscipe, Domine, populi tui pro martyrum festivitate sanctorum,* etc. Sed videtur deesse τό *Hostias,* vel τό *sacrificium,* aut quid simile. Postcommun.: *Sacramenti tui, Domine, quaesumus, sumpta benedictio,* etc.

178. *Natale sancti Valentini martyris.* Ita in Editis, apud Pamelium et in Codicibus nostris mss., excepto Rhem., in quo habetur: *Natale sanctorum Valentini, Vitalis, Filiculae et Zenonis.* Qui sancti omnes occurrunt eodem die in Martyrologio Usuardi. *Romae Natalis beati Valentini praesbyteri,* etc. *Item Romae, sanctorum Vitalis, Feliculae et Zenonis.* Idem habetur in Martyrol. Notkeri et in Martyrol. ms. Corb. Biblioth., in quo male legitur *Feniculae.* Horum Missa est hujusmodi. Oratio. *Tuorum nos, Domine, quaesumus, precibus tuere Sanctorum,* etc. Super oblata. *Ad Martyrum tuorum, Valentini, Vitalis, Feliculae et Zenonis, Domine, festa venientes,* etc. Postcomm. *Protege, Domine, plebem tuam,* etc. **311** In eodem Cod. Rhem. sequitur: XIV *Kalend. Mart., nat. sanctae Julianae.* Haec est Juliana virgo et martyr, quae Nicomediae passa est, de qua Martyrologium sancti Hieronymi eodem die: *Nicomediae, passio sanctae Julianae virginis et martyris.* Apud

Usuardum, et in Martyrol. ms. toties citato: *Cumis, sanctae Julianae virginis, quae post varia tormenta,* etc. Sed locum nominant translationis, non passionis, ut ex Martyrologiis Notkeri et Rabani notum est his: *quae passa est quidem in Nicomedia, sed post paucum tempus, Deo disponente, in Campaniam translata.* Missa autem est ejusmodi. Oratio: *Omnipotens sempiterne Deus, qui eligis infirma mundi, ut fortia quaeque confundas,* etc. Super oblata: *In sanctae martyris tuae Julianae passione pretiosa,* etc. Postcomm. *Libantes. Domine,* etc.

179. *Cathedra sancti Petri.* Sine adjuncto, ut apud Pamelium, in Cod. Rodradi, in II parte, et in Cod. Rhem. et in parvulo Martyrol. ms., qui est ad calcem ejusdem libri. In Editis additur, *in Roma.* In Cod. Ratoldi habetur *in Antiochia, Cathedra sancti Petri.* Apud sanctum Augustinum inter sermones de Sanctis exstat sermo 15, de Cathedra sancti Petri, in quo in paganorum superstitionem ita invehitur: *Cum solemnitatem hanc Ecclesiis merito religiosa observatio introduxerit, miror cur apud quosdam infideles* (lege, fideles) *hodie tam perniciosus error increverit, ut super tumulos defunctorum cibos et vina conferant, quasi egressae de corporibus animae carnales cibos requirant.* Et in concil. Turon. II, can. 22, fit mentio ejusdem festivitatis et similium superstitionum: *Sunt etiam qui in festivitate Cathedrae domni Petri apostoli cibos mortuis offerunt. Redeuntes ad domos proprias ad gentilium revertuntur errores, et post corpus Domini sacratas daemoni accipiunt escas. Contestamur illam sollicitudinem tam pastores quam presbyteros gerere, ut quemcunque in hac fatuitate persistere viderint, vel ad nescio quas petras, aut arbores, aut ad fontes, designata loca gentilium perpetrare, quae ad Ecclesiae rationem non pertinent, eos ab Ecclesia sancta auctoritate repellant.* In his locis de die festi et mense tacetur; ex verbis tamen citatis satis conjicere datur agi de Cathedra sancti Petri, quae mense Februario celebratur. Primo enim mentio fit eorum qui paganorum ritu mortuis parentabant, eorumque sepulcris dapes inferebant, quod olim fiebat in Feralibus, quae in prisco Kalendario Romano incipiunt die 20 Februarii, et durant fere usque ad finem ejusdem mensis, in quibus Manes placabantur, eorum tumulis, cibo quo vescerentur apposito, ut constat ex Ovidio, lib. II Fast., qui est de mense Februario.

Nunc animae tenues, et corpora functa sepulcris
Errant, nunc posito pascitur umbra cibo.
Non tamen hoc ultra quam quot de mense supersunt
Luciferi, quot habent carmina nostra pedes.

Hanc quia justa ferunt dixere Feralia lucem. De hac superstitione scribit Varro, lib. V de lingua Latina: *Feralia ab inferiis et ferendo, quod ferunt, tum epulas ad sepulcrum, quibus jus ibi parentare.* Secundo in citato concilio arguuntur ii qui ad nescio quas petras agunt ea quae ad Ecclesiam non pertinent:2 quae sane petrae nihil aliud sunt quam termini agrorum quas olim sub Dei Termini nomine colebant, et festum appellabant terminalia Pagani, quod, ut Cathedra sancti Petri Antiochiae, incidit in 22 Februarii, ut clarum est ex antiquo Kalendario Romano, hoc modo: TER. N'. de quo etiam canit Ovidius libro supra citato, eodem mense.

312 Nox ubi transierit solito celebretur honore,
Separat indicio qui deus arva suo:
Termine sive lapis, sive es defossus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.

De eo etiam agit Varro, libro citato. Quare cum in hoc concilio, et in Codicibus mss. supra citatis nominetur cathedra sancti Petri sine adjuncto, puto olim hoc 22 die Februarii solemnitatem utriusque Cathedrae celebratam fuisse, et decursu temporis Cathedrae soli

Antiochenae devolutum fuisse. Praeterea notandum in nostris Codicibus mss. nullum esse festum Cathedrae sancti Petri Romae, ut neque in Editis, neque apud Pamelium.

180. *Pontificium.* Pontificium hoc loco est Potestas, auctoritas. Legis Burgundionum tit. 19, § 6: *Quod si intra tres menses soluto debito pignora sua non perceperit, post modum ea requirendi pontificium non habebit.* Et tit. 40, § 1, *hujus vero actionis pontificium circa manumissores tantum de libertis suis praecipimus custodiri.* Ita apud Marculphum formula 23: *Et alicubi ipsam alienare pontificium non habens;* et formula 27: *Ea scilicet ratione, ut nihil exinde penitus de qualibet re alienandi aut minuendi pontificium non habeamus;* et apud Arnobium, in Psalm. LVIII: *Accipiunt pontificium judicandi et corripiendi.*

181. *In Patriarchis fundasti.* Ita in omnibus Codicibus nostris mss. et in Editis atque apud Pamelium, ac proinde haec lectio *mundasti,* quam quidam astruere volunt, est explodenda. Recte enim dici potest Ecclesiam fundatam esse in patriarchis, quia primis illis Christus revelatus est, et fides eorum est nostrae praeambula. Deinde τό *mundasti* nullum rectum sensum efficere potest, cum dici non possit Ecclesiam, quae nondum erat, in patriarchis fuisse mundatam.

182. *Ut quae statuisset in terris.* Explicat id quod olim Christus Petro allegorice dixerat: *Et dabo tibi claves regni coelorum,* etc.

183. *Sancti Matthiae.* Haec festivitas non exstat in aliis Codicibus nostris mss. .

184. *Numerus sacratus.* Duodenarius videlicet apostolis collegii olim significatus per duodecim patriarchas, per duodecim fontes aquarum et duodecim portas coelestis Jerusalem. Porro in Cod. Rhem. sequitur: *Non. Martii, natale sanctarum Perpetuae et Felicitatis;* de quibus eodem die agit Martyrol. ms. biblioth. Corbeiensis: *In Mauritania civitate Tuburtanorum, passio sanctarum martyrum Perpetuae et Felicitatis, et cum eis Revocati, Saturnini et Secundoli.* In Martyrologio Usuardi: *In Mauritania civitate Tuburbitanorum, natalis sanctarum martyrum Perpetuae et Felicitatis, et cum eis Revocati, Saturnini et Secundoli, quorum ultimus in carcere quievit, reliqui omnes ad bestias sunt traditi sub Severo principe;* et in Martyrologio ms. sancti Hieronymi: *In Mauritania civitate Turbitanorum, passio sanctarum Perpetuae et Felicitatis;* et ibidem supra eodem die fit mentio *Saturnini, Revocati, Secundili* (leg. *Secundoli*) post alios sanctos qui assignantur Antiochiae. Sed puto omissum esse τὸ *in Africa,* saltem ante τὸ *Saturnini.* Plura vide apud Baronium hoc die. Missa est ejusmodi. Oratio: *Da nobis, Domine Deus noster, sanctarum martyrum palmas incessabili veneratione venerari,* etc. Super oblata: *Intende, Domine, munera, quaesumus, altaribus tuis,* etc. Postcommunio: *Praesta nobis, Domine, quaesumus intercedentibus sanctis, ut quae ore contigimus,* etc. .

185. *Praestent nobis, Domine,* etc. **313** In Rodr. et Rat. edictis Codicibus: *Deus, qui beatum Gregorium,* etc. Porro in Cod. Ratoldi sequitur festum *sancti Cutberti episcopi* : is fuit episcopus Lindisfarnensis, cujus vitam scripsit Beda, prosa metroque: de quo etiam agit lib. IV Hist. Anglorum. Vita sancti Cutberti, quae a Beda versu scripta est, exstat apud Henricum Canisium, tomo V antiquae lectionis. Missa est hujusmodi: Oratio: *Sanctus et gloriosus Cutbertus martyr.* Super oblata: *Hoc sacro Christi opere, et omnium sanctorum martyrum,* etc. Praefatio: *In hac die migrationis ad Christum sanctissimi sacerdotis*

Cutberti, etc. Benedictio: *Domine Deus omnium gratiarum, respice omnem hunc populum tuum, qui in honore tuo divinis famulatur officiis; et quidquid sancto martyri tuo Cutberto hodierna die profuit ad beatitudinem, prosit huic Ecclesiae ad exemplum. Amen.* etc. Ad Complendum. *Satiatis, Domine, munerum tuorum donis,* etc. In hac Missa cur sanctus Cutbertus martyr appelletur rationem non video, cum nihil tale de eo scripserit Beda, nec Usuardus hoc die. Huic Codici Ratoldi favet Martyrologium ms. bibliothecae Corbeiensis, ubi eodem die sic habetur: *In Britanniis natale sancti Cutberti martyris:* In eodem Codice Ratoldi sequitur, XII Kalend. April., *natale sancti Benedicti abbatis.* Cujus Missa est hujusmodi: *Omnipotens sempiterne Deus, qui gloriosi Benedicti exempla* (leg. *exemplar) et humilitatis triumphale nobis ostendisti,* etc. Praefatio: *Honorandi Patris Benedicti gloriosum celebrantes diem,* etc. Benedictio, ut in Missa, sancti Cutberti. Ad complendum: *Perceptis, Domine noster, salutaribus Sacramentis,* etc. Super populum: *Plebem nominis tui subditam,* etc.

186. *Annuntiatio Angeli ad sanctam Mariam.* Ita in Excusis ex Vaticano; sed in aliis Codicibus nostris mss. legitur: *Annuntiatio sanctae Mariae.* Hoc festum in concilio Trullensi, can. 52, appellatur ἡ ἁγία τοῦ εὐαγγελισμοῦ ἡμέρα. Id est, sancta Annuntiationis dies. In novella Manuelis Comneni imperatoris, apud Theodorum Balsamonem, in caput primum tituli septimi Nomocanonis Photii: τῆς θεομήτορος εὐαγγελισμός, id est, Dei matris Annuntiatio. In Chronico Alexandrino, olympiade 351, ἡ ἡμέρα τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῆς δεσποίνης ἡμῶν τῆς θεοτόκου, id est, dies Annuntiationis Dominae nostrae Dei genitricis. A Codino Curopalate, in libro de Officiis absolute dicitur εὐαγγελισμός, id est, Annuntiatio.

187. *In beatae Virginis utero.* Ita in Codice Rodradi presbyteri, et apud Pamelium. Recte. Nam Matthaei I, 20, legitur *quod in ea natum est.* In Missali Romano legitur *de beatae,* etc. Haec autem Oratio videtur esse ad Processionem seu Collectam, etc.; etenim alia notatur ad Missam.

188. *In beatae Virginis alvo.* Ita in Codice Rodradi. Recte. In Codice Ratoldi, in Editis, et apud Pamelium deest praepositio *in.*

189. *Incarnari.* Ita in Codice Rodradi. Optime. In Codice Ratoldi, in Editis, et apud Pamelium, legitur *coadunare.* Quam lectionem si quis probare velit, necesse est praepositionem *in,* quae excidit ex praenominatis Codicibus, restitui, legendo *In Beatae Virginis alvo coadunare,* ut sensus sit: Deus, qui in beatae Virginis alvo Verbum tuum humanae nostrae naturae videlicet coadunare voluisti; alioqui sensus hic sequeretur Deum voluisse coadunare Verbum suum Beatae Virginis alvo, qui est absurdissimus.

190. *Praesentem solemnitatem.* In Codice Rodradi legitur *Praesentem celebritatem.* In Editis et in Codice Ratoldi legitur: *Fac nos ita peragere.* Male.

191, *Pace concessa.* Non tam externa **314** quam interna.

192. *Divinae gratiae.* Quam angelus, Lucae I, appellat virtutem Altissimi.

193. *In Septuagesima.* De Septuagesima consule notas et observationes nostras ad Concordiam regularum sancti Benedicti abbatis Anianae, cap. 56, § 7.

194. *Ut terrenis sustentationibus expediti.* Quia tunc olim ecclesiasticorum hominum jejunia incipiebant.

195. *Et per eum cibum, etc.* Quia juxta temporum diversitatem a Deo cibus terrenus et spiritalis datur, terrenus extra jejunium, spiritalis in jejunio; id est, cum jejunant homines, spiritali cibo magis abundant.

196. *Perventione.* Ad vitam aeternam.

197. *In Sexagesima.* Concilium Aurelianense IV, can. 2, prohibet presbyteris indicere Sexagesimam et Quinquagesimam: *Hoc etiam decernimus observandum, ut Quadragesima ab omnibus Ecclesiis aequaliter teneatur; neque Quinquagesimam aut Sexagesimam ante Pascha quilibet sacerdos praesumat indicere.* Sed concilium non interdicit officio ejusmodi dierum, sed jejunio duntaxat, quia ii qui in Sexagesima et Quinquagesima jejunabant jejunium Sabbati in Quadragesima minime servabant, et in supplementum dierum sabbatinorum et dominicorum in Sexagesima et Quinquagesima jejunabant. Unde concilium subjungit: *Sed neque per Sabbata absque infirmitate quisquam solvat Quadragesimae jejunium, nisi tantum die Dominico prandeat.* Quod quidem Sabbati jejunium in Quadragesima, in concilio Agathensi olim praeceptum fuerat can. 12: *Placuit etiam ut omnes Ecclesiae filii, exceptis Dominicis, in Quadragesima, etiam die Sabbato, sacerdotali ordinatione, et districtionis comminatione jejunent.* Sed cum hoc decretum nullo loco poneretur, in conc. Aurelianensi IV renovatum est, propter Gothos maxime, qui cum fidem ab Orientalibus accepissent, Sabbati jejunium ex eorum more minime servabant, et in hanc consuetudinem cohabitatores Gallos trahebant.

198. *Ad ejus plenitudinem.* Plenitudo sacri muneris est gratia quam Eucharistia plene et abundanter confert.

199. *Quatenus triceni.* Juxta Evangelii verba, Matth. XIII, quae ita exponit sanctus Hieronymus, lib. I contra Jovinianum circa principium: *Trigenta referuntur ad nuptias. Nam et ipsa digitorum conjunctio, quasi molli complexans osculo et foederans, maritum pingit et conjugem. Sexaginta vero ad viduas, eo quod in angustia et tribulatione sunt positae; unde et superiori digito deprimuntur; quantoque major est difficultas expertae quondam voluptatis illecebris abstinere, tanto majus est praemium. Porro centesimus numerus (diligienter, quaeso, lector, attende) de sinistra transfertur ad dexteram, et eisdem quidem digitis, sed non eadem manu, quibus in laeva nuptae significantur et viduae, circulum faciens, exprimit virginitatis coronam.* Et specialius a Beda libro de numerandi ratione exprimuntur. Tricesimus numerus de digitorum conjunctione ita explicatur: *Cum dicis triginta, ungues indicis et pollicis blando conjunges amplexu.* Sexagesimus in hunc modum: *Pollicem, ut supra curvatum indice circumflexo diligenter a fronte praecinges.* Centesimus ita: *centum vero in dextera, quomodo in laeva decem, facies.* At decem ita fiunt auctore eodem Beda supra: *cum dicis decem, unguem indicis in medio figes artu pollicis.* Dicit autem sanctus Hieronymus centesimum de sinistra transferri ad dexteram, quia prima computatio fit **315** in laevae manus digitis, usque ad centesimum; quibus decursis fit transitus ad dexteram, in qua computatio incipit a centesimo. Unde Juvenalis, satyra decima de homine longaevo dixit:

Felix nimirum, qui per tot saecula mortem
Distulit, atque suos dextra jam computat annos.

Et cum ventum est ad decem millia, in laeva denuo computantur, cum supina in medio pectoris apponitur, ait Beda. Unde jocus Nicarchi poetae, lib. II Anthologiae in quamdam anum vivacem admodum:

Ἡ χειρὶ λαίῃ
Γῆρας ἀριθμεῖσθαι δεύτερον ἀρξαμένη.

Id est, quae laeva denuo manu senectutem incipit computare .

200. *Adsit nobis.* In Codice Rhemensi Legitur *sit nobis.*

201. *Et sacrificium celebrandum.* Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. In Editis et in Missali Romano legitur, *et ad sacrificium celebrandum.* In Codice Rhemensi est alia Oratio: *Sacrificium, Domine, observantiae paschalis offerimus,* etc. Ubi observantia paschalis est jejunium quadragesimale, quia illud est quaedam ad paschalis festi celebritatem dispositio. Hincmarus Rhemensis Archiepiscopus, in epist. ms. monasterii sancti Remigii Rhemis siti, jejunium quadragesimale paschale appellat: *Et qui jejunia,* inquit, *paschalia inchoastis, ante oculos habete quid in pascha, id est in transitu suo ex hoc mundo ad patrem Dominus Jesus, tradendo corpus et sanguinem suum discipulis suis de reprobo discipulo dixit.* Sed hac de re infra.

202. *Et Majestatem tuam cernua devotione exorare.* Haec verba desiderantur in Codice Rhemensi.

203. *Cernua.* Cernuus dicitur proprie inclinatus, quasi quod terram cernat, inquit Nonius Marcellus, cap. 1.

204. *Caput jejunii.* Hanc celebritatem seu missam adjectam esse post obitum sancti Gregorii certum est, cum illius tempore quatuor illos ante Quadragesimam dies nulla jejunii lex involveret, ut clarum est ex ipso sancto Gregorio, homil. 16 in Evangelia, cum scribit: *A praesenti enim die usque ad paschalis solemnitatis gaudia sex hebdomadae veniunt, quarum videlicet dies quadraginta duo sunt: ex quibus dum sex dies Dominici abstinentiae subtrahuntur, non plus in abstinentia quam triginta et sex dies remanent. Dum vero per trecentos et sexaginta quinque dies annus ducitur nos autem per triginta et sex dies affligimur, quasi anni nostri decimas Deo damus.* Cum igitur hoc loco assignet sanctus Gregorius numerum dierum quibus in Quadragesima jejunium servandum sit, nec quatuor hi dies Quadragesimam praecedentes hoc dierum intervallo circumscribantur, certum est illos nullis tum jejuniis fuisse obnoxios. Nec obest quod paulo ante exemplo Christi, Mosis, Eliae, de quadraginta diebus agat; nam etsi olim multi quadraginta completis diebus non jejunarent, sed paucioribus, tamen dicebantur quadraginta dies, et quadragesimam jejunare, ut notat Socrates lib. V Hist. eccl. cap. 21. Eamdem dierum decimationem observabant olim Orientales, et Aegyptii, ut docet Cassianus, collatione 21, capitibus 25 et 27, et sanctus Dorotheus, doctrina 15. Qui praefatae decimationi adjungebant dimidiam noctem Dominicae sanctae Paschatis: jejunantibus enim illis Sabbato sancto ante gallicinium Dominicae jejunium solvere nefas erat. Quia vero diebus Dominicis et sabbati, excepto sancto, non jejunabant, septem hebdomadas observabant. Qui vero inter Graecos quadraginta dies integros jejunabant, per octo hebdomadas Quadragesimam **316** protelabant, ut docet sanctus Dorotheus ibidem. Non enim una fuit olim jejunii Quadragesimalis observandi ratio,

sive apud catholicos, sive apud haereticos, ut palam est ex Socrate, lib. V Hist. ecclesiaticae, cap. 21; Sozomeno, lib VII Hist. eccl, cap. 19; Joanne Chrysostomo, homil. 16, ad populum Antiochenum; Bibliotheca Photii, n. 107, et sancto Leone papa, serm. 4 in Quadragesima. Socrates, capite citato, scribit Romae jejunium Quadragesimae fuisse duntaxat trium septimanarum continuarum ante Pascha, Sabbatis et Dominicis exceptis. Sed cum excipit Sabbata a jejunio, puto textum ejus fuisse corruptum, et legendum esse ἐν νέᾳ Ῥώμῃ, id est, in nova Roma, hoc est, Constantinopoli. Siquidem olim Constantinopoli tempore sancti Joannis Chrysostomi, ut ipse scribit homilia supra citata, ab omnibus integra Quadragesima non jejunabatur, aliis duas hebdomadas, aliis tres duntaxat, aliis omnes jejunantibus, ita ut post obitum sancti Joannis Chrysostomi, jejunii quadragesimalis ratio ad tres hebdomadas redacta fuerit, alioqui secum pugnaret Socrates, qui infra eodem capite scribit: ἐν Ῥώμῃ πᾶν σάββατον νηστεὐουσι, id est, Romae omni Sabbato jejunant. Et sane Romani omni Sabbato jejunabant, Graeci minime, excepto Sabbato sancto.

205. *Ad collectam.* Nempe ad sanctam Anastasiam, quo procedebatur. Hac autem feria olim cineres poenitentibus imponebantur; sed hac de re infra.

206. *Sacramenti.* Id est, observationis, celebritatis, quadragesimalis videlicet.

207. *Subsidium.* In Codicibus Rodradi et Ratoldi legitur *praesidium.* In Codice Rhemensi neutrum eorum exstat, sed utrumvis reponendum est.

208. *De peccati poena.* Id est, de poenitentia.

209. *Sacramenti.* Id est, gratiae sacramentalis, metonymia, causa pro effectu.

210. *Observantiae paschalis.* Hoc loco observantia Paschalis est jejunium Quadragesimae, et ab Hincmaro in epistola ms. supra citata jejunium Quadragesimae, appellatur jejunium paschale, et ita appellatur a Timotheo episcopo Alexandrino in interrogationibus, ut recte ibi explicat Theodorus Balsamo, interr. 7: γυνὴ ἐὰν γεννήσῃ, τὸ Πάσχα ὀφείλει νηστεύειν; id est, mulier, si pepererit, debetne jejunare Pascha? et interrog. 9: *si quis aegrotus, et ex vi morbi valde labefactus,* καὶ ἔλθῃ τὸ ἅγιον Πάσχα, etc., id est, *et veniat sanctum Pascha, debetne jejunare?*

211. *Inutilia sentiunt.* Subaudi, esse agenda.

212. *Censendum.* Subaudi, rationabiliter.

213. *Cibus ejus est totius bonae voluntatis,* etc. His verbis quadrat illud Joan. IV: *Cibus meus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me.*

214. *Sacramenti.* Id est, mysterii, arcani, sub cujus involucro aliquid mysticum latet, nempe ratio cur voluerit Christus hunc quadraginta dierum numerum suo jejunio consecrare.

215. *Per totam Quadragesimam,* etc. Haec verba desunt in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium .

216. *Stat operto capite.* Cum fit Oratio, videlicet, juxta antiquum Christianorum morem, cujus meminit Tertullianus in Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus imperatoribus.* **317** At contra pagani operto et velato capite orabant. Sanctus Cyprianus, Oratione de lapsis: *Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiva, caput vestrum liberum mansit.*

217. *Remedio.* Pro, *ad remedium;* et sensus est: praesta ut votiva sacramenta nobis proveniant ad remedium vitae temporalis, recte peragendae videlicet, et aeternae, adipiscendae nimirum. Vulgo legitur *remedia.*

218. *Sabbato in duodecim lectionibus.* Hoc primum quatuor temporum jejunium olim non semper occurrebat prima hebdomade Quadragesimae; sed de hac re infra.

219. *Remedia nobis aeterna.* Remedia aeterna sunt quae conducunt ad vitam aeternam consequendam; est metonymia, ut pallida mors.

220. *Quae se affligendo carne.* Optima lectio, quam agnoscit Codex Rodradi, id est se affligendo in carne. Vulgo legitur *carnem.*

221. *Redemptionis aeternae.* Id est, gratiae, quae nobis conciliat redemptionem aeternam. Est metonymia, effectus pro causa.

222. *Externis.* Id est, alienis; est enim antitheton, et opponuntur peccata propria alienis.

223. *Ignorantes,* id est peccatores.

224. *Et quae terrena delectatione.* Locus corruptus, sicque, ut arbitror, castigandus: *Et qui terrenae delectationi carnales epulas abnegamus, humanae voluntatis pravas intentiones amputemus.*

225. *Nostrae redemptionis effectus.* Id est, gratia quam Christus nobis acquisivit suo sanguine. Infra, in Praef., continuo, id est, statim, protinus.

226. *Supernis promissionibus reddat acceptos.* Id est, nos tibi reddat acceptos et gratos ad supernas promissiones obtinendas.

227. *Hydriam.* Quid sit hydria, explicat auctor veteris etymologici, ὑδρία κυρίως τὸ εἰς ὕδωρ εὔθετον ἀγγεῖον, id est, hydria proprie vas est ad aquam aptum. Sanctus Augustinus, tractatu 15 in Joannem: *Vas erat unde aqua hauriebatur. Graeco nomine appellatur hydria, quoniam Graece* ὕδωρ *aqua dicitur, tanquam si aquarium diceretur.* Sanctus Isidorus, lib. XX Orig., cap 6: *Hydria vasis genus aquatilis per derivationem vocata*; ὕδωρ *enim Graeci aquam dicunt.* Non solum erat vas aquarium, sed etiam vinarium, ut testatur Julius Pollux, lib. X Onomast., cap. 20: ὥστε οὐ μόνον ὕδατος, ἀλλὰ καὶ οἴνου ἀγγεῖον ἡ ὑδρία ἦν. Id est: Quare non solum aquae, sed etiam vini vas hydria erat; et recte quidem, quia illae hydriae quarum usus fuerat in nuptiis, in Cana Galilaeae, Joan. II, plenae erant vino, quibus exhaustis,

Christus eas impleri aqua jussit, ut eam in vinum converteret. In hac autem Praefatione hydria metaphorice sumitur.

228. *Indemnes.* Id est, nulli reatui peccatorum obnoxii.

229. *Quadrifida peccatorum mole.* Alludit ad quatriduanam Lazari corruptionem. Quadrifida peccatorum moles sunt praecipua peccata, superbia, avaritia, luxuria et gula.

230. *Et ad remedia perducant aeterna.* Id est, perducant ad paschale sacramentum corporis et sanguinis Christi, quod recte dicitur aeternum remedium, quia illius beneficio vitam aeternam consequimur.

231. *Sacramenti,* id est, gratiae sacramentalis, ut supra notatum est.

318 232. *Cujus nos misericordia praevenit ut bene agamus,* etc. Ita sanctus Augustinus in Enchiridio, cap. 28: *Nolentem praevenit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit* Circa quod notandum est, etsi non raro a theologis per gratiam praevenientem idem plane intelligatur quod per excitantem, et per subsequentem idem prorsus quod per adjuvantem, tamen saepe per gratiam praevenientem intelligi omnes gratias; excitantem, adjuvantem, habitualem, prout per eas justi reddimur; per subsequentem vero omnes etiam intelligi, sed prout accepta justitia per eas roboratur, augetur, et ad finem usque conservatur. Unde sanctus Augustinus, lib. de Natura et Gratia, cap. 51: *Praevenit Deus ut sanemus, subsequitur ut sanati vegetemur; praevenit ut vocemur, subsequitur ut glorificemur; praevenit ut pie vivamus, subsequitur ut cum illo semper vivamus.* Sanctus Fulgentius, lib. I ad Monymum, cap. 11: *Praevenit impium ut fiat justus subsequitur ne fiat impius; praevenit caecum ut lumen donet, subsequitur videntem ut lumen quod contulit servet; praevenit elisum ut surgat, subsequitur elevatum ne cadat.* Cassiodorus, in Psalmum XXII: *Subsequitur utique ad justitiam, praecedit ad gratiam conferendam. Nam si solum sequeretur, nemo donata perciperet; si tantum praecederet, nemo posset collata servare. Graviores sunt enim insidiae quas a tergo diabolus parat; et nisi Domini misericordia subsequatur, facillime humana fragilitas decipitur. Tunc enim quando se aliquis vitium transisse credit, incauta magis ignorantia decipitur. Unde nimis necessarium est ut semper nos et gratia Domini praecedat, et misericordia subsequatur.* Et sanctus Gregorius, lib. IX Moralium, cap. 29: *Dominus ea qua nos misericordia ad bene vivendum praevenit, et subsequenter custodit; nisi enim misericordiam subroget, servari non valet vita quam praebet.* Et haec doctrina fundatur in Scriptura, Psal. LVIII: *Misericordia ejus praeveniet me;* Psal. XXII: *Misericordia tua subsequetur me.* Cum ergo hic dicitur *praevenit ut bene agamus, subsequitur ne frustra agamus,* intelligitur gratiam praevenientem dari ad bene agendum, at subsequentem ad conservandum bonum concessum, et in eo perseverandum. Et ita ille frustra non agit, qui in bono quod incepit perseverat, et sic gratia subsequens datur ne frustra agatur.

233. *Dominica in ramis palmarum.* A Codino Curopalate in libro de Officiis dicitur: ἑορτὴ τῶν βαίων, id est, festum Palmarum.

234. *Ut sicut ei cum ramis Palmarum,* etc. Nota antiquitatem solemnitatis Palmarum, in qua fit Processio cum ramis arborum benedictis. Quae sane antiquissima est; illius enim meminit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 10: Ὁ φοῖνιξ ὁ ἐπὶ τῆς φάραγγος, μαρτυρεῖ τὰ

βάϊα παρασχὼν πᾶσι τοῖς τότε εὐφημοῦσι. Id est: Palma quae est in valle testatur, ramos exhibens his qui tunc benedicunt. Ejusdem solemnita tis meminit sanctus Aldhelmus orientalium Saxonum episcopus, lib. de Laudibus virginitatis, cap. 15, agens de S. P. N. Benedicto: *Haud frustra vocabuli* (Benedicti) *privilegium participavit cum Advocato et Redemptore nostro: de quo lactentes evangelici consona vocis harmonia psallentes concorditer cecinerunt: Benedictus qui venit in nomine Domini. Cujus rei regulam nostra quoque mediocritas (authentica veterum auctoritate subnixi) in sacrosancta Palmarum solemnitate, binis classibus, canora voce concrepans, et geminis concentibus, Osanna persultans, cum jucundae jubilationis melodia concelebrat.* In Codice Ratoldi exstat Benedictio Palmarum. Alcuinus, lib. de divinis Officiis, cap. 14, totam Processionis rationem describens sub finem ait: *Hac finita inchoantur a duobus cantoribus quidam versus:* Israel es tu Rex.

Respondet chorus aspiciens, seu inclinans se ad supra scriptum sanctum Evangelium: Gloria laus et honor tibi sit.
319 *Et ordine sequuntur alii versus.* Sanctum Evangelium, cujus hic mentio fit illud est quod in quodam feretro positum gestabatur in illa Processione, ut scribit idem Alcuinus, supra, eodem capite. In loco citato notandi sunt ii versus, *Israel es tu Rex,* etc., *Gloria laus,* etc., quos vulgo dicunt a Theodulpho episcopo Aurelianensi, Andegavis in carcere compositos. Is enim, ut ferunt, cum insimulatus esset conjurationis, adversus Ludovicum Pium imperatorem cum Bernardo, Italiae rege, Andegavis dicti imperatoris jussu in custodiam datus est, ubi hos versus composuit, quos cum in die Palmarum in ipso carcere decantaret, illac forte transiens imperator carminum melodia captus Theodulphum carcere liberavit, et ad sedem remisit. Hoc scripsere quidam auctores non adeo antiqui, quos erroris locus supra citatus Alcuini, in quo horum versuum fit mentio, convincit, cum Alcuinus obierit anno octingentesimo quarto, longe ante conjurationem Bernardi, ut testatur Oderannus monachus sancti Petri Vivi, in Chron.: Anno 804 *obiit Alcuinus philosophus abbas sancti Martini.* Sed apud antiquos scriptores, qui de gestis Ludovici Pii imperatoris scripsere, mirum est de ejusmodi historia, seu potius fabella, silentium, et quod ipsi scribunt de Theodulpho, et aliis conjuratoribus huic commento prorsus adversatur. Nam imperator, eodem anno 818, captis conjuratoribus, Aquisgranum reversus est, transactoque Quadragesimali jejunio paucis post Pascha diebus conjurationis auctores et Bernardum regem judicio Francorum capitali sententia condemnatos luminibus tantum jussit orbari; episcopos synodali sententia depositos monasteriis mancipari; caeteros, prout quisque vel nocentior vel innocentior apparebat, vel exsilio proscribi, vel detonderi, atque in monasteriis conversari, ut scribit Eginhardus ad eumdem annum. Idem scribit Theganus. lib. de Gestis Ludovici Pii imperatoris, num. 22, solius depositionis episcoporum, nulla in monasteriis detrusionis mentione facta. Idem testatur quidam anonymus antiquus scriptor in Vita Ludovici Pii ubi refert Theodulphum et caeteros episcopos fuisse depositos, et monasteriis obtrusos, nempe in exsilio. Siquidem se in exsilium actum fuisse testatur ipse Theodulphus, epistola ad Modoinum episcopum:
Hoc, Modoine, tibi Theodulphus dirigit exsul.
Summo pontificum cernuus ecce melos.
Et in epistola ad Aigulphum episcopum:
Hoc, Aigulphe, tibi, praesul sanctissime, mitto
Theodolphus carmen exsul, ab exsilio.
Et in epistola citata ad Modoinum conqueritur se non fassum injuste fuisse episcopatu abdicatum, idque sine auctoritate Romani pontificis:
Non ibi testis inest, judex nec idoneus ullus;

Non aliquod crimen ipse ego fassus eram.
Esto: forem fassus, cujus censura valeret
Dedere judicii congrua frena mihi?
Solius illud opus Romani praesulis exstat,
Cujus ego accepi pallia sancta manu.

Quae videre est apud Henricum Canisium, tomo V antiquae lectionis, parte II. Ex his patet, cum jam esset condemnatus paulo post solemnitatem Paschae Theodulphus, eum non fuisse vinculis solutum in ramis Palmarum ab imperatore, ejus melodia delectato, qui tum erat Aquisgrani. Ivit postea Ludovicus imperator in Britanniam minorem, hoc est Armoricam, ut compesceret Mormanum, qui sibi in Britones regiam potestatem arrogaverat, quo ad ordinem redacto rediens, Andegavos venit, ubi *Irmingardis regina conjux ejus, quam proficiscens ibi aegrotantem dimiserat, duobus diebus, postquam ipse ad eam venit, morbo invalescente,* V *Nonas Octobris discessit,* ut scribit Eginhardus ad eumdem annum; id etiam testantur Theganus et Anonymus supra citati. Bis eo anno fuit Andegavis imperator eundo in Armoricam, et redeundo; nec tamen potuit solvere Theodulphum, qui tantum post Pascha Andegavos profectus **320** est et reversus est mense Octobri, et paulo post abiit. Tandem pius ille imperator et misericors anno 821 in conventu generali apud Theodonis Villam, cum celebrarentur nuptiae Lotharii filii sui, et Irmingardis Hugonis comitis filiae, accersitis conjuratoribus, injuriam, condonavit, eisque omnia bona facultatesque restituit, ut testatur Aeginhardus ad praefatum annum: *Emicuit in hoc palatio piissimi imperatoris misericordia singularis, quam ostendit super eos qui cum Bernardo nepote suo in Italia contra caput ac regnum suum conjuraverunt. Quibus sibi ad praesentiam venire jussis, non solum vitam et membra concessit, verum etiam possessiones judicio legis in fiscum redactas magna liberalitate restituit.* Idem testatur supra scriptus Anonymus in Vita Ludovici Pii. Ex quibus patet non donatum fuisse crimen ipsi Theodulpho Andegavis in carcere existenti. Et certe valde erat infensus ipsi Theodulpho Ludovicus, nec parcere volebat, nisi prius crimen fateretur, ut scribit Modoinus episcopus ad ipsum Theodulphum:

Commissum scelus omne tibi dimittere mavult,
Si peccasse tamen te memorare velis.
Nam prodesse tibi confessio pura valebit,
Si te voce probas criminis esse reum.

Et paulo post:

Nullo alio superare modo puto principis iram
Posse, probes nisi te criminis esse reum

Haec refert Henricus Canisius libro supra citato. Sed pius imperator postea sententiam mutavit, ut paulo ante diximus, et omnibus conjuratoribus pro sua clementia singulari pepercit.

Quidam Anonymus, qui vixit tempore Philippi Augusti Francorum regis, cap. 3 libri de Translatione reliquiarum sancti Mamantis in Gallias, hos versus tribuit Reinaldo episcopo Lingonensi, et similia ferme narrat iis quae falso de Theodulpho credita fuisse supra scripsimus: *Procedente tempore assumptus ad regimen urbis Lingonicae Reinaldus episcopus piae recordationis, qui decimus sedit ante venerabilem Wilhelmum, qui nunc est electus noster. Vir ille quidem spectabilis genere fuit, sed nobilitatem generis honestas morum et multiplex litterarum scientia illustrabat. Non solum liberalibus studiis eruditus fuit, sed utriusque Testamenti paginis sufficienter instructus. Ipsa enim ejus opera testimonium perhibent veritati. Nam cum ipse teneret comitatum Tornodorensem, et comitatum Barri super Sequanam pro suis nepotibus, qui erant adhuc parvuli, propter discordias quasdam,*

sicut dicitur, rex Francorum, qui tunc erat, ipsum tenuit in Noviomensi civitate, in turri juxta portam, ubi non fractus adversitate, sed gaudens, quia intelligebat quod filium quem diligit flagellat Deus, fecit hymnum, et modulatis vocibus decantavit cum pueris in ramis Palmarum, scilicet, GLORIA LAUS. *Ipse etiam Vitam beati martyris* (Mamantis) *transtulit de Graeco in Latinum.* Haec ille, quem sequendum putarem, nisi mentio illorum versuum apud Alcuinum obstaret. (*In bibliotheca Floriacensi Joannis a Bosco abbatis.*)

235. *Da, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui in tot adversis,* etc. Alcuinus, lib. II contra Elipandum Toletanum episcopum citat hanc Orationem, sed eam ascribit Missae ad palmas: *Ait enim in Missa ad Pamas, in Oratione quadam: Da, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui in tot adversis ex infirmitate nostra defecimus,* etc.

236. *Humilitas erigit.* Praeclare sanctus Augustinus, lib. I de Symbolo ad catechumenos: *Exaltavit se homo, et cecidit; humiliavit se Deus, et erexit. Humilitas Christi quid est? Manum Deus homini jacenti porrexit. Nos cecidimus, ille descendit; nos jacebamus, ille se inclinavit. Prendamus, et surgamus ut non in poenam cadamus.*

237. *Sacramenta,* id est, festa.

238. *Quae medicinalibus sunt insituta jejuniis.* **321** Id est, quae sunt instituta in medicinalibus jejuniis celebranda.

239. *Et dicit orationes solemnes.* Ex more antiquo, quem videre est apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de feria quarta majoris hebdomadae: *Dicit orationes solemnes, sicut in sexta feria.* Et rationem subjungit, quia hac feria consilium inierunt Judaei de Jesu capiendo; et apud Amalarium, lib. I, de Offic. eccl., cap. 11: *Intimat supra dictus libellus* (Romanus Ordo) *ex Romana consuetudine debere eadem die ante publicum officium Orationes, quae solemus in sexta feria agere, recitari.* Hoc videre est in Ordine Romano, in ordine de feria 4, hebdomadae majoris: *Et dicit Orationes solemnes. Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei, et caeteras per ordinem; tantummodo pro se intermittit. Postea vero dicit Orationem pro rege Francorum, sive pro imperatore. Ad ultimum pro Judaeis non flectuntur genua.* Is mos etiam videtur in Cod. Thiliano, qui olim fuit Ecclesiae Salariensis, hoc est Sagiensis, ut in praefatione notavimus. Ita enim in hoc Codice scriptum est, in ordine feriae 4 majoris hebdomadae: *Exspectantes pontificem, qui semper (ipse) in ecclesia majore Orationes solemnes ipsa die, sicut in Sacramentorum libro continetur, hoc continet ordine.* Et paulo post: *Post* Amen *dicit Orationes solemnes: oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Ill. et caeteras per ordinem; tantummodo pro se intermittit; post imperatorem vero dicit pro rege Francorum. Ad ultimum pro Judaeis non flectuntur genua.* Hujusmodi Orationes habentur etiam in Editis hac eadem feria quarta, sed non exstant in aliis Codicibus nostris mss. neque apud Pamelium. Sed nec modo dicuntur hac feria 4.

240. *Oremus.* Graeci dicunt τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, id est, Oremus Dominum, ut planum est et ex liturgia sancti Joannis Chrysostomi, et ex Euchologio Graecorum passim. Diciturque a diacono, non a sacerdote, ut clarum est ex eadem sancti Joan Chrisost. liturgia: ὁ διάκονος, Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, id est, diaconus, Oremus Dominum, et ex eodem Euchologio passim. Nota quod in hac feria, ut in sexta sequenti, in his Orationibus non solum sacerdos annuntiat orationem dicendo duntaxat *Oremus,* pro more solito, sed insuper monet pro

quibus et quid orandum sit, quemadmodum olim usitatum erat in omnibus aliarum Missarum Orationibus, cum sacerdos populum de Oratione moneret, ut manifestum est ex sancti Augustini epist. 107, ad Vitalem: *Exerce contra Orationes Ecclesiae disputationes tuas, et quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei orare pro incredulis, ut eos Deus convertat ad fidem; et pro catechumenis, ut eis desiderium regenerationis inspiret; et pro fidelibus, ut in eo quod esse coeperunt ejus munere perserverent. Subsanna pias voces, et dic te non facere quod hortatur.*

241. *Flectamus genua.* Vetus est consuetudo ecclesiastica ut diaconus clamet, *Flectamus genua;* quam videre est hom. 34 sancti Caesarii Arelatensis: *Nam dum frequenter, sicut oportet, et diligenter attendo, clamante diacono* Flectamus genua, *maximam partem populi sicut columnas erectas stare conspicio, quod Christianis, dum in ecclesia oratur, non licet, nec expedit.* Et in fine Homiliae: *Et quotiescunque diaconus clamaverit ut in Oratione genua flectere, aut Benedictioni inclinare capita debeatis, obedienter et fideliter cum vera humilitate faciatis.*

242. *Postquam oraverint.* Olim postquam diaconus clamaverat *Flectamus genua,* populus orabat. Jesse Ambianensis, in epistola de Baptissimo: *Postmodum admoneantur a diacono, Orate, electi, flectite genua; et postquam oraverint, dicit: Levate.* Orabaturque sub silentio. Unde in Cod. Rhem. *Et nuntiat diaconus:* **322** *Flectamus genua, et populus silet.*

243. *Dicit levate.* Diaconus, Oratione completa, olim clamabat, *Levate;* quod videre est loco citato Jesse Ambianensis: *Postquam oraverint, dicat Levate.* Et in Cod. Rhem., feria 6 majoris hebdomadae: *Et nuntiat diaconus Flectamus genua, et populus silet. Dicit Levate, et dat Orationem.* Quae ultima verba, *et dat Orationem,* intelligenda sunt de pontific. Et apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de feria sexta, quae et parasceve dicitur: *Dicit Oremus; et diaconus Flectamus genua; item diaconus Levate, et pontifex dat Orationem.* Et in Cod. Tiliano, ubi agitur de hac feria sexta: *Et dicat Oremus, et diaconus Flectamus genua; et oret diutissime; et diaconus dicat Levate.* Hodie vero τὸ *Levate* dicitur a subdiacono. Praeterea notandum est in Ordine Romano, in ordine de feria sexta, in his solemnibus Orationibus, *Oremus, dilectissimi nobis, pro Ecclesia sancta Dei,* etc., tantum dici a diacono *Levate,* in fine cujusque Orationis, quo dicto dicit sacerdos *Per Dominum,* in hunc modum: *Omnipotens simpiterne Deus, qui gloriam tuam,* etc. *Levate. Per eumdem. Omnipotens sempiterne Deus, cujus judicio,* etc. *Levate. Per Dominum.*

244. *Tantummodo pro se intermittit,* etc. Ita Alcuinus, cap. supra citato de feria 4 majoris hebdomadae: *Hoc scientes, ut quod pontifex pro se intermittit, ibi illum commemorent.*

245. *Pro Judaeis non genuflectant.* In Cod. Til. *Ad ultimum pro Judaeis non flectantur genua.* Hanc orationem profert Alcuinus lib. de divinis Officiis, cap. de feria sexta, quae et parasceve: *Et per omnes alias Orationes genuflectimus, ut per hunc habitum corporis, mentis humilitatem attendamus, excepto quando pro perfidis Judaeis oramus. Illi enim genu flectabant Domino, opus bonum male operantes, quia illudendo haec faciebant.*

246. *Confessoribus.* Confessores hoc loco sunt cantores et psalmistae, qui sunt in inferiori clericorum gradu, can. 11 concilii IV Charthag. Id satis patet concilio Tolet. I, can. 9: *Nulla professa vel vidua, absente episcopo, vel presbytero, in domo sua Antiphonas cum*

confessore, vel servo suo faciat. Et ita capiendus est canon sextus ejusdem concilii: *Itemque puella Dei nec familiaritatem habeat cum confessore.* Ita dicti, quia confiteri passim in sacra scriptura est Dei laudes decantare. Cum igitur in hoc Sacramentarii loco mentio fiat omnium personarum Dei cultui mancipatarum, par est credere in eo per confessores intelligi cantores seu psalmistas.

247. *Virginibus.* Intelliguntur virgines devotae, seu professae, hoc est quae Deo virginitatem devoverint, de quibus infra.

248. *Viduis.* Similiter intelliguntur illae viduae quae viduitatem solemni ritu professae fuerint, de quibus etiam infra.

249. *Pro Christianissimo rege nostro.* Ita in Editis. In Codice Rhemensi legitur *Pro Christianissimo imperatore, vel rege nostro.* In Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et apud Pamelium: *Et pro Christianissimo imperatore nostro.* In Ordine Romano haec habentur: *Postea vero dicit pro rege Francorum, sive pro imperatore.* In Codice Tiliano, feria 4, sic habet: *Post imperatorem vero dicit pro rege Francorum.* Sed nullae assignantur particulares Orationes, nec in feria 6.

250. *Respice ad Romanorum atque Francorum benignus imperium.* Ita in Excusis. In Codice Rhemensi legitur: *Respice propitius* **323** *ad Romanorum, sive Francorum benignus imperium.* In Codice Rodradi, et apud Pamelium: *Respice ad Romanorum benignus imperium.* In Codice Ratoldi: *Respice ad Romanorum, sive Francorum, benignus imperium.*

251. *Quibus expletis,* etc. Nota hac die has Orationes dici quidem olim solitas proxime ante Missam, sed aliquo intervallo.

252. *Hora octava.* Id est, secunda post meridiem juxta antiquam incipiendi diei et horarum numerandarum rationem.

253. *Schola.* Schola in Ordine Romano, et in libris Sacramentorum est collegium cantorum. Si quidem olim clerici omnes in ecclesia non cantabant; sed erant quidam cantores a caeteris clericorum gradibus distincti, huic muneri obeundo deputati, ut videre est in concilio Carthag. IV, can. 10, quos tamen theologi nostri inter eos qui proprie ordinibus initiantur non solent recensere; et in concil. Laodiceno, can. 15: περὶ μὴ δεῖν πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, etc. Id est: Quod non oportet praeter canonicos cantores, qui suggestum ascendunt, et qui ex membrana psallunt, aliquos alios canere in ecclesia. Ubi canonici cantores sunt ii qui canonice et legitime ad hoc munus obeundum sunt instituti. Apud sanctum Ignatium, epist. ad Antiochenos, in qua recensens gradus clericales, inter eos Psaltes seu cantores commemorat; et in Constitutionibus apostolicis, lib. VIII, in Missa sancti Clementis, in qua oratur pro lectoribus, cantoribus, virginibus et viduis. Nec dicendum est hunc gradum priscis illis temporibus non fuisse a caeteris gradibus minoribus distinctum, sed ex eis, maxime ex lectoribus, assumptos fuisse cantores. Contrarium enim apparet ex locis supra citatis, et maxime ex concilio Charthaginensi IV, ubi psaltae, seu cantori, assignatur post alios sua peculiaris Benedictio, quae sane est alicujus personae distinctae, quae nondum sit alicui ordini initiata; cum hic gradus sit postremus omnium, nec videamus lege ordinaria eum qui ad superiorem aliquem promotus sit gradum ad inferiorem ordinari. Praeterea

canones apostolorum distinguunt lectores a cantoribus; igitur ut plurimum cantores non assumebantur ex lectoribus. Etenim can. 26 datur libertas ducendi uxorem lectoribus et cantoribus. Canone 43 prohibetur hypodiacono, lectori et cantori aleis et ebrietati vacare; et can. 69 statuitur ut episcopus, vel presbyter, vel diaconus, vel hypodiaconus, vel lector, vel cantor, qui sanctam Quadragesimam, aut feriam 4, vel parasceven, non jejunaverit, deponatur. Postea tamen psaltae seu cantores ex subdiaconis et aliis minoribus ordinibus assumpti sunt, qui cantorum scholam, cujus est hic mentio, componerent. Nam in concilio Bracarensi I, can. 29. videmus lectores psaltarum officio fungi; et in concilio Romano, sub sancto Gregorio primo statuitur ut deinceps cantores assumantur ex subdiaconis, vel aliis minoribus ordinibus, ut videre est epist. 44 lib. IV Regesti : *Qua de re* (inquit papa) *decreto constituo ut in sede hac sacri altaris ministri cantare non debeant, solumque lectionis evangelicae officium inter Missarum solemnia exsolvant: Psalmos vero et reliquas lectiones censeo per subdiaconos, vel (si necessitas fuerit) per minores ordines exhiberi.* His ita constitutis, dicendum tamen quaedam olim ab aliis clericis, atque etiam a laicis, cantari solita, ut *Kyrie eleis on, Habemus ad Dominum, Et cum Spiritu tuo, Amen,* et simila:

254. *Praesta, quaesumus,* etc. Alcuinus, lib. II adversus Elipantum Toletanum episcopum citat hanc Orationem: *Item feria 4 ejusdem hebdomadis: Praesta, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui nostris excessibus incessanter affligimur,* etc. Et lib. VII contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Item feria 4 ante Pascha: Quaesumus, omnipotens Deus, ut per Unigeniti tui passionem liberemur,* iis quae in medio Orationis interjacent praetermissis.

324 355. *Sequitur altera lectio,* etc. Haec rubrica desideratur in Editis, in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium.

256. *Passio Domini.* Ita in Codice Tiliano, ut in ordine librorum, etc., qui leguntur, et de feriis 4-7 ante Pascha Codicis mss. bibliothecae Corbeiensis. Et infra, feria 6 in parasceve sancta, paescribitur legenda Passio secundum Joannem, nulla mentione facta passionum secundum Matthaeum, quae Dominica in Palmis, et secundum Marcum, quae feria 3 leguntur, quas praetermissas fuisse arbitror, quia in illis diebus scriptor hujus libri secutus est tantum communem rationem aliarum Missarum. Legendae Passionis in ecclesia usus antiquus est, nam illius meminit sanctus Augustinus, serm. 144 de Tempore: *Passio autem quia uno die legitur, non solet, legi, nisi secundum Matthaeum. Volueram aliquando ut per singulos annos secundum omnes evangelistas etiam Passio legeretur; factum est, non audierunt homines quod consueverunt, et perturbati sunt.* Ubi nota primo olim Passionem uno die tantum legi solitam, et quanquam diem non exprimat, credibile est eam fuisse sanctam parasceven; deinde a sancto Augustino institutum fuisse ut quatuor evangelistarum Passiones quotannis in ecclesia legerentur; idque diversis diebus, etsi hoc non exprimat, nam quatuor Passionum lectio taediosa fuisset; et credere par est id ab eo fuisse ordinatum juxta rationem hebdomades in octavis Paschae, in qua juxta eumdem, sermone citato, legitur per septem dies resurrectio Dominica secundum omnes evangelistas.

257. *Largire sensibus,* etc. Haec oratio citatur ab Alcuino lib. VII, contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Et alia oratione: Largire, omnipotens Deus, ut per temporalem Filii tui mortem, quam mysteria veneranda testantur,* praetermisso fine, et his vocabulis, *sensibus nostris.*

258. *Hora tertia ingressi sacrarium.* Agebantur olim Missarum solemnia hora tertia, hoc est nona matutina, feruntque ita institutum esse a sancto Telesphoro papa. Sed hanc institutionem non ita antiquam esse puto. Illis enim primitivae Ecclesiae temporibus Missarum solemnia de nocte celebrabantur, ut liquet ex Tertuliano, lib. de Corona militis: *Eucharistiae sacramentum et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu, quam praesidentium suminus.* Quod sane solum fiebat inter Missarum solemnia. Noti sunt illi coetus antelucani ex Plinio oratore ad Trajanum **(Lib. X, epist. 101)** apud eumdem Tertullianum in Apologetico. Inde calumniae paganorum, infanticidia, et eversores luminum canes, lenones scilicet tenebrarum, et libidinum impiarum inverecundiam procurantes apud eumdem Tertullianum eodem lib. infra. Haec sacra mysteria Christiani de nocte peragebant, ut sibi eorum majestati ac dignitati consulerent adversus invidiam et furorem paganorum, idque etiam post tempora Telesphori papae, qui floruit Antonino Pio imperatore. Itaque haec Missarum celebrandarum hora tertia institutio longe posterior fuit: quae tamen celebrabantur hora octava, seu nona, aut vespere tempore jejuniorum, ut ad Concordiam regularum docuimus. Hoc vero die Coenae Domini anticipatur hora propter benedictionem olei et Chrismatis, poenitentium reconciliationem, et lotionem pedum; non vero propter jejunii relaxationem, ne desit vel numerus sex et triginta dierum juxta sanctum Gregorium, vel quadraginta, juxta posteriorem institutionem; quamvis olim multi non jejunarent in Coena Domini secundum Ecclesiae suae ritum, ut videre est apud sanctum Augustinum, epist. 118. Eadem hora tertia hoc die incipiendum statuitur officium in veteri Pontificali ms. quod servatur in sacristia Ecclesiae Rothomagensis, videturque olim fuisse Ecclesiae Rhemensis. In concilio Rothomagensi celebrato, **325** anno Domini 1072, apud Ordericum Vitalem, lib. IV Hist. eccl., statuitur, can. 1, *ut chrismatis, et olei baptismatis, et unctionis consecratio competenti hora, id est post nonam, secundum statuta Patrum fiat.* Quae consecratio inter Missarum solemnia celebratur, ut ex nostris Sacramentariis planum est.

259. *Dalmaticas.* Quid sit dalmatica docet sanctus Isidorus, lib. XIX Origin., cap. 22: *Dalmatica, vestis primum in Dalmatia provincia Graeciae texta, est tunica sacerdotalis cum clavis ex purpura.* Et Glossae veteres: *Dalmata* (lege *dalmatica) vestis sacerdotalis candida cum clavis purpureis.* Quid autem sit clavus, explicant Glossae Cyrilli: πορφύρα ὑφασμένη, *clavus plurale non habet,* id est, purpura vesti assuta, seu intexta. Sed quod dicit non habere plurale, adversatur locis citatis. Sunt igitur clavi notae, plagulae quaedam ex purpura togis olim senatorum assutae, Graeci σημεῖα, et ab ejusmodi latis clavis vestis senatoria dicitur laticlavium, seu latus clavus, πλατύσημος et πλατύσημον. Glossae Cyrilli: πλατύσημον, *laticlavium.* Onomasticon vetus, *latus clavus,* πλατύσημον. Lexicon vetus, *latus clavus,* πλατύσημος. Et ab angutis clavis angusticlavia. Idem Lexicon, *angusticlavia,* ψειχώσημα. Plura vide in commentariis doctissimi viri Joannis Savaronis ad epist. 9 lib. I Apollinaris (*Cap. quid significent vestimenta*). Dalmaticam aliter describit Alcuinus, lib. de Offic. divinis, antiquo ritu mutato. Est inconsutilis, formam habet crucis, in sinistra parte fimbriae sunt, largas habet manicas, seu brachia, ut ille loquitur. Amalarius, lib. II de Officiis eccl., cap. 21, addit duas lineas coccineas retro, similiterque in anteriori parte, atque etiam in utroque humero. Id videre est in Oratione sacerdotis dalmaticam induentis in Missa antiqua a Matthia Illyrico edita: *Indumento hoc typico priscorum Patrum ritu in modum crucis, tramitibus purpureis contexto, vestitus postulo,* etc. Ita hunc locum interpunxi; ut vestis sit in modum crucis juxta praefatos auctores, et tramitibus purpureis contexta, secundum Amalarium. Fuit indumentum episcoporum et diaconorum, ut

scribit auctor Quaestionum utriusque Testamenti, inter opera sancti Augustini, quaest. 46: *Quasi non hodie diaconi dalmaticas induantur, sicut episcopi.* At subdiaconi tunicis induebantur iisque lineis, ut constat ex lib. VII Regesti sancti Gregorii, epist. 63: *Unde habent ergo hodie ut subdiaconi lineis tunicis procedant, nisi quia hoc a matre sua Romana Ecclesia perceperunt?* Ubi nota distinctos olim habitus diaconi et subdiaconi. Siquidem diaconus induebatur dalmatica, subdiaconus tunica. Quod etiam videre est in antiquo ritu celebrandae Missae Joannis Abrincatensis episcopi, in appendice hujus libri Sacramentorum.

260. *Ampullae.* Quid sit ampulla docet sanctus Isidorus, lib. XX Orig., cap. 5: *Ampulla quasi ampla bulla. Similis est enim rotunditate bullis quae ex spumis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento.* Glossae veteres: *Ampulla,* λήκυθος. Λήκυθος autem est ἀγγεῖον ἐλαιοδόχον, inquit auctor veteris etymologici, id est vas in quo oleum reconditur. Unde *lecythus olei,* III Reg. XVII. Bene igitur in ampullis reconditur oleum, seu chrisma, juxta morem antiquum, quem videre est apud Optatum Milevitanum, lib. II adversus Parmenianum: *Ampullam quoque chrismatis per fenestram, ut frangerent, jactaverunt.* Porro olim liberum fuit episcopis sacrum chrisma omni die conficere, ut patet ex concilio Toletano I, can. 20: *Episcopo sane certum est, quod omni tempore licet chrisma conficere.* Postea tamen mos invaluit ut duntaxat in Coena Domini conficeretur, ut planum est ex omnibus nostris Sacramentariis, et Euchologio Graecorum. Idem videre est in homilia 8 sancti Eligii de Coena Domini: *Et quia in hac die sacratissima fiunt plurima in sancta Ecclesia quae necessario debet scire vestra industria, sicut poenitentium reconciliatio, sacri olei benedictio, sancti chrismatis confectio, fraterna pedum ablutio.* Et in sermone de unctione chrismatis inter opera sancti Cypriani: *Dies ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hac die primum* **326** *commendata est nobis fractio panis. Hodie in Ecclesia cum caeteris unctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis et nominis, sacrum chrisma conficitur.* Et statuitur in concilio Meldensi, can. 46, *ut nemo sacrum chrisma, nisi in quinta feria majoris hebdomadae, id est in Coena, quae specialiter appellatur Dominica, conficere praesumat.*

261. *Ut accepto balsamo,* etc. Chrisma non est simplex oleum; sed ei balsamum admiscetur, ut liquet ex supra citato sermone de unctione chrismatis: *Sacrum chrisma conficitur, in quo mistum oleo balsamum regiae et sacerdotalis gloriae exprimit unitatem;* Gregorio magno, expositione in cap. II Cantici canticorum: *In Engaddi balsamum gignitur, quod cum oleo pontificali benedictione chrisma efficitur, quo dona Spiritus sancti exprimuntur.* Et concilio Cabillonensi, cap. 9, apud Burchardum, lib. IV, cap. 93: *quidam fratres dixerunt antiquae consuetudinis fuisse, ut pro balsamo emendo ad chrisma faciendum, sive pro luminaribus ecclesiae concinnandis, binos vel quaternos denarios presbyteri darent.* Graeci in chrismatis confectione diversas fragrantis odoris materias admiscent, ut testatur sanctus Dionysius, cap. 4 eccl. Hierarchiae: ἡ τοῦ μύρου σύνθεσις συναγωγή τίς ἐστιν εὐπνόων ὑλῶν. Id est, unguenti seu chrismatis compositio quaedam collectio est fragrantium materiarum. Admiscent autem praeter vinum et oleum sufficiens sex et triginta genera seu aromatum, seu herbarum, ut habetur in eorum Euchologio.

262. *Cereostatis.* Cereostata sunt candelabra quorum usus est in altaribus. Hanc vocem saepius videre licet apud Anastasium Bibliothecarium in Vitis pontificum Romanorum.

263. *Pax vobis.* Formula est salutationis qua utitur pontifex in sacris maxime. Pontifex enim in ecclesia inter ipsa sacra saepius populo dabat pacem, sive diceret *Pax vobis,* seu *Pax vobiscum,* seu *Pax omnibus.* Optatus Milevitanus, lib. III adversus Parmenianum: *Non enim unamquamque domum semel* (Legendum *simul) seducere potuistis; sed aut ivit uxor* (Nempe ad ecclesiam vestram), *aut resedit maritus; aut parentes seducti sunt, et filii sequi voluerunt; aut stetit frater sorore migrante; persuasionibus vestris divisa sunt corpora, et nomina pietatis. Et non potuistis praetermittere quod legitimum est, utique dixistis Pax vobiscum,* nempe in conventibus et sacrificiis ecclesiasticis. Dicit autem *legitimum* id quod in ipsis sacris sancitum est faciendum; in lib. II adversus Parmenianum: *Nam quis dubitet nos illud legitimum in sacramentorum mysterio praeterire non posse? offerre vos dicitis pro Ecclesia.* Quod frustra quidam interpretantur Canonem Missae. Quod si ita esset, dicendum erat *illud legitimi.* Sanctus Joannes Chrysostomus, homil. 3 in Epistolam ad Colossenses: Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην ἐν ταῖς λίταις, ἐν προῤῥήσεσιν, καὶ ἅπαξ, καὶ δὶς, καὶ τρὶς, καὶ πολλάκις αὐτὴν δίδωσιν ὁ τῆς Ἐκκλησίας προεστὼς, Εἰρήνη ὑμῖν, ἐπιλέγων. Id est: In Ecclesiis pacem in precibus, in Praefationibus, et semel, et bis, et ter, et saepe dat Ecclesiae praesul dicens Pax vobis. Ubi tamen non legendum est ὑμῖν, sed πᾶσιν. Nam paulo post dicit: Καὶ οὐ λέγει ὁ τῆς Ἐκκλησίας προεστὼς, Εἰμήνη ὑμῖν, ἁπλῶς, ἀλλὰ, Εἰρήνη πᾶσιν. Id est: Et non dicit Ecclesiae praepositus Pax vobis, simpliciter, sed Pax omnibus. Causamque subjungit, quia non cum uno aut altero pax habenda est, sed cum omnibus, ita ut etiam in mente nostra omnia tranquilla et pacata sint. Quod confirmatur ex homilia 16, in Epist. primam ad Corinth.: Εἰρήνην, καὶ νῦν πᾶσιν ὁ τῆς Ἐκκλησίας προεστὼς ἐπεύχεται. Id est: Et nunc pacem omnibus deprecatur Ecclesiae praesul. Et in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi sacerdos dicit: Εἰρήνη πᾶσιν, id est: Pax omnibus, ut in liturgiis sanctorum Jacobi et Marci, et in liturgia Praesanctificatorum. Quod confirmatur ex Theoria mystica sancti Germani patriarchae Constantinopolitani, in qua haec verba enarrans dicit: Εἰρήνη πᾶσιν· ὁμογνωμοσύνην, καὶ ἀγάπην καὶ ταυτότητα συνάπτοντες, etc. Id est: *Pax omnibus; concordiam* **327** *et dilectionem, et eumdem sensum inter nos invicem coaptantes Domini imitationem accipiamus, pacem suam relinquentis et dantis.* Sed illud *Pax omnibus* Graecorum est, ut citati loci testantur; at τὸ *Pax vobis,* seu *Pax vobiscum,* est Latinorum, ut ex Optato Milevitano supra citato, libro nostro Sacramentorum et Codice Ratoldi mox citando manifestum est. Aliquando olim, in Occidente, et maxime in Hispania, dictum fuit *Dominus sit vobiscum,* ut videre est in concilio Bracarensi I, can. 21 secundae constitutionis: *Item placuit ut non aliter episcopi, aliter presbyteri, sed uno modo salutent, dicentes: Dominus sit vobiscum.* Ubi cum postea scribit *omnis retinet Oriens,* legendum puto *Occidens,* quia in Ecclesia Orientali alium fuisse usum testimonia producta satis manifestant. Circa hanc salutationem, *Pax vobiscum,* haec notanda veniunt ex Codice Ratoldi abbatis: *Postea, pax vobiscum; etiamsi non soleat dicere episcopus, nisi tantum diebus festis.*

Porro ante Missam, in Codice Rhemensi habetur reconciliatio poenitentium, de qua infra commodius dicetur. Post Missam sequitur: *Item feria 5 Missa chrismalis.* Oratio: *Domine Deus, qui in regenerandis plebibus tuis.,* etc. Secunda: *Da nobis, omnipotens Deus, remedia conditionis humanae,* etc. Super oblata: *Hujus sacrificii potentia, Domine, quaesumus,* etc. Praefatio: *Clementiam tuam suppliciter exorare, ut spiritalis lavacri baptismo renovandis creaturam chrismatis in sacramentum,* etc. Infra Actionem: *Communicantes,* etc., ut in Codice sancti Eligii. Item alia: *Hanc igitur oblationem famulorum famularumque tuarum, quam tibi offerunt ob diem in qua Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis suis*

corporis et sanguinis sui mysteria celebranda, quaesumus, Domine, placatus accipias, et pietate concedas, ut per multa curricula annorum salvi et incolumes munera sua tibi Domino mereantur offerre. Quam oblationem, etc. Tandem sequitur: *Item in ultimo, antequam dicatur Per quem haec omnia, Domine, benedicis oleum pro infirmis, sive pro populo, his verbis,* etc. Benedictione completa olei, et chrismatis, dictisque in Missa quae sequuntur, Post Communionem: *Concede, Domine, ut per coeptum* (Lege *perceptum*) *novi sacramenti mysterium,* etc. Super populum: *Praesta, quaesumus, Domine, ut sicut de praeteritis,* etc. Sequitur: *Item in oleo exorcizato confectio: Ezorcizo te creatura olei,* etc. Deinde sequitur haec Praefatio: *Qui mysteriorum secreta revelans,* etc. Tandem: *Ad Missam sero: Deus, a quo et Judas,* etc., ut in hoc Codice sancti Eligii. Hactenus Codex Rhemensis; in quo tres Missae notandae sunt hac feria quinta. Prima poenitentium, secunda chrismatis, tertia serotina. Olim in quibusdam Ecclesiis hac eadem feria duae Missae celebrabantur, altera mane propter eos qui hac feria non jejunabant, sed lavabant et relaxabant; altera sero propter eos qui jejunabant, ut notat sanctus Augustinus epist. 118, ad Januarium, agens de hac solemnitate: *Et quia,* inquit, *nonnulli etiam jejunium custodiunt, mane offertur propter prandentes, quia jejunia simul et lavacra tolerare non possunt, ad vesperam vero propter jejunantes.*

264. *Hodierna traditione.* Corporis et sanguinis sui videlicet.

265. *Distraxit.* Id est, vendidit. Distrahere enim interdum vendere significat: Nonius Marcellus, cap. 4: *Distrahere est vendere.* Lucilius, lib. XXIX, *dividant, differant, dissipent, distrahant.* Regula Magistri, cap. 85: *Cum unaquaeque ars aliquid perfectum supervacaneum usibus monasterii habuerit, vel mittendarum eulogiarum abundaverit, interrogata qualitate pretii, quantum a saecularibus distrahi potest, tantum infra nummorum minori semper distrahatur pretio.* In Concordia regularum, cap. 64, § 4.

266. *Quem nec sacrati cibi collatio.* Cum caeteris apostolis in ultima coena corpus et sanguinem suum Dominus noster Jesus Christus Judae traditori **328** porrexit. Hoc multi Patres asserunt: sanctus Augustinus, lib. II adversus litteras Petiliani, cap. 106: *Aut communicaverunt furto et sceleri Judae praedecessores ejus apostoli, quia cum eo jam Domini venditore sacrosanctam coenam communicarunt.* Auctor quaestionum mistim ex utroque testamento inter Opera sancti Augustini, quaest. 102. *Judas ergo cum esset inter discipulos, contagione sua non eos maculavit, dissentientes utique a furtis ejus; et Eucharistiam inter eos accipiens non polluit innocentes, nec Dominus ei quem latronem sciebat corpus suum denegavit.* Sanctus Leo, serm. 3 de Passione Domini: *Exspectasses consummationem criminis tui, et donec sanguis Christi pro omnibus funderetur peccatoribus, informis lethi suspendium distulisses; cumque conscientiam tuam tot Domini miracula, tot dona torquerent, illa saltem te a praecipitio tuo sacramenta revocassent quae in paschali coena jam de perfidia tua signo divinae scientiae detectus acceperas.* Sanctus Eligius, homil. 8: *Quam multi de altari accipiunt, et moriuntur! Unde et dicit Apostolus: judicium sibi manducat, et bibit. An non bucella Domini venenum fuit Judae?* Sanctus Joannes Chrysostomus, homil. 27, in Epistolam I ad Cor.: Καὶ οὐδὲ τοῦτον ἐξέβαλεν, καὶ ἁλῶν αὐτῷ μετέδωκε, καὶ τῶν μυστηρίων κοινωνὸν ἐποίησεν. Id est: Non illum (Judam) exegit, sed eum fecit mensae participem ac mysteriorum. Sanctus Anastasius Sinaita, sermone de Synaxi: Οὐκ ὁρᾷς πῶς Ἰούδας ἀναξίως, καὶ δολίως τοῦ σώματος μεταλαβών τοῦ δεσποτικοῦ εὐθέως κατεκρίθη; id est: Nonne vides quomodo Judas, cum indigne ac fraudulenter corpus

Christi sumpsisset, statim condemnatus est? Hincmarus archiepiscopus Rhemensis, in epist. ms. biblioth. monasterii sancti Remigii Rhemensis: *Ac deinde dictum est: post bucellam introivit in eum Satanas, quia cum intravit sanctus panis in plenum de iniquitate ventrem, intravit hostis antiquus, qui dicitur diabolus et Satanas, in crudelem et impiam mentem.*

267. *Quo Dominus noster Jesus Christus pro nobis traditus est.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. ut apud Pamelium.

268. *In qua Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis suis,* etc. Ita in Codicibus citatis.

269. *Tunc offertur pontifici oleum.* Incipit consecratio olei infirmorum, quae proxime fit ante illa verba: *Per quem haec omnia semper bona creas,* ut videre est in hoc Codice sancti Eligii. Nec credendum est proxime post illa verba, *Accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas,* consecrari, quamvis haec verba, *tunc offertur pontifici oleum,* etc., sequantur. Quod ideo scriptor fecit, quia totum nolebat scribere Canonem.

270. *Chrisma.* Hoc vocabulum non ita stricte et proprie hoc loco usurpatur.

271. *Et respiciens ad Orientem.* Antiquus et laudabilis mos Ecclesiae fuit, atque a temporibus apostolicis ad nos usque deductus, ut orantes Christiani obversam Orienti faciem habeant. Sanctus Basilius, lib. de Spiritu sancto, ad Amphilochium, cap. 27, agens de traditionibus apostolicis: Τὸ πρὸς ἀνατολὰς τέτραφθαι κατὰ τὴν προσευχὴν ποῖον ἐδίδαξεν ἡμᾶς γράμμα; Id est: Converti ad orientem in Oratione quae Scriptura nos docuit? Auctor Quaestionum ad orthodoxos, inter opera sancti Justini martyris, quaest. 118, in responsione hac de re agens ita scribit: Τοῦτο δὲ παρὰ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, id est, hoc vero manat a sanctis apostolis. Sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, in Theoria mystica, τὸ κατ᾽ ἀνατολὰς εὔχεσθαι παραδεδομένον ἐστὶν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, ἐκ τῶν Ἀποστόλων. Id est: Orientem versus orare traditum est, ut et reliqua, ab apostolis. Hujus consuetudinis meminit Tertullianus in Apologetico: *Denique inde suspicio quod innotuerit nos ad Orientis regionem precari;* et lib. I ad Nationes: *alii plane humanius solem Christianorum Deum existimant, quod innotuerit ad Orientis partem facere nos precationem.* Sanctus Augustinus, **329** lib. II, de Sermone Domini in monte, cap. 9: *Cujus rei significandae gratia, cum ad Orationes stamus, ad Orientem convertimur.* De hac re pluribus agunt sanctus Joannes Damascenus, lib. IV de Fide orthodoxa, cap. 13, et auctor Quaestionum ad Antiochum (*Inter opera sancti Athanasii*). Meminit etiam Gregentius archiepiscopus in disputatione cum Herbano Judaeo: κατ᾽ ἀνατολὰς ἐδιδάχθημεν προσεύχεσθαι. Id est: Orientem versus orare didicimus. Duas subjungit causas, quia invenimus Deum illic Hominem creasse, et paradisum fecisse. Sanctus Basilius, cap. citato, aliam profert, quae tamen a secunda non multum discrepat, quia veterem quaerimus patriam paradisum, quem Deus plantavit in Eden ad Orientem. Cui suffragantur sanctus Joannes Damascenus. cap. citato, auctor Quaestionum ad Antiochum quaestione citata; et sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, libro citato; qui aliam etiam profert rationem: propterea quod spiritalis Sol justitiae Christus Deus noster in terra apparuit, in Orientalis solis sensibilis partibus. Aliam profert auctor Quaestionum ad orthodoxos, quaest. citata, quia τιμιωτέρα ἐστὶν ἡ ἀνατολὴ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς κτίσεως, id est, nobilior est Oriens aliis mundi partibus. Alias producit auctor Quaestionum ad Antiochum, quaest. citata: quia steterunt

pedes Christi in monte olivarum, et quia Deus lumen verum est. Alias profert sanctus Joannes Damascenus, cap. citato: quia Deus est lux intelligibilis, Sol justitiae, et Oriens in Scripturis nominatur Christus, quia antiquum Moysi tabernaculum ad Orientem habebat velum, et propitiatorium: et tribus Juda, ut honorabilissima, ad Orientem castra ponebat; et in famigerato Salomonis templo porta Domini Orienti erat obversa. Quia Christus crucifixus est respiciens Occidentem, et sic illum adoramus ad eum aspirantes. Tandem, quia Christus assumptus in coelum ad Orientem ferebatur, ut habetur Psal. LXVII: *Psallite Deo, qui ascendit super coelum coeli ad Orientem,* et sic eum apostoli adoraverunt. Hinc factum est ut sacrae aedes Orientem spectarent ut plurimum, juxta sanctum Paulinum, epist. 12. Id videre est apud Apollinarem, lib. II, epist. 10:

Aedes celsa nitet, nec in sinistrum
Aut dextrum trahitur; sed ara frontis
Ortum prospicit aequinoctialem.

Sic olim Chalcedone sacrarium in quo sepulcrum sanctae Euphemiae reconditum erat orientalem plagam respiciebat, ut testatur Evagrius, lib, II, hist., cap. III; Εἴσω δὲ τοῦ θόλου πρὸς τὰ ἑῶα εὐπρετής ἐστ σηκὸς, ἔνθα τὰ πανάγια τῆς μάρτυρος ἀπόκειταιλείψαναι: Id est: Intra testudinem ad Orientem est sacrarium, in quo sunt sanctissimae Martyris reliquiae.

Id patet etiam ex Socrate, lib. V, Hist. Eccl., cap. 21, ubi scribit Antiochiae basilicam contrarium aliia habere situm, cum ejus altare non ad Orientem, sed ad Occidentem respiciat, et ex Stephano Tornacensi, epist. 105, ubi agens de basilica Sancti Benedicti Parisiis sita: *Ecclesiae illius* (inquit) *forma dissimilis est, et dissidens ab aliis ecclesiis; a parte sanctuari respicit Occidentem, ab introitu Orientem.* Si igitur ecclesia Antiochiae, et basilica Sancti Benedicti Parisiis sita, olim ortum solis non respiciebant, contrario aliis sacris aedibus situ, sed occasum, signum est alias ecclesias, aut saltem maximam partem earum Orienti obversas fuisse. Postea tamen ita composita est praefata Sancti Benedicti basilica, ut modo a parte sanctuarii respiciat Orientem ab introitu occidentem, ut ab aliis situ non discreparet. Nunc vero mutatur antiquus usus, maxime Parisiis. Siquidem in tanta multitudine aedium sacrarum, quae in illa civitate XL, ab hinc annis aedificatae sunt, VIX unam aut alteram quae Orienti sit obversa repereris, cum etiam ibidem nonnullas veteres olim regionem spectantes Orientis, jam mutata facie, Occidentem respicere videamus. Quod spectat ad paganorum templa (ut de illis aliquid dicamus) illa etiam ut plurimum erant Orienti obversa. Ita enim templa construenda docet Vitruvius, lib. IV, de Architectura, cap. 5: *Regiones autem,* inquit, *quas debent spectare aedes sacrae deorum immortalium sic erunt constituendae, uti, si nulla ratio impedierit, liberaque fuerit* **330** *potestas aedis, signum quod erit in cella collocatum spectet ad vespertinam caeli regionem, ut hi qui adierint aram immolantes aut sacrificia facientes spectent ad partem coeli Orientis, et simulacrum quod erit in aede; et ita vota concipientes contueantur aedem, et Oriens coelum; ipsaque simulacra videantur exorientia contueri supplicantes et sacrificantes, quod aras omnes Deorum necesse esse videatur ad Orientem spectare.* Cui subscribit sanctus Isidorus, lib. XV, Orig., cap. 4: *Sed et locus designatus ad Orientem a contemplatione templum dicebatur: cujus partes quatuor erant, antica ad Ortum, postica ad Occasum, sinistra ad Septentrionem, dextra ad Meridiem spectans. Unde et quando templum construebant, Orientem spectabant aequinoctialem; ita ut lineae ab Ortu ad Occidentem missae fierent partes coeli dextra sinistra aequales, ut qui consuleret ac deprecaretur rectum aspiceret Orientem.* Sed haec potissimum de sacris Romanorum aedibus sunt intelligenda; nam priscorum, Graecorum templa ut plurimum altaria ad Occidentem, januas ad Orientem habebant conversa, ut scribit

Porphyrius in libro de antro Nympharum. Quod spectat ad Judaeos, templum Salomonis ad Occidentis regionem respiciebat, ut clarum est ex cap. VIII, Ezechielis: *Et introduxit me in atrium domus Domini interius; et ecce in ostio templi Domini inter vestibulum et altare quasi vigenti quinque viri dorsa habentes contra templum Domini, et facies ad Orientem, et adorabant ad ortum solis.* Et sane Judaei ad solis occidentalem conversi regionem Deum orabant, ut testatur Gregentius archiepiscopus in disputatione supra citata, ita loquens Herbano Judaeo; Ἐπὶ τὴν δύσιν γὰρ ὑμεῖς προσκυνεῖτε. Id est: vos enim versus Occidentem adoratis; quod ideo faciebant ne viderentur, quemadmodum gentiles, Solem adorare.

272. *In consecratione chrismatis.* Antiquus est Ecclesiae mos sanctum chrisma benedicere et consecrare. Sanctus Cyprianus, epist. 70: *Porro Eucharistia et unde baptixati unguntur oleum in altari sanctificatur.* Optatus Milevitanus, lib. VII, adversus Parmenianum: *oleum nominant, illum scilicet liquorem qui ex nomine Christi conditur, quod chrisma postquam conditum est nominatur.* Basilius, lib. de Spiritu sancto ad Amphilochium, cap. 27, qui ritum ad tempora apostolorum refert: Εὐλογοῦμεν τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἔλαιον τῆς χρίσεως. Id est: benedicimus aquam baptismatis et oleum unctionis: Quod et confirmatur auctoritate Dionysii magni, qui de chrismatis consecratione pluribus agit cap. 4, lib. de Hierarchia ecclesiastica.

273. *Per olivae rumum pacem terris redditam nuntiavit.* Ita Tertullianus, lib. de Baptismo: *Quemadmodum post aquam diluvii, quibus iniquitas aliqua purgata est post baptismum (ut ita dixerim) mundi, pacem coelestis irae praeco columba terris annuntiavit demissa ex arca, et cum olea reversa, quod signum etiam apud nationes paci praetenditur; eadem dispositione spiritalis effectus terrae, id est carni nostrae emergenti de lavacro post vetera delicta columba sancti Spiritus advolat, pacem Dei afferens emissa de coelis, ubi Ecclesia est arca figurata.* Cassiodorus, in Psalmum XXII: *Sed quid est quod species ipsa Benedictionis sanctae frequenter adhibetur: unxit prophetas, consecravit reges. Non immerito, quia arbor ipsa pacis etiam praestabat indicium; quod ejus specialiter munus noscitur esse divinum, liquor arboreus, pinguedo laetificans, magnarum gratia dignitatum, cujus folia in viriditatis suae pulchritudine perseverant. Haec etiam Noe per columbam nuntiavit terris redditam sospitatem, ut merito tantae Benedictionis capax esse videatur, quae fructus sui magno decore simul et utilitate perfruitur.* Sanctus Joannes Damascenus, lib. IV de Fide orthodoxa, cap. 13: *Et misericordiam Dei nobis annuntians per Spiritum sanctum.* Ἐπεὶ καὶ κάρφος ἐλαίας τοῖς ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ περισωθεῖσιν ἡ περιστερὰ κεκόμικεν. Id est: *Postquam et ramum olivae servatis ex diluvio columba obtulit.* **331** Quare in Graecorum Euchologio hic ramus recte appellatur καταλλαγῆς σύμβολον, σωτηρίας ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ χάριτος μυστήριον. Id est, reconciliationis symbolum, salutis et gratiae post diluvium mysterium.

274. *Unde unxisti sacerdotes.* Levitici VIII, ubi Aaron a Mose unctus est in sacerdotem. Ritus hujus mentio fit Exodi cap. XXIX: *Vestem autem sanctam qua utetur Aaron habebunt filii ejus post eum, ut ungantur in ea, et consecrentur manus eorum.*

275. *Reges.* Unctionis regum mentio fit lib. I Reg. cap. IX: *Et unges eum ducem super populum meum Israel.* Et cap. X: *Tulit autem Samuel lenticulam olei, et effudit super caput ejus, et deosculatus est eum, et ait: Ecce unxit te Dominus super haereditatem suam in principem.* Et alibi passim in libris Regum.

276. *Prophetas.* Unctionis prophetarum mentio fit lib. III Reg. cap. XIX: *Eliseum autem filium Saphat, qui est de Abelmeula, unges prophetam pro te.*

277. *Et martyres.* Percipiendo Confirmationis sacramentum, cujus beneficio divinitus robur ad resistendum diabolo ejusque satellitibus perceperunt.

278. *Qua expleta benedicit ampullam olei.* Hoc oleum benedicitur ad ungendum catechumenum accedentem ad sanctum regenerationis lavacrum, ut constat ex subjecta Oratione, et Codice Ratoldi: *Deinde recipiat subdiaconus ab acolyto oleum ad baptizandum.* Hoc autem oleum benedicitur juxta antiquum morem, cujus meminit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus catech. 2 mystag.: Οὕτω καὶ ἐπορκιστὸν ἔλαιον ἐπικλήσει Θεοῦ καὶ εὐχῇ δύναμιν τηλικαύτην λαμβάνει. Id est: Sic et exorcizatum oleum per invocationem Dei et Orationem tantam virtutem accipit. De hac unctione agitur in Questionibus ad orthodoxos, quae exstant inter opera sancti Justini martyris, quaest. 137. Meminit Fortunatus, carmine IV, lib. V, de Judaeis a sancto Avito Arvernae episcopo baptizatis:

Hinc oleari ovium perfunditur unguine vellus:
Aspersuque sacro fit gregis alter odor.

Apud Latinos ungitur baptizandus in pectore, scapulis, et inter scapulas. Jesse Ambianensis, in epistola de Baptismo: *Tangitur etiam de oleo sancto pectus, ut immundo Spiritui prohibeatur introitus. Scapulae enim signantur oleo, ut undique munitione crucis firmetur.* Et Paulo post: *Inter scapulas tangitur, ut consecratus humerus cum scapulis totum se subjiciat potestati Dei.* Theodulphus Aurelianensis episcopus, lib. ms. biblioth. Corbeiensis de Ordine baptismi, cap. 10, meminit tantum unctionis scapularum et pectoris: *Unde etiam his qui baptizandi sunt pectus de oleo et scapulae tanguntur.* Rationem subjicit, ut homo sit retro et ante munitus. Ita etiam in Codicibus Rhemensi, et Ratoldi abbatis. At Graeci totum corpus ungunt, ut videre est in eorum Euchologio, et apud Severum patriarcham Alexandrinum, libro de Ritibus baptismi: *Et ponit sacerdos oleum olivarum in vola manus suae, totum corpus ejus qui baptizatur ungit.* Apud sanctum Cyrillum Hierosolym., catech. 2 mystag.: Εἶτα ἀποδυθέντες ἐλαίῳ ἠλείφεσθε ἐπορκιστῷ ἀπὸ ἄκρων τριχῶν κορυφῆς ἕως τῶν κάτω. Id est: Deinde exuti vestibus oleo exorcizato uncti estis a summis verticis capillis usque ad infimos pedes. Id etiam planum est ex sancto Dionysio, lib. de Hierarchia eccl., cap. 2: *Dum vero ministri eum penitus exuunt, sacrum oleum offerunt sacerdotes.* Ὁ δὲ τῆς χρίσεως διὰ τοῦ σφραγίσαι τρὶς ἀπαρξάμενος, τὸ λοιπὸν τοῖς ἱερεῦσι τὸν ἄνδρα χρῖσαι πανσώμως παραδοὺς. Id est: *Pontifex vero ut trino signaculo inchoavit unctionem sacerdotibus hominem tradit toto corpore ungendum.* Id etiam testatur sanctus Joannes Chrysostomus, hom. 6, in epist. ad Colossenses: *Ungitur, sicut athletae stadium ingressus; simul enim nascitur, et non sicut primus ille qui paulatim, sed statim; non sicut olim sacerdotes solo capite, imo vero amplius; nam illi quidem capite, aure, dextra manu, ut ad obedientiam,* **332** *et bona opera excitaret eum:* Οὗτος δὲ τὸ πὰν. Οὐ γὰρ διδαχθησόμενος ἔρχεται, ἀλλὰ ἀθλήσων, καὶ γυμνασθησόμενος, id est, hic autem totus ungitur. Non enim solum venit ut doceatur, sed etiam ut certet et exerceatur. Eamdem rationem profert sanctus Dionysius, capite citato. De eadem unctione explicanda sunt verba Joannis Moschi, cap. 3 Prati spiritalis, αὐτὸς ἔχριεν καὶ ἐβάπτιζεν, id est, ille ungebat et baptizabat. Et infra: Τῇ ἐπαύριον χρίσας ἐβάπτισεν τὴν Περσίαν, id est, in crastina cum unxisset Persiam puellam, eam baptizavit. Et haec puella nuda inungenda erat, ut videmus in interpretatione Latina: *Quadam vero die venit puella ex Perside, quae ita speciosa erat, ac tantae pulchritudinis, ut non posset presbyter nudam eam oleo ungere.* In qua sane interpres agnovit

vocabulum γυμνὴν, id est, nudam, quod ex Graeca Editione excidit. Ibi enim agitur de quodam Conone monacho presbytero, cui archiepiscopus baptizandi provinciam demandaverat; qui cum gravem tentationem pateretur in feminarum unctione, saepius de monasterio deserendo cogitaverat, ex quo tandem cum abiisset, rediit a sancto Joanne Baptista non sine miraculo hac tentatione carnis sanatus. At si ejusmodi feminae erant duntaxat ungendae in vertice, nulla subesse poterat tantae occasio tentationis, quae potius excitanda fuisset in ipsa mersione, quam in unctione verticis. Praeterea in verbis citatis videmus unctionem praemitti baptismo; igitur de hac totius corporis unctione Orientalium more intelligenda sunt potius quam de verticis unctione, quae baptismo postponitur. Si autem baptizaret episcopus, prius ab eo catechumenus ungebatur trino signaculo, postea toto corpore a sacerdotibus ungendus, ut notat sanctus Dionysius loco supra citato. Tandem notandum tria in Coena Domini sanctificari ab episcopo, oleum infirmorum, sanctum chrisma, et oleum baptizandorum, seu catechumenorum, ut planum est ex nostris Sacramentariis. Unde in concilio Meldensi, apud Ivonem I parte Decret., cap. 269: *Statuit ut presbyter in Coena Domini ampullas tres secum deferat, unam ad chrisma, alteram ad catechumenos ungendos, tertiam ad infirmos juxta sententiam apostolicam, ut quando quis infirmatur, inducat presbyteros Ecclesiae.*

279. *Profectum spiritualium.* In Excusis et in Codice Rhemensi additur τὸ *remunerator.* In Codice Ratoldi abbatis his omissis legitur: *Deus, qui virtute sancti Spiritus tui imbecillarum mentium rudimenta confirmas.*

280. *Refugis virtutibus.* Id est, apostatis angelis, seu daemonibus. Siquidem refuga est apostata, desertor. Prudentius, ode 1 Peristephani:

Ductor aulae mundialis
Ire ad aram jusserat,
Idolis litare nigris,
Esse Christi refugas.

Sanctus Pacianus in exhortatione ad poenitentiam: *Dei refugae aut extra Ecclesiam constituti,* etc. Sanctus Augustinus, lib. XX de Civitate Dei, cap. 19: *Quoniam nisi venerit refuga primum, et revelatus fuerit homo peccati.* Et Paulo post: *Nulli dubium est eum de Antichristo ista dixisse, dieque judicii. Hunc enim diem Domini non esse venturum, nisi prior ille venerit quem refugam vocat, utique a Domino Deo. Quod si de omnibus impiis dici potest, quanto magis de isto?* Ubi nota interpretem loci citati a sancto Augustino, ex II Thess. II, legisse ἀποστάτης, id est, refuga, desertor, non ἀποστασία, id est, *discessio,* ut vulgo in textu Graeco habetur, et in versione communi. Sanctus Valerius abbas, de genere monachorum: *Et Domino, cujus fidelissimos servos persequuntur, odiunt inimici, refugae odibiles, et exteri fiunt.* Consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 6, § 7.

281. *Et communicat omnis populus ordine suo.* Ita in Editis. Haec populi communio hac feria 5 in Coena **333** Domini habetur etiam in Codice Ratoldi. Olim populus in triduo Paschae communicabat, ut videre est in Capitulari Theodulphi, cap. 41: *Singulis diebus Dominicis in Quadragesima, praeter hos qui excommunicati sunt, sacramenta corporis et sanguinis Christi sumenda sunt, et in Coena Domini, et parasceve, et in vigilia Paschae.* In hoc Codice sancti Eligi in magna parasceve jubentur omnes communicare; in Sabbato sancto sola fit

mentio communionis eorum qui baptizantur. Ibi tamen non definitur an haec communio ad solos recens baptizatos spectet.

282. *Et servant de ipso sacrificio in crastinum.* Ita in Excusis et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. Quia in parasceve majoris hebdomadis non consecratur corpus Christi, sed sacerdos in Missa utitur praesanctificatis, id est hostiis antea consecratis tum pro se, tum pro omni populo. Quod per totam Quadragesimam observant Graeci, exceptis Dominicis, Sabbatis et festo Annuntiationis, in quibus peragunt corporis et sanguinis dominici sacrificium ex antiquo more, quem reperire est in can. 52 sextae synodi: *In omnibus sanctae Quadragesimae jejunii diebus, praeterquam Sabbato et Dominica, et sancto Annuntiationis die,* γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία, id est, *fiat sacra praesanctificatorum liturgia.* gamus nos invicem. *Ps.* Ecce quam bonum. *Antiph.* Idem reperire est in can. 49 concilii Laodiceni, in quo tamen nulla fit mentio praesanctificatorum. Ὅτι ου δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ. Id est, quod non oportet in Quadragesima panem offerre, nisi in Sabbato, et Dominica. Ad quos dies transferunt solemnitates martyrum in Quadragesima occurrentes, juxta canonem 51 ejusdem concilii. Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλιον ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνείαν ποιεῖν ἐν τοῖς Σαββάτοις καὶ Κυριακαῖς. Id est, quod non oportet in Quadragesima natalitium martyrum celebrare, sed in Sabbatis, et Dominicis diebus eorum memoriam facere. Haec autem ita apud Graecos instituta sunt, quia Sabbatis et Dominicis diebus non jejunant, ut notat Theodorus Balsamon in hunc canonem. Inter liturgias Graecorum exstat Liturgia προηγιασμένων, id est, praesanctificatorum. Liturgiae praesanctificatorum mentio fit in Chronico Alexandrino, seu, ut alii loquuntur, in fastis Siculis, olympiade 348, anno 5 post, consulatum Heraclii, cum scribitur quod sub Sergio patriarcha Constantinopolitano a prima Hebdomade Quadragesimae, indictione 4. Post τὸ κατευθυνθείτω, id est *Dirigatur,* dum praesanctificata dona e sacrario ad altare inferuntur, et sacerdos dixit κατὰ τὴν δωρεὰν τοῦ Χριστοῦ σου, id est, *juxta donum Christi tui,* coeptum est psalli a populo: Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν. Ἰδοὺ γὰρ εἰσπορεύεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Ἰδοὺ θυσία μυστικὴ τελειωμένη δωροφορεῖται. Πίστει καὶ φόβῳ προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώμεθα. Ἀλληλουία. Id est: *Nunc virtutes coelorum nobiscum invisibiliter Deum adorant. Ecce enim ingreditur Rex gloriae. Ecce sacrificium mysticum offertur. Cum fide et timore accedamus, ut vitae simus participes aeternae. Alleluia.* Haec quidem Chronicon Alexandrinum; sed in liturgia praesanctificatorum est aliqua diversitas. Siquidem in illa post τὸ κατευθυνθείτω, id est, *Dirigatur,* non sequuntur proxime haec verba sacerdotis κατὰ τὴν δωρεὰν, etc., sed multa sunt interjecta. Secundo id quod psallitur populo in eadem liturgia non est integrum, sed post τῆς δόξης posito Alleluia, caetera desunt. Tertio in eadem liturgia sacerdos assumit sancta, et in altare transfert post decantata superiora illa verba a populo, et postquam sacerdos dixit: *sicut prodigus filius,* etc. At in citato Chronico transferuntur sacra cum populus praefatam oden cantat. Ex quibus clarum est in ejusmodi liturgia nonnulla fuisse addita, detracta et immutata a recentioribus. In Cod. Ratoldi abbatis sequitur: «*Pulsantur signa, vespertinae canuntur. Et cantor incipit Antiph.* Calicem. *Ps.* Credidi. *Antiph.* Cum his, qui oderunt. *Ps.* Ad Dominum cum tribularer. *Antiph.* Ab hominibus iniquis. *Ps.* Eripe me. *Antiph.* Custodi me a labiis. *Ps.* Domine, clamavi. *Antiph.* Considerabam. *Ps.* Voce mea. *Antiph.* De manu filiorum. *Ps.* Benedictus Dominus. V\ Christus factus est pro nobis. *In Evangelio:* **334** Coenantibus autem. *Antiph.* Accepto pane. *Antiph.* Si male locutus sum. *Ad Complendum:* Refecti vitalibus alimentis, *etc. Dicat episcopus:* Dominus vobiscum. R\ Et

cum spiritu tuo. *Et diaconus:* Ite missa est. R\ Deo gratias.» Hactenus Codex Ratoldi. Ubi nota, 1º Vespertinam synaxim includi in ipsa missa, ut in Sabbato sancto (*Infra in Pontificali Rothomagensi*); 2º ipsas Vesperas sex Antiphonis et totidem Psalmis comprehendi quos versiculus sequitur; 3º haec verba, *in Evangelio,* significare *ad Magnificat;* 4º ad ipsum canticum tres dici Antiphonas.

In eodem Codice Ratoldi haec sequuntur: «*Et stat unusquisque ad mensam. Deinde post refectionem prandii lavantur pedes. Et dum haec aguntur, canantur hae Antiphonae reciprocis Psalmis.* Mandatum novum. *Ps.* Beati immaculati. *Antiph.* In diebus illis. *Ps.* Magnus Dominus. *Antiph.* Postquam surrexit Dominus. *Ps.* Deus misereatur nostri. *Antiph.* Ante diem festum. *Antiph,* Vos vocatis me. *Antiph.* Si ego Dominus et Magister. *Ps.* Beati immaculati in via. *Antiph.* Diligamus nos invicem. *Ps.* Ecce quam bonum *Antiph.* In hoc cognoscent omnes. *Ps.* Magnus Dominus. *Hymnus de passione Domini*» (quem hic ponimus cum antiquis cantus notulis):

Tellus ac aethra jubilant
In magni coena principis,
Quae protoplasti pectora Vitae purgavit ferculo.
Hac nocte factor omnium
Potenti sat mysterio,
Carnem suam eum sanguine
In escam transfert animae.
A celsis surgens dapibus,
Praebens formam mortalibus,
Humilitatis gratia,
Petri petens vestigia.
Pallet servus obsequio Cum angelorum Dominum
Ferendo lympham linteo
Cernit coeno procumbere.
Permitte, Simon, ablui,
Acta figurant mystica,
335 Dum summus ima bajulat,
Cinisque servit cineri.
Laeva tortoris accubat, Verbique favos aggerat,
Quos inter, hostem denotat,
Necis qui dolos ruminat.
Trux lupe, Juda pessime,
Fers Agno miti basia,
Dans membra loris regia,
Quae sorde tergunt saecula.
Nexi solvuntur hodie
Carnis ac cordis carcere;
Unguen sacratur chrismatis
Spes inde crescit miseris.
Victori mortis inclytam
Pangamus laudis gloriam
Cum Patre Sancto Spiritu
Qui nos redemit obitu.

Hac expleta, osculetur episcopus Evangelium, et omnes qui circum eum stant. Deinde dicant Dominicam Orationem tacite. Finita, dicat episcopus, et ne nos inducas in tentationem; Ecce quam bonum; Suscepimus Deus; Tu mandasti; Tu lavasti pedes discipulorum, opera manuum tuarum; Adesto, quaesumus, Domine, officiis nostrae servitutis, qui dignatus es lavare pedes tuis discipulis, etc.

Porro lotionis pedum quae in Coena Domini servatur in Ecclesia meminit sanctus Eligius, serm. 8: *Sancti chrismatis confectio, fraterna pedum ablutio;* et Magister in regula, cap. 43: *In coena Domini mittant manus pro benedictione ad lavandos pedes abbatis, et postea omnibus praepositis cum solatio fratrum. Inchoando tamen abbas lavet simul et ostiariis,* etc. Idem videre est in concilio Toletano 17, can. 3, ubi omnibus Galliciarum Ecclesiis hoc sanctum opus lotionis pedum in Coena Domini peragendum praecipitur, ob quasdam Ecclesias quae illud intermiserant. Meminit etiam sanctus Augustinus, epist. 119, ad Januarium, ubi scribit multos illo die non lavasse pedes, ne lotio pertinere videretur ad baptismum. Constantinopoli olim eadem feria imperator duodecim pauperibus solebat lavare pedes. Ritum describit Codinus, de Officiis, etc., in hunc modum: Πρὸ τῆς λειτουργίας τῆς αὐτῆς μεγάλης πέμπτης **336** γίνεται ὁ νιπτὴρ οὕτω, etc., id est: Ante liturgiam die ejusdem magnae hebdomadis quinto, lotio pedum fit in hunc modum: Praeparantur pauperes duodecim, et induuntur eis subuculae, sive tunicae, brevia tibialia, et soleae; positoque in cella imperatoris polubro, protopapa foris illius ad januam agens canit *Benedictum;* et dicit Trisagium. Deinde, legente eodem Evangelium, quando dicit: *aquam mittit in pelvim,* infundit imperator aquam in polubrum. Postea pauperes illos praeparatos adducunt sigillatim quemque ferentem cereum accensum, protopapa, ut dictum est, legente Evangelium et dicente: *coepit Jesus lavare pedes discipulorum,* idque persaepe videlicet usque dum omnes loti fuerint. Lavat imperator dextrum cujusque pedem; et ubi sindone quae pendet ante ipsum, absterserit lotum pedem, osculatur eum. Et hoc facto, consummantur ea quae ad ritum lotionis pedum pertinent. Et dantur unicuique eorum aurea numismata tria. Post illud, liturgia celebratur.» Haec Codinus.

His subjungere non pigebit antiquum ordinem seu ritum olim in Ecclesia Rothomagensi, seu Rhemensi servatum in feria quinta Coenae Domini, quem ex veteri Pontificali ms. qui asservatur in sacristia ecclesiae Rothomagensis mihi transmisit vir doctissimus *Joannes le Prevost* ejusdem ecclesiae Rothomagensis canonicus et bibliothecarius, quia multa notatu digna continet, quae non sunt hodierni usus.

Incipit ordo in die Coenae Domini, feria quinta majoris hebdomadae, id est in Coena Domini.

Mane primo mansionarii ordinent omnia quae sunt necessaria ad consecrationem chrismatis, ampullas tres de oleo mundissimo plenas ponentes in sacrario: unam ad oleum pro infirmis, alteram ad chrisma, tertiam vero ad oleum ad catechumenos ungendos.

Chrisma debet fieri [Leg. cooperiri] *de albo serico, alias autem de alio serico cooperias. Et pontifex provideat de balsamo. Hora tertia sonet signum, ut omnes veniant in ecclesiam, in qua chrisma debet consecrari. Ipso die sonentur campanae ad Missam et ad caeteras horas, sicut mos est diebus festis, et sic sileant usque in Sabbato sancto. Presbyteri vero et caeteri clerici induant se vestimentis solemnibus, et diaconi dalmaticis, et subdiaconi albis sericis* (Ita in Ordine Romano); *et stent in ordine suo singuli in ecclesia, exspectantes usque dum veniat pontifex cum processione plenaria ad Missam, sicut diebus solemnibus solet cum septem diaconibus, thuribulis cum incenso.*

Stans autem pontifex et presbyteri cum caeteris in ordine ante altare, dicunt: Confiteor Deo omnipotenti, *etc. Interim cantor et schola, ut jussum fuerit, imponant introitum ad Missam:* Nos autem, *etc.* Deus misereatur, *etc. Et iterum:* Nos autem, *etc.* Gloria Patri. *Iterum:* Nos autem. Kyrie eleison ter., Christe eleison ter., Kyrie eleison ter. *Deinde incipiat pontifex* Gloria in excelsis *cum presbyteris. Dum cantatur* Gloria in excelsis *sonat totum classicum, donec finiat. Quo finito, dicat pontifex cum presbyteris:* Pax vobis. Oremus. Deus a quo et Judas, *etc. Alia Oratio in consecratione chrismatis:* Deus qui regenerandis plebibus tuis ministerio uteris sacerdotum, tribue nobis perseverantem in tua voluntate famulatum, ut dono gratiae tuae in diebus nostris et merito et numero sacratus tibi populus augeatur. Per. Ad Corinthios: Fratres, convenientibus vobis, *etc.* R\ Christus, *etc.* V\ Propter quod, *etc. Ante Evangelium ascendat pulpitum solus diaconus qui lecturus est Evangelium cum subdiacono, praeeunte cruce et candelabro et thuribulo:* Sequentia sancti Evangelii secundum Joannem. In illo tempore, ante diem festum Paschae, etc. *Perlecto Evangelio dicat pontifex cum presbyteris:* Credo in unum Deum, *etc. Tunc dicat pontifex cum presbyteris:* Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo. Oremus. Off. Dextera Domini, *etc. Presbyteri et caeteri qui voluerint, tunc peracto [Id est,* adducto] *calice cum vino et aqua et oblatis, de quibus communicent presbyteri et diaconi et* **337** *caeteri, et de quibus servetur usque mane dic parasceve, inclinati ante altare pontifex et presbyteri persequuntur secreta Missae dicentes:* in Spiritu humilitatis et in animo contrito suscipiamur a te, Domine, et sic fiat sacrificium nostrum, ut a te suscipiatur hodie, et placeat tibi, Domine Deus meus. Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Passionis, *etc.,* Jesu Christi, et in honore omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, et eorum quorum hodie festa celebrantur, et quorum hic nomina et reliquiae habentur, ut illis, *etc.,* ad salutem, ut illi omnes pro nobis intercedere dignentur in coelis, quorum memoriam facimus in terris. Per eumdem Dominum nostrum. Orate, fratres, pro me ad Dominum, ut meum et vestrum in conspectu ejus fiat acceptum sacrificium. *Secreta:* Ipse tibi, Domine, *etc. Alia Secreta:* Oremus. Hujus sacrificii potentia, quaesumus, ut vetustatem nostram clementer abstergat, et novitatem nobis augeat et salutem. Per. Dominus vobiscum. Sursum corda, *etc.* Quem in hac nocte inter sacras epulas increpantem, *etc.* Te igitur, *etc.* Cum famulo tuo papa nostro. *Ill.* et antistite nostro *Ill.* [Et rege nostro *Ill.*] Memento, Domine, *etc.,* tibi reddunt vota sua aeterno, *etc.* Simili modo, postquam coenatum est, benedixit, dedit discipulis, *etc.* Unde et memores, Domine, nos servi tui, *etc.* Domini Dei nostri tam beatae, *etc.* Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum *Ill.* Ipsis et omnibus fidelibus defunctis, *etc.,* largitor admitte. Per Christum Dominum nostrum.

«*Tunc offeratur pontifici oleum ad ungendos tam infirmos, quam energumenos. Et benedicat illud tam ipsi* [Forte leg. *ipse], quam omnes presbyteri qui adsunt. De auctoritate apostolica,*

quam habemus de oleo infirmorum. De oleo quo unguntur infirmi auctoritatem habemus apostolicam, dicente beato Jacobo apostolo: Infirmatur quis in vobis; inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum; et si in peccatis sit, dimittentur ei. *Unde patet ab ipsis apostolis hunc morem sanctae Ecclesiae esse traditum, ut energumeni vel alii quilibet aegroti ungantur oleo, pontificali benedictione consecrato. Consecratur enim in ipso officio consecrationis corporis et sanguinis Domini. Non enim habet proprium officium. Id est, non in capite verba salutationis, hoc est Dominus vobiscum, nec, Oremus. Nec in fine concluditur, ut caeterae Orationes, Per Dominum nostrum Jesum Christum, sed tantum, In nomine Domini nostri Jesu Christi. In eo vero loco ubi solemus uvas benedicere, consecratur oleum pro infirmis, concluditurque conclusione,* Per quem haec omnia semper, Domine, bona creas, *etc. Unde intelligimus embolim* [Id est, id quod interjicitur seu interponitur] *esse supradicti officii. De eodem oleo sic continetur in Sacramentario. Antequam dicatur* Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, *levantur de ampullis quas offerunt populi, et benedicat tam dominus papa quam omnes presbyteri. Mos est Romanae Ecclesiae (nota), ut in confectione corporis et sanguinis Domini assint presbyteri et simul cum pontifice verbis et manibus conficiant. Oportet ut simili modo simul cum pontifice oleum presbyteri conficiant.* Exorcismus olei pro infirmis et pro populo. *Antequam dicatur:* Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, *exorcizetur oleum, ut tantum possit a circumstantibus audiri, ita:* Exorcizo te, immundissime Spiritus, *etc. Item benedictio ejusdem:* Oremus, Emitte, Domine, *etc. Tunc oleum reportetur, et in loco suo honorifice reservetur. Pontifex autem et Presbyteri prosequantur:* Per quem haec omnia, Domine, *etc.* Per omnia, *etc.* Libera nos, *etc.* Per omnia saecula saeculorum, Amen. *Tunc dicat diaconus* Humiliate vos ad Benedictionem. *Et episcopus, versus ad populum, dicat:* Benedicat vos omnipotens Deus, qui per Unigeniti Filii sui passionem, *etc. Tunc versus ad altare more solito, sancta tenens, dicat:* Et pax ejus sit semper vobiscum, et cum Spiritu tuo. *Schola cantet* Agnus Dei, *ter. Non datur pax. Oratio, quando sancta mittit:* Haec sacrosancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi **338** fiat nobis et omnibus sumentibus salus mentis et corporis, et ad vitam capessendam aeternam praeparatio salutaris. Per eumdem Christum Dominum nostrum. *Oratio ad Patrem:* Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, da mihi hoc corpus et sanguinem Christi, *etc. Oratio ad Filium:* Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, *etc. Tunc communicet solus pontifex, et non frangat oblatas, nisi eam solam unde ille communicat. De sanguine autem reservet in calice ad communionem presbyterorum, et reliqui cleri. Oratio quando sumit:* Perceptio corporis et sanguinis, *etc. Alia:* Quod ore sumpsi, Domine, mente capiam, ut de corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi fiat mihi remedium sempiternum. Per eumdem Christum Dominum nostrum, Amen. *Tunc cooperiatur calix cum sanguine, et oblatae; et dominus episcopus adhibeat presbyteros et diaconos, qui sollicite custodiant.*

«*Tunc dominus episcopus vadat ad sedem suam cum diaconibus et exspectet; exspectante vero in sede sua pontifice, veniant ad sacrarium duodecim presbyteri, et caeteri clerici, quantum opus sit, ad deferendum cum omni decore oleum chrismale, et etiam oleum catechumenorum et neophytorum, usque in Ecclesiam, ante episcopum. Sint enim parati iidem presbyteri, et cum eis caeteri clerici casulis et solemnibus vestimentis. Tunc duo acolythi accipientes duas illas ampullas quae ad chrisma et ad oleum catechumenorum consecrari debent, et procedant* (Ita in Ordine Romano); *et ordinent se illi Presbyteri et praedicti clerici, rite et ordinaliter, ita ut primum ambulent duo acolythi cum candelabris, et ardentibus cereis. Deinde portentur duae cruces, et inter illas medium chrismale oleum. Post*

eas portentur duo thuribula cum incenso, et inter illa medium oleum catechumenorum. Deinde portetur Evangelium, ut impleatur omne donum. Postea sequantur bini et bini illi duodecim presbyteri testes et cooperatores ejusdem sacrosancti chrismalis mysterii, acolythi et subdiaconi, etc. Stent in ordine suo secundum gradum eorum, ubi ascenditur ad altare, tantum ut diaconus sit sextus in eminentiori loco, et juxta archidiaconum, qui Evangelium legebat; et ita involutam ampullam suscipientes per ordinem ut ascendat; et cum pervenerit ad archidiaconum, ille perferat eam ita involutam ante pontificem. Interim autem unus subdiaconus deferens vasculum cum balsamo alii diacono offerat, et ille pontifici.

«*Tunc ordinentur circa episcopum hinc et hinc eadem candelabra, et cruces et thuribula, atque Evangelium, necnon et praedicti duodecim presbyteri testes et adjutores ejusdem mysterii, ita ut diaconi post dorsum episcopi stent. Presbyteri vero a dextris et a sinistris, cruces vero et caetera utrinque inter illos media.* (Idem statuitur in concil. Roth., apud. Ord. Vitalem, lib. IV Hist. eccl.)

«*His ita statutis, convertat se episcopus, aut cui ille praecepit, tam ad clerum quam ad populum, et faciat sermonem de consecratione chrismatis congruentem. Tunc convertat se episcopus, et intret in consecrationem principalis chrismatis, et misceat balsamum cum oleo. Deinde halat ter super ipsam ampullam, et dicat lenta voce exorcismum chrismalis olei. Exorcismus sacri olei:* Exorcizo te, *etc. Tunc dicat episcopus cum presbyteris alta voce:* Per omnia saecula, *etc.* Vere dignum, *etc.* Qui in principio inter caetera, *etc. Finita autem benedictione dominus episcopus salutat chrisma nudum, et qui juxta eum sunt dicendo:* Ave, sanctum chrisma. *Et iterum per ordinem descendit, sicut ascendit, et deferatur omnibus cooperta ad salutandum. Hoc facto summo honore procuretur, usque dum altera ampulla ascendat, et iterum descendat, ut ambae honorifice ad locum suum redeant. De eo quod ampulla quibusdam nuda, quibusdam vero cooperta ad salutandum defertur, dicit libellus Romani Ordinis in consecratione chrismatis. Continuo duo acolythi involutas duas ampullas cum sindone albo de serico teneant in brachio sinistro, ita ut videri possint a medio. Ampulla antequam veniat ad episcopum ad altare, media pars ejus est cooperta, et media nuda.* **339** *Ampulla cum chrismate quomodo* [Leg. *quodam modo] significat corpus Domini sumptum de Virgine, quod antequam transiret ad altare crucis, aliquo tempore erat coopertum, aliquo nudum. Primo tempore erat coopertum, quando ita fugit in Aegyptum, quasi non esset rex regum; et quando ita portatus est in templum, quasi non esset omnipotens, et quando ita erat subditus parentibus, quasi auctor non esset parentum. In his et similibus coopertum latebat. Nudum erat postquam miracula coepit facere, simulque praedicare, et se Deum demonstrare, ut inquit:* Ego et Pater unum sumus. *In his et aliis nudum erat. Ampulla vero postquam benedicta fuerit, ab altari redit, quae a pontifice et ministris altaris visibilis et nuda salutatur. Hoc significat, quod Christus, postquam ab altari crucis exivit, praesentiam corporalem eis praebuit, quos testes suae resurrectionis esse voluit. Quod caeteris invisibilis et cooperta ad salutandum defertur, significat quod Christus rediens in coelum invisibilis hominibus factus est, ut ipse testatur:* Exivi a Patre, et veni in mundum; iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem. *Nos vero quamvis praesentiam ejus corporalem non videamus, tamen venerando quotidie eum salutamus.*

«*Incipit exorcismus olei, quo ungendi sunt catechumeni. Descendente autem ampulla cum chrismate, statim alia cum oleo catechumenorum ascendat, sicut prior, usque ante episcopum; et halet in ipsam, sicut in priorem; et in primis faciat ei exorcismum, et benedicat*

eam quasi legens lectionem. Exorcismus Graece, Latine conjuratio seu sermo increpationis est adversus diabolum, ut discedat; et concluditur per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui venturus est judicare vivos et mortuos et saeculum per ignem. In illo oleo unguntur catechumeni, ut si quae maculae adhaeserunt corpori aut menti, postquam ad scrutinium accesserunt, recedant [Adde particulam *et], deinceps munimentum habeant per hanc unctionem, ut non possit diabolus repedare; ut haec verba Orationis demonstrant dicendo:* Ut si quae illis adversantium spirituum inhaeserint maculae, ad tactum sancti olei hujus omnes abscedant. *Exorcismus ejusdem olei:* Exorcizo te, creatura olei, *etc. Tunc dicatur:* Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo: Oremus. Deus incrementorum, *etc. Tunc Dominus pontifex, et qui juxta eum sunt, salutent praedictam ampullam, dicendo:* Ave, sanctum oleum. *Et descendat per ordinem, sicut altera, et deferatur omnibus ad salutandum.*

«*His ita peractis, eodem ordine et ductore quo ascenderunt in ecclesiam redeant ambae ad sacrarium. Tunc pontifex lavet manus, et diaconi vadant ad altare, et discooperiant sancta, et pontifex veniens ad altare dividat oblatas ad frangendum; et sumat de ipsis oblatas integras ad reservandum mane die parasceves; de quibus communicent absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consummatur. Et schola dicat Communionem* Dominus Jesus, *etc. Fractis oblatis, communicent presbyteri et diaconi, et caeteri omnes, et ita perficiatur Missa in ordine suo. Tunc dicantur Vesperae. Antiph.* Calicem, *etc. Ps.* Credidi. *Antiph.* Cum his, *etc. Ps.* Ad Dominum. *Antiph.* Ah hominibus iniquis, *etc. Ps.* Eripe me. *Antiph.* Custodi, *etc. Ps.* Domine, clamavi, *Antiph.* Considerabam ad dextram, *etc. Ps.* Voce mea. *Antiph.* Coenantibus, *etc. Ps.* Magnificat. *Tunc vertat se pontifex et dicat* Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus. *Postcommunionem:* Refecti vitalibus alimentis, *etc. Alia Postcommum.* Oremus. Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut perceptum novi sacramenti mysterium et corpore sentiamus et mente. Per Dominum nostrum, etc. Dominus vobiscum, *etc. Diaconus:* Ite Missa est. Deo gratias. *Oratio post Missam ante altare:* Placeat tibi, Domine Deus sancta Trinitas, obsequium servitutis meae; et praesta ut hoc sacrificium, quod oculis tuae Majestatis indignus obtuli, tibi sit acceptabile; mihique, et **340** omnibus pro quibus oblatum est, sit, te miserante, propitiabile. Per Dominum. *Tunc pontifex depositis pontificalibus indumentis, descendat in sacrarium mandans presbyteris quod voluerit.» Hactenus ritus feriae 5 in Coena Domini et Pontificali Rothomagensi ms.*

283.*Feria sexta.* Describitur solemnitas sanctae parasceves; cujus caeremoniae eaedem ferme habentur apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, c. de feria 6.

284. *Hora tertia conveniant omnes presbyteri.* Ita in Editis. Sed nihil simile habetur in aliis Codicibus nostris mss.

285. *In Sacramentario.* Nota distinctionem inter Sacramentarium et librum Sacramentorum. Cum enim hoc Codex sancti Eligii inscribatur liber Sacramentorum, citetque Sacramentarium, nemo est qui non videat Sacramentarium a libro Sacramentorum distingui.

286. *Ascendit ad sedem.* Pontifex dicitur ad sedem ascendere, eo quod sedes sive sella episcopi caeteris esse debeat eminentior in ecclesia, ut fert mos antiquus Ecclesiae, quem videre est apud Burchardum, lib. XI, cap. 10, ex epistola Urbani papae, in qua moris hujus causa profertur: *Quod autem sedes episcoporum in ecclesia excelsae constitutae et*

praeparatae esse inveniuntur, in throno speculationem et potestatem judicandi, solvendi atque ligandi a Domino sibi datam materiae docent. Ita docet sanctus Ambrosius lib. de Dignitate sacerdotali, cap. 6: *Nam quid aliud interpretatur episcopus, nisi super inspector? maxime cum in solio, in ecclesia editiore sedeat.* Et sanctus Augustinus, in Psalmum CXXVI: *Nam ideo altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant.* Ita statuitur in concilio Carthag. IV, can. 35: *Ut episcopus in ecclesia in consessu presbyterorum sublimior sedeat.* Id videre est apud Eusebium, lib. X Hist. eccl., cap. 4, in descriptione magnifici illius templi, quod Tyri a Paulino episcopo aedificatum est: Ἀλλὰ γὰρ ὧδε καὶ τὸν νεὼν ἐπιτελέσας, θρόνοις τέ τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμὴν, etc. Id est: Porro templo hoc ita absoluto atque perfecto, thronisque quibusdam in altissimo loco ad praesidum Ecclesiae honorem collocatis, subselliis praeterea ordine caeterae clericorum turbae dispensatis decenter exornato. Et apud Prudentium, in passione sancti Hippolyti, ubi appellatur tribunal, quemadmodum apud sanctum Isidorum, lib. XV Origin., cap. 4.

Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, antistes praedicat inde Deum.

Nec obstant haec Sulpitii Severi verba, dialogo 2: *Sicut quemdam nuper (testor Dominum) non sine meo pudore vidi sublimi solio, quasi regio tribunali, celsa sede residentem.* Nam cujusdam episcopi fastum ibi damnat, qui hac in re modum excedebat, nec tanquam episcopus, sed tanquam rex in ecclesia sedebat, ut sancti Martini humilitatem extollat, qui solebat in humili sella in templo sedere. Idem dicendum est de excelso throno quem sibi in ecclesia statuerat Paulus Samosatensis, ob quem in epistola episcoporum reprehenditur; nam ille thronus excedebat modestiam episcopalem, non ut Christi discipulum decet, sed ut mundi principem secretum habens, et nominans, ut loquitur Eusebius lib. VII Hist. eccl., cap. 24.

287. *Sicut in quarta feria habentur.* Haec addidi ex Editis, quia in hoc sancti Eligii Codice omnes istae Orationes hic repetuntur.

288. *In oratorio.* Ita in excusis; lege tamen *in orario,* ut apud Alcuinum. Estque oblongus tapes instar orarii, qui substernitur crucem adoraturis, pertinens a loco ubi crux posita est, **341** usque ad medium chorum circiter, quod etiam hoc tempore fieri solet in quibusdam Ecclesiis.

289. *Adoratam deosculetur crucem.* Mos antiquus fuit adorare crucem die magnae parasceves. Idque olim fiebat Hierosolymae, cum eadem die episcopus crucem Christi veram populo adorandam exhiberet, ut testatur sanctus Paulinus, epist. 11: *Experimento resurrectionis inventa et probata crux Christi est, dignoque mox ambitu consecratur, condita in loco basilicae, quae auratis coruscat laquearibus, arcano positam sacrario crucem servat: quam episcopus urbis ejus, quotannis, cum Pascha Domini agitur, adorandam populo princeps ipse venerantium promit; neque praeter hunc diem qua crucis ipsius mysterium celebratur, ipsaque sacramentorum causa est, quasi quoddam sacrae solemnitatis insigne profertur; nisi interdum religiosissimi postulent, qui ea tantum causa illo peregrinati advenerint, ut sibi ejus revelatio quasi in pretium longinquae peregrinationis deferatur.* Ubi haec verba, *neque praeter hanc diem qua ipsius crucis mysterium celebratur,* satis indicant τὸ Pascha hoc sancti Paulini loco pro solemnitate sanctae parasceves usurpari.

290. *Et alter.* Ita in Editis. Apud Alcuinum, cap. citato, additur τὸ *subdiaconus.*

291. *Canitur semper.* Reposui τὸ *semper,* ex Editis, cum in Codice nostro male scriptum esset τὸ *super.*

292. *Psal.* CXVIII. Apud Alcuinum haec adduntur: «*Item* crucem tuam adoramus, etc. *Ps.* Deus misereatur. *Alia:* dum fabricator.» At in Codice Ratoldi plura habentur, quae quia notanda et ab hodierna consuetudine non parum dissident, non pigebit hic subjicere: «*Post has Orationes pergant duo diaconi in sacrarium aut retro altare. Cantant:* Populeus. *Presbyteri vero duo stant ante crucem, cum salutatione respondeant:* Agios o Theos. *Item chorus:* Sanctus Deus, sanctus Fortis. *Deportetur crux paululum in antea, et iterum cantant diaconi:* Ego quidem eduxi te per desertum. *Presbyteri vero,* Agios o Theos. *Et chorus iterum,* Sanctus Deus, sanctus Fortis. *Item deportatur paululum:* Quid ultra debui facere. Agios. *Item.* Sanctus Deus. *Iterum tertio deportetur crux ante altare, et discooperietur linteo quo erat praecincta, a duobus presbyteris; et dicant ipsi, elevata cruce, Antiph.* Ecce lignum crucis. *Ps* Deus misereatur. *Tunc veniens pontifex cum duobus diaconibus, prosternens se ter, et adorantes crucem more solito. Post hos sequuntur sacerdotes et levitae. De inde omnis clerus, exinde omnis populus, femineusque sexus. Interim cantant has Antiphonas:* Crucem tuam adoramus, Domine. *Ps.* Beati immaculati. *Antiph.* Adoramus crucis. *Antiph.* Dum fabricator mundi. *Hymnus Fortunati,* Pange lingua gloriosi.» Hactenus Codex Ratoldi. Ubi ante haec verba, *quid ultra debui facere,* supplenda sunt ista, *et iterum cantant diaconi;* et ante *Agios,* subaudi *presbyteri vero;* et ante *Sanctus Deus,* subaudi *et chorus iterum.* Haec autem verba, *prosternens se ter,* etc., corrupta sunt, et sic legenda, *prosternent se ter adorantes crucem.*

293. *De sancta.* Ita in Editis. Apud Alcuinum: *sumitur de sancto pane.* Cujus verba sequentia notanda, et explicanda sunt: *Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem.* Haec enim non ita capienda sunt quasi vinum non consecratum per ejusmodi admistionem transeat in sanguinem Christi, sed quod sanctificationem quamdam exteriorem ex ejusmodi commistione percipiat. Ex quo notanda est antiqua consuetudo, quae adhuc viget, quod nimirum celebrans in sancta parasceve sub unica duntaxat panis specie communicaret.

294. *Nihil dicens.* Apud Alcuinum legitur *silendo;* qui haec subjungit: **342** Pax Domini *non dicit, quia non sequuntur oscula circumstantium.*

295. *Et communicant omnes.* Tam clerici quam laici, ut supra ex Theodulpho probatum est. Olim in monasterio cujusdam antiqui monachorum patris, qui in sua regula Magister appellatur, et floruit non multo post sanctum Gregorium I papam, monachi eodem sanctae parasceves die communicabant, ut clarum est ex cap. 43 regulae ejus in Concordia regularum, cap. 56, § 4: *Sacramenta vero altaris in patena majore vitrea finiantur, ut cum feria sexta Judaei ad passionem Christum quaesierint, sit ipso die mentibus nostris reclusus, ut Sabbato nobis per resurrectionem in novo sacramento appareat. Jam qui sexta feria refecturi sunt sine communione reficiant, ut agnoscatur jamque sexta feria injuste refici sine Christo.* At secus olim in Hispania. Si quidem illo die nec Missarum solemnia, nec communio peragebantur, ut manifestum est ex concilio Toletano IV, can. 6, ubi de feria sexta passionis dominicae haec statuuntur: *Ideoque oportet eodem die mysterium crucis, quod ipse Dominus cunctis annuntiandum voluit, praedicari, atque indulgentiam criminum clara voce omnem*

populum postulare, ut poenitentiae compunctione mundati, venerabilem diem dominicae resurrectionis remissis iniquitatibus suscipere mereamur, corporisque ejus et sanguinis sacramentum mundi a peccato sumamus. Ubi vides hoc die passionis postulandam esse criminum indulgentiam, ut dominicae resurrectionis die corpus et sanguis Domini sumantur. Id etiam clarum est ex concilio Toletano XVI, can. 8: *Excepto Passionis dominicae die, quando altaria nudata persistunt, nec cuiquam in eodem die Missarum licet solemnia celebrare.*

Ne quis autem dicat non licere quidem eo die corpus et sanguinem Christi consecrare, sed posse cum praesanctificatis celebrari, obstant haec verba, *quando altaria nudata persistunt.* Non potest enim celebrari, etiam cum praesanctificatis, nudato altari. Si autem illo die Missa non celebratur, nec communio, quae olim in basilicis seu ecclesiis extra Missarum solemnia non sumebatur.

296. *Et expleta sunt universa.* In Editis haec sequuntur: *Hoc facto dicit pontifex:* In nomine Patris, et Filii, et Spiritu sancti, quae in nullis Codicibus nostris mss. reperiuntur.

297. *Nuda sint altaria.* Nudatio altarium olim fiebat hac feria 6, ut videre est in regula Magistri ms., cap. 43, in Concordia regularum, cap. 56, § 4, *in qua feria sexta altaris velamen, vel diversus oratorii ornatus subtrahatur; simul et lucernae, et cicendeli totum intra monasterium negetur aspectus.* Ubi particula *vel* sumitur copulative. Sed fuit diversa consuetudo. Nam olim etiam in quibusdam locis nudabantur in Coena Domini, ut nunc; quemadmodum videre est in Ordine Romano de hac feria: *Statim duo acolythi parati cum nigris casulis incipiant nudare altaria.* Et ex Alcuino, lib. de Offic. divinis, cap. de Coena Domini: *His finitis nudantur altaria jam circa noctem.* Quod videtur etiam can. 8 concilii Toletani XVI, ubi, agens de sancta parasceve, dicit: *Quando altaria denudata persistunt;* nam τὸ *persistunt* indicat eo die non fuisse denudata, sed pridie juxta morem, qui etiam confirmatur ex concilio Toletano XVII, can. 2: *Ita ut nisi in Coenae Domini celebritate, quando more solito altaria debent devestiri, eadem debeant ostia reserari.* Id etiam probatur ex lotione altarium, quae olim fiebat eodem die simul cum lotione parietum, ac pavimenti templi, et vasorum; de quibus hic breviter agemus.

Supra, in eodem capite regulae Magistri, cum agit de feria sexta majoris hebdomadae, haec habentur: *Lotio vero rerum, vel apparatus paschalis ipso die procuretur.* Quae intelligenda sunt de lotione altarium, parietum et pavimentorum templi, et sacrorum vasorum purificatione **343** quae etsi in patria ipsius Magistri, et fortasse alibi fierent in sancta parasceve, tamen Romae fiebant feria 5 in Coena Domini, ut constat ex Ordine Romano, ubi agit de hujus diei solemnitate: *Eodem die altaria templi et parietes, sive pavimenta Ecclesiae laventur, et vasa Domino sacrata purificentur.* In Gallia, ut planum est ex octava sancti Eligii Noviomensis episcopi homilia de Coena Domini: *Et propter humilitatis formam commendandam, eo die pedes eorum lavit; et hinc est quod eodem die altaria templique parietes lavantur et vasa purificantur.* In Hispania, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. I de Offic. eccl., cap. 28, cum de eadem feria scribit: *Hinc est quod eodem die altaria, templique parietes, et pavimenta lavantur, vasaque purificantur, quae sunt Domino consecrata.*

Porro in Codice Ratoldi, in fine hujus solemnitatis haec notanda sunt: *Ex expleta sunt universa. Et post paululum Vesperam dicit unusquisque privatim et sic vadunt ad mensam.* Eadem habentur in Ordine Romano, cum agitur de hac feria sexta. Quod fit hodie in quibusdam Ecclesiis, clericis sive monachis in ipso choro genibus flexis sub silentio privatim Vesperam recitantibus.

298. *Sabbato.* Describitur solemnitas Sabbati sancti.

299. *Hora octava.* Id est, secunda postmeridiana. Aliter in concilio Rothomagensi supra citato: *Item statutum est ut in Sabbato Paschae officium ante nonam non incipiatur.*

300. *Notarii.* Notarii hoc loco sunt scribae episcopi, qui, ut plurimum, assumebantur ex lectorum collegio. Ita in Bibliotheca Photii, num. 256, in Politia sanctorum Metrophanis et Alexandri, videmus Paulum lectorem et notarium Ecclesiae Constantinopolitanae, qui postea fuit ejusdem Ecclesiae patriarcha; et apud Ennodium, in Vita sancti Epiphanii episcopi Ticinensis. Nam ubi scripsit eum allectum fuisse in lectorum sodalitium, paulo post subjungit: *Notarum in scribendo compendia, et figuras varias verborum multitudinem comprehendentes brevi assecutus, in Exceptorum numero dedicatus enituit.* Ubi exceptores sunt notarii dicti ab illis notarum compendiis de quorum in scribendo velocitate Martialis lib. 14:

Currant verba licet, manus est velocior illis,
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

Et Ausonius, epigrammate 137.

Puer notarum praepetum
Solers minister advola,
Bipatens pugillar expedi,
Cui multa fandi copia,
Punctis peracta singulis,
Ut una vox absolvitur, etc.

Sanctus Hieronymus, epist. ad Julianum, tomo primo: *Et tamen ille apposito notario cogebat loqui, quae velociter edita consequeretur manus, et linguae celeritatem prenderent signa verborum.* Et epist. ad Principiam, tom. III: *Quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio breviatum Evangelii strictumque sermonem exaravit.* Unde in Glossis Philoxeni: *Notarius,* σημειογράφος, id est, notarum scriptor, qui a Synesio, epist. 61, ταχυγράφος, id est, velociter scribens, et a Philostrato, lib. I de Vita Apollonii, cap. 13, εἰς τάχος γράφων dicitur.

Caeterum in Ordine Romano, in Codicibus Rhem. et **344** Ratoldi, et in quibusdam aliis Sacramentariis hic ante lectiones exstat benedictio cerei paschalis, cujus praeludium est: *Exsullet jam angelica turba coelorum,* quod quidem exstat in Ordine Missae Ambrosianae, sed reliqua Benedictionis formula multum ab usitata discrepat. In Codicibus Rodradi et Rhemensi formula benedictionis in duobus a vulgari differt, primo quia diffuse satis apum laudes persequitur in hunc modum: *Apes caeteris quae subjecta sunt homini animantibus antecellit* **(Virgil. IV Georg.)**: *cum sit minima corporis parvitate, ingentes animos angusto versat in pectore; viribus imbecillis, sed fortis ingenio. Haec explorata temporum vice, cum canitiem pruinosa hiberna posuerunt, et glaciale senium verni temporis moderata deterserint, statim prodeundi ad laborem cura succedit, dispersaeque per agros,*

libratis paululum pennis, cruribus suspensis insidunt, partim ore legere flosculos, partim oneratae victualibus suis ad castra remeant; ibique aliae inaestimabili arte cellulas tenaci glutino instruunt, aliae liquentia mella stipant, aliae vertunt flores in ceram, aliae ore natos fingunt, aliae collectis e foliis nectar includunt. O vere beata, et amabilis apes, cujus nec sexum masculi violant, fetus non quassant, nec filii destruunt castitatem; sicut sancta concepit virgo Maria, virgo peperit, virgo permansit. Deinde sequitur: *O vere beata nox, quae exspoliavit Aegyptios,* etc. Secundo in fine Benedictionis nominatur tantum papa, nulla mentione facta episcopi, regis, aut imperatoris.

Hujus Benedictionis cerei mentio fit in concilio Toletano IV, cap. 8: *Lucerna et cereus in praevigiliis Paschae apud quasdam Ecclesias non benedicuntur, et cur a nobis benedicantur inquirunt. Propter gloriosum enim noctis ipsius sacramentum solemniter haec benedicimus, ut sacrae Resurrectionis Christi mysterium, quod tempore hujus votivae noctis advenit, in Benedictione sancti Luminis suscipiamus.* Ita in secunda Editione Garsiae; nam in prima τὸ *Paschae* desideratur, sed parum refert, siquidem sequentia satis indicant canonem esse de cerei Paschalis Benedictione intelligendum.

Hanc institutionem Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de Sabbato sancto, et Amalarius, lib. de Offic. eccl., cap. 18, pape Zosimo tribuunt, quibusdam reclamantibus qui illam Zosimo antiquiorem esse contendunt, quod exstet apud Prudentium, qui ante Zosimum floruit, hymnus de cereo paschali; sed immerito: nam ille hymnus non est de cereo paschali, sed hymnus vespertinus est de lumine, quod olim vespere quotidie in Ecclesia solemni quodam ritu accendebatur, ut fuse docuimus ad § 2, cap. 24, Concordiae regularum. Sed quidquid sit, ritus sane antiquus est, siquidem apud Ennodium Ticinensem episcopum, qui obiit anno post Christum natum 521, duae cerei paschalis exstant Benedictiones eleganti sane stylo conscriptae in opusculis miscellaneis 9 et 10, quibus tamen non praemittitur supra memorata Praefatio, *Exsultet jam angelica turba coelorum.* In Ordine Missae Ambrosianae habetur etiam cerei paschalis Benedictio, sed an ab ipso sancto doctore sit composita, non mihi compertum est. Praeterea notandum est in Codice Ratoldi ad haec verba, *incensi hujus,* super τὸ *hujus* crucem esse depictam; similiter ad haec verba, *in honorem nominis tui consecratus,* super etiam τὸ *consecratus,* quae in codice Rodradi depicta est super τὸ *nominis.*

De mysticis cerei paschalis significationibus consule Alcuinum, Amalarium, Bartholomaeum Gavantum, et caeteros, qui de officiis seu ritibus ecclesiasticis scripserunt.

Sed non sunt omittendi ritus benedicendi paschalis cerei **345** qui exstant in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. In illo quidem ita habetur: *Primitus enim octava hora diei mediante procedunt ad ecclesiam et ingrediuntur in sacrarium, et induunt se vestimentis, sicut mos est; et incipit clerus litaniam, et procedit sacerdos de sacrario cum ordinibus sacris: veniunt ante altare, stant inclinato capite, usque dum dicant Agnus Dei. Deinde veniens sacerdos ab Oratione, vadit retro altare, accipiens de lumine quod sexta feria absconsum fuit, faciens crucem super cereum et illuminans eum, completur his Orationibus.* In hoc vero sic: *Hora sexta ingrediatur pontifex in sacrarium cum levitis et ministris, et induant se sacris vestibus, et ordinent se sicut in crastina die Paschae continetur; et jubeat acquiri novum ignem cum ampulla a sole illuminatum, sive a silice excussum. Deinde faciant crucem de incenso in cereo, et scribatur annus Domini, atque* A *et* Ω, *et tunc portetur cereus ante episcopum cum*

processione, cum candelabris, et thuribulis, tamen sine lumine. Et sic stipatus incedat episcopus in medio choro, et ibi ponatur cereus. Episcopus autem finita oratione pergit ad altare, et ibi hora sessionis sedeat. Non ascendat ad sedem usque ad tempus, dum dicat: Gloria in excelsis Deo. *Inde levita postulans Benedictionem ab episcopo eat ad cereum, et consecret. Processio vero dividet se, pars in dextera, et pars in sinistra. Interim episcopus sedendo benedicat ignem et incensum, ut audiant circumstantes. Cereus vero non illuminetur, usque dum pervenerit diaconus* Ignis accendit. Hactenus Codex Ratoldi. Haec autem verba in Codice Rhemensi *completur his Orationibus,* intelliguntur de Orationibus quibus supradictum ritum concludit episcopus, quas sequitur cerei Benedictio, *Exsultet,* etc., quae tamen ibidem non exstant. Ordo processionis ad altare qui hic praecipitur in Codice Ratoldi, ut in crastina Paschae, habetur supra ad finem libri Sacramentorum. Oratio cujus est hic mentio est prima Missae Oratio. Processio quae debet dividi est coetus presbyterorum, diaconorum et ministrorum, qui comitati sunt eumdem episcopum e sacrario ad altare, debentque toto Missae tempore illi assistere. His verbis, *ut audiant,* videtur praeponenda particula *ita.*

In Ordine Romano sunt alii ritus qui etiam ab hodiernis discrepant, inter quos ille est; nam ut primum pontifex e sacrario processit, accenditur quidam cereus in loco mundo, et pontifex, sive presbyter faciens super eum crucem, benedicit eum humili voce, schola interim cantante septem Psalmos poenitentiae, hoc modo incipiens: Dominus vobiscum, etc. Oremus. Deus mundi conditor, auctor luminis, etc. Quae Benedictio etiam habetur in veteri libro Sacramentorum ms., cujus mihi copiam fecit vir doctissimus Joan. Aubertus litterarum Graecarum regius interpres, et succedit vulgari cerei paschalis Benedictioni, tanquam illius altera Benedictio. Quam, quia prolixior est praefata Benedictione Ordinis Romani, et in quibusdam variat, hic apponere placuit:

«Deus mundi conditor, auctor luminis, siderum fabricator, Deus qui jacentem mundum in tenebris luce perpetua retexisti, Deus per quem ineffabili potentia omnis claritas sumpsit exordium, te in tuis operibus invocantes in hac sacratissima noctis vigilia de donis tuis cereum tuae suppliciter offerimus Majestati, non adipe carnis pollutum, nec profana unctione vitiatum, non sacrilego igne contactum, sed cera, oleo, atque papyro constructum, in tui nominis honore succensum obsequio religiosae devotionis offerimus. Magnum igitur mysterium, et noctis hujus mirabile sacramentum dignis necesse est laudibus cumulare, in quo dominicae Resurrectionis miraculo diem sibi introductum tenebrae inveteratae senserunt; et mora quae olim fuerat aeterna nocte damnata, inserto **346** veri fulgoris lumine, captivam se trahi dominicis triumphis obstupuit. At quod praevaricanti primo plasto tenebrosa praesumptione fuerat in servitute damnatum, hujus noctis miraculum splendore libertatis irradiat. At hujus ergo festivitatis reverentiam fervore spiritus descendentes, quantum devotio humana exigit, tibi Deo fulgore flammarum placida luminaria exhibemus, ut dum haec fide integra persolvuntur, creaturae tuae etiam praeconia extollantur. Flammae lux quippe dicenda est, per quam potestas deitatis Moysi apparere dignata est. Quae de terra servitutis populo exeunti salutifero lumine ducatum exhibuit, quae in tribus pueris in camino sententia tyranni depositis vitam blandimentis mollioribus reservavit. Nam ut praecedente hujus luminis gratia tenebrarum horror excluditur, ita, Domine, lucescente majestatis tuae imperio peccatorum sarcinae diluuntur. Cum igitur hujus substantiae miramur exordium, apum necesse est laudemus originem. Apes vero sunt frugales in sumptibus, in procreatione castissimae, aedificant cellulas cereo liquore fundatas, quarum humanae peritiae ars magistra

non exaequat. Legunt pedibus flores, et nullum damnum in floribus invenitur; partus non edunt, sed ore legentes concepti fetus reddunt examina. Sicut exemplo mirabili Christus ore paterno processit. Fecunda est sine partu virginitas, quam utique Dominus dignatus carnalem se Matrem habere virginitatis amore constituit. Talia igitur, Domine, digna sacris altaribus tuis munera offeruntur, quibus te laetari Christiana religio non ambigit. Veniat ergo, omnipotens Deus, super hunc incensum longa tuae benedictionis infusio, et hunc nocturnum splendorem invisibilis regnator intende, ut non solum sacrificium, quod hac nocte litatum est, arcana luminis tui admistione refulgeat, sed quocunque loco ex hujus aliquid sanctificationis fuerit mysterio deportatum, expulsa diabolicae fraudis nequitia virtus tuae Majestatis assistat. Per Dominum.»

Hactenus cerei benedictio: circa quam notandum est, primo olim papyrum, hoc est juncum seu cannam, quae in riparum marginibus crescit, adhibitam fuisse in cereorum, lucernarum et lampadum usum. Ennodius, in Benedictione prima cerei paschalis: *papyrum ad alimenta ignium lympha transmisit.* Sanctus Gregorius Turonensis, in Vitis Patrum, capite 8: *Lychni in ea jugiter accenduntur. Unus igitur ex his per quadraginta dies totidemque noctes, ut ipse aedituus asseruit, absque ullius fomenti adjutorio perduravit splendens, in quo nec papyrus addita, nec gutta olei est stillantis adjecta.* In his verbis, *quarum humanae peritiae,* deesse videtur τὸ *industriam,* vel, quid simile, ut legatur *quarum industriam.* De apum industria in fingendo melle, cellulis componendis, deque earum virginitate, lege sanctum Ambrosium, lib. V in Hexameron, cap. 21; Aristotelem, Plinium, Aelianum, Virgilium et alios. Haec autem verba, *sed quocunque loco ex hujus aliquid sanctificationis mysterio,* etc., intelligenda sunt de particulis cerei paschalis, quas Christiani domi asservabant, ut earum beneficio adversus tempestates et diabolicos incursus tuti essent, ut liquet ex Ennodio, Benedictione prima: *Et si quis hinc sumpserit adversus flabra vento rum, adversus spiritus procellarum tua jussa faciens, sit illi singulare profugium; sit murus ab hoste fidelibus.* Et Benedictione secunda: *Tu resurrectionis tuae tempore, quo vernat anni reviviscentis infantia, sumptam ex hoc contra procellas et omnes incursus fac dimicare particulam.* Quam vim habebant agni cerei, qui olim in Sabbato sancto loco cerei paschalis Romae ab archidiacono benedicebantur. Siquidem olim in Romana Ecclesia cereus paschalis non benedicebatur; sed mane primo Sabbati sancti, archidiaconus ingrediebatur ecclesiam, ceramque in mundo vase liquefactam cum oleo miscebat, eamque benedicens in agnorum similitudinem efformabat, quos in octava Paschae **347** post communionem fidelibus distribuebat; qui eos pro quacunque necessitate in suis aedibus ad fumigandum incendebant, ut docent Ordo Romanus in ordine de Sabbato sancto; Alcuinus, Amalarius, capitibus citatis. Sed hic ritus tantum incoepit, cum desiit Romae benedicendi cerei paschalis consuetudo, quae videtur esse instaurata a Theodoro papa; quod forte ansam praebuit nonnullis dicendi eum fuisse hujus ritus auctorem, quod quam falsum sit, Benedictiones supra ex Ennodio, qui multis annis ante hunc papam vixit, prolatae convincunt. Aut si mavis dicere a Zozimo quidem institutum fuisse, ut cereus paschalis benediceretur per parochias, ut testatur Pontificale Damasi, at vero decretum fuisse a papa Theodoro ut infra Romanam civitatem seu Romae benediceretur.

301. *In ambonem.* Graecis proprie ἄμβωνες λέγονταὶ ὀρεινοὶ καὶ ὑψηλοὶ τόποι, id est, ambones dicuntur montani et excelsi loci. Et ἄμβων, προσανάβασις, καὶ ὑπεροχὴ, καὶ ὄρους λόφος, id est, ambon, ascensus, excellentia, et montis vertex, inquit auctor veteris etymologici; et Hesychio ἄμβωνες αἱ προσαναβάσεις τῶν ὀρῶν, id est, ascensus montium; unde translatum nomen est ad significandum ecclesiae pulpitum sive suggestum,

qui est locus in ecclesia excelsus, de quo lectores divinas Scripturas legebant, et psaltae canebant. Concilium Laodicenum, can. 15, πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, id est, exceptis canonicis psaltis in ambonem ascendentibus. Sozomenus, lib. IX Hist. eccl., cap. 2, εἰκάζω αὐτὴν κεῖσθαι περὶ τὸν ἄμβωνα, βῆμα δὲ τοῦτο τῶν ἀναγωστῶν, id est, conjicio eam jacere circa ambonem, quod est suggestum lectorum. Cedrenus, in Leone Basilii filio: *Jamque ei ingressuro, et sacris foribus succedenti,* ἄνθρωπός τις ἐκπεπηδηκὼς τοῦ ἄμβωνος, etc., id est, homo quidam ex ambone prosiliens, crasso et valido fuste ictum in caput ingerit, eoque ictu imperatorem necasset, nisi inter feriendum fuste in suspensum impacto candelabrum violentiam ictus nonnihil remisisset. Ubi vides ambonem esse locum editum et sublimem in ecclesia. Latini pulpitum appellant. Glossae mss. bibliothecae Corbeiensis: *Ambo, pulpitum.* Id videre est in epist. 34 sancti Cypriani: *Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem testimonio et miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat, illustrem quid aliud quam super pulpitum, id est super tribunal ecclesiae, oportebat imponi, ut loci altioris dignitate subnixus, et plebi universae pro honoris sui claritate conspicuus, legat praecepta et Evangelium Domini, quae fortiter et fideliter sequitur.*

302. *Lectio Isaiae prophetae. Haec haereditas.* Haec desiderantur in Excusis.

303. *Venit.* Hoc verbum deest in Excusis, quod tamen non adeo necessarium est.

304. *Litaniam septenam.* Litania septena est quae fit a septem choris, ut videre est apud sanctum Gregorium, cap. 2 Regesti, lib. XI. *Proinde, fratres charissimi, contrito corde, et correctis operibus, crastina die, primo diluculo ad septiformem litaniam juxta distributionem inferius designatam devota mente cum lacrymis veniamus.* Postea enumerat septem choros hujus litaniae, primam clericorum, secundam virorum, etc.

305. *Et illa duo cereostata.* Antiquus mos fuit Ecclesiae ut cerei ardentes praeferantur episcopis. Theodoretus, lib. V Hist. eccl., cap. 34, agens de reditu sancti Joannis Chrysostomi: ἅπαντες γὰρ ὑπήντησαν **348** τὰς ἐκ κηροῦ λαμπάδας προάπτοντες. Id est: Omnes enim cum cereis accensis ei obviam fiunt. Et gestator lampadis ante pontificem dicitur λαμπαδάριος. Vide Lexicon Graecobarbarum Joannis Meursii.

306. *Et stans benedicit fontes.* Vetus Ecclesiae est consuetudo, ut aqua eorum qui baptizandi sunt, solemni ritu ab episcopo benedicatur. Sanctus Dionysius, lib. de Eccl. Hierar., cap. 2: Καὶ τὸ ταύτης ὕδωρ ταῖς ἱεραῖς ἐπικλήσεσι καταγιάσας. Id est: Cujus aquam postquam sanctis invocationibus sanctificavit. Sanctus Basilius, lib. de Spiritu sancto, ad Amphilochium, cap. 27: Εὐλογοῦμεν δὲ τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος. Id est: Benedicimus aquam baptismatis, et recenset inter traditiones apostolicas. Sanctus Ambrosius lib. de lis qui initiantur, cap. 5 **(Imo lib. I de Sacramentis, cap. 5)**: *Quare prior Christus descendit, postea Spiritus sanctus, cum forma baptismatis et usus hoc habeat ut ante fons consecretur, et tunc descendat qui baptizandus est? Nam ubi primum ingreditur sacerdos, exorcismum facit, secundo super creationem aquae invocationem, postea et precem defert, ut sanctificetur fons, et adsit praesentia Trinitatis aeternae.* Sanctus Cyprianus, epist. 70, ad Januarium: *Oportet ergo mundari et sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur abluere.* Sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 3: Οὕτως ἐπεναντίας τὸ λιτὸν ὕδωρ Πνεύματος ἁγίου καὶ Χριστοῦ πρὸς τὴν ἐπίκλησιν λαβὸν

δύναμιν, ἁγιότητος ἐπικτᾶται. Id est: Sic aqua nuda, ad invocationem, Spiritus sancti et Christi virtutem accipiens, sanctitatem consequitur. Sanctus Gregorius Nyssenus, Oratione in baptismum Christi: Ἀντάκουε τοίνυν καὶ παρ᾽ ὑμῶν ὡς ὕδωρ εὐλογούμενον καθαίρει καὶ φωτίζει τὸν ἄνθρωπον. Id est: Contra igitur audi nos quomodo aqua benedicta purgat et illuminat hominem. Victor Uticensis, lib. II de Persecutione Vandalica: *Et illa hora, qua benedicet fontem, ut baptizentur accedentes ad fidem, continget oculos tuos et aperientur, et videbis lumen.* Et paulo post: *Attendens quoque Eugenius inverecundam credulitatem, ut qui jam tempus urgebat, pergit cum eo, comitante officio clericorum ad fontem, ubi, fixis genibus cum ingenti gemitu pulsans singultibus coelum, crispantem benedixit alveum fontis.*

Porro aquae benedictae institutionem ad Alexandrum primum nonnulli referunt, Constitutiones apostolicae **(Lib. VIII, c. 28)** ad sanctum Matthaeum apostolum. Et antiquus mos est statuere in ecclesiae vestibulo vas aqua benedicta plenum ad populi ingredientis purificationem, ut videre est apud Synesium, epist. 121: Ὡς ἐστί γε τὸ δημόσιον ξίφος οὐχ ἧττον, ἢ τὰ ἐν τοῖς προτεμενίσμασι χέρνιβα, πόλεως καθαρτήριον. Id est: Siquidem publicus gladius non minus quam lustralis aqua, quae in templorum vestibulis civitatis est piaculum, ubi χέρνιβον proprie est vas aquae lustralis, quod hic sumitur metonymice pro ipsa aqua lustrali, alias χερνιβόξεστον. Id est, malluvium politum. χέρνιβον autem dicitur a κέρνιψ, quod harytonum aquam lustralem significat apud ethnicos; cujus conficiendae rationem et usum ita describit Athenaeus, lib. IX: Ἔστι δέ ὕδωρ εἰς ὃ ἀπέβαπτον δαλὸν ἐκ τοῦ βωμοῦ λαμβάνοντες, ἐφ᾽ οὗ τὴν θυσίαν ἐπετελοῦν, καὶ τούτῳ περιῤῥαίνοντες τοὺς παρόντας ἡγνίζον. Id est: Aqua in qua mergebant titionem ex ara raptum, in qua sacrificium perfecerant, illaque assistentes aspergentes purificabant. Quod etiam clarum est ex Euripide, in Hercule furente, Actu IV:
Μέλλων δὲ δαλὸν χειρὶ δεξιᾷ φέρειν,
Εἰς χέρνιβ ὡς βάψειεν Ἀλκμήνης τόκος.

Id est, cumque jam torrem laturus esset dextera, ut in aquam lustralem filium Alcmenae mergeret; et ex Aristophane in Pace: Φέρε δὴ τὸ δαδίον, τὸ δὲ ἐμβάψω λαβών. Id est: Affert torrem, illumque cum accepero, immergam. **349** Meminit Sophocles in Oedipode tyranno. . . . . μήτε χέρνιβας νέμειν.

Neque lustralis aquae participem esse, et Aeschylus in Eumenidibus. Ποία δὲ χέρνιψ φρατέρων προσδέξεται;
Id est: Qualis sodalium aqua lustralis suscipiet? Ρχένιψ vero oxytonum malluvium significat apud eumdem Athaenaeum, lib. citato. Χερνὶψ etiam barytonum est τὸ κατὰ χειρὸς ὕδωρ, id est, aqua ad manus, ut notat ex Homero Julius Pollux, lib. II, Onomast., cap. 2.

307. *Cujus spiritus super aquas.* Ita sanctus Ambrosius, lib. de Iis qui mysteriis initiantur, cap. 3.

308. *Conciperet.* In Editis legitur, *reciperet,* male.

309. *Qui nocentis mundi crimina.* Ita sanctus Ambrosius, capite citato, et lib. II de Sacramentis, cap. 1.

310. *Gentibus innovandis.* Ita Lucianus, sive quis alius antiquior in Philopatri agens de baptismo: δι` ὕδατος ἡμᾶς ἀνεκαίνισεν, id est, per aquam nos innovavit.

311. *In modum crucis.* Antiqua est Ecclesiae consuetudo ut aqua baptismalis per signum crucis benedicatur, ut constat ex sermone sancti Augustini 181, de Tempore: *Hoc enim signo crucis consecratur corpus Dominicum, sanctificatur fons baptismatis.* Et tractatu 118, in Joan.: *Quod signum nisi adhibeatur sive frontibus credentium, sive ipsi aquae ex qua regenerantur,* etc.

312. *Subripiat,* id est, subrepat .

313. *In mundi creatione.* Haec verba non exstant in Editis, nec in Ord. Romano.

314. *Cujus Spiritus super te ferebatur.* Optatus Milevitanus, lib. VII contra Parmenianum. *O aqua, quae dulcis a Deo creata es, super quam ante ipsius Natalem mundi sanctus Spiritus ferebatur.*

315. *Qui te de paradiso manare.* Haec non habentur in Editis.

316. *Qui te in deserto amaram.* Optatus, libro citato: *O aqua, quae sub Moyse, ut naturalem amaritudinem perderes, indulcata ligno, tot populorum pectora suavissimis haustibus satiasti.* Sanctus Ambrosius, lib. de His qui mysteriis initiantur, cap. 3, et lib. I de Sacramentis, cap. 4, et sanctus Gregorius Nyssenus, orat. de non differendo Baptismo.

317. *Hic mittantur duo cerei intus in baptisterio,* Hoc loco baptisterium est aqua baptismatis; nam in Ordine Romano dicitur: *Hic deponitur benedictus cereus in fontem;* et in cod. Rhem.: *Hic deponunt cereos in fontes.* Alias baptisterium est quoddam aedificium juxta ecclesiam, in quo olim fideles baptizabantur, de quo infra.

318. *Sufflat tribus vicibus in aquam.* Hanc sufflationem videre est in tractatu Severi Alexandrini Patriarchae, de Ritibus baptismi, per quam designatur adventus Spiritus sancti in aquas, quemadmodum Christus, Joan. XX, dans suis discipulis Spiritum sanctum insufflavit. Hic autem ritus in Cod. Rhem. sequitur haec verba: *Plenitudinem fontis virtus Spiritus sancti;* in Cod. Ratoldi ista: *Tu benignus aspiras;* in Cod. Rodradi ista: *Purificatis mentibus efficaces.*

319. *Fundit chrisma in fonte.* In **350** fontem baptismalem infundi chrisma mos est antiquus, ut constat ex sancto Dionysio mox citando, sancto Gregorio Turonensi, lib. I de Gloria Martyr., c. 24: *Tunc cum exorcismo sanctificatam, conspersum desuper chrisma omnis populus cum devotione haurit;* et lib. I Hist., cap. 31: *Baptisterium componitur, balsama diffunduntur;* Hincmaro in Vita sancti Remigii: *De quo chrismate fundit venerandus pontifex in fontem sacratum.* Porro in loco citato sancti Gregorii Turonensis, ex lib. I de miraculis discimus populum haurire aquam benedictam, jam chrismate sacro perfusam, quod postea tamen prohibitum est, ut palam est ex lib. VI Capitul. Caroli et Ludovici imperatorum, tit. 77: *Quod in Sabbato sancto Paschae vel in Sabbato Pentecostes, si qui velint aquam consecratam ad aspersionem ad domus suas recipere, ante chrismatis infusionem accipiant.*

320. *In modum crucis.* Chrisma infunditur in aquam baptismalem in modum crucis ex more antiquo, quem videre est apud Dionysium magnum, cap. 2 et 4 ecclesiasticae Hierarchiae: Ὅθεν, ὡς οἶμαι, ἐν τῷ καθαρτικῷ βαπτιστηρίῳ τὸ μῦρον ἐν σταυροειδέσι βολαῖς ἐπιχέων ὁ ἱεράρχης. Id est: Unde, ut opinor, unguentum in expiatorium baptisterium immissionibus in formam crucis expressis fundens pontifex; idque faciunt Graeci et Orientales tribus vicibus, ut constat ex eodem Dionysio, cap. 2 eccl. Hierarchiae: Καὶ τὸ ταύτης ὕδωρ ταῖς ἱεραῖς ἐπικλήσεσι καθαγιάσας, καὶ τρισὶ τοῦ παναγεστάτου μύρου σταυροειδέσι χύσεσι τελειώσας αὐτὸ. Id est: Cujus aquas postquam sacris invocationibus sanctificavit, illasque tribus sacratissimi unguenti infusionibus perfecit. Idem apparet ex Euchologio Graecorum, in sequentia sancti baptismi, ποιεῖ σταυροὺς τρεῖς μετὰ τοῦ ἐλαίου ἐν τῷ ὕδατι. Id est, tres facit cum oleo cruces in aqua, ubi oleum sumitur pro unguento vel chrismate. Ita enim aliquando a Patribus usurpatur, ut infra apparebit ex locis Prudentii et sancti Augustini citandis. Idem ritus videtur in libro Severi patriarchae Alexandrini de ritibus baptismi. Idem etiam facere consueverunt Aethiopes, ut ex ordine baptismi Ecclesiae Aethiopicae clarum est.

321. *Quis vocaris?* Ex hac interrogatione palam est olim nomina non in ipso baptismo, sed ante illum fuisse infantibus, seu pueris imposita. Siquidem cum baptismus celebraretur tantum in diebus Paschae et Pentecostes, et in multos annos saepe rejiceretur, non est credibile tunc infantes nomine caruisse; nisi forsan id asserendum velimus de infantibus illis qui octavo vel ante octavum natalis sui diem baptizabantur, de quibus nobis infra dicendum erit. Credibile est enim tunc illis in ipso baptismate nomina imposita fuisse. Quare cum videamus apud Gregorium Turonensem, lib. II Hist., infantes Ingomerem et Clodomerem filios Clodovaei regis, et, lib. X, Clotarium secundum filium Chilperici regis, in ipso baptismate nomina accepisse, id contigisse certum est, quia extra praedicta tempora, non multo post natalium suorum diem sacris tincti sunt aquis.

Olim apud Romanos nono ab ipso natali die maribus, et octavo feminis nomina imponebantur, iique dies a lustrandis pueris lustrici appellabantur. Macrobius, lib. I Saturn., cap. 16: *Est etiam Nundina Romanorum dea a nono die nascentium nuncupata, qui lustricus dicitur. Est autem lustricus dies quo infantes lustrantur et nomen accipiunt; sed is maribus nonus, octavus est feminis.* Festus: *Lustrici dies infantium appellantur, puellarum octavus, puerorum nonus, quia his lustrantur, atque eis nomina imponuntur.* Graeci decimo die nomina infantibus imponebant, ut testatur Hesychius: Δεκάτῃ θύομεν. Τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ τὰ ὀνόματα τοῖς βρέφεσιν ἐτίθεσαν. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τῇ ἑβδόμῃ φησί. Id est: Decima sacrificamus. Decima die nomina imponebant. Aristoteles autem dicit septima. Quod fiebat observatis quibusdam superstitionibus, quae a quibusdam **351** circa focum gyris ἀμφιδρόμια appellabantur, ut notant Hesychius, Harpocration, Suidas, et auctor veteris etymologici. Veteres Franci infantibus nono die nomen imponebant, ut colligere est ex lege Salica, tit. 26, § 5: *Si quis infantem in ventre matris suae, aut natum, antequam nomen habeat, infra novem noctes occiderit.* Itaque puto antiquos Christianos in imponendis nominibus sua consuetudine usos fuisse, posita omni superstitione paganica. Hodie Graeci nomina infantibus imponunt octavo natalis eorum die, ipsis ab obstetricibus ante fores ecclesiae allatis, et a presbytero signatis in fronte, ore et pectore, ut videre est in eorum Euchologio.

Quidam nobis opponunt canonem 30 primi Nicaeni concilii, eorum videlicet qui ex Arabica lingua conversi sunt, in quo oppositum nostrae sententiae statuitur. Sed cum hic canon et hujus similes sint dubiae fidei, nec vulgo recepti, nostram sententiam minime labefactare possunt. Objiciunt etiam locum Dionysii Alexandrini apud Eusebium lib. VII Hist. ecclesiasticae, cap. 2, ubi scribit infantes a parentibus accipere nomina Petri vel Pauli, vel Joannis, sed frustra, nam eo loci nulla fit baptismi mentio. Nec valet id quod producunt ex sancto Dionysio, cap. 2 lib. de eccl. Hierar., ubi dicit in baptismo nomen dari. Sed nunquam ita sanctus Dionysius scripsit, sed ista: Καί τινος ἱερέως ἐκ τῆς ἀπογραφῆς αὐτὸν καὶ τὸν ἀνάδοχον ἀνακηρύξαντος. Id est: Cum sacerdos quidam e scripto illum et susceptorem proclamaverit; ad quae verba optime sanctus Maximus scribit: Σημείωσαι καὶ περὶ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ βαπτιζομένου, καὶ τοῦ ἀναδόχου. Id est: nota descriptionem baptizati, et susceptoris. Siquidem olim competentes, id est catechumeni illi qui diu satis inter audientes conversati baptismum petebant, dies aliquot ante baptismum nomina sua referenda in matriculam dabant. Id planum est ex sancto Augustino, lib. de Cura pro mortuis habenda, cap. 12: *Pascha jam appropinquabat, dedit nomen inter alios competentes;* et lib. de Fide et operibus, cap. 6: *Hoc fit multo diligentius et instantius iis diebus quibus competentes vocantur, cum ad percipiendum baptisma nomina jam dederunt.* Sancto Cyrillo Hieros., in praefatione ὀνοματογραφία τὲως ἡμῖν γέγονε, id est, jam nominum inscriptio facta est; sancto Gregorio Nysseno, oratione de Iis qui baptismum differunt: Δότε μοι τὰ ὀνόματα, ἵνα ἐγὼ αὐτὰ ταῖς αἰσθηταῖς ἐγχαράξω βίβλοις, καὶ γράψω τῷ μελάνι, Θεὸς δὲ ἀφθαρτοῖς πλαξὶν ἐνσημαίνηται. Id est: date mihi nomina, ut ego ea in sensibilibus scribam libris; Deus vero in tabulis signet incorruptibilibus. Ita statuit concil. Carthag. IV, can. 85: *Baptizandi nomen suum dent.*

Scribebantur etiam nomina infantium, ut liquet ex Codice Rhemensi: *Ut autem venerint ad ecclesiam, scribuntur nomina infantium ab acolytho; et vocantur in ecclesia per nomina sua, sicut scripti sunt,* etc. Et in Codice Ratoldi: *Ut autem venerint ad ecclesiam, scribuntur nomina infantium ab acolytho, et vocantur ante ostium ecclesiae per nomina, sicut scripti sunt.* Idem videre est in epistola Jesse Ambianensis episcopi de baptismo: *Tertia hebdomada in Quadragesima, secunda feria, hora tertia veniant ad ecclesiam, et antequam in ecclesiam introeant, scribantur nomina infantium, et eorum qui eos suscepturi sunt ab acolytho; et tunc vocantur ipsi infantes ab acolytho infra ecclesiam,* etc. Ex his patet infantes ante baptismum nomina olim habuisse, ac proinde in ipso baptismo non accepisse. Quare cum idem Jesse infra in eadem epistola dicit: *Ibi etiam nominatur infans sicut Joannes in Apocalypsi.* Haec infantis nominatio nihil aliud est quam nominis prius impositi repetitio, quae certe non ubique vigebat; nam in Codicibus Ratoldi et Rhemensi, in quibus baptismi caeremoniae enucleate describuntur, nihil simile repereris. Locus videtur intelligi de mutatione nominis, et novi impositione, ut videntur innuere haec verba: *Sicut Joannes in Apocalypsi.* Et olim si quando nomen mutandum esset, **352** mutabatur in baptismo, ut de Eudocia Theodosii junioris conjuge refert Theophanes, lib. XIV ad annum 1177. *Quam cum imperator ducturus esset uxorem, Christianam Atticus fecit episcopus; et in baptismate, cum prius vocaretur Athenais, Eudociae nomen imposuit.*

322. *Credis in Deum Patrem,* etc. Haec et similes interrogationes sunt juxta priscum Ecclesiae morem, quem tangit Dionysius Alexandrinus epist. ad Xistum papam, apud Eusebium, lib. VII Hist. eccl., cap. 8, agens de quodam, qui ab haereticis baptizatus, et in Ecclesia receptus, καὶ τῶν ἐπερωτήσεων, καὶ ἀποκρίσεων ἐπακούσας. Id est, cum

interrogationes et responsiones audisset, voluit iterum baptizari; et sanctus Cyrillus testatur catech. 2 mystag. Καὶ ἠρωτᾶτο ἕκαστος, εἰ πιστεύει εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, etc., id est, et interrogatus est unusquisque, si credit in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et confessi estis salutarem confessionem, et ter mersi estis. Sanctus Cyprianus epist. 70: *Sed et ipsa interrogatio quae fit in baptismo testis est veritatis. Nam cum dicimus: Credis in vitam aeternam, et remissionem peccatorum per Ecclesiam,* etc., et epist. 75: *Baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nihil discrepare ab ecclesiastica regula videretur . . . . maxime cui nec Symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima et ecclesiastica defuit.* Optatus Milevitanus, lib. V adversus Parmenianum: *Quoque enim interrogante qui credidit, Deo credidit; et post unum illius Credo, tu exigis alterum Credo.* Ita loquitur, quia cum Donatistae refugas iterum baptizarent, eos ante baptismum rursus de Symbolo interrogabant, et ab eis alterum Credo exigebant, cum antea illud in Ecclesia catholica respondissent. Sanctus Ambrosius, lib. IV de Sacramentis, cap. 7, infra citandus. Sanctus Hieronymus, dialogo adversus Luciferianos: *Praeterea cum solemne sit, et in lavacro post Trinitatis confessionem interrogare: Credis sanctam Ecclesiam? credis remissionem peccatorum?* Sanctus Augustinus, lib. V contra Donatistas, cap. 20. *Et ubique cum baptizatur etiam de sancta Ecclesia interrogatur;* lib. de Anima et ejus origine cap. 10: *Et ideo cum baptizantur, etiam Symbolum reddunt, et ipsi pro se ad interrogata respondent.*

Si vero parvuli rationis usum nondum adepti baptizarentur, pro illis susceptores interrogati respondebant. Sanctus Augustinus, epist. 23, ad Bonifacium: *Interrogamus eos a quibus offeruntur, et dicimus: Credit in Deum? de illa aetate, quae utrum sit Deus ignorat, respondent: Credit.* Tertullianus, lib. de Baptismo, etsi morem vellicare videatur. *Itaque pro cujusque personae conditione, ac dispositione, etiam aetate, cunctatio baptismi utilis, praecipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse sponsores etiam periculo ingeri? quia et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malae indolis falli.* Auctor de dogmatibus Ecclesiae inter opera sancti Augustini: *Si vero parvuli sunt, vel hebetes, qui doctrinam non sapiunt, respondeant pro illis qui eos offerunt juxta morem baptizandi.*

323. *Et ego baptizo te,* etc. Ita in Editis, in Ordine Romano, Cod. Ratoldi, et apud Pamelium. Particula *et* additur propter emphasim, quae desideratur in Cod. Rhemensi, ut sequens pronomen *ego.* Hic autem et in Editis est unica mersio. At in aliis Codicibus nostris mss. Rhemensi et Ratoldi, in Ordine Romano, tum Editis, tum ms. bibliothecae Corbeiensis, et apud Pamelium, quemadmodum et apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto, Theodulphum Aurelianensem, cap. 13 libri de Ordine baptismi, et Jesse Ambianensem episcopum, epistola supra citata, est trina immersio juxta priscum Ecclesiae morem, quem videre est in can. 50 apostolorum, et apud antiquos Patres, sanctum Dionysium, lib. de Hierarchia eccl., cap. 2; Tertullianum, lib. de Corona militis, cap. 3, qui ritum refert **353** inter veteres Ecclesiae traditiones: *Dein ter mergitamur, amplius aliquid respondentes, quam Dominus in Evangelio determinavit;* sanctum Cyrillum Hierosolymitanum, catech. 2 mystag.: Καὶ ἀπεδύετε τρίτον εἰς ὕδωρ, καὶ πάλιν ἀνεδύετε, id est, ter mersi estis in aqua, et rursus emersistis; sanctum Gregorium Nyssenum, oratione catechetica, cap. 35: Ἡ δὲ εἰς ὕδωρ κάθοδος, καὶ τὸ τρὶς ἐν αὐτῷ γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον ἐμπεριέχει μυστήριον, id est, descensus vero in aquam, et quod ter in eam sit homo demissus, habet mysterium. sanctum Basilium, lib. de Spiritu sancto, ad Amphilochium, cap. 27, qui

hunc ritum inter traditiones apostolicas recenset: Τὸ δὲ τρὶς βαπτίζεσθαι τὸν ἄνθρωπον πόθεν· id est, jam ter immergi hominem unde? et apud sanctum Leonem, epist. 4, qui cum sanctis Cyrillo et Gregorio Nysseno supra citatis scribit hac triduana immersione et ab aquis elevatione significari triduanam Christi sepulturam, et post triduum resurrectionem. Alia est etiam hujus ritus ratio, nempe Trinitatis personarum memoria, ut vult sanctus Gregorius papa, epist. 41 lib. I Regesti. Unde Eunomium, quod sanctam Trinitatem non crederet, unicam immersionem invexisse ferunt.

Aliis tamen placet unicae hujus mersionis auctores fuisse Theophronium Cappadocem et Eutychium prius Eunomii sectatores, ut videre est apud Sozomenum, lib. VI Hist. eccles., cap. 26. Et Eunomianos unica mersione baptizatos jubet iterum baptizari concil. Constantinopolitanum primum, can. 7, quia falsa baptismi forma utebantur, quam videre est apud sanctum Epiphanium, lib. III, haeresi 56. Quare praedicti concilii decretum non involvit Catholicos, qui recte de Trinitate sentientes, et recta baptismi forma utentes, unica mersione baptizati sunt. Quam in Hispanis catholicis probavit sanctus Gregorius papa epist. supra citata ad sanctum Leandrum, quamvis huic unicae mersioni multum adversetur Alcuinus. Siquidem ille, epist. 69, ad Lugdunenses, damnat Hispanos, quod unica duntaxat mersione in baptismo uterentur. Et epist. seq. et 81 in eamdem unicam mersionem invehitur; et quia se urgeri videt epistola sancti Gregorii, illam in dubium revocat. Sic enim ait epist. 10: *Epistolam vero quam a beato Gregorio de simpla mersione dicunt esse conscriptam, in epistolari suo libro qui de Roma nobis allatus est non invenimus; alias vero omnes perspeximus in eo libro, quem ad occidentalium partium Ecclesias, pontifices, vel reges scripserat; ideo dubii sumus an illius sit, an ab aliquo hujus sectae auctore sub illius nomine scripta sit.* Haec ille; sed immerito. Nam hujus epistolae stylus idem est cum aliis sancti Gregorii epistolis. Et quamvis exemplar epistolarum sancti Gregorii Roma ipsi Alcuino allatum hanc epistolam non habuerit, id efficere non potest ut de ea dubitemus. Nam Joannes Diaconus, auctor Vitae sancti Gregorii, qui Romae hanc vitam scripsit tempore Caroli Calvi, ac proinde non adeo remotus ab Alcuini aetate, cap. 53 Vitae ejusdem, hanc eamdem epistolam agnoscit tanquam verum et germanum sancti Gregorii fetum; qui sane cum Romae scriberet hanc vitam, non habebat exemplar ab Hispania avectum. Sed et concilium Tolet. IV, can. 5, cui praefuit sanctus Isidorus Hispalensis episcopus, frater sancti Leandri, cui missa fuit haec epistola, idem testatur: *Beatae ergo memoriae Gregorius Romanae Ecclesiae pontifex, qui non solum partes Italiae illustravit, sed et longe existentes Ecclesias sua doctrina perdocuit, efflagitante sanctissimo Leandro episcopo de hac Hispaniae diversitate, quid potius esset sequendum, inter caetera rescribens sic ait: de trina vero mersione baptismatis nihil responderi verius potest, quam ipsi sentitis,* etc.

Porro in trina mersione semel duntaxat forma proferebatur, et Alcuinus, epist. 81, redarguit eos qui ter eam repetebant; sed ad singulas mersiones singulae personae nominabantur, ut patet ex codice Ratoldi abbatis: *Deinde baptizat sacerdos sub trina mersione tantum sanctam Trinitatem semel invocans, et dicens: Et ego baptizo te in nomine Patris (et mergat semel) et Filii (et mergat* **354** *iterum) et Spiritus sancti (mergat tertio).* Ita etiam habetur in veteri Ordine ms. biblioth. Corb. His astipulantur Ordo Romanus et Alcuinus, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto. Nec abhorret Euchologium Graecorum in sequentia sancti baptismatis: Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ἀμὴν. Καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀμὴν· Καὶ τοῦ ἁγίου Γνεύματος, ἀμὴν. Νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοῦς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμὴν. Ἑκάστῃ προσρήσει κατάγων αὐτὸν, καὶ ἀνάγων. Id est: Baptizatur servus Dei *Ill.* in

nomine Patris, amen; et Filii, amen; et Spiritus sancti, amen; nunc et semper, et in saecula saeculorum, amen; ad singulas appellationes, personarum videlicet, demergens eum et attollens. Hunc ritum clare satis videmus apud Tertullianum, lib. adversus Praxeam: *Et novissime mandans ut tinguerent in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, non in unum, nam nec semel, sed ter ad singula nomina in singulas personas tinguimur.* Tamen fuit aliquando usitatum apud Graecos, ut ter ipsa forma repeteretur, quod videtur apud Cedrenum in compendio Historiae sub M. Antonino: Ἐκ τρίτου ἐπέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν, τρίτον λέγων, Βαπτίζεται Θεόδωρος, etc. Id est: Ter infundit super caput ter dicens: Baptizatur Theodorus, etc. Apud sanctum Ambrosium, lib. IV de Sacramentis, cap. 17, his mersionibus interponuntur interrogationes in hunc modum: *Interrogatus es: Credis in Deum Patrem omnipotentem? dixisti Credo, mersisti. Interrogatus es: Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? dixisti Credo, et mersisti,* etc. *Tertio et interrogatus es: Credis et in Spiritum sanctum? dixisti Credo, tertio mersisti.* Haec ille; qui quamvis nullam formae mentionem facit, eam tamen satis innuit lib. III de Spiritu sancto, cap. 18: *Quomodo igitur non omnia habet quae Dei sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismo nominatur.*

An vero haec vocabula, *ego baptizo te,* spectent ad necessitatem formae hujus sacramenti, an invocatio sola personarum sanctissimae Trinitatis ad validitatem hujus sacramenti sufficiat, dicendo tantum, *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti,* disputat Stephanus Tornacensis, epist. 5. Cum enim quidam vir dioecesis Claromontanae inopia sacerdotis filium suum *undejasset* (ut ipse loquitur) eumque immergendo his verbis omissis, *ego baptizo te,* dixisset tantum, *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti,* haec resciens Petrus Claromontanus episcopus consuluit venerabilem Mauricium Parisiorum episcopum; qui ut respondit nullum esse ejusmodi baptismum, non contentus Petrus scripsit Stephano Tornacensi episcopo, qui rescripsit ejusmodi formam esse sufficientem, et ejusmodi verba, *ego baptizo te,* non spectare ad essentiam formae baptismalis, ac proinde ejusmodi baptisma validum fuisse; hocque nervis omnibus probare nititur. Haec tamen opinio theologorum scholae adversatur.

Graeci nominationi trium personarum sanctissimae Triadis praemittunt haec verba: Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, id est: Baptizatur servus Dei, et nomen illius qui baptizatur, ut clarum est ex eorum Euchologio supra citato, formaque est indicativa, ut liquet etiam ex Severo Joan. Moscho, cap. 176 Prati spiritalis: Βαπτίζεται Θεόδωρος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, id est: Baptizatur Theodorus in nomine Patris, etc.; Theodoro lectore, ecloga 2: Βαπτίζεται Βάρβας εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, etc., id est: Baptizatur Barbas in nomine Patris, etc.; Cedreno, loco supra citato: Βαπτὶζεται Θεόδωρος, etc., et sub Anastasio imperatore: Βαπτίζεται Βάρβαρος, lege, Βάρβας.

Ex quibus locis nota consensum priscorum et recentiorum Graecorum in hac forma baptismi indicativa. Unde miror cur quidam scholastici scripserint Graecos proferre solitos *baptizetur.* Nota praeterea ex locis citatis priscos Graecos non protulisse haec vocabula in forma baptismi, ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, id est, servus Dei, sed a recentioribus addita fuisse.

355 Notandus est etiam error Cedreni, cum historiam Theodori Judaei, qui primo arena baptizatus est, deinde aqua, ad tempus Marci Antonini imperatoris refert, cum multis post annis contigerit. Nam Joannes Moschus, qui eamdem historiam cap. citato refert, vixit circa

annum Domini sexcentesimum, scribitque Patrem quemdam Andream huic baptismati interfuisse, et cum eo aliquando collocutum fuisse. Tandem observandum Graecos ad cujusque personae sanctissimae Triadis appellationem respondere Amen. Idque ex antiquo more, quem videre est apud Joannem Moschum, cap. citato: Ἡμῶν ἐπακουσάντων τὸ ἀμὴν καθ᾽ ἕκαστον ὄνομα τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου τῆς προσκυνητῆς Τριάδος. Id est: Nobis respondentibus *Amen* per singula nomina sanctae et consubstantialis adorandae Trinitatis. Ita etiam habetur in tractatu Severi Alexandrini patriarchae.

324. *Qui faciat signum crucis de chrismate cum pollice in vertice.* Ita in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. Fuitque vetus consuetudo ut baptizati statim chrismate in vertice ungerentur. Id testatur Jesse Ambianensis episcopus in epist. ad sacerdotes de baptismo: *Baptizato autem facit presbyter signum crucis de chrismate in vertice;* et infra: *Tunc chrismate caput perungitur.* Theodulphus episcopus Aurelianensis, lib. ms. de Ordine baptismi, cap. 15: *Baptizatorum itaque capita chrismate liniuntur; et* [Leg. *ut] in regno et sacerdotio Ecclesiae delibuti, et Christiani nominis praerogativam accipiant, et ejus membra, qui eos redemit, et eorum caput est, effici valeant.* Id etiam liquet ex Fortunato, lib. V, carm. 4, ubi agit de Judaeis a sancto Avito episcopo Arvernae baptizatis: Vincens Ambrosios suavi spiramine odores,
Vertice perfuso chrismatis efflat odor;
sancto Ambrosio, lib. III de Sacramentis, cap. 1: *Accipis autem mysterium, hoc est unguentum supra caput, quia sensus sapientis in capite ejus, Salomon ait.* Hac de re agunt sanctus Isidorus, lib. II de Offic. eccl., cap. 25 et 26; sanctus Innocentius, in epist. ad Decentium episcopum, et alii nonnulli.

325. *Deus omnipotens Pater,* etc. Haec eadem in unctione formula, saltem juxta sensum, exstat apud sanctum Ambrosium, lib. II de Sacramentis, cap. 7: *Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem, quid tibi dixit? Deus,* inquit, *Pater omnipotens, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungat in vitam aeternam.*

326. *Cum linteis in manibus.* Ad involvendos baptizatos, ut primum e fonte pedem extulerint, juxta antiquam consuetudinem. Nudi enim e lavacro surgentes a susceptore linteo involvebantur, ut clarum est ex Victore Uticensi, lib. III Hist. Vandalicae persecut.: *Qui cum, Elpidoforo sedente et fremente, honorabilis senior coepisset extendi, priusquam exueretur, clam furto nescientibus cunctis, illa quibus eum suscipiens de fonte dudum texerat sabana bajulabat; quibus ventilatis, simulque in ostensione cunctorum extensis, in his verbis totam ad fletum et lacrymas commovisse dicitur civitatem. Haec sunt linteamina, Elpidofore, minister erroris, qui te accusabunt, dum Majestas venerit, custodiente diligentia mea, ad testimonium tuae perditionis ad demergendum te in abysso putei. Haec te immaculatum cinxerunt de fonte surgentem.* Et epist. 6 Pauli papae ad Pipinum regem: *sabanum videlicet in quo nostra dulcissima atque amantissima spiritalis filia sacratissimo lavacro abluta suscepta est.* Sabanum autem est linteum. Glossae veteres mss. bibliothecae Corbeiensis: *Sabanum linteum vil* De hoc vocabulo consule observationes nostras ad Concordiam regularum cap. 41, § 11.

327. *Ut cum vestiti fuerint.* Albis videlicet. **356** Nam educti e fonte baptismali induebantur albis vestimentis in signum candoris et puritatis mentis, de quibus agunt Dionysius magnus, cap. 2 Eccl. Hierar.; sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 4; sanctus Ambrosius, lib. de

His qui mysteriis initiantur, cap. 7; sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum:
Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos,
Infantes niveos corpore, corde, habitu;
Fortunatus, lib. III, carm. 7, de Saxonibus a Felice episcopo baptizatis:
Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudea pastor habet;
et lib. V, carm. IV, de Judaeis baptizatis ab Avito Arvernae episcopo:
Lacteus hinc vesti color est, hinc lampade fulgor
Ducitur, et vario lumine picta dies;
Joannes Moschus, cap. 207: Οἱ οὖν γείτονες ἰδόντες αὐτὴν λευκοφοροῦσαν, εἶπον αὐτῇ· Τίς σε ἐβάπτισεν, id est: Vicini videntes eam albatam, dixerunt ei: Quis te baptizavit? sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 29: *In ipsis sicut regeneratus fuerat albis obiit;* Jobius, lib. III de Verbo incarnato, cap. 18 (*In biblioth: Photii, n.* 222): Διὰ τοῦτο φωτιζόμενοι ἑπτὰ ἡμέρας λαμπροφοροῦσι. Id est: Propterea ii qui baptizantur septem dies candidas gerunt vestes; et infra, eodem capite: Τὸ μέντοι λαμπροφορεῖν τοὺς βαπτιζομένους τῆς τῶν Ἀγγέλων ἐστι σύμβολον λαμπρότητος, τὸ καθαρὸν ἐκείνοις τοῦ νοῦ καὶ ἀμιγὲς τὴς ὕλης καὶ τῶν πάθων διατυπούσης. Id est: Quod baptizati candidis vestibus utantur, signum est candoris angelici, significantis eam quae in illis inest puritatem mentis, et separationem a materia et passionibus; Theodulphus, lib. ms. de Ordine baptismi, cap. 14: *Et nos albis post baptismum induimur vestibus, ut munditiem teneamus in opere, quam accepimus in regeneratione, servantes et nostram innovationem, et angelici splendoris decorem.* Jesse Ambianensis epist. citata: *Tunc albis induitur vestimentis propter gaudium regenerationis, castitatem vitae, et Angeli splendoris decorem.*

Nota citatorum auctorum rationes. Idem videre est apud Socratem, lib. VII Hist. eccl., cap. 17, in quo agitur de baptismo cujusdam Judaei: Ἐσθῆτα δὲ αὐτῷ λαμπρὰν ὠνησάμενος. Id est: cum emisset ei vestem candidam. Et in Chronico Alexandrino, de sancto Gelasino martyre, qui in Theatro per risum baptizatus, ad Christum conversus est: Βαπτισθεὶς, καὶ ἀνελθὼν ἐκ βουττίου φορέσας ἱμάτια λευκά. Id est: baptizatus, et egressus e labro alba veste indutus, noluit deinceps mimum agere, dicens: Christianus sum.

328. *Qui etiam prohibentur lactari ante sacram communionem.* Ita in Excusis. Aliter praecipitur in Cod. Rhemensi: *Illud tamen providentes, ut postquam baptizati fuerint, nec ablactentur, antequam communicent.* Quemadmodum in Cod. Ratoldi: *Illud autem providendum est baptizatis, ut nullus cibum accipiat, nec ablactetur atque communicet, nisi post missas.* Non puto tamen pueros et infantes communicasse jejunos, cum officium Sabbati magni in his Sacramentorum libris incipiat tantum hora octava, id est secunda post meridiem; sed alicubi observatum fuisse, ut post susceptum baptismum nullum sumerent cibum vel lac ante Eucharistiae sumptionem, reverentiae causa. Olim autem Eucharistiae sacramentum cum ipso baptismo sumebatur, ut planum est ex sancto Ambrosio, libro de Iis qui mysteriis initiantur, cap. 8; sancto Justino martyre, apologia 2 pro Christianis, cum scribit diebus Dominicis, celebrato baptismo, divina mysteria corporis et sanguinis confici, et assistentes communicare; et Origene, homil. 4 in cap. XLIII Josue: *Si vero ad mysticum baptismi veneris fontem, et consistente sacerdotali et levitico ordine initiatus fueris venerandis illis magnificisque sacramentis, quae norunt illi quibus nosse fas est, tunc etiam sacerdotum ministeriis,* **357** *Jordane digresso, terram promissionis intrabis.*

Nec soli adulti, sed etiam ipsi infantes simul cum baptismo sumebant Eucharistiae sacramentum. Id testantur Codices sancti Eligii, Ratoldi et Rhemensis; sanctus Dionysius, cap. 7 de coelesti Hierarchia: Μεταδίδωσι δὲ τῷ παιδὶ τῶν ἱερῶν συμβόλων ὁ ἱεράρχης, etc. Id est: *Porro pontifex puerum consortem facit sacrorum mysteriorum, ut in eis educetur, neque agat vitam aliam quam eam quae divina semper spectet.* Ibi autem loquitur de puero qui careat usu rationis, nam paulo ante agit de illius susceptore qui spondere pro illo debeat, et ad singulas abrenuntiationes et interrogationes respondere. Sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum:

Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos
Infantes niveo corpore, corde, habitu.
Circumdansque rudes sacris altaribus agnos,
Cara salutiferis imbuit ora cibis.

Sanctus Augustinus, epist. 102, ad Vitalem Pelagianum: *Unde et ipsi, sicut dixi, si in illa parva aetate moriuntur, utique secundum ea quae per corpus gesserunt, id est tempore quo in corpore fuerunt, quando per corda et ora gestantium crediderunt, vel non crediderunt; quando baptizati, vel non baptizati; quando carnem Christi manducaverunt, vel non manducaverunt; quando et sanguinem biberunt, vel non biberunt.* Auctor libri de eccl. Dogmantibus inter opera sancti Augustini, cap. 52: *Si vero parvuli sunt, vel hebetes, qui doctrinam non capiant, respondeant pro illis qui eos offerunt juxta morem baptizandi; et sic, manus impositione chrismate communiti, Eucharistiae mysteriis admittantur.* Jesse Ambianensis, epistola toties citata: *Novissime autem corpore et sanguine Christi confirmatur infans, ut ejus possit esse membrum qui pro eo passus est, et resurrexit, ipso Domino attestante, qui dixit: Qui manducat meam carnem, in me manet.*

329. *Majores vero pedem ponunt super pedem patrini sui.* Hujus ritus visuntur adhuc quaedam antiquae imagines.

330. *Patrini sui.* Patrini sunt qui offerunt baptizandos, eosque baptizatos de sacro fonte suscipiunt: Gallice *parrains.* Concilium sextum Arelatense, can. 9: *Et patrini eos quos de lavacri fonte suscipiunt,* etc. Capitulum Herardi Turonensis archiepiscopi, cap. 27: *Ut patres et patrini filios suos et filiolos erudiant et enuntriant.* Qui et dicti sunt susceptores. Jesse Ambianensis episcopus, epist. citata: *Et signent ipsos infantes in frontibus eorum susceptores viri vel feminae, id est patrini, vel matrinae.* Dicuntur et sponsores. Tertullianus, lib. de Baptismo: *Quid enim necesse sponsores etiam periculo ingeri.* Sanctus Dionysius, cap. 2 et 7 eccl. Hierar., appellat ἀναδόχους, id est susceptores.

331. *Levata manu super capita omnium.* Ita in Excusis. In Ordine Romano: *Elevata et imposita manu super capita omnium.* In Codice Tiliano: *Elevata et composita manu super capita omnium.* Apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto: *dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum,* etc. In Pontificali Romano: *Tunc extensis versus confirmandos manibus dicit.* Quae verba sunt praetermissa in Caeremoniali episcoporum auctore Andrea Piscara Castaldo, lib. II, sect. 15. Sic enim ait: *Tunc deposita mitra surgit, et conversus ad confirmandos, junctis manibus ante pectus, dicit:* Spiritus sancti gratia, etc. *Deinde signans se a fronte ad pectus, dicit Vers.* Adjutorium, *subdens postea Versus et Orationem:* Omnipotens, etc. **358** Quod miror, nam ad hanc impositionem seu extensionem manuum per Orationem pontificis Spiritus sanctus advocatus et invitatus accipitur, ut clarum erit ex auctoribus citandis: Tertulliano, lib. de Baptismo: *Dehinc manus imponitur*

per Benedictionem advocans et invitans Spiritum sanctum; et lib. de Resurrectione carnis: *Caro manus impositione adumbratur, ut et anima Spiritu illuminetur;* sancto Cypriano, epist. 72: *Eo quod parum sit eis manus imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant et Ecclesiae baptismum;* et epist. 73, ad Jubaianum: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur praepositis Ecclesiae offerantur; et per nostram Orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consignentur;* sancto Augustino, lib. XV de Trinitate, cap. 26: *Neque aliquis discipulorum ejus dedit Spiritum sanctum. Orabant quippe ut veniret in eos, quibus manum imponebant, non ipsi eum dabant, quem morem in suis praepositis etiam nunc servat Ecclesia.* Quae sane verba notanda sunt, et mirum in modum illustrant hunc veterum Sacramentariorum, Ordinis et Pontificalis Romani locum, in quo clare videmus manus imponi et invocari Spiritum sanctum a pontifice, dicendo Orationem subjectam: *Omnipotens sempiterne Deus,* etc. Unde praeclare sanctus Isidorus, lib. II de Officiis divinis, cap. 26, scribit: *Spiritum autem sanctum accipere possumus, dare autem non possumus, sed ut detur, Deum invocamus.* Id palam est ex cap. Act. VIII: *Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum; nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant manus super illos et accipiebant Spiritum sanctum* Theodulphus tamen et multi alii dicunt Spiritum sanctum dari a pontifice, sed id facit non ut causa principalis, sed ut instrumentalis.

332. *Omnipotens sempiterne Deus,* etc. Habetur in Ordine et Pontificali Romano, in quibus ad singulas combinationes donorum Spiritus sancti interponitur *Amen.* In Cod. Rodradi praefigitur hic titulus: *Oratio ad infantes consignandos.* Apud Amalarium Fortunatum, lib. I de Officiis Eccl., cap. 27, haec Oratio incipit tantum a verbo *emitte.* Illam videtur innuere sanctus Ambrosius, lib. II de Sacramentis, cap. III, cum ait: *Sequitur spiritale signaculum, quod audistis hodie legi. Quia post fontem superest ut perfectio fiat, quando ad invocationem sacerdotis infunditur Spiritus sapientiae et intellectus, Spiritus consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis atque pietatis, Spiritus sancti timoris.*

333. *Pontifex, tincto pollice in Chrismate,* etc. Ita apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, et in excusis Sacramentariis. Unctionis chrismatis mentio fit apud sanctum Dionsysium, cap. 2 et 4 eccl. Hierar.; sanctum Cyrillum Hierosolymitanum, catech. 3 mystag., quemdam anonymum, in sermone de Chrismate inter opera sancti Cypriani; Tertullianum, lib. de Baptismo, et de Resurrectione carnis; sanctum Augustinum, lib. XV de Trinitate, cap. 26, et aliis locis infra citandis; concilium Hispalense, can. 7, infra citando; auctorem lib. de Dogmatibus ecclesiasticis, inter opera sancti Augustini; Innocentium papam, epist. ad Decentium Eugubinum episcopum; sanctum Isidorum, lib. II de divinis Officiis, cap. 26; Jesse Ambianensem episcopum: *Confirmet eum episcopus in fronte de chrismate.* Theodulphum episcopum Aurelianensem, lib. citati cap. 17: *Nam presbyteris sive absentibus, sive praesentibus episcopis baptizare, et baptizatos Chrismate ungere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum; nec tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis cum tradunt Spiritum sanctum;* sanctum Gregorium papam, lib. III Regesti, cap. 26 ; sanctum Gregorium Turonensem, lib. II Hist., cap. 3, et multos alios.

359 Vides ergo hic duplicem hujus sacramenti ritum, primum manus impositionem, alterum unctionem chrismatis in fronte, qui comprehendit signationem, quia ungendo imprimitur signum crucis. Hos duos actus distinguit Alcuinus, lib. de Officiis ecclesiasticis, cap. de

Sabbato sancto toties citato, conformiter Ordini, et Pontificali Romano, et nostris Sacramentariis: *Et postquam induti fuerint, dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum cum invocatione septiformis gratiae Spiritus sancti.* Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare. *Hac finita facit crucem de chrismate cum pollice in frontibus eorum, dicens.* Guillelmus Parisiensis, lib. de Sacramentis: *praemissa enim Oratione super confirmandos pingitur signum crucis de chrismate in frontibus eorum; et impositis manibus super capita eorum dicitur eis:* Pax tecum. *Siquidem ad impositionem manuum apostolorum solebat dari Spiritus sanctus, et datur modo ad impositionem manuum episcoporum.* Concilium Hispalense 2, can. 7: *Nec licet eis* (Presbyteris) *per impositionem manus fidelibus baptizatis, vel conversis ex haeresi paracletum Spiritum tradere, nec chrisma conficere, nec baptizatorum frontes signare.* Sanctus Cyprianus, epist. 73, ad Jubaianum: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur praepositis Ecclesiae offerantur, et per nostram Orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consignentur.* Tertullianus, lib. de Resurrectione carnis: *Scilicet caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur; caro signatur, ut anima muniatur; caro manus impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur.* Ubi et diversos effectus unctioni, et manuum impositioni attribuit. Ex illo etiam textu observandum aliquando manus impositionem fuisse unctioni postpositam, quod videtur etiam in loco supra ex Guillelmo Parisiensi citato.

Haec autem chrismatis unctio fuit tempore apostolorum, quemadmodum et manus impositio, quamvis Jacobus de Vitriaco, cap. 37 Hist. occidentalis contrarium asseruerit: *Hoc sacramentum partim institutum est ab apostolis, quantum ad manus impositionem, partim ab Ecclesia, quantum ad unctionem chrismatis, quod non legimus apostolos fecisse.* Contrarium enim apparet ex sancto Paciano antiquissimo scriptore. Siquidem ille epistola 1 scribit ad episcopos ligandi et solvendi auctoritatem fluxisse ab apostolis, sicut baptismatis et chrismatis. *Hoc ergo* (inquit) *superaedificavimus, quod apostolorum doctrina fundavit. Denique et episcopi apostoli nominantur, sicut de Epaphrodito Paulus disserit:* FRATREM ET COMMILITONEM (*inquit*) MEUM, VESTRUM AUTEM APOSTOLUM. *Si ergo et lavacri et chrismatis potestas majorum et longe charismatum ad episcopos inde descendit, et ligandi quoque ad fuit, atque solvendi.* Et paulo post: *Ergo nec chrisma, nec baptisma, nec criminum remissio, nec innovatio corporis sanctae potestati ejus indulta est, quia nihil propria usurpatione mandatum est, totumque ut ex apostolico jure defluxit.* Imo et praxim fuisse ostenditur tempore apostolorum, ut notum est ex historia, quam ex Clemente Alexandrino refert Eusebius, lib. III Hist. eccl., cap. 17, ubi de quodam episcopo qui baptizaverat quemdam juvenem sibi a sancto Joanne apostolo commendatum, scribit: Ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου. Id est: Ubi signaculo Domini tanquam perfecta animi custodia signasset. Quod non potest aliter intelligi quam de chrismatione, quae eo quod fiat in modum crucis in ipsa fronte, ut postea dicetur, recte signaculum Domini appellatur; quemadmodum et in ecloga Vitae sancti Athanasii in Bibliotheca Photii, num. 258: Τούτους ἐπιχρίσας διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγίδος ἐτελείωσεν. Id est: Qui cum eos inunxisset, Christi signaculo consummavit. Agitur enim ibi de pueris illis a puero Athanasio baptizatis quibus postea sanctus Alexander pontifex confirmationis sacramentum **360** contulit. Unde et dicuntur signari Christiani apud sanctum Athanasium ep. 1, ad Serapionem; Εἰ δὲ κτίσματα ἐν τοὐτῳ χρίεται καὶ σφραγίζεται. Id est: Si creaturae in illo (Spiritu sancto) unguntur et signantur. Et apud

Tertullianum, lib. de Resurrectione carnis: *Caro signatur, ut et anima muniatur;* et lib. de Praescriptionibus haereticorum, ubi probat diabolum simiam esse divinorum mysteriorum: *Et si adhuc memini, mithra signat illic in frontibus milites suos.* Quod etiam satis indicat τὸ φυλακτήριον, id est, custodia; signatio enim illa est robur et custodia animae; unde recte Tertullianus subjunxit: *ut et anima muniatur.* Et merito Clemens adjunxit epitheton τέλειον, id est perfectum, quia hujus unctionis et signationis est perficere et consummare baptizatos; quocirca a sancto Dionysio dicitur τελειωτικὴ χρίσις, cap. 4 eccl. Hierar., id est consummans et perfectiva unctio. Et in citata ecloga Vitae sancti Athanasii dicitur: Διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγίδος ἐτελείωσεν. Id est: Christi signaculo consummavit.

Accedit auctoritas sancti Augustini, qui hunc chrismationis sive signationis ritum appellat sacramentum; ergo ab apostolis manavit, quia a Christo institutum est. Siquidem ita nos docet lib. II contra litteras Petiliani, cap. 104: *Et in hoc unguento sacramentum chrismatis interpretari vultis, quod quidem in genere visibilium signaculorum sacrosanctum est, sicut ipse baptismus.* Et in Psalmum CXLI: *Multa sacramenta aliter atque aliter accipimus; quaedam, sicut nostis, ore accipimus, quaedam per totum corpus accipimus, quaedam fronte per signum crucis.*

234. *Facit crucem in fronte.* Unctio chrismatis fit in fronte in modum crucis ex antiqua Ecclesiae consuetudine. Sanctus Augustinus, in Psalmum CXLI: *Insultet illic Crucifixo; videam ego in frontibus regum crucem Crucifixi;* et paulo post: *Multa sacramenta aliter atque aliter accipimus, quaedam, sicut nostis, ore,* etc. Sanctus Gregorius papa, lib. III Regesti, cap. 26 . Bachiarius, epist. ad Januarium: *Restruatur porta in Anathoth, quae interpretatur respondens signum, quod suspicamur esse frontis patibulum, ubi signum salutis nostrae et dominicae sanctitatis accipimus, quod est aurea lamina ubi pontifex nomen Domini scriptum mandatur accipere tetragrammaton. Vis scire quia non incongrue portam Anathoth, quae interpretatur respondens signum, pro patibulo frontis accipimus? Jungit propheta huic portae unguentariorum loca, quae per tropologias nominum ab aliis virtutibus dicuntur esse restructa. Unguentariorum autem loca quae sunt, nisi illa quae chrismatis sanctificatione tanguntur?* Victor Uticensis, lib. I de Persecutione Vandalica: *Et frontem, in qua Christus vexillum suae fecerat crucis, rugatam descendentes atque rugientes ostenderent nervi.* Sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 3: *Igitur rex omnipotentem Deum in Trinitate confessus baptizatus est in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, delibutusque sacro chrismate cum signaculo crucis Christi.* Prudentius, in Psychomachia:

Post inscripta oleo frontis signacula, per quae
Unguentum regale datum est, et chrisma perenne.

In Cathemerino hymno qui inscribitur pro omni hora:

Dic trophaeum passionis,
Dic triumphalem crucem,
Pange vexillum notatis
Quod refulget frontibus.

Et in Apotheosi:

Ipse quoque exanimis posito diademate princeps
Pallet, et astantes circumspicit; ecquis alumnus
Chrismatis inscripto signaret tempora signo,
Qui Zoroastraeos turbasset fronte susurros.

361 Agit de Juliano apostata, qui cum sacris magicis operam daret, ob praesentiam cujusdam

juvenis satellitis baptizati turbati daemones, nullo dato responso, aufugerunt. Jesse Ambianensis, epistola supra citata: *Post haec confirmet eum episcopus de chrismate in fronte.* Hinc capiendus est Tertullianus, lib. de Praescriptionibus haereticorum: *Tingit et ipse quosdam utique credentes et fideles suos, expositionem delictorum de lavacro repromittit; et si adhuc memini, mithra signat illic in frontibus milites suos.* Et hic quidem ritus Latinorum.

At Graeci olim non solum frontem ungebant, sed etiam aures, nares et pectus, ut docet sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 3 mystag: Καὶ πρῶτον ἐχρίεσθε ἐπὶ τὸ μέτωπον, ἵνα ἀπαλλαγῆτε τῆς αἰσχύνης, ἣν ὁ πρῶτος παραβάτης ἄνθρωπος πανταχοῦ περιφέρει, etc. Id est: *Et primo ungimini in fronte, ut amoveatur a vobis pudor, quem primus transgressor homo circumferebat, simulque ut possitis amoto velo a fronte gloriam Domini inspicere. Deinde vero aures unguntur, ut aures ad divina mysteria percipiatis; de quibus Isaias dixit:* ET ADDIDIT MIHI DOMINUS AD AUDIENDUM; *et Dominus in Evangelio:* QUI HABET AURES AUDIENDI, AUDIAT **(cap. IX Matth., 1)**. *Postea in naribus, ut divinum percipientes unguentum dicatis:* CHRISTI BONUS ODOR SUMUS, ET IN EIS QUI SALVANTUR **(II Cor. II)**. *Tum vero in pectore, ut induti thoracem justitiae, fortes adversus insultus diaboli consistatis.*

In libro Severi patriarchae Alexandrini de baptismate signantur et unguntur chrismate omnia eorum membra, frons vero tribus vicibus. Apud Aethiopes vero omnia fere eorum membra unguntur, frons, oculi, nares, et labia; aures, dorsum et granum pectoris, seu os stomachi; tibiae et ulnae; genua et omnes juncturae; sola pedum et spina, ut clarum est ex Ordine mysteriorum quod vocant. Hodie apud Graecos unguntur frons, oculi, nares, os, aures, pectus, manus et pedes, ut videre est in eorum Euchologio. Et haec de unctione, seu signatione.

Tandem notandum est in hoc nostro Codice sancti Eligii nulla exstare verba, seu formam, quae inter ungendum proferantur, quemadmodum nec in editis, nec in vetusto Pontificali ms. quod asservatur in Ecclesia Rothomagensi, putaturque esse Anglicanum. Olim tamen invocationem sanctissimae Trinitatis adhibitam fuisse videmus apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto. Idque ex praxi Ecclesiae Romanae: *De hac re apostolicus apud Romanos ita agit: Postquam pontifex baptizaverit, vel quibus jusserit ipse, levant ipsos infantes in manibus,* etc. Infra: *Et postquam induti fuerint, dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum cum invocatione septiformis gratiae Spiritus sancti.* Oremus: Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare. *Hac finita, facit crucem de chrismate cum pollice in singulorum frontibus, ita dicendo:* In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi. *Respondent omnes:* Et cum Spiritu tuo. Apud Amalarium, lib. I de Offic. eccl., cap. 2, idem habetur: *Dicit Romanus libellus, de quo saepe commemoravimus. Oratione expleta, facit crucem cum pollice ex chrismate in singulorum frontibus, ita dicendo:* In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi, et cum Spiritu tuo. In Ordine Romano praemittuntur haec verba: Confirmo te. *Oratione expleta interrogantibus diaconibus nomina singulorum, pontifex, tincto pollice in chrismate, faciat crucem in frontibus singulorum, ita dicendo:* Confirmo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. R\. Amen. Pax tecum, R\. Et cum Spiritu tuo. In Ordinibus mss. Tiliano, et sancti Germani a Pratis sic habetur: Confirmo te et signo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. **362** Pax tecum, et cum Spiritu tuo. Apud Guillelmum Parisiensem, lib. de Sacramentis, hanc formulam reperire est: Consigno te, et cruce confirmo te. *Quia autem* (inquit) *pontifex dicit, pingendo characterem,* Consigno te et cruce confirmo

te, *intelligenda est consignatio.* Apud Albertum magnum ms. bibliothecae sancti Victoris in Suburbio Parisiensi, in 4 sent., pag. 234, haec forma confirmationis exstat: Confirmo te signo crucis, et chrismate salutis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. In alio Pontificali ms. quod asservatur in Ecclesia Rothomagensi haec videre est: *Tunc faciat crucem in fronte eorum chrisma* (Lege *chrismate) dicens:* Consigno te signo crucis et confirmo chrismate salutis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Pax vobiscum, *vel,* tecum. Et cum spiritu tuo. Tandem in Pontificali Romano sic habetur: Signo te signo crucis, et confirmo te chrismate salutis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; ut implearis Spiritu sancto, et habeas vitam aeternam. R\. Amen. Graeci vero, praemissa hac Oratione, ut habetur in eorum Euchologio, αὐτὸς δέσποτα παμβασιλεῦ εὔσπλαγχνε χάρισαι αὐτῷ καὶ τὴν σφραγίδα, etc., id est: Tu Domine, omnium Rex et misericors, dona ei et signaculum largitionis sancti, et omnipotentis adorandique tui Spiritus. Inter ungendum dicunt σφραγὶς δωρεᾶς πνεύματος ἁγίου, id est, signaculum doni Spiritus sancti. Quae quidem formula exstat in can. 7 concilii primi Constantinopolitani, in quo statuit concilium ut Novatiani, Macedoniani, Apollinaristae, et quidam alii haeretici, qui abjurata haeresi Ecclesiae catholicae reconciliantur, chrismate ungantur in fronte, oculis, naribus, ore et auribus, dicendo: Σφραγὶς δωρεᾶς πνεύματος ἁγίου. Apud Severum patriarcham Alexandrinum, lib. de Ritibus baptismi hanc formam videre licet: Chrismate sancto suavitatis odoris Christi Dei, sigillo verae fidei, complemento pignoris Spiritus sancti obsignatur talis. N. in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ad vitam saeculi saeculorum. Amen.

Hactenus de sacramentis baptismi, et confirmationis. Sed quia multa quae ad baptismi ritus spectare videntur praetermisimus, non abs re erit si his quae scripsimus libellum Theodulphi episcopi Aurelianensis de ordine baptismi subjiciamus, quem ms. ex bibliotheca Corbeiensi habuimus, in quo omnia quae ad sacramentum baptismi spectant, enucleate satis cum mystica interpretatione exponuntur, cui etiam elucidationis gratia quasdam notationes adjungemus.

Theodulphi libellus de ordine baptismi.

«Reverentissimo atque charissimo fratri Joanni episcopo, Theodulfus salutem.

«Praeceptum tuum, vir venerabilis Joannes, peregi; etsi non solerti efficacia, plena tamen obedientia. Praecepisti enim mihi, imo per te charitas praecepit ut quibusdam quaestionibus de ordine baptismi a domino et glorioso imperatore Carolo tibi transmissis breviter et cito responderem. Coarctantibus itaque me hinc brevitate, qua cogebar brevi sermone res magnas expedire, illinc temporis angustia, qua cito quod jusseras adimplere volebam quod jussisti.

«Quod opus utinam esset tam efficaciter expletum quam est libenter susceptum! Quanquam ergo mihi spatiose tractandi, et Patrum volumina revolvendi, quibusdam occupationibus praepedientibus, facultas nulla suppeteret, et me ad jussionem implendam charitas promoveret, de singulis quae mihi occurrere potuerunt, celeri cursu scripsi, et vestrae fraternitati misi, ut si non habuerint responsa emolumentum, saltem obedientia habeat

fructum. Quaestiones interea istae, ut ego te nosse certus sum, a regali celsitudine non sunt factae necessitate discendi, sed studio docendi, nec, ut ipse, his absolutis, de nescitis valeat imbui, **363** sed ut alii de somno desidiosi corporis ad rerum absolvendarum utilitatem valeant excitari; quippe cui hoc semper familiare est, ut exerceat praesules ad sanctarum Scripturarum indagationem et sanam sobriamque doctrinam, omnem clerum ad disciplinam, philosophos ad rerum divinarum humanarumque cognitionem, monachos ad religionem, omnes generaliter ad sanctitatem, primates ad consilium, judices ad justitiam, milites ad armorum experientiam, praelatos ad humilitatem, subditos ad obedientiam, omnes generaliter ad prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam, atque concordiam. His et similibus rebus ille virorum optimus Deo sibi propitio sanctae Ecclesiae fastigium accumulare non cessat, et admirabili in rerum ecclesiasticarum sive civilium administratione strenuus, et sapientiae fonte redundat, et virtus [*Leg.* virtutis] exhibitione triumphat.

Incipiunt capitula

«I. Cur infans catechumenus efficitur. II. Quid sit catechumenus. III. Cur exsufflatur. IV. Cur exorcizatur. V. Cur catechumenus accipit salem. VI. Quae sit interpretatio Symboli secundum Latinos. VII. De credulitate, quomodo credendum sit in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus natum et passum, et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, et caetera quae sequuntur in eo Symbolo. VIII. De scrutinio. IX. Cur tanguntur de sputo nares et aures. X. Cur pectus de oleo ungitur, vel scapulae signantur, vel liniuntur. XI. Quid sit abrenuntiatio. XII. De abrenuntiatione Satanae et omnibus operibus ejus, atque pompis, vel, quae opera diaboli, et pompae. XIII. De sacramento baptismi. XIV. Cur albis induitur vestibus. XV. Cur sacro chrismate caput perungitur. XVI. Cur mystico tegitur velamine. XVII. Cur ab episcopo confirmetur [et] per manus impositionem accipiat septiformis gratiae Spiritum. XVIII. Cur corpore et sanguine Dominico confirmetur

«I. Antiquus mos servatur; quicunque enim ad apostolos credentes baptizandi adveniebant, instruebantur et docebantur ab eis, et instructi, et docti de sacramento baptismatis et de caeteris regulis fidei, accipiebant sacrosanctum mysterium baptismatis. Unde ait Apostolus: *An ignoratis, fratres, quia quicunque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus.* In quibus verbis ostenditur non eos ignorasse sacramenti baptismatis arcana, qui baptizabantur. Sed et Dominus non utcunque ait: Ite, baptizate; sed, *ite et docete omnes gentes, baptizantes eos,* ut nosse possimus primum instruere, et docere eum qui baptizandus est, et postea baptizare. Infantes ergo, et audientes et catechumeni fiunt, non quo in eadem aetate et instrui, et doceri possint, sed ut antiquus mos servetur, quo apostoli eos quos baptizaturi erant primum docebant et instruebant, sicut jam dictum est.

«II. Catechumenus autem audiens, sive instructus interpretatur. Genus enim humanum audit, et instruitur antequam ad baptismum veniat, et quod per Moysen quondam audierat: *Audi, Israel, Dominus Deus unus est.* Et per legem et prophetas instruebatur ad unius veri Dei

cultum: modo per sacerdotum ministerium et audiens efficiatur [*Leg.* efficitur], et [*Leg.* ut] instrui valeat; ut relicto ritu quo creaturae deserviebat, soli creatori Deo deserviat. Sic enim catechumeni in Christum credunt, ut adhuc sua peccata portent: de quibus puto in Evangelio dictum, qui dum crederent in Jesum, ipse Jesus non se credebat eis. Quicunque ergo a Joanne docebantur, sive instruebantur, quia baptismum ejus peccata delere non poterat, catechumenorum typhum [*Leg.* typum] praetulisse noscendi sunt.

«III. In quorum etiam facie a sacerdote per exsufflationem signum crucis fit, ut et diabolus fugetur, et Christo via praeparetur, ut qui illecebrosa persuasione sua generis humani, quod in primordio sui spiraculum vitae acceperat, habitator erat, ejus virtute et sacratissimo signo, per ministerium sacerdotum, ut exire cogatur, qui **364** et in discipulos suos insufflasse, et Spiritus immundos increpasse legitur.

«IV. Unde et exorcizatur idem malignus Spiritus ut exeat et recedat ab illo plasmato [*Leg.* plasmate] quod jamdudum per peccatum primi hominis possidebat. Et quia *non est,* juxta Apostolum, *conventio Christi ad Belial, nec societas luci ad tenebras,* egrediebantur tenebrae, et lux vera Christus ingrediebatur. Qui et in Zacharia typice propter peccata nostra, quae in corpore suo portavit, sordida vestimenta habuisse legitur; et increpans Satan [*Leg.* Satanam] Jerusalem elegit sanctam, videlicet Ecclesiam, quae est visio pacis, quam quotidie prole nova fecundat, cui per prophetam dicitur: *Filii tui de longe venient, et filiae tuae in latere surgent.* Exorcismus praeterea est sermo increpationis. Unde in Actibus apostoloruum exorcistae fuisse leguntur, et sancta Ecclesia inter gradus ecclesiasticos exorcistarum etiam ministerium habet. Sciendum namque est quia cum exorcizatio fit, ille procul dubio exorcizatur qui et baptismo et saluti fidelium, et omnibus virtutibus ejus contrarius est. Illo enim exorcizato sive expulso, divini verbi condimentum credentibus datur.

«V. Et idcirco hi qui baptizandi sunt salem in sacramento accipiunt, ut ejus gustu condimentum sapientiae percipiant, neque a sapore Christi desipiant, et sint insulsi et fatui. Qui enim dixit discipulis suis: *Vos estis sal terrae,* ipse dixit: *Nemo mittens manum suam in aratro, et respiciens retro, regno coelorum aptus esse potest.* Ut autem qui baptizantur regno coelorum apti sint, et ne praeterita peccata iterantes respiciant retro, et efficiantur statua salis, et remanentes insensati exemplo poenae suae alios condiant, debent accipere salem sapientiae, ut quidquid in eis fluxum et fluidum est verbi Dei sale curetur, et juxta Apostolum memores esse uxoris Loth. Et sicut Elisaeus salis immissione sterilitatem aquae curavit, ita nimirum verus Elisaeus Dominus noster Jesus Christus verbi sui sapore fluidam generis humani sterilitatem ad dulcem fidei et bonorum operum saporem perducit: cujus fidei firmitas tunc jam clare lucescit, cum is qui audierat solius Dei cultum esse tenendum, unde audiens vocatus est; et instrui coeperat de verae religionis cultu, unde catechumenus vocatus est; et per exsufflationem, et exorcizationem, et maligno Spiritu [*Leg.* Spiritui] erutus est, et in datione salis jam habere coepit gustum divini verbi. Tradatur [*Leg.* Traditur] ei Symbolum, id est verae fidei integra et inconvulsa confessio, ut domus, prisco [*Leg.* a prisco] habitatore derelicta, fide ornetur; et de qua spinae incredulitatis evulsae sunt, incipiant in ea verae fidei documenta plantari. Prius enim evellendae sunt incredulitatis suae vitiorum spinae, et postea plantanda sunt fidei et bonorum operum rudimenta. Unde et Dominus ante faciem filiorum Israel septem gentes typhum [*Leg.* typum] vitiorum tenentes contrivit, in quarum loco in typho [*Leg.* typo] virtutum Israeliticum populum collocavit. Et ad Jeremiam prophetam

dicit: *Ecce constitui te hodie super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et dissipes, et disperdas, et aedifices, et plantes.* Prius enim dixit evulsionem, et destructionem, et dissipationem, et dispersionem; et postea subjecit aedificationem, et plantationem. Et per eumdem prophetam ait: *Sicut vigilavi super eum, ut evellerem, et demolirer, et dissiparem et dispergerem, sic vigilabo super eos, ut aedificem, et plantem.* Et hoc ideo, quia post exorcizationem et exsufflationem Symboli, sequitur traditio.

«VI. Quod Symbolum Latine indicium, vel signum, vel collatio interpretatur. Indicium, quia per id indicatur fidei integritas; signum, quod ab eo bene retento et intellecto fideles ab infidelibus discernuntur; collatio, quia in eo apostoli omnem fidei integritatem contulerunt. Quod autem omnes pari fidei sinceritate corde retinebant, ore confessi sunt, et singuli proprias sententias conferentes Symbolum, id est totius fidei collationem ediderunt. Discessuri enim ab invicem normam futurae praedicationis **365** in commune statuerunt, ne, localiter ab invicem discedentes, diversum aliquid vel dissonum praedicarent. Decentissimum namque et utile erat, ut quibus erat una anima et cor unum in Domino, et quos sancti Spiritus afflatus vegetabat, unius etiam fidei confessio exornaret. Nec enim dirimi in aliquo vel poterant, vel debebant, qui unius fidei vinculo nectebantur. Plerumque [*Leg.* plerique] interea Verbum abbreviatum, per Isaiam prophetatum, in Symbolo et Oratione Dominica intelligi volunt. In altero enim fidei, in altero precum continetur integritas, ut et in duodecim verbis duodecim apostolorum doctrina, et in septem petitionibus omne contineatur quidquid ad praesentis et futurae vitae pertinet dispensationem. Quamvis etiam totius doctrinae verbum dici possit abbreviatum quia quod prius lex et prophetae continebant in latitudine praeceptorum veniens Dominus pronuntiavit, et dixit: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum tanquam teipsum. In duobus mandatis tota lex pendet et prophetae.* In quo evidenter prophetas et legem duobus his sermonibus breviavit. Haec de Symbolo et nomine ejus dicta sunt.

«VII. Caeterum fides quae in hoc Symbolo continetur ita ab his qui baptizandi sunt intelligi debet, ut credant in Deum Patrem omnipotentem, creatorem omnium visibilium et invisibilium, qui solus, quia non est de alio, ideo appellatur ingenitus; et Jesum Christum Filium ejus, per quem omnia facta sunt, verum Deum, Unigenitum, verumque Dei Filium, non factum, aut adoptivum; sed genitum, et unius cum Patre substantiae, atque ita per omnia aequalem Deo Patri, ut nec tempore, nec gradu, nec potestate esse possit inferior, tantumque esse illum qui est genitus quantus est ille qui genuit. Credant etiam eum natum de Spiritu sancto, et Maria semper virgine, id est ut, Spiritu sancto cooperante, verum sibi corpus ex Virgine, id est Dei Filius assumpserit, ut qui erat in divinitate Dei Patris Filius, ipse factus sit in humanitate hominis matris filius. Credant etiam eum descendisse ultimo tempore pro redemptione mundi a Patre, qui nunquam desiit esse cum Patre; et hominem verum factum, ut humanum genus homo liberaret, et ipse qui ab initio aeternitatem cum Patre et Spiritu sancto possidet, in fine saeculorum perfectum naturae nostrae hominem susceperit, et Verbum caro factum sit, assumendo humanitatem, non permutando divinitatem. Credant etiam eum pertulisse passionem et mortem non in virtute divinitatis, sed in infirmitate humanitatis; mortuum vera carnis morte, resurrexisse vera carnis resurrectione, et resurrectione sua spem nobis resurrectionis contulisse; ita duntaxat ut sicut ille tertia die resurrexit vivus a mortuis, ita et nos in fine saeculorum resurgamus in eadem qua nunc vivimus carne. Credant etiam eum in eodem corpore quod de Virgine assumpsit et passionem

sustinuit et resurrexit, ascendisse in coelum, et in eodem et nunc esse, et ad judicium venturum esse, et, resuscitatis omnibus, dare aliis pro peccatis supplicii aeterni sententiam, aliis pro justitiae meritis aeternae beatitudinis praemium. Credant et in Spiritum sanctum Deum verum ex Patre Filioque procedentem, aequalem per omnia Patri et Filio voluntate, potestate, aeternitate, substantia; nec esse in hac sancta Trinitate ultos gradus quibus aliquis inferior superiorve dici possit. Credant etiam sanctam Ecclesiam catholicam, id est universalem; non in sanctam Ecclesiam, ut credentes in Trinitatem. Credant ejusdem sanctae Trinitatis domum esse sanctam Ecclesiam; a cujus communione discedentes schismatici et haeretici vocantur, aeterna [*Leg.* in aeterna] damnatione ponuntur. In ejus vero communione permanentes, et membra Christi esse, et remissionem peccatorum percipere, ut [*Leg.* et] ad vitam aeternam pertinere. Quia ergo parvuli necdum ratione utentes haec minime capere possunt, oportet ut cum ad intelligibilem aetatem pervenerint, doceantur, et fidei Sacramentis, et confessionis suae mysteriis, ut ea et veraciter credant, et diligenti cura custodiant. Confessionem suam plane diximus, quia quamvis **366** illi necdum loqui possint, pro illis et confitentur et loquuntur qui eos de lavacro fontis suscipiunt: nec immerito; dignum est ut qui aliorum peccatis obnoxii sunt, aliorum etiam confessione per mysterium baptismatis remissionem originalium percipiant peccatorum.

«VIII. Qui vero illius sunt jam aetatis ut rationem credulitatis suae reddere possint, diligenti examine scrutandi sunt, utrum veraciter credant, an alicujus falsitatis in eis macula celetur, necdum [*Leg.* nedum] aut timore aut favore terrenarum potestatum, aut acquisitione quarumdam rerum ad baptismatis sacramentum ignorantibus ministris Ecclesiae perveniunt, tradatur sanctum canibus, et margaritae mittantur inter porcos, et lupi ovina pelle vestiantur. Hunc enim morem Ecclesia servare consuevit, ut per aliquod dierum spatium hi qui in solemnitate paschali baptizandi sunt scrutentur, ut instructis et doctis, et simplici corde ad fidem veram venientibus vitae sacramenta impertiantur; quibus, ut aptiores inveniantur baptismatis sacramento, et eorum fides probabilior sit, quaedam fiunt corporaliter quae spiritali gustu degustata mysticum quid et spiritale sapiant.

«IX. Tanguntur itaque de sputo nares, et aures, et dicis, Effeta; nares, ut Christum in odore unguentorum sequantur, et dicant: *trahe me, post te curremus;* et cum Apostolo profiteantur dicentes: *Christi bonus odor sumus Deo;* et illius membra efficiantur cui dicitur: *Et odor vestimentorum tuorum super omnia aromata.* Quem odorem tunc bene habere poterit [*Leg.* poterunt], sicut Maria, quae interpretatur domina, sive luminatrix, alabastrum unguenti, hoc est sacrae fidei puritatem, et ungueant [*Leg.* ut ungant] pedes Jesu, apostolorum videlicet monita complentes, vel praedicatorum quorumlibet, per quos Christus nambulat; et domus, mundus videlicet, sive universitas sanctae Ecclesiae eorum bona opinione, quasi quodam dulci et suavi odore, repleatur; et quia plerumque odoris suavitas et diversa thymiamata dissolutis et amatoribus conveniunt, isti e contrario et continentes, et Christi amatores effecti, illius solummodo salutiferum semper amplectantur odorem. Tanguntur et aures, ut audientes verba Dei, et facientes ea, similes sint, secundum Evangelium, *viro sapienti, qui aedificavit domum suam supra petram;* et spiritali auditu semper spiritalia auscultent, ut cum David dicere possint: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus;* et cum Isaia: *Dominus Deus aperuit mihi aurem: ego autem non contradico, retrorsum non abii,* ut quae spiritaliter dicuntur audientes, ad spiritalium operum emolumenta perveniant. Cum itaque Dominus in Evangelio dicit: *Qui habet aures audiendi, audiat,* et Joannes in Apocalypsi sua: *Qui habet aures audiendi, audiat quid Dominus dicat Ecclesiis,* hic non aures carnales, sed spiritales

quaeruntur, et per aurium nomen interioris hominis auditus designatur. In sacro etenim eloquio plerumque per membra corporis spiritalis animae virtutes intelliguntur. Quia ergo divinitas hominem assumens quoddam ex commistione duarum substantiarum in una Dei Filii persona collyrium fecit, unde genus humanum, quod caecum a primis parentibus natum erat, illuminaret, * non [*Leg.* nunc] a sputo aures tanguntur, et nares, ut exspuens linguam muti tetigerat, et sputo lutum fecerat, et oculos caeci nati aperuerat; nunc per ministerium sacerdotum et auditum spiritalem his qui baptizati sunt tribuat, et recte loquendi, id est fidem veram confitendi facultatem praebeat, et nares, quibus bonum Christi odorem capiant, aperiat. Pectus enim illius qui baptizatur refertum semper esse debet, et divini odoris nectare, et spiritali unctione delibutum.

«X. Unde etiam his qui baptizandi sunt, pectus de oleo et scapulae tanguntur, ut illius olei sancti videlicet Spiritus unctione liniti de quo Apostolus ait: *sicut unctio ejus docet nos de omnibus,* ante et retro muniti, id est contra omnia prospera sive adversa sint circumspecti, et coelestium animalium imitatione ante et retro pleni sint oculis, id est praeteritum et futurum respicientes, salutis suae custodiam non amittant. Tangitur eis pectus, **367** ut cum David dicere possint: *Et misericordia ejus praeveniat me.* Tanguntur scapulae, ut cum eodem dicant: *Et misericordia ejus subsequatur me.* Id est, anteriora, ut bene velint; posteriora, ne frustra velint. Bene autem velle et perficere a Deo nobis datur, a quo est omne datum optimum, et omne donum perfectum. Et quoniam in cordis nomine saepe mens designatur, sicut est illud: *in toto corde meo exquisivi te,* et in olei nomine intelligitur unctio sancti Spiritus, sive opera luminis et misericordiae, cordis locus unctione utrinque munitur, id est anterius et posterius, ut undique mens Christiani et pinguedine sancti Spiritus, et operibus luminis et misericordiae exuberet.

«XI. Quibus bene exuberat, si abrenuntiando diabolo, et operibus ejus, dominationem illius aspernetur, et jugum quod se premebat illius olei unctione fatiscat; et impleatur illud propheticum: *Computrescet jugum a facie olei* **(Isai. X)**. Abrenuntiare etenim poni solet pro eo quod est spernere, rejicere, contradicere, sive aliud quidquid hoc verbo in hoc sensu exprimi potest. Quamvis enim illius verbi quod est *nuntio* sensus in promptu sit cum sine praepositione profertur, et accepta praepositione interdum a sua significatione non longe recedat, ut est illud, *narrabo et renuntiabo;* interdum vero in alium sensum vertatur, ut est illud: *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quae possidet non potest meus esse discipulus;* abrenuntiare tamen semper in eo sensu poni consuevit quem superius diximus. Abrenuntiare etenim se fatetur Satanae, et omnibus operibus ejus, et omnibus pompis ejus. Quam abrenuntiationem recte confessio sanctae Trinitatis sequitur, ut ubi abundavit peccatum, superabundet gratia, et ubi computruit jugum diaboli a facie unctionis Spiritus sancti, adveniat illius jugum, qui dixit: *Discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris; jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Satanas enim, qui et diabolus nuncupatur, a fidelibus abrenuntiatur, ut Domino Salvatori liberius serviatur, quia, juxta ejusdem Domini vocem, *nemo potest duobus dominis servire.*

«XII. Abrenuntiatur etiam operibus ejus, quia opera illius contraria sunt operibus Salvatoris; et quia ille armis suis, id est vitiis, genus humanum sibi subjecit, Dominus armis suis, id est virtutibus, illum debellavit. In illius enim militia, id est peccatis nostris, servitus permanens [*Leg.* permanentem] accepit mortem; in istius militia, id est virtutibus, accipimus vitam aeternam. Septem itaque principalia vitia, quibus diabolus genus humanum infestat, non

incongrue opera Satanae dicere possumus, quibus opponuntur septem principales virtutes, quae opera sunt procul dubio salutaria. Nec minus interea pompis ejus abrenuntiatur, quae utique opera sunt Satanae. Sed eo quasi discerni videntur a caeteris operibus ejus, quia in ejus superbia, cujus ille auctor, et quae eum dejecit, quodammodo designatur. Pompae igitur ejus sunt ambitio, arrogantia, vana gloria, et caetera hujuscemodi, quae de fonte superbiae procedere dignoscuntur. Pompam enim ambitionem sive jactantiam et his similia intelligi debere propheticus sermo demonstrat, cum dicit: *Vae qui opulenti estis in Sion et confiditis in monte Samariae, optimates capita populorum, ingredientes pompatice domum Israel.* Sed et Clemens Prudentius disertissimus atque christianissimus poeta in hac significatione pompam posuit in libro Psychomachia, ubi ait: Pompa ostentatrix vani splendoris inani
Exuitur nudata peplo.
Quamvis ergo omne peccatum superbia dici possit, quia quando quis peccat Deo qui peccare prohibuit contraire videtur, aliud tamen est desidiose, aliud malitiose, aliud scienter, aliud ignoranter, aliud negligenter, aliud arroganter peccare. Quolibet autem modo quis peccet, si poenitere contemnit, in magnum se superbiae baratrum immergit; de quo nonnisi per confessionem peccatorum suorum, et emendationem morum, et salutaris poenitentiae adminiculum **368** egredi potest. Duobus enim modis homo Deo superbit, cum aut praeceptis ejus inobediens existit, ea quae prohibita sunt committit, aut commissa poenitere negligit. Unde sive hi qui baptizandi sunt, sive nos qui baptismi sacramentum jam percepimus, ante oculos ponere debemus pactum quod cum Deo in baptismate fit, ubi abrenuntiatur Satanae, et operibus ejus, et pompis ejus; quod pactum tunc irritum fit, si aut in fide quis permanendo vitiis, aut a fide exorbitando, idolorum cultibus aut haeresum erroribus subdatur.

«XIII. Quia igitur constat pactiones credentium esse duas, unam in qua abrenuntiatur diabolo, et pompis ejus, et omnibus operibus ejus; in altera qua se credere confitentur in Patrem, et Filium, et in Spiritum sanctum; oportet has inconvulsae mentis intentione teneri, et ut temerate [*Leg.* intemerate] custodiri possint, illius semper adjutorium quaerere qui baptismi sacramentum ad salutem generis humani contulit, cujus mysterium, et in veteri testamento per Moysen praefiguratum est, cum populus in nube et in mari baptizatus est, et in novo per Mediatorem Dei et hominum apertissime demonstratum. Ipse enim ait: *Quoniam nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non poterit introire in regnum coelorum.* Et Joannes de eo ait: *Ego baptizo vos; veniet autem,* etc., *ipse vos baptizavit* [Id est, *baptizabit] in Spiritu sancto et igni.* Per hoc qui nascimur mundo, renascimur Deo, et qui per peccatum eramus filii irae, per gratiam efficimur filii Dei. Hac enim tinctione et hoc lavacro Ecclesia vegetatur. Ex osse parentis protoplasti mulier aedificata est; ex latere Christi in cruce dormientis Ecclesia formata est. Profluxerunt enim ex ejus latere sanguis et aqua, duo sanctae Ecclesiae praecipua sacramenta, ut in altero consecratio, in altero mundatio eidem tribueretur Ecclesiae. Regeneramur namque ex lavacro, ut consecramur et sanguine. Unde et populus mare Rubrum transiit, quia baptismus Christi sanguine consecratur. Quia ergo elementum aquae in hoc mundo omnibus elementis purgandi, vivificandi, recreandi gratia aptius est, non immerito ei baptismi dignitas confertur, quia et regenerandorum hominum efficaciam cum Spiritus Dei in mundi primordio super id ferebatur, concipiebat, et purgandorum, cum ex latere Christi proflueret, dignitatem capiebat. Per hoc etenim visibile elementum res illa invisibilis signatur, ut sicut aqua purgatur exterius corpus, ita latenter ejus ministerio per Spiritum sanctum purificetur et animus. Invocato namque Deo, descendit Spiritus sanctus de coelis, et sanctificatis aquis, tribuit eis vim purgationis. Inde homo ad imaginem reparatus sanctae Trinitatis, ad quam conditus fuerat, expellitur; et qui vetus in eas per peccatum primi

hominis intraverat, novus ex eis per Christi gratiam egreditur, et Spiritu gratiae in melius immutatus longe aliud quam fuerat efficitur. Foedus enim erat deformitate peccatorum, ibi redditur pulcher dealbatione virtutum. Nullatenus itaque baptismi mysterium perfici potest, nisi sub invocatione sanctae Trinitatis, quia et Dominus ad apostolos dixit: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Et idem Dominus hoc sacramentum firmavit, cum in suo baptismate Pater declaratus est in voce, Filius in corpore, Spiritus sanctus in columbae ostensione. O praeclarum et admirabile sacramentum, quod de filiis irae facit filios Dei, de veteribus novos, de foedis pulchros! in quo et regeneramur, et purgamur, et exemplum mortis Christi imitamur. Quomodo ergo hoc exemplum imitemur dicat Apostolus: *An ignoratis,* inquit, *quia quicunque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus. Consepulti ergo sumus cum illo per baptismum in morte, ut quemadmodum resurrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.* Morimur ergo peccato, quando abrenuntiamus diabolo, et omnibus quae ejus sunt. Consepelimur Christo, cum sub invocatione sanctae Trinitatis sub trina mersione in fontem lavacri, quasi in quoddam sepulcrum descendimus. Consurgimus Christo cum exuti omnibus peccatis de fonte, **369** quasi de sepulcro, egredimur. Sed neque mysterium trium dierum ac noctium, quibus in sepulcro Jesus fuisse legitur, praeteritur, cum invoti [*Leg.* invocata] sancta Trinitate, quae utique vera lux est, in fontem descendimus. Lux est enim Pater, et in lumine ejus, qui est Filius, lumen videmus Spiritum sanctum. Facimus autem et tres noctes, cum tenebrarum et ignorantiae patre [*Leg.* patri] una commendatio [*Leg.* cum mendacio], quod ex eo natum est, quod mendax est, sicut et pater ejus, contradicimus. Sed et tertio loco spiritum erroris destruimus, qui inspirat pseudoprophetas, ut dicant: Haec dicit Dominus, quos Dominus non misit. Destruimus enim haec, et conculcamus, si consepulti sumus Christo, etiam secundum illud quod ipse dicit: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici.* Quae singula ita sunt contraria sanctae Trinitati, ut nox diei, et tenebrae luci, ut mendacium veritati. Fons quoque baptismi similitudinem gerit sepulcri Christi, quod novum fuisse legitur. Quia quicunque in eo consepelitur Christo, et ei consurgit, secundum eumdem Apostolum, in novitate vitae ambulare debet. Cujus fontis septem gradus, tres in descensu tres noctes, et tres in ascensu tres dies significare videntur, de quibus superius dictum est. Septimus vero, qui et quartus, ille est de quo quidam ait: *Et aspectus quarti similis Filio Dei,* qui fornacem ignis exstinguit, qui est stabilimentum pedum, fundamentum aquae, in quo, juxta Apostolum, inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Idcirco autem baptismus non iteratur, quia et Christus non amplius quam semel moritur. Peccata enim quae post baptismum committuntur poenitentiae lacrymis, eleemosynis, et caeteris bonorum operum exhibitionibus, non baptismatis iteratione delentur. Dominico interea corpori sepeliendo mundissima linteamina, et aromata adhibentur, quia et is qui Christo consepeliri desiderat, si jam aetas permittit, quamvis mortuus sit per originale peccatum, quod adhuc portat, debet tamen bonorum operum exhibitione fragrare, mundis indui vestibus, de quibus propheta sacerdotes indui orat cum dixit: *Sacerdotes tui induantur justitiam.* Si ergo antequam renascatur, et originali peccato purgetur, et Christo consepeliatur, debet fragrare, odorem praestare, et mundissimis vestibus indui; quanto magis renatus, purgatus, Christo convivificatus, in novitate vitae ambulans, nova creatura effectus, et odoris fragrantia exuberare, et candidorum vestimentorum clarescere debet nitore!

«XIV. Ut ergo nos, qui mundo morimur, Christo consurgimus, bonorum operum nitore induamur, et coelestium gaudiorum spe confirmemur, decentissima ratione angelus qui ejus

resurrectionem nuntiat in albis vestibus sedere describitur; et qui ejus reditum apostolis nuntiant in albis vestibus apparent, et nos albis post baptismum induimur vestibus, ut munditiam teneamus in opere, quam accepimus in regeneratione, servantes et nostram innovationem, et angeli splendoris decorem [*Leg.* ut], dentur nobis singulae stolae albae, spes videlicet immortalitatis, et aeternae felicitatis, ut cum propheta dicere possimus: *Gaudens gaudebo in Domino; et exsultavit Spiritus meus in Deo meo, quia induit me vestimentum salutis, et indumentum justitiae circumdedit me.* Ille vestimenta ista nos custodire faciat, qui ea dedit, ut de nobis dici possit quod in Apocalypsi scriptum est: *Beatus qui vigilat, et custodit vestimenta sua.* Quia ergo omnia in baptismi ratione redolent mysteriis, et exuberant sacramentis, opportunum erat ut novus homo nova acciperet vestimenta, et, purgatus veteris noxae colluvione, candidarum vestium indueretur nitore. Moyses enim Aaron et filios ejus prius aquis lavit, et post lineis induit vestimentis, quia et noster verus Moyses, qui populum de Aegyptia servitute, de gentilitatis videlicet errore liberat, qui est Mediator Dei et hominum, sui nos inenarrabili sacramenti unda purificat, et bonorum operum indumentis exornat. Cujus facies, manifestatio videlicet Divinitatis ejus, testimonio legis et prophetarum in monte Ecclesiae, ut sol, resplendet, et vestimenta ejus, id est sancti omnes efficiuntur, sicut **370** luna [*Leg.* lana] alba, vel sicut nix. Cui cum Apocalypsi gratias agamus, qui lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo, et fecit nostrum [*Leg.* nos] regnum sacerdotes [*Leg.* et sacerdotes] Deo et Patri suo, cui est gloria in saecula saeculorum. Hoc etenim regnum, et sacerdotium, et visibili chrismatis unguento per ministerium sacerdotum, et invisibili Spiritus sancti gratia a Domino linitur.

«XV. Cujus unguenti sacramentum a Moyse primum, jubente Domino, in Exodo legitur compositum, et in Novo Testamento a Domino veraciter declaratum, qui unctus est a Patre oleo laetitiae prae consortibus tuis [*Leg.* suis], cui non ad mensuram dat Deus Spiritum; quoniam in ipso habitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter. Ipsi enim Ecclesia dicit: *Oleum effusum est nomen tuum, ideo adolescentulae dilexerunt te.* Quia videlicet et a chrismate Christi, et a Christo Christianorum nomen exortum est. Ante adventum etenim ejus reges solummodo ungebantur et sacerdotes, qui etiam Christi vocabantur; post adventum vero ejus non solum reges et sacerdotes, sed omnis hac unctione consecratur Ecclesia, quia constat eam esse regnum et sacerdotium, et filios ejus reges et sacerdotes. Baptizatorum itaque capita chrismate liniuntur, et [*Leg.* ut] in regno et sacerdotio Ecclesiae delibuti, et Christiani nominis praerogativam accipiant, et ejus membra qui eos redemit et eorum caput est effici valeant.

«XVI. Quia igitur idem Redemptor noster Rex est cui per Prophetam dicitur: *Regnum tuum, Domine, regnum omnium saeculorum, et dominatio tua in omni generatione et generationem,* qui diabolum, mortem et mundum mirifice triumphavit; et Sacerdotes [*Leg.* sacerdos est], cui per eumdem Prophetam dicitur: *Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech,* qui se Deo Patri in sacrificium obtulit; decentissimum est ut sancta ejus Ecclesia, quae utique corpus ejus est, et regnum sit et sacerdotium, et nos in ea regenerati, qui ejus membra sumus, reges simus et sacerdotes: reges, ut et contra diabolum viriliter dimicemus, et administrationem vitae nostrae admirabili dispensatione gubernemus; et sacerdotes, ut in templo Dei sancto, quod sumus nos, altare fidei aedificantes bonorum operum ei hostias pacificas offeramus, et cum Apostolo dicamus: *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni Benedictione spiritali in coelestibus, in Christo.* De quo altari fumus Orationum nostrarum ei quotidie ascendat, juxta illud quod ait

Propheta: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Capita itaque eorum qui regenerantur ex aqua et Spiritu sancto mystico velamine tegunt, ut eis per Petrum dicatur: *Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.* Ut hoc velamine, et diadema regium, et sacerdotalis capitis velamentum significetur; et quia per caput mens plerumque in sacro eloquio accipi solet, juxta illud: *Respicite et levate capita vestra,* mens renatorum et regiae dignitatis habeat ornamenta, et sacerdotalis verticis habeat tegumentum, ut et contra vitia sacerdotali velamine muniatur, et virtutum gemmis spiritaliter exornetur, et unctione sacrosancti chrismatis liniatur: quibus etiam septiformis gratiae Spiritus per chrismatis unctionem conceditur, ut non solum sancti Spiritus, qui unius est cum Patre et Filio substantiae, sed totius sanctae Trinitatis habitaculum effici mereantur.

«XVII. Quod ergo presbyteris baptizatos chrismate ungere licet, Spiritum vero sanctum per manus impositionem tradere non licet, antiquus iste mos ab apostolis Ecclesiae est traditus. Sic enim scribitur in Actibus apostolorum: *Factum est autem, cum Apollo esset Corinthi, ut Paulus, peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum, et invenisset quosdam discipulos, dixitque ad eos: Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: Sed neque si Spiritus sanctus est audivimus. Ille vero ait: In quo ergo baptizati estis? qui dixerunt: In Joannis baptismate. Dixit autem Paulus: Joannes baptizavit baptismo poenitentiae populum dicens in eum qui venturus est post ipsum ut crederent, hoc est* **371** *in Jesum. His auditis baptizati sunt in nomine Domini Jesu; et cum imposuisset manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur linguis, et prophetabant.* Item alio loco: *Cum audissent apostoli, qui erant Hierosolymis, quia recepit Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem: qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum; nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini. Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum.* Denique sciendum est quia sicut caetera baptismatis sacramenta per sacerdotes visibiliter fiunt, per Deum invisibiliter consecrantur, ita nimirum et Spiritus sancti gratia per impositionem manuum et ministerium episcoporum fidelibus traditur. Presbyteri vero, licet sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent. Hoc autem solis pontificibus deberi ut vel signent, vel Paracletum Spiritum tradant, non solum consuetudo ecclesiastica demonstrat, verum et superior illa lectio Actuum apostolorum, quae asserit Petrum et Joannem esse directos, qui jam baptizatis traderent Spiritum sanctum. Nam presbyteris, sive absentibus sive praesentibus episcopis, baptizare et baptizatos chrismate unguere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum; nec tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, cum tradant [*Leg.* tradunt] Spiritum Paracletum. Qui Spiritus Paracletus septiformis etiam gratiae dicitur, propter septenarii numeri mysterium, in quo summa perfectio intelligitur. Est enim compositus ex toto primo pari, et toto primo impari; ex toto primo pari, qui dividi potest, et ex toto primo impari, qui dividi non potest. Habet enim in septenario [*Leg.* ternario] mysterium Trinitatis, in quaternario Evangelii. Sive enim tres per quatuor, sive quatuor per tres multiplicentur, ad duodenarium numerum surgit. Quia mysterium sanctae Trinitatis, et doctrina Evangelii per duodecim apostolos in quatuor mundi partes, Orientem videlicet et Occidentem, Septentrionem et Meridiem derivata est. Hic enim numerus in sacro eloquio pro perfectione poni consuevit. Consummatis enim Deus operibus suis, septimo die requievit. Et Enoch, qui septimus est ab Adam, cum Domino ambulavit, et ejus translatio spem nobis aeternae requiei contulit. Unde et jubilaeus annus, in quo plenaria requies signatur, septem hebdomadibus conficitur. Septies enim septem fiunt XLIX, qui monade addito nostrae adunationis impletur. Hujus numeri perfectionem Propheta commendat, cum dicit: *Septies in*

die laudem dixi tibi. Quod in alio Psalmo quasi exponens aperit, cum dicit: *Semper laus ejus in ore meo.* Nam et Joannes in Apocalypsi sua quod septem scribit Ecclesiis, generaliter universae catholicae creditur scripsisse Ecclesiae. Unde ipse ait: *Qui habet aures audiendi audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

«De septenario interea numero qui in quibusdam Scripturae locis universitatem seu perfectionem, in quibusdam vero septiformis gratiae spiritum significat, multa et in Veteri et in Novo Testamento habentur, quae persequi longum est. Nunc videamus qualiter Isaias propheta ejusdem Spiritus septiformis dona enumeret. Cum enim de Christo, qui est virga virtutis Domini, prophetaret, ait: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus sapientiae et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum Spiritus timoris Domini.* Super hunc florem, qui de virga Jesse, id est beatae Mariae semper virginis partu egressus est, requievit Spiritus Domini. Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter. Nequaquam per parentes [*Leg.* partes], ut in caeteris sanctis, quibus alii datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae, alii gratia virtutum, et caetera quibus unicuique datur secundum mensuram, sed plenissime. Unde et Apostolus ait: *Non ad mensuram dat Deus spiritum.* Et propheta: *Ecce puer meus quem elegi, electus meus, in quo* **372** *complacuit animae meae; ponam Spiritum meum super eum, judicium gentibus proferet.* Ut enim in eo perpetua habitatione requiesceret, ad eum venit, juxta Joannis Baptistae testimonium, qui ait: *Vidi Spiritum descendentem, quasi columbam, de coelo, et mansit super eum, et ego nesciebam illum; sed qui misit me baptizare, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendentem, et manentem super eum, ipse est qui baptizat in Spiritu sancto.* Qui Spiritus Domini adimpleatur, et Spiritus sapientiae [*Forte leg.* qui Spiritu . . . Spiritu sapientiae], quia de Christo, qui est sapientia Dei, scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil;* et Psalmis [*leg.* in Ps.] canitur: *Quam magnificata sunt opera tua! Domine, omnia in sapientia fecisti.* Et in alio loco, ubi Trinitas aperte demonstratur, scriptum est: *Verbo Domini coeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Quia per Christum, qui est Verbum Domini, id est Patris, de quo scriptum est: *In principio erat Verbum,* coeli, videlicet, sancti praedicatores, qui enarrant gloriam Dei, facti sunt, et Spiritu sancto, qui est eorum consubstantialis, qui ab utroque procedit, omnis virtus eorum. Quia omnium sanctorum ornatus Spiritus sancti inspiratione substat. Et Apostolus scribit: *Christus Dei virtus, et Dei sapientia.* Et in Proverbiis legitur: *Deus in sapientia sua fundavit terram, et paravit coelos in prudentia.* Et quomodo idem sermo Domini vocatur lux et vita et resurrectio; sic Spiritus sapientiae et intellectus, consilii et fortitudinis, et scientiae et pietatis, ac timoris Domini nuncupatur. Non quod diversus sit juxta differentias nominum, sed unus atque idem cunctarum virtutum fons sit atque principium. Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest, nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eruditus, nec plenus timore Domini. Et hoc sciendum est, quod Spiritus Domini, sapientiae et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiae et pietatis, ac timoris Domini, id est septenarius numerus, qui septem oculi in uno lapide dicuntur Zachariae, requiescat super virgam ac florem qui de Jesse, ac per hoc [*Leg.* hunc] stirpe David surrexit. Hunc enim Spiritum, qui a Patre Filioque procedit, idem Dominus apostolis, et per apostolorum et eorum successorum ministerium sanctae suae tribuit Ecclesiae: cujus dona, quanquam eximius [*Leg.* eximii] Spiritus fonte procedant, videntur quodammodo quasdam habere proprietates. Aliud enim est sapere, aliud intelligere. Quia multi aeterna quidem sapiunt, sed haec intelligere minime possunt. Sapientia ergo mentem quam insederit de aeternorum spe aeternitudine replet. Intellectus eo quod secreta

penetrat, cor quod tetigerit, reficiendo, ejus tenebras illustrat. Consilium dum esse aliquem praecipitem prohibet, ratione animum replet. Fortitudo vero cum adversa non metuit, trepidanti menti fiduciam praebet. Scientia cum ignorantiam fugat, lumine suo eum quem repleverit illustrat. Pietas misericordiae operibus eum quem repleverit exuberare concedit. Timor dum premit mentem, ne de praesentibus superbiat, de futuris illam spei refectione confortat. Sic enim quodam adminiculo sui invicem sibi succurrunt, ut dum alia aliae suffragatur, vitae ordo et status decentissime componatur. Minor quippe est sapientia si intellectu careat, et valde inutilis intellectus est, si ex sapientia non subsistat, quia cum altiora sine sapientiae pondere penetrat, sua illum levitas gravius ruituram levat. Vile est consilium, cui robur fortitudinis deest, quia quod tractando invenit, carens viribus usque ad perfectionem operis non perducit; et valde fortitudo destruitur, nisi per consilium fulciatur, quia quod [*Leg.* quo] plus se posse conspicit, eo virtus sine rationis moderatione deterius in praeceps ruit. Nulla est scientia, si utilitatem pietatis non habet, quia dum bona cognita exsequi negligit, se ad judicium arctius stringit. Et valde inutilis est pietas, si scientiae discretione caret, quia dum nulla hanc scientia illuminat, quomodo misereatur ignorat. Timor quoque ipse has etiam virtutes si non habuerit, ad nullum opus procul dubio bonae actionis surgit; **373** qui dum ad cuncta trepidat, ipsa sui formidine bonis omnibus torpens vacat.

Summopere itaque observandum est, et ipsius sancti Spiritus adjutorium implorandum, ne sapientia elevet; ne intellectus, dum subtiliter currit, aberret; ne consilium, dum se multiplicat, confundat; ne fortitudo, dum fiduciam praebet, praecipitet; ne scientia, dum novit ut [*Leg.* et] non diligit, inflet; ne pietas, dum se extra rectitudinem inclinat, intorqueat; ne timor, dum plus justo trepidat, in desperationis foveam mergat.

Sciendum sane quod hae donorum spiritalium distributiones in corpore Christi, quod est Ecclesia, his fulciantur adminiculis; in eo vero, qui est fons luminis et origo bonitatis, plene atque perfecte, incomparabiliter atque ineffabiliter regnent. Sapientia namque, quae et in Virginis utero sibi corpus, et in mundo Ecclesiam aedificavit, habet Spiritum sapientiae, quo omnia sapienter; intelligentiae, quo cuncta arcana secretorum rimatur; consilii, quo cuncta cum magna dispensatione gerit, quia est magni consilii angelus; fortitudinis, quia attingit omnia a fine usque ad finem fortiter, et a nullo vinci potest; scientiae, quia nihil ignorat, exceptis his quibus dicturus est nescio vos; pietatis, quia hominem, quem bonitatem [*Leg.* per bonitatem] creavit, in justitia damnavit, pietate redemit; timoris, propter eos qui timore Domini indigent, quia parvuli sunt, quibus per prophetam dicit: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos.* Quia ergo ille, ad infirma nostra descendens, exinanivit semetipsum; formam servi accipiens, humiliavit semetipsum usque ad mortem, et inclinavit semetipsum, ut nos jacentes ad se erigeret, non inconvenienter Spiritus Domini, qui super eum requiescit, a sapientia incipit, et per decentissimos gradus ad timorem usque descendit. Nos vero a timore quem foras charitas mittit, venientes ad timorem castum qui permanet in saeculum saeculi, pervenimus, ad pietatem [*Leg.* a pietate], ut pietatis operibus exornati veniamus ad scientiam non quae inflat, sed quam charitas aedificat, a scientia ad fortitudinem, ut scientiae decore exornati fortiter contra vitia dimicemus; a fortitudine ad consilium, ut ea quae fortiter agimus consilii gravitate muniamus; ut actibus nostris consilio obtemperatis [*Leg.* attemperatis], ad arcana intellectus intrantes ad eam veniamus sapientiam quae initium habet timorem Domini, ut sapienter omnia complentes, et intellectum bonum faciendo habentes, illi sapientiae admitti valeamus per quam facta sunt omnia, quae et ante saecula a Patre ineffabiliter genita est, et in fine saeculorum carnem,

nostrae salutis causa, dignata est accipere, cum carnem fidelibus suis edendam tribuit, cum dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.*

«XVIII. Propter hanc vitam adipiscendam et baptizamur, et ejus carne pascimur, et ejus sanguine potamur. Quia nequaquam possumus in ejus corpus transire, nisi his sacramentis imbuamur. Sic enim ipse ait: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus; et qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo.* In illo est enim sacrificium salutare. Quod et in veteri testamento Melchisedech rex Salem in typo corporis et sanguinis Domini obtulit, et in novo idem Mediator Dei et hominum antequam traderetur, adimplevit, cum accipiens panem et calicem, et benedicens eis, et tradens discipulis suis, haec in sui commemorationem fieri praecepit. Hoc ergo mysterium offerre de sacrificii relictis ac finitis veteribus hostiis Ecclesia celebrat, offerens panem propter panem vivum qui de coelo descendit, vinum pro eo qui dixit: *Ego sum vitis vera,* et [*Leg.* ut] per visibilem sacerdotum oblationem, et visibilem [*Leg.* invisibilem] Spiritus sancti consecrationem, panis et vinum in corporis et sanguinis Domini transeant dignitatem. Cui sanguini admiscetur aqua, sive quia de latere Domini cum sanguine fluxit; quia, ut majores intelligi volunt, sicut per vinum **374** Christus, ita et per aquam populus significatur. Vinum enim et aqua inseparabiliter in calice miscentur, quia et Ecclesia capiti suo inseparabiliter injuncta cohaeret. Morem ergo accipiendae Eucharistiae a Domino traditum Ecclesia tenet, ut cum ex aqua et Spiritu sancto quis renascitur, corpore Domini pascatur, et sanguine ejus potetur; ut in corpore Christi trajecto ille maneat, et Christus in eo; ut istius cibi fortitudine roboratus, exemplo Eliae, veniat usque ad montem Dei, Christum videlicet, qui mons domus Domini praeparatus in vertice montium, et ejus dono ad aeternae beatitudinis gloriam peraccedat, ubi satietur in bonis desiderium ejus, et cum Propheta dicere possit: *Ego autem cum justitia apparebo in conspectu tuo, satiabor cum manifestabitur gloria tua.*» Hactenus Theodulphus de ordine baptismi, in quem paucula haec notare libuit.

In epistola dedicatoria auctor se Theodulphum nominat, qui sane non est alius quam Theodulphus episcopus Aurelianensis, qui doctrina et pietate floruit, imperantibus Carolo Magno (cujus meminit in hac epistola) et Ludovico Pio. Joannes ille cui libellum dedicat Theodulphus, fuit episcopus Arelatensis ipsi Theodulpho aequalis sub iisdem imperatoribus. Illius mentio fit in praefatione concilii Arelatensis VI, sub Carolo Magno celebrati. Mittitur cum Theodulpho praefato a Ludovico Pio obviam Stephano IV papae Rhemos appropinquanti, ut testatur auctor Vitae Ludovici Pii, quem nonnulli Ademarum esse putant. In eadem epistola haec vocabula, *quod jussisti,* redundare videntur. Primates sunt regni proceres, magnates, summates, legis Visigothorum lib. III, titul. I, l. 5, *Ut quicunque ex palatii nostri primatibus.*

Cap. 1 agitur de catechumenis. Quid sit catechumenus docet sanctus Isidorus lib. VIII Orig., cap. 14: *Catechumenus dictus pro eo quod adhuc doctrinam fidei audit, necdum tamen baptismum percepit; nam* Κατηχούμενος *Graece auditor dicitur.* Quod etiam clarum est ex Luciano, in Philopatri: Ἀλλὰ κατηχούμενος πείθου παρ᾽ ἐμοῦ, εἴπερ ζῆν χρῄζεις εἰς τὸν αἰῶνα. Id est: et catechumenus factus a me persuadearis, si in aevum vivere cupis. Quare a Latinis Patribus catechumenus dicitur *auditor, et audiens.* Ita loquitur Tertullianus, lib. de Poenitentia: *Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tyrocinia deputetur.* Et paulo post: *Haec enim prima audientis instinctio est, metus integer.* Et paulo post: *Itaque audientes*

optare intinctionem, non praesumere oportet. Et sanctus Cyprianus, epist. 13: *Audientibus etiam, si qui fuerint periculo praeventi, et in exitu constituti, vigilantia vestra non desit.* Et epist. 24: *Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus.* Erant et alii audientes, sed poenitentes, qui erant in secundo poenitentium gradu, ut infra docebitur. Duplex fuit olim catechumenorum gradus: primus est incipientium, rudium et imperfectiorum; secundus est perfectiorum, qui competentes dicebantur, omnesque ii tum competentes tum incipientes in Ecclesia Scripturas audiebant. Incipientes et rudes erudiebantur summatim tantum de Dei operibus, de mundi atque hominis creatione, de iis praesertim quae sunt in utroque Testamento admirabiliora, et de charitate pura, et minime ficta, ut planum est ex cap. 3 libri sancti Augustini de catechizandis Rudibus: *Narratio plena est cum quisque primo catechizatur ab eo quod scriptum est: Fecit Deus coelum et terram, usque ad praesentia tempora Ecclesiae; non tamen propterea debemus totum Pentateuchum, totosque Judicum et Regnorum et Esdrae libros, totumque Evangelium et Actus apostolorum, vel si ad verbum ea edidicimus, memoriter reddere, vel nostris verbis omnia quae his continentur voluminibus narrando volvere et explicare, sed nec tempus capit, nec ulla necessitas postulat, sed cuncta summatim generatimque complecti, ita ut eligantur quae mirabiliora, quae suavius audiantur,* etc. Haec patent etiam ex Luciano, **375** in Philopatri, ubi Triephon Christianus ea quae quondam a sancto Paulo edoctus fuerat, quemdam Critiam, qui Christianus fieri cupit, docet in hunc modum: Ἐγὼ γάρ σε διδάξω τί πᾶν, καὶ τίς ὁ πρώην πάντων, καὶ τί τὸ σύστημα τοῦ παντός. Id est: Docebo te quid sit universum, et quis fuerit ante omnia, et quae sit universi constitutio, etc. Et infra: TRIEPHON: *Legistine aliquando Aristophanis comici fabulam, aves?* CRITIAS: *atque admodum.* TRIEPHON. *Scriptum ab eo tale quippiam ibi est.*

Χάος ἦν, νὺξ, ἐρεβος τε μέλαν πρῶτον, καὶ τάρταρος εὐρὺς
Γῆ δ᾽ οὐδ᾽ ἀὴρ, οὐδ᾽ οὐρανὸς ἦν.

Id est: *A principio chaos erat, et nox et tenebrae nigrae erant, et tartarus altus, nulla autem terra, aer, aut coelum adhuc.* CRITIAS: *Recte dicis, quid autem postea?* TRIEPHON. Ἦν φῶς ἄφθιτον, ἀορατον, ἀκατανόητον, ὃ λύει σκότος, etc. Id est: *Erat lux incorruptibilis, incomprehensibilis, quae dissolvit tenebras, et informitatem abegit, verbo solo dicto ab ipsa, quemadmodum tardilinguis iste* (Moysen intelligit) *descripsit. Terram formavit super aquas, coelum explanavit, stellas formavit fixas, cursum ordinavit, quas tu veneraris ut Deus. Terram autem et floribus exornavit, hominem ex nihilo ad essentiam perduxit, estque in coelo aspiciens justos pariter et injustos, et in libris describens cujusque res et actiones,* etc. Et infra: *Bona verba, neque quidquam contemptum, et vile de Deo dextero loquaris, sed* Κατηχούμενος *persuadearis a me, si cupis in aevum vivere;* εἰ οὐρανὸν ὡς δέῤῥιν ἐξήπλωσε, γῆν δὲ ἐφ᾽ ὕδατος ἔπηξεν, etc. Id est: *Nam si coelum explanavit ut pellem, terram autem firmavit super aquas, stellas formavit, hominem ex nihilo produxit, quid mirum adeo, si res quoque omnium ita describantur.* Audiebant quidem mysteria, sed non intelligebant; audiebant Scripturas, sed sensum earum ignorabant, ut planum est ex sancto Cyrillo in praefatione Catecheseon. Perfecti autem erant, qui primo gradu defuncti, dato nomine, tanquam Dei militiae inscripti, divina mysteria docebantur, ut clarum est ex eodem Cyrillo, praefatione citata. Eis symbolum tradebatur, hoc est omnes illius articuli enucleatius illis exponebantur, ut videre est quatuor libris sancti Augustini de symbolo ad catechumenos; quod non fit in libro de catechizandis Rudibus, cum prioris gradus catechumenorum gratia duntaxat scriptus sit. Id etiam planum est ex sancto Joanne Chrysostomo, catechesi prima, in qua scribit perfectiores post annum catechumenatus triginta dierum

spatio μυσταγωγεῖσθαι, id est, mysteriis imbui religionis. Hujusmodi catechumeni dicebantur competentes, eo quod baptismum peterent, ut scribit sanctus Isidorus lib. I de Offic. Eccl., cap. 27, et lib. II, cap. 21; et lib. VII Orig., cap. 14: *Competens vocatur qui post instructionem fidei competit gratiam Christi, unde et a petendo competens vocatur.* Sed cum dicit: *post instructionem fidei,* intelligendus est de illa rudiorum catechumenorum instructione quibus audire mysteria nefas erat. Et sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, cap. 6: *Cum fontis illius sacramenta peteremus, atque ob hoc competentes etiam vocaremur.* Competentium meminit sanctus Ambrosius, lib. V, epist. 33: *Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicae.*

Fiebant autem catechumeni per signum crucis quo in frontibus signabantur, ut palam est ex sancto Augustino, lib. I Confessionum, cap. 11, infra citando; et lib. II de Symbolo ad catechum.: *Non quidem adhuc per sacrum baptismum renati estis, sed per crucis signum in utero sanctae matris Ecclesiae jam concepti estis.* Et lib. IV: *Dum per sacratissimum crucis signum vos suscepit in utero sancta mater Ecclesia, quae, sicut et fratres vestros, summa cum laetitia spiritaliter pariet;* lib. de catechizandis rudibus, cap. 20: *Cujus passionis et crucis signo in fronte tanquam in poste signandus es, omnesque Christiani signantur;* et cap. 26 ejusdem lib.: *Quod si responderit solemniter, utique signandus est, et Ecclesiae more tractandus;* et lib. II de peccatorum Meritis et remissione, cap. 26, mox citando. In Codice Ratoldi signatur catechumenus in fronte et in pectore, ut habetur in his ejusdem Codicis **376** formulis: *Signum Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in fronte tua pono. Signum Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in pectore tuo pono.* Ita etiam in Codice Rhemensi, in formula faciendi catechumeni ex gentilitate conversi, quae unica est in hunc modum: *Accipe signum crucis tam in fronte quam in corde,* etc.

Praeter signum crucis manus impositio etiam adhibebatur, ut testatur sanctus Augustinus, lib. II de peccatorum Meritis et remissione, cap. 26: *Nam et catechumenos secundum quemdam modum suum per signum crucis et Orationem manus impositionis puto sanctificari.* Idem patet ex Codice Rhemensi, in creatione catechumeni ex gentilitate conversi, ubi et mentio sit sufflationis: *Gentilem hominem cum suscipere* (subaudi τὸ vis) *in primis catacizas eum divinis sermonibus, et das ei monita, quemadmodum post cognitionem veritatis vivere debeat: et post haec facis eum catechuminum, et sufflas in faciem ejus, et facis ei crucem, et ponis manum super caput ejus in his verbis: Accipe signum,* etc., supra. Haec manus impositio non exstat in Codice Ratoldi.

Sal etiam in os catechumeni immittebatur, sed de hac re infra. Cap. 2 Hierarch. eccl. Dionysii mentio fit signi crucis, et manus impositionis, quae tamen ibi non adhibentur ineunte catechumenatu, seu fidei tyrocinio, cum tyro Christianus primis religionis imbuitur elementis, sed cum accedit ad baptismum, ut ibidem videre est.

In cap. 3 fit signum crucis per exsufflationem. Insufflationis seu exsufflationis meminere Dionysius, cap. citato; Cyrillus, catechesi 2 mystag.; sanctus Augustinus, lib. IV de Symbolo ad catechumenos, et multi alii. Ter insufflatur Satanas converso catechumeno ad plagam occidentalem, ut scribit sanctus Dionysius cap. citato. Hac insufflatione significatur Christianum exsecrari et abominari Satanam. Sed duplex hujus exsufflationis apparet modus; nam apud Dionysium, cap. citato, catechumenus a pontifice jussus ipsum Satanam exsufflat: Ἐμφυσῆσαι μὲν αὐτῷ τρὶς διακελεύεται τῷ Σατανᾷ, id est, ter Satanam insufflare

jubet. At apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, lib. de Offic. divinis, et in epist. ad Carolum Magnum, Theodulphum, hoc loco, et in Codice Rhemensi, exsufflatio fit a sacerdote, seu clericis. Quod etiam testatur auctor libri de Ecclesiasticis Dogmatibus inter opera sancti Augustini, cap. 31: *Illud etiam quod circa baptizandos in universo mundo sancta Ecclesia uniformiter agit, non olioso contemplamur intuitu, cum sive parvuli, sive juvenes ad regenerationis veniunt sacramentum, non prius fontem vitae adeant quam exorcismis et exsufflationibus clericorum spiritus ab eis immundus abigatur.* Quod satis innuere videtur sanctus Cyrillus, cum ait, citata catech.: Ὥσπερ γὰρ τὰ ἐμφυσήματα τῶν ἁγίων, etc., id est: *Nam ut insufflationes sanctorum et nominis Dei invocatio tanquam vehementissima quaedam flamma urit daemonas, et in fugam convertit.* Utrumque modum nunc observant Graeci, ut manifestum est ex eorum Euchologio, ubi primo sacerdos ter in catechumeni faciem insufflat, et post tertium exorcismum idem sacerdos insufflat in os, frontem et pectus catechumeni, et post abrenuntiationem jubetur catechumenus insufflare et conspuere Satanam. In concilio Constantinopolitano primo, can. 7, mentio fit insufflationis, et insufflatur catechumenus in faciem et in aures. In eodem capite Theodulphi, in his verbis, *ut exire* τὸ *ut* redundat. His verbis, *qui et discipulos suos,* etc., haec sunt praeponenda vocabula, *exemplo Christi,* aut his similia.

Cap. 4 agitur de exorcismo, quem ipse Theodulphus scribit esse sermonem increpationis, juxta sanctum Isidorum lib. II de Offic. divinis, cap. 20, quia exorcistae diabolum multis increpationibus lacessunt. Exorcismorum ante baptismum meminere sanctus Cyrillus in praefatione Catecheseon; sanctus Gregorius Theologus, orat. in sacrum lavacrum: Μὴ διαπτύσῃ ἐξορκισμοῦ θεραπείαν, id est: Ne rejicias exorcismi medicinam; sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, lib. IV **377** de Symbolo ad catechumenos, et nonnullis aliis libris; sanctus Joannes Chrysost., catech. 1; sanctus Ambrosius, lib. I de Sacramentis, cap. 5: *Nam ubi primum Sacerdos ingreditur, exorcismum facit;* et multi alii. Nulla tamen habetur mentio explicita cap. 2 Hierar. eccl. Dionysii. Quidam tamen putant Orationem illam quam dicit a pontifice una cum tota Ecclesia absolvi, esse exorcismum, cum videamus in Euchologio Graecorum tertium exorcismum esse in modum Orationis. Qui exorcizabantur, velata facie audiebant exorcismos, ut scribit sanctus Cyrillus in praefatione Catecheseon, ἐσκέπασταί σου τὸ πρόσωπον, id est, tua velatur facies; et rationem reddit, ne vagis oculis mens etiam vagetur: stabant discincti, ablata veste, cum sola tunicella, et nudis pedibus, ut videre est catechesi supra citata sancti Joannis Chrysostomi, ὑπολύσαντες ὑμᾶς, καὶ ἀποδύσαντες γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπουσι φωνὰς. Id est: Discingentes vos, et exuentes, et sine calceis cum sola tunicella mittunt ad exorcizantium voces. Cap. 2 eccl. Hierar. sanctus Dionysius: ἀπολύει μὲν αὐτὸν, καὶ ἁπαμφιέννυσι διὰ τῶν λειτουργῶν. Id est, discingit eum, et exuit per ministros, et infra in Theoria, γυμνὸν καὶ ἀνυπόδετον ἵστησι πρὸς δυσμὰς ἀφορῶντα. Id est: nudum et discalceatum statuit respicientem ad Occidentem.

Hanc pedum nuditatem sanctus Augustinus infra citandus appellat humilitatem pedum. Quod etiam hodie observant Graeci, ut ex eorum Euchologio manifestum est. In pedes erigebantur, ut colligitur ex sancto Basilio in exhortatione ad baptismum: Οὐκ ἐπὶ πόδος διαστῆναι, id est, non in pedes erigi; ibi loquitur de clinicis, qui morbi gravitate coacti baptismum accipiebant; nec, ut statutum erat, poterant pedibus stare, qui et in Oratione genu flectebant, ut ibidem videre est, Οὐ κλίναι γόνυ εἰς τὴν, προσκύνησιν, id est, nec genu flectere in adoratione. Quid simile videtur in epistola Jesse Ambianensis, et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi: *Et*

admonentur a diacono: Orate, electi, Flectite genua. Postquam oraverint, iterum dicit: Levate.

Capite 5, agitur de sale quod ibi sacramentum catechumenorum appellatur. Haec verba, *ut ejus gustu condimentum sapientiae percipiant, neque a sapore Christi desipiant,* sumpta sunt ex sancto Isidoro, lib. II de Offi. ecclesiasticis, cap. 20, ex quo reposui verbum *desipiant,* cum in Cod. ms. nostro legatur corrupte *decipiantur,* et subaudiendum est τὸ *alieni* vel quid simile. Hujus ritus meminit Isidorus cap. citato, et sanctus Augustinus, lib. I Confess., cap. 11: *Audieram enim ego adhuc puer de vita aeterna nobis promissa per humilitatem Filii tui Domini Dei nostri descendentis ad superbiam, et signabar jam signo crucis, et condiebar ejus sale.* Etsi nonnulli haec ultima vocabula de sale divinae gratiae interpretentur, qua nimirum ille conditus erat, quod non ita facile admiserim; etenim si adhibito maturo judicio res pensitetur, ibi de suo catechumenatu agit sanctus Augustinus qui consistit in his tribus quae hic recensentur, auditu, signo crucis et salis susceptione, quo divinae sapientiae sal, quo debet condiri catechumenus, significatur, abstinendo a vitiis per Dei gratiam, et virtutes amplectendo, a qua vitae ratione multum aberrabat ipse Augustinus, ob ejus pueritiam multis vitiis conspurcatam, ut videre est antecedentibus et consequentibus ejusdem libri capitibus, qui quidem sal materiale susceperat, et ab eo quod per illud significatur toto coelo recesserat, sale mundi jam infatuatus. Mentio etiam exstat in concilio Carth. III, can. 5: *Item placuit ut etiam per solemnissimos paschales dies sacramentum catechumenis non detur, nisi solitum sal, quia si fideles per illos dies sacramentum non mutant, nec catechumenis oportet mutari.* Hinc capiendus est sanctus Augustinus, lib. II de peccatorum Meritis et remissione, cap. 26: *Et quod accipiunt, quamvis non sit corpus Christi, sanctum est tamen, et sanctius quam cibi quibus alimur, quoniam sacramentum est.* Et cap. 26 libri de catechizandis Rudibus: *De sacramento sane quod accepit, cum ei bene commendatum fuerit signacula quidem rerum divinarum esse visibilia,* **378** *sed res ipsas visibiles eis honorari.* Nec credendum est duobus his sancti Augustini locis intelligi Eulogias, hoc est panem benedictum, nam ex concilio supra citato unicum erat catechumenorum sacramentum, nempe sal, quod nunquam mutari debet, neque per solemnissimos paschales dies, quia fideles, hoc est baptizati per dies illos non mutant sacramentum. Neque hoc concilio panis benedictus prohibitus est catechumenis, sed ne mutetur eorum sacramentum etiam per dies paschales, quia his diebus baptizati non mutant. Cum igitur sanctus Augustinus his duobus locis non explicet quid sit sacramentum catechumenorum, rite per citatum concilii locum explicatur quid sit catechumenorum sacramentum apud sanctum Augustinum. Nec dicendum est morem hunc fuisse tempore sancti Augustini dari catechumenis panem benedictum sacramenti loco, quia id manifeste repugnat concilio cui sanctus Augustinus interfuit, in quo sal solitum dicitur esse catechumenorum sacramentum, sed abusus qui sensim introducebatur ab eo tollitur. Sacramentum autem his locis citatis non sumitur pro sacramento proprie dicto, sed pro eo quod mysticum est. Graeci hoc ritu carent; qui non invenitur apud antiquos eorum Patres, nec in libro Severi Alexandrini patriarchae, neque in eorum Euchologio in sequentia de baptismo.

Cap. 6 agit Theodulphus de Symboli significatione, illiusque institutione juxta Rufini lib. de Expositione symboli, et sancti Isidori, lib. II eccl. Offic., cap. 1, doctrinam. Hoc Symbolum dabatur competentibus, hoc est illis catechumenis quibus fidei mysteria explicare fas erat, ut testatur sanctus Isidorus cap. citato. Traditionis Symboli meminit sanctus Augustinus lib. II de Symbolo ad catechumenos: *Purgata itaque familia Redemptoris, posteaquam cantavit*

canticum salutis, accepit Symboli remedium contra antiqui serpentis venenum; ut si quando voluerit adversarius diabolus denuo insidiari, noverit redemptus cum Symboli sacramento et crucis vexillo ei debere occurri; et sanctus Ambrosius, lib. V, epist. 33, *sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones atque tractatum dimissis catechumenis Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicae.* Tradebatur Symbolum competentibus in Dominica Palmarum, ut refert sanctus Isidorus, lib. I de Offic. eccl., cap. 27; additque rationem: *Hoc die competentibus traditur propter confinem Dominicae Paschae solemnitatem, ut qui jam ad Dei gratiam percipiendam festinant, fidem quam confiteantur agnoscant.* In Gallia idem fere mos olim servabatur; nam ante octo dies Paschae competentibus Symbolum tradebatur, ut statuitur in concilio Agathensi, can. 12: *Symbolum etiam placuit in omnibus Ecclesiis una die, id est ante octo dies Dominicae Resurrectionis publice in Ecclesia competentibus tradi.* Haec autem traditio Symboli nihil aliud est quam mysteriorum quae in eo continentur expositio. Dicit Theodulphus fidei nostrae Symbolum ab apostolis fuisse compositum, quod praeter Rufinum et Isidorum supra citatos confirmat sanctus Hieronymus epist. ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani: *In Symbolo fidei, et spei nostrae, quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento,* etc.

Cap. 7, exponit fidem Theodulphus, quae in Symbolo continetur. Sed cum ait Christum non esse Filium Dei adoptivum, ostendit se esse orthodoxum, nec consentire haeresi suo tempore in Hispania natae, quam Elipantus Toletanus, et Felix Urgelitanus pontifices defendebant, asserentes Christum esse Filium Dei adoptivum, quos multis libris refutavit Alcuinus. Dicit Theodulphus Christum natum esse de Spiritu sancto, quia olim in quibusdam exemplaribus Symboli ita scriptum fuit, ut videre est apud sanctum Augustinum, lib. I et II de Symbolo, et apud Rufinum, in expositione Symboli. Sed statim mentem suam aperit Theodulphus: *Id est ut Spiritu sancto cooperante verum sibi corpus ex Virgine Dei Filius assumpserit.* Haec verba, *id est Dei Filius,* corrupta sunt, et legendum est *qui est Dei Filius.* Notandum etiam illud est quod infra scribit Spiritum sanctum ex Patre Filioque **379** procedere, in quo etiam se ostendit orthodoxum, maxime cum illius aetate mota quaestio esset de processione Spiritus sancti a Joanne monacho Hierosolymitano, qui negabat Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere; cujus rei causa Carolus Magnus, anno Domini 809, concilium episcoporum Aquisgrani coegit, misitque Bernharium episcopum, et Adalardum abbatem Corbeiensem ad Leonem III papam, hujus quaestionis definiendae gratia, ut scribunt Eginhardus in gestis Caroli Magni, quidam monachus Egolismensis, in Vita Caroli Magni, anonymus, in Vita ejusdem imperatoris, et Annales Fuldenses ad praefatum annum.

Cap. 8 agitur de scrutinio, hoc est de examine, ut vocat sanctus Augustinus, baptizandorum: non temere olim dabatur baptismus, sed baptizandorum vita et intentio diligentius examinabantur, ut testatur Tertullianus lib. de baptismo: *Caeterum baptismum non temere credendum esse sciant, quorum officium est. Omni petenti te dato, suum habet titulum, proinde ad eleemosynam pertinentem. Imo illud potius perspiciendum. Nolite sanctum dare canibus, et porcis projicere margarita vestra.* Sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, scrutinii meminit, cum ait: *Quales sint ipsis diebus, quibus catechizantur, scrutantur, exorcizantur, scrutantur.* Vide eumdem, lib. de catechizandis Rudibus. Subjungit Theodulphus: *Hunc enim morem Ecclesia conservare consuevit, ut per aliquod dierum spatium,* etc. His verbis agit de competentibus qui Dominica Palmarum nomen suum dabant, et scrutinium subire tenebantur, ut supra docuimus. Hi se conferebant in Ecclesiam, humiliata

cervice prostrato cilicio nudis pedibus, insufflabantur, exorcizabantur, Satanae renuntiabant ejusque pompis et operibus, symbolum eis tradebatur, id est exponebatur, jejunia eis indicebantur, quae usque ad baptismi diem servare deberent cum abstinentia ab uxoribus, quae omnia plana fient ex subjectis sancti Augustini locis, et primo quidem ex lib. II de Symbolo ad catechumenos, cap. 1: *Quid est, dilectissimi, quod in vobis celebratum est? quid est quod hac nocte circa vos actum est? quod praeteritis noctibus actum non est, ut ex locis secretis singuli produceremini in conspectu totius Ecclesiae, ibique cervice humiliata, quae male antea fuerat exaltata, in humilitate pedum cilicio substrato in vobis celebraretur examen, atque ex vobis exstirparetur diabolus superbus, dum super vos invocatus est humilis altissimus Christus. Omnes itaque humiles eratis, humiliterque petebatis, orando, psallendo, atque dicendo: Proba me, Deus, et scito cor meum; probavit, examinavit corda servorum suorum.* Et cap. 1 lib. IV: *Omnia sacramenta quae acta sunt et aguntur in vobis per ministerium servorum Dei, exorcismis, orationibus, canticis spiritalibus, insufflationibus, cilicio, inclinatione cervicum, humilitate pedum, pavor iste omni securitate appetendus,* etc., et lib. de Fide et operibus, cap. 6: *Quo sine dubio non admitterentur, si per ipsos dies, quibus eamdem gratiam percepturi, suis nominibus datis, abstinentia, jejuniis, exorcismisque purgantur, cum suis legitimis et veris uxoribus se concubituros profiterentur, paucis ipsis solemnibus diebus nullam continentiam servaturos.* Traditionis nominis hoc loco fit mentio, traditionis symboli lib. II de Symbolo, cap. 1: *Purgata itaque familia Redemptoris, accepit Symboli remedium contra antiqui serpentis venenum;* et lib. IV, cap. 1: *Accepistis et Symbolum protectionem parturientis contra venena serpentis.* Renuntiationis diabolo meminit lib. I de Symbolo ad catechumenos, cap. 1: *Si adjutorium vestrum in nomine ejus est, renuntiemus diabolo et pompis et angelis ejus. Hoc audistis, hoc et vos professi estis renuntiare vos diabolo, et pompis et angelis ejus.* Poenitentiae ante baptismum meminit etiam Tertullianus lib. de Baptismo sub finem: *Ingressuros baptismum Orationibus crebris et jejuniis geniculationibus et pervigiliis orare oportet, et cum confessione omnium retro delictorum;* et concilium Carthaginense IV, **380** can. 85: *Baptizandi nomen suum dent, et diu sub abstinentia vini et carnium,* etc., ubi legendum puto *aliquandiu,* pro *diu.* Nam sanctus Augustinus, cap. 6 libri de Fide et operibus dixit: *Paucis ipsis solemnibus diebus;* cui subscribit sanctus Isidorus lib. I de Offic., cap. 27, cum ait competentes creari Dominica Palmarum, ii enim erant qui exorcismis et ejusmodi poenitentiae subjiciebantur, ut videre est apud sanctum Augustinum eodem capite; ac proinde liquido constat hanc poenitentiam non fuisse diuturnam; quod satis innuit Tertullianus loco citato, cum dixit τὸ *ingressuros.*

Apud Orientales seu Graecos fuit haec quadraginta dierum poenitentia, ut planum est ex praefatione sancti Cyrilli ad eos catechumenos qui nomen dederant ut baptismum susciperent: Πολλή σοι ἡ προθεσμία, τεσσαράκοντα ἡμερῶν μετάνοιαν ἔχεις. Id est: Tempus praescriptum tibi multum est, quadraginta dierum poenitentiam habes. Ibi sanctus Cyrillus loquitur ad eos catechumenos qui dato nomine baptismum appetebant, admonens eos quanta cum puritate cordis hoc sacramentum suscipere debeant; quod si forte peccandi voluntatem non omnino exuerint, hortatur ut dum quadraginta dierum tempus poenitentiae praestitutum habent, omnem prorsus peccati affectum a se procul amendent. Nec dicendum est ejusmodi hominum baptismum in Pentecosten usque perendinari, quo sapere discant, ac proinde hos quadraginta dies esse de illis quadraginta diebus qui sunt ante Pentecosten intelligendos, eo quod haec praefatio paucis ante Pascha diebus a sancto Cyrillo recitata sit. Sed prior sententia potior est: 1º quia probari non potest ejusmodi praefationem fuisse paulo ante Pascha a sancto Cyrillo recitatam. 2º Si paucos dies saltem hebdomaden sumamus ante Pascha, ab initio illius

hebdomades septem et quinquaginta dies intercedent usque ad Pentecosten. 3º vocabulum προθεσμία, quod tempus praescriptum seu praestitutum significat, contrariae sententiae adversatur. Si enim tempus quadraginta dierum praescriptum est catechumenis baptisma petentibus ad eos instruendos et agendam poenitentiam, signum est omnes huic praescripto obnoxios fuisse. Sed hoc XL dierum spatium amplius probatur ex ipso Cyrillo, siquidem catech. 1, adhortans baptismum petentes ad ea quae mundi sunt ableganda, sic ait: *Mundana haec omnino postpone, parva enim sunt quae relinquis, maxima vero quae dantur a Domino. Relinque praesentia, et crede futura. Tot annorum circulos transegisti, mundo frustra operam navans:* Καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας οὐ σχολάσεις τῇ προσευχῇ, etc. Id est: *Et quadraginta diebus non vacabis Orationi propter animam tuam.* Catech. 4, sectione 1, ad eosdem: *Ante vero fidei traditionem praeclare mecum actum videtur, si nunc summatim dogmatum necessariorum capita repetam, ne dicendorum multitudo,* καὶ τὸ μεταξὺ διάστημα τῶν ἡμερῶν τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς ἁπάσης, id est, *et intercessurum dierum sanctae Quadragesimae totius intervallum oblivionem inducat nostrarum rerum earum quae ad cogitandum sunt solidiores.* Quod confirmatur ex catechesi 18, quae est ultima illarum catecheseon, ubi sic scribit: *De tradita namque vobis ad profitendum sancta et apostolica fide, quantum catechesis capere potuit, per Dei gratiam diximus,* ἐν ταῖς διελθούσαις ταύταις τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέραις, id est, *praeteritis hisce Quadragesimae diebus.* Et paulo post subjungit, ἐνεστώσης τὸ λοιπὸν τῆς ἁγίας τοῦ Πάσχα ἡμέρας, etc., id est, instante autem deinceps sancto Paschate, et vestra in Christo regeneratione. Itaque cum praedicta praefatio ad supra memoratas catecheses pertineat, signum est eam initio quadraginta illorum dierum, qui institutionis plenioris et poenitentiae causa baptismum petentibus concedebantur, recitatum fuisse. Hi autem dies videntur initium duxisse paulo ante jejunium quadragesimale.

Verum etsi quadraginta dies competentibus Graecis praestitutas fuisse ex sancto Cyrillo constet, tamen apud sanctum Joannem Chrysostomum triginta tantum catechesi prima **381** videre licet: Ἀλλ᾽ ἔτι τριάκοντα ἡμέρας. Id est: *Sed supersunt adhuc triginta dies, et revocabit nos non Pharao, sed coelorum Rex ad supernam patriam.* Et infra loquens de eorumdem annorum spatio: *Quare igitur Patres praeterito toto anno,* ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ μυσταγωγεῖσθαι τὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας ἐνομοθέτησαν; id est, *hoc tempore (triginta dierum) secretioribus mysteriis Ecclesiae filios imbui voluerunt?* Sed non fuit una ubique consuetudo. Per hos dies ejusmodi competentes omnia retroactae vitae peccata confitebantur, ut patet ex sancto Cyrillo, catechesi 1: Ἐξομολόγησαι τὰ πεπραγμένα τὰ ἐν λόγῳ, τὰ ἐν ἔργῳ, τὰ ἐν νυκτὶ, τὰ ἐν ἡμέρᾳ. Id est, confitere actus tuos sive in verbo, sive in opere, sive noctu, sive interdiu.

Id etiam supra de Latinis notavimus ex Tertulliano. Sed haec confessio quemadmodum et poenitentia, non erat sacramentalis, quia nullum sacramentum ante baptismum confertur, ut vulgo docent theologi. Siquidem tum confessio tum poenitentia erant tantum quaedam dispositio ad baptismum rite et ut par est suscipiendum. Alia erat catechumenorum sive perfectorum, seu imperfectorum poenitentia, si forte in ipso catechumenatus curriculo capitale crimen aliquod admisissent, de qua agitur in conciliis Nicaeno I, can. 14, et Neocaesariensi, can. 5.

Cap. 9 declaratur qualiter flat scrutinium, nempe cum tanguntur saliva nares et aures, quod fit juxta usum Ecclesiae Romanae, ut videre est apud Alcuinum, lib. de Offic., capite de Sabbato sancto, cum ritum Romanae Ecclesiae in dando baptismo explicat: *Inde vero tangit*

ei nares, et aures de sputo, et dicit ad aurem dextram EPHETA, *quod est, adaperire; ad nares: in odorem suavitatis.* Juxta alium usum apud eumdem Alcuinum, capite citato, tanguntur tantum aures et nares sine sputo, quemadmodum apud sanctum Ambrosium, cap. 1 libri de His qui mysteriis initiantur: *Aperite igitur aures, et bonum odorem vitae aeternae inhalatum vobis munere sacramentorum carpite; quod vobis significavimus, cum, apertionis celebrantes mysterium, diceremus* EPHETA, *id est, adaperire.* Et rationem subjungit, *ut venturus unusquisque ad gratiam, quid interrogaretur cognosceret, quid responderet meminisse deberet.* Et lib. I de Sacramentis, cap. 1: *Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuae ad sermonem et ad eloquium sacerdotis.* Et infra: *ideo propter gratiam operis et muneris non tangit os episcopus, sed nares. Quare nares? ut bonum odorem accipias pietatis aeternae, ut dicas: Christi enim bonus odor sumus Deo, quemadmodum dixit Apostolus sanctus, et sit in te fidei devotionisque plena fragrantia.* Hoc ritu Graeci carent, non enim exstat in eorum Euchologio, nec Patres Graeci meminere. Theodulphus tantum meminit tactus narium et aurium, agens de scrutinio, quasi solus ille adhiberetur; sed insufflatio, exorcizatio, abrenuntiatio, et unctio scapularum et pectoris, sunt etiam scrutinii ritus.

Erant autem septem scrutinia: primum incipiebat tertia Dominica Quadragesimae, juxta Ordinem Romanum et Codicem Ratoldi, vel quarta Dominica Quadragesimae, juxta Codicem Rhemensem, ultimum Sabbato sancto fiebat; eaque inter Missarum solemnia, sed post lectiones dimittebantur baptizandi cum caeteris catechumenis. Olim in Hispania hoc scrutinium fiebat viginti diebus ante baptismum, ut statuitur in concilio Bracarensi II, can. 1: *Sin autem minime, docere debent ignaros, et hoc modis omnibus praecipere, sicut antiqui canones jubent, ut ante dies viginti baptismi ad purgationem exorcismi concurrant catechumeni, in quibus viginti diebus omnes catechumeni symbolum, quod est Credo in Deum Patrem omnipotentem, specialiter doceantur.* Cum enim praecipit concilium catechumenis ut accedant ad ecclesiam ad purgationem exorcismi, haud dubie loquitur de scrutinio, cum exorcismus inter praecipua scrutinia censendus sit. Sed temporibus sancti Augustini, et sancti Isidori incipiebat scrutinium Dominica palmarum, ut supra docuimus. Apud Graecos fiebant per quadraginta, aut triginta dies, ut **382** supra notavimus. In ipsis scrutiniis separabantur mares a feminis, ut habetur in praefatis Codicibus, et apud sanctum Cyrillum Hierosolymitanum in praefatione: Ἄνδρες μετὰ ἀνδρῶν, καὶ γυναῖκες μετὰ γυναικῶν, id est, masculi cum masculis, feminae cum feminis. Mares in parte dextra, feminae in sinistra collocabantur, ut testantur citati Codices. Cum autem essent juxta fontes, statim baptizandi stabant trementes, demisso vultu, se mutuo manibus tenentes, ut habetur in synodo Constantinopolitana sub Mena, actione 5, in formata adversus Petrum Apameae episcopum: Ἵστανται τὸ σχῆμα τοῦ ἀγῶνος ἀποπληροῦντες, κάτω νεύοντες καὶ τὰς χεῖρας συμπλέκοντες, καὶ τρέμοντες εὐκαίρως, etc. Id est: Stant speciem certaminis explicantes, innuentes deorsum, se manibus tenentes, in tempore trementes, diabolique invidae astutiae resistentes. In versione Latina legitur *non resistens,* sed negatio abest a Graeco. In eodem capite Theodulphi notanda sunt haec verba: *Per membra corporis spiritales animae virtutes intelliguntur.* Sic Vincentius Victor, qui optime sentiebat Deum non esse corporeum, cum nomina membrorum, quae passim in Scripturis Deo tribuuntur, ei objicerentur, recte dicebat per haec incorporeas intelligendas esse virtutes. At cum ille diceret animam hominis esse corpoream, suamque opinionem stabiliret ex quibusdam membrorum nominibus quae in Scripturis animae hominis tribuuntur, sanctus Augustinus, lib. IV de anima et ejus origine adversus eum agens retorquendo solutionem sic infit: *Quia Deum rectissime defendis non*

esse corporeum, quid igitur causae est, cur nomina ista membrorum in Deo tibi corpus non faciant, in anima faciant? An vero quando de creatura haec dicuntur, proprie accipienda sunt; quando autem de Creatore, tropice atque translate.

In eodem capite notanda sunt haec verba, *quia ergo Divinitas hominem asumens.* Ita supra locutus est, cap. 7: *perfectum naturae nostrae hominem susceperit,* juxta communem loquendi usum sanctorum Patrum, qui dicunt Filium Dei assumpsisse hominem, nec ideo astruunt duas Christo personas, sed nihil aliud intelligunt per τὸ hominem quam naturam humanam. Unde statim subjungit Theodulphus, eodem cap. 7: *Et verbum caro factum sit assumendo humanitatem,* id est, naturam humanam. Cum autem dicit *perfectum hominem,* id propter Apollinarem facit, qui, ut scribit Vincentius Lirinensis, cap. 17 libri pro catholicae fidei antiquitate et universitate, dixit: *In ipsa Salvatoris nostri carne, aut animam humanam penitus non fuisse, aut certe talem fuisse cui mens et ratio non esset:* vel, ut scribit sanctus Paulinus, epist. 25: *hominem a Deo assumptum animam mentis humanae vacuam, qualis est pecorum et jumentorum, habuisse.* Quod si ita esset, Christus homo perfectus non esset.

Tandem in hoc capite 9 notandum est, cum Theodulphus dicit ex commistione duarum substantiarum in una Filii Dei persona factum esse collyrium, eum non intelligere duas substantias in Christo divinam et humanam inter se permistas in tertiam coaluisse, ut in mistis usu venire solet, quod blasphemum est; sed usum fuisse vocabulo commistionis improprie, ratione allegoriae ex collyrio sumptae. Nam supra, capite 7, dixit Filium Dei verum hominem factum fuisse, eumque perfectum naturae nostrae hominem suscepisse, juxta superiorem interpretationem, et Verbum carnem factum fuisse assumendo humanitatem, non permutando divinitatem, quae omnia commistioni duarum substantiarum adversantur, et a Monophysitarum haeresi longe abalienata sunt. Admittunt quidem theologi in Christi persona compositionem, at commistionem negant. Vide divum Thomam, 3 p., quaest. 2, art. 4. Adversus hanc commistionem fuse disputat Boetius lib. de duabus Naturis, et de una persona Christi.

Cap. 10 agit Theodulphus de unctione pectoris et scapularum, de qua fuse satis a nobis actum est supra.

Cap. 11 agit de abrenuntiatione, per quam catechumenus abrenuntiat diabolo, operibus ejus et pompis. Hujus abrenuntiationis meminit Optatus Milevitanus, lib. V adversus Parmenianum; Tertullianus, lib. de Spectaculis: **383** *Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suae verba profitemur, renuntiasse nos diabolo, et pompae, et Angelis ejus ore nostro contestamur.* Et libro de Corona militis: *Aquam adituri ibidem et aliquanto prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompae, et angelis ejus.* Sanctus Augustinus, lib. II de Symbolo ad catechumenos: *Hoc audistis, hoc professi estis renuntiare vos diabolo . . . . . et angelis ejus.* Sanctus Cyprianus, epist. 7, et alibi passim, dixit saeculo renuntiare, brevitatis gratia: *Saeculo,* inquit, *renuntiaveramus, cum baptizati sumus.* Apud Theodulphum renuntiatur diabolo, pompis et operibus ejus, quemadmodum et in Codicibus Rhemensi, et Ratoldi. Apud Salvianum, lib. VI de Providentia Dei, renuntiatur diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus: *Quae est enim* (inquit) *in baptismo salutar. Christianorum prima confessio? quae, scilicet, nisi ut renuntiare se diabolo ac pompis ejus atque spectaculis et operibus protestentur;* et paulo post: *Abrenuntio (inquis) diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus.* Et hic pompas et spectacula pro uno eodemque

sumit. Sanctus Augustinus et Tertullianus, supra citati, et sanctus Cyrillus mox citandus, pompas diaboli interpretantur spectacula, hoc est theatri lasciviam, amphitheatri crudelitatem, clamores, et insaniam circi.

Vulgo terna fit abrenuntiatio, ut habetur capite 2 Hierar. eccl. sancti Dionysii, in Graecorum Euchologio, in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. Sanctus Cyrillus, catechesi 1 myst., addit renuntiationem quartam, nimirum cultui diaboli: *Verumtamen,* inquit, *audi quod manu extensa tanquam ad praesentem dicitur,* ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾷ, id est, renuntio tibi Satanae; et infra: *Doceris mox alteram renuntiationis partem addere,* καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, id est, et omnibus operibus tuis; et infra: *Deinde dicis:* Καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ (lege σου) et omni pompae tuae; et infra: *dicis praeterea:* Καὶ πάσῃ σου λατρείᾳ, id est, et omni cultui tuo. Ubi per cultum diaboli intelligit omnem qui idolis exhibetur honorem, auguria, aruspicia, artes magicas, et scelerata sacrificia. Apud sanctum Ambrosium, lib. I de Sacramentis, cap. 2, duplex duntaxat habetur abrenuntiatio: *Quando te interrogavit, Abrenuntias diabolo, et operibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias saeculo et operibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto cautionis tuae, et nunquam tibi excidat tuae series cautionis.* Quae ultima verba confirmant duplicem hanc renuntiationem, quae tunc erat in Ecclesia Ambrosiana, Renuntians convertebatur ad Occidentem, ut scribit sanctus Dionysius, cap. supra citato, sanctus Hieronymus mox citandus, et sanctus Cyrillus, catech. 1 mystagogica: *Primum ingressi estis in porticum domus baptisterii,* καὶ πρὸς τὰς δυσμᾶς ἑστῶτες, etc, id est, *et stantes versus Occidentem,* etc. Ita habetur in Euchologio Graecorum. Apud Dionysium renuntians Satanae manus obtrudit, apud Cyrillum et in Euchologio extendit. Abrenuntiatione facta vertebatur ad Orientem, ut patet ex eodem Dionysio, cap. citato, sancto Hieronymo, in cap. VI Amos prophetae: *Unde et in mysteriis primum renuntiamus ei qui in Occidente est, nobisque moritur cum peccatis; et sic versi ad Orientem pactum inimus cum sole justitiae, et ei servituros nos esse promittimus;* et sancto Cyrillo, catechesi citata, qui hanc hujusce ritus causam profert. Cum enim baptizandus renuntiavit Satanae principi tenebrarum, rescissis pactis antiquis, convertitur ad Orientem ubi est paradisus, quem Deus in Oriente plantavit. Sic conversus manus tollebat sursum, ut docet sanctus Dionysius, cap. citato, et sanctus Basilius in exhortatione ad baptismum, qui dixit: Χείρας ἆραι εἰς οὐρανόν, id est, tollere manus in coelum, et sic profitebatur se Christo serviturum, et adhaesurum, quod vocant Graeci συντάσεσθαι sanctus Dionysius, Euchologium, et sanctus Gregorius theologus, qui oratione de baptismo dixit: Ὅλῃ θεότητι συνταssόμενος, id est, toti Divinitati adjunctus, adhaerens. Sanctus Basilius, oratione citata, dixit: Θεῷ συνθέσθαι, id est, pacisci cum Deo, nisi legendum sit συντάσσεσθαι, cui contrarium est ἀποτάσσεσθαι, id est, renuntiare, abrenuntiare, apud praefatos auctores et Palladium in Lausiaca.

384 His ita rite peractis, baptizandus recitat Symbolum, ut habetur in Euchologio Graecorum, idque ex antiqua consuetudine, quam videre est apud sanctum Cyrillum, catech. 1 mystag: *Tunc admonebaris, ut diceres:* Πιστεύω εἰς τὸν Πατέρα, καὶ εἰς τὸν Υἱὸν, καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ εἰς βάπτισμα μετανοίας, id est: Credo in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, et in baptisma poenitentiae. Et cum subjungit: *De quibus in superioribus catechesibus, quantum divina concessit gratia, latius disseruimus,* satis innuit totum reddendum esse symbolum, quia supra, catechesi 4, totum illud exposuit. Id etiam notum est ex Salviano, lib. V de Providentia Dei: *Abrenuntio enim (inquis) diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus, et quid postea? Credo (inquis) in Deum Patrem omnipotentem et in Jesum*

Christum Filium ejus. Ergo primum renuntiatur diabolo, ut credatur. Et ex sancto Augustino, lib. de anima et ejus origine, cap. 10: *Ideo cum baptizantur, symbolum reddunt, et ad interrogata respondent.* Hinc capiendus est Optatus, lib. V adversus Parmenianum: *Contra nos peccatores (ut vultis) interrogemus alterum gentilem, an renuntiet diabolo, et credat,* etc., *et dicat, renuntio et credo.* Et Rufinus, in libro de Expositione Symboli: *Et mos ibi servatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt publice, id est fidelium populo audiente, Symbolum reddere.* Quod Symbolum Theodulphus appellat professionem sanctae Trinitatis.

In Euchologio Graecorum, post abrenuntiationes et responsa ad aliquot interrogationes, baptizandus recitat Symbolum. Apud sanctum Dionysium, cap. II eccl. Hierar., trinam facit professionem, quae nihil aliud est quam Symboli recitatio. In Codice Rhemensi sacerdos ipse recitat Symbolum: *Postea vero tangis ei pectus, ut inter scapulas, de oleo exorcizato, et vocato nomine ejus, singulis dicens:* Abrenuntias Satanae? *R.* Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? *R.* Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? *R.* Abrenuntio. Et ego linio te oleo salutis in Christo Jesu Domino nostro. *Inde vero dicis Symbolum imposita manu super capita eorum.* Haec autem manus impositio habetur apud Dionysium, capite citato, post trinam illam professionem: *Et cum ter professus est,* ἐπευξάμενος εὐλογεῖ, καὶ χειροτονεῖ, id est, Oratione facta benedicit, et manum imponit.

Cap. 12 explicat Theodulphus quid sint pompae, et opera diaboli, dicitque per ea septem intelligi capitalia peccata.

Cap. 13 cum dicit per sanguinem et aquam quae de Christi latere fluxerunt, significari duo praecipua Ecclesiae sacramenta; per sanguinem, quo consecramur, intelligit Eucharistiam quae olim una cum baptismo dabatur. Quidam intelligunt per aquam et sanguinem omnia Sacramenta, quidam Ecclesiam. Vide Cyrillum, catech. 13. In eodem capite sequuntur haec verba: *Invocato namque Deo descendit Spiritus sanctus de coelis,* etc. Tertullianus, lib. de Baptismo: *Igitur omnes aquae de pristina originis praerogativa sacramentum sanctificationis consequuntur, invocato Deo. Supervenit enim statim Spiritus de coelis, et aquis superest, sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi combibunt.* Ubi isti duo auctores dicunt per Dei invocationem, id est formam, aquam sanctificari, et per eam vim sanctificationis consequi.

In eodem capite fit mentio trinae mersionis de qua supra. Qui vero baptizabantur ita in fontem olim demergebantur, ut etiam totum caput mergeretur. Sanctus Hieronymus, dial. adversus Luciferianos: *Nam et multa alia quae per traditionem in Ecclesiis observantur auctoritate sibi scriptae legis observarunt, velut in lavacro ter caput mergitare.* Quod satis innuit sanctus Cyrillus, catech. 17, cum ait: Ὥσπερ γὰρ ὁ ἐνδύνων ἐν τοῖς ὕδασι καὶ βαπτιζόμενος πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὕδατων περιβάλλεται. Id est: Ut enim is qui subit aquas, et baptizatur, undique ab aquis circumdatur.

385 Tandem notandum est quod dicit de fonte baptismi, seu baptisterio, cui simile est illud sancti Isidori, lib. XV Orig., cap. 4: *Fons autem in delubris locus regeneratorum est, in quo septem gradus in Spiritus sancti mysterio formantur, tres in descensu, tres in ascensu; septimus vero is est qui et quartus, id est similis Filio hominis, exstinguens fornacem ignis, stabilimentum pedum, fundamentum aquae, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter.*

Ex his Isidori et Theodulphi locis notandum est olim fuisse in baptisteriis septem gradus, tres per quos ascensus ad illud erat, tres per quos in illud descensus; septimum vero fuisse in medio baptisterii, in quo fons ipse fundatus erat, in quo stabant ii quorum opera baptismo erat necessaria, unde appellatur fundamentum aquae et stabilimentum pedum. Super ipsum fontem erat appensa columba aurea vel argentea Spiritum sanctum repraesentans, ut videre licet in synodo Constantinopolitana sub Mena, actione 5, in supplicatione clericorum et monachorum Antiochiae ad Joannem patriarcham, etc.: *Praesumptum est autem ab ipso et hoc; nam columbas aureas et argenteas in formam Spiritus sancti super divina lavacra et altaria appensas una cum aliis sibi appropriavit.*

Cap. 14 agit Theodulphus de vestibus albis quibus post sanctum lavacrum neophyti induantur, et de quibus supra fuse satis a nobis actum est.

Cap. 15 agit de unctione chrismatis quae fit a presbyteris in recens baptizatorum vertice, de qua etiam supra scripsimus. Sed quia multi Patres agunt de unctione chrismatis confuse satis, non distinguendo inter unctionem chrismatis quae fit in vertice a presbytero, et inter eam quae fit in fronte ab episcopo, quam quidem ferunt, ut habetur in Pontificali Damasi, institutam fuisse a sancto Sylvestro papa, ut presbyter liniat chrismate levatum de aqua.

Dico Patres omnes qui ante sanctum Sylvestrum locuti sunt de unctione chrismatis, esse intelligendos de ea unctione quae fit in fronte ab episcopo, et spectat ad sacramentum confirmationis, etsi aliquando utuntur olei nomine; nam illis locis oleum sive a Graecis Patribus sive a Latinis pro unguento seu chrismate usurpatur.

Secundo notandum est, quoniam Graeci ea unctione quae fit a presbytero in vertice carent, omnes eorum antiquos Patres, cum de unctione chrismatis agunt, de illa unctione quae fit ab episcopo in fronte esse intelligendos.

Tertio, quia rara est apud sanctos Patres mentio unctionis chrismatis quae fit a presbytero in vertice, dico cum simpliciter et sine adjuncto de chrismate seu illius unctione agunt, esse de illo chrismate seu unctione quae ad confirmationis sacramentum spectant intelligendos, maxime si ex nulla circumstantia deprehendi possit eos fuisse locutos aut de chrismatis unctione qua utuntur presbyteri, aut de ea qua nonnulli haeretici ad Ecclesiam redeuntes reconciliantur. Nec obstant variae interpretationes mysticae, nam una eidem unctioni non semper attribuitur, sed non raro indifferenter, quemadmodum et unctioni quae baptismum praecedit.

Et ut omnis ambiguitas tollatur, notandum est olim quando baptizabat episcopus, quod saepe saepius contingebat (rarius enim baptizabant presbyteri et diaconi), statim conferebat sacramentum confirmationis, in fronte ungendo chrismate neophytum, ut videre est apud sanctum Ambrosium, Cyrillum, Dionysium, Severum, auctorem Quaestionum inter opera sancti Justini, quaest. 137, ad orthodoxos, et alios; nec ungebatur neophytus in vertice a presbytero, cum ejusmodi unctio instituta, sit ob defectum episcopi, etsi postea adhibita fuerit neophyto e fonte levato quam mox subsecutura esset unctio chrismatis in fronte ab episcopo, ut videre est in nostris Sacramentariis mss. et in Ordine Romano. Quod ideo notavi quia hic a nonnullis recentioribus unctionem verticis cum unctione frontis confundi animadverto in locis Patrum qui vulgo citantur a tractatoribus.

386 Cap. 16 agit Theodulphus de mystico velamine, quo recens baptizati caput post unctionem verticis tegitur, de quo agunt Jesse Ambianensis, in epistola de baptismo, et Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de Sabbato sancto: *Tunc sacro chrismate caput perungitur, et mystico tegitur velamine, ut intelligat se diadema regni et sacerdotii dignitatem portare juxta Apostolum: vos estis genus electum, regale, sacerdotale, offerentes vosmetipsos Deo vivo hostiam sanctam et Deo placentem.* Sed cum Theodulpho dicitur significari hoc velamine sacerdotalis capitis operimentum, ad antiquae legis sacerdotes respicere videtur, siquidem illius aetate novae legis antistites nondum in sacris velamento capitis utebantur.

Cap. 17 de manus impositione, de dignitate chrismationis et septenarii numeri, et maxime de septem Spiritus sancti donis tractat. Haec verba, *nec tamen frontem ex eodem oleo signare,* etc., satis indicant chrismationem ab impositione manuum distingui, ut supra probavimus, satisque declarat Optatus Milevitanus, lib. IV adversus Parmenianum: *Lotus cum in Joannis manibus haberetur, secutus est ordo mysterii, et complevit Pater quod rogaverat filius, et quod nuntiaverat Spiritus sanctus. Apertum est coelum Deo Patre ungente, spiritale oleum statim in imagine columbae descendit, et insedit capiti ejus, unde coepit dici Christus, quando unctus est a Deo Patre; cui ne manus impositio deesse videretur, vox addita est Dei de nube dicentis: Hic est filius meus, de quo bene sensi, hunc audite.* Quae autem hic dicuntur de numero septenario sumpta videntur ex sancto Gregorio, cap. 6 expositionis lib. I in Job, et homil. 7 in Ezechielem. Quod dicitur de Jubilaeo ob quinquagenarium numerum, qui ex monade et numero septenario septies revoluto constat, id etiam dicunt sanctus Augustinus, epist. 119 ad Januarium, et sanctus Basilius, lib. de Spiritu sancto ad Amphilochium, cap. 27, de Pentecoste, id est de illo numero quinquagenario qui inter Christi resurrectionem et adventum Spiritus sancti interjacet.

Tandem multa eaque praeclara de donis Spiritus sancti subjungit Theodulphus, et merito sane, quia sacramenti confirmationis hoc proprium est, peculiari et excellenti quodam modo Spiritus sancti dona animae fideli conferre, quorum beneficio in statu Christiani illa maxime perficitur. Est enim confirmationis sacramentum hominis Christiani perfectivum, ut supra ex sanctis Patribus docuimus **(Catech. Rom., pag. 2, cap. 3, sect. 19)**. Illud enim confirmationi tribuitur, quod baptismi gratiam perficit; qui enim per baptismum Christiani effecti sunt, quasi infantes modo geniti teneritatem adhuc et mollitiem quamdam habent; ac deinde chrismatis sacramento adversus omnes carnis, mundi et diaboli impetus robustiores fiunt, et eorum animus fide omnino confirmatur ad confitendum et glorificandum nomen Domini Jesu Christi. Et huic sacramento nomen impositum est, quod hujus sacramenti virtute Deus in nobis id confirmat quod baptismo operari coepit, nosque ad Christianae soliditatis perfectionem adducit. Nec vero confirmat solum, sed etiam auget, de quo Melchiades ita testatur **(Ejusdem sect. 20)**: Spiritus sanctus, qui super aquas baptismi salutifero descendit illapsu, in fonte plenitudinem tribuit ad innocentiam, in confirmatione augmentum praestat ad gratiam. Deinde non auget modo, sed admirabili quadam ratione auget. Haec omnia ostendunt quanta sit hujus sacramenti dignitas, utilitas et necessitas.

Quare ii graviter peccant qui hoc sacramentum, cum id commode fieri potest, suscipere negligunt, et gravius episcopi qui omnem diligentiam non adhibent ut sibi commissi sacramentum hoc percipiant.

Sed ii non mediocriter hallucinantur, qui scribunt ejusdem esse virtutis chrismari seu ungi in vertice a presbytero, ac chrismari in fronte ab episcopo. Haec enim chrismatio verticis non est sacramentum, nec gratiam ex opere operato conferre, nec Spiritum sanctum donare valet; sed datur ut intelligat baptizatus se ab eo die Christo capiti tanquam membrum conjunctum esse, atque ejus corpori insitum, et ea re Christianum a Christo, Christum vero **387** a chrismate appellari, ut habetur in catechismo Romano **(Part. 2, cap. 2, sect. 72)**, et docet Theodulphus, cap. 15: *Baptizatorum itaque capita chrismate liniuntur, ut in regno et sacerdotio Ecclesiae delibuti, et Christiani nominis praerogativam accipiant, e ejus membra qui eos redemit et eorum caput est effici valeant.* Sed de his satis: plura vide in defensione ecclesiasticae Hierarchiae doctissimi viri Francisci Hallier, cap. 2.

Cap. ultimo agit Theodulphus de corpore et sanguine Christi, quae olim cum baptismo sumebantur, etiam ab infantibus, ut supra fuse docuimus, et constat etiam ex Theodori Antiocheni opere contra asserentes peccare homines natura, non voluntate, in Biblioth. Photii, num. 177, et de aqua in calice miscenda. Haec autem verba, *Hoc ergo sacrificium offerre de sacrificii relictis,* etc., corrupta sunt, et, expuncto verbo *offerre,* quod redundat, legendum est: *Hoc ergo mysterium, derelictis ac finitis veteribus sacrificiis et hostiis, Ecclesia celebrat,* etc.

Sequitur de miscenda aqua vino in calice sanctificando, qua de re agit sanctus Cyprianus epist. 63, adversus eos qui sola aqua sine vino mysterium sanguinis Christi peragebant, qui postea sunt appellati Hydroparastatae, in can. 32 synodi sextae. Fuerunt alii, Armeni videlicet, qui solo vino in sanguinis Christi mysteriis usi sunt, quos damnat eadem synodus canone eodem. Sed his sic ad Theodulphum notatis, redeamus ad propositum.

335. *Gloria in excelsis.* Ita statuitur in concilio Rothomagensi apud Ordericum Vitalem, lib. IV Hist. eccl., cum agitur de Missa hujus Sabbati sancti: *Ob cujus reverentiam, Gloria in excelsis Deo et Alleluia cantatur.*

336. *Et cum spiritu tuo.* Vox est populi ex antiquo ritu Ecclesiae, cum pontifici sibi bene precanti respondens vicissim illi bene precatur, ut videre est in concilio Bracarensi I, can. 21: *Et ut respondeatur a populo: Et cum spiritu tuo.* Et apud sanctum Joannem Chrysostomum, homilia 18 in epistolam II ad Corinthios: Ἐπ᾽ αὐτῶν πάλιν φρικωδεστάτων μυστηρίων ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς τῷ λαῷ, καὶ ἐπεύχεται ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ· τὸ γὰρ, Μετὰ πνεύματός σου, οὐδέν ἐστιν, ἢ τοῦτο. Id est: In ipsis tremendis mysteriis bene precatur pontifex populo, et populus bene precatur pontifici; illud enim, *cum spiritu tuo,* nihil aliud est quam hoc. In liturgiis sanctorum Jacobi, Marci et Petri, interdum haec responsio populi effertur in dandi casu: Καὶ τῷ πνεύματί σου, id est, Et spiritui tuo. Quam etiam agnoscit sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria Mystica, cum eam sic exponit: Καὶ τῷ πνεύματί σου, τουτέστι τὴν πρός σε ἀδιαίρετον ἕνωσιν δὸς ἡμῖν, ἵνα τῷ πνεύματι εἰρηνεύοντες, ἀχώριστοι τυγχάνωμεν. Id est: Et spiritui tuo, id est tecum unionem individuam da nobis, ut, spiritu pacem agitantes, inseparabiles simus. Et sanctus Joan. Chrysost., hom. 33, in Matth.: *Et cum dixero: Pax vobis,* εἶτα εἴπητε, Καὶ τῷ πνεύματί σου, id est, *deinde dixeritis: Et spiritui tuo.*

337. *Deus qui hanc sacratissimam noctem.* Ita apud Alcuinum, quia Sabbati sancti officium *Ad noctem Dominicae Resurrectionis respicit,* ut habetur in concilio Rothomagensi

apud Ordericum Vitalem, lib. IV Hist. eccl. Siquidem parasceve et Sabbato hebdomadae sanctae non celebratur corporis et sanguinis Christi sacramentum, ut docetur in eodem concilio ex libro Officialis: *Narrat liber Officialis quod in hoc biduo non fit sacramenti celebratio. Vocat autem hoc biduum sextam feriam et Sabbatum, in quo recolitur luctus et moestitia apostolorum.* Liber Officialis est Antiphonarius, ut **388** docet Agobardus epist. ad cantores Lugdun.

338. *Non cantent Offertorium.* Alcuinus rationem reddit cap. citato: *Quod autem post Evangelium non cantatur Offerenda, et cantores tempore sacrificii silent, ad memoriam reducitur sacrificium, seu silentium mulierum.*

Porro in Cod. Ratoldi exstat benedictio lactis et mellis in hunc modum: *Benedic, Domine, hanc creaturam lactis et mellis,* etc., ut in Ord. Rom. Deinde sequitur: *Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas.* Id autem fiebat propter recens baptizatos, qui post sanctum lavacrum lac et mel gustare jubebantur quasi modo geniti infantes; quo ritu significabatur Christianis, omni exuta malitia, simplicitatem infantis esse amplectendam. Id videre est in ordine mysteriorum Aethiopum, ut vocant, in quo, baptizatis sacro perunctis chrismate, haec legere est: *Diaconus deinde dat illis lac et mel, et dicit: Lac et mel immaculatum in regenerationem. Amen. Sacerdos autem dicit: Lac et mel immaculatum in regenerationem per Jesum Christum. Amen.* Apud sanctum Hieronymum, dialogo adversus Luciferianos: *Velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis et mellis praegustare concordiam ad infantiae significationem.* Et apud Tertullianum, lib. de Corona militis: *Inde suscepti lactis et mellis concordiam degustamus.* Hinc capienda sunt illa concillii Carthaginiensis Graeci, can. 40: Ἀπαρχὴ δὲ εἴτε μέλι, εἴτε γάλα, ὡς εἴωθεν, προσφερέσθω ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐθίμῳ εἰς τὸ τῶν νηπίων μυστήριον. Id est: Primitiae sive mel sive lac offerantur uno die consueto ad infantium mysterium. Agitur enim hic de mellis et lactis benedictione in altari. Haec autem verba, *Ad mysterium infantium,* significant ideo a baptizatis degustandum esse lac et mel, quod per baptisma omni posita malitia debeant semper infantium simplicitatem servare. Alia ratio profertur in ipsa benedictione, quia baptizati, relicto Aegypto, id est saeculo, ingrediuntur in Ecclesiam, terram melle et lacte manantem, id est omnibus deliciis spiritalibus affluentem.

339. *Neque agnus Dei.* Ita apud Alcuinum. Nota vero pullas hic esse Vesperas, quemadmodum nec in codicibus Rodradi et Rhemensi, juxta antiquum morem de quo Alcuinus cap. de Sabbato sancto: *In hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nil agitur neque ante Missam, neque post Missam, quia, secundum Augustinum et alios doctores, istud Sabbatum non habet vesperam.* Reperire est tamen in Codice Ratoldi abbatis, in quo post Benedictionem episcopalem sic habetur: *Interim dum communicat populus, inchoat cantor* Alleluia. *Psal.* Laudate Dominum, omnes gentes. *Antiph. ad Evangelium:* Vespere autem. *Psal.* Magnificat. *Post haec surgat episcopus de sede sua, pergat ad altare, et dicat Collectam:* Spiritum nobis, Domine, tuae charitatis infunde, ut quos sacramentis paschalibus satiasti, tua facias pietate concordes. Per Dominum. *Et post haec dicit diaconus:* Ite, Missa est.

340. *In die sancto Paschae.* Appellatur sanctum Pascha ob diei reverentiam; qua de re consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 56, § 1. In Cod. Ratoldi hic

habetur Missa integra paschalis cum suis ritibus et caeremoniis, quam rejecimus in appendicem.

341. *Qui mortem nostram moriendo destruxit,* etc. Morte Christi mors nostra destructa est, et resurrectione vita reparata est. Corippus, lib. IV de Laudibus Justini minoris:

389 Calcavit mortem moriens, vitamque resurgens
Vita dedit cunctis in se credentibus ipse.

Et praeclare Ennodius, hymno 7:

Necavit ante funera,
Lethum sepultus expulit,
Mors mortis impulsu ruit, Cantate factum, saecula.
Funus subegit tartarum,
Vicit peremptus exitum:
Mors inde luget pallida,
Praesumpsit unde gaudium.

342. *Omisit.* Id est, dimisit, ut infra in Apologia ultima: *Si quam vitio tepiditatis meae, vel incuria contraxerunt, vel contrahunt labem, omitte.*

343. *Sacramentum vivendo teneant.* Id est, gratiam sacramentalem recte vivendo conservent. Est metonymia, causa pro effectu. Nam sacramentum est causa gratiae sacramentalis.

344. *Seipsum tibi sacram hostiam,* etc. Praeclare sanctus Paulinus, epist. 5, ad Severum: *Ipse enim pro nobis et animam et carnem suam posuit, et recepit; qui et sacerdos et hostia, et agnus et pastor est; qui pro ovibus suis pastor, et pro pastoribus suis agnus occisus est. Ipse enim Dominus hostia omnium sacerdotum est, qui, semetipsum pro omnium reconciliatione Patri libans, victima sacerdotii sui, et sacerdos suae victimae fuit.*

345. *Continua in nostris mentibus perseveret.* Per suum effectum et pium affectum.

346. *Nascitur.* Quia qui sumit corpus Christi, vitam habet in semetipso, juxta illud Joan. VI: *Nisi manducaveritis,* etc., *non habebitis vitam in vobis;* in Miss. Rom. legitur *pascitur.*

347. *Et qui vobis.* Ibi incipit tertium membrum hujus Benedictionis; ac proinde his verbis praeponendum τὸ *Amen.*

348. *Quod irasceris.* Id est quo, vel ob quod irasceris. Est Hellenismus.

349. *Solus omnium sacerdotum peccati remissione non eguit.* Ut Hebr. VII: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus,* etc.

350. *Potius.* Ita in Codice Rhemensi, lege, *totius.*

351. *Perficiat.* Id est, faciat. Saepe apud Tullium.

352. *Dominica octavas Paschae.* Id est, Dominica octavae Paschae, seu in octava Paschae. Et τὸ *octavas* est indeclinabile juxta usum illorum temporum. Sic in vetustis Codicibus passim legitur *Vitas Patrum,* id est, Vitae Patrum. In Cod. Rhem. legitur *octabas, b* pro *u,* secundum usum antiquum scribendi, ut **390** notavimus ad Concordiam regularum. In Codicibus Rodradi et Ratoldi hic titulus ita habetur: *Die Dominico post Albas.* Recte in Missa Ambrosiana scribitur, *Dominica in Albis depositis.* Quia pridie a baptizatis albae seu alba vestimenta deponebantur. Alcuinus, lib. de Offic. Eccl., cap. de Sabbato in Albis: *Hodie albati, qui in Sabbato sancto baptizati fuerant, vestibus albis exuuntur.* Quare cum in Missali et Breviario Romano scribitur, *Dominica in albis,* subaudi τὸ *depositis.*

353. *Aliae orationes Paschales.* Hic Codices variant; in aliis plures, in aliis pauciores sunt Orationes.

354. *Nos per id quod nostri est similis,* etc. Id est, humanitate sua nos reconciliet, divinitate absolvat. Illud autem *quod,* id est *quo,* phrasis Graeca est, ut illud Virgilii:
Os humerosque Deo similis,
etc., sumptum ex Homero, Iliad. B:
Ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἴκελος Διὶ τερπικεραύνῳ.
Porro in Codicibus Ratoldi, Rodradi, in appendice, et Rhemensi, sequitur: *Idus Aprilis, natale sanctae Euphemiae* . Haec est illa Euphemia celebris virgo et martyr Chalcedonensis, cujus natalis eodem die annotatur in Martyrol. ms. biblioth. Corb.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctae Euphemiae virginis et martyris.* Idem habetur in Kalendario praefixo Codici Ratoldi, et in martyrologio ms. sancti Hieronymi: *Idus Aprilis, in Chalcedone, natale sanctae Euphemiae.* In parvulo Martyrolog. ms., ad calcem Codicis Rhem.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctae Euphemiae.* In Martyrologio Rabani: *Idibus Aprilis, in civitate Chalcedonia, natalis Euphemiae.* Et in Martyrolog. Notkeri, eodem die: *In Chalcedone, sanctae Euphemiae.* In Novella Emmanuelis imperatoris ejus solemnitas annotatur 11 Junii, quo die passa est, ut videre est in Menologio Graecorum. In Martyrol. Rom. annotatur 16 Septembris. Missam sanctae Euphemiae excipit in eodem Codice Ratoldi *Missa in Pascha annotinum,* quae exstat etiam in Codice Rodradi, in appendice, et in Codice Rhemensi.

Quid sit Pascha annotinum ita explicat Micrologus, lib. de ecclesiasticis Observationibus, cap. 56. *Romani annotinum Pascha quasi anniversarium Pascha dicunt, quia antiquitus apud illos, qui in priori Pascha baptizati erant, in sequenti anno eodem die ad Ecclesiam convenere, suaeque regenerationis anniversarium diem cum oblationibus solemniter celebraverunt.* Haec ille. Non puto tamen hoc Pascha annotinum celebrari solitum in Sabbato, quo die illi baptizabantur, quia unica duntaxat Missa eodem die et nocte quidem celebrabatur. Sed existimo ejusmodi Pascha fuisse post Dominicam in Albis celebratum, maxime cum in Codicibus nostris mss. ejus Missa assignetur tantum post praedictam diem. In Codice Rhemensi exstat: *Tertio Idus Aprilis, natale sancti Leonis papae.* Hic est sanctus Leo primus, de quo tamen nihil exstat in Codicibus sancti Eligii, Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium.

335. *Haec nobis dona beata sanctificet.* Est hypallage, id est nos his donis beatis sanctificet.

356. *Dona.* Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. In Missali Romano legitur *dono.*

357. VII *Kalend. Maii, nat. sancti Marci.* Ita **391** in Editis, in quibus nulla est etiam litaniae mentio; sed in aliis Codicibus nostris mss., ut apud Pamelium, hoc die annotatur litania major, cujus officium vide in Rogationibus.

In Codicibus Rhemensi et Ratoldi sequuntur Missae pro secunda et tertia die. In Cod. Rhem. adduntur tres Orationes pro quarta die. In iisdem vero Codicidus Rodradi, Rhemensi et Ratoldi nulla habetur Missa de sancto Marco, quemadmodum nec Rogationes ante Ascensionem.

358. *Perveniret ad Martyrii palmam.* Ex hoc loco discimus sanctum Marcum martyrem fuisse. Ita docet Gelasius papa, in synodo Romana; et sanctus Gregorius Turonensis, lib. I Hist., cap. 24: *Tunc et Jacobus frater Domini, et Marcus evangelista pro Christi nomine glorioso martyrio coronati sunt.* Idem patet ex Missa Ambrosiana: *Deus, qui hunc diem sancti Marci evangelistae et Martyris tui sanguinis roseo consecrasti cruore perfusum;* et ex Liturgia Aethiopica: *Ac sancti Marci evangelistae et martyris, et sancti Stephani archidiaconi protomartyris.* Consentiunt Rabanus et Notkerus in suis Martyrologiis, qui etiam ejus martyrium describunt.

359. *Sancti Vitalis.* In Missa Ambrosiana additur sancta Valeria, et Missa est de pluribus Martyribus.

360. *B. R.* Id est, Benedictionem require, nempe in festo sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

361. *Sancti Alexandri,* etc. In Codice Rhemensi eodem die Missa de sancto Juvenale habetur, quae horum sanctorum Missam praecedit. Exstat etiam in appendice Codicis Rodradi.

362. *Inventio sanctae crucis.* Hoc festo Graeci carent; nulla enim illius mentio fit in eorum Menologiis, nec in sanctione Emmanuelis Comneni imperatoris de festis, apud Theodorum Balsamonem, in Nomocanonem Photii, tit. 7, cap. 1.

363. *Passionis tuae miracula suscitasti.* Quia in crucis inventione, ut crux Domini ab aliis internosci posset, mortuus homo dominicae cruci admotus revixit, quemadmodum in Christi passione multa corpora sanctorum multis in sancta civitate visa sunt, ut testatur sanctus Paulinus epist. 11: *Postremo dominicam crucem prodit resurrectio; et ad salutaris ligni tactum, morte refuga, funus excussum et corpus erectum est.* Idem scribit Severus Sulpicius, lib. II Hist.: *Duabus prius frustra crucibus admotis, ubi Christi patibulo attactum est, dictu mirabile, trepidantibus cunctis, funus excussum, et inter spectatores astitit;* et Sozomenus, lib. II Hist. eccl., cap. 1.

364. *Qui per passionem crucis,* etc. In Codicibus Rodradi et Rhemensi est alia Praefatio longe prolixior: *Praecipue in ista die, in qua Filii tui Unigeniti a Judaeis abditus gloriosus inventus est triumphus,* etc. Ubi τὸ *triumphus* crucem Christi significat. Ita capit sanctus

Ambrosius in obitu Theodosii: *Tria patibula confusa repêrit quae ruina contexerat, inimicus absconderat; sed non potuit oblitterari Christi triumphus.*

392 365. *Quae sit ejusdem crucis latitudo,* etc. Ex III cap. ad Ephesios; quem locum ita de cruce explicat sanctus Augustinus, tract. 118, in Joan.: *Lata quippe est in transverso ligno quo extenduntur pendentis manus, et significat opera bona in latitudine charitatis. Longa est a transverso ligno usque ad terram, ubi dorsum pedesque figuntur, et significat perseverantiam in longitudine temporis usque ad finem. Alta est in cacumine quod transversum lignum sursum versus excedit, et significat supernum finem, quo cuncta opera referuntur. Quoniam cuncta quae latitudine et longitudine bene ac perseveranter fiunt, propter altitudinem divinorum facienda sunt praemiorum. Profunda est in ea parte qua in terram figitur; ibi quippe et occulta est, nec videri potest; sed cuncta apparentia et eminentia inde consurgunt, sicut bona nostra de profunditate gratiae Dei, quae comprehendi et dijudicari non potest, universa procedunt.*

366. *Dignatus est redimere.* In Codicibus Rhemensi et Rodradi haec sequuntur: *Tu qui es lignum vitae, paradisi reparator.*

367. *Natalis sancti Joannis,* etc. Hoc festum non exstat in Excusis.

368. *Sanctorum Gordiani et Epimachi.* In Codice Ratoldi legitur *Gordiani, Cyrilli, atque Epimachi.* Sed in Missa nulla fit Cyrilli mentio. De illo agit Martyrologium sancti Hieronymi eodem die: *Item Cyrilli, Dionysii.* In Codice Rhemensi legitur: *Natalis sancti Gordiani,* nulla facta mentione sancti Epimachi, et Missa est de solo sancto Gordiano.

369. *Sancti Pancratii.* In Codicibus Rhemensi et Ratoldi, et apud Pamelium, adduntur Achilleus et Nereus, quibus in Missali Rom. adjicitur Domitilla. Sed in Codice Ratoldi duae sunt Missae, prior de sancto Pancratio, altera de sanctis Achilleo et Nereo. Et apud Pamelium prior Missa est de sanctis Achilleo et Nereo, secunda de sancto Pancratio.

370. *R. B.* Id est, require Benedictionem, infra videlicet in communi de uno martyre.

371. *Salutatione.* Lege *salvatione* .

372. *Natalis sanctae Mariae ad Martyres.* Haec festivitas non exstat in Excusis. Habetur in omnibus aliis nostris mss. Codicibus. In Codice Rhemensi est sub hoc titulo: *Dedicatio Ecclesiae beatae Mariae ad Martyres.* Hoc festum olim instituit Bonifacius IV papa, converso Romano Pantheo in ecclesiam sanctae Mariae et omnium Martyrum. Qua de re agit Paulus Diaconus, lib. IV Hist. Longob., cap. 37 et lib. V, cap. 11. Hoc Pantheon aedificatum est a Marco Vipsanio Agrippa: quod ita appellatum est, vel quod in simulacris Martis et Veneris multas deorum imagines acciperet, vel quod forma convexa fastigiatum coeli similitudinem ostenderet, inquit Dio Cassius, lib. LIII Hist. In eo templo fuisse Veneris simulacrum constat etiam ex Macrobio, lib. III Saturnal., cap. 17: *Dissectusque est, et factae ex una margarita duae, impositaeque simulacro Veneris, ut monstruosae magnitudinis in templo quod Pantheon dicitur.*

Olim in pago Bethelia dicto, prope Gazam Palaestinae civitatem **393** fuit etiam templum in arce manufacta collocatum, quod Pantheon appellatum est, ut refert Sozomenus lib. V Hist. eccl., cap. 14. Fuit olim Athenis θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινὸν, id est, diis omnibus commune templum, quod aedificavit Adrianus imperator, ut scribit Pausanias in Atticis.

373. *Sancti Urbani.* Hoc festum non exstat in Codice Rhemensi.

374. *Sacrificium.* In Missali Romano legitur *Ad sacrificium.*

375. *Et tui muneris misericordiam postulare.* In Codice Rhemensi legitur *de tuo munere postulantes.*

376. *Ipso opitulante.* In Codice Rhemensi haec vocabula desiderantur.

377. *Benedictio.* Superioris Dominicae videlicet.

378. *Et Majestatem tuam indefessis precibus exorare.* Haec verba desunt in Codice Rhemensi.

379. *Paschale mysterium studeamus habere perpetuum.* Id est, sempiternam in coelis studeamus habere felicitatem.

380. *Feria secunda in litania majore.* Haec litania major est Rogationum, quae in triduo ante dominicam Ascensionem celebrandae institutae sunt a sancto Mamerto Viennensi Pontifice, ut scribit sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 34: *Referens* (Avitus) *in quadam homilia, quam de Rogationibus scribit, has ipsas Rogationes, quas ante Ascensionis Dominicae triumphum celebramus, a sancto Mamerto ipsius Viennensis urbis episcopo, qui et hic eo tempore praeerat, institutas fuisse, dum urbs illa multis terreretur prodigiis.*

Sed ipsa verba sancti Aviti, sermone de Rogationibus audiamus. Qui postquam descripsit varias urbis suae calamitates, tandem sic ait: *Tracta sunt haec inter rumores publicos et rumores privatos usque ad imminentem solemnium noctem vigiliarum qua celebrari festum dominicae Resurrectionis annua consuetudo poscebat. Siquidem hanc horam laborum opem, malorum finem, metuentium securitatem communibus animis operiebantur. Adfuit igitur nox illa venerabilis, quae ad spem publicae absolutionis votivum solemne patefecerat. Sed mox illic multo vehementior strepitus, ictus flagelli gravius ferientis insonuit, utpote quem jam emensis gradibus superlativum nihil sequi aliud quam chaos intelligeretur. Aedes namque publica, quam praecelso civitatis vertice sublimitas immensiter fastigiata praetulerat, flammis terribilibus conflagrare crepusculo coepit. Interpellatur nuntio discriminis jucunditas solemnitatis, pleno timoribus populo Ecclesia vacuatur. Omnes namque similem facultatibus vel domibus propriis casum de praeeminentis incendii arce metuebant. Perstitit tamen coram festivis altaribus invictus antistes; et calore fidei suae accedens, flumine lacrymarum, permissam ignibus potestatem, igne abscedente, compescuit. Desperatione deposita reditur ad ecclesiam, restincta flammarum luce, clarescit luminum pulchritudo. Nec sane ulterius trahitur de arripiendo compunctionis medicamine mora.*

Praedecessor namque mens, et spiritalis mihi a baptismo pater Mamertus [Al., *Mamercus] sacerdos, cui ante non paucos annos pater carnis meae accepto, sicut Deo visum est, sacerdotii tempore successit, totas* [Leg. *toto] in ea quam supra diximus vigiliarum nocte, concepit animo Rogationes, atque ivi cum Deo tacitus definivit quidquid hodie Psalmis ac precibus* **394** *mundus inclamat. Evoluta solemnitate paschali, non jam quid, sed quomodo, aut quando fieri debeat, secreta primum collatione tractatur. Putabatur a quibusdam Viennensis senatus, cujus tunc numerosis illustribus curia florebat, inventis non posse adici, cum vix acquiesceret legitimis inclinari. Sed pius ac sollicitus pastor sapientiae salibus largus mansuefaciendarum ovium prius orando animum qaam perorando mollivit auditum. Pandit igitur dispositionem, indicit ordinem, exponit salubritatem. Et verum* [Leg. *viri] tam religiosi quam solertis ingenii parum fuit, si obedientibus propositum tantummodo institutionis promeret, nisi inter initia etiam vinculum consuetudinis assignaret. Inspirante igitur compunctorum cordibus Deo, auditur a cunctis, confirmatur, attollitur. Eligitur pro tempore triduum praesens, quod inter Ascensionis sacrae cultum diemque Dominicum, quasi quodam opportunitatis propriae limbo circumpositis solemnitatibus marginaretur.* Et paulo post: *Secutae sunt succiduo tempore quaedam Ecclesiae Galliarum rem tam probabilis exempli: sic tamen quod hoc ipsum non apud omnes iisdem diebus quibus penes nos institutum fuerat celebretur* [Leg. *celebraretur]. Nec porro magni intererat quod triduum, dummodo Psalmorum officia lacrymarumque functionibus annuis persolverentur. Tamen cum dilectione Rogationum etiam sacerdotum crescente concordia, ad unum tempus, id est ad praesentes dies universalis observantiae cura concessit.* Haec Avitus; quae transcripsi ex codice ms. Bibliothecae Floriacensis, quamvis hic sermo jam pridem a Johanne Gagneio editus fuerit.

Idem testatur Apollinaris Sidonius, lib. I, epist. 7, ad sanctum Mamercum: *Solo tamen invectarum te auctore Rogationum palpatum auxilio,* etc.; et epist. 14, lib. VII: *Quidquid illud est, quod otio vel negotio vacas, in urbem tamen (nisi fallimur) Rogationum contemplatione revocabere; quarum nobis solemnitatem primus Mamercus pater et pontifex reverentissimo exemplo, utilissimo experimento invenit, instituit, invexit.* Quibus verbis nihil clarius dici potest.

Ita docet Aimoinus, lib. I de Gestis Francorum. Similia referuntur a Burchardo, lib. XIII, cap. 7, ex conc. Aurelianensi. Ita docent alii veteres, qui constanter asserunt harum triduanarum ante Ascensionem Domini Rogationum auctorem fuisse sanctum Mamertum; non vero instauratorem, ut nonnullis recentioribus placet ob sequentia Sidonii verba: *Quippe prius (quod salva fidei pace sit dictum) vagae infrequentesque, utque sic dixerim, oscitabundae supplicationes.* Quae tamen assertioni nostrae minime nocent. Etsi enim ante sanctum Mamertum fuerint Rogationes, hoc est supplicationes, seu Processiones, aut litaniae, ut vocant, erant tamen vagae, id est non statae, nec certo die stabiles, sed indictae, quas ob varias calamitates descriptas a sanctis Avito et Gregorio Turonensi, et aliis, pridie ante Ascensionem Domini instituit celebrandas. Itaque τὸ *vagae* non ita capiendum est, quasi olim populus in Rogationibus circa templa vagaretur equitando.

Neque huic explicationi favent ea que habentur apud Burchardum, cap. citato: *Nemo ibi equitare praesumat, sed discalceatis pedibus omnes incedant.* Et in concilio Moguntino, cap. 33: *Placuit ut litania major observanda sit a cunctis Christianis diebus tribus, sicut legendo reperimus, et sicut sancti Patres nostri instituerunt, non equitando, nec pretiosis*

vestibus induti. Nam aliud est vagari circa templa, aliud est in ipsa processione equitare; praeterea ejusmodi concilia sunt posteriora aetate sancti Mamerti. Nec valet quod dicunt sanctum Augustinum, serm. 173, meminisse hujusmodi Rogationum, siquidem hic sermo non est sancti Augustini, qui etiam in quibusdam ejus **395** Codicibus non exstat, nec illius stylum sapit, sed est sancti Caesarii Arelatensis, habeturque inter ejus sermones trigesimus septimus. Imo Rogationes hujusmodi sancti Augustini doctrinae adversantur; quod patet ex illius epist. 119, ad Januarium, ibi enim abunde ac diserte agit de vacatione a jejunio, quae contingit inter Pascha et Pentecosten, rationemque dierum illorum quinquaginta enucleatius explicat, quam triduanum illud jejunium intercidens prorsus labetactaret. Sic enim ait: *Qui dies quinquagesimus habet aliud sacramentum, quod septies septem quadraginta novem fiant; et cum reditur ad initium, quod est octavus, qui et primus dies, quinquaginta complentur post Domini Resurrectionem jam in figura non laboris, sed quietis; propter quod et jejunia relaxantur, et stantes oramus, quod est signum Resurrectionis.* Quare Amalarius Fortunatus, in lectione sancti Augustini apprime versatus lib. I de Offic. eccl., cap. 37, praeclare dicit: *Sequitur una varietas inter octavas Paschae et vigilias Pentecostes, hoc est jejunium triduanum in vigilia Ascensionis Domini. Miror quomodo inolevit consuetudo praesentis jejunii in nostra Ecclesia, quae tamen non tenetur per omnes Orientales Ecclesias; cum sancti Patres, quos memoravimus, Ambrosius, Hieronymus et Augustinus dicant relaxanda jejunia tempore Pentecostes, necnon etiam venerabilis presbyter Beda.* Postea refert institutionem ad sanctum Mamertum, quemadmodum et Ordo Romanus, qui insuper addit eam a Gallis ad Romanos fluxisse.

Quoniam autem hic agitur de litania majore, non erit absurdum his subjicere veterem litaniae formulam, quae exstat in Codice ms. Bibliothecae Corbeiensis octingentis abhinc annis circiter scripto, cujus titulus est: *Incipit ordo Orationum.*

Incipit litania.

Kyrie eleison. ***tribus.***
Christe eleison. ***tribus.***
Christe audi nos. ***tribus.***
Christe miserere nobis.
Sancte sanctorum Deus, miserere nobis.
Sancta Virgo virginum, intercede pro nobis.
Sancta Dei Genitrix, intercede pro nobis.
Sancta Maria,
Sancta Petre, ora.
Sancte Paule, ora.
Sancte Andrea, ora.
Sancte Jacobe, ora.
Sancte Joannes, ora.
Sancte Thoma, ora.

Sancte Jacobe, ora.
Sancte Philippe, ora.
Sancte Bartholomaee, ora.
Sancte Matthaee, ora.
Sancte Simon, ora.
Sancte Taddaee, ora.
Sancte Mathia, ora.
Sancte Barnaba, ora.
Sancte Luca, ora.
Sancte Marce, ora.
Sancte Stephane, ora.
Sancte Clemens, ora.
Sancte Sixte, ora.
Sancte Laurenti, ora.
Sancte Dionysi, ora.
Sancte Rustice, ora.
Sancte Eleutheri, ora.
Sancte Quintine, ora.
Sancte Luciane, ora.
Sancte Firmine, ora.
Sancte Crispine, ora.
Sancte Crispiniane, ora.
Sancte Maurici, cum sociis tuis, ora.
Sancte Silvester, ora.
396 Sancte Elari [*Leg.* Hilari], ora.
Sancte Martine, ora.
Sancte Cassiane, ora.
Sancte Remegi, ora.
Sancte Medarde, ora.
Sancte Vaedaste, ora.
Sancte Germane, ora.
Sancte Gaurice, ora.
Sancte Amande, ora.
Sancte Eligi, ora.
Sancte Benedicte, ora.
Sancta Felicitas, ora.
Sancta Perpetua, ora.
Sancta Agatha, ora.
Sancta Lucia, ora.
Sancta Agnes, ora.
Sancta Cecilia, ora.
Sancta Anastasia, ora.
Sancta Eufemia, ora.
Sancta Columba, ora.
Sancta Genofeva, ora.
Sancta Aldegundis, ora.
Sancta Gertrudis, ora.

Omnes sancti, orate pro nobis.
Propitius esto, parce nobis, Domine.
Propitius esto, libera nos, Domine.
Ab omni malo, libera nos, Domine.
Ab omni tentatione diabolica, libera nos, Domine.
Ab omni cogitatione mala, libera nos, Domine.
Ab omni iniquitate, libera.
Ab omni iminunditia, libera
Per crucem tuam, libera.
Peccatores, te rogamus audi.
Ut pacem nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut tranquillitatem pacis Ecclesiae tuae largiri digneris, Domine, te rogamus.
Ut iram tuam a populo Christiano amovere digneris, te rogamus.
Ut ab hostium periculis nos defendere digneris, te rogamus.
Ut indulgentiam delictorum nostrorum nobis donare digneris, te rogamus.
Ut remissionem peccatorum nostrorum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut gratiam sancti Spiritus cordibus nostris clementer infundere digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut intercessionem sanctorum tuorum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut fidem rectam nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut spem firmam in tua bonitate nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut vitam aeternam nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut lumen perpetuum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut nobis laudem sanctorum nomini tuo donare, Fili Dei, te rogamus, audi nos.
Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere. Christe, audi nos. *tribus.* Kyrie eleison, *tribus.* Christe eleison. *tribus.* Kyrie eleison. *tribus.* Pater noster.

Oratio post litaniam.

Deus exercituum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, Deus patriarcharum, Deus prophetarum, Deus apostolorum, Deus martyrum, Deus confessorum, Deus virginum, Deus omnium sanctorum, quem trinum in personis, unum in substantia confitemur, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, etc.

Circa hanc litaniam observandum est ad τὸ *tribus* subaudiendum esse τὸ *vicibus,* et ad τὸ *miserere* supplendum esse, τὸ *nobis,* et ad τὸ *ora* τὸ *pro nobis;* et in precibus, ubi non est τὸ *Domine Jesu,* illud esse subintelligendum.

397 Tandem ex his notandum est olim non dici solitum *Audi nos,* ad illud *Te rogamus,* nisi in his duabus supplicationibus, *Fili Dei* et *Peccatores.* Quod videre est etiam in litania Ratperti, etsi versibus scripta, apud Canisium, tom. V antiq. Lect., p. 2:

Nos peccatores audi, te, Christe, rogamus.
Ut pacem nobis dones, te, Christe, rogamus.
Crimen ut omne tuis solvas, te, Christe, rogamus.
Aurae temperiem dones, te, Christe, rogamus.
Ut fruges terrae dones, te, Christe, rogamus.
Ut populum cunctum salves, te, Christe, rogamus.
Ecclesiamque tuam firmes, te, Christe, rogamus.
Fili celsithroni, nos audi, te te rogamus.

Ubi vides ad illas precationes, *Peccatores,* et *Fili Dei,* tantum interseri verbum *audi,* quod poterat fieri etiam in aliis precationibus, sublatis quibusdam vocabulis, salva sensus et carminum integritate, verbi gratia:

Ut pacem dones, audi, te, Christe, rogamus.
Ut crimen solvas, audi, te, Christe, rogamus.

Et sic de caeteris. Et sane clarior sensus est, cum ab his precibus abest τὸ ***audi nos.*** **Apud Arnoldum Wionem, lib. IV Ligni vitae, cap. 12, habetur litania, quam testatur ille esse sancti Gregorii Magni, seque in Codice ms. Casinensis monasterii reperisse. Sed nemo est, vel leviter antiquitatis ecclesiasticae studiis imbutus, qui ejusmodi litaniam illius esse arbitretur, ut omittam de invocatione ejusdem sancti Gregorii, et quorumdam sanctorum adhuc cum habita est viventium, quae in illa continetur.**

381. *Mentem familiae tuae,* etc.

Haec et similes Orationes ante Missam dicuntur ad Collectam seu Processionem, id est in loco ad quem clerus et populus pervenere.

382. *Fatigari.*

Id est, percuti. Nonius Marcellus, cap. 4, *Fatigare, percutere. Virgilius, lib.* IX:
. . . . Versaque juvencum
Terga fatigamus hasta . . . . .
Et ita non semel usurpatur in hoc Sacramentorum libro, ut infra, feria 3: *Nostris fatigamur offensis.* Id est, ob nostra delicta percutimur.

383. *Praesta, quaesumus, omnipotens Deus,* etc. In Excusis sequuntur Orationes in campo, quae non exstant in Codicibus nostris mss. nec apud Pamelium.

384. *Jejunii vestri et precum vota.* Id est, devotas oblationes jejunii vestri et precum.

385. *Nostris fatigamur offensis.* Id est, ob delicta nostra corripimur, et percutimur.

386. *Verae credulitatis instrumentis.* Id est, verae fidei scripturis, libris, id est doctrinis. Estque metonymia continens pro contento. Instrumentum autem aliquando pro libro usurpatur. Tertullianus, lib. V adversus Marcionem: *Quantas autem foveas in ista vel maxime epistola Marcion fecerit, auferendo quae voluit, de nostri instrumenti integritate patebit.* In Apologetico: *Primam instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas indicat.* Et infra: *Sed quoniam edidimus antiquissimis Judaeorum instrumentis sectam istam esse suffultam.*

387. *In ascensu Domini.* Ascensa id est ascensio. Magister, in regula Mss., cap. 28: *Quia ascensa Domini ipso die omni tempore occurrit.* Haec autem lectio habetur in Codicibus Rhem. et Rodradi.

388. *Concede, quaesumus,* etc. Alcuinus, lib. II adversus Elipantum archiepiscopum Toletanum hanc Orationem citat, ut probet Jesum Christum **398** esse verum Dei Filium, non adoptivum: *Item in Ascensione Domini. Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui hodierna die Unigenitum tuum ad coelos ascendisse credimus.*

389. *Dona.* Id est, Spiritum sanctum.

390. *Suis participibus.* Id est, apostolis.

391. *Ante descensum fontis.* Id est, ante descensum in fontem, baptismi celebrandi gratia videlicet, juxta vetus Ecclesiae institutum, quo in solemnitatibus Pentecostes et Paschae baptismus conferebatur, ut docet Tertullianus lib. de Baptismo: *Diem baptismo solemniorem Pascha praestat.* Et paulo post: *Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est.* Id etiam notum est ex epist. 4 et 8 sancti Leonis, historia Socratis, et conciliis mox citandis. De baptismo Paschali luculentum habemus testimonium apud Fortunatum, lib. III, carm. 7, ubi agens de solemnitate Paschali haec sub carminis finem scribit:

Rex sacer ecce tui radiat pars magna triumphi,
Cum puras animas sacra lavacra beant. Candidus egreditur nitidis exercitus undis.
Atque vetus vitium purgat in amne novo.
Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudia pastor habet.

De baptismo Pentecostes haec habet idem Fortunatus, lib. V, carm. 4, agens de Judaeis a sancto Avito Arvernae episcopo ipso die baptizatis:

Ecce dies aderat quo Spiritus almus ab alto
Missus apostolicis fluxit in ora viris.
Rex sacra ruricolas, urbanos excitat omnes,
Certatimque aditus ad pia festa ferunt.
Abluitur Judaeus odor baptismate divo,
Et nova progenies reddita fertur a fuis.

Idem videre est apud sanctum Hieronymum, epist. ad Pammachium, adversus errores Joannis Hierosolymitani: *Nos scindimus Ecclesiam, qui ante paucos menses circa dies Pentecostes, cum, obscurato sole, omnis mundus jamjamque venturum judicem formidaret, quadraginta diversae aetatis et sexus presbyteris tuis obtulimus baptizandos.* Et paulo post mentionem facit baptismi paschalis. Constantinus Magnus imperator ipse Pentecostes baptizatus est die,

ut testatur Eusebius in ejus Vita, cap. 64. Quia vero in ipso solis occubitu solemnitas Paschatis incipiebat olim, hoc est vespere Sabbati, et ipsa nocte baptisma celebrabatur, ut constat ex officio Sabbati sancti, et epistola Paschasini Lilybetani ad sanctum Leonem papam, hinc fit ut juxta vulgarem loquendi modum dicatur baptisma in ipso Sabbato Paschae celebrari; et ita loquitur sanctus Gregorius, lib. IV Dial., cap. 32: *Quidam curialis sacratissimo paschali Sabbato juvenculam cujusdam fideliam in baptismate suscepit.* Idemque de Sabbato Pentecostes dicendum est.

Postea vero quidam baptizaverunt in solemnitatibus martyrum; quod tandem prohibitum est a sancto Leone papa, epist. 80, et a concilio Matisconensi 2. can. 3. Quidam etiam baptizaverunt in solemnitate Epiphaniae; quem morem, cum in Sicilia inolevisset, sustulit sanctus Leo papa, epist. 4. Qui etiam cum in Gallia obrepsisset, saltem in Neustria, seu Normania, sublatus est in concilio Rothomagensi celebrato, anno Domini 1072: *Vigilia, vel die Epiphaniae, ut nullus, nisi infirmitatis necessitate baptizetur, omnino interdicimus.*

Haec tamen consuetudo post sanctum Leonem papam perseveravit in Africa, ut notum est ex Victore Uticensi, lib. II **399** de persecutione Vandalica, tempore sancti Eugenii episcopi Carthaginiensis, qui non multo post sanctum Leonem floruit: *Fuit* (inquit) *in eadem civitate, id est Carthagine, quidam caecus civibus civitatique notissimus, nomine Felix. Hic visitatur a Domino, praediciturque ei nocte per visum (dies enim Epiphaniorum illucescebat): Surge, vade ad servum meum Eugenium episcopum, et dices ei quia ego te ad illum direxi; et illa hora qua benedicit fontem ut baptizentur accedentes, continget oculos tuos et aperientur.* Olim etiam in Lycia baptismus celebratus est in die Epiphaniae, ut ex his Joannis Moschi, cap. 214. Prati spiritualis videre licet: *Soruba vicus quidam est ad radices montis, in quo sita est Caeanensium civitas: in eo baptisterium est quod in sanctis epiphaniis sudat, qui sudor per tres horas continuis incrementis augetur, et post baptisma peractum decrescere incipit, et tribus aliis horis sensim deficit.* Quod autem praefatus vicus sit in Lycia idem Moschus testatur capite sequenti.

In quibusdam vero Galliae partibus baptismi celebritas videtur usitata in natali Domini. Siquidem Clodovaeus, primus Francorum Rex Christianus, eodem die baptizatus est, ut testatur Avitus episcopus Viennensis epist. ad eumdem regem: *Si quidem et occiduis partibus in rege non novo novi jubaris lumen effulgurat; cujus splendorem congrue Redemptoris nostri nativitas inchoavit, ut consequenter eo die ad salutem regenerari ex unda vos pateat, quo natum redemptioni suae coeli Dominum mundus accipit. Igitur qui celeber est natalis Domini, sit et vestri, quo vos scilicet Christo, quo Christus ortus est mundo; in quo vos animam Deo, vitam praesentibus, famam posteris consecrastis* **(Tom. I Conc. Galliae Jacobi Sirmondi)**. Haec ille; etsi Fredegarius, cap. 11 Hist. Francorum, et Hincmarus, in Vita sancti Remigii citata ab Herivaeo archiepiscopo Rhemensi, in epist. ad Vitonem archiepiscopum Rothomagensem, scribant eum in die Paschae fuisse baptizatum; tamen potior est Aviti, quippe Clodovaeo aequalis, auctoritas. Sententiam hanc confirmat miraculum quod Ebreduni olim in Natali Domini et in Coena dominica quotannis contingebat circa baptisterium aedificatum a sancto Marcellino quondam illius urbis episcopo. Illis namque diebus quotannis in illo lavacro seu baptisterio aqua divinitus oriebatur, de quo etiam ad aliud lavacrum, baptismi gratia, aqua deferebatur, ut scribit sanctus Gregorius Turonensis, cap. 69 libri de Gloria confessorum. Quod sane miraculum in Natali Domini non contigisset, si baptisma illo die conferri non debuisset. Sic olim in Sicilia, in possessione quae Meltinus

dicitur, fons baptisterii quotannis in die Paschae divinitus implebatur, ut refert Paschasinus episcopus Lilybetanus, in epist. ad sanctum Leonem papam.

Si tamen intercidisset mortis periculum, citra praedictas solemnitates baptizabantur aegroti, ut planum ex epistolis sanctorum Cornelii et Cypriani mox citandis, ex concilio Matisconensi supra citato, ex epistola Gregorii II, ad clerum et plebem Thuringorum, et ex concilio antissiodorensi, can. 8: *Non licet absque Paschae solemnitate ullo tempore baptizare, nisi illos quibus mors vicina est, quos grabatarios dicunt.* Ubi nota grabatorios esse eos qui in lecto seu grabato per aspersionem aut perfusionem aquae ob mortis periculum baptizabantur, quos aliter clinicos, a κλίνη, id est lectus, vocant, ut manifestum est ex epist. 73 sancti Cypriani, qui hanc baptizandi rationem merito defendit, etsi de ea Cornelius papa dubitare videatur in epist. ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eusebium, lib. VI Hist. Eccl., cap. 35. Erant tamen ejusmodi baptizati irregulares, ut loquuntur, nec ad clerum ascisci poterant, ut testatur Cornelius papa epistola citata.

Sed Thessalorum severior quam par erat disciplina fuit, **400** qui extra solemnitatem Paschalem neminem prorsus baptizabant, ita ut paucis exceptis omnes sine baptismate e vivis excederent, ut scribit Socrates, lib. V Hist. Eccl., cap. 21. Si vero de infantibus sermo sit, usitatum fuit aliquando priscis illis temporibus ut citra solemnitatem Paschae et Pentecostes baptismum susciperent, ut discimus ex sancto Cypriano, epist. 59, ubi disputat in quemdam qui asseverabat infantes non esse tertio aut altero natalis sui die baptizandos, sed, quemadmodum in circumcisione, octavum diem esse exspectandum. Si enim tum moris fuisset in parvulis illis Paschae et Pentecostes protelare diem, frustra sanctus Cyprianus eos ante octavum natalitiorum diem posse baptizari contenderet.

392. *Qui sacramentum.* In aliis Codicibus nostris mss. habetur Praefatio: *Qui ascendens super omnes coelos,* etc., ut in Missali Romano.

Et diem sacratissimum Pentecostes praevenientes. Ita in Editis et in Codicibus Ratoldi et Rhem., et apud Pamelium. In Codice Rodradi legitur: *Et diem sacratissimum Pentecostes celebrantes.* Optime, quia cum in ipsa nocte quae lucescit in Dominica haec Missa olim celebraretur, post Vesperam videlicet Sabbati, jam ipse Pentecostes dies incoeptus erat juxta morem Ecclesiae, ut supra de Paschate dictum est, non vero juxta saeculi consuetudinem.

394. *Qui ascendens super omnes coelos,* etc. In Codice Rhem. est alia Praefatio: *Qui hodie sancti Spiritus celebramus adventum,* etc., ut in Missa Ambrosiana, in qua rectius legitur τὸ *quia,* his in ejus fine additis: *Quapropter profusis gaudiis totus in orbe terrarum mundus exsultat,* quae desiderantur in Cod. Rhem. In eadem Ambrosiana Missa legitur: *Distributor idem et fidei unius effector,* cum in dicto Cod. Rhem. scriptum sit, *distributor idem, et unus effector.*

395. *In igneis.* Optime. In Editis et aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium legitur *innumeris.*

396. *A spe ad speciem pervenire.* Est paronomasia, id est a spe ad fruitionem aeternorum bonorum pervenire ad contemplationem faciei Dei; nam species faciem significat. Nonius Marcellus, cap. 4: *Species dicitur effigies, facies. Livius Aegisto: Jamne oculis specie laeta*

viri optabili. Unde, cap. 1, ait: *Ut ab aspectu species, et a fingendo figura, ita a factura corporis facies.* Species ergo hoc loco est clara Dei visio. Ita apud Tertullianum, lib. de Resurrectione carnis: *Itaque confisi semper et scientes quod cum immoramur in corpore, peregrinamur a Domino; per fidem enim incedimus, non per speciem.*

397. *Feria* 5. Haec feria non est in Codicibus Rodradi et Rhemensi, de qua ita monent Ordo Romanus, et Alcuinus: *Feria 5 deest officium et Missa; et ideo debes cantare de Dominica Pentecostes.* In Cod. Ratoldi abbatis Missa hujus feriae quintae est ut in feria 6 hujus Codicis sancti Eligii.

398. *Da, quaesumus, Ecclesiae tuae,* etc. In Codice Ratoldi abbatis est hic alia Missa, Praefatione excepta.

399. *Si in Jejunio fuerit.* Haec verba desiderantur in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium. Notanda tamen, quia olim jejunium quarti mensis non semper cadebat in hebdomadem Pentecostes; qua de re infra.

401 400. *Ut nos spiritus tui lumen infundat.* Id est, ut nobis Spiritus tui lumen infundatur. Est hypallage.

401. *Dominica octavas Pentecostes.* In Editis legitur, *Dominica in nocte Pentecostes* **(Vide Microl., cap. 59)** Sed quid haec sibi velint non satis capio. In Cod. Rodradi ita habetur: *Die Dominico vacat.* Assignantur tamen tres Orationes in hunc modum: *Deprecationem nostram, Domine, quaesumus, exaudi,* etc. Super oblata: *Munera, Domine, oblata sanctifica,* etc. Ad Completa: *Haec nos communio, Domine, purget a crimine.* Verum in appendice ejusdem Codicis habetur: *Dominica in octabis Pentecostes;* cujus Orationes sunt ut Codicibus Ratoldi et Rhemensi, in quibus nulla est mentio sanctissimae Trinitatis; sed in serie Praefationum ejusdem Codicis Rodradi in octavis Pentecostes exstat praefatio de sancta Trinitate eadem cum Missali Romano et hoc s. Eligii Codice, quam etiam reperire est in Codicibus Ratoldi et Rhemensi. In benedictione Codicis Ratoldi primus versiculus meminit sanctissimae Trinitatis in hunc modum: *Benedicat vos Trinitatis divinae Majestas, et una Deitas, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; talesque inveniat dies examinationis, quales emisit fons regenerationis. Amen.* At in Benedictione Codicis Rhemensis, ne verbum quidem de Sacratissima Trinitate videre est.

Haec diversitas officii inde manavit, quod quidam affirmarent octavam Pentecostes esse celebrandam, aliis negantibus; quam controversiam in Gallia diversatus Berno abbas Augiensis, ut ipse testatur, cap. 3 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, agitari vidit, et in fine capitis tandem concludit celebrandam esse octavam Pentecostes.

Micrologus, cap. 16 libri de eccl. Observationibus, negat plane celebrandum esse festum sanctissimae Trinitatis, quia Dominici dies ejus honori deputati sunt, scribitque officium de sancta Trinitate fuisse compositum a Stephano Leodiensi, illudque repudiatum fuisse a sede apostolica; et Alexandrum papam requisitum de die sanctae Trinitatis, respondisse, juxta Ordinem Romanum nullum diem specialiter ascribi debere solemnitati sanctae Trinitatis, sicut nec sanctae Unitatis, praecipue cum in omni Dominica, imo quotidie, utriusque memoria celebretur. Tamen, cum hoc festum habeatur in nostro Codice sancti Eligii, et in

Sacramentariis editis ex Vaticano, non est dubium quin fuerit olim celebratum, sed postea intermissum, tandemque a Romanis pontificibus instauratum. Et miror sane id quod scribitur ab eodem Micrologo de Praefatione sanctae Trinitatis a Pelagio papa instituta, cum ait illam diebus Dominicis frequentari; nam in omnibus nostris Sacramentariis mss. et in Editis ex Vaticano, ejusmodi Praefatio in nulla Dominica (si octavam Pentecostes exceperis) reperitur, sed singulis Dominicis propria sua tribuitur Praefatio; qui sane codices mss. ipso Micrologo sunt antiquiores, qui proinde solam suae tempestatis usus in quibusdam Italiae locis rationem habuisse videtur, non satis explorato usu antiquiore. Quare ex his quae supra notata sunt ejusmodi Praefatio videtur a Pelagio instituta ob festum sanctae Trinitatis.

402. *Qui cum unigenito filio,* etc. Recte Corippus, lib. de Laudibus Justini minoris:

. . . . Illic pia cernitur esse.
Indivisa mauens Patris, Genitique potestas,
Spiritus et sanctus substantia creditur una.
Tres sunt personae, subsistunt, nomina fulgent.
Utque Pater Deus est, Genitus Deus aequus honore,
Spiritus et sanctus pariter Deus.

403. *Dedicatio basilicae sancti Nicomedis.* Haec Missa non habetur in Editis, exstat tamen in omnibus aliis codicibus nostris mss., et apud Pamelium, in quo deest τὸ *basilicae.* In Codice Rhemensi obrepsit error in titulo; legitur enim *Nicodimi,* qui tamen abest ab Orationibus ejusdem Codicis, in quibus legitur τὸ *Nicomedis* et *Nicomede.*

Haec dedicatio eodem die exstat in Martyrologiis Bedae, Usuardi et Adonis; et in Martyrologio ms. biblioth. Corb.: *Romae, dedicatio sancti Nicomedis martyris, cujus martyrium* XVII *Kalend. Octobris ibidem celebratur.* In Martyrologio Rabani: *Kalend. Juniis, sancti Nicomedis martyris ecclesiae dedicatio:* et in Martyrologio Notkeri eodem die: *Romae, dedicatio sancti Nicomedis presbyteri et martyris, cujus martyrium* XVII *Kalend. Octobris celebratur.* In Martyrol. ms. sancti Hieronymi fit quidem eodem die mentio sancti Nicomedis, sed non dedicationis ecclesiae: *Romae, Juvenci, Cyrici, Nicomedis martyris, Exuperantii, Eracliae.* In parvulo Martyrologio ms. Cod. Rhem. assuto: *Kalend. Junii, dedicatio sancti Nicomedis in Thessalonica.* Ubi haec verba, *in Thessalonica,* non spectant ad hanc dedicationem; sed quia hujus Martyrologii dies singuli unica linea comprehenduntur, cum ad finem lineae perventum est, caetera a scriptore sunt omissa, quae ad haec vocabula spectant, quod planum est ex Martyrologio Rabani, in quo proxime post dedicationem sancti Nicomedis sequitur: *In Thessalonica natale Octavii,* et ex Martyrologio sancti Hieronymi, in quo statim post nominatos sanctum Nicomedem et caeteros subjungitur: *in Thessalonica Luciae Virginis,* etc. cum priorem nominasset in limine istarum Kalendarum sanctum Octavium, *in Thessalonica sancti Octavii.* Hujus Ecclesiae sancti Nicomedis mentio fit in concilio Romano I, sub Symmacho papa. Porro in Codice Ratoldi abbatis habetur, VI *Idus Junii, natale sancti Medardi confessoris.*

404. *Natale sanctorum Primi et Feliciani.* Hic dies festus non exstat in Cod. Rodradi, quemadmodum nec sequens.

405. *Et quod illis contulit excellentia sempiterna.* Legitur in Cod. Rhemensi: *Et quod illis contulit excellentiam sempiternam,* id est, meritum passionis illorum, quod eis gloriam contulit sempiternam, fructibus nostrae devotionis applicetur.

Porro in Codicibus Ratoldi et Rhemensi habetur XVII Kalend. Julii natale sancti Viti, cui in Missali Romano adjunguntur Modestus et Crescentia.

406. *Per quam.* Lege ut in Cod. Ratoldi, *per quem,* ut referatur ad τὸ *Domine;* vel *per quae,* ut in Cod. Rhemensi, ut referatur ad τὸ *mirabilia.*

407. *Denuntiatio jejuniorum.* Denuntiatio illa jejuniorum olim fiebat in Missa post illa verba: *Pax Domini sit semper vobiscum, et cum Spiritu tuo,* ut videre est in Codice Rhemensi in Orationibus quotidianis ad Missas: *Pax Domini sit semper vobiscum, et cum spiritu tuo. Post haec commonenda est plebs pro jejunio primi, quarti, septimi et decimi mensis temporibus.*

408. *Die vero Sabbati,* etc. Juxta sanctum Leonem papam, serm. 9 de jejunio septimi mensis: **403** *Sabbato vero, apud beatum Petrum apostolum vigilias celebremus.*

409. *Mensis* IV, *feria* IV. In Editis male legitur: *Feria* IV *mensis septimi, hoc est Septembris.*

410. *Si post hebdomadam Pentecostes advenerit.* Haec non reperiuntur in Editis, nec in aliis Codicibus nostris mss. Quae tamen scripta sunt juxta morem illorum temporum, in quibus celebrabatur jejunium mensis quarti hebdomade secunda Junii, ex quo saepe contingebat hoc jejunium peragi post hebdomadem Pentecostes, ut videre est in concilio Moguntino sub Carolo Magno, in quo XXX episcopi et XXV abbates convenerunt, can. 34: *Similiter in mense Junio Hebdomada secunda, feria 4 et 6, et Sabbato jejunetur usque ad horam nonam.* Quod citatur a Burchardo, lib. II, cap. 14, sed contractius; et a Micrologo, cap. 24 et 25, de Observationibus eccl. Sed videtur intelligere aliud concil. Moguntinum, cum ait illud fuisse sub Henrico secundo celebratum, eique interfuisse duodecim episcopos. Idem statuitur in concilio Rothomag. celebrato anno 1072. *Item quatuor temporum observatio competenti tempore secundum divinam institutionem communi observantia a nobis servetur, id est prima hebdomada Martii, secunda Junii,* etc., ut refert Ordericus, lib. IV Hist. eccl. Haec pro ratione temporum illorum. Fuit sane antiquior usus jejunii hujus celebrandi in ipsa Pentecostes hebdomade, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. I de Offic. eccl., cap. 37, et sancto Leone papa, serm. 1, 2, 3 et 4, de jejunio Pentecostes: qui tandem in Ecclesia revixit auctoritate Gregorii VII, ut docet Micrologus, cap. 25, et Urbani II, in concilio Claromontano, in quo sic statuitur: *Jejunium secundum semper in hebdomade Pentecostes celebretur,* ut refert Ordericus Vitalis, lib. IX Hist. eccl. Sic olim jejunium primum quatuor temporum peragebatur in hebdomade prima mensis Martii, ut videre est eodem can. concilii Moguntini supra citati: *Constitutum est ut quatuor tempora anni ab omnibus cum jejunio observentur, id est in mense primo, Hebdomada prima,* etc. Et concilio Rothomagensi supra citato: *Communi observantia observetur a nobis, id est prima Hebdomada Martii.* Sed postea idem Gregorius VII transtulit illud in hebdomadem primam Quadragesimae, ut docet Micrologus, cap. 24, et ita statutum est in concilio citato Claromontano: *Omni tempore*

primum jejunium quatuor temporum prima hebdomada Quadragesimae celebretur, ut refert Ordericus Vitalis libro citato.

411. *Post benedictiones.* Id est, post recitatum hymnum trium puerorum: *Benedicite omnia opera Domini Domino,* etc.

412. *Natale sanctorum Gervasii et Protasii.* In Codicibus Rhemensi et Ratoldi, pridie hujus festi, est vigilia eorumdem sanctorum cum eodem officio in utroque Codice, cujus prima Oratio et super oblata sunt ut in Missa Ambrosiana, in vigilia eorumdem sanctorum.

413. *Sanctorum martyrum,* etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi est alia Missa .

414. *Intercessione beatorum,* etc. In Missa Ambrosiana legitur: *Protasio et Gervasio martyribus.* Ubi nota *Protasium* priorem Gervasio nominari, quod semper fit in utraque Missa liturgiae Ambrosianae, et in Codice Rodradi, etsi vulgo sanctus Gervasius **404** praeponatur. In Cod. Rhemensi haec verba, *et intercessione,* desiderantur.

415. *Fulciatur.* In Missa Ambrosiana, et in Codice Rhemensi legitur, *firmetur.*

416. *Vigilia sancti Joannis Baptistae.* In Cod. Rhemensi legitur: *In jejunio sancti Joannis Baptistae.*

417. *Exhibentes solemne jejunium,* etc. In Codice Rhemensi habetur quidem eadem Praefatio, sed paulo fusior, multisque verbis immutatis.

418. *In prima missa de nocte.* Ita in Cod. Rhem. In Cod. Rodr. et Rat. legitur, *in prima mane;* apud Pamelium, *in mane prima.* Missa non exstat in Editis nec in liturgia Ambrosiana. Alcuinus, lib. de Offic. eccl., cap. de sancto Joanne, ait tres Missas in festo sancti Joannis Baptistae celebrari, inter quas recenset Missam de vigilia, quae proinde, et quia jejunium celebre erat, dicebatur post solis occubitum, in quo pro more ecclesiastico dies festi tunc incipiebant; rationemque reddit in hunc modum: *Ideo tres Missae celebrantur in festivitate sancti Joannis, quia tribus insignibus triumphis excellenter refulsit; ad hoc enim venit, ut viam Domino praepararet exemplo suae conversationis, qui triumphus celebratur in vigilia ejusdem. Per ministerium baptismi claruit insignis; hujus ministerii triumphus in prima Missa recolitur. Nazaraeus permansit in utero matris; hoc donum recolitur in die.* Idem videtur in Ordine Romano: *Ideo tres Missae celebrantur,* id est, *una in vigilia ejusdem, duae in die nativitatis ejus, quia tribus triumphis refulsit insignis;* id est, *officio Praecursoris, Baptistae ministerio, et quia Nazaraeus in utero matris remansit.*

419. *Et adhuc clausus in utero,* etc. Ita praeclare Ennodius, in dictione Maximo episcopo missa: *Cujus senior gratia, quam natura, dum ante lucis ingressum pii vatis implesset officium, lumen vitae hujus virtute signavit.* Et Prudentius in Apotheosi: Primus et infantem
non natus nuntiat infans.
Jam nostrum vagire sibi nam pusio nondum
Norat, et ora Deo reserabat garrula Christo.

420. *Qui et genitricis,* etc. Praeclare Ennodius, dictione supra citata: *Nam uno eodemque tempore et matrem fecunditate nobilem fecit, et inofficiosa genitoris labia in loquelam pristinam usu remeante commovit.* In Cod. Rhem. sequitur vigilia sanctorum Joannis et Pauli, quae in aliis Codicibus nostris mss. desideratur.

421. *Natale sancti Leonis papae.* Hoc festum abest a Cod. Rhemensi.

422. *Ut animae famuli tui Leonis haec prosit oblatio.* Ita in Editis, in Codice Ratoldi, et apud Pamelium. Subaudi *Ad gloriam,* vel, *Ad honorem,* ut explicat Innocentius III, de Celebratione Missarum, cap. 6, § 3. In Codice Rodradi legitur: *Ut intercedente beato Leone haec nobis prosit oblatio.* In Missali Romano, *ut intercessione beati Leonis,* etc.

423. *Vigilia sancti Petri.* In Codicibus Rodradi, Ratoldi, et Rhemensi duplex **405** exstat Vigilia. Secunda est *in nocte.* Geminas hujus festi vigilias notat Amalarius, lib. de Ordine Antiphonarii cap. 69: *Ex Romano Antiphonario posui duas vigilias in nostro Antiphonario. Primam solet apostolicus facere in initio noctis, quae fit sine Invitatorio, quoniam ea hora non invitatur populus ad vigilias. Populus enim invitatur ad vigilias ea hora noctis de qua dicebat David propheta: Praeveni in maturitate, et clamavi.* Ubi maturitas accipitur pro media nocte, ut idem explicat Amalarius ex sancto Augustino.

424. *Quando Apostolicus,* etc. Haec verba desiderantur in Excusis, et in aliis Codicibus nostris mss. Haec autem verba huic diei conveniunt, in quo est duplex Missa, tum sancti Leonis, tum vigiliae apostolorum: et pontifex aliquando duas Missas, aliquando unam pro devotione faciebat. Olim enim uni sacerdoti plures Missas canere licebat. Sic papa olim, ut infra videbitur in solemnitate apostolorum Petri et Pauli duas Missas faciebat, alteram apud sanctum Petrum, alteram apud sanctum Paulum. Nec obstat quod sanctus Leo, epist. 80, Missarum celebrationem eodem die iterari prohibeat, nisi ob angustias Ecclesiae omnis populus sacrificio interesse non potuerit; nam ejusmodi decretum videtur esse de una et eadem Ecclesia, quod etiam non erat amplius in usu tempore quo hic liber Sacramentorum scriptus est.

425. *Non lavat os.* Non tam propter periculum, ne pauxillum aquae casu interfluat, quam quia id minime necessarium est. Si enim propterea a sancta communione esset abstinendum, hoc saepe Satanae malitia contingeret, ut scribit Timotheus patriarcha Alexandrinus in canone, interrogatione 15.

426. *Apostoli tui Petri fide et nomine consecrasti.* Cum videlicet Christum Dei vivi Filium esse confessus est, et Petri nomen a Christo accepit, Matth. XVI, ubi in textu Graeco πέτρος est petra; nam apud Graecos πέτρος petram significat, ut clarum est ex Hesychio, et videtur apud Sophoclem in Oedipode Colonaeo circa initium:
Οὗ κῶλα κάμψον τοῦδ᾽ ἐπ᾽ ἀξέστου πέτρου.
Id est, ibi sede super hac aspera petra. Et τὸ Petrus Latinum recte a Graeco deflexum est.

427. *Natale ejusdem Petri et Pauli.* In Cod. Rodradi legitur: *Natale sancti Petri.* In Cod. Rhem.: *Natale sancti Petri proprie.*

428. *Pontificium.* Pontificium est potestas. Vide superius observata.

429. *Natale sancti Pauli.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss., quemadmodum et in Ordine Romano. At in Missali Romano est *Commemoratio sancti Pauli apostoli.* Micrologus, cap. 42 hujus festi translationem attribuit sancto Gregorio; id est, cum olim utraque solemnitas in die sancti Petri ageretur. Etenim papa eo die bis olim sacris operabatur, primo in basilica sancti Petri, secundo in basilica sancti Pauli, ut liquet ex Prudentio in Peristephano, carm. 12.

Transtyberina prius solvit sacra pervigil sacerdos,
Mox huc recurrit, duplicatque vota.

Erat etiam frequens ad utramque basilicam populi concursus, ut apparet ex eodem Prudentio ibidem:

Aspice, per bifidas urbs Romula funditur plateas
Lux in duabus fervet una festis.

406 Quare in hymno sancti Ambrosii, ubi scriptum est:

Trinis celebratur viis Festum tantorum martyrum;

haud dubie legendum est τὸ *binis.*

430. *Praefatio et benedictio quae supra.* Ita in Excusis, in quibus nulla est hic benedictio, sicut nec in toto volumine .

431. *Octava Apostolorum,* etc. Haec octava non exstat in Codice Rodradi. Porro in Codice Ratoldi abbatis IV Nonas Julii, sequitur: *Translatio sancti Martini,* quo die celebratur etiam ejusdem sancti ordinatio, et Ecclesiae ejusdem dedicatio, ut videre est in Kalendario affixo huic Ratoldi Sacramentario: IV *Nonas translatio sancti Martini, et ordinatio et dedicatio basilicae ipsius;* et in Martyrologio Rabani eodem die: IV *Nonas in Gallia Turonis civitate, ordinatio episcopatus, et translatio corporis sancti Martini episcopi et confessoris, et dedicatio basilicae ipsius.* Idque ex doctrina sancti Gregorii Turonensis, qui lib. II Hist. Franc., cap. 14, scribit triplicem hanc solemnitatem hoc die celebrari: *Solemnitas enim ipsius basilicae triplici virtute pollet, id est dedicatione templi, translatione corporis sancti, ordinatione ejus episcopatus. Hanc enim* IV *Nonas Julias observabis, depositionem vero ejus tertio Idus Novembris esse cognosces.* Qui idem scribit lib. IV de Miraculis sancti Martini, cap. 6. Ita in Martyrologio Adonis; sed in Martyrologio Usuardi nulla fit mentio dedicationis ecclesiae.

Haec autem ecclesia sancti Martini est quam aedificavit sanctus Perpetuus Turonensis episcopus super sepulcrum sancti Martini, deturbata priori ecclesia, quod angustior esset, ut docet idem sanctus Gregorius Turonensis, cap. citato, et lib. X, cap. 31, et Sidonius, lib. IV, epist. 18, qui ad preces ejusdem sancti Perpetui composuit epigramma hujus templi parietibus incidendum, cujus clausula est ejusmodi:

Dumque venit Christus populos qui suscitat omnes,
Perpetuo durent culmina Perpetui.

Translatio vero corporis est cum ex illius sepulcro in absidem majoris ecclesiae ab eodem sancto Perpetuo translatum est, ut scribit sanctus Gregorius Turon. lib. X Hist. Franc.., c. 31: *Hic* (Perpetuus), *submota basilica quam prius Briccius episcopus aedificaverat super sanctum Martinum, aedificavit aliam ampliorem miro opere, in cujus absida beatum corpus ipsius venerabilis sancti transtulit.* Missa autem sic habetur in Cod. Ratoldi: *Oratio:* Deus, qui nobis diei hujus solemnitatem in honore sancti Martini confessoris tui atque pontificis consecrasti, adesto familiae tuae precibus, ut cujus festa colimus, ejus meritis auxilio

sublevemur. *Super oblata:* Respice, Domine, populum tuum ad viam [*leg.* vitae] sacramenta currentem in praesenti festivitate confessoris tui atque pontificis Martini, quod [*leg.* ut quod] in honore nominis tui detulerunt, cunctis prosit ad veniam. *Praefatio:* Vere dignum et justum est. Qui beatum Martinum confessorem tuum atque pontificem laetificas in regeneratione, in beatitudine sempiterno fine, ut omnia possit videre in tua claritate cum omnibus sanctis, ubi temperantia spiritalis, et suavitas mirabilis, ubi refrigerium mirabile, et laetitia inenarrabilis, ubi praesentia salutaris Filii tui Domini nostri, in quo semper laetantes proficere [*leg.* prospicere] desiderant angeli adorant. *Ad Complendum:* Gratias agimus **407** tibi, Domine sancte, Pater omnipotens, qui nos coelesti medela reparare dignatus es, de peccatis nostris veniam, sicut beato Martino confessori tuo dedisti sedem pontificatus. Per.

432. *Septem fratrum.* Filiorum sanctae Felicitatis videlicet. In Missali Romano adduntur sanctae Rufina et Secunda sorores, quae non habentur in Excusis, neque apud Pamelium, neque in aliis Codicibus nostris mss.

In Codice Ratoldi eodem die sequitur: *Vigilia sancti Benedicti abbatis.* Oratio: *Concede, quaesumus, Domine, alacribus animis, beati Benedicti confessoris tui solemnia celebrare,* etc. Super oblata: *Oblatio confessoris tui Benedicti honore,* etc. Ad Complendum: *Quos coelestibus, Domine, recreas alimentis,* etc. In eodem Codice die sequenti ita habetur: V *Idus Julii, natale sancti Benedicti,* quemadmodum in Codicibus Rhemensi et Rodradi, in quibus Missa est de communi unius abbatis, *intercessio,* etc., cum reliquis, ut in Missali Romano. At in Codice Ratoldi haec habetur Missa: *Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna luce carnis eductum ergastulo sanctissimum confessorem tuum Benedictum sublevasti ad coelum,* etc. Super oblata: *Oblatis, Domine, ad honorem beati Benedicti confessoris tui placare muneribus,* etc. Praefatio: *Et gloriam tuam profusis precibus exorare,* etc. Ad Complendum: *Fidelium tuorum, quaesumus, Domine, vota serenus intende; et interventu beati Benedicti, cujus depositionis diem celebramus,* etc. Non tamen propterea existimandum est natale sancti Benedicti in hanc diem fuisse translatum propter Quadragesimam, quia in eodem Codice Ratoldi exstat ejusdem sancti Benedicti natale XII Kalend. Aprilis, sub hoc titulo: XII *Kalend. Aprilis, natale sancti Benedicti abbatis,* In Praefatione Missae fit commemoratio obitus illius: *Honorandi Patris Benedicti gloriosum celebrantes diem, in quo hoc saeculum triste deserens ad coelestis patriae gaudia migravit aeterna,* etc. Quemadmodum et in Oratione post communionem: *Perceptis, Domine, Deus noster, salutaribus sacramentis, humiliter deprecamur, ut, intercedente beato confessore tuo Benedicto atque abbate, quae pro illius venerando agimus obitu nobis proficiant ad salutem.*

Quare sciendum est olim in die translationis reliquiarum diem depositionis celebratum fuisse, nulla translationis facta mentione, ut infra videbitur in translationibus sanctorum Remigii et Vedasti; ac proinde Orationes sive Missa superius productae opinionem de translatione corporis sancti Benedicti in Floriacense monasterium labefactare non possunt, de qua fuse egimus in nostris observationibus ad Martyrologium Benedictinum. In eodem Codice Ratoldi Dominicam quartam post Pentecosten excipit octava sancti Benedicti, cujus Missa est de communi unius abbatis, ut in Missali Romano. In eodem Codice sequitur: XII *Kalend. Augusti, natale sanctae Praxedis,* quae in prima Missae Oratione martyr appellatur: *Da, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui beatae Praxedis martyris tuae natalitia colimus,* etc.

Aliter tamen vulgo existimatur. In eodem Cod. sequitur: X *Kalend. August., nat. sancti Apollinaris.*

433. *Sancti Jacobi apostoli.* In Missali Rom. hic habetur commemoratio sancti Christophori martyris, cujus nulla mentio fit in nostris Codicibus tam editis quam mss.

In Cod. Ratoldi haec sequuntur: *Eodem die natalis sancti Cucuphatis martyris.* Martyrium passus est Barcinone in Hispania. Unde Prudentius in Peristephano:

Barcinon claro Cucuphate freta
Surget.

408 Prima Missae Oratio; *Deus, per quem fides ignem non sentit et infidelitas sine igne exuritur, qui beato Cucuphati martyri tuo flamma tui Spiritus succenso superare tribuisti incendia tormentorum,* etc. Super oblata: *Sacrificium laudis,* etc. Haec Oratio prolixior est solito. Post communionem: *Sit nobis, Domine, intercedente beato Cucuphate,* etc. Ex prima Oratione discimus hunc sanctum martyrem flammarum incendio excruciatum fuisse, quod testatur Notkerus in Martyrologio: *In Hispania, civitate Barcilone, Cucufatis martyris; qui ex civitate Scyllitana oriundus fuit, Barcilone sub Galerio proconsule et Maximiano et Rufino passus; primo gravissime tortus et caesus, deinde catenis astrictus; in craticula superextensus, aceto et synapi perfusus assari jussus est. Cumque ab igne et flammarum globis illaesus apparuisset, ex praecepto impii judicis extra civitatem ductus, in ignem copiosum iterum projectus est: quo, divino nutu, exstincto, iterum ferro vinctus in custodiam detrusus est. Ubi, divino splendore consolatus, iterum carduis ferreis et taureis crudelissime caesus, in ultimo, gladio perimente consummatus est.* Haec ille Ubi tamen haec verba: *Sub Galerio proconsule, et Maximiano, et Rufino passus,* transposita sunt, et legendum: *Sub Rufino proconsule et Galerio Maximiano passus.*

Ejus corpus postea translatum est in monasterium sancti Dionysii secundo a Lutetia Parisiorum lapide, ubi adhuc videtur in capsa, in apside ejusdem ecclesiae conditum, ejusque passio exstat in breviario, et veteribus lectionariis ejusdem coenobii. De hac translatione agit Notkerus ibidem: *Cujus corpus a Christianis ibidem tunc temporis sepultum, sed postmodum inde translatum non longe a civitate Parisiaca in ecclesia beatorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii translatum, et usque ad haec Normannorum tempora omni cum honore cultum est.* Hujus martyris mentio fit in Martyrologio ms. sancti Hieronymi: *In Hispania, Barcilona civitate, passio sancti Cucufatis martyris.*

434. *Sancti Felicis.* Ita in Excusis. In Cod. Rodradi: *Sancti Felicis et Simplicii, Faustini et Beatricis.* Missa tamen est tantum de sancto Felice, eadem cum Codice sancti Eligii. In Cod. Rhem. habetur: V *Kalendas Augusti, natale sanctorum Simplicii, Faustini.* In eorum Orationibus reperitur etiam nomen sanctae Beatricis. Postea sequitur in eodem codice: IV *Kalendas Augusti natale sancti Felicis,* cum sua Missa, cujus prima Oratio est: *Sancti Felicis, Domine, martyris tui confessio recensita conferat nobis piae devotionis augmentum,* etc. Super oblata: *Hostias pro commemoratione sancti Felicis,* etc. Ubi legendum est: *Hostias tibi, Domine, pro commemoratione,* etc. Post communionem: *Repleti cibo potuque coelesti,* etc. At in Cod. Ratoldi habetur, IV *Kalend. August. natale sanctorum Felicis, Simplicis* (lege *Simplicii) Faustini, et Beatricis,* cum iisdem Orationibus, quae sunt in Cod. Rhem. Postea sequitur in eodem Codice Ratoldi: *Item propria Missa sancti*

Felicis, cujus Oratio super oblata est ejusmodi: *Accepta sit in conspectu tuo, Domine, nostra devotio,* etc. Reliqua, ut in Cod. sancti Eligii.

Hic autem Felix est sanctus Felix II, subrogatus Liberio exsulanti, papa, qui a Constantio Constantini Magni filio Ariano ob fidem catholicam a sua sede dejectus martyrio coronatus est, ut videre est in Martyrologiis Romano, Usuardi, Rabani, et Notkeri, qui duo ultimi scribunt eum fuisse capite truncatum. De eo haec habet Martyrologium ms. bibliothecae Corbeiensis: *Romae via Aurelia sancti Felicis episcopi et martyris, sub Constantino* (lege *Constantio) filio Constantini.* In Martyrologio sancti Hieronymi nulla fit illius mentio hac die, sed **409** tantum cujusdam in Africa Felicis. Sed his contraria leguntur in excerptis ex Vita sancti Athanasii in Bibliotheca Photii, n. 258: Καὶ ἀντιχειροτονεῖται Φῆλιξ, ὃς παραχρῆμα μὲν ποινῇ θεηλάτῳ τῇ τῶν ὀφθαλμῶν πηρώσει ὑποβάλλεται. ὕστερον δὲ καὶ λοιμικῇ νόσῳ κατασχεθεὶς διαφθείρεται. Id est: Pro illo (Liberio) ordinatur Felix, qui statim divinitus immissa oculorum caecitate plectitur, et postea peste consumptus interiit. Sed haec falsitatis suspicione non carent, quia veteres historiae ecclesiasticae scriptores, Socrates, Theodoretus et Sozomenus, nihil simile scripserunt. Vide Baronium, tom. III Annal., ad ann. 357.

435. *Et quos.* Optime. Et sic construendum: *Et nos quos propriae actionis pondus,* etc. In Missali Romano legitur *et quia.*

436. *Sennes.* In nominandi casu recte satis. Siquidem in Martyrologiis sancti Hieronymi, Rabani et Notkeri, in genitivo legitur *Sennis.* Ita ut hoc nomen sit pro cujusque arbitrio aut declinabile, aut indeclinabile. Porro in Cod. Ratoldi sequitur: *II Kalend. Augusti, nat. sancti Germani.* Quod de sancto Germano antistite Antissiodorensi est intelligendum.

437. *Ad sanctum Petrum ad vincula.* In Cod. Rhem. additur: *Et catenae ejus osculantur ipso die.* In appendice Rodradi: Et catenas ejus *osculando* (leg. *oscutantur). Item ipso die, natale Machabaeorum.* In Martyrologiis Rom. Bedae et Usuardi: *Dedicatio sancti Petri ad Vincula.* In Martyrologiis sancti Hieronymi et Rabani: *Romae, dedicatio primae ecclesiae a beato apostolo constructae et consecratae.* In Martyrologio Notkeri: *Romae statio ad sanctum Petrum ad Vincula, quam ecclesiam ipse primus in Europa primam construxit, et consecravit.* Hinc capienda sunt illa sancti Leonis papae, serm. de Machabaeis: *Duplex enim causa laetitiae est, in qua et natalem ecclesiae colimus, et martyrum passione gaudemus.*

In Cod. Ratoldi hic habetur Missa duplex: prior sancti Petri, altera sanctorum Machabaeorum, ut in Cod. Rodr. Sed Missa Machabaeorum est in appendice. In Cod. Rhemensi una habetur Missa Machabaeorum, nulla sancti Petri, etsi titulus solemnitatis sancti Petri in eo praecedat titulum celebritatis Machabaeorum .

438. *Sancti Sixti.* Ita legitur in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi; et ita legit sanctus Hieronymus, lib. I adversus Pelagianos: *Quod librum Xysti Pythagorici hominis absque Christo atque ethnici, immutato nomine Sixti martyris et Romanae Ecclesiae episcopi, praenotavit.* Ita etiam scribitur in Martyrol. ms. sancti Hieronymi. Ita etiam in Martyrol. ms. biblioth. Corb. et in Martyrologiis Rabani et Notkeri; vulgo tamen dicitur Xystus, ut in parvulo Martyrol. ms. Biblioth. Corb. et apud Eusebium, lib. VII Hist. Eccl., cap. 8. ξύστος

439. *Praefatio uvae.*---Id est, Praefatio ad uvam benedicendam, quae tamen Praefatio hic desideratur, quemadmodum etiam in Cod. Rodradi presbyteri, quamvis haec eadem verba in eo reperiantur, quae desiderantur in Codicibus Ratoldi et Rhemensi.

440. *Benedictio uvae.*---Haec desunt in Codice Rhemensi. In Cod. Ratoldi additur, *sive fabae.* Eodem die in Graecorum Euchologii fine **410** exstat uvae Benedictio sub eadem fere verborum formula.

Consuetudo sane vetus fuit Ecclesiae uvam maturam et fabas benedicere in altari ex institutione Eutychiani papae, ut patet ex Pontificali Damasi: *Hic instituit fruges fabae et uvae in altario benedici,* et ex Martyrologiis Rabani et Notkeri. In concilio Carthag. III, c. 3, frumenti et uvae mentio fit, quae in altari benedicantur, juxta versionem Graecam et veteres Codices, quemadmodum in concilio Trullensi, can. 28: *Primitiae uvae et frumenti offerantur in altari benedicendae sua peculiari Benedictione.* Et in can. 5 apostolorum, juxta veterem interpretationem: *Offerre non liceat aliquid ad altare, praeter novas spicas vel uvas.* Constantinopoli offeruntur uvae in altari templi Blachernarum a patriarcha in die dormitionis sanctae Mariae, ut refert Theodorus Balsamo in citatum canonem. Porro in Cod. Rhem., VII Idus August., habetur Missa de sancto Donato episcopo.

441. *Cyriaci Martyris.*---Ita in Excusis et in aliis Codicibus nostris mss. In Missali Rom. adduntur Largus et Smaragdus.

442. *In prima Missa de nocte.*---Haec Missa non exstat in Excusis. Habetur tamen in aliis codicibus nostris mss. et apud Pamelium. In Cod. Ratoldi legitur *in prima* tantum In Codicibus Rodradi et Rhem. *In prima Missa.* Apud Pamelium, *In primo mane.* Itaque illud *de nocte,* non ita stricte accipiendum est.

443. *Replente.*---Recte. Ita in aliis Codicibus nostris mss. vulgo habetur *Repleti.*

444. *In die solemnitatis hodiernae.*---In Cod. Rhem.: *In die solemnitatis hodiernae, qua beati Laurentii hostiam tibi placitam, et castum corporis,* etc. leg. *et holocaustum corporis* .

445. *Oblatus est.*---Ita in Codice Ratoldi abbatis. In Excusis legitur *Oblata est,* non ita recte.

446. *Votiva.*---Id est devota, Deo oblata, et consecrata.

447. *Sancti Tiburtii.*---In Miss. Rom. additur Susanna.

448. *Auxilium nobis tuae propitiationis adfore precamur.*---In Cod. Rhem. legitur: *Auxilium nobis tuae propitiationis acquirimus.*

449. *Quoniam credimus,* etc.---In eodem Cod. legitur: *Nec desperamus de venitate quam per eos qui tibi placuere deposcimus.* Ubi τὸ *venitate,* id est, venia, aut certe legendum est: *venia quam a te per eos qui tibi placuere deposcimus,* ita ut haec ab amanuensi confusa fuerint.

450. *Vitae praesentis auxilium et futurae.*---Id est, auxilium ad praesentem vitam recte ducendam, et ad futuram capessendam.

451. *Sancti Hippolyti.*---In Missali Romano ei Sanctus Cassianus martyr Fori Sempronii adjungitur, de quo Prudentius in Peristephano.

411 452. *Et tuam Clementiam,* etc.---In Cod. Rhem. est alia Praefatio: *Quia non sotum malis nostris bona retribuis, sed et miseris uberiora dona concedis, qui digne pro nobis possint intercedere, contulisti; ut quod nostra scientia non habebit, intercessio supplicaret gratia justorum.* Sed haec corrupta sunt, et primo legendum est: *Sed ut miseris uberiora dona concedas, sanctos tuos, qui digne,* etc. Secundo, pro *scientia* legendum est *sufficientia.*

453. *Eusebii confessoris.*---Quia multis tormentis pro fide orthodoxa toleratis superstes fuit, eadem ratione confessor appellatur qua supra sanctus Felix Nolanus.

454. *Vigilia Assumptionis,* etc.---Haec Vigilia in Codice Rhemensi desideratur.

455. *Faciat.*---Ita in editis et in Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et apud Pamelium. In Missali Romano legitur *facias.*

456. *Assumptio sanctae Mariae.*---Hoc festum a Codino, lib. de Officiis palatii, et a Theodoro Balsamone in canonem tertium apostolorum dicitur κοίμησις τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου, id est, dormitio sanctissimae Deiparae; in novella Emmanuelis Comneni imperatoris appellatur ὑπερένδοξος τῆς ἁγίας θεοτόκου μετάστασις, id est, gloriosissima sanctae Dei matris emigratio, et in Euchologio Graecorum ἡ σεβασμία μετάστασις τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀεὶ παρθένου Μαρίας, id est, emigratio veneranda sanctissimae Dominae nostrae Dei Genitricis et semper virginis Mariae.

457. *Veneranda nobis,* etc.---Haec Oratio est ad Processionem seu Collectam, cum postea sequatur Oratio ad Missam.

458. *Inter quas intemerata,* etc.---Haec contractius habentur in Codice Rhemensi.

459. *Deus qui per,* etc.---Ita in Cod. Ratoldi, in quo tamen quarta pars adjicitur ante conclusionem praeter consuetudinem harum benedictionum episcopalium, quod et alibi non semel in eodem Codice occurrit.

Porro in Codice Rhemensi sequitur octava sancti Laurentii. Orationes ut apud Pamelium. Praefatio: *Beati Laurentii natalia repetentes, cui fidem confessionemque non abstulit ignis ingestus,* etc., ut in liturgia Ambrosiana. Habetur etiam haec octava in Cod. Ratoldi, cujus prima Oratio: *Iterata festivitate beati Laurentii,* etc., aliae orationes, et Praefatio ut in Codice Rhem.

460. *Sancti Martyris tui Agapiti,* etc.---In Codicibus Rodradi et Ratoldi habetur haec Oratio: *Laetetur Ecclesia,* etc., ut in Missali Romano.

Porro in Codicibus Rhemensi et Ratoldi sequitur: XIV *Kalend. Septemb. natale sancti Magni.* Eodem die in Martyrologio Romano: *Anagniae, sancti Magni episcopi et Martyris, qui in persecutione Decii necatus est.* Fuit et alius Magnus tantum martyr, non episcopus, de quo eodem die agit Petrus in catalogo, lib. VII, cap. 76, et Martyrologium ms. sancti Hieronymi: *Et natale sancti Magni martyris.* Hic et Andreas appellatur, cumque multis aliis passus est, ut videre est in Martyrologio Usuardi: *Natale sancti Magni, seu sancti Andreae martyris cum sociis suis duobus millibus quingentis nonaginta septem.* Et in Martyrol. ms. biblioth. Corb. *Natale sancti Magni, seu Andreae martyrum* (lege *martyris) cum sociis suis duobus millibus quingentis nonaginta septem.* In Kalendario libri Sacramentorum Ratoldi abbatis mentio fit **412** etiam ejusdem sancti Magni martyris, sed Andreae nomine suppresso: *Sancti Magni cum sociis suis* MMDXCVII. Qui quamvis hic martyr non appelletur, id tamen internosci potest ex circumstantiis. In parvulo Martyrologio Codici Rhemensi assuto mentio fit sancti Magni sine adjuncto, in hunc modum: *Et natale sancti Magni.* De hoc autem ultimo puto nostra Sacramentaria esse capienda, cum in eorum Collectis martyr duntaxat appelletur, episcopus neutiquam. Collectae utriusque Codicis similes sunt et communes.

461. *Sancti Timothei martyris.*---Ita in Excusis et in Codicibus Rodr. et Rhem. Sed in Cod. Rat. hic duae sunt missae, prior sancti Timothei, altera sancti Symphoriani, nulla facta mentione sancti Hippolyti, de quo in Missali Romano conjunctim cum aliis.

462. IX *Kalend. Septemb. sancti Bartholomaei.*---Hoc festum hoc die annotatur in omnibus antiquis Martyrologiis, et in Codicibus nostris mss. Rodradi et Rhem. Sed in Cod. Rat. assignatur VIII Kalend. Sept., quo Romae celebratur, quod eo die corpus ejus sit translatum in insulam Tiberinam; qua de re vide Baronium. Puto tamen Codici Ratoldi mendum obrepsisse unius notae defectu, quia in ejus Kalendario hoc festum notatur IX Kalend. Septemb.

463. *Non deseris.*---Ita in Codice Ratoldi. At in Cod. Rhem. legitur *Non deserens.* Porro in Codicibus Rhem. et Ratoldi sequitur: VI *Kalend. Septemb., natalis sancti Rufi.* Idem officium est in utroque Codice, et Orationes sunt vulgares. In Oratione super oblata utriusque Codicis hic sanctus Rufus martyr appellatur: *Oblatis, quaesumus, Domine, placare muneribus, et intercedente beato Rufo martyre tuo,* etc.

Hic martyr fuit Capuae, discipulus sancti Apollinaris primi Ravennatis episcopi. De eo Martyrologium Usuardi hoc die: *Apud Capuam, natale sancti Rufi martyris, quem docuit beatus Apollinaris Petri apostoli discipulus, cum esset patriciae dignitatis.* Martyrologium Adonis addit *et baptizavit.* Martyrologium Notkeri: *Apud Capuam nativitas sancti Rufi martyris docti et baptizati a sancto Apollinare.* Martyrolog. ms. biblioth. Corb.: *Apud Capuam, natale sancti Rufi martyris.* Martyrologium ms. sancti Hieronymi: *In Capua, sanctorum Rufi, Magni.* Kalendarium ms. Sacramentarii Ratoldi abbatis: *In Capua, natale sancti Rufi martyris.* Martyrologium parvum Sacramentario Rhemensi annexum: *In Capua, natale sancti Rufini* (lege *Rufi) martyris.* Quae omnia non dissident a memorati hujus sancti Rufi Missa, in qua duntaxat martyr (ut antea monui) appellatur, non episcopus, etsi in Martyrologio Romano episcopus et martyr appelletur: *Capuae in Campania, sancti Rufi episcopi et martyris,* etc. In quo statim subjungitur: *Ibidem, sanctorum martyrum Rufi et Carpophori, qui sub Diocletiano et*

Maximiano passi sunt. Sed alibi non legitur hunc Rufum episcopum fuisse nec in Vita sancti Apollinaris apud Surium, nec duos Rufos illius civitatis martyres fuisse.

464. *Beatum Augustinum,* etc.---In Codice Rhemensi est alia Praefatio in hunc modum: *Et omni loco et tempore omnipotentiae tuae gloriam celebrare: per quod pietatis officium in commemoratione beati Augustini confessoris tui atque pontificis sacrificium tibi laudis offerimus, et magnificentiam tuam in mortificatione ipsius adoramus, tua in omnibus operante virtute, ut, nullis illecebris corporis, nulla promissa blandimentorum fallacium virtute, tuo ignitus Spiritu vinceretur* **413** *amore,* etc., ut in nostro Codice beati Eligii. Haec autem ultima verba corrupta sic castiganda sunt: *Ut nullo promissorum blandimentorum fallacium, virtute tui ignitus Spiritus, vinceretur amare.*

465. *Intercessio, Domine,* etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi alia exstat oratio: *Deus, qui beatum Hermetem martyrem tuum virtute constantiae,* etc., ut in Missali Romano. Hujus meminit Agobardus, epist. ad imper. Ludovicum: *Pensate, pensate, fratres, quam longe est mens vestra ab illa petitione qua in celebrationibus Missarum soletis dicere Deo, non voluntate, sed voce: Da nobis pro amore tuo prospera mundi despicere, et nulla ejus adversa formidare.*

466. *Quas sancti Hermetis,* etc. In Codice Rhemensi legitur: *Quas sancti Hermetis confessoris tui confessione praesenti confidimus adjuvandas. Per Christum.*

467. *Exaudi nos, Deus,* etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi sunt aliae in hac Missa Orationes, eaeque vulgares.

468. *Ab ipso in Spiritu baptizatus.* Nota sanctum Joannem Baptistam ab ipso Christo fuisse baptizatum.

469. *Frueretur.* In Codice Rhemensi legitur *servaretur.*

470. *Deinde capitalem sententiam subiit,* etc. In eodem Cod. haec aliter leguntur: *Exinde capite plectitur qui plus erat quam propheta. Quia Judaei Christum, qui Dominus et caput prophetarum est, amiserunt. Joannes autem et fidelis pronuntiatus implevit officium praecursoris, ut Redemptorem mundi, quem superius digito demonstraverat, etiam ad inferos pretiosa morte praecederet.*

In eodem Codice, et in Cod. Ratoldi sequitur: *Kalend. Septemb., natale sancti Prisci.* Hic sanctus Priscus martyr est, ut constat ex Collectis utriusque Codicis. Fuit unus ex Septuaginta duobus Christi discipulis, qui passus est Capuae, via Aquaria. De quo hac die in Martyrologiis Romano, Usuardi, et Notkeri, et in Martyrolog. ms. saepius citato bibliothecae Corb., in parvulo Martyrologio ms. Codici Rhemensi affixo, et in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, in quo sic legitur: *In Capua aquaria natale sancti Prisci martyris.*

471. *Ad processionem.* Id est, ad Collectam, synaxim, coetum. Nam processio hic nihil aliud est quam id quod supra in Purificatione sanctae Mariae virginis Collecta dicitur. Hoc satis

indicat Oratio ad Processionem, quae non dicitur in ipso incessu, seu deambulatione, sed in ipso templo, populo jam in eo collecto et congregato.

Quod etiam palam est ex concilio Laodicensi, can. 17: *In processionibus Psalmos non connectere.* Nam ibi Processiones non sunt solemnes illae deambulationes, seu lustrationes, quae modo fiunt festi alicujus gratia, sive publicae necessitatis causa, quas vulgo vocant supplicationes, rogationes, Processiones; sed conventus, coetus populi in ecclesia, ut ex Graeco textu ejusdem concilii perspicuum est: Περὶ τοῦ μὴ δεῖν συνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, id est, quod non oportet connectere Psalmos in conventibus. Ubi vides in illa veteri interpretatione concilii Processiones esse synaxes, id est coetus seu conventus. Quod etiam ex sequentibus liquet: Ἀλλὰ διὰ μέσου καθ᾽ ἕκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν, id est, sed ad unumquemque Psalmum interjecto spatio lectionem fieri; nam in ipsa ecclesia, non vero inter eundum lectiones fiunt.

Quare optime Theodorus Balsamon totum hunc canonem explicat de conventu ecclesiastico, in quo divina **414** officia peraguntur. Et ita capiendus est locus epist. 81 sancti Leonis papae ad Dioscorum episcopum Alexandrinum: *Quapropter quod remeanti filio Possidonio presbytero hanc ad fraternitatem tuam epistolam dedimus perferendam, qui nostris Processionibus atque ordinationibus frequenter interfuit, et, toties admissus, quid in omnibus apostolicae auctoritatis teneremus agnovit.* In hac enim epistola agitur de Missarum celebratione, et clericorum ordinatione. Et verbum procedere est ad ecclesiam convenire juxta antiquam loquendi formulam. Sanctus Augustinus, lib. XXII, de Civitate Dei, cap. 8: *Inde ad me curritur, ubi sedebam, jam processurus,* nempe in ecclesiam. Unde paulo post subjungit: *Procedimus ad populum, plena erat Ecclesia.*

Ennodius in Vita sancti Epiphanii Ticinensis episcopi: *Procedendum censuit omnibus in quolibet aeris errore maturius, ita ut vigiliarum formam lectoribus antecedens ad ecclesiam praeberet episcopus.* Ubi vides procedere esse ad ecclesiam ire. Sanctus Hieronymus, epist. 22, tom. I, ad Eustochium: *Rarus sit egressus in publicum, martyres tibi quaerantur in cubiculo tuo; nunquam causa deerit procedendi, si semper, quando necesse est, processura sis.* Redarguit virginem quod saepius quam par esset ad templa martyrum se conferret. In ea enim desiderabat raros excursus, cum procedendi ad ecclesiam, videlicet, causa deesse non posset, si quando necesse esset, nempe verbi Dei audiendi, aut Eucharistiae sumendae gratia, id faceret.

Quare id quod opponitur ex Tertulliano, lib. II, ad Uxorem: *Si procedendum est, nunquam magis familiae occupatio obvenit,* infirmum est. Etenim ibi sermo non est de circuitionibus et rogationibus illis quae vulgo Processiones appellantur, quae sane tempore Tertulliani nondum erant in usu, cum tum Christiani in latibulis, cryptis et locis occultis sacra peragerent paganorum metu, qui sane Christianos per plateas canentes trucidassent; quoc si factum fuisset, nullae unquam martyrum historiae conticuissent. Sed praedicti loci explicatio est emendicanda ex altero loco Tertulliani, libro de Cultu feminarum (qui sane omnino adversatur ejusmodi publicis lustrationibus), ubi agens de tribus causis ob quas debeant procedere Christiani, sic ait: *Nam nec templa circumitis, nec spectacula postulatis, nec festos gentilium nostis. Propter enim ipsos conventus, et mutuum videre et videri, omnes pompae in publicum proferuntur, aut ut luxuria negotietur, aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica; aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium*

offertur, aut Dei sermo administratur. Quae tria postrema cum olim fierent a Christianis clanculum et sine pompa, non indigebant in his mulieres ornatu ad ostentationem. Itaque haec verba Tertulliani, lib. II ad Uxorem, *si procedendum est,* referenda sunt ad tres illas Processionis causas, aut cum visitandus erat infirmus frater, aut sacrificium offerendum, aut verbum Dei audiendum, quae Christiana mulier pagano nupta ob crebra familiae impedimenta vix obire poterat.

Nec ad rem facit id quod objicitur ex epist. 63 sancti Basilii, in qua scribit tempore sancti Gregorii Neocaesariensis episcopi litanias in Ecclesia fuisse usitatas. Quod admitto quidem; sed hoc loco litaniae sunt quaedam preces, nempe, Kyrie cleison, etc., quales habentur in regula sancti Benedicti, cap. 9: *Post hos lectio Apostoli sequatur ex corde recitanda, et versus et supplicatio litaniae,* id est, *Kyrie eleison. Et sic finiantur vigiliae nocturnae.* Et cap. 17. Non vero lustrationes et obambulationes, quarum nullus erat tempore praefati Gregorii in Ecclesia usus, ob supra dictam causam: qui sane primo coepit Constantinopoli, sub sancto Joan. Chrysostomo, ad frangendum Arianorum fastum, qui, diluculo portis civitatis egressi, hymnos quosdam haeresi suae aptos decantando contendebant ad loca **415** ubi conventus agebant, ut refert Sozomenus, lib. VI, Hist., cap. 8.

Notandum tamen a sancto Avito, sermone de Rogationibus, Processiones usurpari pro his solemnibus lustrationibus et supplicationibus.

472. *Sancti Adriani.* Ita in Editis. Sed in aliis Codicibus nostris mss. nulla hic sancti Adriani nec Missa nec mentio est. Porro in Editis et in Codice Ratoldi habetur natale sancti Gorgonii martyris V Idus Septembris, quod abest a Codicibus sancti Eligii et Rodradi.

473. *Beati Proti,* etc. Ita in omnibus aliis Codicibus nostris mss. Vulgo *Beatorum Proti,* etc.

474. *Exaltatio sanctae Crucis.* Ita appellatur a Graecis ὕψωσις, id est, exaltatio, ut palam est ex Novella Emmanuelis Comneni imperatoris, apud Theodorum Balsamonem, in Photii Nomocanonem, tit. 7, cap. 1, ὕψωσις τοῦ ζωηφόρου σταυροῦ, id est, exaltatio vivificae crucis; et apud Codinum, lib. de officiis Constantinopolis, dicitur et σταυροφάνεια, id est, crucis manifestatio, ut clarum est ex Chronico Alexandrino: Τούτοις τοῖς ὑπάτοις γέγονε τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου σταυροῦ τῆς οἰκοδομηθείσης ὑπὸ Κωνσταντίνου ἐπὶ Μακαρίου Ἐπισκόπου μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ιζ`. Ἐντεῦθεν ἤρξατο ἡ σταυροφάνεια. Id est, his consulibus (Dalmatio, et Anicio Paulino) facta sunt encaenia ecclesiae sanctae crucis aedificatae a Constantino, sub Macario episcopo, Septemb. 17. Inde incoepit festum manifestationis sanctae crucis. Sed puto errorem esse in notis arithmeticis, et legendum ιδ', id est, 14. Ubi nota festum exaltationis sanctae Crucis initium sumpsisse imperante Constantino Magno post illius inventionem. Quod etiam clarum est ex Menologio Graecorum apud Henricum Canisium, tom. II antiq. lect.: *Exaltatio pretiosae et vivificae crucis sub imperatore Constantino Magno.*

475. *Deus, qui Unigeniti tui,* etc. In Codice Rhemensi, *Deus, qui nos hodierna die exaltationis,* etc., ut in Missali Romano.

476. *Devotas, Domine,* etc. In Codice Ratoldi nulla hic habetur Oratio super oblata, quae sane omissa fuit ab amanuense aliud forsitan agente. In eodem Codice exstat haec Benedictio: *Deus, qui redemisti genus humanum per beatae crucis patibulum,* etc.

477. *Jesu Christi,* etc. In Codice Rhemensi sequitur: *Ad crucem salutandam, Deus, qui Unigeniti tui,* etc., ut supra. Apud Pamelium Orationem super populum multae excipiunt Orationes, quarum ultima est ejusmodi: *Deus, qui Unigeniti tui Domini nostri Jesu Christi vivificae crucis vexillum sanctificare voluisti,* etc. Quam citat Alcuinus, lib. II adversus Elipantum: *Item ad elevationem sanctae crucis: Deus, qui Unigeniti tui pretioso sanguine vivificatae crucis vexillum sanctificare voluisti.* Ubi legendum est *vivificae,* ut apud Pamelium.

Olim eo die sub finem Missae a pontifice crux extollebatur, ut a populo adoraretur; et haec vel similis Collecta recitabatur, quod ex Codice Rhemensi colligere est, ubi sub finem Missae exstat Oratio ad crucem salutandam constatque ex loco citato Alcuini.

478. *Eodem die, natale sanctorum Cornelii,* etc. In Excusis, et in omnibus aliis Codicibus nostris mss., et apud Pamelium, horum festum martyrum eodem die exaltationis sanctae crucis solemnitas peragitur, qui est passionis illorum dies. Sed postea translatum est in diem **416** XVI Kalend. Octobris, ut videre est in Missali Romano.

479. *Beatorum martyrum,* etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi: *Infirmitatem nostram, quaesumus, Domine, propitius respice, et mala omnia quae juste meremur sanctorum tuorum intercessione averte. Per.*

480. *Tuamque in sanctorum tuorum,* etc. In Codice Ratoldi hanc Praefationem excipit altera propria sancti Cypriani: *Beati Cypriani natalitia recensentes: ut qui in conspectu tuo clarus exstitit dignitate sacerdotii, et palma martyrii, et in praesenti saeculo sua nos intercessione foveat, et ad misericordiam sempiternam pius interventor perducat. Per Christum.*

At in appendice Rodradi exstat Missa propria sancti Cypriani in hunc modum: Oratio: *Salutarem nobis edidit hodierna festivitas beati Cypriani sacerdotis et martyris in tua, Domine, virtute laetitiam,* etc. Secreta: *Sacrificium nostrum, Domine, quaesumus, ipsa tibi sit actione placabile.* Post communionem: *Satiati, Domine, muneribus sacris, tuum nobis quaesumus adesse praesidium,* etc.

481. *Suscipiens,* id est, colens, venerans.

482. *Apostolici reverentia culminis offerentes tibi sacra mysteria.* In Codicibus Rhemensi et Ratoldi aliter legitur: *Apostolicae reverentiae culmen offerimus sacris mysteriis imbuendum, praesta, Domine, quaesumus,* etc. Sed existimo lectionem Codicis nostri sancti Eligii, quae cum Editis conspirat, longe praestare. In Codice Rodradi aliud est hujus Orationis initium, nempe: *Praesta, quaesumus, ut beati Matthaei,* etc.

483. *Hic.* Hoc vocabulum deest in Codice Rodradi.

484. *Regni Coelestis.* Id est, honoris et cultus Dei, per quem Deus in anima fideli regnat.

485. *Praesta, quaesumus, omnipotens Deus,* etc. In Cod. Rhem.: *Sit, Domine, beatus Matthaeus evangelista nostrae fragilitatis adjutor,* etc. Quam excipit altera: *Praesta, quaesumus,* etc. Ut in hoc Codice sancti Eligii.

In Cod. Ratoldi sequitur: X *Kalend. Octob., natale sanctorum* (lege *sancti) Mauricii cum sociis.* Missa est ejusmodi: Oratio: *Annue, quaesumus, omnipotens Deus, ut nos sanctorum Mauricii, Exuperii, Candidi, Victoris, Innocentis, et Vitalis, et sociorum eorumdem, laetificet festiva solemnitas,* etc. Super oblata: *Respice, quaesumus, munera quae in sanctorum martyrum tuorum Mauricii, Exuperii, Candidi, Victoris, Innocentis, et Vitalis, et sociorum eorumdem commemoratione deferimus,* etc. Praefatio: *Quoniam cognovimus, quantum apud te sit praeclara vita sanctorum,* etc. Ad Complendum: *Coelestibus repleti sacramentis et gaudiis,* etc. In eodem Codice sequitur altera Missa eorumdem martyrum: *Omnipotens et misericors Deus, qui sanctis martyribus tuis Mauricio, Exuperio, Candido, et Victori cum sociis eorum coronam martyrii praestitisti,* etc. Super oblata: *Hostias, quaesumus, Domine, solemniter immolandas,* etc. Ad Complendum: *Sumptis, Domine, coelestibus sacramentis et praemiorum gaudiis;* In prima autem Missa, pro *Innocentis,* legendum est **417** *Innocentii,* ut in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, Romano, et aliis nonnullis. Sancti Vitalis meminit Ordericus Vitalis, lib. XIII Hist. eccl., sub finem, scribitque unum esse ex sancti Mauricii sociis: *Nomenque Vitalis pro angelico vocamine, quod Normannis absonum censebatur, mihi impositum est; quod ab uno sodalium sancti Mauricii martyris, cujus tunc martyrium celebrabatur, mutuatum est.*

486. *Deus, qui tribus pueris,* etc. In Codice Rhemensi: *Deus, cujus adorandae potentia Majestatis, flammae saevientis incendium sanctis tribus pueris in splendorem mutatum est,* etc. Cui Orationi in eodem Codice praefigitur τὸ *Post Benedictiones,* id est, post canticum *Benedicite omnia opera Domini,* etc.

487. *Restrictis.* In Codice Rhemensi legitur *strictis.*

488. *Custodiat custodia* τὸ *custodia* redundat.

489. *Adesto plebi tuae,* etc. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi subjungitur: *Perpetuum nobis, Domine, tuae miserationis praesta subsidium,* etc., ut apud Pamelium. Quam in Codice Ratoldi sequitur alia: *Da nobis, omn. Deus, beati Michaelis archangeli,* etc.

Porro in Excusis, et in Codice Ratoldi sequitur: II *Kalend. Oct., natale sancti Hieronymi;* sed diversae sunt Orationes, quae in Codice Ratoldi sunt ejusmodi: *Sancti tui Hieronymi nos, Domine, quaesumus, interventio gloriosa commendet.* Super oblata: *Suscipe, Domine, propitius Orationem nostram,* etc. Praefatio: *Et tuam misericordiam deprecari, ut mentibus nostris beati Hieronymi presbyteri repetita solemnitate spiritalis laetitiae tribuat jugiter suavitatem,* etc. Ubi haec verba, *repetita solemnitate,* subindicant olim in Ecclesia fuisse duplicem sancti Hieronymi solemnitatem, etsi in hoc Ratoldi Codice sit unica duntaxat. Ad Complendum: *Votiva, Domine, beati Hieronymi dona percepimus,* etc.

In eodem Codice Rhemensi sequitur: *Pridie Katend. Octob., vigilia sancti Remegii.* Oratio: *Haec nobis solemnitas beatissimi Remegii confessoris tui atque pontificis meritis inchoata,* etc. Super oblata: *Descendat, quaesumus, Domine, super hoc sacrificium misericordia tua,* etc. Contestada. Vere dignum . . . . . *quo igitur interveniente beato Remegio confessore tuo supplices pietatis tuae misericordiam postulamus,* etc. Post Communionem: *Credimus magnum istum pietatis mysterium.* Ubi notandum est in multis mss. Codicibus scribi *Remegii,* pro *Remegii,* ut in hoc Codice. Unde et in multis Codicibus mss. et antiquis Excusis, mutato *g* in *d,* scribitur *Remedii,* ita ut hic pontifex *Remigius,* et quidem usitatius, interdum *Remegius,* aliquando *Remedius,* dicatur.

Praeterea notandum est hoc vocabulum *Contestada,* quod non memini me in alio Codice legisse, hic pro Praefatione usurpati, ut supra notatum est.

In eodem Codice Rhemensi sequitur: *Kalend. Octob., natale sancti Remegii episcopi et confessoris.* Oratio: *Praesta, quaesumus, omnipotens Deus, ut intercedente beato Remegio confessore tuo,* etc. Super oblata: *Ut haec oblatio accepta sit, Domine,* etc. Praefatio: *Semper gratias agere, atque in laudibus tuis cum laetitia et exsultatione, sancti Remegii confessoris tui praeconia dicere, laudes attollere, atque jugiter exsultare, cujus hodie annua solemnitate depositionis festa celebramus,* etc. Post communionem: *Praesta, quaesumus, ut intercedente sancto* **418** *antistite tuo cujus hodierna die in conspectu Majestatis tuae beatitudinis gloriam dignis laudibus celebramus,* etc. Super plebem: *Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, meritis sancti antistitis et confessoris tui Remegii hanc plebem tua solita miseratione custodi,* etc.

Quamvis autem huic Missae praefigatur *natale sancti Remegii,* et in Praefatione haec verba habeantur: *Depositionis festa celebramus,* et in Oratione post communionem: *beatitudinis gloriam dignis laudibus celebramus,* non tamen est hic dies natalis, seu obitus sancti Remigii, qui Idibus Januarii obiit, ut testatur Flodoardus lib. I Hist. eccl. Rhemensis, cap. 17, et omnia Martyrologia, sed est dies translationis sacri illius corporis, quo bis Kalend. Octobris, non eodem anno, translatum est. Prima translatio facta est angelorum ministerio in novam cryptam post altare, ut testatur Flodoardus ejusdem lib. I cap. 20. Secunda ab Hincmaro archiepiscopo Rhemensi tempore Caroli Calvi imperatoris, quod testatur Hincmarus his versibus apud Flodoardum ejusdem libri cap. 21: Tertius et Carolus regni componeret actus,
October primam cum daret atque diem.

Ex quo confirmatur quod supra dictum est, olim in die translationis sanctorum non ipsam translationem celebratam fuisse, sed eorum natale, seu depositionis diem.

In eodem Codice Ratoldi habetur, *Kalend. Octobris, natale sancti Vedasti.* Et in Martyrologio Notkeri, eodem die: *Atrebatis civitate, beati Vedasti episcopi,* qui est dies translationis reliquiarum illius, ut videre est in Martyrologio ms. Codicis biblioth. Corb., Kalendis Octobris: *Eodem die, translatio corporum sanctorum confessorum Remigii Rhemensis episcopi, et Vedasti Atrebatensis.* Et in Kalendario Sacramentarii Ratoldi eodem die: *Nobiliaco monasterio, translatio sancti Vedasti.* Consule notas doctissimi viri Georgii Colvenerii ad caput 19 libri I Chronici Cameracensis mox citandum.

In eodem Codice Ratoldi habetur altera Missa de sancto Vedasto VIII Idus Februarii. Haec autem translatio facta est ex aede sanctae Mariae ad Nobiliacum monasterium vere nobile, quod nunc de nomine hujus sancti antistitis appellatur, a sancto Autberto Cameracensi episcopo, et sancto Audomaro Tarvarnensi pontifice, ut scribunt Alcuinus in Vita sancti Vedasti, et Baldricus, lib. I Chronici Cameracensis, capitibus 9 et 19. Missa autem est ejusmodi: Oratio: *Deus, qui nos devota beati Vedasti confessoris tui atque pontificis instantia ad agnitionem nominis tui vocare dignatus es,* etc. Super oblata: *Hostias, Domine, laudis tuis altaribus adhibemus,* etc. Praefatio: *Diemque natalitium beati Vedasti summa cum devotione venerari suppliciter obsecrantes, ut ipsum apud tuam misericordiam,* etc. Ad Complendum: *Beati Vedasti confessoris tui atque pontificis, Domine, precibus confidentes,* etc. Alia: *Deus, qui nos sanctorum tuorum temporali tribuis commemoratione gaudere,* etc. In qua Missa (ut in superiori de sancto Remigio notatum est) vides in sanctorum translatione non ipsam translationem, sed natalitium diem celebrari juxta temporum illorum consuetudinem, de qua supra ad mensem Julium egimus.

490. *Marci papae.* In Missali Romano adduntur Sergius, Bacchus, Marcellus, et Apuleius martyres. In Codice Rhemensi sequitur: *Eodem die, natale sanctorum Marcelli et Apulei.* Quod desideratur in aliis Codicibus nostris mss., ut in Excusis et apud Pamelium.

419 In eodem Codice, et in Codice Ratoldi habetur: VII *Idus Octobris, vigilia sanctorum Dionysii Rustici et Eleutherii* et sequenti die natale eorumdem sanctorum. Missae diversae sunt in utroque Codice. *Et* VIII *Kalend. Novembris,* in eodem Ratoldi Codice habetur octava eorumdem sanctorum.

491. *Assumpto scuto fidei,* etc. In Codice Rhemensi haec aliter leguntur: *Qui assumens scutum fidei quo inimici jacula ignea exstingueret, et galeam spem salutis, et gladium spiritus, quod est verbum tuum, fortiter oppugnantibus passionibus vitiorum restitit. Ideoque precamur, exercituum Domine, qui eum post mortificationem corporis stigmata perferentem remunerasti, ejus triumphalibus et informemur exemplis, et meritis adjuvemur. Per Christum.*

492. *Manavit.* Mano hoc loco sumitur transitive.

493. *Nos eorum exemplis informemur,* etc. In Codice Rhemensi haec aliter leguntur: *Ita nos etiam quae exercuere sectantes convenientius eorum natalitia celebremus. Et ideo cum angelis,* etc.

494. *Quae tua possimus,* etc. In Codice Rhemensi aliter: *Quae audere possis pro nobis. Per Christum.*

495. *Natale sancti Caesarii.* Hoc festum exstat in Excusis, et in Codicibus nostris mss. Rhemensi et Ratoldi.

Hujus sancti Caesarii acta exstant apud Surium, eodem die. Ubi dicitur passus *tempore illo quo Claudius necavit matrem.* Quae verba, si sana sunt, de nullo alio imperatore quam de Claudio Nerone intelligi possunt. Fuit natione Afer, dignitate diaconus; passus est Tarracinae cum Juliano presbytero, ut eadem Acta testantur. Martyrologia Usuardi, Rabani, Adonis, et illud quod nomine Bedae circumfertur, dicunt illum sub Claudio imperatore passum esse.

Difficultas est tamen non mediocris in Actis sanctorum Nerei, Achillei, et Domitillae, in quibus Caesarius diaconus dicitur sepelisse Tarracinae corpora sanctae Domitillae, et sociarum ejus, quae sub Trajano passae sunt. Ex quo quidam efficiunt sanctum Caesarium non fuisse passum sub Claudio imperatore, sive intelligas Claudium Neronem matricidam, seu intelligas Claudium illum imperatorem, quem mirum in modum laudat Trebellius, qui ejus Vitam scripsit, eo quod vixerit sanctus Caesarius sub Trajano imperatore. Quod sane mihi vix ac ne vix quidem persuadere possum. Quia auctoritas Vitae sancti Caesarii et aliorum auctorum citatorum, si me non fallit animus, non videtur postponenda solis Actis sanctorum Nerei et Achillei, quae si non sunt hac in parte mendosa, duos olim Caesarios Tarracinae floruisse diverso tempore dicendum est.

Quare cum apud Surium dicitur sanctus Caesarius passus *tempore illo quo Claudius necavit matrem,* credendum est hunc locum ab ignaro quodam homine fuisse corruptum.

496. *Deus, qui nos,* etc. Huic Orationi in Codicibus Rhemensi et Ratoldi hic titulus praefigitur: *Ad Missam.* In quibus huic Orationi praeponitur altera cujus titulus est in Codice Rhemensi: *Ad Collectam, ad sanctum Cosmam et Damianum.* In Codice Ratoldi, *Collecta ad sanctum Cosmam et Damianum.* Rectius: *Ad Collectam,* etc. Oratio autem est ejusmodi: *Adesto, Domine, martyrum deprecationi sanctorum; et quos pati pro tuo nomine tribuisti, fac tuis fidelibus suffragari. Per.* Ubi per sanctos martyres **420** intelligendi sunt Cosma et Damianus, in quorum ecclesia recitabatur haec Oratio ad Collectam seu Processionem, juxta rationem a nobis supra explicatam.

497. *Natale omnium sanctorum.* De hac solemnitate nihil exstat in Codicibus Rodradi et Rhemensi Hoc festum instituit Gregorius tertius pontifex maximus, ut scribit Usuardus in Martyrologio: *Tertius vero Gregorius pontifex postmodum decrevit eamdem in honore omnium sanctorum solemniter observari perpetuo ab omni Ecclesia.* Quod in Gallia celebratum est sub Ludovico Pio, ut testatur Ado in Martyrologio ms.: *Monente sanctae recordationis Gregorio pontifice piissimo, Ludovicus imperator, omnibus regni et imperii sui episcopis consentientibus, statuit ut solemniter festivitas omnium sanctorum in praefata die annuatim perpetuo ageretur.*

Hic autem Gregorius quartus est nujus nominis, ut testatur Sigebertus, ad annum Christi 853. Quod tamen decretum non statim ubique tenuit. Etenim in Codice Rodradi, qui scriptus fuit tempore Caroli Calvi imperatoris, nullum exstat hujus solemnitatis officium.

Dicendum est tamen ante Ludovicum Pium imperatorem hoc festum in nonnullis Galliae locis fuisse celebratum. Siquidem illius officium assignatur ab Alcuino in libro de divinis Officiis, qui tempore Caroli Magni floruit in Gallia; quamvis sub Carolo Magno nullum esset de hujus solemnitatis observatione decretum. Nam in concilio Moguntino, quod eodem Carolo imperante, celebratum est, can. 36, in quo de festorum observatione agitur, nulla est festi sanctorum omnium mentio.

498. *Quatuor coronatorum nomina haec sunt,* etc. Ita in Editis. In aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium hic titulus desideratur .

499. *Quorum dies natalis per incuriam neglectus,* etc. Ita in Editis. Aliter in Ordine Romano: *Quatuor Coronatorum nomina per incuriam neglecta, Deo revelante haec sunt: Severus, Severianus, Victorinus, et Carpophorus; solemnitas tamen eorum, ut statuta fuerat, in aliorum sanctorum nomine celebris permansit,* nempe quinque martyrum, qui in hac Missa nominantur. Ita fere Usuardus in Martyrologio hac die: *Horum nomina cum minime potuissent reperiri (quae Domino revelante interjectis annis postea ostensa sunt), statutum est ut anniversaria dies ipsorum sub nominibus supra dictorum quinque martyrum recoleretur.*

His suffragatur Martyrologium Romanum: *Horum autem nomina (quae postmodum, interjectis annis, Domino revelante, ostensa sunt), cum minime reperiri tunc potuissent,* etc. Ita etiam Ado in Martyrologio apud Surium: *Cum autem nomina minime reperirentur, statuit beatus Melchiades episcopus, ut anniversaria quatuor Coronatorum dies sub nominibus sanctorum quinque martyrum recoleretur.*

Sed qui fieri potest ut horum quatuor Coronatorum nomina oblivioni mandarentur tempore Melchiadis papae, cum tum illorum recens esset Romae memoria? Illi enim passi sunt sub Diocletiano, quo imperante beatus Melchiades sedebat, eorum Actis exstantibus salvis et integris, multis praeterea superstitibus Christianis qui eos noverant.

Alcuinus, cap. 31 de divinis Officiis, aliter, qui nec solum mentionem oblivionis nominum, sed etiam diei passionis facit: *Quatuor Coronatorum nomina haec sunt:* **421** *Severus, Severianus, Victorinus, et Carpophorus; quorum, nomina et dies natalis per incuriam neglectus minime reperiri poterat; ideo statutum est ut in eorum ecclesia quinque caeterorum martyrum, qui in Missa recitantur, natalis celebretur, id est Claudii, Nicostrati, Symphoriani, Castorii, atque Simplicii, ut cum istis eorum quoque memoria pariter fieret.* Quae sane descripta videntur ad verbum ex libro Sacramentorum. Unde illa vocabula, *nomina et,* videntur ab aliquo oscitante interposita; quae si amputentur, locus soloeco carebit, qui etiam ad calcem hujus capituli dubio procul haec adjecit: *Postea vero eorum nomina revelata sunt, solemnitas tamen, ut statuta fuerat, in aliorum sanctorum nomine celebris permansit.* Quorum membrum ultimum exscriptum est ex Ordine Romano.

At in veteri Martyrologio ms. biblioth. Corb., quod videtur esse Adonis, nihil de ejusmodi nominum et diei natalis oblivione reperitur: *Ipso die, natale sanctorum quatuor Coronatorum, id est, Severi, Severiani, Carpophori et Victorini. Hi cum impellerentur ad sacrificandum reluctantes, nec omnino consensum impiis praebentes, perstiterunt in fide. Nuntiatum est Diocletiano imperatori, quos illico jussit ut ante simulacrum Asclepii ictibus plumbatarum caesi deficerent. Quorum corpora jussit in platea canibus jactari, quae jacuerunt ibi diebus quinque. Tunc pii Christiani venerunt, et collecta corpora sanctorum martyrum sepelierunt in via Lavicana, milliario ab urbe tertio, in arenario juxta corpora sanctorum martyrum Claudii, Nicostrati, Symproniani, Castorii et Simplicii.* Nihil etiam tale repereris in Martyrologio ms. ejusdem bibliothecae toties a nobis citato: *Ipso die sanctorum quatuor Coronatorum, id est, Severi, Severiani, Carpophori et Victorini.* Quemadmodum nec in Martyrologio ms. sancti Hieronymi. *Et quatuor Coronatorum Severi, Severiani, Carpophori et Victorini.*

Ex quibus omnibus planum est lectionem Codicis nostri sancti Eligii et Sacramentarii ex Vaticano editi non esse omnino rejiciendam.

Circa hos martyres exsurgit altera difficultas ex Anastasio Bibliothecario, qui in Leone IV distinguere videtur *quatuor Coronatos* a sanctis Severo, Severiano, Carpophoro et Victorino. *Nam* (inquit) *et corpora sanctorum martyrum quatuor Coronatorum solerti cura inquirens reperit; pro quorum desiderabili amore basilicam quae sanctorum nomini fuerat consecrata, quam ipse, dum ad pontificii deductus est apicem, prudentissimo moderamine rexit, quae per olitana curricula temporum quassata vetustatis defectu, et pene ruinis confracta diu antiquitus videbatur et convulsa, supernae virtutis annuente clementia, splendidiorem pulchrioremque statum a fundamentis construxit, et ad laudem Dei eorum sacratissima corpora cum Claudio, Nicostrato, Simproniano, et Castorio, et Simplicio, necnon Severo, Severiano, Carpophoro et Victorino,* etc., *collocavit.* Sed cum hic liber mendis scateat, de hujus loci depravatione nihil dubitandum est, his quatuor ultimis nominibus a nescio quo perperam additis.

500. *Claudium, Nicostratum,* etc. Ita in Editis et in omnibus Codicibus nostris mss., juxta hujus festi rubricam: *Ideo statutum est ut in eorum ecclesia horum quinque sanctorum, qui in Missa recitantur, natalis celebretur.*

501. *Symphonianum.* In Codice Rhemensi legitur *Simphronianum.* In Codicibus Rodradi et Ratoldi, *Simphorianum.* In Martyrologio sancti Hieronymi appellatur Symphronius. Apud Anastasium, et in Martyrologiis mss. Usuardi bibliothecae sancti Germani et Adonis biblioth. Corb. dicitur *Sympronianus.*

422 502. *Cujus munere beatus Martinus,* etc. In Codice Rhemensi exstat alia Praefatio in hunc modum: *Te in beati Martini pontificis atque confessoris tui laudibus adorare, qui, sancti Spiritus tui dono succensus, ita in ipso tyrocinio fidei perfectus inventus est, ut Christum tegeret in paupere, et vestem quam egenus acceperat mundi Dominus indueret. Digne ei Arianorum subjacuit feritas, digne tanto amore martyrii persecutoris tormenta non timuit. Quanta putamus erit gloriatio passionis, quando pars chlamydis sic exstitit gloriosa! Quid erit pro oblatione integri corporis recepturus, qui pro quantitate vestis exiguae et vestire Dominum meruit et videre.*

Porro his verbis: *Et vestem, quam egenus acceperat,* etc., simile est illud Ennodii hymno 20, de sancto Martino:
Qua veste nudum texerat,
Hac Rex nitebat aetheris.
Per haec verba, *Digne ei Arianorum subjacuit feritas,* significatur ab eo fuisse Arianorum tormenta superata, a quibus flagellatus est. Unde Ennodius, hymno citato:
Flagella passus est libens,
Quibus coronam nexuit.

503. III. *Kalendas Decembris Nat. sancti Saturnini.* In Cod. Rhem. additur *et Chrysanthi;* et communes sunt utriusque martyris Collectae, et recte quidem. Nam ita habetur in Martyr. ms. biblioth. Corb. ad tertium Kalend. Decembris: *Ipso die, Romae, natale sanctorum Chrysanthi et Dariae virginis,* In Martyrolog. ms. sancti Hieronymi: III *Kalendas*

Decembris, Romae, Arosonis, Saturnini, Chrysanthi, Dariae, Mauri et aliorum LXXII. In Adonis Martyrol., ad eumdem diem: *Ipso die, Romae, natale sancti Chrysanthi, et Dariae virginis.* In Kalendario Codicis Ratoldi abbatis ad eumdem diem: *Romae passio sancti Saturnini, Crisanti, Dariae virginis.* In parvulo Martyrol. ms. ad calcem Codicis Rhemensis; III *Kalendas Decembris, Namnetis civitate, natale sanctorum Saturnini, Crisanti, Eulatiae, Dariae.* Ubi miror scriptum esse *Namnetis civitate.* Quod exstat etiam in Martyrologio Rabani: *Namnetis Saturnini episcopi et martyris.* Ubi continuo narratur passio sancti Saturnini Tolosani episcopi, quae eodem die contingit, ut planum est ex omnibus Martyrologiis. Sed puto utrobique mendum esse, et post τὸ *Nannetis* interserendum esse nomen alicujus sancti, qui ad hanc Aremoricae regionis civitatem pertineat.

Praeterea notandum in omnibus his Martyrologiis nominatis, Rabani excepto, nihil de sanctis Chrysantho et Daria annotari VIII Calendas Novembris, qui est vulgaris eorum dies.

Quod autem spectat ad officium hujus festi, diversae sunt in Codice Rhemensi Orationes a Codicibus sancti Eligii, Rodradi, et Ratoldi. Sed in Codice Ratoldi habetur haec Prefatio: *Cujus gratia beatum Saturninum elegit in sacerdotium, doctrina ad praedicandum erudiit, potentia ad perseverandum confirmavit, ut per sacerdotalem infulam perveniret ad martyrii palmam, docensque subditos praedicando, instruens vivendi exemplo, confirmans patiendo, ut ad te coronandus perveniret, qui persecutorum minas intrepidus superasset; cujus interventu, nos, quaesumus, a nostris mundet delictis, qui tibi placuit tot donorum praerogativis. Per quem,* etc. Quae Praefatio exstat etiam inter Praefationes Codicis Rodradi. Ex qua sole clarius est **423** Missam quae est in his Codicibus Rodradi et Ratoldi spectare ad sanctum Saturninum Tolosatium antistitem et apostolum martyrii laurea etiam coronatum, cum neutiquam convenire possit sancto Saturnino Romae passo, cum Sisinnio diacono sub Maximiano, qui nunquam fuerit presbyter, nec episcopus. Quamvis non inficias ierim Missas Codicum sancti Eligii et Rhemensis spectare ad hunc sanctum Saturninum Romae passum.

504. *Sacrandum.* In Codice Ratoldi abbatis legitur *sacrificandum.*

505. *Et majestatem tuam suppliciter exorare,* etc. In cod. Rhemensi est alia Praefatio: *Reverentiae tuae dicato jejunio gratulantes, quod apostolica beati Andreae merita desiderantibus praevenimus officiis, ut ad eadem celebranda solemniter praeparemur;* quae tamen corrupta et transposita ita sunt castiganda: *Ut qui apostolica beati Andreae merita desiderantibus praevenimus officiis, ad eadem,* etc.

506. *Quoniam adest nobis,* etc. Initium hujus Praefationis corruptum est in Codice Rhemensi.

507. *Nec pendens taceret in cruce.* Quia in ipsa cruce biduo fidem Christi praedicavit, ut in ejus actis scriptum est.

508. *In natali.* Sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

509. *Per quos.* Apostolos, videlicet.

510. *Incipit ordo ad ecclesiam dedicandam.* Habetur ecclesiae dedicatio in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis. Non exstat in Codice Rodradi, in editis, et apud Pamelium.

511. *Illuminentur duodecim candelae.* Ita in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, in Ordine et Pontif. Rom. et in cod. Tiliano. Ita docet Petrus Damiani, serm. 1 de Dedicatione ecclesiae, et Ivo Carnotensis, Serm. de Dedicatione: *Cum ecclesia dedicatur, duodecim candelae sunt accensae interius.*

Per ejusmodi candelas duodecim intelliguntur apostoli, qui sunt Ecclesiae luminaria et, juxta Christi effatum, lux mundi. Codex autem Ratoldi, qui, ut recentior, plures addit caeremonias, sic incipit: *Primitus enim decet ut episcopus cum caeteris ministris eat ad ecclesiam antiquam, et ibi recondant vespertino tempore reliquias, et jubeat exercere ibi vigilias per totam noctem. In crastina autem eat pontifex ad ecclesiam, quae sacranda est, et ordinet in ea quae ordinanda sunt; et illuminentur jussu suo duodecim candelae; et expelluntur omnes foras, nisi solus archidiaconus clauso ostio ibi maneat. Tunc pontifex cum sacro ordine redeat ad antiquam ecclesiam, et induant se sacris vestibus, et faciant litaniam prout hora dictaverit; qua expleta dicat hanc Orationem:* Oremus: Actiones nostras, quaesumus, Domine, aspirando praeveni, etc. *Et tunc incipiens Responsorium:* Domine, si conversus fuerit populus tuus. *Item aliud:* Exaudisti, Domine, orationem servi tui. *Item aliud:* Tu Domine universorum, qui nullam habes indigentiam.

Ex his notandum est, primo episcopum cum clericis agere vigilias in basilica aliqua veteri coram reliquiis in basilica nova collocandis, deinde se ad basilicam novam conferre, qua consecrata, reverti ad veterem basilicam et inde reliquias sublatas solemni processione in novam ecclesiam transferre; quod videre est cap. 20 lib. de Gloria confessorum sancti Gregorii Turonensis: *Qua diligenter composita, et altari ex more locato, ad basilicam sanctam vigiliis noctem unam ducentes, mane vero venientes* **424** *ad cellulam, altare quod erexeramus santificavimus, regressique ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii, exinde solemniter radiantibus cereis crucibusque admovemus.*

512. *De cambutta sua.* Cambutta, seu cambuta, est virga pastoralis episcoporum. Glossae veteres mss. bibliothecae Corbeiensis: *Cambuta, baculus episcoporum.* Est etiam abbatum. Acta sancti Galli abbatis apud Surium: *Qui et baculum ipsius, quem vulgo cambotam vocant,* etc. Ordericus Vitalis, lib. VI Hist. ecclesiasticae, agens de translatione sancti Ebrulphi abbatis Uticensis in dioecesi Lexoviensi: *Herluinus quidem, quia sacerdos erat, et abbas canonicorum sancti Petri, et capellae ducis capellanorum maximus, caput et majorem partem ossium sancti Ebrulphi, librum quoque et arculam argento coopertam, et cambutam atque cinctorium, chartasque donationum sibi retinuit.*

Est enim cambuta baculus flexus, et sustentamen. Papias, in Vocabulario ms.: *Cambuta sustentamen, vel baculus flexus, pedum, vel crocia,* Gallice, *crosse.* Et baculus quo sustentantur claudi et debiles. Petrus diaconus, in supplemento Chron, Casin., cap. 70: *Ob ejus facti memoriam cambuttae claudi ante fores ecclesiae sancti Benedicti suspensae sunt.*

Baculi autem episcoporum mentio fit in concilio Toletano, IV, can. 27: *Si episcopus est, orarium, annulum, et baculum.*

513. *Tollite portas,* etc. In Codice Ratoldi sequitur: *Psalmus,* Domini est terra. *Deintus autem minister respondens dicat:* Quis est iste rex gloriae? *Et sic pergat omnis legio in circuitu Ecclesiae, ter cantando hanc Antiphonam cum Psalmo et cum gloria. Tertio autem percusso ostio ab episcopo, et dicto,* Tollite portas, *et responso ter a ministro:* Quis est iste Rex gloriae? *Respondeat pontifex:* Dominus virtutum ipse est Rex gloriae. *Et aperto ostio intrans dicat ter:* Pax huic domui, crux pellit hostem, crux Christi triumphat.

Hic autem fit mentio circuitus ecclesiae, quem fuisse ternum cum aquae benedictae aspersione scribit Ivo Carnotensis, in sermone de Dedicatione ecclesiae, et quidam anonymus ms. biblioth. Corb., in sermone etiam de ecclesiae Dedicatione. Hic vero ritus aperiendae ecclesiae est etiam a Graecis usitatus, appellaturque ἄνοιξις, et ἀνοίξιον, id est, apertio, ut videre est apud Theodorum Balsamonem, in can. 31 sextae synodi, et in can. 7 synodi septimae.

514. *Et aperto ostio intrantes dicant: Pax,* etc. In Cod. Rat.: *Et aperto ostio intrans dicat ter: Pax,* etc. In Ordine Rom.: *Tunc statim ostio aperto intrans ecclesiam cum ministris duobus, vel tribus; et cum mansionario et acolyto dicat: Pax huic domui.*

515. *Vel levitae.* In Codice Rhemensi legitur, *vel lente,* male.

516. *Stramenta.* Sunt tapetes qui substernuntur, a sternendo. Et sanctus Benedictus, cap. 51 regulae, dixit stramenta lectorum, ea quae in lecto sternuntur. *Stramenta lectorum,* inquit, *sufficiant matta, sagum, laena, et capitale.*

517. *Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo,* etc. In Cod. Ratoldi haec ita habentur: *Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo ab Oriente scribens per pavimentum cum cambuta sua haec elementa A, B, C; et dicat hanc Antiphonam:* Confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem, Alleluia. *Psalmus:* Exsurgat Deus, *cum gloria. Tum vadens ad dextrum angulum occidentalem, incipiens iterum a dextro angulo orientali A, B, C, scribens usque in sinistrum occidentalem angulum, canendo Antiphonam aliam:* **425** Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae. Alleluia, alleluia. *Psalmus:* Benedic anima mea Domino, Domine Deus meus.

518. *A, B, C.* Ita in Codice Ratoldi. In Codice Rhemensi habetur, ABCTURIUM, quod perinde est; ex quibus notandum has tres litteras duntaxat in dedicatione basilicae depingi olim solitas. Nunc describuntur duo alphabeta, alterum Graecum, alterum Latinum, id est, omnia elementa, tum Graeca, tum Latina, ut in Ordine et Pontificali Romano, et in Codice ms. Tiliano.

Quidam olim episcopi adjiciebant alphabetum Hebraicum, ut planum est ex sermone ms. cujusdam anonymi supra citato de ecclesiae Dedicatione, in quo etiam causa redditur: *Verumtamen quia ecclesiastica doctrina Hebraico, Graeco Latinoque sermone utitur, maxime ideo a quibusdam episcopis tria haec alphabeta conscribuntur.* Petrus Damiani, sermone citato generatim haec scribit: *Alphabeta ex transverso quadrangula ratione describit.* Quae intelligenda sunt secundum hodiernum usum de alphabetis Graeco et

Latino, nam in eo sermone remittit lectorem ad Ivonem Carnotensem, ut infra probabitur, qui in opere suo de ecclesiae Dedicatione haec duo alphabeta tantum agnoscit.

519. *Deinde veniens ante altare.* Tò *Altare* aberat ab hoc Codice sancti Eligii, sed illud supplevi ex Codicibus Rhemensi et Ratoldi.

520. *Absque Alleluia.* Ita in Ord. Rom. et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, et in serm. ms. supra citato, in quo causa additur: *Quia nondum est domus Domini.*

521. *Deinde sequitur exorcismus aquae.* In Cod. Rhem. legitur: *Benedictio salis et aquae.* In Cod. Ratoldi: *Deinde benedicens salem et aquam cum cinere, et dicat hanc Orationem: Deus qui ad salutem humani generis,* etc., ut in Benedictione aquae diebus Dominicis, exstatque in Codice Rhemensi.

522. *Discede, immunde Spiritus.* Formula est daemonis exorcizandi, cujus similis haec est apud Optatum Milevitanum, lib. IV adversus Parmenianum: *Vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem; et dicitis Deo habitanti: Maledicte, exi foras.* In codicibus praefatis Rhem. et Rat., ad exorcismum aquae habentur haec verba: *Exorcizo te, creatura aquae,* etc. Quae quodammodo conveniunt cum illis exorcismis quibus utitur Ecclesia diebus Dominicis in aquae Benedictione.

Hic autem aqua benedicitur quae ecclesiae dedicationi inserviat. Est enim antiqua consuetudo ut ecclesia aquae exorcizatae seu benedictae aspersione sanctificetur; quam videre est apud sanctum Gregorium, lib. IX. epist. 71: *Aqua benedicta fiat, et in eisdem fanis aspergatur, altaria construantur, reliquiae ponantur.* Mentio fit in epist. 2 Vigilii papae, ubi tamen ait id minime esse necessarium.

523. *Sacramentis.* Olim vocabantur sacramenta non solum septem illa a Christo. Domino instituta, quae sunt vasa gratiae sanctificantis, sed etiam quivis ritus qui ad aliqualem sanctificationem spectant, quae vulgo sacramentalia dicuntur. Consule sanctum Augustinum epist. 118, ad Januarium.

524. *Sanctificare,* etc. Haec Oratio non exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi.

525. *In molem durata.* Ita sanctus Ambrosius, lib. III de Spiritu sancto, cap. 4: *Ut tanquam congelascentibus fluctibus in medio maris aquarum* **426** *quidam murus insurgeret ad transitum Judaeorum.*

526. *Per te aridis.* Haec verba usque ad illa, *at tu, Domine,* sumpta sunt ex sancto Ambrosio, cap. 22 lib. X in Lucam; sed ibi fusius, hic vero contractius.

527. *Domine, Deus Pater,* etc. Haec Praefatio non exstat in praefatis Codicibus, et in Ordine Romano.

528. *Exorcizo te, creatura salis,* etc. Hic exorcismus desideratur in Codicibus praefatis et in Ordine Romano.

529. *Divina oris voce,* etc. Ita in Ordine Romano.

530. *Et per Apostolum suum,* etc. Ita etiam in Ordine Romano.

531. *Gravedines.* Gravedo est dolor, tristitia, molestia. Glossae veteres: *Gravedo,* ἀχθηδὼν, id est, molestia, tristitia, dolor.

532. *Et miscetur sal et cinis,* etc. Ita in Ordine Romano, et in Codicibus Rhemensi, et Ratoldi. Sed in Cod. Rhem. τὸ *ter* desideratur. Infra autem mentio fit vini. Petrus Damiani, serm. citato addit hyssopum: *Tunc benedicit aquam sale, cinere, vino, hyssopoque conspersam.*

533. *Aeterne omnipotens Deus,* etc. In Cod. Ratoldi, alia exstat Oratio: *Deus invictae virtutis auctor,* etc., ut in aquae Benedictione die Dominica, quae habetur etiam in Ordine Romano. In Codice Rhem. nulla exstat Oratio.

534. *Traduci.* Id est, quae a protoparente ad posteros traducta est, et manavit.

535. *Creator.* In Cod. Rat. legitur: *Deus Creator.* In Ordine et Pontific. Romano: *Omnipotens sempiterne Deus Creator.*

536. *Permitte.* Ita legitur in Codicibus Rhem. et Ratoldi; in Ordine Romano, *mitte.* In Pontificali, *emitte.* Itaque *permitte* hoc loco idem est quod *emitte;* de quo vocabulo infra.

537. *Armata.* Ita in Cod. Rhem. In Codice Ratoldi legitur *arma,* corrupte.

538. *Inde facit crucem digito suo* etc. Ita in Cod. Rhemensi. In Codice Ratoldi haec praemittuntur: *Et mittat in eam chrisma, et condat ex ipsa aqua calcem, et faciat maldam, unde recludere debet ipsas reliquias.* Ubi lege τὸ *maltham.*

Maltha autem est calx aqua subacta cum pice liquida et axungia, Gallice *ciment,* ad parietes, tecturas, vel similia resarcienda; de qua agit Palladius, lib. I de Re rustica, cap. 17. Est etiam pix cum cera mista, ut scribit Festus. Unde in Glossis Philoxeni, *maltana* (lege *maltha*) πισσόκηρον, id est, resina cerae commista. Dicitur etiam apud Julium Pollucem, lib. X Onomast., cap. 14, ἐνὼν τῇ πινακίδι κηρὸς, ἡ μάλθα, id est, cera tabulae adhaerens, maltha. Et apud Hesychium, μάλθη μεμαλαγμένος κηρὸς, id est, cera subacta, macerata. Ibidem, μάλθη, ῥύπος ξηρὸς, id est, maltha, cera sicca. Hic autem est calx aqua subacta.

Porro in Ordine et Pontificali Rom. antequam fiant cruces in cornubus altaris, fit crux de eadem aqua in medio altaris.

539. *Per quatuor cornua altaris.* Ita **427** in Cod. Rhem. In Codice Ratoldi additur: *Canendo Antiphonam Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor.*

540. *Cum hyssopo aspergit ipsum altare septem vicibus.* Ita Petrus Damiani, sermone citato: *Altare septies ex eadem aqua respergit.* Is autem auctor, in eo sermone saepius citato,

postquam ritus quosdam dedicationis attigit, tandem subjungit: *Quis hujus abyssi caliginem sermonis claritate possit illuminare? Attigissemus tamen quantulumcunque, nisi nostris temporibus quidam, qui Carnotensi praesidet Ecclesiae, vivacissimo mentis igne lucidius omnia declarasset.*

Hic autem episcopus Carnotensis, de quo loquitur, est Ivo Carnotensis, qui scripsit sermonem de Sacramentis dedicationis, quem videre est cum aliis auctoribus qui de divinis Officiis scripserunt, Coloniae editis anno Dom. 1568 cura Melchioris Hittorpii, quique aequalis est ipsi Petro Damiani. Uterque enim floruit sub Henrico IV imperatore et Gregorio VII. Non vero Fulbertus episcopus Carnotensis, qui claruit Roberto Francorum rege, anno 1033, ut scribit Glaber, lib. IV Hist., c. 4, qui nihil scripsit de ecclesiae dedicatione, ne quidem in epistola ad Deodatum, quamvis nonnulli contrarium teneant.

541. *Cum ipso psalmo.* Nempe, *Miserere mei, Deus,* ut habetur in Cod. Rhem. In Cod. Ratoldi desideratur τὸ *ipso.*

542. *Usque dum veniens iterum ante altare,* etc. Ita in Cod. Rhem. in Cod. Ratoldi aliter in hunc modum: *Et tunc sparget aquam per pavimentum in modum crucis, in longitudine et in latitudine, canendo Antiphonam* Fundamenta templi hujus sapientia sua fundavit Deus, etc., *et Psalm.* Fundamenta. *Deinde per parietes intrinsecus Ecclesiae, canendo Antiphonam* Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, etc. *Psalm.* Magnus Dominus. *Antiph.* In dedicatione hujus templi, etc. *Psalm.* Laudate Dominum de coelis. *Antiph.* Lapides pretiosi, etc. *Psalm.* Lauda, Jerusalem, Dominum. *Antiph.* Erit mihi Dominus in Deum, etc. *Psalm.* Deus noster. *Antiph.* Haec est domus Domini, etc. *Psalm.* Ecce quam bonum.

Porro ex his et sequentibus patet multos Psalmos in basilicae dedicatione cantari, atque ex antiqua consuetudine, quam videre est etiam in epist. 16 sancti Paulini, qui quosdam profert, qui tamen non exstant in Codicibus nostris mss. nec in Ordine Rom. *Fatemur,* inquit, *venerandae pietati tuae;* et paulo post: *Ita exsultasse Spiritum nostrum in Deo salutari nostro, ut tanquam in praesenti dedicationum coetibus interessemus, et illa de Psalmis prophetici gaudii verba cantaremus: Exsultate Deo adjutori nostro, sumite Psalmum, et date tympanum. Tollite hostias, et introite in atria Domini, adorate Dominum in aula sancta ejus; vel illud ejusdem Prophetae: Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuae. Sacerdotes tui induant salutarem, et sancti tui exsultent.*

543. *Vel Ecclesiae.* Particula *vel* hic sumitur copulative.

544. *Canendo Antiphonam Sanctificavit.* In Cod. Rhem. legitur *Canendo Antiphonam* Qui habitat in adjutorio altissimi, *cum ipso Psalmo.*

545. *Qui extrinsecus Ecclesiae parietes una voce psallant.* Locus corruptus; lege, ut in Codice Rhemensi: *Qui extrinsecus Ecclesiae parietes una voce psallentes spargunt.* In Cod. Ratoldi habetur in hunc modum: *Deinde pergat extra ecclesiam cum omni schola, spargendo ter per parietes in circuitu, et desuper canendo Antiphonam* Benedic, Domine, domum istam, etc. *Psalm.* Deus misereatur nostri. *Antiph.* Ecce tabernaculum Dei cum hominibus. *Psalm.* Beati immaculati in via. *Antiph.* Benedic, **428** Domine, domum istam,

etc. *Finito hoc, ingrediatur pontifex in ecclesiam cum omni schola, et incipiat antiphonam* O quam metuendus est locus iste, etc. *Psalm.* Verba mea. *Antiph.* Qui habitat in adjutorio Altissimi. *Psalm. idipsum. Antiph.* Beati qui habitant in domo tua, Domine. *Psalm.* Quam dilecta. *Et tunc ponat in censum inacerra, et dicat hanc Orationem,* etc. Hactenus Ratoldi Codex.

Quid sit acerra docet Festus: *Acerra, ara quae ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Aliqui dicunt arculam esse thurariam, scilicet, ubi thus reponebant.* Hic sumitur pro thuribulo.

546. *Faciendo crucem super pavimento.* Olim basilicas signo crucis adhibito dedicari certum est, ut videmus serm. 19, inter opera divi Augustini: *Cum ejusdem crucis charactere basilicae dedicantur.* In quibusdam Editionibus hic sermo est 75, de Diversis.

547. *Deus, qui loca nomini tuo,* etc. Post hanc Orationem in Cod. Ratoldi haec sequuntur: *Et tunc ex incenso boni odoris infumat totam ecclesiam, et stans in medio dicat Antiphonam* Domus mea domus Orationis. *Versus* Narrabo nomen tuum, *cum Gloria.*

548. *Et sequitur oratio.* In Cod. Rhemensi legitur: *Et sequitur Oratio consecrationis ecclesiae.* In Cod. Ratoldi post hanc Orationem sequitur: *Praefatio in medio ecclesiae.* Sursum corda, etc. Adesto precibus nostris, adesto sacramentis, etc., ut in Ordine Romano.

549. *Ipsa expleta incipit Antiphonam,* etc. Ecclesiae dedicationem excipit altaris consecratio. In Codice Ratoldi, antequam altare consecretur, extenditur velum psallendo Antiphonam *Introibo ad altare Dei.*

De consecratione autem altaris insignis hic locus sancti Gregorii Nysseni, oratione in Christi baptismum, notandus venit: Ἐπεὶ καὶ τοῦτο θυσιαστήριον ᾧ παρεστήκαμεν, λίθος ἐστὶ κατὰ φύσιν κοινὸς, οὐδὲν διαφέρων τῶν ἄλλων πλακῶν αἳ τοὺς τοίχους ἡμῶν οἰκοδομοῦσι, καὶ καλλωπίζουσι τὰ ἐδάφη. Ἐπειδὴ καθιερώθη τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ καὶ τὴν εὐλογίαν ἐδέξατο, ἔστι τράπεζα ἁγία, θυσιαστήριον ἄκραντον. Id est: Et hoc altare sanctum, cui assistimus, lapis est sua natura communis, nihil differens ab aliis crustis, ex quibus nostri exstruuntur parietes, et pavimenta ornantur. Sed quoniam Dei cultui consecratum est, et benedictionem accepit, mensa sancta est, altare immaculatum.

550. *Et fundit quod remansit de ipsa aqua,* etc. Ita in Cod. Rhem. et in Ord. Rom. In Cod. Ratoldi, legitur: *Et fundat aquam super altaria, et abstergat linteo, et benedicat tabulam ex aqua sancta.* Sequunturque ibi hae duae Orationes: *Singulare illud propitiatorium,* etc. Item alia: *Deus omnipotens universarum rerum rationabilis artifex,* etc., ut in Ordine Romano.

551. *Postea offert incensum.* Thurificationis usus in Ecclesia antiquus est; illius meminit sanctus Dionysius, cap. 3 Hierarchiae: Ὁ μὲν Ἱεράρχης εὐχὴν ἱερὰν ἐπὶ τοῦ θείου θυσιαστηρίου τελέσας, ἐξ αὐτοῦ τοῦ θυμιᾶν ἀρξάμενος ἐπὶ πᾶσαν ἔρχεται τὴν τοῦ ἱεροῦ χωροῦ περιοχήν. Id est: Sacerdos, sacra precatione in ipso altari perfecta, et ab eo thurificationis initio ducto, universum circuit sacri loci ambitum. Sanctus Joannes Chrysostomus in liturgia: Ὁ δὲ διάκονος θυμιᾷ γύρωθεν τὴν ἅγιαν τράπεζαν, καὶ δίπτυχα. Id

est: Diaconus per circuitum incensat sacram mensam et diptycha. Canon 3 Apostolorum: *Ne liceat autem aliquid aliud ad altare offerre quam oleum ad lucernam,* καὶ θυμίαμα καιρῷ τῆς ἁγίας προσφορᾶς, id est, et incensum tempore sanctae oblationis.

Concilium Chalcedonense, actione 3, in libello Ischyrionis diaconi Alexandrinae Ecclesiae, ubi conqueritur de Dioscoro patriarcha Alexandrino, qui pecunias a clarissima **429** femina Peristeria legatas in pauperum subsidium, scortis et mimis distribuerat: *Ut neque incensum ex oblatione illius clarissimae memoriae Peristeriae (quantum ad eum pertinuit) Deo offerretur.* Gregorius Turonensis, in Vitis Patrum, in Vita sancti Lupicini: *Dispositis in itinere psallentium turmis cum crucibus, cereis, atque odore fragrantis thymiamatis:* et Coryppus, lib. II de Laudibus Justini minoris:
Ilicet angelici pergens ad limina templi,
Imposuit pia thura focis, cerasque micantes
Obtulit.
Unde Cosroes Persarum rex, inter alia donaria ecclesiae sancti Sergii martyris, thuribulum aureum misit, ob prolem ejus intercessione susceptam, ut scribit Theophylactus Simocatta, lib. V Hist., cap. 14.

552. *In medio crucem faciens, et super quatuor angulos.* Antiquus ritus est, quem olim observavit sanctus Germanus Antissiodorensis episcopus, cum Encolismae in Aquitania altare de nomine apostolorum principis dedicaret, ut refert Erricus in supplemento ms. miraculorum ejusdem pontificis, cap. 3: *Ubicunque et quoties per altaris cornua mediumque crucis effigiem sanctificati unguinis liquore signavit, ita marmor impressione pollicis liquefactum subter fugit, ut ad impulsum digiti niveam putares cessisse mollitiem.*

Quod autem olim altaria cum signo crucis solerent consecrari, clarum est tum ex citato loco, tum ex sermone supra citato sancti Augustini: *Cum ejus crucis charactere basilicae dedicantur, altaria consecrantur.*

553. *Fundamenta.* In Cod. Ratoldi, *quam dilecta.* In Cod. Rhem., *quam amabilia,* quod perinde est.

554. *Et unguit cum manu sua ipsum lapidem.* Unctionis altarium usus antiquus est. Illius mentio est in epistola sancti Damasi papae ad Numidiae episcopos: *Nec altare erigere, nec ungere, nec sacrare;* et in epist. 88, quae vulgo sancto Leoni tribuitur: *Sicut constitutio altaris, ac Benedictio, vel unctio.*

Idem videre est in decreto Felicis IV, apud Burchardum, lib. IV, cap. 58: *Et mensis Domino sacratis, et sacra unctione a pontificibus delibutis;* et in epistola Isidori junioris ad Luitfridum: *Ad episcopum pertinet basilicarum consecratio, unctio altaris.* Et in supplemento supra citato, et aliis auctoribus infra, de chrismatis unctione, laudandis.

555. *Expleto psalmo mittit iterum oleum,* etc. Ita in Codice Rhemensi, quae tamen desunt in Codice Ratoldi.

556. *Mane surgens Jacob, cum Psalmo Bonum est,* etc. Aliter in Codice Rhemensi: *Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, cum Psalmo Deus noster refugium.*

557. *Mittit chrisma.* Ita in Codice Rhemensi et in Ordine Romano. In Cod. Ratoldi sic habetur: *Post haec ponat incensum et chrisma, dicat:* Ecce odor filii mei, sicut odor agri, cui benedixit Dominus. *Psalm.* Ecce quam bonum. *Antiph.* Erit mihi Dominus in Deum, etc. *Psalm.* Deus noster. *Antiphona.* Vidit Jacob scalam. *Psalm.* Fundamenta.

Hic autem altare chrismate perungitur juxta veterem Ecclesiae consuetudinem, quae clara est ex concilio Agathensi, can. 14: *Altaria placuit non solum unctione chrismatis, sed etiam sacerdotali benedictione sacrari.* Ex concil. Epaonensi, can. 26: *Altaria non lapidea chrismatis unctione non sacrentur.* Ex sancto Dionysio, cap. 4 Eccl. Hierar.: *Haec etiam sancte observa, ut sacratissimorum* **430** *illa lex mysteriorum altaris consecrationem* ταῖς τοῦ ἱερωτάτου μύρου τελετουργεῖ παναγέσιν ἐπιψυσέσιν, id est, *sacratissimi unguenti sanctissimis perficit infusionibus.* Petrus vero Damiani, sermone supra citato, de ecclesiae Dedicatione ita scribit: *Altare vero mistura chrismatis oleique perungit.* Sic enim loquitur, quia altare prius oleo, deinde chrismate perungitur, ut ex nostris Sacramentariis liquet, et ex Ivone, serm. de Sacramentis Dedicationis.

558. *Dextro in dextro.* Hic desideratur particula *de,* quae exstat in Cod. Rhem. Sed legendum est *De dextro usque in dextrum.* In Codice Rat. sic legitur: *Deinde faciens cruces per parietes in circuitu de ipso chrismate cum pollice dicat Antiphonam* Sanctificavit. *Alia Antiph.* Lapides pretiosi. *Psalm.* Lauda Jerusalem. *Antiph.* Mane surgens Jacob. *Et tunc in circuitu intrinsecus mittet incensum boni odoris, et dicat:* Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, effunde super hunc locum gratiam tuam, etc. *Item alia:* Deus qui de vivis et electis lapidibus, etc. In Ord. Romano aliter habetur: *Deinde in circuitu ecclesiae vadat Pontifex, et faciat crucem per parietes cum pollice suo de ipso chrismate in duodecim locis, tres in Oriente, tres in Australi, tres in Occidente, tres in Septentrione; primo in dextra parte, et sic in circuitu dicens per singulas cruces Sanctificetur hoc templum,* etc. Haec Ordo Romanus.

Sed notandum est ex Petro Damiani, sermone primo de ecclesiae Dedicatione, impressas fuisse in interioribus templi parietibus cruces duodecim, quae a pontifice chrismate ungerentur: *Cruces duodecim,* inquit ille, *in interiori circuitu ecclesiae imprimuntur.* Et paulo post: *Cruces chrismate, altare vero mistura chrismatis oleique perungit.* Ita etiam Ivo Carnotensis, in sermone de Sacramentis dedicationis: *Hinc est quod consecrato altari chrismantur in parietibus illae duodecim cruces, quae typum gerunt apostolicum, qui et primitias Spiritus acceperunt, et crucis mysterium populis et gentibus manifestare studuerunt.* Quod paulo ante eorum aetatem videtur esse institutum, cum Ordo Romanus aliter scribat, nisi forte ipse Ordo hac in parte mutationem aliquam subierit.

Graeci etiam ipsum templum chrismate perungunt, quod clarum est ex Theodoro Balsamone in can. 7 synodi septimae: Καὶ ἅπας τούτου ἀπαρτισμὸς ὑπ᾽ ἁγίου μύρου χριομένου, id est: Et omnis illius (templi) perfectio sacro chrismate inuncti.

559. *Inde faciens crucem incensi super altare.* In Cod. Rhem. deest particula *inde.* In Ordine Romano sic habetur: *Tunc iterum redeat ad altare, et offerat ibidem crucem incensi super illud, et dicat Antiphonam Ecce odor filii mei,* etc. In Cod. Ratoldi, nulla crucis mentione facta, haec reperire est: *Tunc eat ad altare, et ponet incensum, et dicat: Oremus Dei Patris omnipotentis misericordiam,* etc. *Alia: Deus omnipotens, in cujus honore altare*

hoc, etc. *Praefatio super altare,* ut in Ordine Romano. Deinde sequitur: *Majestatem tuam, Domine, imploramus humiliter,* etc., ut in Ordine Romano.

560. *Sub invocatione nominis tui.* Altaria per invocationem nominis Dei consecrantur, et sanctificantur. Optatus Milevitanus, lib. VI contra Parmenianum: *Nam si sit invocatio nominis Dei, ipsa invocatio sanctificat et quod pollutum esse videbatur.* Ibi enim agit de altaribus aut rasis, aut remotis, aut fractis a schismaticis.

561. *Deinde tenentibus,* etc. In Codice Ratoldi abbatis additur: *Cum aqua sancta et incenso.*

562. *Linteamina.* Altaris videlicet, quorum antiquus est in Ecclesia usus, qui videtur apud Optatum Milevitanum, lib. VI adversus Parmenianum: **431** *Quis fidelium nescit in peragendis mysteriis ipsa ligna linteamine cooperiri?* Ubi ligna sunt ipsa altaria lignea, quae tum in Africa erant usitata, ut clarum est ex eodem Optato, supra, eodem libro: *Sed, ut existimo, alio loco copia lignorum frangi jussit, alio ut raderent lignorum inopia imperavit, ut removerentur ex parte verecundia jussit.* Nam refert causas cur schismatici alibi altaria fregerint, alibi raserint, alibi removerint. Cur in quibusdam locis fregerint, in causa fuit lignorum copia; quare alibi raserint, lignorum inopia, ne forsitan novis altaribus erigendis ligna deessent; cur demum in quibusdam locis tantum removerint, id fecit verecundia. Et paulo post: *Quid perditorum conductam referam multitudinem, et vinum in mercedem sceleris datum? quod ut immundo ore a sacrilegis hostibus biberetur, calida de fragmentis altarium facta est.* Id est, calefecerunt aquam de fragmentis altarium; et infra, *inter sacramenta* (id est, inter Missarum solemnia) *velamen potuit tangi, non lignum; aut si tactu potuit penetrari velamen, ergo penetrantur et ligna,* etc. Ibi refert causam cur non debuerint radere altaria, quia tacta non sunt a sacerdotibus catholicis, sed tantum velamen inter offerendum. Quod si tactu potuit penetrari velamen, ergo lignum; quod si lignum, ergo et terra; ac proinde concludit quod debuerint schismatici terram ipsam, in qua fundata sunt altaria, radere, seu effodere.

Hinc capiendus est sanctus Augustinus, lib. V de Bapt. contra Donatistas, cap. 20: *Cur ergo ad verba quae procedunt ex ore homicidae possit tamen Deus oleum sanctificare, et in altari quod haeretici posuerunt non possit? nescio, nisi forte quem cor hominis fallaciter conversum intus non impedit, lignum fallaciter positum impedit foris, quominus sacramentis suis adesse dignetur nullis hominum falsitatibus impeditus?* Ubi τὸ *lignum* sumitur metonymice pro altari ligneo.

Olim etiam in Gallia quibusdam in locis fuit usus altarium ligneorum; nam in concilio Epaonensi, can. 26, cautum est: *Ut altaria, nisi lapidea, chrismatis unctione sacrarentur.* Fuerunt etiam olim in Oriente, tempore sancti Athanasii Magni, altaria lignea, ut ex ejus epistola ad solitarios perspicuum est: Ἁρπάσαντες τὰ συμψέλλια, καὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν τράπεζαν, ξυλίνη γὰρ ἦν, καὶ τὰ Βῆλα τῆς Ἐκκλησίας. Id est, cum rapuissent subsellia, et cathedram, et mensam (erat enim lignea) et vela Ecclesiae.

563. *Omnipotens et misericors Deus,* etc. Haec Oratio desideratur in Codice Rhemensi, et in Ordine Romano.

564. *Purificare, sanctificare, benedicere.* In Codice Ratoldi abbatis ad singula verba haec singulae cruces apponuntur.

565. *Omnipotens sempiterne Deus, a quo omnia,* etc. Haec Oratio non exstat in Codicibus Ratoldi et Rhem. Sed loco illius haec habetur: *Domine Deus omnipotens, sicut ab initio hominibus utilia,* etc., ut in Ordine Romano, in qua haec verba sequentia notanda veniunt: *Haec linteamina in usum altaris tui, ad tegendum involvendumque corpus et sanguinem Filii tui Domini nostri Jesu Christi;* quibus intelliguntur pallae corporales, quae corporalia vulgo dicuntur, quae ita olim amplae erant, ut involverent ipsum Christi corpus et calicem; de quibus consule observationes nostras ad Concordiam regularum, in cap. 66, § 1.

Porro in Codice Ratoldi sequitur: *Benedictio ad omnia ornamenta Ecclesiae: Dignare, Domine Deus omnipotens, Rex regum,* etc. In Codice Rhemensi sequitur ordo inferendarum Reliquiarum in basilicam.

566. *Benedictio super munus quodvis.* Munus hoc loco intelligitur de his omnibus quae a fidelibus offeruntur ad ecclesiae ornatum, ut videre est in **432** ipsa Benedictionis formula, quae abest a Codicibus Ratoldi et Rhemensi; et ab Ordine Romano. Siquidem olim in ipsa templi dedicatione omnia ejus donaria, seu munera in usum templi a fidelibus oblata, ab episcopis consecrabantur, ut factum est in dedicatione templi, quod Constantinus imperator Hierosolymae aedificavit, quemadmodum testatur Sozomenus, lib. II Hist., cap. 25.

567. *Ad consecrandam patenam.* Iu Codice Ratoldi legitur: *Consecratio patenae, fac crucem de oleo.*

568. *Consecramus,* etc. Haec formula consecrationis patenae non exstat in Ordine Romano.

569. *Inde faciens signum crucis de sancto oleo,* etc. Ita in Codice Rodradi et Rhemensi. Sed in Codice Ratoldi aliter: *Item Benedictio patenae. Et fac crucem de chrismate.* Consecrare, etc. Et nota in hoc Codice adhiberi oleum et chrisma, at in Ordine Romano chrisma tantum.

570. *Benedictio patenae. Domine Deus omnipotens,* etc. Haec non exstant in Codicibus Ratoldi et Rhemensi, neque in Ordine Romano.

571. *Ad calicem benedicendum.* In Ordine Romano legitur: *Praefatio calicis.* Consecrationis seu Benedictionis vasorum altaris habetur mentio apud Burchardum, lib. III, cap. 58, ex epist. Felicis IV: *Eaque divinis precibus et sanctis unctionibus cum altaribus et vasis, vestibus quoque et reliquis ad divinum cultum explendum utensilibus devote et solemniter sacrare.* Hic tamen notandum nullam in Benedictione calicis adhiberi unctionem, ut in Codicibus Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, cum tamen in Ordine Romano unctio chrismatis adhibeatur.

572. *Pia famuli tui ill. devotione.* In Cod. Ratoldi haec vocabula, *pia famuli tui ill.* non exstant. Post hanc Orationem in Ordine Romano haec habentur: *Et faciat crucem de chrismate super ipsum calicem per latera,* quae non exstant in Codicibus nostris mss. sancti Eligii, Rodradi, Rhemensi et Ratoldi.

573. *Deus, qui Moysi famulo tuo,* etc. Non exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, sed in Cod. Rhem. sequitur: *Praefatio chrismalis: Oremus, fratres charissimi, ut Deus omnipotens hoc ministerium corporis Filii sui Domini nostri Jesu Christi gerolum benedictionis, sanctificationis tutamine, defensionis donatione implere dignetur orantibus nobis. Per.* Ubi chrismalis, seu chrismal, sive chrismale, sumitur pro vase in quo Christi corpus servatur. Quod clarum est ex Ordine Romano, ubi hic titulus praefigitur: *Praefatio vasculi in quo Eucharistia reconditur.* Ibi vasculum haud dubie pro chrismali usurpatur. Id etiam patet ex lib. VI Halitgarii ms. biblioth. Corb.: *Qui autem perdiderit suum chrismal, aut solum sacrificium in regione qualibet,* etc.

Sumitur etiam pro corporali, seu palla corporali, ut notum est ex Glabro, lib. V Hist. cap. 1: *De chrismale etiam, quod a quibusdam corporale appellatur, plurimum expertum est praestare remedia.* Et paulo post: *Apud monasterium Reomense, tempore venerabilis Willelmi abbatis, contigit ut incendium circumjacentia monasterii popularetur; arripientes autem ejusdem loci fratres chrismale conto impositum, elevarunt illud contra incendii flammas dire flagrantes; statim vero idem ignis in sese retorquens, minime amplius quam invaserat arripere valuit; pannus tamen ille dominicus, aura flante, a contulo elapsus, plus minus duabus milliariis avolavit,* etc.

In eadem Praefatione Codicis chrismale dicitur ministerium, recte. Nam ministerium pro vase sumitur, ei vasa **433** aurea vel argentea ecclesiae dicuntur ministerium. In concilio Rhemensi, can. 22, apud Flodoardum, lib. II Hist. Eccl. Rhemensis, cap. 5: *Si episcopus (excepto si evenerit ardua necessitas pro redemptione captivorum) ministeria sancta frangere pro qualicunque conditione praesumpserit, ab officio cessabit ecclesiae.* In epistola 20 sancti Gregorii, lib. II Registri: *Ut tam ministeria ecclesiarum, quam usuale argentum, et quidquid aliud, idem brevis a vobis conscriptus, veraciter rerum facta inspectione, contineat.* Et lib. III, epist. 15 : *Pervenit ad nos diversos Italiae sacerdotes in Siciliam confugientes plurima secum Ecclesiarum suarum ministeria detulisse.* Concilii Arvernensis, can. 8: *Ne ad nuptiarum ornatum ministeria divina praestentur.* Concil. Aurelianensis III, can. 23: *De rebus ecclesiasticis, vel de sacro ministerio alienare.* Apud sanctum Gregorium Turonensem, lib. de Gloria confessorum, cap. 22: *Ac ipse sacerdos pelago operitur, habens ad collum cum Evangeliorum libro ministerium quotidianum, id est patenulam parvam cum calice.* Apud Fortunatum, lib. I, carm. 15:

Muneribusque piis dotasti altaria Christi,
Cum tua vasa ferunt munera sancta Dei.
Nam cruor et corpus Domini libamina summi
Rite ministerio, te tribuente, venit.

Id est, corpus et sanguis Domini in ministerio collocantur, te largiente. Unde a sancto Paulino, epist. 12, *Sacri pompa ministerii* pro vasis omnibus altaris, sive aureis, sive argenteis, quae in ecclesiae secretario servantur, sumitur: Hic locus est veneranda penus, qua conditur, et qua

Ponitur alma sacri pompa ministerii.

Ita capiendus est hic locus, non pro Eucharistia, quae in altari, non in secretario, servatur; vasa autem altaris servari solita esse secretario, seu sacrario, lippis et tonsoribus notum est. Et in libris ethnicorum sumitur ministerium pro vasis aureis seu argenteis quae sternendo triclinio sunt necessaria, ut videre est apud Lampridium in Alexandro Severo: *Ducentarum librarum argenti pondus ministerium ejus nunquam transiit.* Hujus vocabuli mentio fit in Glossis veteribus, sed metonymice sumitur pro abaco seu mensa, quae ipsa vasa

continet. *Abaci* (lege *Abacus) delfica* μηνιστέριον, ὡς Ἰουβενάλιος, id est, ministerium, ut Juvenalis. Locus illius exstat satyra 13:
Lectus erat Codro Procula minor, urceoli tres
Ornamentum abaci; necnon et parvulus infra
Cantharus, et recubans sub eodem marmore Chiron. Unde in Glossis veteribus mss. biblioth. Corb. abacus sumitur pro mensa marmorea calices continente: *Abacus vel abax pars capitelli, vel tabula lusoria, vel mensa marmorea, in qua antiqui mittebant calices.* Quae verba illustrant locum Juvenalis, qui abacum marmor appellavit, id est mensam marmoream.

Usurpatur etiam ministerium pro tapetibus, palliis, et similibus ecclesiae ornamentis, ut videre est in concilio Arvernensi, can. 3: *Observandum ne pallis vel ministeriis divinis defunctorum corpora obvolvartur.* Tandem in eodem Codice Rhemensi sequitur; *Item alia, Omnipotens Deus, Trinitas inseparabilis, manibus nostris opem tuae Benedictionis infunde, ut per nostram benedictionem hoc vasculum sanctificetur, et corporis Christi novum sepulcrum Spiritus sancti gratia perficiatur. Per Dominum nostrum.*

434 574. *Deinde vadunt ad locum in quo reliquiae,* etc. Describit ritum inferendarum Reliquiarum in templum. Antiquum est Ecclesiae institutum, basilicas reliquiarum sanctarum illatione et appositione dedicare, quarum praesentia ecclesia sanctificatur. Sanctus Ambrosius, lib. X, epist. 85, ab Marcellinam sororem: *Nam cum basilicam dedicassem, multi tanquam uno ore interpellare coeperant, dicentes: Si in Romana basilica dedices? respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero.* Sanctus Paulinus, epist. 11, ad Severum: *Testis est autem Dominus, quod si vel scrupulum sacri cineris habuissemus supra quam nobis ad basilicam, quae proxime in nomine Domini consummabitur, dedicandam necessarium erat, misissemus unitati vestrae.* Et paulo post: *Invenimus quod digne et ad basilicae sanctificationem vobis et ad cinerum cumulandam Benedictionem mitteremus, particulam de ligno divinae crucis.* Et epist. sequenti: *Verum hanc quoque basiliculam de benedictis apostolorum et martyrum reliquiis sacris cineribus in nomine Christi sanctorum Sancti, martyrum Martyris, et dominorum Domini consecrabunt.* Sanctus Gregorius, lib. V, epist. 145: *Basilicam beati Stephani martyris, quam fraternitas vestra incendio asserit concrematam, quam etiam nuper esse instauratam commemorat, facultatem etiam tribuimus dedicandi, in quam etiam reliquiarum sanctuaria ejusdem beati Stephani martyris volumus collocari.* Sanctus Gregorius Turonensis, lib. de Gloria confessorum, c. 20: *Regressique ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii exinde solemniter radiantibus cereis crucibusque admovimus.* Ibi enim agitur de oratorii dedicatione. Theophanes, in Justiniano imperatore, lib. XVI: *Post, Junio mense, facta sunt encaenia apostolorum apud Constantinopolim, et recondita sunt* λείψανα *Andreae et Lucae apostolorum. Et transiit Menas episcopus cum sanctis* λειψάνοις *sedens in carruca aurea imperatoria lapidibus insignita, tenens tres thecas sanctorum apostolorum in genibus suis, et ita encaenia celebravit.*

Ita Sanctus Gaudentius episcopus Brixiensis, cum haberet multas reliquias sanctorum, et maxime sanctorum, Quadraginta martyrum Caesarea Cappadociae advectas, ecclesiam dedicavit, quam ideo concilium sanctorum appellari jussit, ut clarum est ex tractatu ejusdem de ecclesiae Dedicatione. Et ita statuitur synodi septimae can. 7: Ὅσοι οὖν σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων, ὁρίζομεν αὐτοῖς κατάθεσιν γίνεσθαι λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συνηθοῦς εὐχῆς. Ὁ δὲ ἄνευ ἁγίων λειψάνων καθιερῶν ναὸν

καθαιρείσθω, ὡς παραβεβηκὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. Id est: Quaecunque ergo templa consecrata sunt absque reliquiis martyrum, in eis fieri statuimus reliquiarum depositionem cum solitis orationibus. Qui vero templum sine sanctis reliquiis consecravit, deponatur tanquam traditionum ecclesiasticarum transgressor. Hae autem reliquiae solemni pompa transferebantur in basilicam, ut ex loco Theophanis supra citato clarum est, et ex actibus sancti Virgilii episcopi Arelatensis, in Chron. sanctorum Lirinensium.

575. *Aufer a nobis,* etc. Non exstat in Codice Rhemensi, nec in Ordine Romano. Habetur in Codice Rodradi, atque etiam Codice Ratoldi, in quo praemittitur litania.

576. *Ambulate,* etc. Ita in Cod. Ratoldi, quae non exstant in Codice Rhemensi. Plura in Ordine Romano reperire est.

577. *Cum crucibus et thuribulis, et candelabris, multisque luminaribus,* etc. Ita in Codice Rhemensi. In Codice Ratoldi nulla mentio luminarium est; in Ordine Romano nihil de thuribulis. Similem pompam in inferendis in basilicam recens consecratam sanctorum reliquiis videmus apud sanctum Gregorium Turonensem, **435** lib. de Gloria confessorum, cap. 20: *Regressique ab basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii, exinde solemniter, radiantibus cereis crucibusque, admovimus.* Ibi enim agitur de oratorii dedicatione.

Notandum hic quod non solum cerei, sed etiam cruces radiantes appellantur. Nam olim in publicis Processionibus ipsis crucibus cerei accensi imponebantur, ut clarum est ex eodem sancto Gregorio, lib. de Gloria confessorum, cap. 79: *Accensisque super cruces cereis atque ceroferalibus, dant voces in canticis, circumeunt urbem cum vicis.* Idque ex institutione sancti Joannis Chrysostomi, ut testatur Socrates, lib. VI Hist. Eccl., cap. 8: Ἐπινενόηντο γὰρ παρ᾽ αὐτοῦ σταυροὶ ἀργυροῖ φέροντες φῶτα ἐκ τῶν κηρίνων λαμπάδων. Id est: Cruces enim argenteae excogitatae sunt ab eo quibus lucernae cereae imponebantur; et ita capiendus est Sozomenus, lib. VIII Hist. eccl., cap. 8: Καὶ γὰρ δή καὶ σταυρῶν ἀργυρᾶ σημεῖα ὑπὸ κηροῖς ἡμμένοις προηγοῦντο αὐτῶν. Id est, siquidem crucium argentea signa sub cereis ardentibus eos praecedebant. Quare non satis bene expressit interpres cum dixit duntaxat *facibus ardentibus,* et Sozomenus qui eamdem profert historiam, nihil aliud quam Socrates intelligit.

578. *Domum tuam, Deus,* etc. In Ordine Romano et in Codice Rhemensi haec deest Oratio. In Codice Ratoldi ad ostium novae Ecclesiae haec praemittuntur: *Deus, qui in omni loco dominationis tuae dedicator assistis, exaudi nos, quaesumus, ut inviolabilis hujus Ecclesiae permaneat consecratio, ut beneficia tui muneris, quae supplicat, mereatur.* Item alia cum Antiphona: *Benedic, Deus, domum, tabernaculum hoc ingredere, quaesumus, omnipotens Deus sempiterne,* etc. *Hac expleta suscipiat episcopus reliquias a presbytero, et ponat eas in altario novo, extenso velo,* etc.

579. *Et extenso velo inter eos et populum.* Olim ad cancellos sacrarii seu chori, in quo stabant clerici, erat appensum velum, cujus meminit sanctus Dionysius in epistola ad Demophilum: Καὶ προϊόντες ἀγαθοειδῶς ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν θείων παραπετασμάτων. Id est: Procedentesque benevole ad ea loca quae sunt extra vela divina. Ejusmodi veli meminit etiam sanctus Joannes Chrysostomus, serm. 3, in epist. ad Ephesios: Ὅταν ἀκούσῃς, Δεήθωμεν

πάντες κοινῇ, ὅταν ἴδῃς ἀνελκόμενα τὰ ἀμφίθυρα, etc. Cum audieris Oremus communiter, et vela trahi videris, tunc diduci coelum existimas. Quamvis haud ignorem, ἀμφίθυρα aliquando valvas bifores, ut Ovidius loquitur **(Lib. II Metamorph.)**, significare, tamen pronomen ἀνελκόμενα ita interpretari vetat.

Confirmatur interpretatio nostra ex Evagrio, lib. VI, cap. 20, et Theophylacto Simocatta, lib. V, cap. 14, in epistola Cosroae Persarum regis ad sanctum Sergium martyrem, in qua recensentur dona quae rex ille sancto Sergio mittit, nempe crux et thuribulum aurea, καὶ ἀμφίθυρον Οὐννικὸν κεκοσμήμενον χρυσίῳ, id est, et Hunnicum velum ornatum auro; non est enim simile vero fores ad claudendum sacrarium ab ipso rege fuisse missas, sed potius magni pretii aliquod velum.

580. *In loco altaris.* Reliquias sanctorum in ipso altari recondere mos est antiquus, de quo sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum, de basilicae Dedicatione: *Quorum venerandus cinis si sine crucis consortio subjiciatur altaribus, hic opertos titulus indicabit:*
Pignora sanctorum divinae gloria mensae
Velat apostolicis edita corporibus.
Et infra, de basilicae Fundanae Dedicatione -
Ecce sub accensis altaribus ossa priorum
Regia purpureo marmore crusta tegit.
In Codice Ratoldi legitur *In confessione altaris.* Ubi confessio locus est altaris cavatus in quo ab episcopo reliquiae sanctorum reconduntur. Alias quid sit confessio, **436** vide in observationibus nostris ad Concordiam regularum, cap. 66, § 31.

In eodem Ratoldi Codice haec sequuntur: *Et faciat crucem intus ex chrismate in quatuor angulis ita dicendo: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi.* R\ *Et cum spiritu tuo,* ut in Ordine Romano. At Graeci reliquias sanctorum recondentes, eas sacro perfundunt chrismate, ut videre est in eorum Euchologio: Ἐπιχέει τούτοις (λειψάνοις) ὁ ἱερεὺς μύρον, id est, infundit ipsis (reliquiis) unguentum sacerdos. Praeterea sequitur in eodem Codice: *Et ponat tres portiones corporis Domini intus, et tres de incenso. Recluduntur tunc reliquiae, canentes Antiph.* Exultabunt sancti in gloria. *Psalm.* Laudate Dominum de coelis. *Antiph.* Sub altari Domini sedes accepistis. *Psalm.* Beati immaculati in via. Quod autem dicitur hic de tribus portionibus corporis Domini et incensi, in confessione simul cum reliquiis sanctorum reponendis, idem habetur in utraque dedicatione Ordinis Romani.

Tandem in eodem Codice Ratoldi haec sequuntur: *Et tunc ponatur tabula, super quam faciet cruces quatuor ex oleo et sancto chrismate; et designantur per quatuor angulos cum cultro, et dicat pontifex Orationem hanc: Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum,* etc. Aliter in Ordine Rom. sic habetur: *Tunc ponat tabulam super reliquias, et det Orationem hanc: Oremus, Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum,* etc. *Deinde liniat eam cum calce, quae antea fuerat praeparata; et postquam linita fuerit, faciat crucem desuper cum chrismate dicendo sicut prius: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Pax tecum.* R\. *Et cum spiritu tuo. Et mittat chrisma per quatuor cornua altaris, ipsa suprascripta verba dicendo et crucem faciendo; et cantent Antiphonam Corpora sanctorum in pace sepulta sunt, et vivent nomina eorum in aeternum, cum Gloria.* Haec in prima quidem dedicationis descriptione: sed in secunda paulo aliter in hunc modum: *Et accipiens tabulam, quae super reliquias poni debet, antea confirmet eam subtus cum chrismate, dicendo: In*

nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Et ponat tabulam super reliquias, et dicat hanc Orationem: Oremus. Deus qui ex omni coaptatione sanctorum. Deinde liniat eam cum calce, quae ante fuerat praeparata. Et postquam fuerit linita, faciat crucem desuper cum chrismate dicendo, ut supra; et faciat crucem similiter cum chrismate per quatuor angulos altaris desuper, dicendo ut supra.

581. *Cum psalmo Laudate Dominum de coelis,* etc. In Codice Rhemensi haec desunt usque ad illa verba: *Inde revertatur pontifex in sacrarium.*

582. *Post haec vestiatur altare.* In Cod. Ratoldi additur *Cum aqua benedicta et incenso.* Vestitur autem altare pallis linostimis, atque etiam palliis sericis, ut factum est in dedicatione templi Hierosolymitani sub Constantino Magno, ut scribit Theodoretus, lib. I Hist. cap. 31. Et Apud Synesium, epist. 67, inter ea quae ad basilicam necessaria sunt dedicandam, recensetur καταπέτασμα μυστικὸν, id est velum mysticum.

583. *Cum Antiphona.* Pro his in Cod. Ratoldi habetur: *Dicat episcopus Antiphonam* Ornaverunt templum coronis aureis, etc. *Antiph.* Zachaee, festinans descende, etc. *Dum ornantur altaria, canantur haec, et pontifex dicat Orationem:* Descendat, quaesumus, Domine Deus noster, Spiritus sanctus tuus super hoc altare, etc.

584. *Revertatur pontifex in sacrarium.* Horum loco haec in Codice Ratoldi reperire est: *Deinde incipiat cantor Antiphonam* Terribilis est locus iste. *Deinde* Gloria in excelsis Deo. *Collecta ad Missam.* Deus qui sacrandorum tibi auctores munerum, etc. *Lectio libri Apocalypsis Joannis apostoli.* In diebus illis, vidi civitatem sanctam Jerusalem. R\. Locus iste a Deo factus est. **437** V\. Deus cui adstat angelorum chorus. *Allel.* Adorabo ad templum. *Sanctum Lucam.* In illo tempore dixit Jesus Discipulis suis: Non est arbor bona. *Offert.* Domine Deus in simplicitate. V\. Majestas. V\. Fecit Salomon. *Super oblata.* Omnipotens sempiterne Deus, altare nomini tuo dicatum. *Praefatio.* Per quem te suppliciter deprecamur ut altare hoc. *Benedictio.* Benedicat et custodiat vos omnipotens Deus, domumque hanc sui numinis [*In ms. muneris*] praesentia illustrare, etc. *Communio.* Domus mea domus Orationis vocabitur. *Ad Complendum.* Quaesumus, omnipotens Deus, ut in hoc loco, etc. *Inde procedens ad fontes et consecret.* Omnipotens sempiterne Deus, hoc baptisterium coelesti visitatione dedicatum Spiritus sancti tui illustratione sanctifica, ut quoscunque fons iste lavaturus est, trina ablutione purgati indulgentiam omnium delictorum tuo munere consequantur. Per. *Item alia:* Multiplica, Domine, Benedictionem tuam, et Spiritus tui munere fidem nostram corrobora, ut qui in haec fluenta descenderint, in libro vitae ascribi mereantur. Per.

Haec consecratio baptisterii seu fontium baptismalium est breviuscula, fusiorem in Ordine Romano require. Consecrationis baptisterii meminit Sidonius, lib. IV, epist. 15: *Nam baptisterium quod olim fabricabamini, scribitis posse jam consecrari.* Baptisterium autem est aedificium prope ecclesiam in quo erat piscina seu fons, sive naturalis sive artificiosus, baptizandis Christianis idoneus. Prudentius, in Peristephano, baptisterium describens, in loco ubi quondam martyres passi fuerant:

Electus Christo locus est, ubi corda probata
Provehat ad coelum sanguine, purget aqua.

Fortunatus, lib. II, carm. 12, de baptisterio Moguntiae aedificato:

Ardua sacrati baptismatis aula coruscat,
Qua delicta Adae Christus in amne lavat. Paulinus, epist. 12, ad Severum, de ejus baptisterio:
Dives opum Christi, pauper sibi, pulchra Severus
Culmina sacratis fontibus instituit.
Ennodius, epigrammate 149, *de Fonte baptisterii sancti Stephani, et aqua quae per columnas venit:*
En sine nube pluit sub tectis imbre sereno,
Et coeli facies pura ministrat aquas.
Proflua marmoribus decurrunt marmora sacris,
Atque iterum rorem parturit ecce lapis.
Arida nam liquidos effundit pergula fontes,
Et rursus natis unda superna venit.
Sancta per aethereos emanat lympha recessus,
Eustorgi vatis ducta ministerio.
Id etiam patet concil. Toletano XVIII, can. 3: *Licet initio Quadragesimae baptizandi generaliter claudatur mysterium, tamen,* ut *ecclesiasticae consuetudinis ordo deposcit, necesse est ut ostia baptisterii eodem die pontificali manu et annulo signata claudantur.*

585. *Celebretur ibi solemniter Missa.* Juxta decretum Evaristi papae, apud Ivonem 3 p., c. 32: *Omnes basilicae cum Missa semper debent dedicari.* Sic in consecratione templi Hierosolymitani sub Constantino Magno, quidam episcopi θυσίαις ἀναίμοις καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις τὸ θεῖον ἱλάσκοντο, id est, sacrificiis incruentis et mysticis consecrationibus numen divinum placabant, ut scribit Eusebius, lib. IV de Vita Constantini, cap. 45. Consule epistolam secundam Vigilii papae.

438 586. *Tota vero Hebdomade Missae publicae in ea fiant.* Ita in Codice Ratoldi, in quo haec sequuntur: *Et in ipsis octo diebus ibi luminaria ante altare, aut de cera, aut de oleo debent esse, absque luminaribus et officiis nocturnis diurnisque, in praedictis octo diebus, ullo modo reperiatur, usque dum octo dies compleantur.* Ubi lege: *Nullo modo reperiatur;* suppl. *basilica.*

Ex quibus notare oportet ad celebriorem dedicationis solemnitatem, olim per octo integros dies dedicationis festum tum sacris concionibus, tum sacrificiis incruentis, aliisque divinis officiis fuisse celebratum. Quod satis innuunt haec Apollinaris verba, lib. IX, epist. 3: *Cum in Lugdunensis ecclesiae dedicatae festis hebdomadalibus collegarum sacrosanctorum rogatu exorareris ut perorares.* Nam festa hebdomadalia dedicatae ecclesiae nihil aliud sunt quam quod illa per integram hebdomadem fuere celebrata.

587. *In anniversario dedicationis basilicae.* Anniversarius dedicationis basilicae dies ex veteri consuetudine celebratur in Ecclesia; de qua Felix papa IV, in epist. apud Burchardum, lib. III, cap. 58: *Solemnitates vero dedicationum ecclesiarum et sacerdotum per singulos annos solemniter sunt celebrandae, ipso Domino exempla dante, qui ad festum dedicationis templi omnibus faciendum dans formam, cum reliquis populis celebraturus venit.* Quod etiam patet ex Sozomeno, lib. II Hist. Eccl., cap. 25, ubi scribit dedicationis templi Hierosolymitani, conditi olim a Constantino Magno, diem anniversarium, per octo dies quotannis celebrari solitum: Ἐξ ἐκείνου δὲ ἐτήσιον ταύτην ἑορτὴν λαμπρῶς μάλα ἄγει ἡ τῶν

Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία, etc., id est: Quo tempore Ecclesia Hierosolymitana hoc festum quotannis spendide admodum celebrat, adeo ut eo initiationes sacrorum peragantur, et dies octo deinceps conventus fiat.

Porro his ita de basilicae dedicatione notatis, subjungendus est ordo in benedictione signi, hoc est nolae, seu campanae, qui exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis. In Codice igitur Rhemensi ita habetur: *Ad signum Ecclesiae benedicendum.* Benedic, Domine, hanc aquam Benedictione coelesti, etc. In Cod. Ratoldi: *Ad signum Ecclesiae benedicendum. In primis intingue ter in aqua, et laves in ea quae benedicenda est his verbis:* Benedic, Domine, hanc aquam benedictione coelesti, etc., ut in Ordine Romano: *Post haec cantabis Psalmos sex, id est: Lauda, anima mea, Dominum usque ad finem Psalterii. Interim laves eum de aqua* (benedicta, videlicet, ut praecipitur in Cod. Rhemensi), *cum oleo et sale; et dic:* Deus, qui per Moysen legiferum tubas argenteas fieri praecepisti, etc., ut in Ord. Rom. *Tunc extergis eum linteo, et dicas Vers.* Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit, Dominus super aquas multas, *usque in finem Psalmi. Post haec tangis eum de chrismate septem vicibus foris, intus quaternis. Oratio.* Omnipotens sempiterne Deus, qui ante arcam foederis, etc., ut in Ordine Rom. (In Codice Rhemensi legitur in hunc modum: *Et dicis Antiphonam cum capite.* Vox Domini, etc.). *Tunc pones incensum in acerna* (lege *acerra,* id est, thuribulo) *et myrrham, et faciat fumum intus et extra; et cantes,* V\. Viderunt te aquae, Deus, viderunt te aquae, *usque ad finem Psalmi.* Omnipotens Dominator Christe, cui (lege *quo*) secundum assumptionem carnis dormiente in navi, etc., ut in Ordine Romano. In Codice Rhemensi sic habetur: *Tunc imponis incensario, et thymiamata, et myrrham, et erigis cloccam, et dicis Antiphonam,* Deus, in sancto via tua, quis Deus magnus sicut Deus noster. V\. Viderunt te aquae, Deus, *usque ad finem Psalmi, et dicis Collectam* Omnipotens Dominator Christe, etc. Et haec de signi Benedictione.

Clocca autem cujus est in Codice Rhemensi mentio, signum est, nola, campana, Gallice *cloche.* Ita docet Otholonus, lib. II de Vita sancti Bonifacii episcopi Moguntini: *Interea signum ecclesiae quod vulgo appellari solet* **439** *glocca* (lege *clocca) absque humano motu sonare coepit.* Mentio fit in epistola Gutberti ad sanctum Lullium, quae 89 est inter epistolas ejusdem sancti Bonifacii: *Et cloccam, qualem ad manum habui, tuae paternitati mittere curavimus.*

588. *In vigilia apostolorum.* Sequitur commune sanctorum, ut vocant, in cujus initio haec reperire est in Codice Rhemensi: *Denuntiatio natalis unius martyris. Noverit vestra devotio, sanctissimi fratres; quod beati martyris illius anniversarius dies intrat quod diaboli tentationis exuberant* (lege *quo diaboli tentationes exsuperans) universitatis Creatori gloriosa passione conjunctus est. Per pluralitatem* (id est, si solemnitas plurimorum sit denuntianda), *quod* (lege *quo) diaboli tentamenta vincentes universitatis Creatori gloriosa passione conjuncti sunt. Ideoque Dominum collaudemus, qui est mirabilis in sanctis suis, ut qui illis victoriae coronam contulit, nobis eorum meritis delictorum indulgentiam largiatur. In illo igitur loco, vel in illa villa, illa feria hanc eamdem festivitatem sollicita devotione celebremus.*

Haec est antiqua formula festi alicujus annuntiandi antequam Martyrologia publice in Ecclesia legerentur; cujus lectionis mentio fit in additione prima Capitularis Ludovici imperatoris, tit. 69: *Ut ad capitulum primitus Martyrologium legatur, et dicatur versus,*

deinde regula, aut homilia quaelibet legatur; deinde, Tu autem, Domine, dicatur. Sed vix ante hujus Ludovici Pii aetatem, lectionem Martyrologii in usu fuisse crediderim, ut patet ex his quae ex Codice Rhemensi, qui tempore Caroli Magni scriptus est, produxi; in quo, ut obiter id notem, nihil exstat de communi apostolorum.

589. *Martyris antecedit.* In Codice Rhemensi legitur: *Martyris confessor antecedit.* Sed τὸ *confessor* redundat.

590. *Restaurantur.* In eodem Codice corrupte legitur, *restaurator.*

591. *Pretiosa passione quam praeimus.* In eodem Codice male legitur: *Pretiosa passione et solemnia.* Sed legendum est, ut in Codice Rodradi, *Pretiosa passione et solemnitate.*

592. *Votivos.* Id est, devotos Papias: *Votivus, devotus,* id est, promptus et alacris ad Dei cultum.

593. *Item alia praefatio.* Haec tertia Praefatio est pro martyre pontifice.

594. *In vigilia plurimorum martyrum.* Haec vigilia deest in Codice Rhemensi. Sed et alia Missa est in natali plurimorum martyrum.

595. *Igniantur.* Id est, inflammentur.

596. *Confessoris.* Confessores illos vocat Ecclesia qui, pietate insignes, virtutibus et miraculis illustres, sine martyrio tranquilla et placida morte in Christo quieverunt. Sidonius, lib. IV, epist. 18: *Basilicam sancti pontificis confessorisque Martini, Perpetuus episcopus, dignissimus tanto praedecessore successor, multum priori quae fuit hactenus capaciorem novavit.* Et infra:
Quae confessori non erat aequa suo.

596. *Ut postquam Virgo de Virgine prodiit,* etc. Id est, postquam Christus virgo de Maria virgine prodiit, tum Virginis partu victa est libido, ut praeclare canit Prudentius in Psychomachia: **440** Numquid et intactae post partum Virginis ullum
Fas tibi jam superest.

Et infra:
Nec mea post Mariam potis es confringere jura.

598. *Et in quo fuit peccandi facilitas,* etc. Elegans est paronomasia.

599. *Alia Missa.* Deest in Codice Rhemensi. In Cod. Rodradi legitur: *Missa in natali virginis confessae.* Ubi nota confessam appellari sanctam virginem quae non sit martyr, quemadmodum appellantur confessores viri sancti non martyres. Quod tamen vocabulum aliquando sanctis mulieribus attributum fuisse videmus; nam in concilio Toletano quarto Editionis Garsiae, sancta Leocadia confessor appellatur.

600. *Vel viduae.* Haec verba non exstant in Editis. De viduae professione, et vestis impositione ab episcopo, haec habet concilium arausicanum primum, can. 27: *Viduitatis servandae professionem coram episcopo in secretario habitam, imposita ab episcopo veste viduali indicandam,* etc.

601. *Benedictio virginis.* Virgines Deo sacrare antiquus mos est Christianorum, quem etiam tangit Ammianus Marcellinus, licet paganus, lib. XVIII, sub finem: *Inventas tamen alias virgines Christiano ritu cultui divino sacratas custodire intactas, et religioni servire, solito more, nullo vetante, praecepit.*

602. *Ab episcopo dicenda.* Episcopi est virgines consecrare. Sanctus Hieronymus, epist. ad Demetriadem, lib. I: *Scio quod ad imprecationem pontificis flammeum virginale sanctum operuerit caput.* Et epist. 83, ad Oceanum, lib. II: *Heri catechumenus, hodie pontifex; vespere in circo, nunc in altario; dudum fautor histrionum, nunc virginum consecrator.* Id etiam patet ex concil. Carthagin. II, can. 3: *Ab universis episcopis dictum est, ut chrismatis confectio, et puellarum consecratio, a presbyteris non fiant.* Quod si aliquando faciant presbyteri, id inconsulto episcopo facere non debent, ut habetur in concil. Carthag. III, can. 36: *Ut presbyter, inconsulto episcopo, virgines non consecret.*

603. *Quae fit in Epiphania.* Ita in Editis, in Codice Rhemensi, et in Ordine Romano. Ita etiam statuitur in epistola Gelasii papae ad episcopos Lucaniae: *Devotis quoque Deo virginibus nisi aut in Epiphaniarum die, aut in Albis paschalibus, aut in apostolorum natalitiis, sacrum minime velamen imponant.*

604. *Vel secunda feria Paschae.* In Ord. Romano, *Vel in Albis paschalibus.* Ita in praefata Gelasii epistola. Apud sanctum Ambrosium, in ipsa Resurrectionis Dominicae solemnitate, lib. ad Virginem lapsam, cap. 5: *Non es recordata diei sanctae dominicae Resurrectionis, in quo divino altari te obtulisti velandam.*

605. *Aut quando apostolorum natalitia celebrantur.* Juxta decretum Gelasii papae epistola super citata.

606. *Et vestimenta nigra forinsecus gestant.* Haec desunt in Ordine Romano, et in Codice Rhemensi. Olim virgines Deo sacrae pulla veste induebantur. Sanctus Hieronymus, epist. 15, lib. I de Laudibus Asellae: *Et tunicam fusciorem, quam a matre impetrare non poterat, induta.* Et epistola ad Gaudentium, lib. II: *Solent quidam cum futuram virginem spoponderint, pulla tunica eam et furvo operire pallio,* ut videlicet a teneris unguiculis assuescat hujus generis vestimento.

441 607. *Quorumdam bonorum.* Nempe castimoniae, cujus excellentia in coelo magis perspecta erit, ut sequentia satis indicant.

608. *In novo.* Ita in Codice Rhemensi, et in Ordine Romano. In Editis legitur *in hoc,* male.

609. *Quae tibi devotionem suam offert.* Id est, quae tibi propositum et firmam tibi perpetuo serviendi voluntatem offert.

610. *Votum.* Id est, desiderium et voluntatem.

611. *In jejunio cibus.* Spiritalis videlicet, quo mens pascatur, dum caro jejunat. Nam devotis virginibus olim fuere:
Et rarae tenuesque epulae, et mens sobria semper,
inquit Prudentius de illis scribens, lib. II contra Symmachum.

612. *Quatenus centesimi fructus,* etc. Ita Prudentius, lib. citato, de Virginibus agens:
Hinc decies deni rediguntur in horrea fructus.
Vide superius annotata.

613. *Ad ancillas Dei velandas.* Olim virgines Deo sacrae solemni ritu velabantur. Praeter locos supra citatos, id etiam videre est apud sanctum Hieronymum, lib. I, epist. 48, ad Sabinianum: *Post apostoli Petri basilicam, in qua Christo flammeolo consecrata es.* Et Prudentium lib. citato:
Sunt et virginibus pulcherrima praemia nostris,
Et pudor, et sancto tectus velamine vultus.
Id autem fiebat post diuturnam virginitatis probationem eo quod in ejusmodi velatione propria quaedam sit virginis consecratio, et strictissima cum Christo sponso conjunctio. Quocirca olim virgines ante annum aetatis suae quadragesimum non velabantur, ut statuitur in concilio Agathensi, can. 19: *Sanctimoniales, quamlibet vita earum et mores probati sint, ante annum aetatis suae quadragesimum non velentur.* Et in concilio Caesaraugustano, can. 8: *Item lectum est non velandas esse virgines, quae se Deo voverint, nisi* XL *annorum probata aetate.* Et in Novella Majoriani: *Sancimus filias quas pater materve, a saeculari permistione translatas, Christianae fidei servare praecepta continuata virginitate censuerint, non ante suscepto honorato velamine consecrare, quam quadraginta annos aetatis emensae, talibus infulis inoffensa meruerint observatione decorari.*

Nec obstat id quod statuit sanctus Basilius, epist. 1, ad Amphilochium, can. 18, ut virginum ὁμολογία, id est, professio excipiatur anno aetatis 16, vel 17. Siquidem susceptio veli a professione seu voto virginitatis distincta est; nec semper eodem tempore ista agebantur, sed aliquando diversis temporibus, ut clarum est ex concilio Caesaraugustano supra citato, in quo votum virginitatis et susceptio veli distinguuntur. Et ex epist. 1 sancti Innocentii papae ad Victricium Rothomagensem episcopum, cap. 12 et 13: *Item quae Christo spiritualiter nupserunt, et velari a sacerdote meruerunt, si postea vel publice nupserint, vel se clanculo corruperint, non eas admittendas esse ad agendam poenitentiam, nisi is cui se conjunxerant de saeculo decesserit, etc. Hae vero quae nondum sacro velamine tectae, tamen in proposito virginitatis semper manere promiserint, licet velatae non sint, si forte nupserint, his agenda aliquanto tempore poenitentia est,* etc.

Praeter velum solebant mitra seu mitrella virgines ornare caput, quae erat ex lana, auro purpuraque contexta, ut videre est apud Optatum Milevitanum, lib. II adversus Parmenianum: *Interea supra memoratus Felix, inter crimina sua* **442** *et facinora nefanda, ab eo comprehensam puellam, cui mitram ipse imposuerat, a qua paulo ante Pater vocabatur, nefarie incestare minime dubitavit.* Et lib. VI: *Idem illud quam stultum, quam vanum, quod ad voluntatem, et quasi ad dignitatem vestram vocare voluisti: ut virgines Dei agerent poenitentiam discentes; ut jamdudum professae signa voluntatis capitibus postea, vobis*

jubentibus, immutarent; ut mitrellas aureas projicerent, alias acciperent. Et paulo post: *Nec ulla sunt praecepta conjuncta, vel de qua lana mitrella fieret, aut de qua purpura pingeretur; non enim in panno hoc potest virginitas adjuvari.* Idque faciebant ad sponsarum imitationem; ut, repudiatis saeculi viris, se Christo nupsisse indicarent, ut constat ex eodem Optato ibidem: *Et tamen virginitas, si illaesa sit, sine mitrella tuta esse potest. Spiritale nubendi hoc genus est; in nuptias Sponsi jam venerant voluntate et professione sua, et ut saecularibus nuptiis se renuntiasse monstrarent.*

Aliam causam profert sanctus Isidorus, lib. II de Offic. eccl., cap. 17, ubi et velum a mitra distinguit: *Quaeritur cur feminae virgines in Benedictione velentur, quarum haec causa est. In gradibus enim vel officiis ecclesiasticis feminae nullatenus praescribuntur. Nam neque permittitur eis loqui in ecclesia, vel docere; sed neque tingere vel offerre aliquid virilis muneris, aut sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. Ideoque hoc tantum, quia virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit, idcirco venia fit illi, ut in ecclesia notabilis vel insignis introeat, et honorem sanctificati corporis in libertate capitis ostendat, atque mitram quasi coronam virginalis gloriae praeferat in vertice.* Quae omnia fere sumpta sunt ex Tertulliano, lib. de velandis Virginibus, et male apud sanctum Isidorum legitur *contingere,* pro *tingere.*

De virginum mitra illud ejusdem Isidori, lib. XIX Originum, cap. 31, intelligendum est: *Mitra est pileum phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis devotarum.* Ubi devotae sunt virgines Deo dicatae et consecratae, quemadmodum in concilio Toletano I, can. 16: *Devotam peccantem non recipiendam in Ecclesiam, nisi peccare desierit.* Et can. 19: *Episcopi, sive presbyteri, sive diaconi filia, si devota fuerit, et peccaverit, et maritum duxerit,* etc. Unde virgo devota et virginitas devota Ausonio dicitur, in Parentalibus, epig. 7:

Aemilia Hilaria matertera virgo devota,
Feminei sexus odium tibi semper, et inde
Crevit devotae virginitatis amor.

Quia vero mitra appellatur *pileum phrygiem,* inde factum est ut mitra, seu tiara Romani pontificis appellata sit *frigium,* vel potius *phrygium,* juxta correctiorem orthographiam. Sugerius abbas sancti Dionysii, in Vita Ludovici Grossi Francorum regis agens de Alexandro papa secundo: *Cumque Turonis apud sanctum Martinum, ut mos est Romanis, frigium ferens, Laetare Jerusalem celebrasset.* Ubi male legitur *friguum.* Et infra agens de Callixto II papa, ubi describitur ejusmodi phrygium: *Ibique more Romano seipsos praeparantes multo et mirabili ornatu, circumdantes capiti ejus fugium* (leg. *frigium) ornamentum imperiale instar galeae circulo aureo circumcinctum imponunt.*

Tandem virginum crines sparsi et soluti erant instar sponsarum, ut manifestum est ex eodem Optato, lib. VI: *Spiritali Sponso solverant crinem, jam coelestes celebraverant nuptias.* Et infra: *Invenistis igitur hujusmodi virgines quae jam spiritaliter nupserant, quasi secundas coegistis ad nuptias, ut crines iterum solverent imperastis.* Nam schismatici catholicas virgines ad suas partes raptas vel allectas, poenitentia prius imposita, iterum consecrabant. Ex hoc Optati loco manifestum est olim virgines non fuisse tonsas, quod etiam confirmatur ex sancto Ambrosio, cap. 8, lib. ad Virginem lapsam: *Amputentur crines qui per vanam gloriam occasionem luxuriae praestiterunt.* Ibi enim injungit virgini lapsae poenitentiam acturae **443** de peccato crinium tonsionem, juxta priscum morem, quem etiam observare est ex lib. VI Optati, quod signum est eam ante lapsum intonsam fuisse; et ex sancto Hieronymo, epist. ad Sabinianum, ubi refert de quadam virgine Romae professa, quae cum Bethlehem

venisset ut morem gentis servaret, tonsa est, crinemque amatori Sabiniano dedit. Et ex concilio Gangrensi, can. 17: Εἴ τις γυναικῶν διὰ τὴν νομιζόμενην ἄσκησιν ἀπεκείρετο τὰς κόμας, etc. ἀνάθεμα ἔστω. Id est: Si qua mulier propter eam quae existimatur exercitatio, id est ob vitam monachicam tondeat comam, etc., excommunicetur.

At contrarius usus fuit in partibus Aegypti et Syriae, siquidem illic olim sanctimoniales seu virgines seu viduae tondebantur, ut docet sanctus Hieronymus, epist. citata: *Moris est Aegypti et Syriae monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quae se Deo voverint et saeculo renuntiantes, omnes delicias saeculi conculcarint, crinem monasteriorum matri offerant desecandum.* Refertque causam, ne a pediculis opprimantur, quia balnea non adeunt, nec oleo unguntur. Quod hodie apud nos observatur, etiam apud Graecos, ut scribit Theodorus Balsamon in canonem citatum.

614. *Oratio ad abbatem faciendum.* Ritum ordinandi tum abbatis, tum abbatissae, quaere in Ordine Romano.

615. *Hebdomada secunda.* Sequitur Ordo hebdomadarum per annum a Pentecoste usque ad Adventum Domini. In Editis legitur: *Dominica* 2, 3, 4, et sic deinceps.

616. *Post tempora feliciter dilatata.* Id est, post vitam longam feliciter ductam.

617. *Et solum sine peccati macula sacerdotem.* Juxta illud Apostoli ad Hebraeos VII: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus,* etc.

618. *Cujus est totum quod est optimum.* Τὸ *optimum* hoc loco bonum significat, estque phrasis Graeca, superlativum pro positivo. Etenim omne bonum, in quocunque gradu et differentia consideretur, Dei est, et a Deo est. Unde Jacobi I, juxta textum Graecum, omne datum bonum, et omne donum perfectum desursum est: Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, id est, in versione communi, omne datum optimum, pro positivo, ut habetur in textu Graeco. Et optime sanctus Jacobus datum bonum, et datum perfectum, id est optimum, Deo attribuit. Quia omne bonum, qualecunque sit, Dei est, et a Deo est. Unde Marcus Philosophus imperator dicere solebat πάντα ἄνωθεν, id est, omnia desursum, ut refert Dio Prusaeus.

619. *Tibi Litare.* Litare est sacrificare hoc loco a λιτὴ. id est, Oratio, ut docet Festus.

620. *Sanxisti.* Hoc est, sanctificasti. Sancire aliquando est sanctificare. Tertullianus, libro de Resurrectione carnis: *Anima non lavatione, sed responsione sancitur.* Et lib. de jejunio, ex Joele: *Joel exclamavit: Sancite jejunium.* Nam sacrificia veteris legis, suam dignitatem et sanctitatem emendicant ab eucharistico novae legis sacrificio, ut figura a suo prototypo.

621. *Ut quod singuli obtulerunt.* Ita loquitur, quia fideles in Missarum solemniis communicaturi singuli panem et vinum in suam communionem offerebant, qua de re infra.

622. *Spiritum cogitandi quae recta sunt.* Recte Spiritum cogitandi quae recta sunt petit Ecclesia, quia nulla est sine Dei auxilio in homine bona cogitatio, **444** juxta illud Pauli II Cor. III: *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est.* Ubi in his verbis, *non quod,* est anastrophe, pro *quod non.* Nam reddit causam cur fiduciam debeamus habere per Christum ad Deum, eo quod non simus sufficientes cogitare aliquid recti vel sancti, videlicet a nobis, quasi ex nobis. Ita definitur in concilio Arausicano II, can. 7: *Si quis per naturae vigorem bonum aliquid quod ad salutem pertinet vitae aeternae cogitare, ut expedit, aut eligere, sive salutari, id est evangelicae, praedicationi consentire posse affirmat, absque illustratione et inspiratione Spiritus sancti, qui dat omnibus suavitatem in consentiendo, et credendo veritati, haeretico spiritu fallitur.*

623. *Pertinere.* Id est, pertingere.

624. *Subripientium.* Pro τὸ *subrepentium,* quod passim occurrit in veteribus Codicibus manuscriptis.

625. *Opus nostrae Redemptionis exercetur.* Tum quoad repraesentationem, quia sacrificium altaris incruentum est rememorativum sacrificii cruenti, quod in ara crucis consummatum est; tum quoad applicationem, quia per altaris sacrificium nobis applicatur passionis Christi meritum.

626. *Et terrore cogas.* Non quod Deus per terrorem inferat vim voluntati, tollatque liberi usum arbitrii; sed juxta vulgarem loquendi modum haec dicuntur, ut cum minitando alicui dicimus: Nisi id sponte feceris, invitus facies.

627. *Et factum est visibile quod latebat.* Nempe mundus, qui cum in divinis ideis lateret, a Deo creatus, visibilis factus est.

628. *Ecclesiam tuam inter adversa crescere tribuisti.* Id tot Martyriorum experientia patet, testaturque sanctus Justinus martyr, in dialogo cum Tryphone Judaeo, ubi Ecclesiam pulchre viti comparat, ex qua si quis excidat fruticantes surculos, ut alios virides et fructiferos palmites proferat efficiet. Tertullianus ad Scapulam: *Nec tamen deficiet haec secta, quam tu magis aedificari scias cum caedi videtur.* Et sanctus Nilus, homil. 2 de Christi Ascensione: Τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατεκόπτετο κλήματα, καὶ ὁ τῆς πίστεως μᾶλλον ἐπεδίδου καρπὸς, καὶ ἄνθος ἀμάραντον ἔφερε. Id est, Ecclesiae palmites succidebantur, et fructus fidei magis progressus est, et florem immarcessibilem ferebat.

629. *Et qui vobis tribuit supplicandi affectum.* Supplicandi affectus a Deo tribuitur, quia sine Dei gratia Deo supplicare potest nemo. Quo spectat illud concilii Arausicani II, can. 3: *Si quis ad invocationem humanam gratiam Dei posse conferri, non autem ipsam gratiam facere ut invocetur a nobis, contradicit Isaiae prophetae, vel Apostolo idem dicenti: Inventus sum a non quaerentibus me, palam apparui his qui me non interrogabant.*

630. *Munere.* Id est, gratia.

631. *Nostris sensibus.* Id est, nostris opinionibus plerumque fallacibus et erroneis.

632. *Ut non noster sensus in nobis,* etc. Id est, ut non ducamur nostris cupiditatibus, sed coelestis gratiae operatione. *In nobis,* id est *nos,* phrasis Hebraica.

633. *Ut quod immeritis contulisti,* etc. Id est, ut bonam voluntatem tibi serviendi, quam nobis contulisti per tuam gratiam, ad affectum redigas.

634. *Meritorum.* Id est, peccatorum. Vide supra in Canonis Missae expositione.

445 635. *Gerimus.* Id est, administramus, operamur.

636. *Indemnes.* Id est, nulli damnationi ob aliquod crimen aut reatum obnoxii, hujusce mundi adversis patienter propter Deum toleratis.

637. *Per hujus sacrificii veneranda commercia.* Haec metaphorice dicta sunt. Et sensus est: per sacrificia, vel pro sacrificiis quae Deo offerimus, veluti mutuo quodam commercio, ille nos summae suae divinitatis participes facit.

638. *Et praesentiae corporalis mysteriis non deserat,* etc. Haec duo verba, *deserat* et *relinquat,* videntur hoc loco sumi pro destituat, privet.

639. *Reg. Ben.* Id est, require Benedictionem, nempe in Hebdomade praecedente.

640. *Hebdomada* V *ante Natale Domini.* Ita in Excusis. In Codice Rhemensi habentur etiam quinque Dominicae seu hebdomadae de Adventu Domini eodem numerandi ordine, de quibus haec habet Amalarius lib. III de Offic. ecclesiast., cap. 40, de Adventu: *In antiquis libris Missalium, et Lectionariorum, reperitur scriptum: Hebdomada quinta ante Natalem Domini. Totidem enim lectiones habentur in Lectionario, et totidem Evangelia a tempore memorato per dies Dominicos usque ad Nativitatem Domini.* In Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium sunt quatuor duntaxat Hebdomadae et Dominicae de eodem Adventu Domini, converso numerandi ordine; ita ut ea quae remotior est a Natali Domini prima Dominica, seu hebdomada, appelletur, quae vero proxima est dicatur quarta. Et Berno Augiensis, cap. 4 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, scribit hanc esse Dominici Adventus rationem in Gregorianis Codicibus: quod tamen vix mihi persuadere possum, cum Editi ex Vaticano, Rhemensis, et sancti Eligii Codices, qui Gregoriani sunt, reclament. In Missis Ambrosianis apud Pamelium sex videre est Dominicas de Adventu Domini, quia ibi Dominica prima Adventus proxime sequitur festum sancti Martini. Quod etiam testatur Radulphus Tungrensis, propositione 16 *Ambrosianus Adventus habet sex septimanas, et incipit Dominica post Martini.* Hoc officium institutum est pro reverentia Natalis Domini, quemadmodum et jejunium, quod varium fuit pro diversitate temporum et locorum. Sanctus Perpetuus, Turonensis episcopus, inter caetera jejunia per anni curriculum instituit: *A depositione domni Martini usque Natale Domini terna in septimana jejunia,* ut refert sanctus Gregorius Turonensis, lib. IX Hist. In concilio Matisconensi I, celebrato sub Guntranno rege, anno 581, can. 9: *Statuitur, ut a feria sancti Martini ad Natale Domini secunda, quarta et sexta Sabbati jejunetur.* lib. VI Capitul. regum Caroli et Ludovici, tit. 183, statuitur jejunium quadraginta dierum ante Natale Domini: *Quare admoneant sacerdotes ut jejunia tria legitima in anno agantur, id est quadraginta dies ante Nativitatem Domini, et quadraginta ante pascha; ubi decimas anni solvimus, et post Pentecosten quadraginta*

dies. De eodem jejunio agit Rabanus, lib. II de Institutione clericorum cap. 22: *Hac ergo auctoritate divinae Scripturae Ecclesia morem obtinuit, et universale jejunium hac observatione celebrat. Quod tamen jejunium incipiens a nono mense in decimum extenditur, id est usque ad Natalem. Congrua itaque dispositione a magistris Ecclesiae hoc loco jejunium quadragesimale constitutum est, ut ante diem Natalis Domini jejunio et abstinentia nos castigemus.*

In Kalendario quod praefigitur Sacramentario Ratoldi abbatis **446** XVIII Kalendas Novembris notatur Quadragesima ante Natale Domini. Sanctus Cutbertus Lindisfarnensis episcopus quadraginta ante Natale Domini dies jejunare solebat, ut scribit Beda in ejus Vita, cap. 42.

Eamdem etiam jejunii consuetudinem observant Graeci, ut manifestum est ex Georgio Codino, libro de Officiis palatii Constantinopolitani, ubi agens de caeremoniis mensae imperatoriae in Natali Domini sic scribit: Καὶ ποιῶν εὐχὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης διὰ τὸ τὴν τεσσαρακοστὴν παρελθεῖν, ἀρχὴν δὲ κρεοφάγον λαβεῖν, λαμβάνει ἄρτον καὶ μίνσον. Id est: Et facta Oratione ad mensam, quia, praeterita Quadragesima, principium temporis quo eduntur carnes advenit, accipit panem et missum. Ad cujus distinctionem ab eodem Codino infra Quadragesima paschalis appellatur ἁγία καὶ μεγάλη τεσσαρακοστὴ, id est, sancta et magna Quadragesima. Quod tamen jejunium quadragesimale ante Natalem Domini non est apud Graecos adeo antiquum. Non erat enim tempore concilii Trullensis, imo nec Theodori Balsamonis aetate, qui floruit anno Domini 1191. Ita enim scribit ad can. 52 praefati concilii: Σημείωσαι οὖν καὶ ἀπὸ τοῦ παρόντος κανόνος, ὅτι κυρίως μία ἐστὶ τεσσαρακονθήμερος, etc. Id est: *Nota autem ex hoc canone quod proprie est una Quadragesima. Si enim alia esset, cautum fuisset ne in illa fieret sacrum mysterium per perfectum sacrificium, sed per praesanctificata, quemadmodum quoque cautum est ne fiat in magni paschae quadragesima.* Haec ille, quae sane non scripsisset, si tum Natalis Domini Quadragesima apud Graecos in usu fuisset.

Aliter olim monachi in Gallia. Siquidem in concilio Turonensi, celebrato anno 567, sub Chariberto rege, decernitur ut monachi, juxta antiqua statuta, *de Decembri usque ad Natale Domini omni die jejunent.* Romani olim exordium Adventus a Dominica post festum sanctae Catharinae virginis ducebant, ut testatur Radulphus Tungrensis, propositione 16: *Adventus Domini apud Romanos incipit Dominica prima post crastinum Catharinae.* Quod etiam de jejunio intelligendum est. Nam paulo post subjungit: *Apud Romanos etiam in Adventu Domini jejunium agitur.* Sed hoc Adventus spatium non adeo antiquum est apud Romanos, cum festum sanctae Catharinae non reperiatur in antiquis Sacramentariis, ut nec hodiernum, quod constat tribus hebdomadibus integris et aliquot diebus sequentis, quodque proinde frustra quidam putant ita fuisse institutum a sancto Petro. Huic enim sententiae adversantur antiquiora Sacramentaria supra citata, in quibus Adventus Domini est quinque Dominicarum.

Nec audiendus est quidam recentior, qui ut probet antiquitatem Adventus Domini, hunc producit locum sancti Joannis Chrysostomi, ex homil. 3 in Epist. ad Ephesios: *Si ingrueret, inquit, solemnis Epiphaniae dies, addo etiam si tempus Adventus Domini sacri, nedum, Epiphaniae, et Quadragesimae.* Sed ista nihil efficiunt, nec sensum auctoris assequuntur, ut constabit ex textu Graeco: Ἂν ἐπιστῇ, φησὶν, ὁ τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς καιρὸς, οἷος ἂν ᾖ τις, μετέχει τῶν μυστηρίων· ἂν ἐπιστῇ τῶν Ἐπιφανίων ἡμέρα. Καίτοι καιρὸς οὐτοῦτο

προσόδου· οὐ γὰρ Ἐπιφανία, οὐδὲ τέσσαρα. κοστὴ ποιεῖ ἀξίους τοῦ προσιέναι, ἀλλὰ ψυχῆς εἰλικρίνεια καὶ καθαρότης. Id est: Si advenerit, inquit, tempus Quadragesimae, qualiscunque quispiam fuerit, mysteriorum fit particeps. Si advenerit dies Epiphaniae. Atqui hoc in tempore accedendi minime situm est. Non Epiphania, non Quadragesima dignos faciunt qui accedant. Hoc in loco invehitur in illos qui raro Eucharistiam sumebant, dicebantque se eam in Epiphania et Quadragesima sumpturos; quibus respondet hoc in tempore quo acceditur ad sacram mensam situm non esse cum ejusmodi homines quales fuerint sive in Epiphania, sive in Quadragesima, ad communionem accedere soleant, et Epiphaniam, et Quadragesimam non facere dignos, sed sinceritatem et puritatem animae. Est ergo hic dialogismus inter desidem qui moram trahit in sumenda Eucharistia, et sanctum Joannem Chrysostomum. Piger enim ait; si venerit tempus Quadragesimae, **447** ad sacram mensam accedam, videlicet; respondet sanctus Doctor, qualis quisque tum fuerit, fit mysteriorum particeps. Dicit piger, in Epiphania; subaudi, accedam ad communionem respondet sanctus Doctor, hoc in tempore accedendi minime positum est; nam Epiphania et Quadragesima non dignos faciunt, etc.

641. *Excita, Domine, potentiam tuam,* etc. In Codice Rhemensi adjicitur altera: *Conscientias nostras, quaesumus, omnipotens Deus, quotidie purifica,* etc., ut in Missali Romano.

642. *Primi adventus mysterium,* etc. In Codice Rhemensi est alia Praefatio: *Qui nos tanquam nutrimentis instruet parvulorum, dispensatis mentis et corporis alimentis,* etc.

643. *Cui proprium ac singulare quod bonus es.* Per essentiam videlicet. In Codice Ratoldi abbatis est praefatio superioris Missae.

644. *Constet esse perfectum.* In eodem Codice pro his verbis legitur, *proficiatur.* Corrupte. Sed legendum est *perficiatur.*

645. *Quod vatum oraculis fuit ante promissum.* In Codice Rhemensi legitur: *Quod per Verbi Dei Evangelium promisisti.*

646. *Percipiant dignitatem adoptionis,* etc. In eodem Codice aliter legitur, in hunc modum: *Et habeat plenitudo adoptionis quod pertulit testificatio veritatis.* Et in eodem Codice sequuntur aliae tres Missae, quae desunt in Excusis, et in Codicibus nostris mss.

647. *Qui tuo inenarrabili munere praestitisti,* etc. In Cod. Ratoldi est alia Praefatio: *Cui proprium est, et singulare, quod bonus es,* etc., ut supra. Item in Codice Rhemensi: *Cui proprium est veniam delictis impendere,* etc., ut in Ordine Missae Ambrosianae, Dominica 4 Adventus.

648. *Antiquae Virginis.* Id est, Evae, quia paradisus terrenus omni libidinis contagione caruit, ut vulgo theologi docent.

649. *Deus cujus adventus,* etc. In Codice Ratoldi deest vocabulum, *Deus.*

650. *Alia ad Missam.* In Codice Rhemensi legitur *Post Benedictiones,* id est post canticum *Benedicite omnia opera Domini.*

651. *Dominica prima ante Nat. Dom.* In Codicibus Rhemensis, Rodradi, et Ratoldi legitur, *Dominica vacat.*

652. *Orationes de Adventu.* In Cod. Rhem. pauciores quam hic reperiuntur. Non exstant in Codicibus Rod. et Ratoldi.

653. *Orationes pro peccatis.* Plures sunt in Codice Rodradi presbyteri; sed in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis nullas reperire est.

654. *Orationes quotidianae.* Non exstant in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. Plures sunt in Codice Rodradi. Existimo has Orationes olim dictas fuisse in feriis communibus.

655. *Orationes vespertinales.* In Codice Rodradi legitur: *Orationes matutinales, seu vespertinales.* In quo, etsi multo plures sint quam hic, **448** nulla tamen harum quatuor exstat, et quae ibi habentur a suo titulo dissident. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi nullae sunt.

656. *Orationes ad crucem.* Desiderantur in aliis Codicibus nostris mss.

657. *Orationes ad completorium.* Neque istae reperiuntur in aliis Codicibus nostris mss.

658. *Orationes matutinales.* Pauciores sunt in Codice Rodradi, nullae in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis.

659. *Ad matutinos lucescente die.* Istae Orationes desiderantur in aliis Codicibus nostris mss. ut et sequens Oratio ad primam.

660. *Ad clericum faciendum.* Mos est vetustus Ecclesiae Romanae, ut clericalis dignitas per comae tonsuram tribuatur. Unde Arator, epist. ad Parthenium:

Namque ego Romanae caulis permistus amoenis
Ecclesiae, tonso vertice, factus ovis.

Idque ante ullam ordinum susceptionem, ut clarum est ex Vita sancti Germani Antissiodorensis episcopi, auctore Constantio presbytero: *Glomerata secum turba clericorum atque nobilium, injiciens manus apprehendit Germanum, et, invocato nomine Domini, caesariem ejus capiti detrahens, habitu religionis, rejectis saecularibus ornamentis, cum promotionis honore induit.* Et sancti Patrocli abbatis, auctore sancto Gregorio Turonensi: *Abiit ad Arcadium Biturigae urbis episcopum, petiitque sibi comam capitis tonderi accirique in ordinem clericorum; quod episcopus, Domino volente, sine mora complevit; nec multo post primus diaconatus officium sumens.* Unde in testamento sancti Rhemigii dicitur: *Et si quis in ordine clericali a presbytero usque ad tonsum,* etc. Aliter Graeci; nam apud eos in lectoris ordinatione, qui gradus modo ex minoribus solus ordinibus apud eosdem confertur, tonsura clericalis datur, ut videre est in eorum Euchologio in lectoris ordinatione: Προσαγόμενος τῷ Ἀρχιερεῖ ὁ τοσοῦτος, εἰ μὲν κοσμικός ἐστι, μετὰ ἱματίου, εἰ δὲ μοναχὸς, μετὰ μανδίου, καὶ σφραγίζεται τρίτον τὴν κεφαλὴν παρὰ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ κείρεται παρ᾽ αὐτοῦ σταυροειδῶς, λεγόντος etc. id est: talis adducitur ad pontificem, si quidem saecularis est, cum vestimento suo; si vero monachus, cum pallio monachico; et ter signatur in capite a pontifice, et tondetur ab eo in modum crucis, dicente, etc. Id patet etiam

ex Vita sancti Euthymii abbatis (*Apud Sur., 20 Januar.): Cum eum baptizasset, et pilos, qui ex lege tondentur pueris, totondisset, in gradum lectorum eum cooptat.*

Mos tamen ille non videtur universalis, quia in septima synodo, can. 14, videmus pueros per tonsuram in clerum allectos fuisse, qui tamen lectores non erant per manuum impositionem ab episcopo ordinati, etsi de suggestu publice in ecclesia legerent, quod vetat synodus, statuens ne deinceps ejusmodi clerici in ecclesia legere praesumant, nisi prius lectores ab episcopo fuerint instituti.

Tonsurae ecclesiasticae auctor fuit sanctus Petrus, apostolorum Princeps, ut testatur sanctus Gregorius Turonensis, lib. I de miraculis, cap. 28: *Petrus apostolus ad humilitatem docendam caput desuper tonderi instituit,* idque ad instar coronae spineae Domini nostri, ut docet Beda, lib. V Hist. Angl., cap. 22; quam coronae formam improbans quidam recentior, et locum Bedae misere distorquens, eo devenit ut scriberet tempore sancti Isidori: *Duas clericos habuisse tonsuras, alteram in summo vertice, alteram inferius circum tempora; illaque tiaram sacerdotalem, hac vero* **449** *regium diadema significari,* idque auctoritate ipsius sancti Isidori, et apertissime quidem, ut loquitur. Sed illius hallucinationem ipsa sancti Isidori verba, lib. II de Officiis Eccl., cap. 2, apertissime demonstrant: *Quod vero, detonso capite superius, inferius circuli corona relinquitur, sacerdotium regnumque Ecclesiae in eis existimo figurari. Tiara enim apud veteres constituebatur in capite sacerdotis, haec ex bysso confecta rotunda erat, quasi sphaera media; et hoc significatur in parte capitis tonsa. Corona autem latitudo est aurei circuli, quae regum capita cingit.* Ubi, amabo, hic tonsura duplex? Unica sane est, capitis superius videlicet detonsi quo tiara exprimitur, non summi apicis, ut hodie fit, at vero inferior circulus capillorum coronam significat.

Haec est sane antiqua corona sancti Petri et priscorum clericorum referens coronam Christi spineam, quam etiam videre est in concilio Toletano IV, can. 40: *Omnes clerici vel lectores sicut levitae et sacerdotes, detonso superius capite toto, inferius solam circuli coronam relinquant. Non sicut hucusque in Galliciae partibus facere lectores videntur, qui, prolixis, ut laici, comis, in solo capitis apice modicum circulum tondent,* etc. Quae verba nihil aliud sonant quam sancti Isidori dicta, quae sane clara sunt ac manifesta, neque a Bedae sententia dissident, qui unicam agnoscit in clericis tonsuram, non duplicem. Consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 62, § 10.

661. *Orationes et preces, super poenitentem confitentem,* etc. Hae Orationes non sunt in loco sibi debito, qui est feria quarta Quinquagesimae, in capite jejunii, ut in Cod. Rod. et Rat. et in Ord. Rom. Unde in Cod. Rod. recte additur: *Feria 4 in Quinquagesima.* In qua dicebantur hujusmodi Orationes super eum qui peccata sua confessus esset, ut videre est in Ord. Rom. et in Codice Ratoldi, ex quo hanc assumendae poenitentiae rationem proferam: *Feria 4 caput jejunii. Incipit ordo ad dandam poenitentiam. Psal.* Domine, ne in furore tuo, *bis per totum.* Exaudi, Domine, supplicum preces, et confitentium tibi parce peccatis, etc. *Inde dicit alium Psalmum:* Benedic, anima mea, Domino, *usque,* renovabitur ut aquilae juventus tua. *Oratio.* Adsit, quaesumus, Domine, huic famulo tuo inspiratio gratiae salutaris. *Psalm.* Miserere mei, Deus, *usque,* redde mihi laetitiam. *Oratio* Praeveniat hunc famulum tuum, etc. *Psal.* Quid gloriaris in malitia, *usque,* videbunt Justi. *Oremus.* Adesto, Domine, supplicationibus nostris; nec sit ab hoc famulo tuo clementiae tuae longinqua miseratio, etc. *Psalm.* Deus in nomine tuo, *totum. Oremus.* Domine, Deus noster, etc. *Deinde*

Oratio Pater noster, *et Vers.* Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum. Et anima mea turbata est valde. Convertere, Domine, et eripe animam meam. Domine, vide humilitatem meam et laborem. Illustra faciem tuam super servum tuum. Salvum fac servum tuum. Mitte ei, Domine, auxilium de sancto. Domine, exaudi. *Oremus.* Da, quaesumus, Domine, huic famulo tuo continuam purgationis suae observantiam, etc. *Alia Oratio.* Deus cujus indulgentia nemo non indiget, etc. *Modo surgendi sunt. Benedictio cineris.* Deus, qui non mortem, sed poenitentiam desideras peccatorum, fragilitatem conditionis humanae benignissime respice, etc. *Alia.* Omnipotens sempiterne Deus, parce metuentibus, propitiare supplicibus, et mittere digneris sanctum angelum tuum de coelis, qui + benedicat et + sanctificet cineres istos, etc. *Hic mittit cineres super capita eorum cum aqua benedicta, et expellentur extra ecclesiam. Incip. Resp.* In sudore. Et prosternent se ante ostium. *Psalm.* Inclina, Domine. *Oratio* Precor, Domine, clementiae et misericordiae tuae Majestatem, etc. *Et postmodum eant in circuitu ecclesiae cantando Antiphonam.*

In Codice Rhemensi haec habentur eadem feria: *De agentibus publicam poenitentiam feria 4 mane in capite Quadragesimae. Et cooperis eum cilicio, oras pro eo, et includis usque ad coenam Domini. Qui eodem die in gremio* **450** *praesentatus Ecclesiae, et prostrato eo omni corpore in terram; et dat Orationem pontifex super eum ad reconciliandum in quinta feria, Coena Domini. Orationes et preces super poenitentem,* subaudi confitentem peccata sua. De hac poenitentiae assumptione, feria 4, in capite jejunii, agitur in Concilio Meldensi, cap. 76, ubi praescribitur ut nemo comitum, aut quisquam ex judiciaria potestate, placitum aut mallum tenere praesumat: *Post quartam feriam, quae caput jejunii nominatur, in qua omnes poenitentes manuum impositionem, ad vacandum solum poenitentiae, et divinis Officiis, accipiunt.* Idem videre est apud Burchardum, lib. XIX, cap. 2: *Presbyteri admonere debent plebem subjectam, ut omnis qui se sentit mortifero peccati vulnere sauciatum, feria 4 ante Quadragesimam cum omni festinatione recurrat ad vivificatricem matrem Ecclesiam; ubi quod male commisit, cum omni humilitate et contritione cordis, simpliciter confessus, suscipiat remedia poenitentiae secundum modum canonicis auctoritatibus praefixum.* Quae quidem citantur ex divo Augustino, sed falso. Nam ista nihil minus quam Augustinum sapiunt, tum propter stylum, tum quia tempore sancti Augustini, non exspectata hac feria 4, omni tempore poenitentia offerebatur. In Ordine Romano eadem feria 4 habetur etiam ordo ad dandam poenitentiam. In Codice ms. monasterii sancti Remigii exstat: *Ordo ad poenitentiam dandam, sicut sancti Patres constituerunt.* Incipitque ab interrogationibus circa fidem: *Credis in Patrem, Filium, et Spiritum sanctum,* etc., ut apud Burchardum lib. XIX, cap. 4.

Quod autem supra, in Codice Ratoldi scriptum est, cineres immitti in capita poenitentium, eosque aqua benedicta lustrari, id fit ex antiquo more qui habetur in concilio Agathensi, apud Burchardum, lib. XIX, cap. 26, et Ivonem, part. XV decreti, cap. 45: *Tunc surgens ab Oratione, juxta quod canones jubent, manus eis imponat; aquam benedictam super eos spargat; cinerem prius mittat, deinde cilicio capita eorum cooperiat.* Et videtur apud Optatum Milevitanum, lib. VI adversus Parmenianum, ubi, agens de schismaticis qui Virgines Catholicas poenitentiam suscipere cogebant: *Cum consecratas Deo aspersistis immundis cineribus, crines jussistis etiam aqua falsa perfundi.* Etsi enim schismatici essent, tamen quoad ritus sacros ab Ecclesia non dissidebant. Idem patet de cinere ex Tertulliano, lib. de Poenitentia: *In asperitudine sacci et horrore cineris;* sancto Isidoro, lib. II de Offic. eccl., cap. 16: *Cinere autem asperguntur, ut sint memores quia cinis et pulvis sunt.* Et Codice

Tiliano: *Deinde mittendus est cinis super caput poenitentis, dicendo: Memento homo quia pulvis es, et in pulverem reverteris.* Ex quo manavit ritus imponendi cineres capitibus Christianorum in feria 4, in capite jejunii, dicendo: *memento homo,* etc., qui utinam cum vera cordis contritione susciperentur.

In Cod. Rhem. supra laudato poenitentes cilicio induuntur, quod est poenitentium vestis. Idem videre est in loco citato concilii Agathensis: *Deinde cilicio capita eorum cooperiat.* Et apud sanctum Eligium, serm. 8: *Cur ergo in sinistra parte ecclesiae positi estis? Non sine causa usus Ecclesiae hoc obtinuit; verum quia Dominus in judicio oves, hoc est justos a dextris, haedos vero, id est, peccatores, a sinistris ponet. Haedi enim significant peccatores. Unde et cilicia, quae sunt indumenta poenitentium, et pilis haedorum et caprarum fiunt.*

Tandem poenitentes capillos et barbam promittebant, ut liquet ex capite supra citato sancti Isidori: *Hi vero qui poenitentiam agunt, proinde capillos et barbam nutriunt.* Ex Orderico Vitali, lib. VIII Hist. eccl., *olim poenitentes, et capti, et peregrini, intonsi erant.* Hinc capienda sunt haec verba Poenitentialis ms. sancti Columbani abbatis Luxoviensis: *Poenitentes fratres, quamvis opera difficilia et sordida efficiant, non lavent capita nisi in die Dominico, id est, octavo. Sin autem, nisi in quintodecimo aut certe propter fluentium capillorum incrementum.*

Id autem fiebat juxta consuetudinem priscorum Romanorum, **451** qui in luctu crines et barbam promittebant. Aliam causam profert sanctus Isidorus, capite supra citato, quia hoc signo peccatorum multitudo notatur. Contrarium tamen ritum videmus in concilio Agathensi, sub Alarico rege, can. 15: *Poenitentes tempore quo poenitentiam petunt, impositionem manuum et cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequantur. Si autem comas non deposuerint, aut vestimenta non mutaverint, abjiciantur.* Sed haec facile conciliari possunt. Nam quae scripta sunt ab Isidoro, Columbano et Orderico, juxta communem Ecclesiae consuetudinem scripta sunt; at quae in concilio Agathensi decreta sunt, ea Gothorum gratia, in quorum regione celebratum est, constituta fuere. Siquidem illi ex more gentis ad decorem et majestatem promissis gaudebant crinibus, et in prolixa caesarie triumphabant, et exsultabant, ut clarum est ex Sidonio, lib. I, epist. 2, cum Theodorici Gothorum in Gallia regis formam et habitum describit: *Sicut mos gentis est, crinium superjacentium flagellis operiuntur.* Ex Claudiano, lib. de bello Getico:

Crinigeri sedere patres, pellita Getarum
Curia . . . .

Et Jornande libro de rebus Gothicis: *Reliquam vero gentem capillatos dicere. Quod nomen Gothi pro magno suscipientes, adhuc in suis cautionibus reminiscuntur.* Cum igitur esset e re poenitentium ut, omni cultu et decore corporis posito, in sordibus jacerent, statutum est a concilio ut comam et omnem crinium ornatum a se amandarent.

Tandem in eodem Codice Ratoldi eliminantur ecclesia poenitentes, canentibus clericis responsorium *In sudore vultus tui,* juxta consuetudinem antiquam, quae apparet in concilio citato apud praefatos auctores Burchardum et Ivonem: *Et cum gemitu et crebris suspiriis eis denuntiet quod sicut Adam projectus est de Paradiso, ita et ipsi ab ecclesia pro peccatis abjiciuntur. Post haec jubeat ministris ut reos extra januas ecclesiae expellant. Clerus vero prosequatur eos cum Responsorio In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Arcentur impii et scelerati ecclesia, templo, sacris, et communi hominum societate, juxta priscum Ecclesiae morem, qui etiam fuit antiquorum gentilium multis in nationibus communis, ut Graecorum,

quemadmodum videtur apud Euripidem in Hercule furente, actu 5:
. . . . . Οὔτε ἐμαῖς φίλαις
Θήβαις ἐνοικεῖν ὅσιον, ἢν δὲ καὶ μένω,
Εἰς ποῖον ἱερόν, ἢ πανήγυριν φίλων
Εἶμι;
Id est:
. . . . . Nec adamatis mihi
Thebis habitare fas est; et si autem mansero,
In quod templum aut conventus eam amicorum?
Ibi enim deflet Hercules caedem liberorum a se patratam, ob quam, si revertatur Thebas, dicit sibi nullum fore ad templa et amicorum conventum aditum. Et apud Theonem Sophistam: Διὰ τοῦτο χερνίβων εἰργέσθω (homicida) σπονδῶν, κρατήρων, ἀγορᾶς, ἱερῶν. Id est: propterea aqua lustrali arceatur (homicida) foederibus, conviviis, foro, templis. Et apud Sophoclem in Oedipode Tyranno: *Prohibeo, ne quis hujus terrae in qua impero, ejusmodi hominem, quisquis sit:*
Μήτε εἰσδέχεσθαι, μήτε προσφωνεῖν τινα,
Μήτε ἐν Θεῶν εὐχαῖσι, μήτε θύμασι
Κοινὸν ποιεῖσθαι . . . . .

Id est:
452 Suscipiat, nec alloquatur, neque participem faciat
Precum divinarum et sacrificiorum.
Hic mos etiam apud Gallos ex Druidum institutione in usu fuit, ut testatur Julius Caesar, seu Celsus, lib. VI de bello Gallico: *Si quis aut privatus, aut populus eorum* (Druidum) *decreto non steterit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur, ab iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque iis petentibus jus redditur, neque bonos ullus communicatur.* Atque etiam in Germania, ut scribit Cornelius Tacitus libro de Moribus Germanorum: *Nec sacris adesse, nec concilium inire ignominioso fas est.*

661. *Secunda pars: Poenitentem confitentem peccata sua.* Confessio ejusmodi poenitentium erat ampla admodum, varia, et multa peccata complectens, quae vix in uno homine reperiri queant. Quam videre est in Ordine Romano in hunc modum: *Confiteor tibi, Domine coeli et terrae, tibique bone et benignissime Jesu, una cum sancto Spiritu coram sanctis Angelis tuis, et coram sanctis tuis, coram hoc altari, et sacerdote tuo, quia in peccatis conceptus, et in peccatis natus, et in peccatis nutritus, et in peccatis post baptisma usque ad hanc horam sum conversatus. Confiteor etiam quia peccavi nimis in superbia, inani gloria, in extollentia tam oculorum quam vestium, et omnium actuum meorum, in invidia, in odio, in avaritia tam honoris quam pecuniae, in ira, in tristitia, in acedia, in ventris ingluvie, in luxuria sodomitica, in sacrilegiis,* etc. Similem reperire est priscorum Germanorum apud Goldastum libro de rebus Germanicis.

Exstat etiam confessio sancti Isidori Hispalensis episcopi, litteris consignata a Redempto ejus clerico, cum, impendente morte, palam confessus est in aede sancti Vincentii generatim duntaxat, nihil particulatim exprimens.

Exstat etiam confessio Rotberti Cenomanensis episcopi, edita a doctissimo viro Jacobo Sirmondo societatis Jesu, tom. III Conciliorum Galliae, quam morti proximus misit per epistolam, ad episcopos qui erant in obsidione urbis Andegavensis cum Carolo Calvo imperatore; in qua etiam nullum speciale crimen confitetur, sed tantum se abominabilem et exsecrandum peccatorem esse profitetur.

In vetustissimo Codice ms. Bibliothecae Corbeiensis, cui titulus est, *Ordo Orationum,* habetur confessio sancti Fulgentii, quam hic subjicere non pigebit:

«*Incipit confessio sanctii Fulgenti episcopi ad poenitentiam dandam.*

Ego confiteor tibi, Domine, Pater coeli et terrae coram hoc altari tuo sancto, et istius loci reliquiis, et coram hoc sacerdote tuo, omnia peccata mea, et omnia quaecunque Dei pietas ad memoriam reducit de cogitationibus turpibus, sive sermonibus otiosis, et immundis, et quod ego contra praeceptum Dei feci. Confiteor etiam omnia cordis et corporis mei vitia, sacrilegium [*Leg.* sacrilegia], invidias, detractiones, perjuria, furta, maledicta, convicia, turpiloquia, scurrilitates, mendacia, irrisiones, insultationes, simulationes, murmurationes, adulationes, tristitias, vigilias inutiles et Deo despicabiles, carnales concupiscentias pessimas, et propter corporis mei suavitatem et delectationem, Dei praecepta postposui, et transgressus fui per superbiam et elationem, et desidiam et pigritiam Voluntates [*Leg.* voluptates]. immundas perpetravi, fornicationes, pollutiones, luxurias, ebrietates, **453** comessationes, homicidia manifeste et occulte in corpore et animo peregi. Patri meo, et matri meae, fratribus et sororibus, patruis et amitis, et consobrinis, sive omnibus propinquis, et parentibus meis secundum Dei praeceptum et Dei voluntatem honoris obsequium non exhibui. Seniorem carnalem, et amicos plus in malo quam in bono auscultavi, et obediens fui. Omnes Christianos, sicut Deus praecepit, non dilexi. Semper aliis malum, non bonum exemplum et documentum praebui et ostendi, Dominicos dies et solemnitates sanctorum non digne, nec Deo acceptabiliter duxi, nec custodivi, et nescientibus non annuntiavi, sed ebriose et luxuriose in ipsis me pollui, et alios ad hoc incitavi. Latrocinium et fructum [*Leg.* furtum] abscondi et comedi, et abscondentibus consensi. Infirmos et in carcere positos non visitavi, nudos non operui. Hospites propter Deum non suscepi, nec eorum pedes lavi; esurientes non refeci; dolentes et flentes, non consolatus sum; inter se discordantes sive parentes sive omnes Christianos rixantes plus ad iram quam ad pacem provocavi. Ego confiteor quia multum peccavi in visu, auditu, gustu, odoratu, et tactu; et multa mala cogitavi et perpetravi. Ego confiteor quia in sancta Ecclesia multa mala cogitavi, et locutus fui inordinate et superbe; in sancta ecclesia steti, sedi, osculatus sum, aspexi, perrexi, jacui, consensi. Vasa sancta, et omne ministerium sanctum pollutus tetigi. Osculo nefando pollutus sum. Et super sanctum altare, et in consecrata ecclesia, et in benedicta cruce, et super sanctas reliquias juravi, et verba perjuria [*Leg.* perjura], et mendacia protuli, et perjuravi. Confiteor etiam quia tibi omnipotenti Deo, et omnibus sanctis, et omnibus bonis

hominibus inobediens fui, et interius exteriusque infidelis et molestus fui, contentiosus, odiosus, invidus, iracundus, avarus, cupidus, rapax, incredulus, immitis. Et meam Orationem negligenter in conspectu Dei effudi propter cogitationes inanes, et duro corde. Ego corpus Domini, et sanguinem ejus polluto corde et corpore sine confessione et poenitentia sciens indignus accepi. Episcopos, et probos abbates [*Leg.* presbyteros], monachos, canonicos, et omnem clerum Ecclesiae Dei non amavi, non dilexi, nec eis obsequium honoris praebui, sicut Deus praecepit. Meipsum per carnalia desideria, et per malas cogitationes, et per malam voluntatem, et per mala opera contaminavi, dehonestavi, perdidi, et voluntate diabolo consensi. De his omnibus et aliis innumerabilibus, quae propter multitudinem peccatorum, criminum et scelerum meorum recordari non sufficio, et quod ego contra Dei voluntatem, et omnium sanctorum, et legem Christianam feci, et duro corde perpetravi, sive ignoranter, sive scienter, sive in cogitatione mala, sive in verbo, seu in opere, vel etiam assiduitate vel delectatione peccati, sive in die, sive in nocte, horis atque momentis, sive vigilans, sive dormiens, seu qualicunque causa cogitassem aut facere voluissem, et opere perpetrassem contra Dei voluntatem. Sic ego hodie omnia tibi Deo ac Domino coeli et terrae confiteor coram sancto altari tuo in pura et vera confessione, et voluntate ad emendandum, et haec peccata deinceps dimittenda, ut tu, Deus omnipotens, qui dixisti: Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, miserearis, et parcas, et remittas, et deleas omnia peccata, crimina, atque facinora, et delicta mea praeterita, praesentia, et futura, et perducas me ad vitam aeternam. Amen. Supplico te, Dei sacerdos, ut de his omnibus sis mihi testis in die judicii, ne gaudeat de me inimicus meus, et dignare pro me Dei misericordiam deprecari, ut donet mihi veniam indulgentiae, et omnium peccatorum meorum remissionem.

Responsio Sacerdotis.

Misereatur tui omnipotens Deus, et donet tibi **454** veram indulgentiam de peccatis tuis, et ulciscatur te de omnibus inimicis tuis invisibilibus, donet tibi Deus consilium in isto saeculo, et perducat te feliciter ad vitam aeternam.»

Hactenus confessio sancti Fulgentii episcopi. Sed ex duobus celebribus Fulgentiis, cujus sit haec confessio, an sancti Fulgentii episcopi Ruspensis in Africa, an sancti Fulgentii Astigitani episcopi in Hispania, fratris sanctorum Leandri et Isidori, non in promptu est dicere. In supra citato Codice ms. monasterii sancti Remigii, Rhemis siti, est alia confessio huic similis; sed quia eadem habetur in Ordine Romano, a qua tantum paucissimis verbis discrepat, non mihi visum est illam hic exscribere. Hanc in eodem Codice ms. excipit haec unica *Responsio sacerdotis:*

«Misereatur tui omnipotens Deus, et dimittat tibi omnia peccata tua; liberet te ab omni opere malo, conservet te in omni opere bono, et perducat te per intercessionem omnium sanctorum ad gloriam sempiternam. Amen.»

In eodem Codice ms. sancti Remigii haec sequuntur: «Item cum venerit poenitens ad sacerdotem, projiciat se ad pedes ejus humiliter veniam postulans. Cumque hoc facto eum surgere sacerdos praeceperit, dicat ei ut exspectet modicum donec intret in cubiculum suum ad Orationem. Si autem locus cubiculi defuerit, tunc sacerdos in corde suo dicat hanc orationem:

Oratio.---Domine Deus omnipotens, propitius esto mihi peccatori, ut condigne possim tibi gratias agere,» etc., ut infra in Poenitentiali Romano.

Tandem in eodem Codice ms. monasterii sancti Remigii haec sequuntur:

«Interim itaque dum sacerdos intrat in cubiculum ad Orationem, dicat poenitens qui venerat ad confessionem, hanc Orationem:

Conditor et Redemptor meus Christe, omnipotens Domine Deus, propitius esto mihi peccatori, qui me redemisti tuo sanguine pretioso; et da mihi tua inaestimabili misericordia peccata mea pleniter cognoscere, digne deflere, puriter confiteri, veraciter poenitere, dignos poenitentiae fructus agere, omniumque peccatorum plenissimam indulgentiam mihi digneris, quaeso, tua pietate tribuere, atque a malis omnibus liberatum sanctorum consortio sociare. Omnibus quoque mihi familiaritate et consanguinitate conjunctis ex quorum eleemosynis sustentor, vel quandocunque suscepi, et pro quibus orare jussus sum, vel ipse disposui, cunctisque fidelibus tuis dimitte omnia peccata sua. Libera eos ab omni malo, conserva in omni bono, et perduc ad gaudia sempiterna. Illis vero qui in me quocunque modo inquinati sunt, perfectam remissionem delictorum suorum concede; et ut eos secundum mandatum tuum diligere, illisque ex animo possim remittere, cor meum, peto, digneris tua benignitate solita modifacere. Cunctis etiam familiaribus et consanguineis meis, et quorum eleemosynis sustentor, et quandocunque suscepi, et pro quibus orare jussus sum, vel ipse disposui, quorum tu, Domine, nosti nomina, qui in libro vitae sanctorum tuorum scribis vocabula, omnibusque in nomine tuo defunctis humillime deprecor perpetuam [*Leg.* per tuam] misericordiam vitam largiaris aeternam.

Item alia Confessio.

Confiteor Domino, et tibi, Pater, in toto corde meo, quia ego miser peccator et infelix, peccavi nimium coram Deo et sanctis angelis ejus, in superbia, inobedientia, et contentione, in gula, in crapula, et ebrietate ante horam et post horam sine licentia **455** et Benedictione; in fornicatione, et adulterio, et in peccatis sodomiticis, et in omnibus modis quibuscum potui, meipsum coinquinavi infelix per cogitationem immundam, per visum, per tactum, per osculum, per amplexum. Propriis manibus etiam frequenter memetipsum jejunus, et ebrius pollui. Ipso die quo accepi Eucharistiam cecidi in fornicationem. Diebus Dominicis et festis, et praecipuis quadragesimis oblationem obtuli immundam, et communicavi ante confessionem et poenitentiam per innumeros dies et annos. In avaritia, in furto, in invidia, in

ira, in mendacio, et perjurio, in tristitia, in rancore animi et desperatione, in taedio cordis, et somnolentia, et pigritia boni operis, in vana gloria, in hypocrisi, in discordia et detractione, in dando et accipiendo contra praeceptum regulae, et in cunctis vitiorum generibus, visu, auditu, gustu, odoratu, et tactu; cogitatione, sive locutione atque actione perditus sum infelix. Multa quidem et innumerabilia sunt peccata mea, quae recordari nequeo, in factis, in dictis, in cogitationibus, pro quibus omnibus misera mens mea compungitur, et acri interdum poenitentia cruciatur. Ideoque consilium, imo judicium tuum, qui sequester, ac medius inter Deum et peccatorem hominem ordinatus es, supplex deprecor, et ut pro eisdem peccatis meis intercessor existas humiliter imploro.

Responsio sacerdotis.

Misereatur tui omnipotens Deus, et donet tibi veram indulgentiam, et emendationem, et veniam de peccatis tuis, et remissionem, et ulciscatur te de omnibus inimicis tuis visibilibus, et invisibilibus; donetque tibi Deus verum consilium in isto saeculo, et perducat te feliciter ad vitam aeternam. Amen.»

Hactenus Codex ms. monasterii sancti Remigii. Haec autem confessio est monachorum; quod patet primo ex his verbis: *Ante horam, et post horam* (refectionis videlicet) *sine licentia et Benedictione.* Quia non licet monachis extra horam refectionis comedere, vel bibere, ut liquet ex cap. 43 regulae sancti Benedicti: *Nec quisquam praesumat ante statutam horam vel postea quidquam cibi, aut potus praesumere.* Vide cap. 52 Concordiae regularum. Secundo haec verba, *In dando et accipiendo contra praeceptum regulae,* id etiam testantur, nefas est enim monacho dare aut accipere aliquid, nisi permissus fuerit ab abbate, ut cautum est cap. 33 regulae sancti Benedicti: *Ne quis praesumat aliquid dare, aut accipere sine jussione abbatis.* Vide cap. 42 Concordiae regularum.

Possem his addere nonnullas alias confessionis formulas, sed quia nihil aut parum a supra memoratis discrepant, et brevitati studendum est, ab earum relatione supersedeo. Notandum tamen est has et similes confessionis formulas suggillari ab auctore operis de visitatione infirmorum, lib. II, cap. 5, tom. IX operum sancti Augustini: *Ne quidem,* inquit, *sicut quidam faciunt, cum quadam calliditate alloquaris presbyterum, quoniam talis allocutio tui ipsius foret deceptio. Accedunt siquidem deceptiosi ad sacerdotes, ita eis praesentibus confitentes: Ego peccator, Domine sacerdos, peccavi perjurando, adulterando, fornicando, hominem occidendo, mentiendo, sacrilegium committendo, furando, rapiendo. Haec omnia commisi mea culpa, vel opere vel voluntate.* Haec ille. Quamvis superiores formulae confitendi non essent deceptiosae, quia fuerunt ab Ecclesia institutae, sane non mihi multum probarentur, nisi alia confessio praecedere consuevisset, in qua numerus peccatorum cum necessariis circumstantiis declaratur, quam videre est in Ordine Romano, cum ait: *Deinde jubeat eum sedere sacerdos contra se, et colloqui cum eo de suprascriptis vitiis, sive exhortationibus, ne forte prae verecundia, aut ignavia, sive oblivione aliquid putridum in corde remaneat, per quod iterum diabolus ad peccati vomitum reducat,* etc. Et paulo post: *De*

qualitate etiam peccatorum, et hominum, inter continentem, et non continentem, utrum voluntate, vel casu, vel in abscondito, quali compunctione **456** *emendet, necessitate vel voluntate, loca vel tempora discernat,* etc.

Tandem in eodem Ordine Romano sacerdos interrogat poenitentem de articulis fidei, an libenter inimicis suis parcat, et de quibusdam aliis, ut ibidem videre est. Quibus ita peractis, poenitens recitat supra memoratam formulam confessionis: *Confiteor tibi, Domine, Pater coeli et terrae,* etc. Quod etiam liquet ex Burchardo, apud quem non est illa confessionis formula, sed sacerdos poenitentem sua jam peccata confessum interrogat de multis aliis criminibus enucleate satis; quas omnes interrogationes videre est apud eumdem, lib. XIX Decretorum, cap. 5, ubi sic ait: *Videns autem sacerdos eum verecundantem, rursus prosequatur. Fortassis, charissime, non omnia quae gessisti ad memoriam modo veniunt. Ego te interrogabo: Tu cave ne, diabolo suadente, aliquid celare praesumas. Et tunc eum ita per ordinem interroget. Fecisti homicidium voluntarie sine necessitate, non in hoste, sed per tuam cupiditatem,* etc., ubi τὸ *hostis,* sive *ostis,* Gallice *ost,* significat exercitum, ut infra in eodem capite. Consule Glossarium Friderici Lindembrogii.

Sane viguit olim in Ecclesia consuetudo confitendi peccata sua particulatim, et non confuse, quam videre est apud Socratem, lib. V Hist., cap. 19, ubi agens de nobili quadam muliere Constantinopolitana sic scribit: Καὶ κατὰ μέρος ἐξομολογεῖται τὰς ἁμαρτίας, etc., id est: *Et peccata, quae post baptisma commiserat, particulatim confitetur.*

662. *Exaudi, Domine, preces nostras,* etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi, et in Ordine Romano. In Editis haec et sequentes Orationes desiderantur.

663. *Praeveniat hunc famulum tuum,* etc. Ita in Ordine Romano.

664. *Adesto, Domine,* etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi, et in Ordine Romano.

665. *Domine, Deus noster,* etc. Ita in eisdem Codicibus.

666. *Offensione nostra non vinceris,* etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Ordine Romano legitur: *Peccatis nostris offenderis.*

667. *Sed.* Haec particula deest in Ordine Romano.

668. *Ut tibi poenitentiae excubias.* In Ordine Romano legitur: *Ut famulus tuus Poenitentiae tibi excubias.*

669. *Precor, Domine,* etc. Haec Oratio etiam exstat apud Burchardum, lib. XIX, cap. 7, nec apud Henricum Canisium, tom. V antiquae Lectionis, nec lib. VI Halitgarii episcopi ms. bibliothecae Corbeiensis, et in Codice Ratoldi.

670. *Clementiam tuae majestatis ac nominis.* Apud Canisium et Burchardum, locis citatis. In Codice Ratoldi, et in lib. VI Halitgarii ms. legitur: *Clementiae et misericordiae tuae Majestatem.*

671. *Ad caulas.* In citatis libris haec vocabula desunt.

672. *Qui publicani precibus vel confessione placatus es.* Ita in Codice Rhemensi. In libro VI Halitgarii legitur: *Qui publicani precibus* (lege *preces) confessione placatus exaudisti.* Apud Henricum Canisium: *Publicani preces confessione placatus exaudisti.* In Codice Ratoldi haec desiderantur.

673. *Adsiste.* In Codice Rhemensi et Ratoldi, quemadmodum et apud auctores citatos, legitur *Aspira.*

674. *Permanens clementiam tuam celeriter exoret.*

457 Ita in Codice Rhemensi. In Codice Ratoldi, et apud auctores citatos legitur, *permaneat fletus ejus, et petitio perpetuam clementiam tuam celeriter exoret.*

675. *Sanctis altaribus.* In Codice Rhemensi legitur: *Sanctis et sacris altaribus.* In Codice Ratoldi: *Sanctis altaribus et sacris.* Lib. VI Halitgarii: *Sanctisque altaribus et sacrificiis.* Apud Canisium: *Sanctisque altaribus et sacrariis.*

676. *Reformetur.* Ita in Codice Rhemen. In Codice Ratoldi, et in auctoribus citatis legitur: *Mancipetur.* Reformare est restituere; de quo verbo consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 38, § 3.

677. *Orationes ad reconciliandum poenitentem.* In excusis Codicibus Orationes ad renonciliandum poenitentem reperire est in quinta feria in Coena Domini. Estque ille proprius earum locus. Nam vetus olim fuit Ecclesiae Romanae consuetudo, feria 5 in Coena Domini absolvere, et reconciliare poenitentes. Idque videtur in Ordine Romano, et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, in quibus ea quae ad poenitentium reconciliationem spectant eadem feria describuntur. Et notum est ex epistola Innocentii I papae ad Decentium Eugubinum episcopum: *De poenitentibus autem, qui sive ex gravioribus commissis, sive ex levioribus poenitentiam gerunt (si nulla intervenit aegritudo) quinta feria ante Pascha eis remittendum Romanae Ecclesiae consuetudo demonstrat.* Id etiam videre est in canone 35 Isaac Lingonensis episcopi, tom. III Conciliorum Galliae: *Statutum est, et in sanctis canonibus prohibitum, ut nullus presbyter paenitentiam publice, inconsulto episcopo, renonciliare praesumat; sed omnes publice poenitentes quinta feria ante Pascha, quae est Coena Domini, ad civitatem in cinere et cilicio in praesentiam episcopi prostrato vultu conveniant, et ibi ab episcopo canonice et ordinabiliter, sicut in Sacramentario et Romano Ordine continetur, reconcilientur,* etc. Apud Alcuinum, lib. de Divinis Officiis, cap. de Coena Domini, et in homilia. 4 sancti Eligii de Coena Domini, qui hac in re morem Romanum secuti sunt, videmus poenitentes eadem feria reconciliari: *Ut igitur audivit vestra dilectio, haec omnis pedum lotio, nostrorum peccatorum est purgatio. Unde non incongrue hac ipsa die, sicut Ecclesiae tenet consuetudo, poenitentium fit reconciliatio.*

Hoc etiam constat ex sermone de unctione Chrismatis inter opera sancti Cypriani: *Hac die primum commendata est nobis fractio panis,* etc. Et paulo post: *Hodie reconciliantur Ecclesiae peccatores, et ejecti foras ad matris ubera reducuntur, et exclusi a coetu sanctorum ad communionem, qua caruerant, revertuntur.* Et ex cap. 71 libri V Capitularis Caroli et

Ludovici imperatorum: *Duobus etiam annis oblationes modis omnibus non sinantur offerre; sed populo tantummodo in Oratione socientur, ut perfectionem septimo, in Coena Domini, consequantur anno, id est per episcopi, vel ejus jussu, si ipse abest, aliorum sacerdotum manus impositionem, absolutione sacerdotalium precum communionis catholicae gratiam recepturi.* Idem testatur Guillelmus Parisiensis, lib. de Sacramento poenitentiae, cap. 5. Hactenus de die absolutionis, et reconciliationis; cujus totam rationem et modum huc ex Ratoldi Codice proferre non erit inutile.

«*Lecto Evangelio* Ante diem festum Paschae, etc., *postea sedeat episcopus in sede juxta altare, et non dicat Dominus vobiscum; sed archidiaconus legat coram eo et populo rotulam, in qua continentur quaedam indita de poenitentium renonciliatione. Post hoc oret episcopus ante sanctum altare. Hoc expleto pergat ad ambonem et ascendat ad eum, faciatque sermonem tam populis quam poenitentibus, sicut Ordo praecipit Romanus. Tunc redeat ante altare, et prosternens se, tam ille quam omnis populus, etiam poenitentes, tam illi qui intus sunt quam extra, et cantent septem Psalmos. Finitis his Psalmis surgat solus, et dicat has Orationes tam pro se quam pro populo: Adesto, Domine,* **458** *supplicationibus nostris,* etc., ut in Ordine et Pontificali Romano.

Alia.---Praesta, quaesumus, Domine, etc., ut in Ord. et Pontif. Rom.

Absolutio.---Sicut principali sententia constat, etc., ut in Ordine Romano.

Alia.---Deus humani generis benignissime conditor, etc., ut in Pontificali Romano, et in libro VI Halitgarii.

Item alia.---Precor, Domine, clementiam tuam, etc., ut in Pontificali Romano, sed in quibusdam variat.

Item alia.---Deus, qui justitia tuae legis, misericordiae semper multiplicationem moderaris, dum delinquentibus poenitentiam, dum ab his etiam providentiae tuae dona non subtrahis, et vindictam miserando suspendis. Per.

Alia.---Deus misericors, Deus clemens, qui secundum multitudinem miserationum tuarum, etc., ut in Pontificali Romano. In ordine quidem habetur; sed in fine variat.

Alia.---Majestatem tuam, Domine, supplices deprecamur, etc., ut in Pontificali Romano. In Ordine quidem habetur, sed in medio et in fine variat.

Item alia.---Absolvimus vos vice beati Petri apostolorum principis, cui Dominus ligandi atque solvendi potestatem dedit, et quantum ad vos pertinet accusatio, et ad nos remissio. Sit vobis Deus omnipotens vita et salus, et omnium peccatorum vestrorum indultor; et qui vobis compunctionem cordis dedit det veniam peccatorum, longaevamque vobis atque felicem vitam in hoc saeculo largiatur, et in futuro cum Christo, et omnibus sanctis ejus sine fine manentem. Per eumdem Dominum nostrum.» Hactenus Codex Ratoldi de poenitentium absolutione. Circa haec quaedam notanda sunt.

Primo hanc absolutionem fieri in missa proxime post Evangelii lectionem. Quod etiam videtur in Codice Rhemensi, in quo, perfecta poenitentium reconciliatione, subsequitur Oratio super Oblata. Priscis temporibus absolvebantur etiam inter Missarum solemnia poenitentes, sed proxime ante Orationem Dominicam, ut constat ex Optato Milevitano, lib. II adversus Parmenianum: *Etenim inter vicina momenta, dum manus imponitis, et delicta donatis, mox ad altare conversi Dominicam Orationem praetermittere non potestis: Pater noster, qui es in coelis, dimitte nobis debita et peccata nostra.*

Secundo, septem hic esse Orationes ad reconciliandum poenitentem, si, duabus Orationibus prioribus omissis quae dicuntur pro episcopo et populo, numeraveris ab illa Oratione cui titulus est *Absolutio;* quod videtur esse secundum antiquum ritum, qui etiam tempore Ludovici Pii in Gallia vigebat, ut clarum est ex vita ejusdem Ludovici: *Et inter Missarum celebrationem, septem archiepiscopi, septem reconciliationis ecclesiasticae Orationes super eum cecinerunt.*

Tertio notandum est id quod scriptum est: *Archidiaconus legat coram populo rotulam,* etc. Et quae in eadem rotula continentur, nempe: *Adest, o venerabilis pontifex, tempus acceptum, dies propitiationis divinae,* etc., ut in Ordine Romano.

Quarto notanda sunt haec verba: *Sicut Ordo praecipit Romanus,* et quae ibi scripta sunt, cum agitur de sermone quem habet episcopus ad poenitentes, quia in Ordine Romano, qui nunc exstat, nulla fit sermonis hujus mentio. Ex quo patet etsi hic Ordo Romanus, qui nunc exstat, sit antiquus, in eo tamen quaedam fuisse partim detracta, partim immutata, partim addita, ut in Praefatione observavimus. In Codice Rhemensi fit etiam mentio sermonis hujus, seu exhortationis in hunc modum: *Post haec admonetur ab episcopo, sive ab alio sacerdote, ut quod poenitendo diluit, iterando non revocet.* Quemadmodum et in Pontificali Romano: *His dictis, pontifex surgens accedit cum ministris ad ostium Ecclesiae,* **459** *choro non se movente, et stans in medio ostii facit brevem exhortationem.*

Quinto notanda est haec forma absolutionis: *Absolvimus vos vice beati Petri,* etc., quae non exstat in hoc Codice sancti Eligii, nec in Codicibus Rhemensi, et Rodradi, neque in lib. VI Halitgarii ms. toties citato, neque apud Henricum Canisium libro supra citato. In his enim omnibus poenitentium reconciliationi Orationes tantum adhibentur. Quod etiam videre est apud Alcuinum cap. de Coena Domini. Sed in Ordine Romano, et in Codice Tiliano ms. haec formula absolutionis seu reconciliationis exstat, quae cum formula Codicis Ratoldi satis convenit: *Nos etiam secundum auctoritatem nobis indignis a Deo commissam absolvimus vos ab omni vinculo delictorum vestrorum: ut mereamini habere vitam aeternam. Per eum qui ven.* Non exstat in Pontificali Romano.

Hic subjiciam aliam absolutionis formulam notatu dignam, nuper inventam Petrachoricis in quodam sepulcro abbatiae sancti Frontonis, quam profert R. P. Joannes *du Puy* Franciscanus Recollectus, in libro de statu Ecclesiae Petrachoricensis, in Guillelmo de Montebrulpho episcopo. Effossis in dicta abbatia quibusdam veteribus sepulcris plumbea crux inventa est, in cujus altera parte haec sunt sculpta reperta:

SACRO FONTE BAPTISMATIS ILLIANTE DONATUR, ELIE VOCATUR. OBIIT AUTEM KALENDAS MAII, ANNO DOMINI MILLESIMO SEPTUAGESIMO PRIMO, REGNANTE PHILIPPO FRANCORUM REGE.

In ejus medio haec duo elementa: O. N. incisa sunt; in altera parte haec sunt exarata:

DOMINUS DEUS OMNIPOTENS, QUI POTESTATEM DEDIT SANCTIS APOSTOLIS SUIS LIGANDI ATQUE SOLVENDI, IPSE TE DIGNETUR ABSOLVERE F. ELIA A CUNCTIS PECCATIS TUIS, ET QUANTUM MEAE FRAGILITATI PERMITTITUR SIS ABSOLUTUS ANTE FACIEM ILLIUS, QUI VIVIT ET REGNAT IN SAECULA SAECULORUM.

Haec non possunt intelligi de absolutione ab excommunicatione, quia ibi nulla est talis absolutionis mentio, sed de absolutione a peccatis. Neque huc referri potest canon 39 concilii primi Arausicani: *Qui recedunt de corpore poenitentia accepta, placuit sine reconciliatoria manu eos communicare,* etc. Nam in ejusmodi absolutione nihil simile repereris. Deinde hic canon, regnante Philippo Francorum rege, primo videlicet, de quo praefata verba intelligenda sunt, jam obsoluerat. Puto ergo hunc monachum pio quodam devotionis motu voluisse baptismatis sui et absolutionis exemplar in hac cruce exaratum secum in sepulcro recondi. Haec autem verba, *sis absolutus,* aequipollent nostrae formae, *ego te absolvo.*

Intercessit olim controversia inter sanctum Thomam et quemdam doctorem de absolutionis forma, hoc asserente eam esse deprecatoriam: *Et quod vix triginta anni essent, quod omnes hac sola forma utebantur: absolutionem et remissionem tribuat tibi omnipotens Deus;* illo contra contendente formam absolutionis esse enuntiativam seu indicativam per haec verba, *ego te absolvo,* etc., quae judiciariam sacerdotis potestatem indicant. Quem vide opusculo XXII.

Alexander de Ales, quaest. 60, art. 3, membro 2, scribit fuisse indicativam vel deprecatoriam: *Sed contra si objiciatur quod absolutio sacerdotis, quae fit expressione talium verborum, ego absolvo te, vel Dominus absolvat te, magis exprimit absolutionem a peccato quam confessio poenitentis.*

Fuit etiam aliquando haec forma usitata, *Ego dimitto tibi peccata tua,* ut clarum est ex Radulpho Ardente, **460** concione in litania majore: *Confessio vero venialium alterutrum, et cuilibet, etiam minori potest fieri, quoniam propter venialia non separatur homo a Deo, nisi ultra modum per incuriam excedat, sicut nec per scabiem vel impetiginem aliquis in lege separabatur a castris. Fit autem haec confessio, non quod possit a peccatis absolvere, sed quia propter propriam humiliationem, et peccatorum nostrorum accusationem, et fratris Orationem mundamur a peccatis. Unde et non dicimus,* EGO DIMITTO TIBI PECCATA TUA, *sed dicimus orando, misereatur tui omnipotens Deus,* etc. Ubi vides, cum ait in mundatione venialium non proferri, *dimitto tibi peccata tua,* sed orando, *misereatur tui omnipotens Deus,* signum est hanc fuisse formam absolutionis a mortalibus, *dimitto tibi peccata tua,* quae nihil aliud sonat quam forma nostra vulgaris, *ego te absolvo,* etc.

Graeci in absolutione a peccatis utuntur multis formulis deprecatoriis, quas videre est in eorum Euchologio; cum tamen prius faciant mentionem potestatis absolvendi sibi divinitus

concessae: σὺ ὁ δέσποτα, etc., id est, *Tu, Domine, per sanctos apostolos tuos donasti iis qui in sancta Ecclesia successive per tempora sacerdotali funguntur officio facultatem in terris dimittendi peccata, ligandi atque solvendi omne vinculum injustitiae; obsecramus itaque pro fratre nostro N. qui coram te astat; tribue ei tuam misericordiam, disrumpens vinculum peccatorum.* Et paulo post: *Omnia voluntaria et involuntaria peccata condona.* Et paulo post: *Hunc servum tuum a ligamine libera peccatorum,* etc. In quibusdam exemplaribus, quae continent canones, ex quorum rigore injunguntur poenitentibus satisfactiones, reperitur hujusmodi forma: *Dominus noster Jesus Christus, qui dedit apostolis suis potestatem, quae per illos transiit ad nos,* συγχωρήσοί σοι, id est, *absolvat te.* Tamen praeter formulas illas deprecatorias dicunt, ἔχω σε συγχεκωρημένον, id est, habeo te venia donatum. Et Petrus Arcudius, lib. IV de Sacramento Poenitentiae, cap. 3, existimat in his verbis sitam esse formam absolutionis a peccatis apud Graecos, probatque nihil aliud significari quam *Ego te absolvo a peccatis tuis.* Christus absolvens paralyticum, et peccatricem mulierem, dixit, Matth. IX, Marc. II, Luc. V et VII. *Dimittuntur tibi peccata tua,* et, *Remittuntur tibi peccata tua.*

Tandem notandum est olim non dari solitam absolutionem non modo ab excommunicatione, sed etiam a peccatis ante peractam integram poenitentiam seu satisfactionem (nisi in mortis articulo, aut ad preces martyrum seu confessorum aliquid de ea episcopi remitterent, et indulgerent) ut manifestum est ex Ordine Romano, Codice Tiliano, Codicibus Rhemensi, Ratoldi, lib. VI Halitgarii ms., epist. sancti Innocentii supra citata ad Decentium episcopum, epist. 91 sancti Leonis: *Mediator enim Dei, et hominum, homo Christus Jesus, hanc praepositis Ecclesiae tradidit potestatem, ut et confitentibus actionem poenitentiae darent, et eosdem salubri satisfactione purgatos ad communionem sacramentorum per januam reconciliationis admitterent.* Ex Sozomeno, lib. VII Hist. eccl., cap. 16: *Stant autem in eo moesti et veluti lugentes; finitoque demum Dei sacrificio, participes non facti, quorum participes fieri puros Dei cultores fas erat, cum planctu et lamentatione semetipsos in terram pronos abjiciunt. Tum ex adverso lamentabundus episcopus accurrens, consimiliter humi cum ejulatu collabitur, ac tota denique ecclesiae multitudo lacrymis suffunditur. Post episcopus primus exsurgit, et jacentes erigit, et, quantum satis est, pro peccatoribus poenitentias agentibus precatus, eos dimittit. Privatim deinde sponte sua quisque vel jejuniis, vel lotionum ciborumque abstinentia, vel aliis quibus justus est seipsum affligens, tempus exspectat, in quantum Episcopus praestituit. Elapso demum praefinito die, poena jam quasi debito quopiam exsoluta,* τῆς ἁμαρτίας ἀνίεται, καὶ μετὰ τοῦ λαοῦ ἐκκλησιάζει, id est, *a peccatis absolvitur, et populo in ecclesia conjungitur.* **461** Haec ille, idque juxta usum Ecclesiae Romanae, et Occidentalium, ut supra docet.

Id etiam constat ex edicto illo Romani pontificis, quod suggillat temere Tertullianus, lib. de pudicitia: *Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium. Pontifex scilicet maximus, quod est, episcopus episcoporum edicit: Ego et moechiae et fornicationis delicta poenitentia functis dimitto.*

Cum essent autem quinque gradus poenitentiae, ut videre est in epistola canonica sancti Gregorii Neocaesariensis episcopi, can. ultimo: 1. πρόσκλανσις, id est, fletus, eorum qui extra portam ecclesiae stantes in luctu poenitentiae flebant, et, exeuntium fidelium genibus obvoluti, eos ut pro se orarent enixius deprecabantur; 2. ἀκρόασις, id est, auditio, eorum qui intra portam in narthece stabant, et divinas Scripturas audiebant, et cum catechumenis

exibant; 3. ὑπόπτωσις, id est, substratio, eorum qui substernebant se, et capita supponebant episcoporum manibus, et cum catechumenis templo excedebant; 4. σύστασις, id est, eorum qui cum fidelibus orabant, nec cum catechumenis exibant, non tamen Eucharistiae participes erant, qui quoad precum participationem non erant excommunicati, sed tantum quoad Eucharistiae perceptionem; 5. μέθεξις τῶν ἁγιασμάτων, id est, eorum qui expleta poenitentia Eucharistiae participes erant, qui non tam poenitentes quam Ecclesiae sacramentis restituti dicendi sunt; quaeritur in quo gradu, an in tertio, qui est substratio, an in quarto qui est consistentia peccatorum remissionem et omnimodam ab excommunicatione absolutionem consequerentur.

Ego, salvo meliori judicio, existimo poenitentes ejusmodi absolutionem consecutos fuisse in fine quarti gradus, hoc est, συστάσεως, id est, consistentiae. Nam, primo, apud Sozomenum, capite supra citato, illi poenitentes, qui Missae intererant, nec tamen Eucharistiae participes erant, et, finitis Missarum solemniis, cum planctu et fletu in terram corruebant, quibus occurrens pontifex similiter cum lacrymis collabebatur, et eos erigens pro illis orabat, quique deinde privatim jejuniis vel similibus poenis se affligebant, quibus completis peccati veniam consequebantur, non erant in quarto gradu, hoc est substrati, siquidem illi cum catechumenis e templo exibant. Secundo, substrati, etsi se substernerent impositioni manuum pontificis, illis, de quibus hic loquitur Sozomenus, manus a pontifice non imponebantur; ergo restat ut locus intelligatur de consistentibus, qui non exibant cum catechumenis, sed erant participes precum cum fidelibus, sine tamen sumptione Eucharistiae, non secus ac ii de quibus hoc capite Sozomenus scribit, qui in fine consistentiae, ut diximus, absolvebantur. Quamvis autem substrati impositionem manuum acciperent a pontifice, non tamen haec erat absolutio, sed tantum quaedam precatio et benedictio, qua accepta cum catechumenis discedebant, et ita capiendus est canon 80, concilii IV Carthag.: *Omni tempore jejunii manus poenitentibus a sacerdotibus imponantur.* Et illud canonis 19, synodi Laodicenae: Καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, etc., id est, *et cum ii sub manum accesserint, et discesserint* (e templo videlicet) *fidelium preces fieri.*

678. *Adesto, Domine,* etc. Haec et sequentes Orationes habentur in Codicibus Rodradi et Rhemensi.

679. *Praesta, quaesumus, huic famulo tuo,* etc.

In Cod. Rhemensi hae tres orationes adduntur: *Omnipotens sempiterne Deus, confitenti tibi huic famulo tuo,* etc. *Omnipotens et misericors Deus, qui peccatorum indulgentiam in confessione celeri posuisti,* etc. Ubi celer confessio est prompta, parata, devota; non invita et coacta. *Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, respice super hunc famulum,* etc. Quarum duae priores exstant apud Henricum Canisium, et Halitgarium ms., lib. VI, qui Poenitentialis dicitur, qui nondum editus est. Nam Canisius, tom. V antiquae Lectionis, quinque duntaxat Halitgarii libros **462** in lucem edidit. Hujus sexti libri mentio fit in ejusdem operis ms. praefatione; quae sub finem mutila est apud Canisium: *Sextus quoque* (inquit Halitgarius) *ponetur libellus ad poenitentiam, qui non est ex labore nostrae excerptionis, sed assumptus de scrinio Romanae Ecclesiae, in quo multa et diversa continentur, quae in canonibus non habentur; tamen simplicioribus, qui majora non valent capere, oportet prodesse.* Hujus autem praefatio sexti libri sic incipit: *Addimus et huic operi excerptionis nostrae Poenitentialem Romanum alterum, quem de scrinio Romanae Ecclesiae*

assumpsimus. In hoc libello inprimis reperiuntur ea quae ad poenitentiam dandam et ad reconciliandum poenitentem spectant: quae omnia, exceptis tribus capitulis, videre est apud Henr. Canisium, in fine libri V, quae vir doctus optime conjecit esse Halitgarii. Hanc priorem partem excipit altera, cui hujusmodi titulus praefixus est: *Incipit judicium poenitentis,* quae decem capitibus absolvitur. His astipulatur Flodoardus, lib. II, Hist. eccl. Rhemensis, cap. 19: *Hujus praesulis* (Ebbonis archiepiscopi Rhemensis) *hortatu, Alitgarius Cameracensis episcopus sex libellos de remediis peccatorum, et ordine, et judiciis poenitentiae conscripsit, ad quem talis ejus exstat epistola.* Deinde subjungit epistolam Ebbonis, postea responsionem Halitgarii ad Ebbonem. Subscribit Baldricus, lib. I Chron. Cameracensis, cap. 38: *Hildouvardo vero Halicharius* (ita enim ubique scribit hoc nomen) *successit vir doctrina apostolicus, et fide catholicus. Hic precibus Ebbonis Rhemensis archiepiscopi sex libellos de remediis peccatorum, et ordine et judiciis poenitentiae, conscripsit ad quem Ebbonis talis exstat epistola.* Deinde addit Ebbonis epistolam, cui subnectit responsionem Halitgarii, prout exstant apud Canisium et in nostro Codice ms. biblioth. Corbeiensis.

Hic Halitgarius fuit episcopus Cameracensis, ut docet Baldricus, supra citato capite. Vixit temporibus Ludovici Pii, et Caroli Calvi, a quo ultimo missus est Constantinopolim ad Michaelem imperatorem; unde multas reliquias sanctorum attulit, quibus suam ecclesiam ditavit, ut scribit Baldricus, cap. 40, libri citati. Hunc autem sextum librum hic communicamus in gratiam studiosorum cum quibusdam castigationibus et notis, ob nonnullos errores qui obrepserunt. Burchardus in suo decretorum opere citat quaedam ex Romano Poenitentiali quae partim hic reperiuntur, partim minime. Ex quo conjicere quis possit, aut duos olim fuisse Poenitentiales Romanos, aut eum quem exscripsit Halitgarius non esse integrum, nisi forte dicamus eum fuisse mutilatum. Sane illius, quem damus, finis desiderari videtur. Erant et alii libri Poenitentiales, ut Theodori Anglorum episcopi, et Bedae, quos saepe citat Burchardus. Quia vero multi non erant authentici, in concilio Turonensi III, can. 22, statuitur ut, *Cum omnes episcopi ad sacrum palatium congregati fuerint, ab eis doceatur cujus antiquorum liber Poenitentialis potissimum sit sequendus.* Et in conciliis Cabillonensi II, can. 38, et Parisiensi III, can. 32, libelli Poenitentiales sine certo auctore pervulgati, quique potius poenitentes palpabant quam curabant, interdicuntur. At secus se habet is quem modo evulgamus:

«*Praefatio Halitgarii.*

«*Addimus* etiam huic operi exceptionis nostrae Poenitentialem Romanum alterum, quem de scrinio Romanae Ecclesiae assumpsimus, attamen a quo sit editus ignoramus. Idcirco adnectendum praescriptis canonum sententiis decrevimus, ut si forte hae prolatae sententiae alicui superfluae sunt visae, aut penitus quae desiderat ibi de singulorum criminibus nequiverit invenire, in hac saltem brevitate novissima omnium scelera forsitan inveniet explicata.

«*Incipit qualiter suscipere debeant poenitentem episcopi, vel presbyteri.*

«*Quotiescunque* Christiani ad poenitentiam accedunt, jejunia damus, et nos communicare cum eis **463** debemus jejunio unam aut duas septimanas, aut quantum possumus, ut non dicatur nobis quod Judaeorum sacerdotibus dictum est a Domino Salvatore: *Vae vobis, legisperiti, qui aggravatis homines, et imponitis super humeros eorum onera gravia, ipsi autem uno digito vestro non tangitis sarcinas ipsas.* Nemo autem potest sublevare cadentem sub pondere, nisi inclinaverit se, ut porrigat manum; neque ullus medicorum vulnera infirmantium potest curare, nisi fetoribus particeps fuerit; ita quoque nullus sacerdotum vel pontifex peccatorum vulnera curare potest, aut animabus peccata auferre nisi praestante sollicitudine et oratione lacrymarum. Necesse est ergo nobis, fratres charissimi, sollicitos esse pro peccantibus, quia sumus alterutrum membra; et si quid patitur unum membrum, compatiuntur alia membra. Ideoque et nos si viderimus aliquem in peccatis jacentem, festinemus eum ad poenitentiam per nostram doctrinam vocare; et quotiescunque dederis consilium peccanti, simulque da illi poenitentiam statim, quantum debeat jejunare, et redimere peccata sua, ne forte obliviscaris quantum eum oporteat pro suis peccatis jejunare, tibique necesse sit ut iterum exquiras ab eo peccata. Ille autem forsitan erubescens iterum peccata sua confiteri, et invenietur jam amplius judicari. Non enim omnes clerici hanc scripturam usurpare aut legere debent, qui inveniunt eam, nisi soli illi quibus necesse est, hoc est presbyteri. Sicut enim sacrificium offerre non debent nisi episcopi et presbyteri, quibus claves regni coelorum traditae sunt, sic nec judicia ista alii usurpare debent. Si autem necessitas evenerit, et presbyter non fuerit praesens, suscipiat diaconus poenitentem ad sanctam communionem. Sicut ergo superius diximus, humiliare se debent episcopi, sive presbyteri, et cum tristitia, gemitu, lacrymisque orare, non solum pro suis delictis, sed etiam pro Christianorum omnium, ut possint cum beato dicere Paulo: *Quis infirmatur, et ego non infirmor, quis scandalizatur, et ego non uror?* Cum ergo venerit aliquis ad sacerdotem confiteri peccata sua, mandet ei sacerdos ut exspectet modicum, donec intret in cubiculum suum ad Orationem. Si autem cubiculum non habuerit, tamen tunc sacerdos in corde suo dicat hanc orationem:

«*Oremus*.---Domine Deus omnipotens, propitius esto mihi peccatori, ut condigne possim tibi gratias agere, qui me indignum propter tuam misericordiam ministrum fecisti officii sacerdotalis, et me exiguum humilemque Mediatorem constituisti ad adorandum et intercedendum ad Dominum nostrum Jesum Christum pro peccantibus, et ad poenitentiam revertentibus. Ideoque, Dominator Domine, qui omnes homines vis salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire, qui non vis mortem peccatorum, sed ut convertantur et vivant, suscipe Orationem meam, quam fundo ante conspectum clementiae tuae, pro famulis et famulabus tuis, qui ad poenitentiam venerunt. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

«Videns autem ille qui ad poenitentiam venit sacerdotem tristem et lacrymantem pro suis facinoribus, magis ipse timore Dei perculsus, amplius tristatur, et exhorrescet peccata sua. Et unumquemque hominem accedentem ad poenitentiam si videris acriter et assidue stare in poenitentia, statim suscipe eum. Qui vero potest jejunare quod impositum est ei, noli prohibere, sed permitte. Magis enim laudandi sunt hi qui celeriter debitum pondus persolvere festinant, quia jejunium debitum est. Et sic date mandatum his qui poenitentiam agunt. Quia si jejunaverit, et compleverit quod illi mandatum est a sacerdote, purificabitur a peccatis. Quod si iterum ad pristinam consuetudinem [vel] peccati reversus fuerit, sic est quomodo canis qui revertitur ad proprium vomitum. Omnis itaque poenitens non solum debet jejunare quod illi mandatum est a sacerdote, verumetiam, postquam compleverit ea quae illi jussa sunt, debet, quantum ipsi visum fuerit, jejunare sive tetradas, sive parasceve [*Leg.* parascevas]. Si enim **464** egerit ea quae illi sacerdos praeceperit, peccata ejus remittentur; si vero postea ex sua voluntate jejunaverit, mercedem sibi acquiret et regnum coelorum. Qui ergo tota septimana jejunaverit pro peccatis, Sabbato et Dominica die manducet, et bibat quidquid aptum fuerit. Custodiat tamen se a crapula, vel ebrietate, quia omnis luxuria de ebrietate nascitur. Ideo beatus Paulus prohibuit dicens: *Noli inebriari vino, in quo est luxuria.* Non quia in vino est luxuria, sed in ebrietate. *Explicit prologus.*

«Si quis forte non potuerit jejunare, et habet unde dare ad redimendum, si dives fuerit, pro septem hebdomadibus det solidos XX. Si autem non habuerit tantum unde dare, det solidos X. Si autem multum pauper fuerit, det solidos III. Neminem vero conturbet, quia jussimus viginti solidos dare, aut minus. Quia si dives fuerit, facilius est illi dare solidos XX, quam pauperi solidos III. Sed unusquisque attendat cui dare debet, sive pro redemptione captivorum, sive super sancto altari, sive pauperibus Christianis erogandum. Et hoc scitote, fratres, ut dum venerint ad vos servi vel ancillae, quaerentes poenitentiam, non eos gravetis neque cogatis tantum jejunare, quantum divites, quia non sunt in sua potestate, ideoque medietatem poenitentiae eis imponite.

«*Incipit ratio ad dandam poenitentiam.*

«*In primis dicit Psalmum trigesimum septimum totum:* Domine, ne in furore tuo arguas me. *Et postea dicit* Oremus. *Et dicit Psalmum centesimum secundum:* Benedic, anima mea, Domino, *usque,* renovabitur sicut aquila juventus tua. *Et dicit Psalmum quinquagesimum:* Miserere mei, Deus, *usque,* iniquitates meas dele. *Post haec dicit Psalmum* LIII: Deus in nomine tuo. *Et dicit* Oremus. *Et dicit Psalmum* LI: Quid gloriaris, *usque,* videbunt justi et timebunt; *et dicit:*

Oremus.---Deus, cujus indulgentia nemo non indiget, memento, Domine, famulo tuo illo, et qui lubrica terraeque corporis fragilitate nudatus, quaesumus, ut des veniam confitenti; parce supplici, ut qui nostris meritis accusamur, tua miseratione salvemur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

«*Alia.*---Deus sub cujus oculis omne cor trepidat, omnesque conscientiae contremiscunt, propitiare omnium gemitibus, et cunctorum medere vulneribus; et sicut nemo nostrum liber est a culpa, ita nemo sit alienus a venia. Per Dominum.

«*Alia.*---Deus infinitae misericordiae, veritatisque immensae, propitiare iniquitatibus nostris, et omnibus animarum nostrarum medere languoribus, ut miserationum tuarum remissione percepta, in tua semper Benedictione laetemur. Per Dominum.

«*Alia.*---Precor, Domine, clementiae et misericordiae tuae Majestatem, ut famulo tuo illi peccata et facinora sua confitenti veniam relaxare digneris, et praeteritorum criminum culpas indulgeas, qui humeris tuis ovem perditam reduxisti, qui publicani precibus confessione placatus exaudisti. Tu etiam huic famulo tuo placare, Domine, tu ejus precibus benignus aspira, ut in confessione placabilis permaneat. Fletus ejus et petitio perpetuam clementiam tuam celeriter exoret, sanctisque altaribus et sacrificiis restitutus, spei rursum aeternae coelestis gloriae mancipetur. Per Dominum.

«*Item Oratio manus impositionis.*---Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum vulnera nostra curare dignatus es, te supplices rogamus, **465** et petimus nos humiles tui sacerdotes, ut precibus nostris aurem tuae pietatis inclinare digneris, remittasque omnia crimina, et peccata universa condones, desque huic famulo tuo pro supplicibus [*Leg.* suppliciis] veniam, pro moerore laetitiam, pro morte vitam. Ipse coelestis apicis devolutus est, et de tua misericordia confidens ad bonam pacem praemiis [*Leg.* praemii] tui atque coelestia pervenire mereatur ad vitam aeternam. Per Dominum.

«*Incipit reconciliatio poenitentis feria 5 in coena Domini.*

«*In primis dicit Psalmum* L *cum Antiphona* Cor mundum.

«Deus, humani generis benignissime conditor, et misericordissime reformator, qui in reconciliatione lapsorum etiam me, qui misericordia tua primus indigeo, servire effectibus gratiae tuae per ministerium sacerdotale voluisti, ut cessante merito supplicis, mirabilior fieret clementia Redemptoris. Per Dominum nostrum.

«Omnipotens sempiterne Deus, confitenti tibi huic famulo tuo pro tua pietate peccata relaxa, ut non plus ei noceat conscientiae reatus ad poenam, quam indulgentia tuae pietatis ad veniam. Per Dominum.

«*Alia.*---Omnipotens et misericors Deus, qui peccatorum indulgentiam in confessione celeri posuisti, succurre lapsis, miserere confessis, ut quod delictorum catena constringit, magnitudo tuae pietatis absolvat. Per Dominum.

«*Oratio super infirmum.*---Deus, qui famulo tuo Ezechiae ter quinos annos ad vitam donasti, et famulum tuum a lecto aegritudinis tua magnitudo erigat ad salutem. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

«I. *Incipit judicium poenitentis.*

«Si quis episcopus aut aliquis ordinatus, homicidium fecerit, si quis clericus homicidium fecerit, decem annos poeniteat; tres ex his in pane et aqua. Si laicus, tres annos poeniteat, unum ex his in pane et aqua; subdiaconus, sex; diaconus, septem; presbyter, decem; episcopus, duodecim. Si quis ad homicidium faciendum consenserit, septem annos poeniteat, tres ex his in pane et aqua. Si quis voluit, et non potuit facere, tres annos poeniteat, unum ex his in pane et aqua. Si quis laicus homicidium fecerit voluntarie, septem annos poeniteat, tres ex his in pane et aqua. Si quis infantem oppresserit, tres annos poeniteat, unum ex his in pane et aqua; similiter et clericus observet.

«II. *De fornicatione.*

«Si quis fornicaverit sicut Sodomitae, decem annos poeniteat, tres ex his in pane et aqua. Si quis clericus adulterium commiserit, idem cum uxore vel sponsa alterius, si filium genuerit, septem annos poeniteat; si vero filium non genuerit, et in notitia hominum non venerit, si clericus est, tres annos poeniteat; unum ex his in pane et aqua. Si diaconus aut monachus, septem annos poeniteat, tres ex his in pane et aqua; episcopus duodecim, quinque in in pane et aqua. Si quis clericus, id est cujus superior gradus est, qui uxorem habet, et post conversionem, vel honorem, iterum eam cognoverit, sciat se adulterium commisisse; idcirco, ut superius constitutum est, poeniteat. Si quis fornicaverit cum sanctimoniale, vel Deo dicata, cognoscat se adulterium commisisse; secundum superiorem sententiam unusquisque juxta ordinem suum poeniteat. Si quis per semetipsum fornicaverit, aut cum jumento, aut cum qualibet quadrupede, tres annos poeniteat; si gradum aut votum, tres annos poeniteat. Si quis concupiscit mulierem, et non potuerit peccare, id est quia non suscepit eum mulier, dimidium annum poeniteat in pane et aqua, et toto abstineat se anno **466** a vino et carne. Si quis clericus postquam se Deo voverit, ad habitum saecularem redierit, sicut canis ad proprium vomitum, vel uxorem duxerit, sex annos poeniteat, tres ex his in pane et aqua et postea in conjugio non copuletur. Quod si noluerit, sancta synodus, vel sedes apostolica separabit eos a communione

catholicorum. Similiter et mulier, postquam se Deo voverit, si tale scelus commiserit, pari sententiae subjacebit. Si quis laicus fornicaverit sicut Sodomitae, septem annos poeniteat. Si quis de alterius uxore filium genuerit, id est adulterium commiserit, ac torum proximi sui violaverit, tres annos poeniteat, et abstineat a cibis luculentioribus, et a propria uxore, dans insuper pretium pudicitiae marito uxoris violatae. Si quis adulterare voluerit, et non potuerit, id est non fuerit susceptus, quadraginta dies poeniteat. Si quis fornicaverit cum mulieribus, id est viduis, vel puellis, si cum viduis, annum unum poeniteat; si cum puellis, duos annos poeniteat. Si quis virgo virgini conjunctus fuerit, si voluerint parentes, sit uxor ejus; tamen unum annum poeniteat, et sint conjugales. Si quis cum jumento fornicaverit, annum unum poeniteat. Si uxorem non habuerit, dimidium annum poeniteat. Si quis virginem, vel viduam rapuerit, tribus annis poeniteat. Si quis sponsam habens, sorori ejus forsitan vitium intulerit, et cohaeserit tanquam suae, hanc autem uxorem duxerit, id est desponsatam, illa vero quae vitium passa est, si forte necem sibi intulerit, omnes hi qui in hujus facti consensu sunt, decem annos in pane et aqua redigantur, secundum statuta canonum. Si qua de mulieribus quae fornicatae sunt interfecerit quae nascuntur, aut festinat avortivos facere, primum constitutum usque ad exitum vetat, * id quod verum definitum humanius aliquid consequantur, constituimus eos decennii tempore secundum gradus quae sunt constituta poeniteat.

«III. *De perjurio.*

«Si quis clericus perjuraverit, septem annos poeniteat, tres ex his in pane et aqua; laicus tres; subdiaconus sex; diaconus septem; presbyter decem; episcopus duodecim. Si quis vero, coactus pro qualibet necessitate, aut nesciens, perjuraverit, tres annos poeniteat, unum in pane et aqua, et animam pro se reddat, id est servum, vel ancillam de servitute absolvat, et eleemosynas multas faciat. Si quis perjuraverit per cupiditatem, totas res suas vendat, et donet in pauperibus, et tondeatur, et intret in monasterium, et ibi deserviat usque ad mortem.

«IV. *De furto.*

«Si quis clericus furtum fecerit capitale, id est quadrupedum, vel casam ruperit, vel fregerit, vel * qualibet meliorum praesidium furaverit, septem annos poeniteat; laicus quinque; subdiaconus sex; diaconus septem; presbyter decem; episcopus duodecim annos poeniteat. Si quis vero de minoribus semel, aut bis furtum fecerit, reddat proximo suo, et anno uno poeniteat in pane et aqua; et si reddere non potuerit, tres annos poeniteat. Si quis sepulcrum violaverit, septem annos poeniteat, tres in pane et aqua. Si quis laicus furtum fecerit, reddat proximo suo quod furaverit, tres quadragenas in pane et aqua; si reddere non potuerit, anno

uno, et tres quadragenas in pane et aqua poeniteat; et eleemosynam de suo labore in puaperibus et sacerdotis judicio jungatur altari.

«V. *De maleficio.*

«Si quis maleficio aliquem perdiderit, septem annos poeniteat, tres in pane et aqua. Si quis pro amore maleficus sit et neminem perdiderit, si laicus est, dimidium annum poeniteat; si clericus, annum unum poeniteat in pane et aqua; si diaconus, tres annos, unum in pane et aqua; si sacerdos, quinque annos, duos in pane et aqua. Si autem per hoc mulieris partus quis deceperit, sex quadragenas unusquisque insuper augeat, ne homicidii reus sit. **467** Si quis immissor tempestatum fuerit, septem annos poeniteat, tres in pane et aqua.

«VI. *De sacrilegio.*

«Si quis sacrilegium fecerit, id est quos [*Leg.* quod] aruspices vocant, qui auguria colunt, superauguriaverit, aut quocunque malo ingenio, tres annos in pane et aqua. Si quis ariolus fuerit, quod divinos vocant, aliquas divinationes fecerit, quia hoc daemoniacum est, quinque annos poeniteat, tres in pane et aqua. Si quis in Kalendis Januarii, quod multi faciunt, et in cervulo ducunt [*Leg.* ducit], aut in vetula vadit, tres annos poeniteat. Si quis sortes habuerit, quas sanctorum * contrarationem vocant, vel aliquas sortes habuerit, vel qualecunque malo ingenio sortitus fuerit, vel divinaverit, tres annos poeniteat, unum in pane et aqua. Si quis ad arbores, vel ad fontes, vel ad cancellum, vel ubicunque excepto in ecclesia, votum voverit, aut exsolverit, tres annos cum pane et aqua poeniteat, et hoc sacrilegium est, vel daemoniacum. Qui vero ibidem ederit, aut biberit, unum annum poeniteat in pane et aqua. Si quis Mathematicus, id est per invocationem daemonum hominis mentem tulerit, quinque annos poeniteat, unum in pane et aqua. Si quis ligaturas fecerit, quod detestabile est, tres annos poeniteat, unum in pane et aqua. Si qui simul edunt festivitatem in locis abominandis gentilium, et suam escam deferentes, comederint, placuit eos biennio subjacere, et sic suscipi, * quae obedire oportet; et post oblationem unumquemque spiritum probare, et vitam singulorum cognoscere. Si quis manducaverit, aut biberit juxta fanum; si per ignorantiam, promittat deinceps quod nunquam reiteret, et quadraginta diebus in pane et aqua poeniteat; si vero per contemptum hoc fecerit, id est, postquam sacerdos ei praedicavit quod sacrilegium hoc erat, mensae daemoniorum communicaverit, * singuli tantum vitium hoc fecerit, tres quadragenas in pane et aqua poeniteat. Si vero pro cultu daemonum, et honore simulacri hoc fecerit, tres annos poeniteat. Si quis secundo et tertio * immolatus per vim, tres annos subjaceat, et duobus sine oblatione communicet, tertio ad perfectum suscipiatur. Si quis

manducaverit sanguinem, aut morticinum, aut idolis immolatum, et non fuit ei necessitas, jejunet hebdomadas duodecim.

«VII. *De quibusdam capitulis.*

«Si quis * quoquolibet membrum sibi voluntarie truncaverit, tres annos poeniteat, unum in pane et aqua. Si quis avorsum fecerit voluntarie, tres annos poeniteat, unum in pane et aqua. Si quis usuras undecunque exegerit, tres annos poeniteat, unum in pane et aqua. Si quis per potestatem, aut quolibet ingenio, res alienas malo ordine invaserit, vel tulerit, super * jure sententia similiter poeniteat, et eleemosynas multas faciat. Si quis servum, aut quemcunque hominem quolibet ingenio in captivitatem duxerit, vel transmiserit, sicut supra poeniteat. Si quis aream vel domum voluntarie igne cremaverit, sicut supra poeniteat. Si quis per iram alium percusserit, et sanguinem fuderit, aut debilitaverit, solvat ei primo mercedem, et medicum quaerat; si laicus est, quadraginta diebus; clericus duas quadragenas; diaconus septem mensibus; presbyter annum unum. Si quis venationes exercuerit, clericus annum unum poeniteat, diaconus duos, presbyter tres annos poeniteat. Si quis de ministerio sanctae ecclesiae * qualecunque opus quidlibet fraudaverit, vel neglexerit, septem annos poeniteat, tres in pane et aqua. Si quis cum animalibus peccaverit, qui amplius quam triginta annorum fuerit, quindecim annos subjaceat, * communionem mereatur. * Requiratur autem qualis sit eorum vita, si mereatur humanius aliquid, * incessanter ad peccandum. Si perseveraverit, longam habeat poenitentiam. Qui autem superiore aetate, et uxores habentes, introierunt in hoc peccatum, viginti quinque annis subjaceant, ita ut post quinque communionem cum oblatione mereantur. Si autem aliqui et uxores habentes et amplius quinquaginta annorum, hoc peccatum fecerint, in exitu vitae mereantur viaticum accipere.

«**468** VIII. *De ebrietate.*

«Inebriatur igitur quis a vino sive cervisia, contra indictum Salvatoris ac apostolorum ejus quod si votum sanctitatis habuerit, quadraginta diebus in pane et aqua culpam diluat; laicus vero septem diebus poeniteat. Episcopus faciens fornicationem degradetur, et sexdecim annos poeniteat. Presbyter autem et diaconus fornicationem naturalem faciens * praelato ante monachi votum tres annos poeniteat. Veniam omni hora roget, superpositionem unaquaque hebdomada, exceptis quinquagesimis diebus, faciat.

«IX. *De minutis causis.*

«Si causa negligens quis sacrificium perdat, relinquens foris, et ab aliquo devoratur, quadraginta diebus poeniteat; sin vero annum unum poeniteat. Si communicaverit ignorans excommunicatis ab ecclesia, diebus quadraginta poeniteat. Si sacrificium terra tenus negligendo ceciderit, superpositio sit. Pro bonis rebus offerre debemus, pro malis nequaquam. Presbyteri vero pro suis episcopis non prohibentur offerre. Qui praebet ducatum barbaris, tres annos poeniteat. Qui monasteria exspoliat, falso se dicere [*Leg.* dicens] captivos redimere, tres annos poeniteat, et omnia quae abstraxit pauperibus donet. Qui manducat carnem animalium quorum mortem nescit, tertiam partem anni poeniteat. Priorum instituta patrum nostrorum pro manus [*Leg.* promamus]: pueri soli sermocinantes et transgredientes instituta seniorum tribus superpositionibus emendentur. Osculum simpliciter facientes, septem [*In Poenit. Rom.* quinque] superpositiones. Illecebrosum osculum sine inquinamento octo superpositiones; cum inquinamento autem sive [*Leg.* sine] amplexu quindecim [*In Poenit. Rom.* decem] superpositionibus corrigantur.

«X. * *De dissensibus sacrificium.*

«Qui non bene custodit sacrificium, et mus comederit, quadraginta diebus poeniteat. Qui autem perdiderit suum chrismal, aut solum sacrificium in regione qualibet, ut non inveniatur, tres quadragenas vel annum poeniteat. Perfundens aliquis calicem super altare, quando auferuntur linteamina, septem diebus poeniteat. Si ceciderit sacrificium intra mensam, septem diebus poeniteat. Ut sumens sacrificium, gravatus saturitate ventris, viginti diebus poeniteat. Diaconus obliviscens oblationem offerre sine linteamine, donec offeruntur. similiter poeniteat. Si autem in farina, aut in aliquo siccato cibo, sive in melle, sive in lacte inveniantur istae bestiolae, quod circa illorum corpora est, foras projiciatur. Qui negligentiam circa sacrificium fecerit, ut si a vermibus consumptum, quod ad nihilum deveniat, tres quadragenas poeniteat. Si integrum sit inventum, et in eo fuerit vermis, comburatur, et sic cinis ejus sub altare abscondatur; et qui negligens, quadraginta diebus poeniteat. Si ceciderit sacrificium de manu offerentis terra tenus, et inveniatur aliquid, omne quodcunque inventum fuerit in loco in quo ceciderit comburatur, et cinis sub altare abscondatur, et sacerdos medium annum poeniteat; et si inventum fuerit, ut supra mundetur, et quadraginta diebus poeniteat. Si usque ad altare tantum fuerit lapsum, superponat. Si de calice per negligentiam stillaverit aliquid in terram, lingua lambatur, et tabula radatur, et in igne comburatur, et quadraginta diebus poeniteat. Si supra altare stillaverit calix, sorbeat minister, et linteamen quod tetigit stillam abluatur * vicibus, et tribus diebus poeniteat. Si titubaverit sacerdos super Orationem Dominicam, quae dicitur periculosa, una vice quinquaginta Psalmos, secunda vice, centum plagis. Si autem duxerit viduam patris, vel fratris sui, isti tales non possunt judicari, nisi prius separentur ab invicem. Si aliquis expeditione publica occidit hominem sine causa, jejunet hebdomadas viginti unam; si autem forsitan se defendendo, aut parentes suos, aut familias suas, occidisset aliquem, ille non erit reus; si voluerit jejunare, in illus postate est qui coactus

hoc fecit. Si homicidium in pace fecerit, et non fuerit turbata pro [*Leg.* per] potestatem aut inimicitiae causam, ut res ejus capiat, jejunet hebdomadas XXVIII, et res ejus **469** quem occidit, reddat uxori vel filiis. Si quis autem ad poenitentiam venit, et aegritudo evenerit, et non potuerit adimplere quod illi mandatum est a sacerdote, suscipiatur ad sanctam communionem; et si voluerit eum Deus salvare, jejunet postea. Si quis non poenitet, et forsitan ceciderit in aegritudinem, et quaesierit communicare, non prohibeatur, sed date ei sanctam communionem, et mandate ei ut, si placuerit Dei misericordiae, et evaserit de ipsa aegritudine, postea omnia sit confessus, et sic poeniteat. Si autem aliquis excommunicatus fuerit mortuus, qui jam sit confessus; et non occurrit, sed occupavit eum mors sive in via, sive in domo; si est aliquis ex parentibus ejus, pro eo aliquid offerat ad sanctum altare, aut ad redemptionem captivorum, aut ad commemorationem animae ejus. Si quis accepit filiam uxoris, hic [*Leg.* hos] non potestis judicare, nisi prius separentur. Postquam separati fuerint, unicuique eorum imponas hebdomadas quatuordecim, et iterum nunquam se jungant. Si autem voluerint nubere, sive vir, sive mulier, potestatem habeat, sed non * illa qui dimisit. Si quis acceperit cognatam, aut novercam, aut avunculi viduam, et hic qui uxorem patris sui, aut sororem suae uxoris, grande judicium canonice damnetur. Si quis [aliquis] dum infans est, per ignorantiam gustaverit de iis quae fuerint immolata idolis, aut morticinum, aut aliquid abominabile, idem jejunet hebdomadas tres. Propter fornicationem autem multi nesciunt numerum mulierum cum quibus fornicati sunt; illi jejunent hebdomadas quinquaginta. Si autem nesciens manducavit idolis immolatum aut morticinum, dabitur illi venia, quoniam nesciens hoc fecit; tamen jejunet hebdomadas tres. Si quis nolendo parentibus occidit hominem, jejunet hebdomadas octo. Si quis per necessitatem furaverit cibaria, vel vestem, sive quadrupedem, per famem aut per nuditatem, illi venia datur. Jejunet hebdomadas quatuor. Si reddiderit, non cogatis jejunare. Si quis caballum, aut bovem, aut jumentum, vel vaccam furaverit, sive cibaria, aut pecora, quae totam familiam nutriunt, jejunet ut supra. Si qua mulier deceperit matris suae maritum, illa non potest judicari, donec relinquat eum. Cum separati fuerint, jejunent hebdomadas quatuordecim. Si quis legitimam uxorem habens dimiserit illam, et aliam duxit, illa quam duxit non est illius. Non manducet neque bibat, neque omnino in sermone sit cum illa quam male accepit, neque cum parentibus illius. Ipsi tamen, si consenserint, sint excommunicati. Si mulier suaserit alteri mulieri maritum, sit excommunicata a Christianis. Si quis Christianorum Christianum viderit ambulantem, vel oberrantem parentem suum vendiderit, ille non est dignus inter Christianos requiem habere, donec redimat eum. Si autem non potuerit invenire locum ubi sit, pretium quod accepit det pro eo, et alium redimat de servitute, et jejunet hebdomadas viginti octo. Si cujuslibet hominis mortua fuerit uxor, habet potestatem accipere alteram, similiter et mulier. Si tertium acceperit, jejunet hebdomadas tres; si quartum aut quintum acceperit jejunet hebdomadas viginti et unam. Si quis comas incidit, aut faciem suam laniaverit cum gladio, aut ungulas [*Leg.* ungulis] post mortem parentum, jejunet hebdomadas quatuor; et postquam jejunaverit, sic communicet. Si qua mulier praegnans voluerit jejunare, potestatem habet. Herbarius vir aut mulier interfectores infantum, in extremum vitae cum venerint, si quaesierint poenitentiam cum luctu ac fletu lacrymarum. * Si cessaverit suscipere eum, jejunet hebdomadas quinquaginta. Si quis canis aut vulpis, sive acceptor mortificaverint, sive de fuste, sive de lapide, sive sagitta, quae non habet ferrum, mortuum fuerit, haec omnia suffocata sunt, non manducentur, et qui manducaverit jejunet hebdomadas sex. Si quis sagitta percusserit cervum, sive aliud animal, et post tertium diem inventum fuerit, et forsitan ex eo lupus, ursus, canis, aut vulpis gustaverit, nemo manducet, et qui manducaverit, jejunet hebdomadas quatuor. Si gallina in puteo mortua fuerit, puteus evacuetur; si sciens ex eo

biberit, jejunet hebdomada una. Si quis mus aut gallina, aut aliquid ceciderit in vino, aut in aliqua [*Leg.* aqua], de hoc nullus bibat. Si in oleum aut mel ceciderit, **470** oleum expendatur in lucernam, mel vero in medicinam, vel in aliam necessitatem. Si piscis mortuus fuerit in piscina, non manducetur; qui manducaverit, jejunet hebdomadas quatuor. Si porcus vel gallina manducaverit de corpore hominum, non manducetur, neque servetur ad semen; sed occidatur, et canibus tradatur. Si quis lupus plagaverit animal, et mortuum fuerit, nemo manducet; et si vixerit, et postea eum homo occiderit, manducetur. Sive cum capra, sive cum pecore, aut cum alio animali si peccaverit homo cum ea [*Leg.* eo], nemo manducet carnem ejus; sed occidatur, et canibus tradatur. Si voluerit pro anima sua dare eleemosynam de his pecuniis, * quod fuit de praeda suam egit poenitentiam, potestatem habet. *Explicit. (Poenitentialis Romanus,* seu lib. VI *Halitgarii.*)

Hactenus Poenitentialis Romanus, circa quem nonnulla notanda et observanda veniunt.

In praefatione haec vox, *alterum,* notanda. Hunc Poenitentialem Romanum alterum dicit, quia antea, libro IV, posuit Poenitentialem ex antiquorum conciliorum canonibus excerptum.

Primum caput citat Burchardus, lib. XIX, cap 33, usque ad haec verba: *Non enim omnes clerici,* ex Poenitentiali Theodori Anglorum episcopi paulo contractius. Haec verba, *Consilium dederis poenitenti,* sic exponenda sunt, id est monueris poenitentem, qua ratione deinceps sit in peccatis vitandis cautior. Postea dicit injungendam esse poenitentiam a sacerdote, dum confessorum peccatorum recordatur, ne si nolit poenitens peccata retexere, severius judicetur a sacerdote. Haec verba, *Suscipiat diaconus poenitentem ad communionem,* sic explicanda sunt, quod urgente necessitate, praesertim periculo mortis, debeat diaconus poenitenti, quem ex profusione lacrymarum vel similibus signis non ficte poenitere novit, porrigere sanctam Eucharistiam, quamvis defectu sacerdotis non fuerit absolutus. Hunc locum profert Burchardus, lib. XIX, cap. 154, ex Poenitentiali Romano. Idem prorsus statuitur in ordine Romano iisdem plane verbis in ordine feriae 4, in capite jejunii; et quid simile factum legimus apud Eusebium, lib. VI Hist. eccl., cap. 36, quamvis non diaconi ministerio, in persona cujusdam Serapionis, qui, VI tormentorum victus, cum idolis immolasset, ab ecclesia ejectus est, et facti poenitens frustra ad communionem fidelium admitti efflagitavit. Qui tandem gravi morbo conflictatus, triduo deinceps omni sensuum et vocis usu caruit, et ad se reversus, vocisque compos factus, nocte nepotem suum ad presbyterum misit, rogans eum, ut quantocius ad se veniret; sed presbyter morbo praepeditus cum ad senem aegrotum accedere non posset, ejus nepoti particulam Eucharistiae dedit, praecipiens ut eam madefactam in os senis infunderet; quod cum ille a presbytero reversus fecisset, illico senex in pace quievit. Tria haec verba: *Humiliare se debent episcopi, vel presbyteri,* etc., reperire est etiam apud Burchardum, lib. XIX, cap. 2. Idem praestabat sanctus Ambrosius, ut testatur Paulinus presbyter in ejus Vita: *Si quidem quotiescunque illi aliquis ad percipiendam poenitentiam lapsus suos confessus esset, ita flebat, ut et illum flere compelleret. Videbatur etiam sibi cum tacente jacere.* Ita olim cum, Missarum solemniis expletis, poenitentes lacrymis perfusi ad pontificis pedes corruerent, sic pontifex lacrymis madefactus poenitentium etiam pedibus provolvebatur, ut testatur Sozomenus lib. VII Hist. eccl. cap. 16. Quarto, is ritus, *mandet ei sacerdos,* etc., exstat etiam cap. supra citato, et in Ordine ms. biblioth. sancti Remigii Rhem., ad poenitentiam dandam, cum Oratione subsequente; in qua, ut in praefato Ordine sancti Remigii, male legitur *ad adorandum;* sed legendum est *ad orandum,* ut apud Burchardum.

Sequens capitulum exstat apud Burchardum, cap. 32, citatum ex Poenitentiali Romano, alicubi mutilum, non est in citato Ordine ms. sancti Remigii. Vocabulum *Tetradas* est a recto, *Tetras,* id est, quarta feria cujusque septimanae, ut parasceve sexta, in quibus jejunant Christiani, praesertim Orientales, ex antiquo more, ut fuse docuimus in notis et observationibus ad concordiam regularum. **471** Infra, in eodem capite dicitur, *Sabbato et Dominica die manducet.* Ita apud Burchardum; sed τὸ *Sabbato* additum videtur ab iis qui, morem Graecorum secuti, Sabbatis non jejunabant, maxime cum hic libellus Poenitentialis sit Ecclesiae Romanae, ut clarum est ex Burchardo, qui saepe illum sub hoc nomine citat. Tandem in fine hujus capituli haec verba exstant, *explicit prologus,* sed puto esse ad finem capitis sequentis rejicienda, quod videtur membrum esse superioris. Haec verba, *Si quis non potuerit jejunare,* usque ad ista, *et hoc scitote,* citantur a Burchardo, cap. 22, ex Poenitentiali Theodori. Solidus apud veteres Romanos est nummus aureus, cujus valorem notat Cassiodorus, lib. 1 Var., epist. 10: *Sex millia denariorum solidum esse voluerunt.* Solidus Francicus olim quadraginta denariorum numero computabatur, ut docet Hincmarus in lib. de Vita sancti Remigii, patetque ex synodo Rhemensi II, can. 41. Tandem ad duodecim denariorum valorem redactus est.

Sequuntur quidam Psalmi ad dandam poenitentiam, qui etiam exstant apud Burchardum, lib. XIX, cap. 7, sed ibi integri dicendi. Orationes totidem sunt, sed secunda et tertia diversae sunt. Apud Canisium non habetur τὸ *Oremus,* sed *dic Orationem.*

Sequitur Oratio impositionis manus, quae apud Burchardum secunda est inter Orationes praefatas. Haec Oratio dicitur *impositionis manus,* quia olim sacerdos dando poenitentiam manum capiti poenitentis imponebat, Orationem hanc vel aliam similem recitando. Concilium Agathense, can. 15: *Poenitentes, tempore quo poenitentiam petunt, impositionem manuum, et cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequantur.* Oratio sequens non est integra apud Henr. Canisium; integram habes in Ordine Romano, in ordine feriae V in Coena Domini. Reposui *etiam me,* quia in nostro Cod. ms., quemadmodum apud Canisium, male legitur *etiam ego.* In Oratione tertia legitur *ut quod,* quemadmodum et apud Canisium; at apud Burchardum, et in Ordine Romano, legitur *ut quos.*

In primo capite secundae partis, haec verba, *Si clericus homicidium fecerit,* videntur esse superflua. Ad haec verba, *Si laicus,* subaudi, *non voluntarie;* quia paulo post agit de homicidio voluntario laici.

In secundo capite clericus *Cujus gradus est altior,* est episcopus, aut presbyter, aut diaconus. Ad illa verba, *Si gradum, aut votum,* subaudi τὸ *habuerit.* Finis capitis corruptus est, et ita, ut arbitror, castigandus: *Si qua de mulieribus quae fornicatae sunt interfecerit quae nascuntur, primum constitutum usque ad exitum vetat* (supple) *communicare. Verum, ut juxta id quod definitum est humanius aliquid consequatur, constituimus ut eam decennii tempore, secundum gradus qui constituti sunt, poeniteat.* Et haec nihil aliud sunt quam canon 21 concilii Ancyrani.

Cap. 3, de perjurio, 1° haec verba, *Si quis vero coactus pro necessitate,* etc., a Burchardo, lib. XI, cap. 6, citantur ex Poenitentiali Romano: *Tamen Poenitentialis Romanus praecipit,* etc. *Si quis coactus pro vita redimenda, vel pro qualibet causa vel necessitate se*

pejerat, quia plus corpus quam animam dilexerat, tres Quadragesimas, alii judicant tres annos, unum ex his in pane et aqua poeniteat. 2º Haec etiam verba, *Si quis perjuraverit per cupiditatem,* etc., citantur a Burchardo, lib. XIX, cap. 7, ex Poenitentiali Romano in hunc modum: *Tamen Poenitentialis Romanus praecepit, si quis per cupiditatem se perjuraverit, omnes res suas vendat, et pauperibus distribuat, et monasterium ingressus jugi poenitentiae se subdat.*

Cap. 4, post τὸ *quadrupedem,* legendum *furaverit,* vel quid simile. Haec verba, *vel qualibet meliorem praesidium,* corrupta sunt, et legendum arbitror *Vel quamlibet meliorem pecudum, si praesidium.* Hoc autem caput 4 citatur a Burchardo, lib. XI, cap. 58 ex Poenitentiali Theodori, **472** sed contractius, ex quo, si cui prior emendatio forte non placuerit, illud corrigemus; legendum itaque: *Si quis clericus furtum fecerit capitale, id est quadrupedia tulerit, vel casam ruperit, vel fregerit, vel praesidium furaverit.* Ubi praesidium est substantia, quam quis in bonis mobilibus possidet. Concilium Aurelianense I, can. 14: *Praesidiis de omni commoditate in episcoporum potestate durantibus.* Concilium Parisiense IV, can. 8: *Comperimus, deficiente abbate, presbytero, vel his qui per titulos deserviunt, praesidium quodcunque in mortis periculo dereliquerint, ab episcopo vel archidiacono diripi.* Gregorius Tur., lib. VI Hist., cap. 4: *Irruerunt in domos Lupi, et, direpto omni praesidio, fingentes se illud in thesauro regis recondere, suis eum domibus intulerunt.* Marculphus, formula 67, de haereditatis inter parentes divisione: *Accepit itaque ill. villas nuncupatas ill. sitas ibi cum mancipiis tantis ill. De praesidio vero drappos, fabricaturas, vel omne supellectile domus quidquid dici vel nominari potest aequivalentia inter se visi sunt divisisse.* Et formula 69 dixit: *Praesidium utriusque sexus.* Per quae verba intelligere videtur servos et ancillas. Sequitur poena in sepulcrorum violatores, qui ut eruerent thesauros mortuis pro more temporum illorum consepultos, sepulcra violabant, ut videre est apud Cassiodorum, lib. IV, epist. 18, de quodam Laurentio presbytero qui sepulcrum, ut inde aurum raperet, violaverat. In quod scelus olim multis ac diversis poenis a legibus fuit animadversum. Edicto Theodorici regis, cap. 110: *Qui sepulcrum destruxerit, occidatur.* L. Salicae tit. 17, lib. 2: *Si quis hominem mortuum effoderit, et exspoliaverit octo denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.* Legis Langobardorum lib. I, tit. 12, l. 2: *Si quis sepulturam hominis mortui ruperit, et corpus exspoliaverit, componat parentibus mortui solidos octoginta.* Hae leges et multae aliae similes latae sunt ob thesauros, qui in sepulcris recondebantur, et pretiosas mortuorum vestes, de quibus infra.

Cap. 5, per haec verba, *Si quis pro amore maleficus sit,* intelligitur is qui philtris seu incantationibus amatoriis ad se trahit amorem mulierum aut puerorum, ut videmus in pharmaceutriis Theocriti, et Virgilii, et in Pseudomante Luciani, qui eas vocat τὰς χάριτας ἐπὶ τοῖς ἐρωτικοῖς, id est, veneres, seu gratias ad amorem conciliandum. Maxima autem pars hujus capitis profertur ab Ivone Carnotensi, p. 15, cap. 116, ex Poenitentiali Theodori; sed in quibusdam variat. In fine capitis adversus immissorem tempestatum poena statuitur, quemadmodum apud Burchardum, lib. X, cap. 28, ex Romano Poenitentiali. Sed ejusdem libri cap. 8, ex eodem Poenitentiali Romano, statuitur poena in eum qui credit esse aliquos tempestatum immissores, quae secum pugnare videntur. Agobardus, Lugdunensis episcopus, libellum edidit, in quo damnat eos qui credunt esse aliquos tempestatum immissores; et auctor quaestionum inter opera sancti Justini martyris, quaest. 31, scribit non haec posse fieri magorum industria; aitque ejusmodi homines appellari νεφοδιώκτας· Latini

vocant *tempestarios,* ut scribunt Agobardus ibidem, et Benedictus Levita, lib. I Capit., tit. 64, et haec tempestas dicitur *aura levatitia,* ut scribit Agobardus.

Cap. 6, notanda sunt haec verba, *Si quis in Kalendis Januariis, quod multi faciunt, et in cervulo ducit, aut in vetula vadit,* quae sumpta sunt ex concilio Antissiodorensi, can. 1: *Non licet Kalendis Januarii vetula aut cervolo facere.* Meminit Burchardus, lib. XIX, cap. 5: *Fecisti aliquid tale quod pagani fecerunt, et adhuc faciunt in Kalendis januarii in cervolo et vegula. Si fecisti, triginta dies in pane et aqua poeniteas.* Et sanctus Pacianus episcopus Barcinonensis, Paraenesi ad poenitentiam: *Hoc etiam puto proxime cervulus ille profecit, ut eo diligentior fieret, quo impressius notabatur, et tota illa reprehensio expressi ac saepe repetiti non compressisse videatur, sed erudiisse* **473** *luxuriam, me miserum! quid ego facinoris admisi? Puto, nescierant cervulum facere, nisi illis reprehendendo monstrassem.* Haec erat superstitio, ut Kalendis Januarii homines, ferarum et pecudum formis assumptis, huc et illuc petulantius discursarent, ut docuimus in notis et observationibus ad Concordiam regularum, cap. 50, § 4. In eodem capite nostri Poenitentialis haec sequuntur: *Si quis sortes habuerit quas sanctorum contrarationem vocant.* His similia refert Burchardus, lib. 10, cap. 9, ex Poenitentiali Romano in hunc modum: *Auguria vel sortes quae dicuntur falsae sanctorum, vel divinationes, qui eas observaverint, vel quarumcunque scripturarum; vel votum voverint, vel persolverint ad arborem, vel ad lapidem, vel ad quamlibet rem, excepto ad ecclesiam, omnes excommunicentur.* Sequitur: *Si quis ad arbores vel fontes,* etc. Haec sumpta sunt ex conciliis Agathensi, can. 42, Turonensi II, can. 22, et Antissiodorensi, can. 3 et 4. Sequitur: *Si quis mathematicus,* etc. Ibi τὸ *mathematicus* est magus. Proprie tamen is est qui, hora nativitatis inspecta, quae cuique ventura sunt perscrutatur. Sanctus Augustinus, lib. II de Doctrina Christiana, c. 21: *Qui genethliaci propter natalium dierum inspectiones, nunc autem vulgo mathematici vocantur.* Spartianus, in Severo: *Tunc in quadam civitate Africana sollicitus mathematicum consuluisset, positaque hora ingentia vidisset astrologus.* Lampridius, in Antonino Diadumeno: *His diebus, quibus ille natus est, mathematici, accepta genitura ejus, exclamaverunt, et ipsum filium imperatoris esse, et ipsum imperatorem.* Et eorum ars dicitur mathesis. Spartianus in Aelio Vero, et in Severo: *Genituras sponsarum inquirebat, ipse quoque matheseos peritissimus:* Mentem hominis tollere est vim imaginativam ejus ita turbare, ut se existimet jumentum esse aut aliquod brutum, ut mulier illa apud Palladium quae se jumentum esse credebat, quam beatus Macarius Aegyptius sanavit, et quondam Proeti filiae, et ii quos Circe dementaverat, quemadmodum olim poetae fabulati sunt. Lib. VI legis Wisigothorum, tit. 2, l. 3, dicitur: *Et hi qui per invocationem daemonum mentes hominum conturbant.* Sequitur ligaturarum prohibitio, de quibus agit sanctus Augustinus, lib. II de Doctrina Christiana, cap. 20: *Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturae, atque remedia, quae medicorum quoque disciplina condemnat, sive in quibusdam notis, quas characteres vocant, sive in quibusdam suspendendis atque illigandis* Et cap. 29: *Aliud est enim dicere: Tritam istam herbam si biberis, venter non dolebit; et aliud est dicere: Istam herbam collo si suspenderis, venter non dolebit.* Meminit Ammianus Marcellinus, lib. XV: *Si quis remedia quartanae vel doloris alterius collo gestaret,* etc. Et sanctus Bonifacius, epist. ad Zachariam papam: *Dicunt quoque se ibi vidisse mulieres pagano ritu phylacteria et ligaturas in brachiis et cruribus habere.* Consule quae de phylacteriis et amuletis scripsimus ad Concordiam regularum, cap. 3, § 6. Id quod sequitur: *Si qui simul edunt festivitatem,* etc., nihil aliud est quam can. 7 synodi Ancyranae, ubi *biennio sujacere,* significat esse in tertio gradu Poenitentium qui ὑπόπτωσις, id est, substratio dicitur; qua poenitentes hujus gradus

substernunt se episcopis, cum eis episcopi manus imponunt, ut supra notatum est. Haec autem verba, *Et sic suscipi,* sic explicanda sunt, ut ille post gradum substrationis suscipiatur in gradu consistentiae, ut oret in Missa cum fidelibus, ut supra dictum est. Ista autem, *Quae obedire oportet, et post oblationem,* etc., corrupta sunt, et ita ex eadem synodo castiganda: *Et postea an cum oblatione sint admittendi, oportet uniuscujusque spiritum probare, et vitam singulorum cognoscere.* Haec verba, *Singuli tantum vitium hoc fecerit,* corrupta sunt, et legendum est. *Si gulae tantum vitio hoc fecerit.* Haec verba, **474** *Sine oblatione communicet,* capienda sunt de communione in Oratione et precibus, assistendo Missae integrae cum fidelibus, sine tamen oblatione, hoc est sine Eucharistiae sumptione. Sequitur tandem, *Si quis manducaverit sanguinem,* etc. Ferunt Act., XV cap., sanguinis comestionem prohibitam fuisse, ut etiam postea in VI synodo, can. 67, ubi prohibetur comestio sanguinis cujuscunque animalis, non solum quavis arte conditi, sed etiam quocunque modo comedatur; et haec pro more Ecclesiae Orientalis. Quod etiam aliquando in Ecclesia Occidentali fuit observatum, ut liquet ex epist. Ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis ad Ecclesias Asiae et Phrygiae, apud Eusebium, lib. V Hist. eccl., cap. 1, in qua Biblis martyr respondens calumniae paganorum dicit: Πῶς ἂν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦτοι, οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν; id est: Quomodo illi infantes comederent, quibus ratione carentium animalium sanguinem edere non licet? Sed ubique usitatum in Occidentali Ecclesia non fuit. Nam quidam Actorum locum interpretantur de homicidio, et sanguinis humani effusione, ut sanctus Pacianus episcopus Barcinonensis in Paraenesi ad penitentiam.

Cap. 7, statutum adversus membrorum sui ipsius mutilationem sumptum est ex canone 23 apostolorum, in quo statuitur ut laicus seipsum mutilans excommunicationi subjaceat tribus annis. Quod spectat ad avorsum voluntarie factum, hoc facinus capitali poena plectitur lib. XXXIX, ff. de Poenis, et can. 92 synodi Trullensis. Usurarum prohibitio sumpta est ex canone 17 synodi I Nicaenae, in quo usurae prohibentur. Servi, alieni, videlicet, et ingenui venundatio interdicitur lib. V legis Wisigothorum, tit. IV, l. 11 et 17. In Poenitentiali Theodori, apud Burchardum, lib. XIX, cap. 85, tribus annis poenitentiae hoc facinus animadvertitur. Haec verba, *Si quis aream,* etc., ita citantur a Burchardo, lib. XIX, cap. 86, ex Poenitentiali Romano: *Si quis domum vel aream cujuscunque voluntarie igne cremaverit, sublata vel incensa omnia restituat, et tribus annis poenitentiam agat.* Et apud eumdem, lib. V ejusdem libri in examine poenitentis haec habentur: *Concremasti domum vel aream alterius odii meditatione? si fecisti, redde damnum, et unum annum per legitimas ferias poeniteas.* Hoc decretum, *Si quis per iram,* etc., in hunc modum ex Poenitentiali Romano a Burchardo refertur, lib. XIX, cap. 101: *Qui per rixam ictu debilem vel deformem hominem fecerit, reddat impensas medici, et medium annum poeniteat. Si laicus per dolum sanguinem effuderit, reddat illi tantum quantum nocuit; et si non habet unde reddat, solvat in opera proximi sui, quandiu ille infirmus est; et postea, quadraginta dies in pane et aqua poeniteat.* Sequitur: *Si quis de ministerio Ecclesiae,* etc. Ubi ministerium sanctae Ecclesiae sunt vasa sacra seu argentea. Deinde post τὸ *Ecclesiae* videtur deesse praepositio *ad;* legendum igitur, *Si quis de ministerio Ecclesiae ad qualecunque opus,* etc. Tandem sequitur: *Si quis cum animalibus peccaverit,* etc. Quod nihil est aliud quam canon 16 synodi Ancyranae, ubi legitur εἰκοσαετεῖς, id est, viginti annorum, hic vero *triginta annorum.* Caetera mutila sunt. In his verbis *communionem mereatur,* deest τὸ *Orationum*. Postea adde: *Cum in communione quinque annos perseveraverit, oblationis sit particeps.* Pro *eorum,* lege *ejus.* Haec verba, *Incessanter ad peccandum,* redundant. His

verbis, *Subjaceant,* adde, *et communionem precum consequantur.* Ad haec verba, *quinque,* subaudi *annos.*

Cap. 8, haec constitutio, *Episcopus faciens fornicationem,* etc., habetur can. 25 apostolorum, et apud Burchardum, lib. XVII, cap. 39, ex Poenitentiali Theodori. Sec hic locus, *Praelato ante monachi votum,* corruptus est, et sic legendum est ex eodem Poenitentiali Theodori, **475** *Presbyter autem, praelato monachi voto,* id est, qui nulli voto monachatus obnoxius est. Superpositio autem hoc loco abstinentia est a cibo die solido et integro; et superponere est integro die a cibo abstinere, est et jejunii superadditio, dilatatio; superponere est dilatare jejunium, Graece, ὑπέρθεσις, id est, superpositio, quo vocabulo utitur sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, Catech. 18: *Propter labores autem provenientes,* ἔκ τε τῆς ὑπερθέσεως τῆς νηστείας τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς ἀγρυπνίας id est, ex superpositione, dilatatione, superadjectione jejunii parasceves, et vigiliae; et ὑπερτίθεσθαι, id est, superponere, dilatare jejunium, superaddere; quo vocabulo utuntur Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem, et sanctus Epiphanius in expositione fidei. Tandem hoc vocabulum, *Quinquagesimis,* corruptum est, et legendum *Quinquagesimae,* intelligiturque Quinquagesima paschalis, id est, dies illi quinquaginta qui intercedunt inter utramque solemnitatem Paschatis et Pentecostes, qui ex more antiquo jejunio vacant.

Cap. 9, *Si causa negligens,* lege *si causa negligentiae.* In his verbis, *pro bonis rebus offerre,* τὸ *rebus* redundare videtur. Sed de hoc loco infra. Sequitur, *Si quis praebet ducatum barbaris.* Aliter apud Burchardum, et fusius haec proferuntur lib. XIX, cap. 103, ex Poenitentiali Romano: *Si quis praebet ducatum super Christianos, ut depraedentur, et non acciderit strages Christianorum, tres annos poeniteat; sin vero, ejectis armis, usque ad mortem mundo mortuus vivat.* Postea prohibetur manducare carnem animalium, quorum mors ignoratur, ne forte morticinium aut suffocatum comedatur. Haec verba, *Pueri sermocinantes,* etc., usque ad finem capitis citantur ex Poenitentiali Romano, a Burchardo, lib. XVII, cap. 56, ubi legitur *Pueri soli sermocinantes,* nempe de fornicatione cinaedica, *intra semetipsos,* ut paulo ante dixit: Post τὸ *osculum,* in loco citato ponitur particula *non,* quod peccatum ibidem quinque superpositionibus animadvertitur.

Caput 10 sequitur, cujus titulus corruptus est, et legendum *De defectibus circa sacrificium.* Quaedam ex his peccatis circa sacrificium Missae exstant in Poenitentiali ms. sancti Columbani abbatis Luxoviensis in Burgundia. Hoc autem caput prolixum est. Sed puto unico plura titulo comprehendi, et exscriptorem hujus Poenitentialis usum fuisse corrupto Codice, aut certe ipsi defuisse diligentiam exscribendi. Quae vero in hoc capitulo spectant ad sacrificium Missae, exstant apud Burchardum, lib. V, capitibus 51 et 52, ex Poenitentiali Romano; sed in quibusdam variant. Quid sit chrismal supra dictum est agendo de basilicae dedicatione. Haec verba, *Ut si mens gravatus,* etc., corrupta sunt, et legendum, *ut sumens sacrificium gravatus saturitate ventris,* etc. Sequentia, *Diaconus obliviscens oblationem offerre,* etc., corrupta sunt. Apud Burchardum, cap. 51 libri citati, legitur: *Diaconus obliviscens oblationem offerre, donec offeratur linteamen, quando recitantur nomina pausantium, similiter poeniteat.* Sequitur, *Si autem in farina,* etc. Videntur ante haec verba quaedam deesse. Pro *quadragenas,* apud Burchardum legitur *quadragesimas.* Post τὸ *negligens* adde *fuerit.* Apud Burchardum legitur: *Et qui neglexerit, quaternis diebus suam negligentiam solvat.* Loco istorum verborum, *Et inveniatur aliquid,* apud Burchardum legitur *Ut non inveniatur.* Prior lectio potior est, quia

declaratur quid faciendum sit, cum aliquid de sacrificio invenitur. At haec verba, *Et si inventum fuerit,* aliter leguntur apud Burchardum: *Si vero sacrificium inventum fuerit, locus scopis mundetur, et stramen, ut supra, ignetur, et cinis, et supra, recondatur, et Sacerdos viginti dies poeniteat;* ubi legendum, *igni detur.* Quod sequitur, *Si de calice per negligentiam,* etc., exstat apud Burchardum, lib. V, cap. 47, ex decretis Pii papae, cap. 3, ubi corrupte legitur *linguabitur,* **476** sed scribendum *lingua lambatur.* In sequenti articulo, ubi τὸ *vicibus* scribitur, deest vocabulum numerum exprimens. In capite citato Burchardi deest τὸ *vicibus.* Appellatur hic Oratio Dominica *periculosa,* quia olim illam in Missa cum tanta reverentia et cautela recitabant Sacerdotes, ut grande piaculum se admisisse crederent, si inter recitandum vel leviter titubassent. Haec verba, *Si quis non poenitet,* intelliguntur de his qui, dum sani sunt, ad poenitentiam non veniunt, sed eam in infirmitate petunt. Hi autem tres articuli de poenitentia sumpti sunt ex conc. Carthagin. IV, canonibus 76, 77, 78 et 79. Haec verba, *Sed non illa, qui dimisit,* corrupta sunt, et legendum, *Sed non illi, quam dimisit,* id est, a qua separatus est. Haec verba, *Si quis nolendo parentibus occidit hominem,* ita exponenda sunt: si quis, praeter voluntatem suam, cognatorum aut propinquorum suorum servum occiderit. Nam hoc loco parentes sunt propinqui et cognati, et homo is est qui servilis est conditionis, de quo vocabulo consule Cujacium, Feud. lib. I, et Fredericum Lindenbrogium in Glossario, et in notatis ad Paulum Warnefridum, l. IV de Gestis Langobardorum, c. 3. Haec verba, *Si qua mulier suaserit alteri mulieri maritum,* mutila sunt, sed addendum est τὸ *dimittere,* vel *relinquere,* vel quid simile. Haec, *si quis Christianorum Christianum viderit ambulantem,* etc., sunt corruptissima, quae ita castiganda esse conjicio, *Si quis Christianorum Christianum viderit ambulantem, vel oberrantem, et non monstraverit ei viam, sit excommunicatus,* vel quid simile reponendum est; quemadmodum sequentibus verbis, *parentem suum vendiderit,* haec sunt praeponenda, *si quis,* ut legatur, *si quis parentem suum vendiderit.*

Haec constitutio, *Si tertium acceperit,* etc., notanda: quamvis enim bigamos, trigamos, etc., permittat Ecclesia, quia tamen haec polygamia seu nuptiarum repetitio aliquid incontinentiae in homine notat, ejusmodi homines praeter irregularitatis notam quibusdam aliis poenis olim subjacere voluit. Sanctus Basilius, epist. 1 canonica, ad Amphilochium, digamos duobus annis, trigamos quinque a fidelium societate segregavit. Constitutio Constantini Porphyrogennetae imperatoris, facta anno mundi V I C I C I V C X X I X, quadrigamos, dum in hoc statu permanserint, ab omni coetu ecclesiastico separari, et templi ingressu arceri jubet, ut refert Theodorus Balsamo ad epist. citatam. Quid sane statuisset ille imperator de illo homine qui Romae tempore sancti Hieronymi viginti uxoribus superstes fuerat, et de illa muliere quae jam duo et viginti maritos composuerat; qui tandem simul matrimonio conjuncti sunt, exspectantibus summo studio Romanis quis e duobus alterum efferret; quod cum viro contigisset, coronatus ille et palmam ferens uxoris feretrum praecessit, ut scribit sanctus Hieronymus, epist. ad Ageruchiam? Leo Philosophus imperator ecclesia ejectus est, quod quadrigamus esset, ut scribit Cedrenus.

Quod sequitur, *Si quis comas incidit,* etc., propter superstitionem paganicam statuitur. Nam pagani, dum mortuos efferebant, et sepeliebant, mercede conducebant mulieres, quae mortuum flerent, laudarent, aliosque ad hoc excitarent, sibique crines inciderent, ac genas laniarent, quae Praeficae dicebantur. Nonius Marcellus, cap. 1: *Praeficae dicebantur apud veteres, quae adhiberi solent funeri, ut flerent, et fortia facta laudarent.* Glossae veteres: *Praefica* ἡ πρὸ τῆς κλίνης ἐν τῇ ἐκφορᾷ κοπτομένη, θρήνωδος ἐπ᾽ ἐκφορὰν, id est,

quae lectum praecedens in elatione mortui laniatur, quae in elatione mortui lugubre carmen canit. Glossae veteres mss. biblioth. Corbeiensis harum meminere: *Praeficae principes planctus.* Hunc morem nobis declarat Servius, in XII Aeneidos: *Moris fuit apud veteres ut ante rogos humanus sanguis effunderetur vel captivorum, vel gladiatorum, quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas* **477** *suum effundebant.* Idque videtur in lege XII tabularum apud Ciceronem, lib. II de legibus, ubi ejusmodi insania prohibetur: *Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.* Ubi lessus est carmen funebre quod alias naenia dicitur. Ejusmodi mulieres etiam capillos scindebant, ut hic prohibetur; hoc palam est ex Lucilio XXII, apud Nonium, loco citato: *Mercede qua conductae flent alieno in funere multo, et capillos scindunt.* Tonsurae et rasura capillorum in funeribus etiam Graecis usitata fuit, luctus causa. Euripides, in Alcestide, actu 1:

. . . . ἢ τεμῶ τρίχα
Καὶ μέλανα στολμὸν πέπλον
Ἀμφιβαλώμεθ᾽ ἤδη;

Id est, num comam secem, aut pullo cultu vestium jam indui oportet? Et actu II:

Πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω
Κουρᾷ ξυρήκει, καὶ μελαμπέπλῳ στολῇ.

Id est, hujus mulieris luctus jubeo esse participes comae rasura, et pullis amiculis. Sic olim apud Aegyptios in quacunque domo canis mortuus fuerat, omnes domestici universo corpore raso magno luctu afficiebantur, ut scribit Eusebius, lib. II de Praeparatione evangelica, cap. 1. Ungulae, quarum in hoc capitis loco fit mentio, sunt instrumenta ferrea praecurva et acuta in modum unguis, lacerandae carni idonea, quibus carnifices olim in martyrum suppliciis utebantur, quae et fidiculae dicuntur, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. V Originum, cap. 27: *Ungulae dictae quod effodiant; hae et fidiculae quia eis rei in eculeo torquentur, ut fides inveniatur.* Idem patet ex Glossis Cyrilli: Ὄνυχες οἱ εἰς τὰ βασανιστήρια, *fidiculae,* id est, ungues seu ungulae, quarum est usus in torturis, seu quaestionibus. Idem facile colligitur ex Prudentii Peristephano de sancto Romano martyre:

. . . . Cum furens interserit
Asclepiades, vertat ictum carnifex
In os loquentis, inque maxillas manum Sulcosque acutos, et fidiculas transferat.

Et paulo post:

Implet jubentis dicta lictor improbus
Charaxat ambas ungulis scribentibus
Genas . . . .

Ubi vides, cum imperavit praeses genas martyris lacerari fidiculis, postea a poeta subjungi genas martyris a ministris ungulis charaxari scribentibus: ex quo liquido constat haec vocabula ejusdem esse significationis. Isidorus a fide nomen deducit; sed verbale est a praeterito *fidi,* verbi *findo.* Hujusmodi ungulae erant bisulcae, seu bifidae, id est duos mucrones habebant incurvos, ut clarum est ex eodem hymno:

. . . . Sponte nudas offerens
Costas bisulcis exsecandas ungulis.

Unde infra appellatur ungula, hiulcus mucro.

Scindunt utrumque milites teterrimi
Mucrone hiulco pensilis latus viri.

Et haec de ungulis. τὸ *Herbarius,* quod sequitur, est veneficus, **478** ob herbas maleficas et herbarum venena quibus veneficus utitur. Unde vocabulum Gallicum *enherber,* id est veneno aliquem necare. Vetus poeta:

Soubs gist le frais serpent en herbe,
Fuyez, enfants, car il enherbe.

Ante haec verba: *Si cessaverit suscipere eum,* desunt nonnulla; non enim cohaerent ista superioribus. Vocabulum *acceptor* corruptum est; lege *accipiter.* Hic poenitentia datur ob morticini et suffocati esum, qui etiam prohibetur can. 63 apostolorum, et can. 67 sextae synodi. Huc spectat illud Burchardi, cap. 5 libri XIX: *Comedisti morticina, id est animalia quae a lupis seu a canibus dilacerabantur, et sic mortua inventa sunt? si fecisti, decem dies in pane et aqua poenitere debes. Comedisti aves quas oppresserat accipiter, et non prius occidisti eas ferro aliquo? si fecisti, quinque dies in pane et aqua poeniteas.* Sequitur: *Si gallina in puteo mortua fuerit,* etc. His fere similia referuntur a Burchardo, lib. XIX, cap. 106, ex Poenitentiali Romano: *Si quis dederit alicui liquorem in quo mus, vel mustela mortua inventa sunt, si laicus est, septem dies poeniteat; si in coenobiis contigerit, trecentos Psalmos cantet. Qui postea noverit quod talem potum biberit, sexaginta Psalmos cantet.* Sequitur: *Si quis mus, aut gallina,* etc. Haud absimile est id quod refertur a Burchardo, ex eodem Poenitentiali Romano: *Qui comedit, vel bibit intinctum a familiari bestia, id est cane, vel cato, et scit, centum Psalmos cantet; si nescit, duos dies jejunet; vel si redimere voluerit, quinquaginta Psalmos cantet.* Sequitur: *Si piscis mortuus fuerit in piscina,* etc. Huic simile est illud Burchardi, lib. XIX, cap. 5: *Comedisti piscem, qui mortuus est in flumine inventus? si fecisti, tres dies in pane et aqua poeniteas.* In his verbis: *Nemo manducet carnem ejus,* τὸ *ejus* refertur ad τὸ *animalis* cum quo homo coierit. Sequentia, *Si voluerit pro anima sua dare,* etc., haec corrupta sunt, nec satis superioribus cohaerent, et sic legenda arbitror: *Si voluerit pro anima sua dare eleemosynam de his pecuniis quae fuerunt de praeda, et suam egit poenitentiam, potestatem habet.*

Huc usque Codex Corbeiensis, in quo, ut arbitror, finis hujus Poenitentialis desideratur. Haec autem breviter perstrinximus, ut aliquam lucem huic Poenitentiali afferre possemus. Nec plura de antiquorum poenitentia Christianorum scribimus, cum ante nos multi docti viri in hoc campo decurrerint, ac praesertim Gabriel Albaspinaeus, episcopus Aurelianensis, lib. II observationum; Joannes d'Artis, juris in Universitate Parisiensi antecessor et professor regius, in libro de Canonica Ecclesiae disciplina circa sacramenta, etc.; et Dionysius Petavius, societatis Jesu, in Animadversionibus in sanctum Epiphanium, ad haeresim 59, quae est Novatianorum; nec est nostrae consuetudinis omnia doctorum scripta congerere, ut faciunt hodie nonnulli immanium voluminum consarcinatores, qui librorum mole non tam musas ornant quam bibliothecas et bibliopolarum officinas onerant. Sed redeamus ad propositum.

680. *Missa pro episcopo defuncto.* Sequuntur Missae pro defunctis quarum mentio est in concilio Bracarensi, 1 can., quarum causa aliquid de exsequiis defunctorum dicemus duobus hic descriptis exsequiarum officiis, uno ex Codice ms. Rhemensi, altero ex Codice ms. Ratoldi abbatis. Sic igitur Rhemensis Codex:

«*Incipit officium pro defunctis. In primis cantatur Psalmus* In exitu Israel, *cum Antiphona, vel* Alleluia: *Deinde has Orationes cantat presbyter:*

«Piae recordationis affectu, fratres charissimi, commemorationem faciamus **479** cari nostri *ill.* quem Dominus de tentationibus saeculi assumpsit, obsecrantes misericordiam Dei nostri, ut ipsi retribuere dignetur placitam, quietam mansionem; remittat omnes lubricae temeritatis offensas; ut, concessa plenae indulgentiae venia, quidquid in hoc saeculo proprius

error attulit, totum ineffabili pietate ac benignitate sua compenset. Per Dom. *Collecta sequitur:* Diri vulneris novitate perculsi, et quodammodo cordibus sauciati, misericordiam tuam, mundi Redemptor, fidelibus vocibus imploramus, ut chari nostri animam, etc. *Collecta sequitur:* Tu nobis, Domine, auxilium praestare digneris, tu opem, tu misericordiam largiaris, Spiritum etiam famuli tui *ill.* ac chari nostri, etc. *Item alia:* Suscipe, Domine, animam servi tui revertentem ad te de Aegypti partibus, proficiscentem ad te. Emitte angelos tuos sanctos in obviam illi, et vias justitiae demonstra ei, etc. *Item Praefatio defunctorum:* Antiqui memores chirographi, fratres dilectissimi, quo primi hominis peccato, et corruptioni addicta est humana conditio, sub cujus leges ibi unusquisque formidat quod alii accidisse videat, Omnipotentis Dei misericordiam deprecemur pro spiritu chari nostri, cujus hodie depositio celebratur ut eum in aeterna requie suscipiat, et beata resurrectione repraesentet. Per. *Collecta nunc sequitur:* Deus, qui justis supplicationibus praesto es, qui pia vota dignaris intueri, da famulo tuo N., cujus diem depositionis hodie officia pia praestamus, cum sanctis atque electis tuis beati muneris portionem. *Dicuntur capitula. In memoria, et rel.; Ne tradas bestiis, et rel.; Exsultent sancti, et rel.; Pretiosa est, et rel.; Exsultabunt sancti, et rel. Item oratio antequam ad sepulcrum deferatur. Praefatio.* Deum judicem universitatis, Deum coelestium et terrestrium et infernorum Dominum deprecemur pro Spiritu chari nostri *ill.,* ut eum Deus in requiem collocare dignetur, et in parte primae resurrectionis resuscitet. Per Dominum nostrum Jesum Christum. *Collecta sequitur:* Te, Domine sancte, Pater Omnipotens, aeterne Deus, supplices deprecamur pro spiritu famuli tui illius, quem ab originibus hujus saeculi ad te arcessire praecepisti, etc. *Item nunc Praefatio:* Omnipotentis misericordiam deprecemur, cujus judicio aut nascimur aut finimur, ut spiritum fratris nostri *ill.,* quem Domini pietas de incolatu mundi hujus transire praecepit, requies aeterna suscipiat, et eum beata resurrectione praesentet, et in sinibus Abrahae, Isaac, Jacob collocare dignetur. Per Dominum nostrum. *Collecta sequitur:* Deus, qui universorum creator et conditor es, qui cum sis tuorum beatitudo sanctorum, praesta nobis petentibus, etc. *Item Oratio ad sepulcrum priusquam sepeliatur:* Oremus, fratres charissimi, pro spiritu chari nostri, *ill.,* quem Dominus de laqueo hujus saeculi liberare dignatus est, cujus corpusculum hodie sepulturae tradetur, ut eum Domini pietas inter sanctos et electos suos, id est in sinu Abrahae, et Isaac, et Jacob, collocare dignetur, et partem habeat in prima resurrectione ad quam factus est, orantibus nobis per Dominum. *Collecta ejusdem sequitur:* Opus misericordiae tuae est, Pater Omnipotens, aeterne Deus, rogare pro aliis, qui nobis non sufficimus. Suscipe, Domine, animam servi tui *ill.,* etc. *Praefatio post sepulturam:* Debitum humani corporis sepeliendi officium fidelium more complentes, Deum cui omnia vivunt fideliter deprecemur, ut hoc corpus a nobis in infirmitate septum, in virtute et ordine sanctorum resuscitet, ut ejus spiritum et fidelibus jubeat aggregari, cuique in judicio misericordiam tribuat, quemque morte redemptum, debitum [*Leg.* debito] solutum Patri reconciliatum, boni pastoris humeris reportatum, spiritu sancto protectum, in comitatu aeterni regis perenni gaudio et sanctorum consortio perfrui concedat. Per Dominum. Omnipotens aeterne Deus, qui humano corpori a te ipso animam inspirare dignatus es, etc. Redemptor animarum Deus, aeternitatem concede functis, etc. Commendamus tibi, Domine, animam fratris nostri *ill.,* etc. **480** Migrantium in nomine tuo de hac instabili et tam incerta sempiternam illam vitam ac laetitiam coelestibus praesta salvam. Per Dominum nostrum.»

Hactenus officium sepulturae ex Codice Rhemensi. In quod haec paucula notanda sunt, et in primis haec verba *vel alleluia,* ex quibus constat olim hanc laetitiae vocem in defunctorum officium non fuisse praetermissam, ob laetitiam quae toti Ecclesiae ex morte Justorum

obvenit, ut videre est apud sanctum Hieronymum, in epitaphio Fabiolae: *Et jam fama volans tanti praenuntia luctus, totius urbis populum ad exsequias congregabat: sonabant Psalmi, et aurata tecta templorum in sublime quatiebat alleluia.* Haec laetitiae vox a Graecis canitur in liturgia εἰς κοιμηθέντας, id est, de his qui dormierunt, finita Epistolae lectione. Post haec verba, *Cantat presbyter,* videtur deesse τὸ *Praefatio,* quia non est haec Oratio, sed Orationis denuntiatio, quemadmodum infra scriptum est: *Item Praefatio defunctorum,* siquidem est denuntiatio seu invitatio presbyteri per quam invitat populum ad orandum, quemadmodum supra notavimus ad feriam quartam majoris hebdomades.

Itaque in sacris hoc nomen Praefatio bifariam usurpari notandum est, primo pro illa Praefatione, seu gratiarum actione, et dispositione ad consecrationem, quae Canoni Missae praemitti solet; secundo pro illa denuntiatione, seu invitatione ad orandum a presbytero pronuntiata, quae Collectae seu Orationi praeponi solet, ut in hoc defunctorum officio facile est animadvertere. Postea sequuntur capitella qui sunt versiculi quidam, ut ex ipsomet officio constat. Idem patet ex concilio Agathensi, can. 33: *Et in conclusione matutinarum vel vespertinarum Missarum, post hymnos capitella de Psalmis dicantur, et plebs, collecta Oratione, ad vesperam, ab episcopo cum Benedictione dimittatur.* Sumitur etiam pro Collecta seu Oratione. Gregorius Turonensis, lib. I, de Miraculis sancti Martini, cap. 5: *Nam noveritis fratrem meum Martinum sacerdotem egressum fuisse de corpore, me autem ejus funeri obsequium praebuisse, peractoque ex more servitio, capitellum vobis excitantibus non explevi.* Teridius, in regula monachorum, n. 21: *Perfectis Missis, dicite Matutinos directaneo.* Exaltabo te, Deus meus et Rex. *Deinde* Confitemini. *Inde* Cantemus Domino. Lauda, anima mea, Dominum. *Benedictionem* (leg. *Benedictiones*) Laudate Dominum de coelis. Te Deum laudamus. Gloria in excelsis. *Et capitello* (lege *capitellum) omni Dominica sic dicatur.* Post haec verba, *Priusquam sepeliatur,* videtur desiderari τὸ *Praefatio.* Nam haec quae sequitur, Oratio non est, sed Praefatio.

His ita elucidatis exscribendum est officium sepulturae ex Cod. ms. Ratoldi abbatis in hunc modum: «*Incipiunt Orationes in agenda mortuorum. Cum anima in agone sui exitus dissolutione corporis visa fuerit laborare, convenire studebunt fratres, vel caeteri quique fideles; et canendi sunt septem poenitentiae Psalmi, id est duo* Domine, ne in furore tuo, *et duo,* Domine, exaudi. Beati quorum, *et* De profundis, *et* Miserere mei, Deus. *Atque agenda est litania, prout permiserit ratio temporis, et secundum quod in causa egressuri perspici poterit, vel aestimari. Finitis autem sanctorum nominibus, mox incipiatur ab omnibus responsus* Subvenite, sancti Dei. *Quo finito, dicat sacerdos hanc Orationem sive commendationem pro eo: Oratio.* Tibi, Domine, commendamus animam famuli tui *ill.,* ut defunctus saeculo tibi vivat, etc. *Alia.* Misericordiam tuam, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, pietatis affectu rogare pro aliis cogimur, etc. *Si autem quidem supervixerit, canantur alii Psalmi, vel agatur litania, usquequo anima corpore corruptionis absolvatur: In cujus egressu dicatur Antiphona:* Suscipiat te Christus, qui vocavit te, et in sinum Abrahae angeli deducant te. *Psal.* In exitu Israel. *Sequitur Oratio:* Omnipotens sempiterne Deus, qui humano corpori **481** animam ad similitudinem tuam inspirare dignatus es, etc. *Item Antiphona* Chorus Angelorum te suscipiat, et in sinu Abrahae te collocet, ut cum Lazaro quondam paupere aeternam habeas requiem. *Psalm.* Dilexi quoniam, *usque* Ad Dominum cum tribularer. *Sequitur Oratio:* Diri vulneris novitate perculsi, et quodammodo cordibus sauciati, etc. *Tunc rogat pro eo sacerdos orare:* Et ne nos inducas in tentationem. Requiem aeternam. Anima ejus in bonis demorabitur. Et non intres in judicium. A porta

inferi. Partem beatae resurrectionis obtineat, vitamque aeternam habere mereatur in coelis, per te Christe Jesu, qui vivis et regnas Deus per omnia saecula saeculorum. *Alia:* Deus, cui soli competit medicinam praestare post mortem, etc. *Tunc lavatur corpus defuncti. Oratio post lavationem corporis antequam de domo efferatur:* Oratio. Suscipe, Domine, animam servi tui N., quam de ergastulo hujus saeculi vocare dignatus es, etc. *Alia:* Suscipe, Domine, animam servi tui N., ad te revertentem; vestem coelestem indue eam, et lava eam sancto fonte vitae aeternae, etc. *Tunc cum Responso* Subvenite, Sancti Dei, *et aliis Responsis defunctorum deportatur; et cum appropinquatum fuerit Ecclesiae, canitur Psalmus* Miserere mei, Deus, *cum Antiphona* Requiem aeternam. *In ecclesia autem requiescet corpus defuncti, quoadusque pro ejus anima Missa canatur, et offeratur ab omnibus quibus fuerit visum. Incipiunt Missae. Oratio.* Quaesumus, Domine, pro tua pietate miserere animae famuli tui *ill.,* et a contagiis mortalitatis exutam, etc. *Lectio Epistolae beati Pauli apostoli ad Thessalonicenses.* Fratres, Nolumus autem vos ignorare de dormientibus, etc. *Sequitur secundum Joannem.* In illo tempore dixit Martha ad Jesum: Domine, si fuisses hic, etc. *Super oblata.* Animam famuli tui *ill.,* Domine, ab omnibus vitiis et peccatis conditionis humanae haec absolvat oblatio, quae totius mundi tulit immolata peccatum. Per Dominum. *Praefatio.* Aeterne Deus: Quoniam quamvis humano generi mortis illata conditio pectora humana mentesque contristet, et tamen clementiae tuae dono spe futurae immortalitatis erigimur, ac memores salutis aeternae non timemus lucis hujus sustinere jacturam. Quoniam beneficio gratiae tuae fidelibus vita non tollitur, sed mutatur; atque animae corporeo ergastulo liberatae horrent mortalia, dum immortalia consequuntur. Unde quaesumus ut famulus tuus *ill.* beatorum tabernaculis constitutus evasisse se carnales glorietur angustias, diemque judicii cum fiducia voto glorificationis exspectet. *Infra Actionem.* Hanc igitur oblationem quam tibi pro anima famuli tui *ill.* offerimus, quem hodie carnali corruptione liberasti, quaesumus, Domine, placatus accipias; et quidquid humanae conditionis obreptione contraxit expedias, ut, tuis purificata remediis, ad gaudium sempiternum perveniat. Per Dominum nostrum Jesum Christum. *Ad Complendum.* Prosit, Domine, quaesumus, animae famuli tui *ill. Post celebrationem denique Missae stat sacerdos juxta feretrum et dicit hanc Orationem:* Non intres in judicium cum servo tuo, Domine, *ill.,* quoniam nullus apud te justificabitur homo, nisi per te omnium peccatorum tribuatur remissio, etc. *Sequitur Responsorium:* Subvenite, sancti Dei. *Versus* Chorus angelorum eam suscipiat, et in sinu Abrahae eam collocet. *Et ter* Kyrie eleison. *Item Oratio* Deus, cui omnia vivunt, et cui non pereunt moriendo corpora nostra, sed mutantur in melius, etc. *Sequitur Responsorium* Antequam nascerer, novisti me. *Versus* Commissa mea pavesco. *Et ter* Kyrie eleison. *Item Oratio* Fac, quaesumus, Domine, hanc cum servo tuo defuncto *ill.* misericordiam, etc. *Tunc rogat pro eo orare sacerdos:* Et ne nos inducas. Requiem aeternam. A porta inferi. *Oratio* Inclina, Domine, aurem tuam ad preces nostras, quibus misericordiam tuam supplices **482** deprecamur, etc. *Et sic levatur de ecclesia cum Antiphona* Aperite illi portas justitiae, *et Psalmo* CXVII, *id est,* Confitemini Domino quoniam bonus. *Et deportatur usque ad sepulcrum. Oratio ante sepulcrum.* Piae recordationis affectu, fratres charissimi, commemorationem faciamus chari nostri *ill.,* quem Dominus de tentationibus hujus saeculi assumpsit, etc. *Sequitur Antiphona* Ingrediar in locum tabernaculi. *Psalm.* Quemadmodum desiderat. *Oratio* Obsecramus misericordiam tuam, omnipotens aeterne Deus, qui hominem ad imaginem tuam creare dignatus es, etc. *Sequitur Antiphona* Haec requies mea in saeculum saeculi. *Psalm.* Memento, Domine, David. *Oratio* Deus apud quem mortuorum spiritus vivunt, et in quo electorum animae, deposito carnis onere, plena felicitate laetantur, etc. *Sequitur Antiphona* De terra plasmasti

me. *Psalm.* Domine, probasti me. *Et ponitur in sepulcro corpus defuncti. Orationes post sepultum corpus.* Oremus, fratres charissimi, pro spiritu chari nostri *ill.,* etc. *Alia.* Deus, qui justis supplicationibus semper praesto es, qui pia vota dignaris intueri, etc. *Item alia oratio.* Deus vitae dator, et humanorum corporum reparator, qui te a peccatoribus exorari voluisti, etc. *Item alia.* Deus, qui humanarum animarum aeternus amator es, etc. *Alia.* Deus, qui justis supplicationibus semper praesto es, etc., *ut supra sed superiore diffusior est. Item alia.* Temeritatis quidem est, Domine, ut homo hominem, mortalis mortalem, cinis cinerem tibi Domino Deo nostro audeat commendare, etc. *Alia.* Debitum humani corporis sepeliendi officium fidelium more complentes, Deum, cui omnia vivunt, suppliciter deprecemur, etc. *Tunc rogat pro eo orare sacerdos, et dicit capitula sicut superius:* Et partem beatae resurrectionis obtineat, vitamque aeternam habere mereatur in coelis, per te, Christe Jesu, qui cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti vivis et regnas Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen. *Psalm.* Miserere mei, Deus, secundum magnam. Requiem aeternam. *Sequitur Oratio:* Absolve, Domine, animam famuli tui *ill.* ab omni vinculo delictorum, ut in resurrectionis gloria inter sanctos tuos resuscitatus respiret. Per Dominum nostrum, etc. Amen. Requiescat in pace. Amen.»

Hactenus officium exsequiarum ex Codice Ratoldi; in quo primo notandum est agendam sumi pro officio divino. Sanctus Benedictus, cap. 13 regulae: *Plane agenda matutina vel vespertina non transeat aliquando,* etc.

Secundo commendationem esse Orationem pro mortuis. Meminit concilium Milevitanum II, can. 12: *Sive Praefationes, sive commendationes, sive manuum impositiones ab omnibus celebrentur.* Et concilium Toletanum IV, can. 12: *Componuntur Missae, sive preces vel Orationes, sive commendationes.* Est etiam officium pro defunctis. Concilium Carthagin. III, can. 29: *Nam si aliquorum pomeridiano tempore defunctorum, sive episcoporum, seu clericorum, sive caeterorum commendatio facienda est, solis Orationibus fiat, si illi qui faciunt jam pransi inveniantur.*

Tertio notanda est lotio corporis defuncti juxta antiquam Christianorum consuetudinem, qui defunctis omnia pietatis officia exhibere solent, praesertim ob spem futurae resurrectionis, quae ab apostolis ad nos manavit, ut videre est Act. IX, de Tabitha Joppensi mortua, quae sancti Petri ministerio revixit: *Quam cum lavissent, posuerunt eam in coenaculo.* Hujus lotionis mentio est apud Eusebium, lib. VII Hist. eccl., cap. 17, ex Dionysio Alexandrino: *Quin etiam sanctorum corpora, manibus erectis supinisque excipere, gremio suo reponere, occludere oculos, ora obturare, illis adhaerescere, complecti,* λουτροῖς καὶ περιστολαῖς κατακοσμοῦντες, id est, *lavare et vestibus induere non gravati sunt.* Apud Gregorium Turonensem, cap. 3 lib. de Vita Patrum, de sancto Gallo Arvernae episcopo: *Exinde ablutus* **483** *atque vestitus in ecclesiam defertur.* Et multis aliis locis. Nihil agitur hic de mortui corporis unctione, quae tamen apud multos olim usitata fuit, ut clarum est ex Prudentio in Cathemerino hymno de exsequiis defunctorum:

Aspersaque myrrha Sabaeo
Corpus medicamine servat,

Corippo, lib. III in laudem Justini minoris:

Centum aliae species, unguentaque mira feruntur,
Tempus in aeternum sacrum servantia corpus.

Quod sane etiam in primordiis nascentis Ecclesiae factitatum fuisse constat ex Tertulliano,

in Apologetico: *Thura plane non emimus. Si Arabiae queruntur, scient Sabaei pluris et charioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis.*

Fuit alia defunctorum unctio, sed inter ipsas exsequias cum, divinis hymnis decantatis, μετὰ τὸν ἀσπασμὸν ἐπιχέει τῷ κεκοιμημένῳ τὸ ἔλαιον ὁ ἱεράρχης, id est, post salutationem defuncto oleum infundit pontifex, inquit Dionysius cap. 7 Hierar. eccl. Quae quidem unctio non ad cadaveris conservationem in usu erat, sed ad declarandum eum qui defunctus est jam sacris certaminibus esse functum, quemadmodum ante baptismum oleo fuerat unctus in signum subeundorum ejusmodi certaminum, ut scribit idem Dionysius. Exstiterunt olim quidam haeretici, quos Theodoretus, in libro I de haeretic. Fabul., haeresi 15, Ascodrytas vocat, qui defunctos suos ungebant, sed vana quadam superstitione ducti, quam notat sanctus Irenaeus, lib. I adversus haereses, cap. 18: *Alii sunt qui mortuos redimunt, in fine defunctionis mittentes eorum capitibus oleum et aquam, sive supradictum unguentum* (opobalsamum) *cum aqua, et cum supradictis invocationibus, ut incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestalibus fiant, ut superascendat super invisibilia interior ipsorum homo, quasi corpus quidem ipsorum in creatura mundi relinquatur, anima vero projiciatur Demiurgo.* Unctos vestibus induebant, ut constat ex Joanne Moscho, cap. 78 Limonarii, de quadam puella, quae ἐτάφη μετὰ πολλῶν τῶν ἱματίων, id est, sepulta est cum multis vestibus; illaeque pretiosae erant, pro qualitate personae, videlicet. Sanctus Hieronymus, in fine Vitae sancti Pauli: *Cur et mortuos vestros auratis obvolvitis vestibus? cur ambitio inter luctus lacrymasque non cessat? an cadavera divitum nisi in serico putrescere nesciunt?* Sanctus Augustinus, lib. IX Confess., cap. 13. *Namque illa, imminente die resolutionis suae, non cogitavit corpus suum sumptuose contegi.* Gregorius Turonensis, lib. VIII Hist., cap. 21: *In basilica urbis Metensis sepulta est cum grandibus ornamentis et multo auro.* Constantini magni corpus purpurea imperialique veste et diademate ornatum et in aurea capsa inclusum sepultum est, ut scribit Eusebius, lib. IV de Vita Constantini, cap. 66. Quali veste ornatus imperator Justinianus sepultus fuerit, sic describit Corippus, lib. I in laudem Justini minoris:

Et tulit intextam pretioso murice vestem,
Justinianorum series ubi tota laborum
Necto auro insignita fuit, gemmisque corusca.
Illic barbaricas flexa cervice phalanges,
Occisos reges subjectasque ordine gentes
Pictor, acu tenui, multa formaverat arte.
Fecerat et fulvum distare coloribus aurum,
Omnis ut aspiciens ceu corpora vera putaret
Effigies auro, sanguis depingitur ostro.
Ipsum autem in media victorem pinxerat aula Effera Vandalici calcantem colla tyranni,
Plaudentem Libyam fruges laurumque ferentem.
484 Addidit antiquam tendentem brachia Romam,
Exerto et nudam gestantem pectore mammam
Altricem imperii libertatisque parentem.
Haec ideo fieri vivax Sapientia jussit,
Ornatum ut propriis funus regale triumphis
Augustum in tumulum fatalis duceret hora.

Non dispare sepultus est ornatu Carolus Magnus, ut scripsit quidam monachus Engolismensis in ejus Vita: *Corpus ejus aromatizatum est, et in sede aurea positum est in curvatura sepulcri,*

ense aureo accinctus, Evangelium aureum tenens in manibus, reclinatis humeris in cathedra, et capite honeste erecto ligato aurea catena ad diadema et in diademate lignum sanctae crucis positum est. Et repleverunt sepulcrum ejus aromatibus, pigmentis, balsamo et musco, et thesauris multis in auro. Vestitum est corpus ejus vestimentis imperialibus, et sudario sub diademate facies ejus operta est. Cilicium ad carnem ejus positum est, quod secreto semper induebatur; et super vestimentis imperialibus pera peregrinalis aurea posita est, quam Romam portare solitus erat. Sceptrum aureum et scutum aureum, quod Leo Papa consecraverat, ante eum posita sunt dependentia. Et clausum et sigillatum est sepulcrum ejus. Sanctus Gregorius Nyssenus, in epist. ad Melitinensem episcopum, de sepulcrorum violatoribus agens, sepultorum meminit ornamenti. Unde olim tot leges in sepulcrorum violatores. Non tamen hic mos ita fuit Ecclesiae universalis, quin alicubi defunctorum corpora linteo candido involverentur; quod innuit Prudentius hymno supra citato:

Candore nitentia claro
Tendere lintea mos est.

Episcopi defuncti vestibus induebantur sacerdotalibus seu Pontificalibus. Beda, apud Amalarium, capite mox citando, agens de sepultura sancti Cutberti Lindisfarnensium antistitis: *Vestimento sacerdotali indutus.* Flodoardus, lib. IV Hist. eccl. Rhem., cap. 48, agens de inventione sancti Merolilani Scoti: *Conspiciensque videt corpus integrum sacerdotalibus infulis redimitum.* Credibile est enim hunc sanctum virum episcopum fuisse, quia peregrini Scoti illi clerici, ut plurimum, erant episcopi, regionarii videlicet, sine titulo consecrati. Idem legitur de sancto Birino episcopo Dorcestrensi, apud Surium, tertio Decembris: *Inventus est quoque annulus, item crux plumbea, calix parvus, particulae vestimentorum ejus,* quae sane pontificalia sunt, ut ex circumstantiis clarum est; et de sancto Gebhardo episcopo Constantiensi, lib. I Vitae illius, cap. 22: *Cum ergo lotus, et sacerdotalibus, ut moris est, vestibus indutus, et feretro impositus ad ecclesiam fuisset deportatus.* **(Apud Henr. Can., tit. 6, ant. lect.)** Hinc capiendus est sanctus Gregorius Turonensis, cap. 3 libri de Vita Patrum, de sancto Gallo Arvernae episcopo: *Exinde ablutus et vestitus in ecclesiam defertur.* Et cap. 4, de sancto Gregorio Lingonum episcopo: *Sed nec de ipso vestimento, quod cum eo positum fuit, aliquid ostensum est diminutum.* Sed et aliquando usitatum fuit ut sacrum Christi corpus, quod Eucharistiam seu oblatam vocant, super episcopi defuncti pectus in sepulcro collocaretur, ut docet Amalarius Fortunatus, lib. IV de Offic. eccl., cap. 42, ex Beda: *Aperte Dominus Beda declarat in exsequiis sancti Cutberti quomodo vestiri oporteat episcopum defunctum. Ita enim scribit de ejus exsequiis. Postquam ergo sanctae memoriae Cutbertus episcopus, peracta communione, elevatis oculis ac manibus ad Deum, commendans ei animam suam et emittens spiritum, sedensque sine gemitu obiit in via Patrum, a navigantibus ad insulam nostram delatus, toto corpore levato, capite sudario circumdato, oblata super sanctum pectus posita, vestimento sacerdotali indutus, in obviam Christi calceamentis suis praeparatus, in sindone cerata involutus animam habens cum Christo gaudentem.* Subjungit Amalarius **485** haud dubie hunc esse morem Ecclesiae Romanae, quod Angli ab illa per sanctum Augustinum sancti Gregorii discipulum fidem acceperint; qui tamen locus cum apud Bedam non reperiatur, nec libro IV Hist. Anglorum, in quo fuse de sancto Cutberto scribit, neque in Vita sancti Cutberti ab eo scripta, existimo aliquid in Excusis Bedae exemplariis deesse, quia non arbitror adeo vecordem fuisse Amalarium, qui mendaciter ea finxerit. Id etiam videtur in Vita sancti Basilii, quae nomine sancti Amphilochii circumfertur: *Et dividens panem in tres portiones, unam quidem suscepit cum timore multo, aliam vero servavit ad consepeliendum sibi, tertiam vero super columbam argenteam suspendit super altare* . Neque hoc vetitum fuit in concilio

Carthag. III, can. 6: *Item placuit ut corporibus defunctorum Eucharistia non detur; dictum est enim a Domino: Accipite et edite; cadavera autem nec accipere possunt, nec edere.* Neque a concilio antissiodorensi, can. 12: *Non licet mortuis nec Eucharistiam, nec osculum tradi.* Nam haec concilia agunt in eos qui Eucharistiam in os defunctorum gratia communionis inferebant. Unde concilium Carthaginense recte subjungit: *Dictum est enim a Domino: Accipite et edite,* etc.; et Antissiodorense, *nec osculum tradi,* quia sumpturi Eucharistiam se mutuo osculabantur. Cum igitur loci ex Beda et Amphilochio citati nullo modo spectent ad mortui communionem, sed ad collocationem Eucharistiae super illius pectus, nihil exstat in illis quod citatis conciliis adversetur. Unde S. P. N. Benedictus, sacrorum canonum haud ignarus, ut quem bis evomuerat terra puerum monachum repentina morte raptum in aedibus parentum, quos sine abbatis Benedictione convenerat, reciperet, ejus parentibus *manu sua protinus communionem corporis Dominici dedit, dicens: Ite, et hoc dominicum corpus super pectus ejus cum magna reverentia ponite, et sic sepulturae eum tradite;* quod cum factum esset, terra puerum non amplius evomuit, ut scribit sanctus Gregorius, lib. II Dial., cap. 24.

Secundo in hoc officio Ratoldi abbatis sequitur elatio cadaveris cum cantu, quam etiam videmus apud Corippum, lib. III, in laudem Justini minoris:

. . . . Nil plura moratus
Augustus nutu tolli sublime feretrum
Imperat, et tota populus processit ab aula.
Omnis in exsequias sexus convenit et aetas.
Quis numerare potest tantae miracula pompae,
Hinc levitarum venerabilis ordo canentum,
Virgineus tonat inde chorus, vox aethera pulsat.

Tertio super ipsum corpus in ecclesiam delatum, antequam terrae mandetur, celebratur sacrum Missae sacrificium juxta antiquum morem, qui patet ex sancto Augustino lib IX. Confess., cap. 12: *Cum corpus elatum est, imus et redimus sine lacrymis; nam neque in eis precibus quas fudimus, cum offerretur pro ea sacrificium pretii nostri, juxta sepulcrum posito cadavere, priusquam deponeretur, sicut illic fieri solet;* concilio Valentino Hispaniae cap. 4: *Post oblatum in ejus commendationem sacrificium Deo, mox sepulturae tradat diligentissime;* sancto Gregorio Turonensi, in Vitis Patrum, de sancto Lupicino: *Celebratis missis, cum summo honore gaudioque sepultus est;* et multis aliis, quorum testimonia producere taediosum esset.

Quarto nota cani *Kyrie eleison,* juxta usum veterem, prout praecipitur in quodam concilio Arelatensi, apud Severinum Binium post concilium III Arelatense. Postquam enim concilium prohibuit in exsequiis defunctorum carmina diabolica et profana, subjungit: *Si quis autem cantare desiderat, Kyrie eleison cantet.*

Quinto notanda sunt haec verba, *Et sic levatur de ecclesia,* cadaver scilicet, quod deportandum erat extra ecclesiam; **486** ex quo apparet olim omnibus non fuisse licitum in ecclesiis seu basilicis sepulturam consequi. Id plane vetat concilium Nannetense, can. 6: *Prohibendum etiam, secundum majorum instituta, ut in ecclesia nullatenus sepeliantur, sed in atrio aut in porticu, aut extra ecclesiam. Infra ecclesiam vero aut prope altare, ubi corpus Domini et sanguis conficitur, nullatenus habeat licentiam sepeliendi.* 13, quaest. 2, cap. *Praecipiendum,* idem decretum profertur ex concilio Vasensi: *Nulli in ecclesiis*

sepeliantur, sed in atrio, aut in porticu, aut in exedris ecclesiae. Sed hoc decretum desideratur in duobus conciliis Vasensibus. Exstat in concilio Bracarensi I, cap. 36: *Item placuit ut corpora defunctorum nullo modo intra basilicam sanctorum sepeliantur; sed si necesse est, deforis circa murum basilicae usque adeo non abhorret.* Concilium Moguntinum, sub Carolo Magno celebratum, can. 52, excipit quasdam personas: *Nullus mortuus infra ecclesiam sepeliatur, nisi episcopi, abbates, aut digni presbyteri, vel fideles laici, qui per vitae meritum talem vivendo suis corporibus locum acquisierint.* Haec posteriora verba, *Qui per vitae meritum,* etc., non exstant in tomo II Conciliorum Galliae. Verum ante concilium I Bracarense liberum fuit Christianis infra septa Ecclesiarum sepeliri. Id clarum est ex quaestione illa sancti Paulini, qui interpellavit sanctum Augustinum, *Utrum prosit alicui, post mortem, quod corpus ejus apud sancti alicujus memoriam sepeliatur;* cui sanctus Augustinus respondens, egregium illum de Cura pro mortuis agenda librum composuit. De his plura vide lib. I, p. 3, cap. 14, reverentissimi ac doctissimi viri Henrici Spondani, Apamiarum episcopi, de Coemeteriis sacris.

Sexto notandum est hic ad finem cujusque Psalmi qui ante sepulcrum canitur Orationem seu Collectam interponi; quod fit ex prisca consuetudine, quam videre est apud Cassianum, lib. II de nocturnis Orationibus, cap. 7. *Apud illos* (monachos Aegypti) *non item; sed antequam flectant genua, paulisper orant, et stantes supplicatione majorem temporis partem expendunt. Itaque puncto brevissimo procidentes humi, velut adorantes tantum divinam clementiam, summa velocitate consurgunt. Et rursus erecti, expansis manibus, eodem modo, quo prius stantes oraverant suis precibus instantius immorantur.* Et paulo post: *Cum autem is qui Orationem collecturus est e terra surrexerit, omnes pariter eriguntur.* Ibi enim agitur de Orationibus quae in ipsis Psalmorum interstitiis dicuntur.

In eodem Codice Ratoldi abbatis, in Missa pro sacerdote vel abbate, post Evangelium haec Oratio notanda venit: *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero pro anima famuli tui* ill., *ut requiem aeternam dones ei inter sanctos et electos tuos, ut in illorum consortio vita fruatur aeterna. Per.* Quam sequitur Oratio super oblata.

In eodem Codice post supra memoratam Missam sequitur: MISSA PRO VIVIS VEL DEFUNCTIS SANCTI AUGUSTINI (ubi τὸ *vel* sumitur copulative). *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum dominaris simul et mortuorum, omniumque misereris, quos tuos fide et opere futuros esse praenoscis, te suppliciter exoro, ut pro quibus effundere preces decrevi,* etc., ut in Missali Romano, in Quadragesima. SECRETA: *Deus cui soli cognitus est numerus electorum in superna felicitate locandus, tribue, quaeso, ut universorum, quos in oratione commendatos suscepi, vel omnium fidelium nomina beatae praedestinationis liber ascripta retineat.* POST COMMUNIONEM: *Purificent nos, quaesumus, omnipotens et misericors Deus, sacramenta quae sumpsimus,* etc., ut in Missali Romano ibidem.

681. *Item post lectionem.* Nominum fidelium defunctorum videlicet.

682. *Sive tertii, septimi,* etc. Consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 7, § 11.

487 683. *Incipit ordo,* etc. Jam dispositis quae ad Missas et ad alia quaedam spectant, agitur de ordinibus ecclesiasticis.

684. *Ad sacros ordines benedicendos.* Ita in Excusis. In Codice Rhemensi legitur, *Pro sacris ordinibus benedicendis.* Ubi nota omnes ordines tam majores quam minores, appellari sacros, quia per illos clerici ad summam illam latriam, quae divinae Majestati per Missae sacrificium exhibetur, ordinantur et consecrantur, alii ut Missam ipsam faciant, alii ut ministrent, aut quoquo modo inserviant. Diuturnus tamen usus obtinuit, ut alii sacri ordines, alii non sacri appellentur; alii majores, alii minores.

685. *Majores gradus ante Evangelium,* etc. Ita in Excusis. Hodie contrarius est usus, quia minores priori loco dantur, secundo majores; quemadmodum etiam in Codice Ratoldi abbatis, cujus seriem hic apponam. In Sabbato duodecim lectionum primi mensis, id est Martii, dicta Oratione *Populum tuum, quaesumus, Domine propitius respice,* etc., ordinantur ostiarii. Deinde, perfecta Deuteronomii lectione, cantato Responsorio, et dicta Oratione *Deus, qui nos in tantis periculis constitutos,* etc., fit lectorum ordinatio. Tum demum, perlecta lectione Deuteronomii, cantato Responsorio, et dicta Oratione *Protector noster aspice, Deus,* etc., ordinantur exorcistae. Post lectionem Machabaeorum et dictam Orationem, ordinantur acolythi. Lectionem libri Sapientiae, Responsorium, et Collectam *Preces populi tui, quaesumus, clementer exaudi,* etc., excipit subdiaconorum ordinatio. Lectione item et Responsorio finitis, et dicta Oratione *Quaesumus omnipotens Deus, vota humilium respice,* etc., ordinantur Diaconi. Post ordinationem diaconi interseritur Missa in ordinatione diaconi, quae tamen, ut arbitror, tunc non dicebatur. Tandem Collectam *Deus, qui tribus pueris mitigasti flammas ignium,* etc., sequitur ordinatio presbyterorum; qua perfecta, legitur epistola, et sic deinceps Missa absolvitur. Haec Ratoldi Codex. In Codicibus Rhemensi et Rodradi minime exploratum est quis ordo teneatur, quia in illis ordinum ratio extra Missarum solemnia describitur.

686. *Minores quidem Dominicis diebus.* Ita in Excusis: Sed haec jampridem antiquata sunt.

687. *Majores vero in Sabbatis duodecim lectionum.* Nempe in exordio noctis Sabbati, quae in prima Sabbati lucescit, id est incipit, ita ut olim ineunte vespere Sabbati, quo juxta veterem Ecclesiae consuetudinem dies Dominicus incipit, sacerdotales et levitici ordines celebrarentur et susciperentur. Ita statuit ex antiquo more sanctus Leo papa I, epist. 81, ad Dioscorum episcopum Alexandrinum: *Quod ergo a Patribus nostris propensiore cura novimus observatum, a vobis quoque volumus custodiri, ut non passim diebus omnibus sacerdotalis vel levitica ordinatio celebretur; sed post diem Sabbati, ejus noctis quae in prima Sabbati lucescit exordia deligantur, hoc est sub lege divini officii substituantur, in quibus his qui consecrandi sunt jejunis, et a jejunantibus, sacra Benedictio conferatur.* Et Epist. 89: *Nec sibi constare status sui noverit firmitatem, qui non die Sabbati vespere, quod lucescit in primam Sabbati, vel ipso Dominico die fuerit ordinatus. Solum enim majores nostri resurrectionis dominicae diem honore dignum judicavere, ut sacerdotes qui sumuntur, hoc die potissimum tribuantur.* Ubi primo nota, cum dicitur, *vel ipso Dominico die,* ita capiendum est, ut fiat haec ordinatio Dominico die, si Sabbati fuerit jejunium continuatum, ut scripsit epist. 81. *Quod ejusdem observantiae erit, si mane ipso Dominico die continuato Sabbati jejunio celebretur.*

488 Quod etiam manifestum est ex concilio Claromontano sub Urbano II, pont. max., apud Ordericum Vitalem, lib. IX Hist. eccl.: *Ordines omni tempore in vespera Sabbati, aut perseverante jejunio, Dominica celebrentur.* Et ex concilio Rothomagensi, sub metropolita

Joanne, anno Domini 1072, ex doctrina ejusdem sancti Leonis papae, can. 7: *Hoc etiam statutum est, ne in dandis sacris Ordinibus apostolicae auctoritatis violatores inveniamur. Legitur enim in decretis Leonis papae, quod non passim diebus omnibus sacri ordines celebrentur,* etc., *quod ejusdem observantiae erit si mane ipso Dominico die continuato Sabbati jejunio celebretur,* etc., ut apud Ordericum Vitalem, lib. IV Hist. eccl. Secundo notandum apud sanctum Leonem per diem resurrectionis non praecise diem Paschae intelligi, sed diem Dominicum qui in memoriam resurrectionis Christi celebratur. Unde epist. 81 statim subjungit: *A quo tempore praecedentis noctis initia non recedunt, quam ad diem Resurrectionis, sicut etiam in Pascha Domini declaratur, pertinere non dubium est.* Unde etiam infra in eadem epistola postquam dixit: *Nunquam Benedictiones, nisi in die resurrectionis Dominicae tribuantur,* scribit: *In hac denique promissus a Domino apostolis Spiritus sanctus advenit, ut coelesti quadam regula insinuatum et traditum noverimus, in illa die celebranda nobis esse mysteria sacerdotalium Benedictionum, in quo collata sunt omnia dona gratiarum.* Nam ibi recenset diei Dominicae praerogativas, quod Christus illa die resurrexerit, quod sit prima dierum, in qua coelum et terra creata sunt, et quod eadem illa die Spiritus sanctus in apostolos missus fuerit, ratione quarum in illa die ordines sacri celebrari debeant. Et hi loci debent intelligi de Dominicis quatuor temporum, sive ordines celebrentur vespere Sabbati, sive Dominica mane, continuato jejunio, ut notavimus. Quod etiam statuit Gelasius papa, epist. ad episcopos Lucaniae: *Ordinationes autem presbyterorum et diaconorum, nisi certis temporibus et diebus exercere non debent, id est, quarti mensis jejunio, septimi et decimi, sed et etiam quadragesimalis initii, et mediana Quadragesimae die. Sabbati jejunio circa vesperam noverint celebrandas.* Hodiernus tamen usus, quo ordines tam majores quam minores, simul in Sabbatis duodecim lectionum, id est IV temporum conferuntur, antiquus est. Nam Chrodegangus, qui floruit temporibus Caroli Majoris Pipini [*Forte* et Pipini] regis, episcopus Metensis, ita facere solebat, ut scribit Paulus Diaconus, in libro de episcopis Metensibus: *Hic consecravit episcopos quamplurimos per diversas civitates, presbyteros nihilominus ac diaconos, caeterosque ecclesiasticos ordines, sicut moris est Romanae Ecclesiae in diebus Sabbatorum quaternis temporibus anni.*

688. *Ostiarius.* Ostiariorum mentio exstat in epistola sancti Cypriani 34, et in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos, in epist. Cornelii papae ad Fabium episcopum Antiochenum, apud Eusebium, lib. VI Hist., cap. 35, in quibus πυλωροὶ appellantur; in concilio Laodiceno can. 34, et apud sanctum Epiphanium, in expositione fidei catholicae, a quibus θυρωροὶ dicuntur. De ostiariorum ordinatione agitur in concilio Carthag. IV, infra citando.

689. *Postquam ab Archidiacono instructus fuerit,* etc. Ita in Excusis et in Codicibus mss. Rhemensi, et Rodradi, ita in concilio Carthagin. IV, can. 9. In Codice Ratoldi, et in Ordine Romano haec plurali numero efferuntur. In Pontificali Rom. sic habetur: *Deinde pontifex accipit et tradit omnibus claves ecclesiae, quas successive manu dextra singuli tangant, pontifice dicente: sic agite,* etc.

690. *Tradat ei Episcopus claves ecclesiae.* In aliis Codicibus nostris mss. additur *de altari,* ut in concilio Carthag. IV, ubi legitur *de altario.*

691. *Et tradat ei Diaconus.* Ita **489** in Editis et in Codicibus Rhemensi et Rodradi; sed videtur legendum τὸ *archidiaconus,* ut in Ordine et in Pontificali Rom. et in Codice Ratoldi, in quo haec habentur: *Et ducat eos archidiaconus ad ostium ecclesiae, et dicat: Per hoc ostium*

traditur vobis ministerium, ut sitis janitores templi, habeatisque potestatem recipiendi bonos, et rejiciendi indignos. Ad quae verba videtur alludere sanctus Isidorus, lib. II de Officiis eccl., cap. 15: *Habent enim in potestate tam bonos recipiendi quam rejiciendi indignos.* Quae quidem verba non exstant in concilio IV Carthagin. De officio ostiarii haec habet Isidorus junior in epist. ad Luitfridum Cordubensem episcopum: *Ad ostiarium pertinent claves ecclesiae, ut claudat et aperiat templum Dei, et omnia quae sunt intus extraque custodiat; fideles recipiat, infideles et excommunicatos rejiciat.*

692. *Deum patrem omnipotentem,* etc. Ita in Codicibus Rodradi et Rhemensi. In Excusis, in Codice Ratoldi, in Ordine et Pontificali Romano, haec pluraliter efferuntur.

693. *Ad distinctionem certarum horarum.* Quia veteres observabant horas ad siderum cursus, ut notavimus ad Concordiam regularum, cap. 54, § 11, etiam ad umbram corporis humani, quod videre est apud Bedam, lib. de Ratione temporum, qui hac de re composuit horologium, quod etiam exstat in veteri Codice ms. bibliothecae Corbeiensis, unde librum Theodulphi de Ordine baptismi, et Poenitentiale Romanum eruimus, ad cujus calcem haec habentur: *Studeant summopere canonici praedictas horas vigilantissima cura custodire, et in his divinum officium humiliter ac devote persolvere. Mox enim ut datum fuerit signum, festinato omnes ad ecclesiam conveniant, signa certis temporibus pulsent.* Horologium autem est ejusmodi in dicto Codice ms.

Januar. et Decemb., hora 1 et 11, pedes XXIX; *hora 2 et 10, pedes* XIX; *hora 3 et 9, pedes* XVII; *hora 4 et 8, pedes* XV; *hora 5 et 7, pedes* XIII; *hora 6, pedes* XI.

Februar. et Novemb., hora 1 et 11, pedes XXVII; *hora 2 et 10, pedes* XVII; *hora 3 et 9, pedes* XV; *hora 4 et 8, pedes* XIII; *hora 5 et 7, pedes* XI; *hora 6, pedes* IX.

Mart. et Octob., hora 1 et 11, pedes XXV; *hora 2 et 10, pedes* XV; *hora 3 et 9, pedes* XIII; *hora 4 et 8, pedes* XI; *hora 5 et 7, pedes* IX; *hora 6, pedes* VII.

April. et Septemb., hora 1 et 11, pedes XXIII; *hora 2 et 10, pedes* XIII; *hora 3 et 9, pedes* XI; *hora 4 et 8, pedes* IX; *hora 5 et 7, pedes* VII; *hora 6, pedes* V.

Maio et August., hora 1 et 11, pedes XXI; *hora 2 et 10, pedes* XI; *hora 3 et 9, pedes* IX; *hora 4 et 8, pedes* VII; *hora 5 et 7, pedes* V; *hora 6, pedes* III.

Jun. et Jul., hora 1 et 11, pedes XIX; *hora 2 et 10, pedes* IX, *hora 3 et 9, pedes* VII; *hora 4 et 8, pedes* V; *hora 5 et 7, pedes* III; *hora 6, pedem* I. Sed in diversis parallelis variat umbra.

Series autem horarum sumitur hic ab ortu solis. Nam minores umbrae semper contingunt hora sexta, quae est meridies.

694. *Benedictio.* Hujus vocabuli passim usus in sacris ordinationibus. Hinc capiendum est illud concil. Hispalensis II, can. 5: *Et presbyter quidam illis contra ecclesiasticum ordinem Benedictionem dedisse.* Et Sidonii, lib. VII, epist. 6: *Si Benedictione succidua non accipiat dignitatis haeredem.*

695. *Paret obsequia.* Ita in Codicibus Rod. et Rhem. In Editis legitur *Pareant obsequia.* In Cod. Ratoldi, *Pareant obsequia.* In Ordine et Pont. Rom., *Tuo pareant obsequio,* rectius.

490 696. *Lector.* Ἀναγνώστης. Lectorum mentio exstat in can. 43 apostol.; in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos; in epist. Cornelii papae ad Fabium Antiochenum episcopum; apud Eusebium, capite supra citato; in epist. sancti Cypriani mox citanda; in concilio Arelatensi I, sub sancto Sylvestro; in concilio Laodiceno, can. 24; in conciliis Carthag. III et IV, mox citandis; apud sanctum Epiphanium, in Expositione fidei catholicae; in Concilio Toletano I, infra citando, et in gestis purgationis Caeciliani et Felicis. Lectores olim non solum maturioris aetatis, sed etiam puerilis fuere, utpote impuberes, cum visum fuit Ecclesiae ut dociles et bonae indolis pueri jugo ecclesiastico maturius assuescerent. Id clarum est ex concilio Carthag. III, can. 19: *Placuit ut lectores cum ad annos pubertatis venerint, cogantur aut uxores ducere, aut continentiam profiteri.* Suffragatur Victor Uticensis, lib. IV Hist. Vandalicae: *Tunc etiam Eugenio pastore in exsilio constituto, universus clerus Ecclesiae Carthaginis caede inediaque maceratur, fere quingenti vel amplius, inter quos quamplurimi erant lectores infantuli, qui gaudentes in Domino exsilio traduntur.* Ubi τὸ *infantuli* non sumendum est pro his parvulis qui rationis usu carerent, et loqui non possent, sed pro his qui jam deposita infantia ad puerilem aetatem pervenerant. Nec credendum est lectores hic pro Psalmistis usurpari, ut quidam explicant, lato modo lectoris nomine sumpto, his Victoris fulti verbis: *De multitudine autem pergentium confessorum, suggerente quodam exlectore Teuchariae perdito, quos ille noverat vocales strenuosque modulis cantilenae, duodecim infantulos separari, quos ille, dum catholicus esset, discipulos habuit.* Nam quamvis illi duodecim infantuli essent apti modulis cantilenae, nihil obest quin lectores ex psalmistis ordinati fuerint. Praeterea si illi duodecim fuere vocales, alii utique non erant: si quidem praeter eos alii erant lectores infantuli, cum dicat Victor quamplurimos lectores infantulos, ergo plures duodecim. Nec valet illa lectio, *lectores et infantuli,* quia non est apud Victorem et Usuardum conjunctio copulativa.

Nostram assertionem verba Zozimi papae in Ordine Romano confirmant: *Haec autem singulis gradibus observanda sunt tempora. Si ab infantia ecclesiasticis ministeriis studium dederit, inter lectores usque ad vigesimum aetatis annum continuata observatione perduret.* Id etiam videre est in concilio Vasensi II, can. 1, ubi lectores juniores sub presbyteri cura constituuntur; et in fine canonis subjungitur: *Cum vero ad aetatem perfectam pervenerint, si aliquis eorum pro carnis fragilitate uxorem voluerit, potestas ei ducendi conjugium non negetur.* Ubi vides eadem statui ac in concilio Carthaginensi supra citato. Id etiam patet ex sancto Paulino lib. IV de Vita sancti Felicis martyris:

Seseque a puero pia mens coelestibus edens [*Leg.* addens]
Instituit servire Deo, nec gratia pauper Abfuit [*Leg.* adfuit], et [*Leg.* at] quantum sitiebat corde capaci
Lucis hians animus, tam largiter influa traxit
Dona Dei, primis lector servivit in annis.

Epist. 25 lib. IV Sidonii: *Sanctum Joannem virum honestate, humanitate, mansuetudine insignem (Lector hic primum, sic minister altaris idque ab infantia,* etc.) *collegam sibi consecrarunt.* Et ex Ennodio in Vita sancti Epiphanii Ticinensis episcopi, *qui sub decessore suo viro integerrimo Crispino Pontifice, militiae coelestis tyrocinium sortitus annorum ferme octo lectoris ecclesiastici suscipit officium.* Nec obstat quod in Africa tempore sancti Cypriani, ut notum est ex ejus epistolis 33 et 34, et nonnullis aliis solis provectae aetatis

hominibus, meritis et doctrina insignibus, lectoris munus demandaretur. Nam aliud est loqui de aetate sancti Cypriani, aliud de aevo citatorum a nobis Auctorum et conciliorum. Si usus obtinuit in superiore saeculo, non item in posteriore.

491 697. *Faciat de illo sermonem episcopus ad plebem,* etc. Ita in concilio Carthag. IV, can. 8, et apud sanctum Isidorum, lib. II de Offic. eccl., cap. 11: *Primum de eorum conversatione episcopus verbum facit ad populum. Denique coram plebe tradit eis Codicem apicum divinorum, ad Dei verbum annuntiandum.*

698. *Tradat ei codicem.* In Codice Ratoldi abbatis legitur: *Tradat eis Codicem Isaiae prophetae.*

699. *De quo lecturus est.* Lectoris munus docet Isidorus junior, epistola supra citata: *Ad lectorem pertinet lectiones pronuntiare, et ea quae prophetae vaticinarint populis praedicare.* Priscis illis Ecclesiae temporibus lectores in ecclesia legebant Evangelium, et Epistolam, ut ex subjectis auctoritatibus notum est, sancto Cypriano, epist. 33, de Aurelio confessore in lectorem ordinato: *Quia et nihil magis congruit voci quae Dominum gloriosa confessione confessa est quam celebrandis divinis lectionibus personare sublimia, quae Christi martyrium prolocuta sunt, Evangelium Christi legere, unde martyres fiunt.* Et epist. sequenti de sancto Celerino confessore in lectorem etiam creato: *Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem testimonio, et miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat illustrem, quid aliud super pulpitum, id est super tribunal ecclesiae oportebat imponi, ut loci altioris celsitate subnixus, et plebi universae pro honoris claritate conspicuus legat praecepta, et Evangelium Domini, quae fortiter et fideliter sequitur? Vox Dominum confessa in his quotidie quae Dominus locutus est audiatur? Viderit an sit ulterior gradus, ad quem profici in Ecclesia possit?* Ex concil. Toletano I, can. 2: *Item placuit ut poenitentes non admittantur ad clerum, nisi tantum si necessitas aut usus coegerit; et tunc inter ostiarios deputentur, vel inter lectores, ita ut Apostolum aut Evangelium non legant.* Quod frustra prohibitum esset poenitentibus postea in lectores ascitis, nisi lectorum munus fuisset legere Evangelium, et Apostolum, sive Epistolam, ut vulgo loquuntur.

Idem videre est can. 4, ubi subdiaconus bigamus rejicitur inter ostiarios et lectores, ita ut Evangelium et Apostolum non legat. Non enim prohibetur subdiacono bigamo inter lectores rejecto Evangelium legere, ut hoc honore privetur, quem habuisset antea ratione subdiaconatus, quia nunquam subdiaconi fuit legere Evangelium; ergo ratione gradus lectoratus, in quem rejicitur, ut careat honore legendi Evangelii propter bigamiam, quem sibi posset gratia Lectoratus assumere. Ita loquitur concilium: *Subdiaconus autem, defuncta uxore, si uxorem aliam duxerit, ab officio in quo ordinatus fuerat removeatur, et habeatur inter ostiarios et lectores, ita ut Evangelium et Apostolum non legat* . Haec tamen ita scribo, ut non inficias ierim alium usum aliquando fuisse, ut infra de diaconis agendo dicemus. Munus etiam lectorum fuit sacros Codices servare, ut videre licet in actis purgationis Caeciliani et Felicis: *Cum ab eodem Marte quaererentur codices omnes, negavit se habere; tum Victor dedit nomina omnium lectorum;* et infra: *Paulus episcopus dixit: Scripturas lectores habent;* et infra: *Proferte Scripturas quas habetis. Catulinus, et Marcuclius dixerunt, plus non habemus, quia subdiacones sumus, sed lectores habent Codices.* Nam pagani judices sacros utriusque Testamenti Codices perquirebant, ut eos igni traderent.

700. *Accipe, et esto verbi dei relator,* etc. Ita in Editis, in canone citato concilii Carthag. et in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Pontif. et Ordine Romano, et in Codice Ratoldi haec plurali numero efferuntur.

701. *Domine sancte Pater,* etc. Haec benedictio ita habetur in aliis Codicibus nostris, **492** Mss. et in Pontif. Romano. In Ordine variat in quibusdam, in quo, quemadmodum et in Pontificali Romano, praemittitur haec Oratio seu Praefatio: *Oremus, fratres charissimi, Deum omnipotentem,* etc.

702. *Distinctus.* Ita in Editis, et in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi, sed in hoc pluraliter effertur. In Ordine Romano scribitur *apti;* in Pontificali *instructi.*

703. *Atque ordinatus.* Ita in Editis. In Codice Ratoldi legitur, *atque ordinati.* In Codicibus Rhemensi et Rodradi, *atque ornatus.*

704. *Exorcista.* Recte creationem lectoris sequitur exorcistae ordinatio juxta antiquum morem, qui patet ex lib. IV sancti Paulini de vita sancti Felicis, ubi videmus sanctum hunc martyrem primo ordinatum fuisse lectorem, deinde exorcistam:

. . . . Primis lector servivit in annis,
Inde gradum coepit, cui munus voce fideli
Adjurare malos, et sacris pellere verbis.

In epist. Firmiliani episcopi ad sanctum Cyprianum (75 *inter epistolas sancti Cypriani*), mentio exorcistarum fit; in epistola Cornelii papae ad Fabium pontificem Antiochenum; apud Eusebium, lib. VI Hist. ecclesiast., cap. 31; in epistola sancti Ignatii ad Antiochenos; in subscriptionibus concilii Arelatensis I, sub sancto Sylvestro papa; in concilio Laodiceno, can. 24; in concilio Carthagin. IV, mox citando; apud sanctum Hilarium lib. de Synodis; apud sanctum Epiphanium, in Expositione fidei catholicae; Severum Sulpicium, cap. 3 de Vita sancti Martini; et multos alios. Ex paganis Lucianus meminit, epist. 30, etsi pro more veterator ille sacra aeque ac profana contemnens irrideat.

Δαίμονα πολλὰ λαλῶν ὀζοστόμος ἐξορκιστὴς
Ἐξέβαλ` οὐχ ὅρκων, ἀλλὰ κόπρων δυνάμει.

Et Julius Firmicus, lib. III Matheseos, cap. 5: *Erunt autem omnibus daemonibus terribiles, quorum adventum pravi daemonum spiritus fugiant, et qui sic laborantes homines non vi verborum, sed sola sui ostensione liberent; et quamvis sit violentus daemon, qui corpus hominum animumque quatiat, sive ille aereus sit, sive terrenus, aut infernus, istius hominis jussione fugiet, quia praeceptis ejus cum quadam veneratione terrebitur. Hi sunt qui a vulgo exorcistae dicuntur.* Haec gentilis ille Dei virtutem ad constellationes revocans, qui cum tantam vim in daemones attribuat exorcistis, non dubium est quin ad Christianos exorcistas ista pertineant, non ad paganos, qui nunquam tanta in daemones auctoritate valuere, etsi quibusdam incantamentis illusoriis daemones corporibus humanis abigere aliquando visi sunt. Et cap. 9 ejusdem libri: *In nono loco Mercurius cum sole ab horoscopo pariliter constitutus faciet Exorcistas, et qui laborantes daemonum incursione homines aptis remediis liberent, unde ex his artibus maxima illis substantia conferatur.* Hoc vocabulum etiam in sacris reperire est Scripturis, Act. XIX, 13. *Tentaverunt autem quidam de circumeuntibus Judaeis exorcistis invocare super eos qui habebant spiritus malos nomen Domini Jesu, dicentes: Adjuro vos per Jesum quem Paulus praedicat.*

705. *Cum ordinatur,* etc. Ita in concilio Carthag. 4, can. 7, et in omnibus aliis Codicibus nostris mss. Idem videre est apud sanctum Isidorum, lib. II de Offic. eccles., cap. 13: *Hi enim cum ordinantur, sicut ait canon, accipiunt de manu episcopi libellum in quo scripti sunt exorcismi, accipientes potestatem manus imponendi super energumenos sive baptizatos, sive catechumenos.*

706. *Accipe et commenda memoriae.* Ita in canone citato, ut in Codicibus Rhemensi et Rodradi.

493 707. *Habeto potestatem manum imponendi,* etc. In citato concilio Carthag. IV, can. 9, statuitur: *Omni die exorcistae energumenis manus imponant.* Et hoc est proprium eorum munus, ut videre est apud sanctum Isidorum, capite supra citato, et lib. VII Originum, cap. 12, et apud Isidorum juniorem epistola supra citata.

708. *Praefatio exorcistae.* In Codice Ratoldi legitur *Consecratio exorcistarum;* male, nam haec est Praefatio, non consecratio, et in eodem Codice statim sequitur benedictio, id est consecratio.

709. *Deum Patrem,* etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In aliis supra memoratis haec habentur in numero plurali.

710. *Domine sancte Pater,* etc. Ita in Codicibus Rodradi et Rhemensi. In Excusis et in Codice Ratoldi atque in Pontificali et Ordine Romano haec pluraliter efferuntur.

711. *Spirituum immundorum coercendorum.* In Ordine et Pontificali Romano legitur, *spiritus immundos coercendi.*

712. *Probabilis.* Id est, bonus. Regula cujusdam Patris: *Postea si probabilis ejus poenitentia cognoscatur, tunc demum intra septa monasterii recipiatur.* Concilium Toletanum IV, can. 4: *Probabilis vita atque doctrina exstiterit.*

713. *Gratiae curationum,* etc. Sic lib. VIII Const. Apost., cap. 27, dicitur exorcista gratiam accipere sanitatum.

714. *Acolythus.* Acolythorum mentio est apud sanctum Cyprianum, epist. 55, in epistola Cornelii papae supra citata. Quid sit acolythus ita explicat auctor veteris etymologici, Ἀκόλουθος σημαίνει τὸν ὀπίσω τὴν κέλευθον ποιῶν, id est, acolythus significat eum qui retro iter facit. Hesychius: Ἀκόλουθος ὁ νεώτερος παῖς, id est, acolythus junior servus. Glossae veteres: Ἀκόλουθος, *secutor, pedissequus consequens,* ab ἀκολουθῶ, id est, sequor. Quod spectat ad Ecclesiam, de acolythis haec docet sanctus Isidorus, lib. VII Orig., cap. 12: *Acolythi Graece, Latine ceroferarii dicuntur a deportandis cereis, quando Evangelium legendum est, aut sacrificium offerendum; tunc enim accenduntur luminaria ab eis et deportantur, non ad fugandas tenebras, cum sol eo tempore rutilet, sed ad signum laetitiae demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur de qua in Evangelio legitur: Erat lux vera, quae illuminat,* etc. Subscribit Papias: *Acolythi Graece, ceroferarii Latine dicuntur, a deportandis cereis.*

715. *Primum ab Episcopo doceatur.* Ita in concil. Carthag. IV, can. 6, in Ordine Romano, et in aliis Codicibus nostris mss.

716. *Ab Archidiacono accipiat ceroferarium,* etc. ita in Editis, in concil. Carthag., can. citato, Ordine Romano, et in aliis Codicibus nostris mss. Aliter in Pontificali Romano: *Pontifex accipit et tradit omnibus candelabrum cum candela exstincta, quod successive manu dextra singuli tangunt, pontifice dicente Accipite ceroferarium,* etc. Ubi τὸ ceroferarium pro candelabro neutraliter sumendum esse arbitror, nam ceroferarius masculine acolythus est. Ceroferale dicitur a Gregorio Turonensi, lib. de gloria confess., cap. 79.

717. *Ad accendenda ecclesiae luminaria.* Sanctus Isidorus, loco citato: *Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, et deportantur.* Isidorus junior, epist. supra citata: *Ad acolythum pertinet praeparatio luminarium in sacrario.*

494 718. *Ita sibi dicente.* In Pontificali Romano et in Codice Ratoldi deest pronomen *sibi.*

719. *Accipite hoc gestatorium luminis,* etc. Ita in Codice Ratoldi. At in canone supra citato concilii Carthag., et in Codicibus Rodradi et Rhemensi, quemadmodum et in Editis, nulla hic verborum formula habetur; in Ordine et Pontificali Romano exstat quidem, sed contractior in hunc modum: *Accipite ceroferarium cum cereo, ut sciatis vos ad accendenda ecclesiae luminaria mancipari.*

720. *Accipiat et urceolum,* etc. Ita in Excusis, in Codicib. Rhemensi et Rodradi, quemadmodum et in canone 6 concilii Carthag. IV. At in Ordine Romano haec adduntur: *Dicente sibi episcopo Accipite urceolum ad suggerendum vinum et aquam in Eucharistiam corporis Christi.* Quae formula exstat etiam in Pontificali Romano. In Cod. Ratoldi legitur: *Detur eis urceum vacuum: accipite urceum ad effundendum* (lege *fundendum) vinum in Eucharistia corporis Christi.*

721. *Ad fundendum.* Ita in Editis, et in Cod. Rodradi. At in Cod. Rhemensi, et praefato concilio, quemadmodum et in forma Ordinis et Pontif. Romani legitur *ad suggerendum;* cui convenit illud Isidori junioris in epist. ad Luidfredum: *Ipse suggesta pro Eucharistia subdiaconis ministrat.*

722. *Vinum.* Ita in Editis, et in Cod. Rodradi, atque etiam in canone citato concil. Carthag. At in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, atque in ipsa forma Ordini et Pontificali Romano [*Forte,* forma in Ordine et Pontificali Rom., *vel* forma Ordinis in Pontif. Rom.] additur τὸ *et aquam.*

723. *Omnipotens sempiterne Deus,* etc. Ita in Editis et in Codice Rodradi. Sed in Pontificali Romano tres Orationes huic Benedictioni praeponuntur. In Codice Ratoldi additur secunda: *Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui per Jesum Christum,* etc., ut in Ordine et Pontif. Romano, quae est unica in Codice Rhemensi.

724. *Ordinatio subdiaconi.* Subdiaconorum mentio fit can. 43 canonum Apost., in epist. Cornelii saepius citata, in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos, in epist. 24 sancti Cypriani,

apud sanctum Epiphanium in Expositione fidei, in concilio Laodiceno, can. 21, 22 et 25, ubi dicuntur ὑπηρέται, id est, ministri, et in Carthag. concilio mox citando. Nota hic subdiaconum habere locum inter minores ordines, quemadmodum in excusis, etsi sanctus Gregorius, lib. IV, epist. 88, subdiaconos a minoribus ordinibus distinguat. Hoc ideo factum esse arbitror, quia olim subdiaconatus sacer ordo non erat, quod clarum est ex concilio Laodiceno, can. 21, in quo subdiaconis sacra vasa tangere prohibetur. Quod confirmatur auctoritate Petri Cantoris qui vixit anno 1197. Is enim in libro manuscripto de verbo mirifico biblioth. monasterii sancti Germani a Pratis, cap. 54, scribit non ita pridem ut subdiaconatus ordo sacer esset institutum esse: *Prima autem manus impositio,* inquit, *debetur diaconibus ordinandis; de novo enim institutum est subdiaconatum esse sacrum ordinem.*

725. *Sicut qui invitatus,* etc. Haec habentur epist. 110 lib. VII Gregorii, sed non continue, siquidem verbis quibusdam interpositis haec sequuntur, *cur non perpendit,* etc. Haec autem in Ordine Romano desiderantur.

726. *Removendus,* etc. Ita in aliis Codicibus nostris mss. In Editis legitur τὸ *admovendus,* ut apud sanctum Gregorium, epist. citata, quae quidem lectio videtur plausibilior, etsi prior non sit omnino absurda, invitus enim ordinandus est nemo.

495 727. *Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit,* etc. Ita in Excusis, et in aliis Codicibus nostris mss. Ita in concilio Carth. IV, can. 5. In Ord. Romano, et apud sanctum Isidorum, lib. II de Officiis eccl., cap. 10, et in Codice Tiliano.

728. *Patenam de manu episcopi accipiat,* etc. Idem videre est in concilio Toletano IV, can. 27: *Si Subdiaconus patenam et calicem.* Ibi enim agitur de restitutione degradati, qui juxta idem concilium in sua restitutione recipit quod prius acceperat in sua ordinatione.

729. *Urceolum.* Apud Isidorum legitur *Scyphum aquae.* Urceolus diminutivum est ab urceo. Papias: *Urceus vas aquarum; unde urceolus diminutivum.* Hic tamen non sumitur pro vase aquarum. Notandum est in citato concilio Toletano nullam fieri urceoli, et aquamanilis, et manutergii mentionem in restitutione degradati subdiaconi.

730. *Aquamanili.* In citato concilio Carthag. legitur, corrupte, *aqua et mantile.* Glossae veteres, *aquamanile,* χέρνιβον, id est, vas abluendis manibus aptum.

731. *Manutergium.* Est mantile tergendis manibus idoneum. Graece χειρόμακτρον, ut clarum est ex Julio Polluce, lib. VI, cap. 14. Quod etiam liquet ex Athenaeo, lib. IX: Χειρόμακτρον δὲ καλεῖται ᾧ τὰς χεῖρας ἀπεμάττοντο ὠμολίνῳ, id est, chiromactron appellatur mantile lineum humeris impositum, quo manus tergebant. Meminerunt Moschopulus de Schedis, et Hesychius, χειρὸμακτρον, μανδύλιον. Auctor veteris etymologici et Suidas, χειρόμακτρορ ὁ παρὰ Ῥωμαίοις καλεῖται μανδύλιον. Quod autem dicunt a Romanis vocari μανδύλιον, intelligendum est de iis Romanis novae Romae, id est Constantinopolis incolis; est enim μανδύλιον, apud eos mantile, ut planum est ex Codino, libro de Officiis, καὶ ὁ πικέρνης αὐτίκα τὸ τοῦ οἰνοχείου φέρει σκυτέλειον, κρατῶν καὶ μανδύλιον, id est, pincerna vero statim affert vinariae capidis scutellam etiam mantile tenens aut certe isti grammatici Graeci hallucinati sunt, aut ubique in locis citatis legendum est μαντέλιον, id est, mantile.

732. *Vide cujus ministerium tibi traditur,* etc. Ita in Codicibus nostris mss., sed in Cod. Ratoldi pluraliter efferuntur ut in Ordine Romano, in quo tamen haec contractius referuntur. Sed Pontificale Romanum totam hanc formulam contraxit hoc modo: *Videte cujus ministerium vobis traditur; ideo vos admoneo, ut ita vos, exhibeatis, ut Deo placere possitis.* Caetera vero translata sunt in admonitionem quam postea facit Pontifex subdiaconis. Concilium Carthag. ista omnia praetermisit brevitatis gratia.

733. *Pallae quae sunt in substratorio.* Has pallas distinguit a pallis corporalibus quae vulgo corporale appellantur. Illae igitur pallae sunt mappae altaris, ut dicimus, vel mantilia, ut veteres appellarunt, quae alias appellantur pallae altaris, ut docuimus ad Concordiam regularum. Substratorium est id quod alicui substernitur, ut hodie in altari grossiores telae, quae pallis altaris substernuntur.

734. *In alio corporales pallae.* Ita in concilio Meldensi apud Burchardum, lib. IV, cap. 13: *Similiter ad corporale lavandum, et ad pallas altaris propria vasa habeantur, in quibus nihil aliud fiat.* Et in concil. Rhemensi apud eumdem lib. III, cap. 48: *Vel quando abluitur* (corporale) *a sacerdote, diacono, vel subdiacono, primo in ecclesia in loco et vase ad hoc praeparato abluatur: eo quod ex Dominico corpore et sanguine infectum sit.*

735. *Oremus Deum ac Dominum,* etc. Ita **496** in Codicibus Rodr. et Rhemensi. Sed in Cod. Ratoldi, in Ordine et Pont. Romano, haec plurali numero enuntiantur.

736. *Domine sancte Pater omnipotens,* etc. Ita in Codicibus Rodr. et Rhemensi. Sed in Ordine et Pont. Romano, haec pluraliter enuntiantur, quemadmodum et in Cod. Ratoldi, in quo tamen haec ita habentur: *Spiritu sapientiae et intellectus, amen; Spiritu consilii et fortitudinis, amen; Spiritu scientiae et pietatis, amen.* In Ordine Romano sequitur: *Et episcopus det eis mappulas, dicendo in vestitione harum mappularum: Subnixe te, Domine, deprecamur,* etc. In Ordine ms. Sancti Germani habetur porrectio mappulae in hunc modum: *Hic dat eis episcopus mappulam dicens: Accipe mappulam, imple ministerium tuum; potens est enim Deus, ut augeat tibi gratiam.* Ubi mappula nihil est aliud quam manipulus quem immittit episcopus in brachium sinistrum cuilibet subdiacono dicens: *Accipe manipulum, per quem designantur fructus bonorum operum,* ut videre est in Pont. Romano. Gestabaturque olim mappula ad oculorum et narium pituitam detergendam, ut docet Alcuinus, lib. de Offic. eccles., cap. de vestimentis. In eodem Pontificali Romano subdiaconi, accepto manipulo, induuntur tunica a Pontifice sub hac verborum formula: *stola jucunditatis,* etc. Postea accipit et tradit singulis librum Epistolarum, manu dextra ipsum simul tangentibus, dicens: *Accipite librum Epistolarum,* etc. Quae libri Epistolarum porrectio non exstat in concilio Carthag. IV, supra citato, neque in Ordine ms. sancti Germani a Pratis, neque in Pontificali ms. quod est in sacrario ecclesiae Rothomag. quodque putatur esse Anglicanum, neque in Ordine Romano, nec in Sacramentariis excusis, nec in Codicibus nostris mss., neque in Cod. Tiliano, neque apud sanctum Isidorum, neque apud Rabanum, lib. I, cap. 8, de Institutione clericorum, neque apud Amalarium Fortunatum, lib. I de Offic. ecclesiast., cap. 11, ex cujus verbis clarum est olim Epistolarum librum non tradi solitum subdiacono in ejus promotione: *Miror,* inquit, *qua de re sumptus usus in Ecclesia nostra, ut suddiaconus frequenter legat lectionem ad missam cum hoc non reperiatur ex ministerio sibi dato in consecratione commissum, neque ex litteris canonicis, neque ex nomine suo*

subdiaconus, ut monstratum est, quia sub diacono positus est, etc. Neque etiam habetur in concil. Toletano IV, cap. 26, in restitutione subdiaconi degradati.

737. *Ordo qualiter in Romana Ecclesia,* etc. Ita in Editis et in Cod. Ratoldi. At in Cod. Rhemensi additur *subdiaconi,* quia in illo Codice haec praefiguntur *ordinationi subdiaconi.*

738. *De titulo ill. et ill.* Ita in Excusis, et in Cod. Rhemensi. Sed in Cod. Ratoldi istorum verborum loco haec habentur: *Illum subdiaconum, vel diaconum. Tunc nominat illos de titulo sanctae Mariae, vel sancti Petri et aliorum.* Sed nihil ejusmodi repereris in Ordine Romano et in Cod. Tiliano. In Pontificali Romano haec consuetudo antiquatur. Haec autem specialiter intelligenda videntur de titulis, qui Romae existunt, ad quos ordinantur diaconi vel presbyteri cardinales, qui ita appellantur, quod suis titulis seu ecclesiis sint veluti incardinati atque infixi, hoc est stabiles.

Mos etiam olim inoleverat ut nulli clerici ordinarentur nisi ad certam quamdam ecclesiam, martyrium, seu monasterium alicujus civitatis, aut pagi, ut statuitur can. 6 concil. Chalcedonensis. Quod si hoc tempore, quo mundus vagis sacerdotibus plenus est, observaretur, ad quantam gloriam et decus se res ecclesiastica attolleret, dici non potest.

739. *Presbyterum de titulo ill.* Ita in Editis. In Codicibus Ratoldi et Rhemensi, haec **497** verba desunt, et rectius, ut arbitror. Nam hic tantum quaestio est de promotione subdiaconi ab diaconium, et diaconi ad presbyterium.

740. *Si quis habet aliquid,* etc. Olim de ordinandorum moribus, ingenio et capacitate diligenter perquirebatur, ut manifestum est ex edicto Theophili mox citando, ex sancto, Leone, epist. 88: *Exspectarentur sane vota civium, testimonia populorum, quaereretur honoratorum arbitrium, electio clericorum, quae in sacerdotum solent ordinationibus ab his qui norunt patrum regulas custodiri, ut apostolicae auctoritatis norma in omnibus servaretur, quae praecipit ut sacerdos Ecclesiae praefuturus non solum attestatione fidelium, sed etiam eorum qui foris sunt testimonio muniatur;* concil. Carthag. III, can. 22: *Ut nullus ordinetur clericus, nisi probatus vel episcopi examine, vel populi testimonio;* sancto Cypriano, epist. 33: *In ordinationibus clericis, fratres charissimi, solemus vos ante consulere, ac mores et merita singulorum communi consilio ponderare.* Idem habetur epist. 68, et apud sanctum Basilium, epist. 181, ubi haec materia fusius tractatur. Idem videre licet apud Lampridium in Alexandro Severo: *Ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel praepositos facere, vel procuratores,* id est, *rationales ordinare; nomina eorum proponebat, hortans populum ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus; si non probasset, subiret poenam capitis. Dicebatque grave esse quod id Christiani et Judaei facerent in praedicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt, non fieri in provinciarum rectoribus, quibus et fortunae hominum committerentur et capita.*

Quare et publice ordinandi sunt clerici, ut episcopus de his palam sciscitetur a populo, ut in nostris Codicibus manuscriptis videtur, juxta antiquum morem, quem notare licet in edicto Theophili patriarchae Alexandrini, can. 6: *De his qui ordinandi sunt haec erit forma, ut quidquid est sacerdotalis ordinis consentiat et eligat, et tunc episcopus examinet, vel ei etiam assentiente sacerdotali ordine,* χειροτονεῖν ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ παρόντος τοῦ λαοῦ, καὶ προσφωνοῦντος τοῦ Ἐπισκόπου, εἰ καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυρεῖν. Χειροτονία δὲ

λαθραίως μὴ γινέσθω. Id est: *Ordinet praesente populo, et episcopo alloquente, an possit, et populus ei ferre testimonium. Ordinatio autem non fiat clanculum.*

741. *Incipiunt omnes Kyrie eleison, cum litania.* In Codice Rhemensi, et in Ordine Romano, nihil tale exstat. Haec litania olim erat breviuscula, quam hic subjiciam ex Codice Ratoldi.

Kyrie eleison.
Kyrie eleison.
Christe audi nos.
Sancta Maria, ora pro nobis.
Sancte Michael, ora.
Sancte Gabriel, ora.
Sancte Raphael, ora.
Omnes sancti angeli, orate.
Sancte Joannes, ora.
Sancte Petre, ora.
Sancte Paule, ora.
Sancte Andrea, ora.
Omnes sancti apostoli, orate.
Sancte Stephane, ora.
Sancte Line, ora.
Sancte Clete, ora.
Omnes sancti martyres, orate.
Sancte Sylvester, ora.
Sancte Leo, ora.
498 Sancte Ambrosi, ora.
Sancte Augustine, ora.
Omnes sancti confessores, orate.
Sancta Felicitas, ora.
Sancta Agnes, ora.
Sancta Agatha, ora.
Omnes sanctae virgines, orate.
Omnes sancti, orate.
Propitius esto, libera nos, Domine.
Per adventum tuum, libera, Domine.
Per nativitatem tuam, libera, Domine.
Per circumcisionem tuam, libera, Domine.
Per baptismum tuum, libera, Domine.
Per jejunium tuum, libera nos.
Per crucem tuam, libera.
Peccatores, te rogamus.
Ut apostolicum nostrum. Ut regem nostrum. Ut episcopum nostrum. Fili Dei, te rogamus, *ter.* Agnus Dei qui tollis, *ter.* Christe audi nos, *ter.*

Nota superiorem litaniam quam edidimus, esse antiquioris formae hac praesenti, in qua ubi τὸ *nos* desideratur supplendum est.

742. *Solus episcopus qui eum benedicit, manus super caput illius ponat.* Ita in Editis, in Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et in concilio Carthag. IV, can. 4. Hunc tamen ritum improbat Amalarius, lib. II, de Offic. eccl., cap. 12. Vultque manum imponi Diacono non solum ab episcopo, sed a caeteris presbyteris: *Est libellus quidam,* inquit, *apud nos de sacris Ordinibus, nescio cujus auctoritatis, qui dicit solum episcopum debere manus imponere super diaconum, quia non ad sacerdotium consecratur, sed ad ministerium. Nunquid scriptor libelli doctior atque sanctior apostolis, qui posuerunt plures manus super diaconos, quando consecrabantur?* Quod miror, quia concilium Carthag. IV, Ordo Romanus (ut librum Pontificalem omittam) libri Sacramentorum tam Editi, quam mss. conveniunt cum ipso libello; neque ratio Amalarii multum cogit, quia cum haec prima ordinatio fieret ab apostolis simul congregatis, aequum erat ut omnes manus imponerent, quamvis id minime esset necessarium, cum unicus sufficere potuisset. Sed et communi huic doctrinae favet magnus Dionysius, cap. 5 lib. de ecclesiast. Hierarch.: Ὁ δὲ λειτουργὸς ἕνα τοῖν ποδοῖν κλίνας ἐπίπροσθε τοῦ θείου θυσιαστηρίου ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὴν τοῦ τελοῦντος αὐτὸν ἱεράρχου δεξιὰν, τελειούμενος ὑπ᾽ αὐτοῦ ταῖς τῶν λειτουργῶν τελειωτικαῖς ἐπικλήσεσιν. Id est: Diaconus vero genu altero flexo ante altare, dexteram manum pontificis qui eum consecrat super caput habet, ab eo consecratus iis precationibus quibus diaconi consecrari solent. Opinioni Amalarii favere videtur Pontificale ms. quod est in secretario ecclesiae Rothomagensis, videturque esse Anglicanum, in quo haec adduntur: *Reliqui vero sacerdotes juxta manum episcopi caput illius tangant, quia non ad sacerdotium,* etc.

743. *Oremus, dilectissimi,* etc. Ita in Editis, et in Cod. Ratoldi, atque in Ordine Romano. In Cod. Rhemensi, sicut in Pontificali Romano, haec Oratio paulo prolixior habetur; quam praecedit, tum in Ordine, tum in Pontificali Romano ejusmodi allocutio Pontificis: *Commune votum,* etc. Quae in Codice Rhemensi exstat post consecrationem *Adesto, quaesumus, omnipotens Deus,* etc., et ei praefigitur hic titulus *Ad consummandum diaconatus officium.* In Codice Ratoldi habetur in fine ordinationis sub eodem titulo.

744. *Exaudi, Domine, preces nostras,* etc. Ita in Editis, in Ordine Romano, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi; exstat in Pontificali Romano.

499 745. *Adesto, quaesumus, omnipotens Deus,* etc. In Editis praefigitur *Vere dignum,* etc., ut in Pontificali Romano; quod non habetur in aliis Codicibus nostris mss. nec in Ord. Rom. Unde supra in hoc Codice sancti Eligii scriptum est: *Et non dicitur Vere dignum in consecratione.*

746. *Honorum.* Ita in omnibus aliis Codicibus nostris mss. et in Pontificali Rom. Sed in Excusis, in Cod. Tiliano, et in Ordine Romano legitur *bonorum,* non ita recte. Haec enim vox *honor* dicitur de tribus excellentioribus ordinibus diaconatu, presbyteratu, et episcopatu. Ennodius, in Eucharistico: *Ordinasti ut per officium levitarum coactus sanarer, et impacti honoris sarcina quod premebat a me pondus amoveret.* Et in Vita sancti Epiphanii Ticinensis: *Post ad diaconii evectus infulas vicesimum annum aetatis ascendit, turbabatur suscepti honoris tyrocinio.* Sanctus Cyprianus, epist. 34: *Caeterum presbyterii honorem designasse nos illis, ut sciatis.* Epist. 65: *Fungeris circa eum potestate honoris tui, ut eum vel*

deponas, vel abstineas. Et epist. 68: *Ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi.* Optatus Milevitanus, lib. II adversus Parmenianum: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes.* Et infra, agens de Donatistis qui diaconos, presbyteros et episcopos catholicos abdicaverant, et poenitentiam agere coegerant: *Et cum possetis esse filii Dei, filii hominum esse voluistis, et ad infigendum morsum honoribus alienis, linguas acuistis in gladios. Implestis in vobis quod in psalmo* LVI *scriptum est: Filii hominum dentes eorum, arma et sagittae, et lingua eorum gladius acutus. Ergo linguas vestras acuistis in gladios, quas movistis in mortes non corporum, sed honorum; jugulastis non membra, sed nomina. Quid prodest, quia vivi sunt homines, et occisi sunt honores a vobis: valent quidem membris, sed erepta portant funera dignitatis.* Et infra: *Esuritis honores innocentium sacerdotum.* Et paulo post: *Gutturi vestro honorum funera non sufficiunt.* Sanctus Augustinus, lib. II adversus epistolam Parmeniani, cap. 11: *Et cum expedire non videatur Ecclesiae ut praepositi eorum venientes ad catholicam societatem honores suos ibi non administrent, non eis tamen ipsa ordinationis Sacramenta detrahuntur, sed manent super eos.* Concilium Arelatens. IV can. 1: *Episcopatus vero vel presbyterii honorem nullum laicus ante praemissam conversionem, vel ante* XXX *aetatis annos accipiat.* Et can. 2: *Sed nec reliqui Pontifices presbyterii vel diaconatus honorem conferre praesumant,* etc.

Ita apud Graecos de his tribus ordinibus dicitur vox τιμὴ, id est honor. Concilium Nicaenum, can. 8: Ὁ δὲ ὀνομαζόμενος παρὰ τοῖς λεγομένοις Καθαροῖς ἐπίσκοπος τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἕξει· Id est, qui autem apud eos qui Cathari dicuntur episcopus nominatur, presbyteri honorem habebit. Concil. Ancyranum, can. 2: Διακόνους ὁμοίως θύσαντας, μετὰ δὲ ταῦτα ἀναπαλαίσαντας, τὴν μὲν ἄλλην τιμὴν ἔχειν, id est, diaconos similiter qui sacrificaverint, postea autem reluctati sint, alium quidem honorem habere. Et can. 18: Ἐὰν δὲ στασιάζωσι πρὸς τοὺς καθεσθῶτας ἐκεῖ Ἐπισκόπους, ἀφαιρεῖσθαι αὐτοῖς τὴν τιμὴν τοῦ πρεσβυτερίου, id est, quod si adversus eos qui illic episcopi constituti sunt seditiones moverint, honorem presbyterii ab eis auferri. Synesius, epist. 67, agens de episcopis: Κρατοῦνται δὲ τὰς τιμὰς, id est, fruuntur honoribus, eo vagantes ubi majus compendium est. Et infra: Τάχυ γὰρ ἂν ἐπανέλθοιεν, εἰ περὶ τῆς τιμῆς κινδυνεύοιεν, id est, nam citius ad sua loca reverterentur, si honoris sui jacturam metuant.

Cum autem diaconatus sit honor in Ecclesia et supra sacer ordo appelletur, ex hoc internoscere possumus quanta sit hujus ordinis dignitas, quae in hoc maxime consistit, **500** ut proxime assistat sacerdoti sacra facienti, sitque ejus in tanti mysterii celebratione adjutor, cui juxta sanctum Ambrosium, libro primo de Officiis, cap. 41, commissa est dominici corporis et sanguinis consecratio. Quod sic intelligendum est, Petro Cantore interprete, lib. ms. de Verbo mirifico, cap. 41: *Experire etenim utrum ministrum idoneum elegeris, cui commisisti dominici corporis et sanguinis consecrationem, non ad conficiendum, sed ad assistendum: qui sicut secretarius altaris particeps est confectionis Eucharistiae; non quia sumat et conficiat, non quia hoc sine eo non possit fieri; sed quia celebrius, et in majori reverentia conficitur corpus Domini cum praesentia ministri et testimonio ejus.* Ex quo Petri textu manifestum est locum sancti Ambrosii esse corruptum; nam in veteribus et recentioribus illius Editionibus deest τὸ *corporis,* et in recentioribus τὸ *consecrationem* mutatum est in τὸ *dispensationem.* Cum in veteribus sit τὸ *consecrationem,* Basileae editis anno 1492, ut in Cod ms. biblioth. Corbeiensis, in quo non est τὸ *corporis.*

747. *Quae sunt agenda concedere.* In Pontificali Romano haec sequuntur interposita: *Hic solus pontifex manum dexteram extendens ponit super caput cuilibet ordinando, et nullus alius, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur, dicens singulis: Accipe Spiritum sanctum ad robur, et ad resistendum diabolo et tentationibus ejus in nomine Domini.* Quae priora verba, *Hic solus pontifex,* etc., aut saltem similia non habentur hoc loco in Excusis, nec in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, nec in Codice Tiliano, nec in Ordine Romano, sed praemittuntur Orationi huic: *Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem,* etc. In Codice vero Rodradi nusquam habentur, quia in eo nullae sunt rubricae in ordinationibus episcopi, presbyteri, et diaconi. Posteriora vero illa verba, *Singulis dicens, accipe Spiritum sanctum ad robur,* etc., nullatus exstant in Editis, nec in aliis Codicibus nostris mss., hoc est, Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, nec in Ordine Romano, nec in Codice Tiliano.

748. *Quando stolam induis, per hoc signum vobis diaconatus officium,* etc. Haec desiderantur in Codice Rodradi. In Codice Ratoldi formula verborum singulariter effertur. In Ordine et Pontificali Romano stola induitur sub alia verborum formula. In eodem Ordine Romano sequitur traditio lib. Evangeliorum sub hac forma: *Accipite potestatem legendi Evangelium,* etc., ut in Pontificali Romano, et in Codice Tiliano.

Sed haec porrectio libri Evangeliorum cum sua forma abest ab Editis, et a Codicibus Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, nec habetur in concilio Carthaginensi IV, nec apud sanctum Isidorum, Amalarium, Alcuinum, et Rabanum; nec erat olim in antiquissimo Ordinario Ecclesiae Aniciensis quo utebatur Durandus in ordinum collatione, ut ipse testatur in IV sent., dist. 24, quaest. 3: *Sed contra hoc argui potest quia illud in quo imprimitur character debet observari, et probabile est quod observetur in omni Ecclesia, sed traditio libri in ordinatione diaconi non observatur in omni Ecclesia, nec antiquitus forsitan observabatur in aliqua Ecclesia. Unde secundum Ordinarium antiquissimum Ecclesiae Aniciensis, cui praefuimus, liber Evangeliorum non tradebatur diacono in ordinatione sua; sed nos volentes nos conformare caete, is Ecclesiis, posuimus de manu nostra in margine dicti Ordinarii quod liber Evangeliorum tradatur cum consueta forma verborum. Quare non videtur quod in traditione libri imprimatur character diaconatus. Et ideo alia opinio est quod character imprimitur in impositione manuum. Per quod datur intelligi quia applicatur* **501** *ad magnum ministerium. Et huic videtur canon concordare 23, distinctione ubi dicitur quod cum ordinatur diaconus, solus episcopus ei manum imponit, eo quod ad ministerium applicetur.* Quare mihi videtur frigida responsio illorum (quae nec in mentem Durandi venit) qui dicunt Ecclesiam Aniciensem in hoc errasse, cum manifestam videamus conformitatem hujus veteris Ordinarii praefatae Ecclesiae cum supra citatis Sacramentorum Codicibus, auctoribus, et concilio Carthag. IV. Nec obstat quod diaconi ex veteri consuetudine legant Evangelium, ut apparet ex epist. sancti Hieronymi ad Sabinianum: *Evangelium Christi quasi diaconus lectitabas,* non enim semper et ubique in Ecclesia fuit, ut clarum est ex his quae supra de lectoribus docuimus ex sancto Cypriano, et conc. Toletano I. Quod confirmatur ex Sozomeno lib. VII, cap. 19: Ταύτην τὴν ἱερὰν βίβλον (εὐαγγέλιον) ἀναγινώσκει ἐνθάδε μόνος ὁ Ἀρχιδιάκονος, παρὰ δὲ ἄλλοις διάκονοι. Ἐν πολλαῖς δὲ ἐκκλησίαις οἱ ἱερεῖς μόνοι, ἐν δὲ ἐπισημοις ἡμέραις Ἐπισκοποι, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀναστασίμου ἑορτῆς. Id est: Sacrum hunc librum (Evangelium) legit hic (Alexandriae) solus archidiaconus, apud alios vero diaconi, in multis Ecclesiis soli sacerdotes; diebus autem solemnibus, episcopi, ut Constantinopoli prima feria Resurrectionis dominicae. Nec

dicendum est hos presbyteros et episcopos etiam diaconos fuisse. Id enim minime certum est, cum olim, praetermisso diaconio, multi episcopi et presbyteri crearentur.

Huic doctrinae lavet quod cum diaconi primum instituti sunt, nondum erant scripta Evangelia. Tandem, in concilio Toletano IV, can. 27, diaconus degradatus accipit tantum orarium et albam cum suae dignitati restituitur: *Si Diaconus,* inquit concilium, *orarium et albam,* nulla facta libri Evangeliorum men tione, recipit enim id quod prius in sua ordinatione acceperat, ut est in eodem canone, qui ita se habet: *Episcopus, presbyter aut Diaconus, si a gradu suo injuste dejectus, in secunda synodo innocens reperiatur, non potest esse quod fuerat, nisi gradus amissos recipiat coram altario de manu episcoporum; si episcopus est, orarium, annulum et baculum; si presbyter, orarium et planetam; si diaconus, orarium et albam; si subdiaconus, patenam et calicem. Sic et reliqui gradus ea in reparationem sui recipiant quae, cum ordinarentur, perceperant.* Ubi haec verba: *Nisi amissos gradus recipiat,* non ita capienda sunt, quasi ejusmodi seu episcopus, seu presbyter, seu diaconus, seu subdiaconus, degradatus gradu suo penitus privatus sit, sed haec amissio gradus intelligitur duntaxat quoad facultatem ministrandi in tali ordine, et quoad communionem clericalem, ita ut ejusmodi dejectus non posset amplius fungi ordinis sui ministerio, nec communicare cum clericis, sed cum laicis tantum. Quare restitutio ejusmodi instrumentorum non est iterata ordinatio, sed tantum ritus quidam exterior quo significatur ejusmodi dejectum posse jam suo ministerio fungi, et communicare cum clericis; alioqui iteranda fuisset manus impositio quae his ordinibus est essentialis (si subdiaconatum exceperis, qui per manus impositionem non confertur), quod tamen hic non apparet. In Pontificali ms. supra citato, quod Anglicanum esse creditur, exstat libri Evangeliorum traditio sub hac forma: *Accipe istud volumen Evangelii; lege et intellige, et aliis trade, et tu opere adimple.*

Tandem post indutam stolam in Ordine Romano, et in codice Rhemensi sic habetur: *Sequitur benedictio: Domine sanctae fidei, spei, gratiae,* etc. In Codice Ratoldi: *Benedictio post stolas super omnes: In nomine sanctae Trinitatis, et unicae divinitatis. Alia: Domine sanctae fidei, spei, gratiae,* etc. *Ad consummandum diaconatus officium. Commune votum permaneat, communis Oratio prosequatur,* etc.

In citato Pontificali Anglicano ms., post traditionem libri Evangeliorum diaconi manus unguntur; ita enim habetur: *Consecratio manuum diaconi de oleo atque chrismate.* **502** *Consecrentur manus istae, quaesumus, Domine, et sanctificentur per istam unctionem tuamque benedictionem, ut quaecunque benedixerint benedicta sint; et quaecunque sanctificaverint, sanctificata sint. Per.* Et sane olim in Gallia hic mos inoleverat ut manus diaconis ungerentur; quod manifestum est ex epistola Nicolai papae I, ad Rodulphum archiepiscopum Bituricensem **(Tom. III Conc. Galliae)**: *Praeterea sciscitaris utrum solis presbyteris, an diaconibus debeant, cum ordinantur, manus chrismatis liquore perungi.* Quod non interrogasset pontificem maximum Rodulphus, nisi id moris esse in diaconorum ordinatione alicubi in Gallia compertum habuisset.

749. *Presbyter cum ordinatur,* etc. Ita in Editis et in manuscriptis nostris Codicibus Rhemensi, Ratoldi, Tiliano et sancti Germani a Pratis. In Ordine Romano, et in concilio Carthag. IV, can. 3, et in Pontificali ms., quod Anglicanum esse putatur, pro his verbis, *super ejus caput teneant,* legitur *super illius ponant caput.* In Pontificali Romano haec omnia aliter in hunc modum habentur: *Pontifex stans ante faldistorium cum mitra, et nulla Oratione*

nulloque cantu praemissis, imponit simul utramque manum super capita cujuslibet ordinandi successive, nihil dicens, idemque faciunt post eum omnes sacerdotes qui adsunt.

750. *Oremus, dilectissimi,* etc. Ita in Editis et in Cod. Rodradi et Ratoldi; ita etiam in Codic. Rhem. et in Ordine Romano, in quibus praemittitur allocutio ad populum in hunc modum: *Quoniam, dilectissimi fratres,* etc. In Pontificali Romano haec Oratio plurali numero enuntiatur.

751. *Exaudi nos, quaesumus, Domine Deus noster,* etc. Ita in Excusis, et in Codicibus Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, atque etiam in Ordine et Pontificali Romano, in quibus praemittitur, *Flectamus genua, levate.*

752. *Consecratio.* Ita in Editis et in Codice Rodradi. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi additur τὸ *presbyteri.* In Pontificali Romano haec duo vocabula desiderantur. In Ordine Romano legitur *consecratio eorumdem.*

753. *Domine sancte, Pater omnipotens,* etc. In Codice Ratoldi haec praemittuntur, *Dominus vobiscum,* etc. *Sursum corda,* etc. In Pontificali Romano his praemittitur *Per omnia saecula saeculorum.* In Codice Rhemensi hanc Orationem haec sequuntur: *Consummatio presbyteri sit nobis, fratres, communis Oratio. Item Benedictio: Deus, sanctificationum auctor.* Quae non exstant in Excusis, neque in Codice Rodradi. Habentur quidem in Codice Ratoldi, sed post unctionem manuum et capitis; in Ordine etiam Romano, sed post indutam casulam. At in Pontificali desideratur *consummatio presbyteri, sit nobis, fratres, communis oratio,* etc. Sed post indutam casulam dicitur: *Deus sanctificationum auctor.*

754. *Honorum.* In Editis, et in Ordine Romano, legitur τὸ *bonorum,* non ita recte. Vide paulo ante annotata.

755. *Pontifices summos.* Id est, episcopos. Ita enim appellati sunt episcopi. Fortunatus, lib. XI, epigr. 13:

Pontifici summo nos commendare precamur;
Regibus et dominis ferte salutis opes.

Intelligit enim ibi sanctum Germanum Parisiorum episcopum. Consule observationes nostras ad Martyrologium sanctorum ordinis sancti Benedicti, et Joannem Savaronem, ad epist. 11 lib. IX Sidonii. Hanc autem Orationem in Codice Ratoldi subjecta sequuntur: *Modo convertat stolam in collo, et induatur casula. Per haec indumenta stolam et casulam salutis indui merearis, et aeternae perpetuitatis plenitudinem cum sanctis sacerdotibus Christo ministrante capessere valeas.* In Ordine quidem et Pontificali Romano **503** idem ritus exstat, sed sub alia verborum formula: *Accipe jugum Domini,* etc. Exstatque idem ritus in Euchologio Graecorum in ordinatione presbyteri: Καὶ φέρει τὸ ὄπισθεν ὀραρίου αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἔμπροσθεν τοῦ δεξιοῦ μέρους, id est, et posteriorem orarii illius partem transfert ad anteriorem ex parte dextra. Hinc capiendus est locus concilii Bracarensis III, can. 3: *Scilicet, ut cum sacerdos ad solemnia Missarum accedit, aut per se Deo sacrificium oblaturus, aut sacramentum corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi sumpturus, non aliter accedat quam orario utroque humero circumseptus, sicut et tempore ordinationis suae dignoscitur consecratus; ita ut de uno eodemque orario cervicem pariter et utrumque humerum premens,*

signum in suo pectore praeparet [Alibi praeferat] *crucis. Si quis autem aliter egerit, excommunicationi subjaceat.*

Orarium autem est quod vulgo stolam dicimus, de quo vide Joannem Meursium in Lexico Graecobarbaro, et Isaacium Casaubonum, ad Flavium Vopiscum, in Vita Aureliani. Quod orarium sive stola detur in sua ordinatione presbyteris, patet etiam ex concilio Toletano IV, can. 27. Graecis dicitur ἐπιτραχήλιον, ut clarum est ex Theoria mystica sancti Germani patriarchae Constantinopolitani, quia circum collum componitur.

756. *Hic vestis et casulam. Benedictio Patris, et Filii,* etc. Ita in Editis, et in Codice Rhemensi. In Ordine et Pontificali Romano habetur: *Accipe vestem sacerdotalem,* etc. In Codice Ratoldi legitur: *Benedictio post casulas super omnes. Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et his sacerdotalibus vestibus induti, protecti et muniti esse valeatis ab omnibus impugnationibus malignorum spirituum, et sitis benedicti in nomine Domini nostri et in virtute Spiritus sancti in ordine sacerdotali, et offeratis hostias placabiles pro peccatis atque offensionibus omnipotenti Deo, cui est honor et gloria.* In concilio Toletano IV, can. 27, presbytero in sua ordinatione planeta datur, quae idem est ac casula.

757. *Consecrentur manus istae,* etc. Ita in Editis, et in Cod. Rhemensi. In Codice Ratoldi legitur *Consecrentur manus istae, quaesumus, Domine, de oleo sancto, et de chrismate sancto,* etc. In Codice Tiliano, Ordine et Pontificali Romano, sic habetur: *Consecrare, et sanctificare digneris, Domine, manus istas.* In Codice Rodradi haec manuum unctio desideratur. De unctione manuum presbyteri in ejus ordinatione haec reperire est apud Burchardum, lib. II, cap. 55, ex dictis sancti Augustini loquentis ad presbyteros: *Unde oportet vos semper memores esse tantae dignitatis, memores vestrae consecrationis, memores sacrae, quam in manibus suscepistis, unctionis; ut nec ab eadem degeneretis, ne manus sacro unguine delibutas peccando polluatis.* Apud Amalarium lib. I de Offic. Eccl., cap. 13: *Hunc morem tenent episcopi nostri, manus presbyterorum ungunt de oleo.* Illius mentio fit in epistola Nicolai papae I, ad Rodulphum Bituricensem archiepiscopum, in qua dicit eam non esse in Ecclesia Romana usitatam, dubitatque an ullibi fuerit aliquando; quod miror propter auctoritates supra citatas, et quosdam ex Codicibus nostris mss., qui usum Romanum sequuntur, ipso Nicolao papa antiquioribus, tum maxime quia remittit ipsum Rodulphum ad epistolam Innocentii I, scriptam ad Decentium Eugubinum, in qua de hac re, ut de Ordinationibus, ne γρὺ quidem, quarum tamen Nicolaus mentionem facit.

Haec autem manuum unctio fiebat in modum crucis, ut planum est ex Ordine Romano: *Expleta autem Oratione accipiens oleum sanctum, faciat crucem super ambas manus,* etc. Haec unctio aliter fit in Pontificali Romano. In Codice Ratoldi additur unctio capitis sub hoc titulo, et formula: UNGATUR CAPUT. *Ungatur caput tuum et consecretur coelesti benedictione in ordine sacerdotali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, amen. Pax tibi.* Idem videre est in Pontificali ms. quod servatur in secretario ecclesiae Rothomagensis, putaturque **504** esse Anglicanum: CONSECRATIO CAPITIS CUM OLEO. *Ungatur et consecretur caput tuum coelesti Benedictione in ordine sacerdotali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, amen. Pax tibi,* R\ *Et cum Spiritu tuo.* Quae quidem unctio capitis cum sua formula non exstat in Editis, neque in aliis Codicibus nostris mss. neque in Ordine et Pontificali Romano.

Sequitur in Codice Ratoldi: ITEM BENEDICIT MANUS SACERDOTUM. *Benedic, Domine, has manus, et sanctifica sacerdotem* ill. *ad consecrandas Hostias quae pro delictis atque negligentiis populi offeruntur, et ad caetera benedicenda, quae ad usus populi necessaria sunt; et praesta, quaesumus, ut quaecunque benedixerint benedicantur, et quaecunque sacraverint sacrentur, Salvator.* Tandem in Pontificali Romano sequitur traditio patenae cum Hostia superposita, et calicis cum vino et aqua sub hac verborum forma: *Accipe potestatem offerre sacrificium Deo, tam pro vivis quam pro defunctis, in nomine Domini.*

In Ordinibus mss. sancti Germani a Pratis, et Tiliano, et in Ordine Romano exstat ejusmodi instrumentorum traditio cum sua forma, quae tamen ibi pluraliter effertur: *Accipite potestatem,* etc., nec in eis ulla fit aquae mentio. Sed haec traditio cum sua forma deest in Sacramentariis excusis, ut in Codicibus mss. Rhemensi, Rodradi, sancti Eligii, et Ratoldi, atque etiam in Pontificali ms. quod putatur esse Anglicanum. Non habetur etiam in concilio Carthag. IV, toties citato, nec in concilio Toletano IV, can. 27, neque ulli antiqui Patres mentionem aliquando fecerunt; non sanctus Isidorus, non Amalarius; non Rabanus, non Constitutiones apostolicae, lib. VIII, cap. 16 et sqq., non omnium antiquissimus Dionysius magnus, qui de sacris ordinibus dedita opera, et ex professo tractavere; nihilque simile in sacris Scripturis repereris; neque Christus, in suprema illa coena apostolos instituens sacerdotes, illis ejusmodi porrexit instrumenta; neque tum tradidit eis panem et vinum, sed corpus suum et sanguinem sub speciebus panis et vini. His consentit Ecclesia Orientalis, seu Graeca, quae ejusmodi instrumentorum traditione in presbyterorum ordinatione non utitur, ut palam est ex eorum Euchologio, quod infra sumus producturi; nec tamen Ecclesia Romana unquam eorum ordinationem improbavit, quae permittit ut apud nos Graeci presbyteri Missas faciant, nobis eas audientibus, quemadmodum etiam in eorum regione facimus, illis celebrantibus; quod esset intolerabilis idololatria, si non essent vere ordinati. Neque in concilio Florentino, in quo Graeci cum Ecclesia Romana sunt reconciliati, unquam de eorum ordinationibus dubitatum est; neque in unione Armenorum, cum ipsis Armenis Eugenius IV tradidit ritum Ecclesiae Romanae in ordinationibus observandum, pristinas eorum ordinationes irritavit; neque Clemens VIII Russorum episcopos, presbyteros et diaconos, qui ritum Graecorum servabant etiam in suis ordinationibus, cum eos in gratiam Ecclesiae Romanae recepit, iterum ordinari censuit. Itaque dicendum est materiam essentialem diaconatus, presbyteratus et episcopatus in manus impositione sitam esse.

Nihil aliud sonat Scriptura Actorum VI, in septem diaconorum ordinatione: *Orantes imposuerunt eis manus.* I Tim. IV: *Noli negligere gratiam quae in te est, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.* Et cap. V: *Manus cito nemini imposueris.* II Tim. I: *Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum.* Confirmatur auctoritate Dionysii magni, cap. 5 Hierar. eccl., qui ex professo agens de praefatis tribus ordinibus, nihil praeter manuum impositionem ad eorum materiem requirit.

Hoc patet etiam ex sancto Hieronymo, cap. LVIII Isaiae: *Ordinatio non solum ad imprecationem vocis, sed etiam ad impositionem impletur manuum;* divo Ambrosio, lib. de Dignitate sacerdotali, cap. 5: *Homo imponit manum, Deus largitur gratiam: sacerdos imponit supplicem* **505** *dexteram, Deus benedicit potenti dextera;* concil. Hispalensi II, can. 5: *Quinto judicio ad agnitionem nostri examinis Agabiensis diaconi relatu deductum est de quibusdam ipsius Ecclesiae clericis, quorum dum unus ad presbyterium, duo ad levitarum*

ministerium sacrarentur, episcopus eorum, oculorum dolore detentus, fertur manum suam super eos tantum posuisse, et presbyter quidam illis contra ecclesiasticum ordinem benedictionem dedisse. Quae ordinationes a concilio irritantur, quia benedictio fuerat a presbytero pronuntiata. Quod etiam liquet ex Synesio, epist. 66: Ὑπὸ τῶν ἐκείνου χειρῶυ ἐπίσκοπος ἀνεδείχθη τῆς Βιθυνῶν Βασινοπόλεως, id est, illius manibus episcopus Basinopolis in Bithynia consecratus est. Et epist. 76: Καὶ ὧν τῇ θατέρου χειρὶ πρεσβύτερος ἀπεδέδεχθο, id est, quorum alterius manu presbyter sacratus fuerat.

Multos alios praetermitto, brevitatis causa. Non tamen multus et nimius ero, si auctoritatem recentioris scriptoris viri gravissimi et doctissimi Mariani Victorii, episcopi Amerini, protulero, qui ad epistolam sancti Epiphanii, quae exstat inter epistolas sancti Hieronymi, tom. II, sic ait: *Ordinatio autem fiebat cum Oratione et manus impositione, quemadmodum nunc Ecclesia utitur,* etc.

Hic igitur vides ordinationem ad manuum impositionem impleri, et ad eamdem Spiritus sancti gratiam conferri; ac proinde efficitur manuum impositionem non esse ordinationi accidentariam, nec esse solam dispositionem ad gratiam, ut quidam volunt. Praeterea non est credibile concilia et Patres tantum de his quae sunt ordinationi contingentia locutos fuisse, de his vero quae sunt illi essentialia tacuisse, praesertim concilium Carthaginense IV, quod enucleatius omnia quae ad ordinum materiem spectant describit.

Nec valet id quod quidam respondent, concilium non omnia posuisse, quia librum Pontificalem non scribebat. Nam etsi concilium librum Pontificalem non scriberet, non erat tamen adeo difficile ac taediosum traditionem instrumentorum in trium illorum ordinum hierarchicorum explanatione annotare, cum id una aut altera linea fieri potuisset, ut in inferioribus ordinibus factum fuerat. Praeterea libri Sacramentorum a nobis producti erant libri Pontificales, quibus utebantur pontifices in ordinum collatione, ergo in illis omnes essentiales materiae assignantur; at nihil aliud continent quam concilium Carthaginense IV. Igitur in ipso concilio omnes ordinum materiae essentiales continentur. Cum autem concilium in hac parte mire conveniat cum sacra Scriptura, aliis antiquis conciliis, Patribus ac libris Sacramentorum, necessario concluditur illud quoad materiae essentialis assignationem in tribus illis ordinibus nihil praetermisisse. Deinde si concilium materias essentiales inferiorum ordinum tam diligenter assignavit, cur idem in aliis ordinibus quae sunt gravioris ponderis et momenti non praestiterit? Si dicas ideo praetermissas fuisse, quia vulgares et notae sunt, idem etiam de materiis inferiorum ordinum, quae sunt aeque vulgares ac notae, dicendum erit.

Tandem haec doctrina manifeste colligitur ex eodem concilio, can. 5, ubi agens de ordinatione subdiaconi sic ait: *Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit, patenam de manu episcopi accipiat vacuam, et calicem vacuum,* etc. Si igitur traduntur instrumenta subdiacono, quia non ei manus imponuntur, recte sequitur tribus illis superioribus ordinibus non esse necessariam instrumentorum traditionem, quia manus illis imponuntur, ac proinde nihil de materia illis essentiali a concilio fuisse praetermissum. Quare quemadmodum inferiores ordines sola instrumentorum porrectione sine manuum impositione, sic tres illi superiores sola manuum impositione sine instrumentorum traditione perfici possunt, et par utrobique ratio a contrario.

His accedit auctoritas Facultatis theologicae Parisiensis aliarum facile principis, in cujus thesibus publicis haec doctrina vulgo defenditur, ut in quadam thesi 7 Junii, anno 1633, quam profert reverendissimus ac doctissimus **506** Pater Jacobus Sirmondus, cap. 8 Antirrhetici, cui inditum est: *Quibus ordinibus impositio est manuum, his solam sufficere ad valorem firmitatemque sacramenti.* In thesibus Jacobi de Montrouge Parisini baccalaurei Navarrici, Ecclesiae Andegavensis canonici, ordinarii reginae eleemosynarii, die 19 Januarii, anno 1639, pro majore ordinaria in scholis theologorum regiae Navarrae, praeside S. M. N. Alberto de Saint-Gilles doctore Parisiensi, apud Carmelitas theologiae professore, dedicatis illustrissimo viro Augustino Potier Bellovacensium praesuli, et magno reginae eleemosynario, in quarum octava positione haec habentur: *In ordinatione ministrorum reperitur symbolum seu ritus externus, scilicet manus impositio, quae in episcopis, presbyteris et diaconis, ut essentialis designatur; caetera ad integritatem materiae duntaxat spectant.* In thesibus Renati Robeville baccalaurei theologi, et rectoris Universitatis studiorum, 21 Junii, eodem anno, in exterioribus Sorbonae scholis, pro majore ordinaria praeside S. M. N. Jacobo Charton doctore theologo, et socio Sorbonico, Ecclesiae Parisiensis canonico, et Paenitentiario presbytero, dedicatis illustrissimo viro Domino Petro Seguier Franciae cancellario, in quarum octava positione haec videre licet: *Impositio manuum essentialis materia, librorum aut vasorum porrectio accessoria.* In thesibus Joannis Helyes Bajocensis baccalaurei Navarrici, pro majore ordinaria, in aula regiae Navarrae, 13 mensis Octobris, eodem anno, praeside S. M. N. Joanne Nicolai apud praedicatores theologiae professore, dedicatis illustrissimo viro domino Henrico Ludovico Habert de Montmort marchioni, comiti, etc., in quarum ultima positione haec scripta sunt: *In episcopis, presbyteris et diaconis integrans materia instrumentorum porrectio, essentialis manus impositio.* In thesibus Michaelis de Beauharnois Aurelianensis, baccalaurei Sorbonici, 10 Decembris, anno 1639, pro minore ordinaria, in exterioribus Sorbonae scholis, praeside S. M. N. Jacobo Pereyret doctore theologo, et professore Navarrico, dedicatis sanctae memoriae Roberto de Sorbona, in quarum quinta positione haec continentur: *Populus omnis Christianus ita est gens sancta et regale sacerdotium, ut non tamen quilibet fidelis offerendi sacrificii habeat potestatem, sed qui divina vocatione consecratus est in presbyterum per episcopalem manuum impositionem, quam hierarchicorum ordinum essentialem arbitror materiam.* In thesibus Antonii Arnaud Parisini, baccalaurei Sorbonici, Ecclesiae Virodunensis canonici, pro majore ordinaria, die 13 Januarii, anno 1640, in scholis Sorbonicis, praeside S. M. N. Juliano Joubert, apud praedicatores Parisienses theologiae professore, dedicatis verum Israelem vero de coelo pane pascenti, in quibus haec reperire est positione tertia: *Essentialis ad diaconatum, caeterosque superiores ordines materia manus impositio esse videtur.* Plures alias ejusmodi theses producere possem; sed ne sim nimius, supersedeo.

Nec est quod quis nobis opponat Bullam Eugenii IV, in qua videtur materiam diaconatus et presbyteratus in traditione instrumentorum constituere, siquidem explicanda est de materia accessoria, vel de integrante, ut aliis placet. Nonnulli dicunt materias fuisse dilatatas. Si vero pontifex nullam facit mentionem impositionis manuum, id factum est quia jam erat in usu apud Armenos, quibus peculiarem Ecclesiae Romanae ritum tradere volebat. Plura vide apud Petrum Arcudium, lib. VI de Sacramento ordinis, cujus opus Romae approbatum est auctoritate Pauli V, pontificis maximi.

His autem ita constitutis, quid sit manus, seu manuum impositio (quandoquidem de illa controvertitur) quaerendum est. Manus impositio est positio manus super caput alicujus; id palam est ex sancto Dionysio, cap. 5 eccl. Hierar.: Ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὰ θεοπαράδοτα λόγια καὶ τὴν ἱεραρχικὴν χεῖρα, id est, super caput habet divinitus tradita oracula, id est Evangelium, et manum pontificis; et paulo post de presbyteri ordinatione: *Sacerdos, flexis genibus ante divinum altare,* ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὴν ἱεραρχικὴν δεξιὰν, id est, **507** pontificis dexteram super caput habet; et similiter de ordinatione diaconi scripsit: *Minister uno poplite flexo ante divinum altare,* ἐπὶ κεφαλῆς ἔσχε τὴν τοῦ τελοῦντος αὐτὸν ἱεράρχου δεξιὰν, id est, dexteram illius qui eum initiat super caput habet. Consentiunt apostolicae Constitutiones, lib. VIII, cap. 16 et sequentibus, ubi dicitur, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτὸς, id est, manum super caput ipse impone. Clarum est etiam can. 3 concilii Carth. IV, de Ordinatione presbyteri: *Episcopo eum benedicente, et manum super caput ejus tenente;* et can. 4: *Solus episcopus qui eum benedicit manum super caput illius ponat.* Idem patet ex Sacramentariis editis, et mss. sancti Eligii, Ratoldi, Rhemensi, ex Ordinibus mss. Tiliano, et sancti Germani a Pratis, et ex Ordine et Pontificali Romano, in quibus omnibus nulla est manus impositio, nisi manus ponatur super caput. Id etiam planum est ex his Metaphrastae verbis, cum agit de sancto Joannis Chrysostomi in presbyterum creatione: *Ut autem accesserunt ad sacrum altare, et ipse, ut lex est,* ὕπεσχε τῷ ἱεράρχῃ τὴν κεφαλὴν, τούτου δὲ χεῖρες ἐπετίθεντο, id est, pontifici caput submisisset, illius vero manus impositae fuissent. Id suadet versio Syra Actorum VI, in qua legitur, *posuerunt super eos manus,* cum in Vulgata interpretatione juxta textum Graecum legatur, *imposuerunt eis manus* **(Lib. VI, de Sacramento ordinis, cap. 7)**.

Quae cum ita sint, Petrus Arcudius nobis venit refutandus, qui scribit ipsam instrumentorum porrectionem esse manuum impositionem, quia pontifex eo ipso quod tradat instrumenta, manum imponit; et imprimi characterem, non tam propter instrumenta quam propter actionem et porrectionem ipsius pontificis, quam manuum impositionem appellat. Quod si verum est, dicendum erit baptismum conferri per manus impositionem; nam is qui baptizat seu mersione, seu aquae infusione juxta sensum Arcudii, manum imponat necesse est. Idem etiam de extrema unctione fatendum erit; nam qui ungit corpus, manum imponit, cum tamen hactenus haec duo sacramenta per manus impositionem conferri scripserit nemo. Nec valet objectio de confirmatione; etenim hoc sacramentum manuum impositionem distinctam habet ab unctione, ut supra dictum est. Praeterea ex ejusmodi explicatione impositionis manuum sequitur optime inferiores ordines in manuum impositione consistere; cum enim porrigit episcopus calicem et patenam subdiacono, librum exorcistae et lectori, ostiario claves, aeque illis manus imponit ac presbytero, cum ei offert instrumenta tangenda, quod tamen sine controversia veritati minime consentaneum est. Hoc enim adversatur concilio Carthaginensi IV, Ordini et Pontificali Romano, et antiquis Sacramentorum libris, in quibus manifesta inter traditionem instrumentorum et manuum impositionem apparet differentia, et haec ad superiores ordines, illa ad inferiores spectat. Imo ejusmodi doctrina a communi sensu et usu loquendi abhorret; nam sequeretur eum qui porrigit pomum puero aut panem pauperi, illis imponere manum, quod tamen hactenus est inauditum.

Nec obest illud quod opponitur ex Marc. VII, cum Christus quibusdam rogantibus ut imponeret manus lunatico, linguam et aures tetigit. Non enim inde sequitur ejusmodi contactum esse manus impositionem, qualem hic requirimus; etsi enim illi Christum rogarent ut pro more suo manum aegroto imponeret, non tamen ille tenebatur hanc inire viam et rationem, nec eorum erat illi hanc legem imponere, qui mysterii cujusdam gratia alia quam

illi putabant ratione uti voluit in hujus curatione lunatici, ac proinde non inde efficitur contactum linguae et aurium esse manus impositionem.

His ita perfectis, breviter agendum est in eos qui dicunt manuum impositionem esse meram electionem, quae fiebat per manus elationem, vel extensionem, non vero esse aliquem consecrandi ritum, quam ideo veteres appellabant χειροτονίαν, id est, electionem, et χειροτονεῖν. Fateor quidem in instrumentis ethnicalium scripturarum ista vocabula significare electionem, et eligere aliquem, in magistratum videlicet; et ita interdum usurpari a conciliis **508** et sanctis Patribus, cum agunt de electione episcoporum, sed non semper. Nam χειροτονεῖν, Actorum XIV, est constituere episcopum solemni ritu impositione manus: Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοὺς πρεσβυτέρους κατ᾽ Ἐκκλησίαν προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν. Quod confirmatur Act. VI: Καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας, *et orantes imposuerunt eis manus.* Hic enim locus priorem explicat; nam ἐπιτιθέναι τὰς χεῖρας, id est, manus imponere, nullo modo significat extendere manus, sive eligere, ut infra docebimus.

Confirmatur ex primo canone apostolorum: Ἐπίσκοπος χειροτονείσθω ὑπὸ Ἐπισκόπων δυὸ ἢ τριῶν, id est, episcopus ordinetur a duobus episcopis vel tribus. Atque pleni sunt sanctorum libri, eligi episcopum olim solitum a clero et populo, a tribus vero episcopis consecrari; et can. 2, πρεσβύτερος ὑπὸ ἑνὸς ἐπισκόπου χειροτονείσθω, id est, presbyter ab uno episcopo ordinetur; et can. 4 concil. Nicaeni; epist. 67 Synesii, ubi agitur de Siderio episcopo Palaebiscae non legitime creato a Philone Cyrenensi episcopo, quia non fuerat Alexandriae ordinatus, nec a tribus episcopis, καὶ εἰ τὸ σύνθημα τῆς χειροτονίας ἐκεῖθεν ἐδίδοτο, id est, etsi illic esset ordinandi facta potestas. Ubi χειροτονία, non sumitur pro electione, quae supponitur facta, cum petitur ab Alexandrino patriarcha facultas ordinandi, sine cujus licentia id fieri non poterat, ut constat ex canone 6 concilii Nicaeni. Quod clarum est etiam ex epist. 76; nam cum Antonius quidam presbyter omnium episcoporum et populi, qui convenerant, ut Olbiatis vici episcopum eligerent, suffragia tulisset, scribit Synesius Theophilo, ἑνὸς οὖν ἔτι δεῖ, τοῦ κυριωτάτου μέντοι τῆς ἱερᾶς σου χειρὸς, id est, unum igitur id opus est, sacra tua scilicet manus. Haec differentia videtur etiam apud Sozomenum, lib. VIII Hist. eccl., cap. 19, ubi, episcopo civitatis exiguae Geras defuncto, cives suffragiis suis decreverunt Nilammonem civitati suae praeficere episcopum: qui cum nervis omnibus obniteretur, accedens ad eum patriarcha Theophilus rogatus a civibus, συνεβούλευσε καταδέχεσθαι παρ᾽ αὐτοῦ χειροτονίαν, id est, hortatur ut ordinationem a se acciperet. En electio civium et χειροτονία distinctae: quae aliter dicitur χειροθεσία, id est, impositio manus, et ἐπίθεσις τῶν χειρῶν, id est, impositio manuum, II Tim. I, et manus imponere ἐπιτιθέναι τὰς χεῖρας, Act. VI. Nec dicendum ista significare electionem, et eligere; nam citato loco Actuum eligere et manus imponere distinguuntur: *Et elegerunt Stephanum virum plenum fide et Spiritu sancto,* etc. *Hos statuerunt ante conspectum apostolorum, et imposuerunt eis manus.* Ubi primo vides electionem, deinde ordinationem per manuum impositionem. Sed de impositione manuum satis.

In Pontificali Romano haec quae praecedunt prolationem horum verborum: *Accipe potestatem offerre sacrificium Deo,* etc., notanda veniunt: *Pontifex manus lavat et tergit; tum tradit cuilibet successive calicem cum vino et aqua, et patenam superpositam cum Hostia, et ipsi illa accipiunt inter indices et medios digitos, et cuppam calicis et patenam simul tangunt, pontifice singulis dicente,* etc. Ita in veteri Editione Parisiensi anni 1520 legitur, et recte; nam

hoc pronomen *illa* ad ea quae tangenda sunt seu mediate, seu immediate, refertur. Quod si legas *illam,* ut in quibusdam recentioribus et apud Cataldum in Caeremoniali episcoporum legitur, non video horum verborum sensum, cum non possit ad solum nomen *Hostiam* referri. Sensus est enim ut omnia quae offeruntur accipiantur; et postea modus acceptationis declaratur, nempe inter indices, et medios digitos, ita ut cuppa calicis et patena simul tangantur. Quae cum ita sint, non illi audiendi qui dicunt Hostiae seu panis contactum esse de praecepto in Pontificali, cum nihil tale in illo appareat; et multo minus ii qui scribunt contactum panis esse de necessitate sacramenti, ita ut qui panem non tetigerit sit rursum ordinandus. Nam moraliter loquendo ille acceptare dicitur qui instrumenta, seu vasa, in quibus sunt ea quae offeruntur accipit, seu tangit, ut ille vere oblata poma acceptat, qui canistrum aut vas in quo sunt accipit sine pomorum contactu; hancque sententiam **509** multi graves auctores sequuntur, praetermissis illis qui instrumentorum seu vasorum contactum non esse de necessitate sacramenti asserunt, inter quos Albertus Magnus mss., in IV sent., pag. 313, col. 3, bibliothecae monasterii sancti Victoris Parisiis, in responsione ad 3: *Dicitur quod non exigitur nisi porrectio, et tactus est de bene esse, quia in hoc sacramento est forma significans traductionem potestatis, et hoc significatur in porrectione tota, non expresse dissentiente eo cui porrigitur. Intelligitur enim accepisse, quando non dissensisse se ostendit, quando ad acceptandum est praesentatus.*

Tandem in eodem Pontificali Romano expleta communione, etc., denuo pontifex imponit manus super capita singulorum dicens: *Accipe Spiritum sanctum; quorum remiseris peccata,* etc. Qui ritus cum sua forma non exstat in concilio Carthaginensi IV, neque in nostris Sacramentariis tam editis quam mss., neque in Codice Tiliano, neque in Pontificali ms. quod Anglicanum esse putatur, neque in Ordine ms. sancti Germani a Pratis, quae postea tamen addita sunt in hujus Codicis margine, sed alia manu. Nec etiam reperire est apud sanctum Isidorum, Amalarium et Rabanum, nec in Ord. Rom.

Tandem in Cod. Ratoldi post manuum Benedictionem sequitur: *Consummatio presbyterorum. Sit nobis communis Oratio, fratres, ut hi qui in adjutorium et utilitatem vostrae salutis eliguntur,* etc. Deinde. ITEM ALIA: *Sanctificationum omnium auctor, cujus vera consecratio, cujus plena Benedictio est, tu, Domine, super hos famulos tuos* ill. *quos presbyteratus honore dedicamus, gratiam tuae Benedictionis infunde,* etc. Hac completa Oratione sequitur in eodem Codice: *Modo legatur Epistola, Tractus, et Evangelium, et tunc offerant omnes sacras oblatas.* Ubi legendum puto *sacrandas,* loco *sacras.* Nam olim omnes panem et vinum de quibus essent communicaturi in altari offerebant. Quod patet ex eodem Codice Ratoldi in consecratione episcopi, ubi post unctionem episcopi haec sequuntur: *Legatur Evangelium secundum Lucam. In illo tempore facta est contentio. Et tunc offerat panem et vinum ipse et omnes.* Ubi τὸ *ipse* est episcopus qui ordinatur, et τὸ *omnes* sunt alii episcopi assistentes et caeteri clerici.

758. *Episcopus cum ordinatur.* In Editis ante haec verba habetur examen seu interrogationes, eaeque secundum usum Gallorum, ut notant Codex Tilianus et Ordo Romanus, quae in concilio Carthag. IV diversae sunt. At in Sacramentariis nostris mss. nullae sunt. Episcopus, juxta interpretationem sancti Ambrosii, cap. 6 libri de Dignitate sacerdotali est superinspector, id est speculator, custos. Apud Plutarchum, in Numa, τῶν παρθένων ἱερῶν Ἐπίσκοπος, id est, sacrarum virginum custos, de summo Pontifice. Apud jurisconsultos in legem ult., ff. de munere et honore episcopi, est qui praeest pani, caeterisque

rebus venalibus. Apud Athenienses praefectus et custos urbis alicujus illis subditae, ad eam missus inspiciendi gratia ea quaeque a singulis geruntur, qui a Laconibus Ἁρμοστὴς appellatur, ut docet Harpocration, meminit Julius Pollux, lib. VIII, cap. 1: ad cujus similitudinem apud nos qui in unaquaque civitate rebus divinis et sacris praeest dicitur episcopus. In Codice Ratoldi quaedam praemittuntur quae huc transferre, quia non sunt contemnenda, mihi visum est:

«*Electio quomodo a clero et a populo eligitur episcopus in propria sede cum consensu regis, archipraesulisque, omnique populo* [Leg. *omnisque populi*].

«Domino Francorumque meritis coaequando Pari [*Forte* patri] Patrum Domino N. praesuli summo cunctus clerus omnisque populus sanctae *ill.* Ecclesiae multimodam in Domino optamus salutem. Igitur quoties aliqua plebs vestrae ditioni subdita a proprio fuerit viduata pastore, non aliunde nisi a vobis est implorandum auxilium, quem ad hoc divina praeordinavit Majestas, ut non solum vestros **510** specialiter pascatis filios, sed etiam rectores non habentibus et spiritali pabulo indigentibus pastores tribuatis. Quapropter ad vestrae sanctitatis paternitatem fiducialiter nostras fundimus preces, poscentes, videlicet, ut hunc *ill.* summae honestatis humilem vestrum famulum nobis pontificem ordinare indigemini [*Leg.* dignemini]. Cujus conversationem et mores, in quantum cognovimus, laudamus, et ad tam dignum opus idoneum testificamus. Et quandiu ad Benedictionem [*Leg.* a benedictione] episcopali immunes sumus, ejus doctrina et exemplo roborati, ad viam salutis, Domino miserante, quasi perdita onus [*Leg.* ovis] et inventa redituros nos credimus. Quod decretum nostris manibus roboratum *ill.* Ecclesiae vestrae vobis dirigere statuimus. Anno Incarnationis Domini, et episcopatus vestri, et regi *ill.* annorum illorum indictione tale, datarum tale.

«*Oratio ab archiepiscopo dicenda post electionem super electum et super se.*

«Oremus, fratres, ut Deus et Dominus noster Jesus Christus nos et electum nostrum gratia Spiritus sancti illustrare dignetur. Per.

«*Sequitur admonitio episcopi [Leg.* archiepiscopi].

«Haec solita [*Leg.* solida] mente et studio vigilant conserva, et tibi commissis nota facere cura, ut una nimes uno ore collaudetis Deum de suis erga vos beneficiis, cui exhibendus est honor et gloria. Per omnia.

«*Promissio.*

«In nomine altithroni conditoris Regis aeterni, ego N. humilis Christi famulus, licet indignus, ad episcopalem *ill.* Ecclesiae sedem electus ad regendam eam Deoque servatam [*Leg.* servandam], suppliciter confiteor cum omnipotentis Dei auxilio, et quantam voluerit mihi gratiam superna sapientia revelare, et vitam commodare in hoc saeculo, quod ego, sancte Salvator mundi, *ill.* et venerando Patri archiepiscopo *ill.* ejusque successoribus, quem superna providet gratia, et nobis praedestinat in Patrem, devota et fideli mente semper deservire et obedire desidero, stabilemque me esse permanentem sine aliqua dissimulatione et deceptatione omnibus diebus, quandiu spiritus erit in naribus meis, et vita comis fuerit, nunquam ad dexteram, neque ad sinistram ab illa sede *ill.* Ecclesiae, quae caput est [*Leg.* declinabo], sed sine aliquo scrupulo diabolicae fraudis, et humili devotione, et sincera mente, illo praefato Patri *ill.* et successoribus ejus, quem divina gratia ad illam sanctam sedem praedestinavit episcopum, deservire et obedire omnibus viribus meis Deo omnipotenti confiteor. Et illam sanctam apostolicam fidem, quam Patres nostri digne servaverunt, cum omni humilitate et obedientia divina simul et humana sicut praedecessores mei ipsa sede sancta Ecclesiae Christi subjuncti sunt, semper servare me velle humiliter per omnia fateor. Et quod illi hic et ibi juste plebi Dei praedicaverunt, et custodiendo impleverunt, hoc praedicare et observare non cesso, favente et volente pio Domino et Salvatore nostro Jesu Christo.

«*Item admonitio post promissionem.*

«Memor sis sponsionis et desponsationis ecclesiasticae, et dilectionis Domini Dei tui in die qua assecutus es hunc honorem, cave ne obliviscaris illius.

«*Benedictio ad annulum episcopi.*

«Creator et conservator humani generis, dator gratiae spiritalis, largitor aeternae salutis; tu, Domine, permitte tuam Benedictionem super hunc annulum, ut armata [*Leg.* armatus] virtute coelestis defensionis proficiat illis [*Leg.* illi] ad aeternam salutem. Per.

«*Hic detur annulus in digito.*

«Accipe ergo annulum discretionis, etc., ut in Ord. Rom.

511 «*Benedictio baculi.*

«Tu baculus nostrae et rector per saecula vitae,

«Istum sanctifica pietatis jure bacillum,

«Quo mala sternantur, quo semper recta regantur.

«Hic detur baculus pastoralis.

«Accipe baculum sacri regiminis, etc., ut in Ordine Romano.

«*Item alia datio.*

«Accipe baculum pastoralis officii. Et sis in corrigendis vitiis saeviens, in ira judicium sine ira tenens; cum iratus fueris, misericordiae reminiscens. Per.

«*Modo surgendi sunt, et incipiatur Introitus.*

«Elegit te Dominus sibi in sacerdotem. *Psalm.* Exaudiat te Dominus. Ad R\. Mittat tibi. ALIA *Antiph.* Sicut fui cum Moyse. *Psalm.* Exaudiat te Dominus. *Antiph.* Benedixit te hodie Deus. *Psalm.* Deus Deorum. ORATIO AD MISSAM IN DIE. Oremus, dilectissimi nobis, ut huic viro, etc., ut infra in Codice sancti Eligii. EPISTOLA: Charissimi, fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat. R\. Memor sit omnis sacrificii tui. V\. Mittat tibi Dominus. R\. Immola Deo. TR. Desiderium. ALL. Disposuit. ALL. Diffusa est gratia.

«*Hic ordinandus est episcopus antequam legatur Evangelium, post All., et tunc debent duo episcopi deducere illum per manus extra secretarium in praesentia archiepiscopi ante altare, et prosternens se et caeteri faciant litaniam. Finita tenentes librum Evangelii super scapulas, et archiepiscopus benedicat eum.*»

Hactenus Ratoldi Codex de episcopi ordinatione, in cujus titulo apparet, olim tempore, regum in Gallia fuisse episcopos cleri et populi suffragiis electos, adhibito regis consensu, qui non raro auctoritate sua quem vellet episcopum ordinari imperabat, ita ut, illa saepius praevalente, debiles admodum essent electiones. Id passim testatur Gregorius Turonensis in historiis Francorum, et in Vitis Patrum; atque alii Francorum historiae scriptores; tandem per concordata inter Leonem X pontificem maximum et Franciscum I Francorum regem prorsus avulsae sunt, auctoritate nominationis penes regem, et confirmationis penes pontificem remanente. In caeteris Ecclesiae Occidentalis regionibus eadem electionum libertas clero et populo salva et integra permansit, dum, excusso Romanorum imperatorum jugo, eorum reges haud imparem Francorum regibus circa electiones auctoritatem sibi vindicarunt. Apud Graecos quidem seu Orientales perseverant electiones, sed, excluso clero et populo, jus electionis ad solos comprovinciales episcopos devolutum est. Theodorus Balsamon contendit ita statutum fuisse can. 4 concilii Nicaeni primi; quae quidem sententia non mihi placet, quia canon citatus non de electione, sed manus impositione haud dubie intelligendus est; quia cum dixit constitutionem faciendam esse a comprovincialibus episcopis, statim ejusmodi constitutionem appellat χειροτονία, id est, manus impositionem, quam vult saltem a tribus episcopis fieri, si aliis episcopis per aliquod impedimentum adesse non liceat, qui tamen per litteras consensum praebeant. Confirmatur ex canone 6 concilii Sardicensis sub Constantio

imperatore post dictum Nicaenum concilium celebrati: Τὰ δὲ πλήθη συναθροισθέντα παρακαλοῖεν γίνεσθαι τὴν κατάστασιν τοῦ παρ᾽ αὐτῶν ἐπιζητουμένου Ἐπισκόπου. Id est: Congregata autem multitudo roget ut fiat constitutio episcopi a se requisiti. Ibi enim agitur de constitutione, hoc est ordinatione episcopi jam plebis suffragiis electi; ad cujus ordinationem si quis ex episcopis comprovincialibus non convenerit, statuit concilium ut per litteras moneatur. Ubi cum κατάστασις sit ordinatio, et eodem vocabulo utatur canon concilii Nicaeni, signum est concilium Nicaenum fuisse de ordinatione locutum, non vero **512** de electione; ac proinde cleri et plebis suffragia in episcoporum electionibus ab eo non fuisse repudiata. Imo ipsum concilium Nicaenum mentem suam explicat in epistola synodica ad sanctas Dei Ecclesias per Alexandriam, Aegyptum, Pentapolim, etc., in causa patriarchae Alexandrini adversus Meletianos: Μόνον εἰ ἄξιοι φαίνοιντο, καὶ ὁ λαὸς αἱροῖτο, etc. Id est: *Tantum si digni sunt, et populus elegerit, consentiente ipsis, et confirmante episcopo catholicae Alexandriae.* Id etiam palam est ex undecima concilii Chalcedonensis actione, in qua Anatolius patriarcha Constantinopolitanus, in depositione Bassiani et Stephani episcoporum, qui contra canones fuerant Ephesiorum Ecclesiae Pontifices ordinati, sic ait: *Dabitur autem Ephesiorum metropoli episcopus a Deo monstratus;* καὶ παρὰ πάντων τῶν μελλόντων ποιμαίνεσθαι ψηφιζὸμενος, id est, *et ab omnibus qui pascendi sunt electus.*

Sed et innumera propemodum ejusmodi per clerum et plebem electionis, etiam post dictum concilium Nicaenum, prostant exempla. Petrus episcopus Alexandrinus, prius a sancto Athanasio designatus, ab omnibus, tam ecclesiasticis quam magistratibus suffragantibus, electus est, ut scribit Theodoretus, lib. IV Hist. eccles., cap. 18. Apud Synesium, epist. 76, Antonius presbyter in Olbiatis vici episcopus, non solum episcoporum qui aderant, sed etiam totius populi qui convenerat, suffragiis eligitur. Epistola ejusdem Synesii 67 nihil aliud sonat. Apud Sozomenum, lib. VIII Hist. eccles., cap. 19, Nilammon exiguae civitatis Geras a plebe episcopus electus est. Mortuo Paulino Antiochiae pontifice, Evagrius populi suffragiis illi subrogatur, ut scribit Socrates lib. V Hist. eccles., cap. 15. Timotheo Aeluro pontifice Alexandrino in exsilium acto, Timotheus alter civium Alexandrinorum calculis in ejus locum suffectus est, ut scribit Evagrius lib. II Hist. eccles., cap. 11. Sanctus Joannes Chrysostomus communibus cleri et populi votis, assentiente etiam imperatore, Constantinopolitanus episcopus electus est, ut scribit Sozomenus lib. VIII Hist. eccles., cap. 2.

Nec obest synodi Laodicenae canon. 13, quo statuitur quod non oporteat permittere turbis ut eligant eos qui in sacerdotium alleguntur, siquidem ibi non rejiciuntur clericorum et honorabilium civium suffragia, sed eorum qui sunt ex faece plebis, qui non raro in ejusmodi comitiis tumultus et seditiones excitant.

759. *Duo episcopi ponant et teneant Evangeliorum codicem super caput ejus.* Ita in Editis. In concilio Carthagin. IV, can. 1, et in Codice Rhemensi legitur: *Super caput et cervicem ejus.* In Codice Tiliano: *Super verticem ejus et inter scapulas clausum.* In Ordine Romano: *Super cervicem ejus, et inter scapulas clausum.* In Pontificali Romano: *Super cervicem et scapulas,* juxta quod liber apertus esse debet.

Ritus autem imponendi libri Evangeliorum super caput Episcopi, cum ordinatur, est antiquissimus, de quo agit sanctus Dionysius, cap. 5 eccles. Hierarchiae: Ὁ ἱεράρχης ἐπί τὴν ἱεραρχικὴν τελείωσιν προσαγόμενος, ἄμφω τὼ πόδε κλίνας ἐπίπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὰ θεοπαράδοτα λόγια καὶ τὴν ἱεραρχικὴν χεῖρα. Id est:

Pontifex qui ad initiationem pontificiam accedit, utroque genu flexo ante altare, supra caput habet eloquia divina manumque pontificiam; ubi per eloquia divina facile intelligitur Evangelium, ut clarum est ex multis locis Georgii Pachymerae in paraphrasi hujus capitis. Sanctus Joannes Chrysostomus, in Oratione quae inscribitur: Quod idem sit legislator Veteris ac Novi Testamenti: Διὰ τοῦτο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ταῖς χειροτονίαις τῶν ἱερέων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τίθεται. Id est: Quocirca in Ecclesia in ordinationibus episcoporum, Evangelium Christi eorum capiti imponitur. Petrus Damiani, serm. 1 de dedicatione: *Ponitur et Evangelica pagina super caput illius recumbentis, ut verbo vitae sentiat excedere rationem, et oculi ejus deficiant in eloquium Domini.* Idem videre licet in concilio citato Carthag. IV, et in Sacramentariis **513** et Ordinibus supra citatis (*In ordine creationis episcopi*), atque etiam in Euchologio Graecorum: Ἀναπτύσσει τὸ εὐαγγέλιον ὁ ἀρχιερεῦς, καὶ ἐπιτίθησι τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ τραχήλῳ τοῦ χειροτονουμένου συνεφαπτομένων τῶν ἄλλων ἀρχιερέων. Id est: Aperit Evangelium Pontifex, et imponit capiti et cervici illius qui ordinatur, aliis pontificibus simul una tangentibus.

Sed his adversatur Amalarius, lib. II de Offic. eccl., cap. 14: *Dicit libellus secundum cujus ordinem celebratur ordinatio apud quosdam, ut duo episcopi teneant Evangelium super caput ejus, quod neque vetus auctoritas intimat, neque apostolica traditio, neque canonica auctoritas.* Sed ista omnia ex citatis locis satis refutantur, imo ipse quamvis ejusmodi impositionem libri Evangeliorum minime probet, tamen illius mysticam interpretationem statim subjungit: *Potest tamen Evangelii impositio super caput monere tenentes, aut quo Dominus idem Evangelium firmet in corde ejus deprecentur, aut ut moneant eum qui consecratur recordari se amplius esse sub jugo Evangelii quam foret.* Alias rationes refert sanctus Joannes Chrysostomus, Oratione citata, ut discat is qui ordinatur se veram Evangelii tiaram accipere, et ut discat, etsi omnium sit caput, se tamen subditum esse legibus. Aliam addit sanctus Dionysius, cap. citato, quia vis perfectiva atque scientia pontificibus divinitus conceditur, qui eam in alios sint transfusuri. Porro in omnibus nostris Sacramentariis, Ordinibus, concilio Carthaginiensi, et Euchologio supra citatis, liber Evangeliorum ab episcopis imponitur; sed apud Clementem, lib. VIII Constit., cap. 4, a diaconis; in Pontificali Romano ab uno ex capellanis.

760. *Reliqui omnes episcopi.* Multi episcopi ad unius ordinationem convenire solent, illi videlicet qui sunt ejusdem provinciae in qua episcopus consecratur, ut statuitur in concilio Sardicensi, can. 6, et Antioch., can. 9. Quod si omnes adesse non potuerint, a tribus saltem, caeteris per litteras consentientibus, ordinandus est, ut decernitur can. 4 concilii Nicaeni. Canon 18 concilii Toletani IV idem statuit. Canon primus apostolorum statuit ut episcopus a duobus vel tribus ordinetur. Synesius, epist. 67, ait Siderium Palaebiscae non fuisse legitimum episcopum, quod a tribus episcopis non fuerit ordinatus. Ita in concilio Arelatensi I statuitur, can. 20. Concilium Arausicanum I, can. 21, prohibet ne episcopus a duobus episcopis ordinetur.

761. *Caput ejus tangant.* In Cod. Ratoldi et in Cod. qui Anglicanus esse creditur, nullus est capitis contactus, nec manus impositio. In Editis haec sequuntur: *Hoc facto accipiat patenam cum oblatis, et calicem cum vino, et det ei, dicens: Accipe potestatem offerre sacrificium tam pro vivis atque defunctis.* Quae cum non exstent in Codicibus nostris mss. neque in Cod. Tiliano, neque in Ordine et Pontificali Romano, videntur esse suppositia. In Cod. Rhemensi sequitur exhortatio ad populum: *Servanda est, dilectissimi fratres,* etc.

762. *Oratio,* etc. In Cod. Angl. habetur: *Et nas dicant episcopi super ipsum Orationes.*

763. *Oremus, dilectissimi,* etc. Ita in Editis et in Cod. Rhemensi. Abest a Codice Rodradi. In Cod. Ratoldi non habetur hoc loco, sed prima est Oratio Missae in qua sacratur episcopus, plurali numero in singularem mutato. In Ord. et Pontif. Rom. postponitur sequenti Orationi.

764. *Ad utilitatem providendam electis.* In Ord. et Pontif. Rom. legitur: *Utilitati Ecclesiae providens.* In Cod. Ratoldi: *Ad utilitatem Ecclesiae provehendo.* Optime quidem in Ord. et Pontif. Romano, sed diverso ab aliis sensu.

765. *Adesto, Domine, supplicationibus nostris,* etc. Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi et **514** Ord. Rom. In Cod. Rhemensi alia est Oratio, sed sub eodem sensu: *Exaudi, Domine, supplicum preces, ut quod nostro gerendum est ministerio, tua potius virtute firmetur. Per Dom.* Non exstat in Pontif. Romano.

766. *Propitiare, Domine,* etc. In pontificali Romano ante hanc Orationem habentur haec verba, *Accipe Spiritum sanctum;* quae non sunt in Editis, neque in Codicibus nostris mss., neque in Ordine Romano, neque in Cod. Tiliano.

767. *Deus honorum omnium.* Ita in omnibus aliis Codicibus nostris mss. In Editis legitur *Deus bonorum,* etc., male; vide supra annotata. In Cod. Tiliano, et Ord. et Pontificali Rom., *Deus honor omnium.*

768. *Deus omnium dignitatum.* Ita in Editis et in Codicibus mss. Rodradi et Ratoldi. A Cod. Rhemensi τὸ *Deus* abest.

769. *Et pontificalem gloriam non jam nobis honor commendat vestium,* etc. Id testatur Fortunatus, lib. II, epigr. 10, de sancto Germano Parisiorum pontifice:

In medio Germanus adest antistes honore
Qui regit hinc juvenes, subrigit inde senes.
Levitae praeeunt, sequitur gravis ordo canentum,
Hos gradiendo movet, hos moderando trahit. Ille tamen sensim incedit, velut alter Aaron,
Non de veste nitens, sed pietate placens.
Non lapides, coccus, clarum aurum, purpura, byssus
Exornant humeros, sed micat alma fides.

Ubi in Editis legitur *cidarim,* sed nullus est sensus; in Cod. ms. sancti Germani a Pratis habetur *Cidar,* sed ei eadem scriptura legitur τὸ *Clar* superpositum, linea vocabulo *Cidar* subducta, ad erroris notam; quare ex illo *Clar,* feci τὸ *clarum,* et clarus est sensus.

770. *Quia et illa, quae tunc carnalibus blandiebantur obtutibus, ea potius quae in ipsis erant intelligenda poscebant.* Ita in omnibus Codicibus toties supra citatis; in quibus arbitror τὸ *quam* desiderari, in hunc modum, *Quia et illa quae tunc carnalibus blandiebantur obtutibus, ea potius quam quae in ipsis erant intelligenda poscebant,* id est populus ille carnalis plus vestium fulgore delectabatur quam mysteriis quae hoc splendore significabantur.

771. *Summi sacerdotii.* Summum sacerdotium est episcopatus, ut summus sacerdos episcopus, quemadmodum supra notatum est.

772. *Ut quidquid illa velamina in fulgore auri,* etc. Quod praeclare praestitit supra nominatus sanctus Germanus Parisiorum pontifex, ut de eo cecinit Fortunatus carmine supra citato:

Iste satis melior veteri quam lege sacerdos;
Hic quia vere colit quod prius umbra fuit.

773. *Hic accipis chrisma.* Haec verba desunt in Editis.

774. *Coelestis unguenti flore sanctificare,* etc. Ungitur pontifex in modum crucis, quemadmodum videtur in Codice Rodradi.

In aliis Codicibus nostris mss. non sunt depictae cruces, non tantum in ordinatione episcopi, sed nec etiam in aliorum graduum collatione, quae tamen olim in omnibus gradibus adhibebantur, sicut etiam hodie, ut apparet ex **515** Pontificali Romano et Euchologio Graecorum; quod manifestum est ex sancto Augustino; sermone 181, de Tempore: *Hoc enim signo crucis consecratur corpus dominicum, sanctificatur fons baptismatis, initiantur etiam presbyteri et caeteri gradus ecclesiastici.* Sanctus Dionysius, cap. 5 de Hierarchia ecclesiastica id testatur de episcopo, presbytero et diacono, quandoquidem de trium horum duntaxat graduum consecratione scripsit: Ἑκάστῳ δὲ αὐτῶν ἡ σταυροειδὴς ἐνσημαίνεται πρὸς τοῦ τελοῦντος Ἱεράρχου σφραγὶς, id est, unicuique eorum signum crucis a consecrante pontifice imprimitur. Sanctus Joannes Chrysostomus, homilia 55, in Matthaeum, loquitur indifferenter: Κἂν ἀναγεννηθῆναι δέῃ, σταυρὸς παραγίνεται, κἂν τραφῆναι τὴν μυστικὴν ἐκείνην τροφὴν, κἂν χειροτονηθῆναι. Id est: Nam crux Domini adest, cum nos regenerari, cum mystico cibo ali, cum ordinari oportet.

775. *Hic fundis in caput ejus.* Nempe chrisma. In Codice Ratoldi legitur: *Hic ponatur oleum super caput ejus.* In Codice Tiliano, et in Ordine Romano habetur: *Hic mittat chrisma in caput episcopi in modum crucis, ungatur, et consecretur,* etc. Haec unctio capitis in ordinatione episcopi fit ex more veteri, quem cognoscere licet ex Amalario, lib. II de Officiis, cap. 14, ubi agit de pontificis ordinatione: *Additur etiam ad consecrationem ejus infusio olei super caput.* Ex Optato Milevitano, lib. II adversus Parmenianum, ubi agens de schismaticis qui catholicos episcopos degradarunt, et ad poenitentiam dejecerunt, scribit: *Et vocem Dei auribus non admittitis vestris, qui in* CIV *Psalmo sic ait: Ne tetigeritis unctos meos, neque in prophetas meos manum miseritis. Unctos autem esse reges et sacerdotes et libri Regnorum indicant, et David, in Psalmo* CXXXII, *sic ait: Sicut unguentum quod descendit in barbam Aaron, et tamen vos contra iisdem viribus conati estis praecepta contemnere, quibus qui Dominum timent mandata conantur implere. Docete ubi vobis mandatum est radere capita sacerdotum, cum e contrario sint tot exempla proposita fieri non debere. Saul antequam peccaret ungi meruit, post unctionem non leviter offendit. Hoc Deus cum videret, propter oleum non tangendum, volens exemplum proponere, poenitentiam suam professus est; sic enim legitur dixisse Dominum: Paenitet me unxisse Saul in regem. Et utique potuit Deus oleum, quod dederat auferre; sed cum voluit docere non debere contingi oleum etiam in peccatore, ipse qui dederat poenitentiam gessit. Igitur Deus si, ut te doceret, quod dedit auferre non potuit per quod noluit, tu quis es qui auferas quod non dedisti? et qui parare debebas aures ad audiendum, parasti novaculam ad delinquendum.* Ibi conqueritur Optatus

quod schismatici sacrilegas manus capitibus episcoporum immiserint, ut auferrent sacrum oleum sive chrisma, hoc est degradarent, et de honore episcopali dejicerent, radendo capita eorum; opponens illis Dei exemplum, qui a Saule rege impio oleum quod dederat non abstulit.

Itaque ejusmodi rasura hic non est ad poenitentiam, sed ad degradationem; et quamvis demissi fuerint catholici episcopi ad poenitentiam per schismaticos, constat etiam degradatos fuisse et honore dejectos; nam supra ait: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes.* Et infra: *Ergo linguas vestras acuistis in gladios, quas movistis in mortes non corporum, sed honorum. Invenistis diaconos, presbyteros, episcopos; fecistis laicos.* Idem docet Petrus Damiani, serm. de Dedicatione ecclesiae, agens de pontificis consecratione: *Ungitur illius caput oleo laetitiae prae consortibus suis, in illius figuram qui, thalamo virginali spirituali balsamo profusius irroratus, oleum Benedictionis super filios hominum distillavit.* Hinc capiendus est locus sancti Gregorii, lib. IV Comment. in lib. I Regum, cap. 5: *Hac profecto unctione exprimitur quod in sancta Ecclesia nunc etiam materialiter exhibetur, quia qui in culmine ponitur sacramenta suscipit unctionis; quia vero ipsa unctio sacramentum est, is qui promovetur bene foris ungitur, si intus virtute sacramenti roboretur.* Quemadmodum **516** et locus hic sancti Gregorii Nazianzeni, Oratione in laudem magni Basilii: Νέος ἐπάνεισιν, εὐσθενὴς ἄνω βλέπων, ῥωσθεὶς ἐκ χειρὸς καὶ τῆς χρίσεως, id est, Juvenis redit, robustus sursum respiciens, confortatus ex manus impositione et unctione. Idem de hoc Simeonis Metaphrastae loco in Vita sancti Joannis Chrysostomi censendum est: Τῷ ἱερατικῷ χρίσματι τελειοῦται, καὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας ὕψει στηρίζεται, id est, sacro chrismate initiatur, et in excelso ecclesiae loco stabilitur; ac propterea sacerdos, id est pontifex, appellatur unctus a Paciano, epist. 3, ad Sympronianum: *Vestrae plebi unde spiritus, quam non consignat unctus sacerdos?*

776. *Sinceritas pacis.* Ab his verbis usque ad illa, *tribuas ei, Domine,* multa interponuntur in Codicibus Ratoldi, et Rhemensi, atque etiam in Ordine et Pontificali Romano, quae desunt in hoc Codice sancti Eligii, in Codice Rodradi, et in Editis.

777. *Tribuas ei, Domine, cathedram episcopalem,* etc. Hunc locum tangit Amalarius, lib. II de Officiis eccles., cap. 14: *Hoc sonant verba consecrationis ejus: Tribuas ei cathedram episcopalem ad regendam Ecclesiam tuam et plebem universam.* In Codice Ratoldi hanc consecrationem altera excipit sub hoc titulo: *Item alia super episcopo.* Consecratio vero ita se habet: *Pater sancte, omnipotens Deus, qui per Dominum nostrum Jesum Christum ab initio cuncta creasti, et postmodum in fine temporum secundum pollicitationem quam Abraham patriarcha noster acceperat Ecclesiam quoque sanctorum congregatione fundasti,* etc., quae abest ab aliis Codicibus nostris mss. atque etiam ab editis, et Ordine et Pontificali Romano.

In eodem Ratoldi Codice sequitur unctio manuum de oleo et chrismate in hunc modum: *Tunc debet ei manus ungere: Ungantur manus istae et sanctificentur, et in te Deo deorum ordinentur. Ungo has manus oleo sanctificato, et chrismate unctionis purificato, sicut unxit Moyses verbo oris sui manus sancti Aaron germani sui, et sicut unxit Spiritus sanctus per suos flatus manus omnium sacerdotum, et sicut Jesus, Salvator omnium nostrorum, sanctas manus suorum apostolorum; ita ungantur manus, et sanctificentur, et consecrentur; ut in omnibus sint perfectae in nomine tuo, Pater, Filique, atque aeterne Spiritus sancte, qui es*

unus et summus Deus omnium vivorum et mortuorum manens in saecula saeculorum. Idem reperire est in Pontificali ms. quod Anglicanum esse creditur. Haec eadem unctio manuum habetur etiam in Codice Rhemensi, et in Ordine et Pontificali Romano, et in Codice Tiliano, sub hac verborum formula et quidem breviori, quae ita habetur in Codice Romano: *Ungantur manus istae de oleo sanctificato, et chrismate sanctificationis, sicut unxit Samuel David regem et prophetam, ita ungantur et consummentur* (ita in Ordine; in pontificali legitur *confirmentur;* in Codice Tiliano *consecrentur), in nomine Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (ita in Ordine Romano, et Codice Tiliano; sed in Pontificali cuique personae apponuntur cruces), *facientes imaginem sanctae crucis Salvatoris Domini nostri, qui nos a morte redemit, et ad regna coelorum perduxit. Exaudi nos, pie Pater, omnipotens, aeterne Deus, et praesta quod te rogamus et oramus. Per.* In Ordine et Pontificali, et Codice Tiliano legitur: *Et praesta ut quod te rogamus exoremus.* In Pontificali ms. quod servatur in sacristia ecclesiae Rothomagensis et putatur esse ecclesiae Rhemensis, est etiam manuum unctio. Illius etiam meminit Guillelmus Parisiensis; sed non exstat in Codice sancti Eligii, neque in Editis, neque in Codice Rodradi. Hujus unctionis mentio fit in epistola episcoporum in synodo apud Carisiacum ad Ludovicum Germaniae regem, cap. 15: *Manus enim chrismate sacro peruncta, quae de pane et vino aqua misto per Orationem et crucis signum conficit corpus et Christi sanguinis sacramentum, abominabile est (quidquid ante ordinationem fecerit) ut post ordinationem episcopatus saeculare* **517** *tangat ullo modo sacramentum.* Idem videre est apud beatum Petrum Damiani, serm. 5, de sancto Severo Ravennate Episcopo, ubi agit de columba in ejus ordinatione super eum volitante: *Et quid aliud fuit,* inquit, *eamdem columbam a se exturbando, manibus tangere, nisi ecclesiasticae institutionis ordine in ipsis manibus oleum sanctae unctionis accipere? nam quod columba in sanctissimi viri caput illapsa descendit, officium manus impositionis implevit; quod autem sacris se manibus tangi permisit, ipsas manus sancti Spiritus unctione signavit.* Et serm. 1 de ecclesiae Dedicatione, cum de ordinatione episcopi agit: *Liniuntur et manus, ut quidquid benedixerint benedicatur, et acceptum sit divinae Majestatis aspectui.*

Ad hanc unctionem allusio fit in Vita sancti Aquilini episcopi Ebroicensis apud Surium, 19 Octobris: *Cujusque manibus gratia sacerdotali perunctis,* etc.

Quidam olim addidere unctionem pollicis, quam videre est apud Guillelmum Parisiensem, libro de Sacramentis, capite de extrema unctione: *Quemadmodum in consecratione pontificum perfectio et plenitudo legitur, sicut in unctionibus capitis, manuum, et pollicis, pinguedo internae unctionis.* Quae quidem unctio fiebat in dexterae manus pollice; ut constat ex Pontificali ms. quod servatur in sacristia ecclesiae Rothomagensis, videturque esse ecclesiae Rhemensis: *Et confirmet pollicem dexterae manus dicendo cum chrismate: Deus, et Pater Domini,* etc.

Porro in Pontificali quod Anglicanum esse creditur duplex est unctio capitis, prior cum oleo et chrismate, secunda post manuum unctionem cum oleo tantum: *Hic mittatur oleum super caput ejus, ungatur,* etc. Et in Codice Ratoldi, ubi sequitur: *Tunc debet ei caput ungere: Ungatur et consecretur caput tuum coelesti Benedictione in ordine pontificali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi. R\. Et cum Spiritu tuo.* Quae non sunt in Editis et aliis Codicibus nostris mss. Altera haec capitis unctio peculiaris est his Codicibus; quam excipit haec Oratio: *Domine Jesu Christe, tu praeelegisti apostolos tuos, ut doctrina nobis praeessent; ita etiam vice apostolorum episcopos doctrinam docere, et benedicere, et erudire*

digneris, ut immaculatam vitam et illaesam conservent, quatenus Spiritus sanctus septiformis veniat super eos, et super nos omnes, et virtus Altissimi sine peccato una custodiat nos, et omnis Benedictio, quae in Scripturis sanctis scripta est, super nos pariter veniat, et confirmet nos Deus Pater, et Filius et Spiritus sanctus, ut habeamus vitam aeternam in saecula saeculorum. Quae Oratio non exstat in Editis, neque in aliis Codicibus nostris mss., neque in Ordine et Pontificali Romano, neque in Codice Tiliano. In eodem Codice Ratoldi sequitur: *Et tunc legatur Evangelium secundum Lucam.* In illo tempore facta est contentio: *Et tunc offerat panem et vinum ipse, et omnes. Offertorium:* Inveni David servum meum. Memor sit Dominus. *Offertorium:* Gloria et honore. Et haec de ordinatione episcopi juxta ritum Latinorum, qui etiam secundum eos ordinatur in die Dominica, ut palam est ex concilio Toletano IV, can. 18: *Aut certe a tribus in sacerdotem die Dominica consecrabitur.*

778. *Si papa ordinandus est.* Haec desunt in Editis, et in aliis Codicibus nostris mss., neque habentur in Pontificali Romano. De ritu ordinandi papae hic subjiciam quae legi in vetustissimo Ordine Romano ms. bibliothecae Corbeiensis.

«ORDINATIO ROMANI PONTIFICIS.

«*Psallent secundum consuetudinem. Procedit electus de sacrario cum cerostatis septem, et venit ad confessionem. Et post litaniam ascendunt ad sedem simul episcopi, presbyteri. Tunc episcopus Albanensis dat Orationem primam; deinde episcopus Portuensis dat Orationem secundam. Postmodum adducuntur Evangelia, et aperiuntur et tenentur super caput electi a diaconibus. Tunc episcopus Ostiensis consecrat eum pontificem. Post hoc archidiaconus mittit ei pallium; deinde ascendit ad sedem,* **518** *et dat pacem omnibus sacerdotibus; et dicit: Gloria in excelsis Deo.*» Hactenus Codex ms. Corbeiensis.

Idem habetur in Ordine Romano edito, in quo notantur Orationes, ut in ordinatione episcopi. Ubi nota, primo, confessionem esse tabernaculum quoddam vario opere exornatum, in quo corpora sanctorum apostolorum quiescunt, de quo vocabulo vide Onufrium Panvinum, Julium Caesarem Bulengerum, in opusculis, et observationes nostras ad Concordiam regularum. Secundo, nota librum Evangeliorum non teneri ab episcopo, ut fit in ordinatione aliorum episcoporum, sed a diaconis, quemadmodum in Constitutionibus apostolorum, in ordinatione aliorum episcoporum. Observa tertio papam consecrari ab episcopo Ostiensi, ex antiquo more quo solet episcopus Ostiensis Romanum pontificem ordinare, ut testatur sanctus Augustinus in collatione tertii diei cum Donatistis cap. 16: *Et quod non exspectaverit Caecilianus ut princeps a principe ordinaretur, cum aliud habeat Ecclesiae catholicae consuetudo, ut non Numidiae, sed propinquiores episcopi episcopum Ecclesiae Carthaginis ordinent; sicut nec Romanae Ecclesiae ordinat aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus.*

779. *Et primatem omnium,* etc. Nota praeclarum Romani pontificis elogium, cui primatus Ecclesiae universae debetur. Unde praeclare Cassiodorus, lib. XI Variarum, epist. 2: *Vos*

enim speculatores Christiano populo praesidetis, vos Patris nomine universa diligitis. Securitas ergo plebis ad vestram respicit famam, cui divinitus est commissa custodia. Quapropter nos decet custodire aliqua, sed vos omnia. Et infra: *Sedes illa toto orbe mirabilis proprios tegat affectione cultores, quae licet generalis mundo sit praestita, vobis etiam cognoscitur et localiter attributa.* Omitto caetera Patrum et conciliorum elogia.

780. *Et sacrificium celebrandum.* Ita in Codice Ratoldi, quod etiam supra in eadem Oratione notatum est. In Missali Romano legitur: *Et ad sacrificium,* etc.

781. *Hanc igitur oblationem,* etc. Eadem habentur in Codice Ratoldi et in Ordine Romano. In Codice Ratoldi sequitur: *Benedictio episcopalis in die: Deus. qui populis indulgendo consoleris (consulis) et amore dominaris, da spiritum sapientiae quibus tradidisti regimen disciplinae. Amen,* etc., ut in Ordine Romano; in quo tamen haec Benedictio in quibusdam variat. In eodem codice Ratoldi sequitur: *Et tunc communicant omnes episcopi ad manus archiepiscopi.* At in Ordine Romano haec notanda veniunt: *Cum autem venerit ad communicandum, Dominus pontifex porrigit ei formatam, atque sacratam oblationem integram. Suscipiensque eam episcopus, ipse ex ea communicat super altare; quod vero residuum fuerit, sibi reservet denuo ad communicandum unoquoque die usque quadraginta dies expletos. Et postmodum jussus a Domino pontifice communicat populum cum caeteris episcopis.* Ubi *formata* est diploma seu litterae archiepiscopi, quibus ille testatur ill. episcopum a se ordinatum esse ill. Ecclesiae, quorum exemplar ibidem subjicitur: *Dilectissimis fratribus et filiis, presbyteris, diaconibus, honoratis, clericis, et possessoribus, vel cunctae pleb ill. Ecclesiae, N. Nos, auxiliante Domino, archiepiscopus sanctae sedis catholicae ill. electionem vestram Deo acceptissimam comprobantes, virum venerabilem N. in primo ordine vobis consecravimus sacerdotem,* etc. Meminit sanctus Pacianus; epist. 2, ad Sympronianum (et appellat epistolam agens de Novatiano): *Cognosco radicem legis antiquae fontem populi antiqui reliquisse Cornelio invidentem, Novati insaniae commodatum, sine consecratione legitima episcopum factum, ideoque nec factum per epistolam eorum qui se confessores esse simularent.* Quid sit formata, disces ex Marculpho, sub finem formularum, quodque **519** haec ex Ordine Romano producta proprie formata non sit. In qua tamen notandum quod in primo ordine sacerdos est episcopus, ut secundi ordinis sacerdos est presbyter, ut clarum est ex epist 25 Sidonii, libro IV, ubi, agens de electione Joannis in episcopum Cabillonensem scribit: *Post, laborum temporumque processu archidiaconus, in quo seu gradu seu ministerio multum retentus propter industriam, diu dignitate non potuit augeri, ne potestate posset absolvi. Attamen hunc jam secundi ordinis sacerdotem,* etc., *collegam sibi consecravere.* Neque ex his verbis effici, ut quidam volunt, potest, archidiaconum esse ordinis secundi sacerdotem, ratione istorum verborum, *Attamen hunc jam secundi ordinis sacerdotem,* etc. Nam si ita esset, videntur esse superflua, cum Sidonius supra satis declaraverit ipsius Joannis gradum, et illud *attamen* satis manifestet sacerdotem secundi ordinis ab archidiacono esse distinguendum. Nam Sidonius declarans Joannis merita, dicit primo eum fuisse lectorem, et ministrum altaris pene ab infantia, postea archidiaconum, et in eo munere diu perstitisse, quod esset valde idoneus. Attamen cum jam secundi ordinis sacerdos esset, id est presbyter, fuisse ordinatum episcopum; alioqui sensus verborum istorum minus idoneus esset. Joannes diu retentus est in ministerio archidiaconatus, attamen hic jam archidiaconus creatus est episcopus. Nostram interpretationem satis declarat hic Optati locus, l. II: *Quid* (commemorem) *diacones in tertio, quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos.* Ubi vides presbyterum esse in sacerdotio

secundo constitutum, non vero archidiaconum, qui tantum est in tertio sacerdotio constitutus, quia diaconus est.

Tandem notandum est illud, quod dicitur episcopum ordinatum suscipere de manu pontificis sacram oblationem, de qua sit communicaturus in praesentiarum, et quadraginta dies continuos de residuo ejusdem Hostiae. Idem de sacerdotibus seu presbyteris scribit Fulbertus episcopus Carnotensis, epistola ad Finardum: *Ante hos paucos dies, ut meminisse licet, mihi vespertinis horis supervenisti, et repentina inquisitione me permovisti de Hostia quam paulo ante promotus ad sacerdotium de manu episcopi suscepisti, quae ratio sit, videlicet, usque ad quadragesimum diem, usu quotidiano consumere.* Et infra: *Nostri episcopi provinciales in hujusmodi ritum omnes consentiunt. Porro nostro tempore quidam inter caeteros ad sacerdotalem gradum admissus, Hostiam quoque, sicut et alii, de manu episcopi suscepit, quam in pergameno in hos usus parato involutam quotidiana celebratione solvebat, et portiunculam parvam juxta instantium dierum numerum computatam sumebat. Accidit vero ut quadam die, expletis mysteriis, dum vestimenta cum sindone altaris incautius colligeret, immemor Hostiae sacrae, diligentiam nequaquam adhibens, thesaurum coelestem infelix amitteret. Veniens ad diversorium, quaeque necessaria curat, transigitur dies in crastinum repetita celebratione. Frater ille, instante hora communicandi, turbatus nimium et consternatus, sursum deorsum cursitans, nec etiam signum aliquod invenire potuit.* Et infra ritus hujus reddens rationem scribit: *Nam et episcopus, qui vices Christi tenet, sacerdotales viros in plebem subjectam missurus, sacri corporis Eucharistiam per quadragenos dies sumendam distribuit, ut dum (verbi gratia) quotidie coelestis panis alimonia reficiuntur, tempus illud in mentem habeant quo, per quadraginta dies, Dominus discipulis apparens et convescens, desideratae visionis satietate refecit.* In eodem Codice Ratoldi sequitur: *Et tunc communicant omnes episcopi ad manus archiepiscopi. Communio:* Laetificabimur in salutari tuo, et in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. *Communio:* Beatus servus. Ubi nota duas Communiones.

782. *Haec nos communio, Domine,* etc. In Codice Ratoldi: *Plenum, quaesumus, Domine, in nobis remedium tuae miserationis operare,* etc., ut in Ordine Romano. In eodem Codice Ratoldi sequitur:

520 *Tunc mittendus est in cathedra, et haec dicenda Oratio.*

Omnipotens Pater sanctae, Deus aeternae, tu omnem ordinem dignatus es in coelestibus sedibus ordinare, ut ait Psalmista, *Domine, in aeternum permanet Verbum tuum in coelo,* angelos et archangelos suo tibi ordine mancipari; in veteris testamenti privilegio Moysen, et Aaron, et Samuel inter eos in sacerdotibus suis, qui invocant nomen ejus, patriarchas, prophetas perungui ordinasti; in novo per Filium tuum Jesum Christum apostolos sanctos suis ordinibus elegisti, primum Petrum apostolum in cathedra honoris, et Matthiam

ejusdem consortis in apostolatum, atque in cathedra honoris enumerasti, et in numero sanctorum omnium apostolorum evocasti, ut Spiritus sanctus ait per prophetam, *in cathedra seniorum laudent Dominum,* divino nutu aeque de aliis haec illis contigerunt. Et tu, Domine, pro tua immensa misericordia in nostris temporibus da similem gratiam fratri nostro ill., ad instar sanctorum apostolorum tuorum sedentium in cathedra honoris et dignitatis, ut in conspectu Majestatis tuae dignus honore appareat. *Per eumdem.* Ex his notandum est olim in usu fuisse ut episcopus consecratione perfecta in sede seu throno episcopali solemniter collocaretur, ut videre est apud Fortunatum, lib. I de Vita sancti Martini: Eligitur, trahitur, sacratur, in arce locatur.
Ubi in arce, id est in throno, et supra in consecratione Romani pontificis: *Tunc episcopus Ostiensis consecrat eum pontificem, archidiaconus mittit ei pallium; deinde ascendit ad sedem.* In Constitutionibus apostolicis, lib. VIII, c. 5, ordinatus episcopus in sua sede collocatur. In eodem Codice Ratoldi sequitur: *Orationes quae dicendae sunt a domno papa super archiepiscopum ante pallium.* Deus omnipotens Pater, qui non propriis suffragantibus meritis, etc., ut in Ordine Romano. *Item alia:* Deus, innocentiae restitutor et amator, dirige hunc famulum tuum ill. Spiritus tui fervore, etc., *ut in eodem Ordine. Hic detur pallium. Consecratio post pallium:* Domine sancte, Pater omnipotens, Rex regum, et Dominus dominantium, clementiam tuam humiliter exoramus, etc., *ut in Ordine Romano.* Haec Ratoldi codex.

Pallium ita describit Innocentius III, lib. I Mysteriorum Missae, cap. 63: *Pallium fit de candida lana, contextum habens desuper circulum humeros constringentem, et duas lineas sive fascias ex eodem panno ab utraque parte dependentes; quatuor autem cruces purpureas ante et retro, a dextris et a sinistris; sed a sinistris pallium est duplex, simplex a dextris; cui in tres partes conciso tres acus infiguntur (spinas vocant alii) quibus consuitur.* A Graecis dicitur ὠμοφόριον; sed non plane eadem est illius forma et pallii; neque olim in pallio cruces inerant, ut videre est in antiquissimis imaginibus sancti Gregorii, et sancti Remigii quas in hoc libro excudendas curavi. Plura de pallio vide quae scripserunt doctissimi viri Andreas du Saussey, in libro de Scriptoribus mysticis, ritu 4, libello de Pallio sacro, et Franciscus Florens Antecessor Aurelianensis, ad titulum 8, de usu et auctoritate pallii.

783. *In natali Papae.* Die quo in summum totius orbis pontificatum promotus est. Solebant enim quondam summi pontifices et episcopi anniversarium ordinationis suae diem solemniter celebrare; qua de re consule Baronium in Annotationibus ad Martyrologium Romanum, 18 Januarii.

784. *In die ordinationis suae.* Subaudi, *anniversaria;* quod satis indicant haec verba Orationis super oblata: *Annua festa repetentes sacerdotalis exordii.* Haec autem ordinatio de episcopi, non de papae initiatione intelligenda est, ut ex hac Missa palam est. Et haec de collatione ordinum juxta normam Ecclesiae Latinae; cui subjungere non pigebit ritum Ecclesiae Graecae seu Orientalis in ordinibus conferendis, ex Graecorum **521** Euchologio, ac primum occurrit ordo qui servatur in constitutione lectoris et psalmistae, quandoquidem minores alios conferre non solent.

Ordinandus igitur sistitur ante pontificem, si saecularis est, cum vestimento, si vero monachus, cum pallio monachico, et ter a pontifice caput ejus signo crucis signatur, et tondetur ab illo in modum crucis, dicente in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti,

assistentibus ad singulas invocationes acclamantibus Amen. Deinde a quodam perfecte in clerici normam tondetur, et sic rursus pontifici sistitur, et accepto phaenolio, eum induit; et ter ejus caput cruce signans, imponit ei manum, et sic orat: *Domine Deus omnipotens, elige hunc servum tuum, et sanctifica eum,* etc. Et post exclamationem, *Amen* videlicet, dat lectori librum apostolicum, et parumper legens accipit a pontifice pacem. Si vero cantor est qui ordinatur, recitat aliquid ex Psalterio. Si vero plures sunt qui ordinantur lectores, simul ordinantur, et invocatio pluraliter recitatur. Et haec de lectoris et psalmistae ordinatione.

Sequitur ordo in creatione subdiaconi servandus. Pontifice ad portam speciosam sedente, antequam liturgiam incipiat, adducitur ad pontificem is qui subdiaconus ordinandus est, si est saecularis, cum phaenolio, id est penula, si vero monachus, cum pallio monachico. Jubet vero pontifex eum exuere penulam, et sticarium, id est strictam tunicam induere et cingere; afferri vero aquamanile et mantile. Deinde ter caput ejus cruce signans, manumque suam imponens, dicente diacono, *Deum oremus,* dicit pontifex hanc Orationem: *Domine Deus noster, per unum et eumdem Spiritum dividens unicuique eorum quos elegisti gratias,* etc. Et post responsionem *Amen* accipiens pontifex mantile, imponit humero sinistro illius qui ordinatur. Similiter dat ei et aquamanile; ille vero accipiens, illius manum osculatur, mittit aquam in manus ejus, et lavatur, dicens, ὅσοι πιστοὶ, τρίς. Et sic accepta Benedictione stat ante sacras fores, etc. Si vero plures sunt ordinandi, oratio pluraliter effertur.

Sequitur ordo in diaconi creatione. Postquam dixit pontifex hanc exclamationem: *Et erunt misericordiae magni Dei Salvatoris nostri Jesu Christi cum omnibus vobis.* Egressi duo diaconi sanctuarium, accipiunt ordinandum diaconum stantem in solea, et introducunt eum in sanctuarium, ter sanctam mensam circumeuntes, illud canentes: *Sancti martyres qui bene certastis.* Deinde accedens ad pontificem, ter cruce signatur in capite, eumque discingi jubet, et tolli mantile. Deinde is qui ordinatur in sacra mensa frontem sustentat, et genu dextrum flectit, et cum archidiaconus exclamavit *Attendamus,* pontifex impositam habens manum capiti illius qui ordinatur, exclamat: *Divina gratia semper infirma curans, imperfecta perficiens, promovet in diaconum hunc piissimum subdiaconum. Oremus igitur pro eo, ut veniat super eum gratia sanctissimi Spiritus.* Et statim ter canitur *Kyrie eleison,* tum ab eis qui sunt intra sanctuarium, tum ab eis qui foris sunt, et pontifex signat ter caput illius signo crucis, et diacono dicente *Dominum oremus,* pontifex habens manum impositam sic precatur, *Domine Deus noster, in praescientia tua sancti tui Spiritus auxilium mittens,* etc. Dicto *Amen,* archidiaconus tenui voce, ita ut audire et respondere possint praesentes diaconi, recitat haec diaconica: *In pace Deum oremus pro superna pace . . . . . pro servo Dei illo, qui nunc diaconus promovetur, et pro salute illius Deum precemur,* etc. Pontifex habens manum impositam precatur sic: *Deus Salvator noster, qui incorrupta tua voce apostolis legem diaconatus sanxisti,* etc. Et dicto *Amen,* imponit ordinato orarium circa humerum sinistrum dicens *Dignus;* et juxta consuetudinem canitur ter *Dignus* ab iis qui sunt in Sanctuario, et ter a cantoribus. Deinde dat ei episcopus flabellum, dicens similiter *Dignus.* Et eum salutant omnes diaconi; ille vero, accepto flabello, stat a latere dextro sacrae mensae, etc. Et tempore communionis, is qui ordinatus est prior communicat, et dicit diaconica, etc.

Sequitur ordo in presbyteri ordinatione. Expleto hymno cherubico, **522** ordinandus presbyter in solea stat, et duo exeuntes diaconi accipiunt illum ex utroque latere, et deducunt eum usque ad sacras portas; ibi vero dimittunt illum diaconi, et accipiunt duo presbyteri primus et secundus, et circumeunt sacram mensam, et canunt illud: *Sancti martyres, qui fortiter*

decertaverunt. Ubi gyros compleverunt, inclinant se coram pontifice stante ante sacram mensam in suo throno, et is qui ordinatur osculatur genu pontificis supra humerale. Deinde pontifice surgente, ei, sistitur is qui ordinatur, et ter signatur ab eo in capite, et frontem admovens sacrae mensae flectit utrumque genu. Et diacono exclamante *Attendamus,* statim exclamat sacerdos habens etiam dexteram manum illius capiti impositam: *Divina gratia semper infirma sanans, et imperfecta perficiens, promovet illum piissimum diaconum in presbyterum. Oremus igitur pro eo, ut veniat in eum gratia sanctissimi Spiritus;* et dicunt, *Kyrie eleison* ter ii qui sunt intra sanctuarium, similiter et cantores. Rursus igitur ter eum signans, et manum impositam habens, dicente diacono: *Dominum oremus,* dicit pontifex hanc Orationem mystice: *O Deus, qui es sine principio et fine,* etc. Dicto *Amen,* protopapa tenui voce, ita ut audire possint et respondere praesentes, dicit haec diaconica: *In pace Dominum oremus pro superna pace . . . . . pro servo Dei N., qui nunc presbyter ordinatur, et salute illius Deum oremus,* etc. Pontifex vero habens manum impositam sic orat: *O Deus magnae potentiae et investigabilis sapientiae,* etc. Dicto *Amen,* erigit illum, et posteriorem orarii illius partem transfert ad anteriorem ex parte dextra, dicens *Dignus;* deinde induens eum phaenolium exclamat rursus *Dignus.* Et idem canunt ii qui sunt intra sanctuarium, et psaltae, et sic pontificem et presbyteros salutat; et abiens stat inter presbyteros legens contacium. Et diaconus stat in consueto loco dicens: *Impleamus Domino precationem, nostram.* Sacris vero perfectis, cum dicturus est pontifex ut fiant sumentibus, accedenti ordinato pontifex ei sacrum panem porrigit, sic dicens: *Accipe hoc depositum, et serva illud usque ad praesentiam Domini nostri Jesu Christi, quando abs te debet illud repetere.* Accipiens vero osculatur manum pontificis, et ad locum pristinum transit; et positis super sacram mensam manibus, apud se dicit, *Domine, miserere,* et *miserere mei, Deus.* Cum vero pontifex dicturus est *Sancta sanctis,* ordinatus reddit sacrum panem, et primus inter caeteros presbyteros de manu pontificis communicat, et recitat Orationem quae post ambonem dici solet.

Tandem sequitur ordo servandus in creatione episcopi. Finito trisagio, ascendit pontifex ad crepidinem quae est ante sacram mensam, et is qui ordinandus est coram eo sistitur a tribus episcopis ex parte dextra. Chartophylax autem ex parte sinistra dat ei chartam, in qua haec scripta sunt (si patriarcha ordinator est): *Suffragio et approbatione sacratissimorum metropolitarum et archiepiscoporum, et episcoporum;* si vero metropolita, haec: *Suffragio et approbatione a Deo dilectorum episcoporum et piissimorum presbyterorum, divina gratia, quae semper infirma sanat, et imperfecta perficit, promovet N. a Deo dilectissimum presbyterum, episcopum a Deo salvatae urbis N. Precemur igitur pro illo, ut veniat in illum gratia sanctissimi Spiritus.* Et ii qui sunt intra sanctuarium et extra ter canunt *Kyrie eleison.* Data igitur ejusmodi charta archiepiscopo, et chartophylace vel archidiacono dicente *Attendamus,* episcopus legit litteras audientibus circumastantibus, atque omnibus clamantibus *Kyrie eleison,* ut declaratum est. Aperit Evangelium episcopus, et imponit capiti et cervici illius qui ordinatur, aliis episcopis simul tangentibus. Deinde faciens tres cruces super caput illius, et habens manum ipsi impositam sic orat: *Magister Christe, Deus noster, qui nobis per gloriosissimum apostolum tuum Paulum graduum et ordinum seriem praescripsisti,* etc. Et dicto *Amen,* dicit unus episcoporum ordinantium tenui voce, ita ut audiatur et respondeatur a congregatis episcopis, haec diaconica: *In pace Dominum deprecemur, pro superna pace* **523** *et salute . . . . . pro servo Dei N., qui nunc promovetur episcopus, et pro salute ejus Dominum deprecemur, ut hominum amator Deus immaculatum ei et irreprehensibilem praesulatum largiatur, Dominum deprecemur,* etc. Pontifex habens

sic vertici illius qui ordinatur manum impositam, sic precatur: *Domine Deus noster, qui, eo quod humana natura divinitatis essentiam sufferre nequeat, tua providentia simili nobiscum conditioni obnoxios magistros constituisti,* etc. Dicto *Amen,* tollit Evangelium et ponit super sacram mensam, et sic imponit ordinato humerale dicens *Dignus;* similiter et clerus dicit. Deinde tunc ordinatum salutat ordinator. Et, facta solita acclamatione fausta, ascendunt simul in suos thronos; primusque sedens is qui ordinatus est, dat pacem in apostolum, id est recitata lectione apostoli, dicit *Pax tibi;* primusque inter alios fit particeps corporis et sanguinis Domini, et ordinanti aliisque porrigit. Et haec de ordinationibus juxta ritum Orientialis Ecclesiae, circa quas quaedam observare operae pretium est.

In primis igitur hic notandum est quid sit phaenolium. Φαινόλης, seu φελόνης, est genus pallii, penula seu vestis exterior quae stichario, id est tunicae strictae, superinduitur, ut videre est apud Codinum: Φορῶν μὲν τὸ σύνηθες αὐτῷ στιχάριον, φορῶν δὲ ἐπ᾽ αὐτοῦ φελόνην, id est, ferens sibi consuetam tunicellam, et super ipsam suum phaenolium. Auctor veteris Etymologici: Φαινόλης χιτὼν· οἱ δὲ παλαιοὶ ἐφεστρίδα· παρὰ τὸ φαίνεσθαι ὅλον, id est, tunica. Prisci vero dixere ephestridem, ab eo quod tota appareat. Recte quidem, quia vestis est exterior, sicut ephestris. Et paulo post, φελόνης, χιτώνιον, id est, tunicella. Porro patriarchae phaenolium album erat; et multis sparsum crucibus, quod proinde dicebatur πολυσταύριον, a crucium multitudine. Consule Glossarium Graecobarbarum doctissimi viri Joannis Meursii.

2. Nota lectorem ordinari per manus impositionem, juxta Constitutiones apostolicas, lib. VIII, cap. 22, et septimam synodum, cap, 14, ubi improbat synodus pueros tonsuratos in ecclesia legentes, μήπω παρ᾽ Ἐπισκόπου χειροθεσίαν λαβόντας, id est, qui nondum manus impositionem ab episcopo acceperunt.

3. Nota hypodiaconum etiam ordinari per manus impositionem; quod videre est etiam in Constitutionibus apostolicis, lib. VIII, cap. 21.

4. Notandum est subdiaconum, accepta Benedictione, statim ante sacras fores stare, quoniam earum custodia quae olim diaconis apud Graecos committebatur, ut notum est ex sancto Dionysio, cap. 5 eccl. Hierarchiae, modo creditur subdiaconis, quod etiam aetate sancti Maximi usitatum erat, ut ex illius ad sanctum Dionysium scholiis manifestum est: Σημείωσαι, ὅτι οἱ Διάκονοι τότε τὰς θύρας εἶχον, νῦν δὲ οἱ ὑποδιάκονοι. Id est: Nota tum diaconos fores custodisse, nunc vero id subdiaconos praestare. Sacrae fores hic sunt fores cancellorum sacrarii, ut colligere est ex ordinatione presbyteri.

5. Nota diaconum in sua ordinatione genu dextrum flectere, juxta sanctum Dionysium, cap. 5 eccl. Hierarchiae, sed utrum flecti debeat, ibi non exprimitur.

6. Notandum diaconica esse quosdam versus, quos preces vocamus, quae a diaconis decantantur; qui et εἰρηνικὰ, id est, pacifica dicuntur. Liturgia praesanctificatorum: *Postquam dictum est illud, ut et ipsi,* λέγονται καὶ ταῦτα τὰ διακονικὰ, ἤγουν εἰρηνικὰ, id est, *dicuntur et haec diaconica,* id est, *pacifica.* Pacifica autem a diaconis dici solita palam est ex sancti Joann. Chrysostomi liturgia. Infra in ordinatione episcopi dicuntur diaconica ab episcopis, quia illa spectant ad ordinationem episcopi.

7. Observandum est hanc vocem, *dignus,* etiam proclamari in imperatoris coronatione apud Codinum, in lib. de offic. Aulae.

8. Flabellum diacono porrigitur, quia apud Graecos dum sacra mysteria celebrantur, diaconi super eis movent flabella ex plumis concinnata, in symbolum sex alarum sanctorum seraphim. Jobius, lib. V, cap. 25: **524** *Addit insuper cum corpus dominicum in sacra mensu propositum est, ideo qui ab utroque latere sacris operantibus astant,* ῥιπίδας πτερῶν πεποιημένας τοῖς προκειμένοις φρικτοῖς ἐπικινεῖν, etc., id est, *super proposita tremenda mysteria movere flabella ex pennis, in symbolum sex alatorum, ne sinant initiatos rebus visis immorari* **(In Bibliotheca Photii, n. 222)**. Sanctus Germanus Constantinop., in Theoria mystica: Ριπίδες εἰς τύπον εἰσὶ τῶν χερουβὶμ, id est, flabella vero sunt in typum cherubim; et infra: Τὰ δὲ ῥιπίδια καὶ οἱ διάκονοι ἐμφαίνουσι τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφὶμ, etc., id est, flabella vero et diaconi significant sex alas gestantia seraphim, et multi oculorum cherubim effigiem. Joannes Moschus, capite 96, agens de pueris pastoribus vici cujusdam, qui Thorax dicitur, circa partes Apameae in secunda Syria, divinorum mysteriorum celebrationem imitantibus: *Assistuntque, unus quidem, qui fungebatur officio presbyteri, medius; duo vero alii hinc et hinc veluti diaconi. Et ille quidem sanctae oblationis verba dicebat,* οἱ δὲ τοῖς φακιολίοις ἐῤῥίπιζον, id est, *illi vero fasciolis, tanquam flabellis auram faciebant.* Et supra, cap. 150, agens de quodam episcopo celebrante divina mysteria coram sancto Agapeto Romano pontifice: Πλὴν τὸν διάκονον τὸν κατέχοντα τὸ ῥιπίδιον, etc., id est, sed diaconum qui tenet flabellum remove ab altari. Ubi nota hujus flabelli usum aliquando Romae fuisse. Vita sancti Epiphanii, apud Metaphrastem: Πρῶτον ἐπέχει τῷ ἐξ ἀριστερῶν διακόνῳ τῷ ῥιπιστήριον διακρατοῦντι τὸ λειτουργικὸν, id est, primum observat a sinistris diaconum, qui flabellum tenebat liturgicum. Meminit Chronicon Alexandrinum, olympiade, 351: *Hoc anno, mense Artemisio, qui Romanis est Maius, indictione 12, Sergio patriarcha Constantinopolitano, coeptum est psalli, posteaquam sacra mysteria perceperant,* ἐν τῷ μέλλειν τοὺς κληρικοὺς ἐπὶ τὸ σκευοφυλάκιον ἀποκαθιστάναι τὰ τίμια ῥιπίδια, id est, *cum clerici referrent in sacrarium veneranda flabella.* Praxis videtur in liturgia sancti Joannis Chrysostomi: Καὶ ῥιπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ ῥιπιδίου εὐλαβῶς, id est, et ventilat (diaconus) super sancta cum flabello reverenter.

9. Videndum est quid sit solea in ordinatione presbyteri et diaconi, ἡ σωλέα, ὁ σωλέας, et τὸ σωλέον, et σολείον, nam varie scribitur hoc nomen, a nonnullis explicatur eminentius ecclesiae pavimentum, a quibusdam chorus, ab aliis solium. Ego vero puto esse pavimentum ecclesiae quod est ante fores sacrarii inter chorum et sacrarium in quo est altare.

Quod apparet ex hoc Euchologii loco, ubi duo diaconi exeuntes, de sacrario videlicet, stantem in solea illum qui presbyter est ordinandus deducunt usque ad sacras portas, et inde accipientes eum duo presbyteri cum eo sacram mensam circumeunt. Et apud Codinum, libro de Officiis aulae, dicitur imperator descendere de ambone, ab ea parte quae tendit ad soleam et sanctum altare. Estque pavimentum eminentius ecclesiae, eo quod elatum sit, et pulchris lapidibus ornatum; quod in magna Constantinopolis ecclesia ex lapide onychite stratum erat, ut ex Cedreno manifestum est.

10. Videndum est quid sit protopapa, qui juxta Codinum est ἔκδικος, καὶ πρῶτος τοῦ βήματος, καὶ φέρων τὰ δευτερεῖα τοῦ Ἀρχιερέως, id est, defensor, et primus altaris, et secundas ab summo sacerdote obtinens. Isque est Ecclesiae protopapa. Nam imperator suum

etiam habebat protopapam, ut docet Codinus, lib. de Offic. Constantinop.: Ἔχει μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς πρωτοπαπᾶ εἰς τὸν κλῆρον αὐτοῦ. Ἔχει δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία. Id est, habet enim imperator cleri sui protopapam, habet etiam Ecclesia. Interdum vero unus protopapa utrique clero praesidebat, ait idem Codinus.

11. Videndum est quid est contacium. Arcudius contacium interpretatur liturgiam quam recitat recens ordinatus, cum caeteris qui adsunt presbyteris. Sed contacium duo significat: primo tomum, volumen. Manuel Moschopulus, de Schedis, τόμος, τὸ κοντάκιον unde apud Codinum, lib. de Offic. aulae, cum de Hieromnemone agit, τὸ κοντάκιον τῆς χειροτονίας, id est, volumen in quo ordinationes continentur. Secundo est quoddam cantici genus, ut planum est ex eodem Codini libro, ψάλλοντες μετ᾽ αὐτὸ τὸ κοντάκιον, Ἡ παρθένος σήμερον, etc., id est, deinde **525** canentes contacium, virgo hodie, etc.

12. Quod spectat ad episcopi ordinationem, ejus qui ordinatur nullus assignatur situs, an videlicet sedere aut stare, aut genua flectere debeat. Qui sane olim utrumque pedem flectebat, ut planum est ex sancto Dionysio, cap. 5, de Hierarchia ecclesiastica; et ex sancto Gregorio Nazianzeno, in Oratione funebri patris sui, cum ait in ejus baptismo omen futurae in eo dignitatis episcopalis a multis observatum fuisse, eo quod, juxta consuetudinem eorum qui baptizantur, minime steterit, sed genu flexerit, ut usu venire solet in episcopis, dum ordinantur. Sed mos antiquus mutatus est; quod etiam observat sanctus Maximus, ad haec sancti Dionysii verba, ἄμφω τὼ πόδε, cum ait, νῦν ἑτέρως ἐπιτελεῖται, id est, nunc aliter consecratur. Itaque miror cur Petrus Arcudius suae interpretationi haec addiderit, *ibi fronte incumbens sacrae arae utrumque genu flectit,* cum non exstent in textu Graeco quem profert, nec in Editione veteri Venetiarum, qua nos usi sumus, non reperiantur.

13. Discendum est ex Codino, libro citato, circa initium, quid sit chartophylax: Ὁ χαρτοφύλαξ, κρατῶν τὰ Ἐκκλησιαστικὰ χαρτῶα δικαιώματα, etc., id est, qui tabulas habet chartaceas ad jura ecclesiastica pertinentes, judex est omnium causarum ecclesiasticarum, cognoscit de causis nuptialibus, et defensor in caeteris clericorum causis, ὡς δεξιὰ τῆς Αρχιερέως χεὶρ, id est, veluti manus summi sacerdotis dextera.

14. Quid sit ὠμοφόριον, seu humerale, videndum est, quod commune est omnibus episcopis ornamentum cujusvis gradus sint, oblongis sudariis simile, quod in patriarchis et archiepiscopis designat stolam Aaronis circa humerum sinistrum compositam et jugum mandatorum Christi. In episcopis vero significat ovem perditam, quam Dominus super humeros reportavit; habetque cruces, quia Christus humeris suis crucem bajulavit; et qui volunt Christum imitari, crucem humeris suis tollunt, quod est adversitatum tolerantia. Ita docet sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria mystica. Meminit sanctus Isidorus Pelusiota, lib. I, epist. 136: Τὸ δὲ τοῦ Ἐπισκόπου ὠμοφόριον ἐξ ἐρέας ὂν, ἀλλ᾽ οὐ λίνου, τὴν τοῦ προβάτου δορὰν σημαίνει, id est, episcopi humerale ex lana, non ex lino, significat pellem ovis errantis, quam Dominus humeris suis sustulit. Mentio fit in synodo ad quercum, in Bibliotheca Photii, n. 59, ubi accusatur sanctus Joannes Chrysostomus, quod tribus diaconis Acacio, Edaphio et Joanni, ὡς τὸ ὠμοφόριον αὐτοῦ κλέψαντας, id est, tanquam ejus humerale furto sustulerint, diem dixerit.

15. Observandum est, cum signatur ordinandus episcopus, olim dici solitum: Σφραγίζεται ὁ δεῖνα ἀπὸ πρεσβυτέρου εἰς Ἐπίσκοπον ἐν ὀνόματι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Id

est: Signatur N. ex presbytero in episcopum, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Similiter in presbyteri et diaconi ordinatione, ut docet sanctus Maximus, in scholiis ad cap. 5 sancti Dionysii, quae tamen verba non exstant in Euchologio, quae sanctus Maximus appellat αὐάῤῥησιν, quae est veluti quaedam praedicatio ex nomine. Ejusmodi autem signationes sumptae sunt ex sancto Dionysio, capite citato.

16. Notanda sunt haec verba, ἡ θεῖα χάρις, etc. Usus enim eorum satis antiquus est, si quidem illorum meminit sanctus Maximus in caput citatum sancti Dionysii: *Haec autem recitationem vocat, quando in ipsa ordinatione pronuntiat,* τὸν χειροτονούμενον ἡ θεῖα χάρις προχείρεται τόνδε εἰς τόνδε, id est, *divina gratia hunc qui ordinatur promovet ad hunc ordinem.*

17. Notanda sunt haec verba, *pro servo Dei;* nam olim aliter habebatur, ut constat ex eodem Maximo in caput citatum, *Quae est in ordinationibus declaratio, verbi gratia in ordinatione episcopi:* Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου πατρὸς τοῦδε. Ἐπὶ δὲ πρεσβυτέρου, Ὑπὲρ τοῦδε πρεσβυτέρου. Ἐπὶ δὲ διακόνου, Ὑπὲρ τοῦδε ἀδελφοῦ ἡμῶν, τοῦ διακόνου. Id est: *Pro sancto Patre episcopo* N. *in presbyteri, pro presbytero* N. *in diaconi, pro fratre nostro N. diacono.*

18. Nota salutationem, cujus hic crebra mentio est, **526** non esse simplicem salutationem, sed eam esse quae cum amplexu, amicitiae gratia, fiat. Nam ἀσπάζεσθαι, non est simpliciter salutare, sed cum amplexu, ὑπὸ τῆς φιλίας ἡνῶσθαι, id est, per amicitiam conjungi, ait etymologicum vetus. Quare, ut inquit sanctus Dionysius, cap. 5 eccl. Hierar., unde haec est emendicata salutatio, ejusmodi salutatione significatur sacra communio, amabilisque laetitia mentium bene inter se convenientium.

19. Observandum est nullas esse in hoc Euchologio unctiones in ordinationibus episcopi et presbyteri, quod contigisse quidem arbitror, quia ferme in omnibus sequitur sanctum Dionysium, qui capite toties citato nullam in his ordinationibus unctionis fecit mentionem, quae tamen olim etiam apud Graecos in usu fuisse videtur, quia supra citati sanctus Gregorius Nazianzenus et sanctus Joannes Chrysostomus illius meminere, nisi dicere malis eos juxta mysticum sensum fuisse locutos.

785. *Oratio ad abbatem faciendum.* In benedictione abbatis non adhibetur manus impositio, sed simplex Oratio, ut docet Ivo Carnotensis, epist. 57: *Quid ergo est disceptandum in Benedictione abbatis, a quocunque episcopo eam fuerit consecutus, in qua nec fit manus impositio, nec consecratio, sed simplex Oratio,* etc. Quod ab ordine Romano non dissidet, qui tamen addit quasdam caeremonias, quas ibidem videre est, in quo tamen consecratio sumitur latius pro Benedictione. Ita in Ecclesia Latina; secus in Graeca. In ea enim abbas per impositionem manus episcopalis creatur, ut apparet ex synodi VII can. 14: *Lectoris autem manuum impositionem licet in proprio monasterio etiam soli unicuique monasterii praefecto facere,* εἰ αὐτῷ τῷ ἡγουμένῳ ἐπετέθη χειροθεσία παρὰ Ἐπισκόπου πρὸς προεδρίαν ἡγουμένου, etc., id est, *si ipsi praefecto ab episcopo manus est imposita, ad abbatis praesidentiam seu dignitatem, dummodo illum presbyterum esse constet.*

786. *Incipiunt apologiae.* Apologia hoc loco est excusatio, et purgatio, qua sacerdos excusat se, eo quod indignus ad tam veneranda et tremenda mysteria accedat. Glossae veteres mss., *apologia, vel apologesis, excusatio. Hinc apologeticus sermo excusativus.* Glossae veteres Graecolatinae, ἀπολογία, *excusatio, purgatio, satisfactio.* Ubi satisfactio est

excusatio, ut apud sanctum Ambrosium, serm. 46: *Ergo Petrus prorupit ad lacrymas, nihil voce precatus. Invenio quod fleverit, non invenio quid dixerit. Lacrymas ejus lego, satisfactionem non lego. Recte sane Petrus flevit, et tacuit, quia quod defleri solet, non solet excusari; et quod defendi non potest, ablui potest.* Quae verba satis ostendunt satisfactionem sumi pro excusatione. Ibi enim confertur Adam qui se excusavit cum sancto Petro qui non se excusavit, sed flevit. Et verbum ἀπολογοῦμαι. Eadem Glossae, ἀπολογοῦμαι, *excuso me.* Itaque in Codice Rodradi modo dicitur apologia, modo excusatio. Has et similes apologias dicebat sacerdos in ipsa Missa ante Offertorium et Consecrationem, rarius post, dum chorus cantaret, ut videre est supra in Missa Codicis Tiliani.

In Codicibus editis et Rodradi reperiuntur nonnullae apologiae, sed pauciores, quam in hoc Codice. Prior Codicis Rodradi sub hoc titulo: *Hanc Orationem beatus Ambrosius composuit; et antequam Missam celebraret, veniam pro suis peccatis postulando canere solebat, hoc modo, dicens: Ante conspectum divinae Majestatis tuae reus assisto,* etc., ut in Codice Tiliano, sed in quibusdam variat; ubi etiam recitatur ante Offertorium; et ita capiendus est titulus Rodradi, ubi dicitur hanc Orationem a sancto Ambrosio solitam recitari ante Missam. Nam Missa proprie incipit ab Offertorio, ut clarum est ex ipso sancto Ambrosio, lib. V, epist. 33, ad Marcellinam: *Sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones et tractatum, dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicae. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Porcianam basilicam de palatio decanos misissent, et vela suspenderent, populi partem* **527** *eo pergere; ego tamen mansi in munere, Missam facere coepi. Dum offero raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani.* Ubi vides Missam incipi dimissis catechumenis traditoque eis Symbolo, qui tamen tantum dimittebantur dicto Evangelio. Competentes enim sunt illi catechumeni qui baptismum petebant, de quibus supra actum est.

787. *Impellit ministrandi officium,* etc. Haec apologia in Missa a Matth. Illyrico edita recitatur a pontifice cum nonnullis aliis, choro Gradale, Alleluia et Sequentiam canente, ubi legitur *impellit me peccatorem.*

788. *Hostia salutaris.* Locus corruptus; lege ut in Missa Illyrici: *Hostiam salutarem offerre,* et clarus est sensus.

789. *Peripsema.* Ita in Missa Illyrici, est antiptosis; nam dicendum erat *peripsemate.* Quid sit peripsema docet. Hesychius his verbis, περίψημα, περικατάμαγμα, ἀντίλυτρα, ἀντίψυχα, ἢ ὑπὸ τὰ ἴχνη πάντων, id est, ejectamentum, seu purgamentum, pretium redemptionis, piaculum, vel id quod est sub vestigiis omnium, quod omnium pedibus conculcatur. Glossae veteres mss. biblioth. Corb.: *Peripsema, limatura metalli, et purgamenta pomi, et quisquiliae domus, et rasura cujusque rei.* Usurpatur hic, ut olim a sancto Paulo pro re vili et abjecta.

790. *Ne indignum.* In Missa Illyrici legitur *ne me indignum.*

791. *Suspende securim.* In eadem Missa legitur: *Suspende precor interventu istorum, et omnium sanctorum meritis securum;* sed lege *securim* utrobique.

792. *Perspicue.* Lege *Propitium,* ut in Missa Illyrici.

793. *Dum confessor in cruce, possessor.* Est paranomasia.

794. *Ut quia.* In Missa Illyrici legitur *at quia.*

795. *Ante oculos tuos, Domine,* etc. Haec apologia habetur in Missa Codicis Tiliani; diciturque ibi a sacerdote seu pontifice, finito Evangelio, dum ornatur altare, antequam suscipiat sacerdos oblationes offerentium. Bis exstat in Missa Matthiae Illyrici; et primo recitatur inter Epistolam et Evangelium cum quibusdam aliis. Secundo cum fuerit ornatum altare, antequam sacerdos suscipiat oblationes offerentium. Habetur in Codice Rodradi et in Editis.

796. *Vix audeo.* In Missa Illyrici legitur *non audeo.*

797. *Tu enim scis, Domine, omnia quae aguntur in nobis.* In Missa Illyrici legitur: *Tu scis, Domine, quae aguntur in nobis.*

798. *Erubescimus confiteri,* etc. Ita Ovidius, in epistolis: Quae fecisse juvat, facta referre pudet.

799. *Per nos.* Deest in Missa Illyrici, et in Codice Tiliano.

800. *Admittere.* In Codice Rodradi legitur *admitti.*

801. *Parce, Domine, confitentibus,* etc. In Missis Tiliana et Illyrici legitur: *Sed parce, Domine, confitentibus, ignosce peccantibus, miserere te rogantibus.* In prima tamen apud Illyricum legitur, *confidentibus,* loco *confitentibus,* et *precantibus,* pro *peccantibus.*

802. *Infirmus est.* In Missis Tiliana et Illyriciana haec adduntur: *Et* **528** *apud te non habent peccatores verba sine crimine.*

803. *Ut qui ex nobis.* In praefatis Missis ita legitur: *Visi ex nobis indignis et peccatoribus.* In prima Illyriciana τὸ *et peccatoribus* desideratur.

804. *Per te nobis.* In Missa Illyrici legitur, *per temetipsum veniam,* etc. In Codice Tiliano, *per temetipsum nobis,* etc.

805. *Per Dominum.* In Missa Illyrici: *Qui vivis et regnas,* etc. In Missa Tiliana: *Qui vivis et regnas Deus nunc et semper, et in saecula saeculorum.*

806. *Conscientia quidem trepidi,* etc. In Missa Illyrici haec Oratio recitatur, cum ornatum est altare, antequam sacerdos suscipiat oblationes offerentium. Non exstat in Missis Tiliana et Ratoldi abbatis, nec in Codice Rodradi, nec in Editis.

807. *Sed si recedimus.* In Missa Illyrici legitur *tamen si recedimus,* quae quidem lectio praestare videtur.

808. *Pro qua re dignare nos,* etc. In Missa Illyrici legitur: *Pro qua re pietate paterna omnipotens Deus, atque placabili vultu cordis nostri interiora purgare digneris.*

809. *Etsi nos reatu peccatorum,* etc. In Missa Illyrici haec ita contracta leguntur, et corrupta: *Precamur etiam (etsi culpabiles simus) nostrorum, tamen tibi placita mysteria consecrata.* Nam τὸ *nostrorum,* ibi redundat, et τὸ *consecrata* non ita recte legitur, quia dum haec Oratio recitatur a pontifice, nondum sunt mysteria consecrata, sed consecranda.

810. *Ignosce, Domine, ignosce.* In Codice Tiliano haec Oratio recitatur a sacerdote cum altare post Collectam, usque ad Evangelium prout ei placuerit. In Missa Illyrici recitatur, dum populus communicat: *Interim dum communicant dicat, Ignosce, Domine.* Porro in praefatis Missis non repetitur τὸ *ignosce.* Haec apologia habetur in Codice Rodradi.

811. *Quod dum rogare compellor.* Ita in Missa Illyrici. In Codice Tiliano, *quod te rogare compellor.*

812. *Et cum pudendorum actuum.* In Missa Tiliana legitur: *Ut cum pudendorum,* etc. In Missa Illyrici, *et immundorum actuum.*

813. *Non habeo apud te, nec verba sine crimine.* In Codice Tiliano legitur, *nam habeo apud te,* etc. In Missa Illyrici deest particula *nec.*

814. *Et cogitationum.* In Missa Illyrici legitur *tu cogitationum.*

815. *Per Dominum nostrum Jesum.* In Missa Illyrici legitur: *Salvator, miserere mei.* In Missa Tiliana: *Salvator mundi, qui vivit;* lege *vivis.* In Codice Rodradi: *Salvator mundi, qui cum Patre, et Spiritu sancto vivis et regnas per omnia saecula saeculorum. Amen.*

816. *Rogo te, Deus Sabaoth,* etc. Haec apologia non exstat in Missa Illyrici, neque in Editis, neque in Cod. Tiliano, nec in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

817. *Uti.* Id est, *ut.*

818. *Ante aeterni Regis praesentiam,* etc. Neque haec apologia exstat in Missa Illyrici, neque in aliis Codicibus supra citatis.

819. *Livore torquetur.* Id est, contabescit.

529 820. *Eripiat nos,* etc. Haec et duae sequentes apologiae habentur in Editis, et sub eisdem titulis. Haec autem prior non exstat in Missa Illyrici, nec in Cod. Tiliano, nec in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

821. *Mordacis conscientiae stimulis,* etc. Haec apologia in Missa Illyrici dicitur tempore Gradalis, Alleluiae et Sequentiae. Non exstat in Codice Tiliano, neque in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

822. *Te Deum.* In Missa Illyrici, praetermisso pronomine *te,* legitur *Dominum.*

823. *Peccatum est.* In eadem Missa legitur *deliquimus.*

824. *Commissum.* In eadem Missa legitur *commisimus.*

825. *Resolvere, ac indulgere dignetur.* In eadem Missa: *Solvere, ac perdonare dignetur.* Post quae in eadem Missa haec sequuntur: *Ut, te, Domine, annuente, valeamus quae mala sunt declinare et quae bona sunt consequenter explere. Et quia nos fecisti ad tua sacramenta pertinere, tu clementer in nobis eorum munus operare, omnibusque errantibus indulge juxta magnitudinem pietatis tuae.*

826. *Indignum me, Domine,* etc. Haec Oratio in Missa Illyrici recitatur cum quibusdam aliis, postquam in altari pontifex Confessionem perfecit. Habetur etiam in Missa Ratoldi, recitaturque ibi ut primum pontifex accessit ad altare.

827. *Quid ego te blandis.* Ita in Codice Ratoldi. In Missa Illyrici legitur: *Nam qui te blandis.*

828. *Ingeris.* In Missa Illyrici et in Codice Ratoldi additur *aegro.*

829. *Sanitati meae.* In Missa Illyrici additur *indesinenter.*

830. *Recedo.* In Missa Illyrici additur: *Quasi dignum me in oculis hominum ostendo; sed in tuo conspectu, quem occulta non fallunt, diversis sceleribus pollutus sordeo. Sed tuum est, Domine Deus, dare peccatori cor compunctum, fontemque lacrymarum, quo digne valeam abluere multitudinem scelerum.*

831. *Nubem ea cito delere.* Ita in Codice nostro ms. sancti Eligii, sed inter τὸ *ea* apparent vestigia duorum *M* abrasorum. In Editis legitur, *nubem cito delere.* In Missa Illyrici, rectius, *ea, ut nubem, cito delere.* In Codice Ratoldi, *ea, ut nivem, cito delere,* optime.

832. *Ut qui hanc palmam amiserim.* In Codice Ratoldi legitur, *et licet palmam amiserim.* Ita in Missa Illyrici, in qua tamen additur τὸ *innocentiae.*

833. *Ad veniam saltem pertineam,* etc. In Cod. Ratoldi legitur *perveniam.* In Missa Illyrici legitur: *Saltem per confessionem veniam merear, te miserante.*

834. *Tibi enim Deo est,* etc. In Missa Illyrici legitur: *Ut tibi sit gloria, laus, et honor, cuncta regenti in saecula saeculorum. Amen.*

835. *Projectis nobis,* etc. Haec apologia cum multis aliis in Missa Illyrici recitatur a pontifice seu sacerdote tempore Gradalis, Alleluiae et Sequentiae, hoc est, inter Epistolam et Evangelium.

836. *Quia tibi.* In Missa Illyrici praeponitur copulativa *et,* rectius.

837. *Gerimus.* In Missa Illyrici legitur *gessimus,* rectius.

838. *Sit in nobis, Domine,* etc. In Missa Illyrici haec aliter leguntur in hunc modum: *Concede, ut in nobis non oris sit tantum confessio, sed etiam cordis.*

530 839. *Castos enim.* In Missa Illyrici legitur, *siquidem castos.*

840. *Mundi.* Hoc vocabulum deest in Missa Illyrici.

841. *Mores.* In Missa Illyrici legitur *sunt mores.*

842. *Sollicitudo carnis.* In Missa Illyrici legitur *sollicitudo terrena.*

843. *Da de praeteritis veniam,* etc. In Missa Illyrici haec in hunc modum leguntur: *Et da de praeteritis malis veniam, de praesentibus emendationem, de futuris cautelam, qui vivis,* etc.

844. *Ita, Domine, immensi criminis rei.* Haec apologia non est in Editis, neque in Missis Illyrici, Ratoldi et Tiliana, neque in Codice Rodradi.

845. *Nec se a facie tua.* Lege *non a facie tua.*

846. *Quodcunque.* Lege *quod quemque.*

847. *Item alia in tribulatione.* Haec apologia recitatur a pontifice seu sacerdote in Missa Illyrici, tempore Gradalis, Alleluiae et Sequentiae. Nuper edita est jussu S. P. N. Urbani VIII papae, sed dimidia circiter parte brevior. Non exstat in Editis Sacramentariis, neque in Cod. Tiliano, neque in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

848. *Si ante oculos tuos,* etc. Ita in Missa Illyrici. In Edita haec aliter fusius leguntur in hunc modum: *Ante oculos tuos, Domine, culpas nostras ferimus; et plagas quas accepimus conferimus, si pensamus malum quod fecimus,* etc.

849. *Et plagas, quas excipimus, conferamus.* In Missa Illyrici legitur: *Plagas, quas vel durissimas in hac vita pati possumus, conferamus.*

850. *Quod meremur.* In Edita haec adduntur: *gravius est quod commisimus, levius est quod toleramus.*

851. *Frangitur.* In Edita legitur *teritur.*

852. *Et in opere.* In Missa Illyrici legitur *et tamen in opere.*

853. *Non emendat.* Ita in Missa Illyrici, et haec phrasis non semel occurrit in regula sancti Benedicti. In Edita legitur *non se emendat.*

854. *Si exspectas.* Ita in Edita. In Missa Illyrici legitur *si exspectamur.*

855. *In correptione.* Ita Missa Illyrici. In Edita legitur *in correctione.*

856. *Si impresseris.* Ita in Missa Illyrici. In Edita legitur *si extenderis.*

857. *Si parcas.* In Edita legitur *si peperceris.* In Missa Illyrici *si parcis.*

858. *Te provocamus.* Ita in Missa Illyrici. In Editis deest pronomen *te.*

859. *Si angustiae veniunt,* etc. Ita in Missa Illyrici. In Edita haec desunt, usque ad haec verba: *habes, Domine, confitentes reos.*

860. *Non timemus observare.* Particula *non* videtur redundare. In Missa Illyrici legitur *non timemus negligere,* recte.

861. *Novimus.* In Missa Illyrici legitur, *vovimus,* male.

862. *Nos punias.* Ita in Missa Illyrici. In Edita legitur *non perimas;* sed lege *nos punias.*

863. *Ex nihilo.* Haec desunt in Missa Illyrici.

864. *Qui rogarent.* In Missa Illyrici legitur *cui rogarent,* non ita recte. **531** In Edita, *qui te rogarent,* quae in hoc vocabulo desinit.

865. *Tuo supplices auxilio.* Haec usque ad illa verba, *erige nos, Domine,* desiderantur in Missa Illyrici.

866. *Quod rogaris accipere.* Id est, quod rogatis ut a te accipiant, nempe remissionem peccatorum.

867. *De tua justitia.* Quam vehementer timent ob peccatorum gravitatem et multitudinem. Aut certe legendum *de sua justitia.*

868. *Cuncta regentium.* Locus corruptus; lege *cunctarum gentium,* ut in Missa Illyrici.

869. *Ignosce, Domine,* etc. Haec apologia exstat in Missa Illyrici, recitaturque a pontifice seu sacerdote, cum ornatum fuerit altare antequam suscipiat oblationes.

870. *Commaculatae conscientiae sordido.* In Missa Illyrici legitur: *Quem maculatae vitae conscientiae trepidum, et criminum meorum confusio fecit captivum.*

871. *Qui pro me obtinere nihil mereor.* In Missa Illyrici legitur: *Qui pro me veniam obtinere non valeo.*

872. *Angustias pauperum.* Haec verba desiderantur in Missa Illyrici.

873. *Lamenta viduarum.* In Missa Illyrici additur τὸ *desolationes Ecclesiarum.*

874. *Et quoniam in eadem,* etc. In Missa Illyrici legitur: *Sed quoniam me eadem quae populum catena peccati constringit.*

875. *Communes lugeo passiones.* In Missa Illyrici legitur: *Ideo omnes lugeo passiones.* Sed prior lectio praestare videtur.

876. *Votum.* Id est, oratio sacra et divina.

877. *Deus ad quem accedere,* etc. Haec apologia desideratur in Missa Illyrici, et in Cod. Tiliano quemadmodum in Editis et in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

878. *Dimitte Deus,* etc. Haec apologia recitatur in Missa Illyrici a pontifice seu sacerdote, inter Epistolam et Evangelium, id est tempore Gradalis, Alleluiae et Sequentiae, eique hic titulus praefigitur: *Oratio pastoris dicenda pro se et pro subditis.*

879. *Deus.* In Missa Illyrici legitur *Domine Deus omnipotens.*

880. *Perenna.* Perennare hoc loco sumitur active, id est perpetuare, id est efficere ut aliquid in perpetuum duret. Alcimi Epitaphium:
Quem pietas, quem larga fides, quem fama perennat.
Alias sumitur intransitive. Tertullianus lib. de Resurrectione carnis: *Sed et dentes incorruptos perennare.* Est autem hic hypallage, pro *perenna praeconium veritatis in ore meo.* In Missa Illyrici legitur *per arma,* sed prior lectio praevalet.

881. *Justifices.* In Missa Illyrici legitur *sanctifices,* quod perinde est.

882. *Respicis.* In Missa Illyrici legitur τὸ *est;* sed prior lectio praestare videtur, etenim sequitur τὸ *inspicis,* ut sit elegans paronomasia.

883. *Si quam,* etc. In Missa Illyrici legitur: *Si qua vitio tepiditatis meae vel incuria contraxerunt delicta, propitius admitte;* sed τὸ *admitte* mendosum est, et legendum *omitte,* id est dimitte, ut in nostro Codice. Nam omitto est dimitto, ut supra notatum est; vel legendum est *amitte,* id est amove, amanda, ablega, ut apud Terentium.

532 884. *Vel cognito.* Lege *vel cognoscente.* In Missa Illyrici legitur *vel sciente.*

885. *Ignosce.* In Missa Illyrici legitur: *Manu misericordiae tuae inde eripe.*

886. *Et increpatio ipsa.* In Missa Illyrici haec vocabula, *et ipsa,* desiderantur.

887. *Mortales.* Est soloecophanes. In Missa Illyrici legitur *mortalibus.*

888. *Utrorumque.* Tum eorum quibus ansam praebui peccati, tum eorum quos subjeci poenitentiae legibus.

889. *Et qui.* In Missa Illyrici legitur *et quia.*

890. *Flammescentes.* In Missa Illyrici legitur *flammescere.*

891. *Ut et disciplinis,* etc. In Missa Illyrici legitur: *Ut ex disciplina nostri regiminis capiant lucrum.*

892. *Laetemur.* In Missa Illyrici legitur *gaudemus.*

893. *Ablue nos, Deus,* etc. In Missa Illyrici legitur: *Ablue nos, omnipotens Deus, et alieno et proprio delicto.*

894. *Orationes ad visitandum infirmum.* Visitatio seu unctio infirmorum, quam extremam unctionem dicunt, ultimum Christianae legis sacramentorum, cujus beneficio anima adversus cacodaemonis insultus in supremo agone circumvallatur, peccata dimittuntur, atque interdum sanitas corpori restituitur, promulgatur a sancto Jacobo **(Epist. c. V)**: *Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini,* etc. Maxima fuit olim Christianis cura visitandi infirmos, quam visitationem ponit Tertullianus inter tres causas procedendi in publicum, libro II de Cultu feminarum: *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica: aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo ministratur;* meminitque lib. II ad Uxorem: *Libere aeger visitatur, egens sustentatur.* De hac unctione agitur ab Innocentio I, epist. ad Decentium Eugubinum, ubi notat hoc sacramentum non conferri poenitentibus, quia, ut ille docet, nullum sacramentum datur poenitentibus. Sed postea usus mutatus est, ut patet ex Ivonis Carnotensis, epist. 257: *Unctio enim infirmorum publicae poenitentiae est sacramentum.* Quae tamen verba Ivo protulit ex sui temporis consuetudine. Apud Burchardum, lib. XVIII, cap. 2, de hoc sacramento agitur ex decreto Callixti papae. Sed citatio corrupta est. Nam decretum istud non potest intelligi de Callixto primo, quia ibi mentio fit Innocentii primi, qui longe post Callixtum primum floruit; non de secundo Callixto, qui centum circiter annis post Burchardum vixit; nam Burchardus creatus est Vormaciensis episcopus anno 1008, ut docet Sigebertus in Chron., at Callixtus secundus renuntiatus est pontifex maximus anno 1120, ut docet Anselmus abbas in supplemento Sigeberti. Itaque apud Burchardum loco horum verborum, *ex decreto Callixti papae,* legendum est, *ex Beda;* nam quae hic citantur videre est in Bedae commentario ad epist. sancti Jacobi apostoli.

895. *Aspergant eam.* Cum primum sacerdos accedit ad visitandum infirmum, aspergit eum ipsamque domum aqua benedicta, ut videre est in concilio Nannetensi, can. 4: *Cum sacerdos audierit aliquem infirmari in sua plebe, quam citius ad eum pergat, et ingressus cubiculum aquam benedictam super eum et per omne cubiculum aspergat.* Et apud Burchardum, lib. XVIII, cap. 1. Quod etiam satis clarum est ex verbis Alcuini, cap. de infirmis: *Quotiescunque aliquis infirmatur, ingrediuntur fratres ad aegrotum cum* **533** *aqua benedicta, et cum cereis, sive incenso ante oleum sanctum.* Id etiam clarum est ex Codice Rodradi: *In primis faciant sacerdotes aquam benedictam, et spargant eam cum Antiphona et Oratione super ipsum infirmum et domum ejus. Deinde a sacerdote haec Oratio dicatur: Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es,* etc. In Codice Ratoldi sunt aliae caeremoniae quas infra producemus.

896. *Cum Antiphona et Orationibus.* Nempe: *Asperges me, Domine, hyssopo,* etc. V\. *Exsurgat Deus,* etc. Deinde dicit Orationem *Deus qui sacerdotibus tuis tantam*

gratiam, etc., ut est in citato concil. et apud Burchardum, eodem cap. Ubi, ut primum sacerdos ingreditur aegroti domum, dicere debet: *Pax huic domui et omnibus habitantibus in ea.*

897. *Exorcismus salis.* Exorcizatur sal ut aquae benedictae immisceatur, ut supra notatur: *In primis faciant sacerdotes asperso sale aquam benedictam.* Sequentes autem Orationes pro exorcismo et benedictione salis et aquae habentur etiam in Cod. Rodradi secunda parte. In quibus, ut hic, non apponuntur solitae cruces. Quod miror; est enim antiquus Ecclesiae mos, ut aqua signo crucis adhibito benedicatur, ut videre est apud sanctum Epiphanium, lib. I adversus haereses, tom. II de Josepho comite: *Et cum praecepisset afferri aquam, et accepisset vas aquae coram omnibus magna voce,* ὁ ἀνὴρ σταυροῦ σφραγίδα ἐπιθεὶς, τῷ ἄγγει διὰ τοῦ ἰδίου δακτύλου καὶ ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα Ἰησοῦ, id est, *vir ille suo digito signaculum crucis vasi imposuisset, invocato nomine Jesu.* Et apud Theodoretum, lib. V Hist. eccl., cap. 21: *Haec et alia similia locutus,* καὶ ἐπιθεὶς τοῦ σταυροῦ τὸν τύπον τῷ ὕδατι, id est, *cum aquam signo crucis signasset.*

898. *Benedictio uvae.* Vide ea quae supra observata sunt.

899. *Favae.* Pro *fabae;* saepe in antiquioribus Codicibus mss. scribitur *v* loco *b.*

900. *Benedictio panis.* De pane benedicto, vide observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 71, § 1.

901. *Ad capillaturam.* Subaudi *incidendam,* quod vocabulum habetur in Ordine Romano. Haec autem tonsura non est illa clericalis de qua supra egimus; sed puerorum, cum primum tondebantur eorum capilli. Nam in Sacramentariis aliae exstant Orationes ad tonsuram clericalem.

902. *Omnipotens sempiterne Deus,* etc. Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi. In Ordine Romano huic Orationi duae aliae praemittuntur.

903. *Atque coelestium donorum consortium esse praeceptorum.* Ita in Codice Rodradi. Prima parte legendum puto *perceptorem.* In Codice Ratoldi, et in Ordine Romano legitur: *Atque ad coelestium donorum pervenire consortium.*

904. *Oratio ad barbas tondendas.* Nempe in prima juvenilis barbae tonsione. Haec eadem Oratio exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, et in Ordine Romano.

905. *Oratio ad infirmum unguendum.* Haec Oratio infra repetitur; nec videtur esse hic proprius illius locus.

906. *Deus qui famulo tuo Ezechiae,* etc. Haec et sequentes Orationes exstant apud Burchardum lib. XVIII, sub finem, post collatam unctionem. In editis Sacramentariis habentur tantum tres priores.

907. *Deus, qui per apostolum tuum.* Haec Oratio **534** habetur in Codice Rodradi.

908. *Et sic flectat genu.* Ita in Codicibus Rodradi et Tiliano, in Ord. ms. Cod. Corb. legitur: *Tunc stet ad dexteram sacerdotis, et flectet genua qui est languidus.*

909. *Dominus locutus est.* Ita in Codice Rodradi. In Codice Tiliano quaedam alia praecedunt. In Cod. Rodradi haec sequuntur: *Hic ponant manus super infirmum omnes sacerdotes et ministri eorum. V. Deus deorum,* etc. Haec manuum impositio videtur etiam in Cod. Tiliano: *Imponant manus super infirmum omnes sacerdotes, jubente vel tantum permittente episcopo, quia canonicus sic docet ordo.* Nota hic plures adesse presbyteros in administratione hujus sacramenti juxta sanctum Jacobum, *inducat presbyteros Ecclesiae;* quod tamen non est adeo necessarium, cum ab unico sacerdote hoc sacramentum conferri possit, cujus rei praxis videtur in concilio Nannetensi supra citato, cap. 4, apud Burchardum, lib. XVIII, in Sacramentariis editis, et in Cod. Ratoldi infra citando, quamvis Simeon Thessalonicensis huic sententiae adversetur, quem refutat Petrus Arcudius, lib. V de Extrema unctione, cap. 3.

910. *Ad Dominum cum tribularer.* In Codice Rodradi subjungitur: *Et repetatur, ut in pristina. Sequitur Oratio Deus, qui famulo tuo Ezechiae,* etc.

911. *Et sic perungat infirmum de oleo sanctificato cruces faciendo in collo, in gutture,* etc. Ita in Codice Rodradi et Tiliano.---*Et supplicando dum ungitur infirmus, dicat unus hanc Orationem.* Ita in Codice Rodradi. Notandum ungente sacerdote formam ab alio proferri; quod favet eorum opinioni qui dicunt hunc validum esse baptismum, si uno verba proferente alter mergat, aut aquam infundat.

912. *Inungo te de oleo sancto,* etc. Ita in Codice Rodradi. Olim forma hujus sacramenti fuit indicativa, ut hic apparet (quamvis hic appelletur Oratio, sed improprie, vere etenim Oratio non est) et clare constat etiam ex Codicibus mss. Ratoldi, et Tiliano, monasterii sancti Remigii, et Manuali excuso Ecclesiae Suessionensis, quae indicativam habent, deprecatoriam ignorant, ut infra videtur; et ex forma Ambrosiana, quam profert sanctus Bonaventura in 4, dist. 23, quaest. 4: *Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, praeparatus ad certamen, aerias possis superare potestates,* quae etiam habetur infra in Codicibus Ratoldi et Tiliano; quam Richardus de Media Villa in 4, dist. 23, art. 1, quaest. 4, non improbat, sed duntaxat ait formam deprecativam esse convenientiorem ob textum sancti Jacobi; neque eam rejicit in responsione ad secundum, ut nec Bonaventura responsione ad secundum, cum ait: *Objicitur quod non est eadem forma. Dicendum quod secundum id quod est necessarium et essentiale sacramento, eamdem oportet esse; sed forma verbi non est necessaria ratione vocis exterioris, sed prout est expressiva verbi interioris.* Quare Durandus eadem distinctione, quaest. 3, utramque formam defendit problematice. Nam postquam asseruit formam deprecativam, tandem subjungit: *Et si quis vellet tenere quod forma indicativa, qua dicitur usus fuisse divus Ambrosius, qui fuit de primitivis doctoribus, posset responderi ad rationes alterius partis. Beatus enim Jacobus loquens de Oratione forte non intendit de forma sacramenti, sed de supplicatione, quae fit per Orationem praecedentem, aut sequentem, per quam apud Deum sublevatur infirmus, et commendatur.* Eamdem formam probat Paludanus, in 4, dist. 23, quaest. 1: *Si aliquae Ecclesiae habeant solam formam indicativi modi, sicut Ambrosiana saltem tempore Ambrosii, ut dicitur, non est dicendum quod nihil sit actum.* Sed et Aureolus, in 4, dist. 23, art. 1, **535** quamvis non meminerit hujus formae: *Inungo te oleo sancto,* etc., dicit posse esse

indicativam in hunc modum: *Per istam sanctam unctionem parcit tibi Dominus,* etc. *Sed de forma est dubium quare sit optativa. Respondeo: In quibusdam Ecclesiis forma ista est indicativa, puta: Per istam sanctam unctionem parcit tibi Dominus. In aliis est imperativa. Sed verba Jacobi videntur habere formam optativam, dicit enim:* Et oratio fidei alleviabit infirmum, *quasi forma sit per modum Orationis optativae. Ideo dicendum est quod forma verborum indifferenter potest esse indicativa et optativa, sicut forma verborum baptismi, quae est apud Latinos indicativa, sed apud Graecos optativa; et ideo consuetudo in talibus est servanda, et peccaret graviter qui consuetudinem immutaret.* Haec ille. Accedit auctoritas libri Sacramentorum editi ex bibliotheca Vaticana, in quo unicam hanc formam reperire licet: *Inungo te de oleo sancto, sicut unxit Samuel David in regem et prophetam. Operare creatura olei in nomine Dei Patris omnipotentis, ut non lateat hic Spiritus immundus neque in membris tuis, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum, sed in te habitet virtus Christi altissimi et Spiritus sancti. Per.* Neque hanc formam reprobat Facultas Parisiensis theologica, ut constat ex thesibus Ludovici de Machault, baccalaurei Sorbonici, prioris sancti Petri de Abbatis Villa, agitatis 13 Febr., anno 1635, in exterioribus Sorbonae scholis pro majore ordinaria, praeside S. M. N. D. Stephano Tonnelier, doctore Navarrico, sancti Eustachii Parisiis pastore, dedicatis eminentissimo cardinali de Richelieu, duci et pari Franciae; in quarum positione septima haec legere est: *Etiam unica olei unctione in necessitate, verbisque indicative prolatis perfici posse videtur;* et ex thesibus Dom. Jacobi *Helyes* supra citatis, in quibus defenditur formam extremae unctionis esse indicativam, vel deprecatoriam. Sic enim ait positione octava: *Extremae unctionis sacramentum materiam habet sacram unctionem; formam habet vel indicativam, vel deprecatoriam.* Quare non valet responsio Petri Ledesmae, cap. 3, de forma hujus sacramenti, cum ait hanc formam indicativam esse tantum quoddam praeambulum ad sacramentum extremae unctionis. Nam citati theologi, cum haec scripserunt, non erant adeo stupidi ut ignorarent si praeter formam indicativam aliam haberet deprecatoriam Ambrosiana Ecclesia. Praeterea ut nemo dixerit, cum quis infundens aquam profert haec verba, *ego te baptizo,* etc., hanc formam esse praeambulam ad baptismi sacramentum; ita absurdum est dicere, cum ungitur aegrotus oleo sanctificato, et proferuntur haec verba, *ungo te,* etc., ejusmodi formam esse quid praeambulum ad extremam unctionem. Quare Durandus, supra citata quaest., cum profert ritum quarumdam Ecclesiarum quae utuntur utraque forma indicativa et deprecativa, non dixit formam indicativam esse quid praeambulum ad hoc sacramentum. Et postea cum retulit formam Ecclesiae Ambrosianae, eam non repudiavit. Neque haec doctrina adversatur concilio Tridentino, cum ait, sess. 14, cap. 1, *Formam deinde esse illa verba, Per istam unctionem,* etc. Nam concilium deprecatoriam non ita astruit, ut rejiciat indicativam, quam olim in usu fuisse luce meridiana clarius est. Ut nec ita astruit illa verba, *per istam unctionem,* ut destruat formam Graecorum, quae licet deprecatoria sit, ejusmodi verba non tamen agnoscit. Tandem, antequam hinc manum referam, notandum est apud Burchardum, libro citato, nullam reperiri formam. Nam responsioni infirmi ad interrogationes sacerdotis subjungit: *Postea ungatur. Post confessionem, et fidem redditam, et unctionem dicatur Antiphona* In veritate tua exaudi me, Domine. *Psalmus* Domine, exaudi orationem meam, auribus percipe. *Deinde* Kyrie eleison *cum* Pater noster *et precibus,* etc.

913. *Domine Deus Salvator noster,* etc. In Codice Rodradi haec Oratio in duas dividitur, et secunda **536** ab his verbis incipit: *Sana quoque, quaesumus, omnium medicator.*

914. *Propitietur Dominus,* etc. Ita in Codice Rodradi.

915. *Deinde communicet cum corpore et sanguine Domini.* Ita in Codice Rodradi, et Ratoldi, et Tiliano, et sancti Remigii, et sancti Germani a Pratis, in quibus datur Eucharistia post ipsam unctionem. Quod valde notandum est quia olim ungebatur infirmus antequam sumeret viaticum corporis et sanguinis Domini. Id videre est in decreto Eusebii papae apud Burchardum, lib. XVIII, cap. 11, et Ivonem, lib. XV, cap. 35: *Sacerdos impleat omnia sicut supra circa aegrotum poenitentem scriptum est, id est Orationes dicat, et ungat eum oleo sancto, et Eucharistiam ei donet.* Apparet etiam ex Poenitentiali Theodori apud Burchardum, lib. eodem, cap. 14, et Ivonem, lib. XV, cap. 36: *Et ideo secundum canonicam auctoritatem, ne illis janua pietatis clausa videatur, Orationibus et consolationibus sacra cum unctione olei animati, secundum statuta sanctorum Patrum, communione viatici reficiantur.* Praxis videtur in Vita Caroli Magni ex Editione Pithoei: *Oleo autem sancto inunctus* (Carolus imperator) *ab episcopis, et viatico sumpto, et omnibus suis dispositis, commendans Domino spiritum suum, obiit in pace.* In Vita sancti Otthonis archiepiscopi Bebambergensis, lib. III, cap. 45: *Interea languor magis magisque spiritum luctantem urgebat, riteque dispositis omnibus quaecunque post se victuris praestare potuit, supplici et pura confessione praemissa, olea illa et placida, et sacra unctione sacri olei delibuta, propitiabile viaticum corpus Domini percepit.* Apud Arnoldum Lubecensem, lib. III Hist. Slavorum, cap. 3, de obitu sancti Henrici episcopi Lubecensis: *Sic confortatus in Domino, convocatis fratribus dicebat se jam resolvi; et accipiens sancti olei unctionem manus ipse porrigebat, pedes extendebat, cum psallentibus psallebat; sumptoque viatico dominici corporis dixit: O Rex gloriae, veni cum pace.* Et apud Theodoricum lib. IV Vitae sanctae Elisabeth uxoris Ludovici Lantgravii Thuringiae, cap. 5, ubi agens de morte ejusdem Landgravii sic ait: *Videns igitur quod sibi mortis periculum immineret, vocato patriarcha Hierosolymitano, ab ipso sacrae unctionis sacramentum accepit; qui ut officium solemne hoc perageret, episcopum de sancta Cruce cooperatorem assumpsit. Peracta unctione, sacrosancti corporis Domini nostri Jesu Christi sibi viaticum tradiderunt, quod cum fide catholica et sincera devotione suscepit (Henricus Canisius, tom. IV, ant. lect.).* In Vita sanctae Adalheidis lib. I. cap. 16: *Resumptis aliquantulum viribus corporis, muniri se rogavit attentius mysteriis ecclesiasticis. Tunc sacri olei unctione peruncta, sacramentum dominici corporis himiliter et devotissime adorando percepit (Henricus Canisius, eod. tom.).* Id etiam videre est in Vita sancti Hugonis abbatis Cluniacensis, apud Surium, April. 29, ubi agitur de visione sancti Godefredi episcopi Ambianensis: *Rogarique a fratribus ut abbatem Hugonem oleo sancto inungeret; et episcopali redimitus infula Missas celebrans, dominici corporis et sanguinis ei viaticum ministraret.* Id statuunt Constitutiones Riculphi Suessionensis episcopi: *Item oportet ut presbyteri infirmos suos per confessionem et reconciliationem oleo sancto perungant, et tunc eos communicent.* Hoc etiam constat ex Vita sancti Adalardi abbatis Corbeiensis apud eumdem Surium Jan. 2, qui, sancta unctione delibutus, postridie mane sacro viatico pastus est. Forsitan aliquis obex interjectus fuerat, quominus illud eodem die susciperet. Nam olim tria sacramenta, poenitentia, unctio suprema, et Eucharistia infirmis simul conferebantur, ut clarum est ex Codicibus mss. nostris supra citatis.

916. *Et sic faciant illi per septem dies, si necessitas fuerit tam de communione, quam de alio officio.* Ita in Codice ms. monasterii sancti Remigii. Nota curam quam sacerdotes olim gerebant circa infirmos. Ubi τὸ *de alio officio* **537** significatur de unctione quam Matthaeus Galenus in Promptuario theologico, catechesi 182, restringit ad partes laborantes, quia, ut vult, sacramentum non repetebatur. *Ad haec,* inquit, *non fiebat illud perfunctorie et properanter; sed ubi aeger non convalescebat, redibant eodem sacerdotes per septiduum*

ungentes; non quidem sacramentum toties repetentes, sed statis precibus unctione curantes laborantia membra, praebentesque sanctam Eucharistiam. Haec ille. Verum id quod ait non repeti olim solitum unctionis extremae sacramentum, in eodem videlicet morbo, non videtur probabile, quia haec verba, *quam de alio officio,* sunt generalia, nec possunt restringi ad unctionem membrorum affectorum. Et quamvis hodie in eodem morbo non repetatur hoc sacramentum, si tamen antiquus valeret usus, id non esset absurdum, quia, non cessante morbo, homine adhuc existente in peccatis, ob peccata saltem venialia quae nobis quotidie obrepunt, quia *septies in die cadit justus,* jure posset hoc sacramentum saepius in eodem morbo repeti, ipsis causis manentibus ob quas hoc sacramentum conferri solet. Praeterea si unctio illa partium morbidarum non esset sacramentum, non posset conferre sanitatem, ac proinde frustra adhiberetur. Praeterea non aliud adhibebant oleum quam ab episcopo sanctificatum.

917. *Debent etiam sacerdotes et ministri sanctae Ecclesiae,* etc. Ita in Codicibus Rodradi et sancti Remigii. Nota curam et studium priscorum sacerdotum erga infirmos.

918. *Christe coelestis medicina Patris.* Ita etiam in Codice Rodradi.

919. *Multi enim sacerdotum,* etc. Ita in Codice Rodradi. Particula *enim,* hoc loco sumitur pro particulis *vero,* seu *autem.* Regula Magistri ms., cap. 82: *Hoc enim ne sit in aliquo, frequenter omnes scrutentur a praepositis.* In libro sexto Halitgarii supra, sub initium: *Non enim omnes clerici hanc scripturam usurpare aut legere debent.* Hic autem describitur alia a superiori ungendi infirmi ratio, seu consuetudo nonnullorum presbyterorum, qui ungebant infirmos in quinque sensibus.

920. *Perunguent.* In Codice Rodradi, *perungant.* Sed legendum puto *perungunt.*

921. *In naribus.* Lege *in auribus,* ut in Codice Rodradi. Nam postea dixit: *In narium summitate sive interius.* Tum quia nulla mentio fieret unctionis aurium, quae tamen necessaria est; nam scripsit supra *perunguent insuper in quinque sensus corporis.*

922. *Dicentes, In nomine Patris,* etc. Ita in Codice Rodradi, neque ulla mentio habetur vulgaris istius formae: *Per istam sanctam unctionem,* etc.

923. *Omnipotens sempiterne Deus, qui subvenis in periculis,* etc. Ita in Codice Rodradi. Porro ut hujus extremae unctionis antiqua ratio clarius innotescat, hic subjiciam tres antiquos hujus sacramenti ritus, primum quidem ex Codice Ratoldi; alterum ex Codice Tiliano; tertium ex Codice monasterii sancti Remigii.

«*Antiquus extremae unctionis conferendae ritus ex Codice ms. Ratoldi abbatis.*

«Incipit ordo unctionis infirmi: *Hic dicat sacerdos ad infirmum: Quid me advocasti, frater? Ille ait: Ut mihi unctionem tradas. Dicit sacerdos ad eum: Donet tibi Dominus noster Jesus Christus veram facilemque unctionem; tam si te respexerit et sanaverit te Deus, custodies illam? Respondet Custodiam. Tunc sacerdos faciet crucem ex cinere cum aqua super pectus ejus, et* **538** *imponit cilicium desuper, dicens: Si quis infirmatur, agat poenitentiam, etiam ex necessitate, quia misericors est Deus; quia misericordia Dei nec mensuras, nec tempora habet, dicente Dei Spiritu prophetam* [Leg. *per prophetam]: Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris; et alibi: Dic iniquitates tuas prior, ut justificeris. Ant.* Succurre, Domine, infirmo huic, et medica cum spiritali medicamine, ut in pristina sanitate restitutus, gratiarum tibi referat actiones. *Psalm.* Domine, ne in furore tuo, *cum* Gloria. *Antiph.* Quia apud Deum misericordia, et copiosa apud eum redemptio, et multiplex Dei misericordia, ita et lapsis subvenit humanis, ut non solum per baptismi et consummationis gratiam, sed etiam per poenitentiae atque unctionis medicinam spes vitae reparetur humanae. *Ant.* Cor contritum et humiliatum Deus non spernit. *Psalm.* Miserere mei, Deus, *totum cum Gloria, et repleatur* [Forte leg. *repetatur,* vel *compleatur] Antiphona. Collectam require. Ant.* Opem ferat huic infirmo Deus super lectum doloris ejus; et ipse confirmet eum et vivificet. *Psalm.* Beatus qui intelligit, *Collectam require. Ant.* Dominus locutus est discipulis suis: In nomine meo daemonia ejicient; super infirmos manus vestras imponite, et bene habebunt. *Psalm.* Deus Deorum. *Ant.* Salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te; custodi animam ejus, quia in te speravit. *Psalm.* Inclina, Domine. *Ant.* Cadent a latere tuo mille et decem millia a dextris tuis, tibi autem nullum appropinquat malum. *Psalm.* Qui habitat. *Ant.* Propitietur Deus iniquitatibus tuis, et sanet omnes aegritudines tuas, et renovetur ut aquilae juventus tua. *Psalm.* Benedic. 1. *Ant.* Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa. *Psalm.* Ad Dominum cum tribularer. *Oratio.* Omnipotens sempiterne Deus, qui per Jacobum apostolum tuum introducere presbyteros Ecclesiae, et ungere oleo infirmos praecepisti, praesta, quaesumus, ut digneris per manus nostras hunc famulum tuum ill. infirmum de oleo sanctificato ungere et benedicere. Hoc autem quod nos exterius tua charismata fideliter complectimur, hoc interius spiritaliter divina virtus ac mirabiliter tuae magnanimitatis operaretur [*Leg.* operetur] virtutem. Per Dominum nostrum.

«Ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti hujus olei unctione expietur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

«*Alia.*---Ungo aures has sacrati olei liquore, ut quidquid delectatione noxia auditus admissum est medicina spiritalis evacuet. Per Dominum nostrum.

«*Alia.*---Ungo has nares de oleo sacrato, ut quidquid noxie contractum est * odoratus superfluo ista mundet medicatio. Per Dominum nostrum.

«*Alia.*---Ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa vel criminosa peccasti locutione, divina clementia miserante, expietur hac unctione. Per.

«*Alia.*---Ungo pectus tuum de oleo sancto, ut hac unctione protectus fortiter praestare valeas adversus aethereas catervas. Per Dominum.

«*Alia.*---Ungo has scapulas sive medium scapularum de oleo sacro, ut, ex omni parte spiritali protectione munitus, jacula diabolici impetus viriliter contemnere, ac procul possis cum robore juvaminis repellere. Per Dominum.

«*Alia.*---Ungo has manus de oleo consecrato, ut quidquid illicito vel noxio opere egerunt per hanc unctionem evacuetur. Per Dominum.

539 «*Alia.*---Ungo hos pedes de oleo benedicto, ut quidquid superfluo vel noxio incessu commiserunt, ista deleat perunctio. Per Dominum.

«*Alia.*---Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, praeparatus ad luctum [*Leg.* luctam], possis aereas superare catervas. Per.

«*Alia.*---Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sicut unxit Samuel David regem et prophetam, ut non lateat in te spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum. Sed te inhabitet virtus Christi altissimi et Spiritus sancti, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacri olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctae Trinitatis medicatus sive fotus, pristinam et melioratam recipere merearis sanitatem. Per eum, ejusdem.

«*Alia.*---Ungo te de oleo sancto, invocata magna Creatoris majestate, qui jussit Samuelem prophetam ungere David regem, operare creaturam [*Leg.* creatura].

«*Alia.*---In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi haec unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen et defensionem contra jacula immundorum spirituum. Amen.

«*Hic communicet.*---Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi in vitam aeternam te perducat, et in die judicii [et] ad sanctam requiem te resuscitet.

«*Alia.*---Unum Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unanimiter confitentes, oramus ut voluntas ejus, auxiliante gratia, perficiatur [vita] in vobis. Per.

«*Alia.*---Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat; intra te sit, ut te reficiat; circa te sit, ut te conservet; ante te sit, ut te deducat; post te sit, ut te justificet; super te sit, ut te benedicat. Qui cum. *Ant.* Virtutum omnium Deus, qui ab humanis corporibus infirmitates expelle [*Leg.* expellis], miserere servo tuo, et visita in salutari tuo, et coelestis gratiae tribue medicinam. *Psalm.* Beatus qui intelligit.»

Hactenus Codex Ratoldi de unctione infirmorum, circa quam haec notanda veniunt. 1º In illa Oratione: *Omnipotens sempiterne Deus,* haec verba, *ac mirabiliter tuae magnanimitatis virtutem,* redundare videntur. 2º Notandae veniunt interrogationes sacerdotis ad infirmum, illiusque responsiones ad sacerdotem, quae etiam exstant in veteri Ordine Romano ms. biblioth. Corbeiensis. 3º Signum crucis ex cinere cum aqua super infirmi pectus, cum cilicii impositione, quae habentur etiam in Ordine citato, in haec verba: *Tunc sacerdos facit crucem ex cinere cum aqua super pectus ejus, et imponit cilicium desuper, dicens, si quis infirmatur,*

agat poenitentiam, etc., ut in Codice Ratoldi, nisi quod in fine horum verborum dicti Ordinis haec adduntur: *Respondet infirmus Deo gratias.* In hoc Ordine nullae sunt unctionum formulae, uno aut altero folio avulso. 4º In unctione tertia haec verba corrupta sunt, *noxie contractum est odoratus superfluo;* sed legendum est, ut in Codice Tiliano, *noxio contractum est odoratu, vel superfluo.* 5º In quinta unctione male legitur, *fortiter praestare;* legendum est, *fortiter certare,* ut in eodem Cod. Tiliano. 6º In sexta unctione, ubi legitur, *cum robore juvaminis,* legendum est, ut in Cod. Tiliano, *cum robore superni juvaminis.* 7º Notandum est octavam formulam, **540** *Ungo te oleo sanctificato,* etc., eamdem esse cum formula Ambrosiana. 8º Observandum est hanc nonam formulam, *Ungo te oleo sanctificato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sicut unxit Samuel David,* etc., videri esse ad unctionem omnium compagum membrorum; nam in Codice Tiliano in formula hujus unctionis haec verba habentur, quae etiam in hac formula Codicis Ratoldi continentur: *Ut non lateat hic in te spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum.* 9º In decima formula post haec verba, *operare creatura,* videtur deesse τὸ *olei,* ut habetur in Editis, et in Codicibus sancti Eligii et Tiliano. 10º In Oratione communionis ad illa verba, *et ad sanctam requiem,* particula *et* videtur redundare, quemadmodum in sequenti Oratione ad haec verba, *perficiatur vita in vobis,* τὸ *vita* redundat.

His ita expositis, sequitur secundus ritus conferendae unctionis extremae ex Codice Tiliano.

«*Ordo ad ungendum infirmum.*

«Antequam ungatur infirmus, confiteatur omnimodis Deo et sacerdoti suo puriter omnia peccata sua, et reconciliationem ab eo percipiat plenam, ut ulceribus vitiorum per confessionem purtus [*Leg.* purgatus], adapertis dignus proficiat ei unctioni spiritalis medendo nequitiarum putredinem interius latitantem. Et tunc in primis faciant sacerdotes aspergi salem et aquam benedictam; et aspergant eam cum Antiphona *Asperges me, Domine, Miserere mei Deus.*

«Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es: *Infirmatur quis in vobis,* etc.

«Et sic flectat genua sua, qui est languidus, et stet ad dexteram sacerdotis, et cantetur haec Antiphona: *Sana, Domine, infirmum istum cujus ossa conturbata sunt,* etc. *Domine, ne in furore tuo arguas me.*

«*Sequitur:*

«Oremus Dominum nostrum Jesum Christum, et cum omni supplicatione rogemus, etc.

«Dominus locutus est condiscipulis suis, In nomine meo daemonia ejicite, et super infirmos manus vestras imponite, et bene habebunt. Deus Deorum: *Imponant manus super infirmum omnes sacerdotes, jubente, vel tantum permittente episcopo, quia canonicus sic docet ordo.* Deus, qui non vis mortem peccatorum, etc. *Ant.* Succurre Deus infirmo isti, et medicare ei spiritali medicamine, ut in pristinam sanitatem restauratus, gratiarum tibi referat actiones. Ad Dominum cum tribularer, *cum* Gloria. Oremus Dominum nostrum Jesum Christum pro fratre nostro, N., quem dure ad praesens malum languoris affligit, ut eum Domini pietas coelestibus dignetur medicinis curare, ut qui dedit vitam det et salutem. Per Dominum. «Deus, qui humano generi salutis remedium et vitae aeternae munera contulisti, conserva famulo tuo tuarum dona virtutum, et concede ut medelam tuam non solum in corpore, sed etiam in anima sentiat. Per.

«*Et sic perungant singuli sacerdotes infirmum de oleo sanctificato, cruces faciendo in collo, et gutture, et pectore, et inter scapulas, seu in loco ubi dolor plus imminet, et in quinque sensibus corporis, et in superciliis oculorum, et in naribus intus et foris, et in aurium summitate exterius, sive interius, et in labiis exterius, et manibus exterius, id est de foris, ut si quinque sensibus mentis et corporis aliqua macula inhaesit, medicina spiritali sanetur, et Domini misericordia impetretur. Dum igitur sacerdos unguit infirmum, dicat hanc Orationem morosius inungendo:*

«Adesto, Domine, quaesumus, humilitatis nostrae obsequiis, eisque benignus coopera, etc.

«*Unctio sacrati olei ad caput.*

«Ungo caput tuum oleo sanctificato in nomine Patris, **541** et Filii, et Spiritus sancti, ut more militis uncti, praeparatus ad luctam, superare possis aerias catervas. Per.

«*Ad oculos.*

«Ungo oculos tuos, etc.,» ut supra in Codice Ratoldi.

«*Ad aures.*

«Ungo aures has sacrati olei liquore in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut quidquid peccati nocivo auditu, etc.,» ut supra.

«*Ad nares.*

«Ungo has nares oleo sancto in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut quidquid noxio contractum est odoratu vel superfluo, ista emaculet medicatio.

«*Ad labia.*

«Ungo labia ista, etc.,» ut supra in Codice Ratoldi; hic tamen legitur *expurgetur,* pro *expietur.*

«*Alia.*---«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi haec unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen, et ad defensionem contra jacula inimicorum spiritalium. Per.

«*In gutture.*

«Inungo te in gutture de oleo sancto in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut non lateat spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum; sed habitet in te virtus Christi altissimi et Spiritus sancti, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacrati olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctae Trinitatis medicatus sive fotus, pristinam et melioratam percipere merearis sanitatem. Per.

«*Ad pectus.*

«Ungo pectus tuum, etc.,» ut supra in Codice Ratoldi, ubi male legitur *praestare,* pro *certare.*

«Ungo locum cordis oleo divinitus sanctificato, coelesti munere nobis attributo in nomine sanctae et individuae Trinitatis, ut ipsa te interius exteriusque sanando vivificet, quae universam conditionem suam, ne pereat, continet. Per.»
Ubi τὸ *conditionem* est, τὸ *creaturam.*

«*Ad scapulas.*

«Ungo has scapulas sive medium scapularum de oleo sacrato, in nomine Patris, etc.,» ut in Codice Ratoldi, in quo tamen deest τὸ *superni,* ante τὸ *juvaminis.*

«*Ad manus.*

«Ungo has manus oleo sacrato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc.,» ut in Codice Ratoldi.

«*Ad pedes.*

«Ungo hos pedes de oleo benedicto, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc.,» ut in eodem Codice.

«*Ubi plus imminet.*

«Ungo te de oleo sancto, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, obsecrans misericordiam ipsius unius Domini nostri Jesu Christi, ut fugatis omnibus doloribus vel incommoditatibus corporis tui, recuperetur vitae virtus et sanitas, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacrati olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctae Trinitatis medicatus, pristinam et magis robustam recipere merearis sanitatem. Per.

«*Ad omnes compages membrorum.*

«Ungo te de oleo sancto, invocata magni Creatoris Majestate, qui jussit per Samuelem prophetam ungui David regem. Operare, creatura olei, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut non lateat hic spiritus immundus, **542** neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum; sed inhabitet in te virtus Christi altissimi Filius, et sanctificatio Spiritus sancti.»

Sed hic finis corruptus est, et legendum *virtus Altissimi, Filius, et sanctificatio Spiritus sancti,* vel, ut supra, et in Codice Ratoldi, *virtus Christi Altissimi et Spiritus sancti.*

«*Item alia unctio.*

«Inungo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, oleo sancto atque sacrato, ut virtute Spiritus sancti tribuat tibi haec sacra unctio sanitatem animae et corporis, in remissionem omnium peccatorum, et vitam aeternam.

Impositio manuum.

«Deus Salvator noster, qui es vera salus et medicina, et a quo omnis sanitas, et medicamentum venit, qui apostoli tui voce nos instruis, ut languidos olei liquore tangentes tuae postulemus misericordiam pietatis, etc.

«*Deinde Orationes subscriptae pro infirmis.*

«*Post haec communicet eum sacerdos corpore et sanguine Domini; et sic septem continuos dies, nisi necessitas contigerit, tam de communione, quam de alio officio se abstineat; et suscitabit eum Dominus ad salutem, et si in peccatis sit, dimittentur ei, ut apostolus ait.*» In hac autem rubrica quaedam videntur corrupta, primo in illis verbis, *et sic septem,* legendum, ut in Codice sancti Eligii, *et sic faciant illi septem.* In sequenti membro nullus est sensus, et in dicto Codice haec verba, *nisi necessitas contigerit se abstineat* desiderantur. Sed legendum puto: *et sic faciant illi septem continuos dies, tam de communione, quam de alio officio* (nempe unctione) *nisi necessitas contigerit, ut se abstineat,* nempe ab hac repetitione.

«*Oratio ad perceptionem Eucharistiae.*

«Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen.

«Pax et communicatio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam.

«*Post assumptam Eucharistiam.*

«Domine Jesu Christe et Salvator noster, exaudi nos pro fratre nostro N., te rogantes, ut tua sancta Eucharistia ei sit ad tutelam animae et corporis, et ad capessendam vitam aeternam, qui vivis.

«*Absolutio manuum.*

«*Debent etiam ex ministris sanctae Dei Ecclesiae cum summa reverentia infirmis decantare per singulos dies et noctes vespertinales et matutinales laudes pleniter, sicut mos est in Ecclesia.*»

Haec autem verba, *absolutio manuum,* videntur redundare, aut legendum *ablutio manuum.*

«*Oratio super infirmum ante faciendam absolutionem.*

«Domine sancte Pater, universitatis actor, [*Leg.* auctor], omnipotens aeterne Deus, cui cuncta vivunt, qui vivificas mortuos, et vocas ea quae non sunt tanquam ea quae sunt, tuum solitum auxilium, qui es magnus artifex, pie exerce in hoc tuo plasmate, rogamus.

«*Absolutio cum impositione manuum.*

«Deus, qui peccatores et scelerum oneratos et vulneratos sacerdotibus tuis se ostendere jussisti, Deus, qui discipulis tuis, ut bene habeant, manus super infirmos ponere praecepisti, etc. Omnipotens sempiterne Deus, criminum absolutor, et indultor peccaminum, qui apostolis tuis apostolorumque successoribus dixisti: Sine me nihil potestis facere, etc.

543 «*Benedictiones episcopales.*

«Dominus Jesus Christus, qui dignatus est discipulis suis dicere: *Quaecunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in coelo; et quaecunque solveritis super terram, erunt soluta et in coelo,* de quorum numero, quamvis indignum et peccatorum vinculis astrictum me esse sua dignatione voluit, ipse te largifluo pietatis dono ac meae simul parvitatis ministerio absolvere dignetur ab omnibus fragilitatis tuae excessibus interius exteriusque humanitus contractis. R\. Amen.

«Et sicut peccata totius mundi sua traditione atque immaculati sanguinis effusione dignatus est expurgare; ita quoque tuorum peccaminum maculas misericorditer ne dedignetur emundare ejusdem sanguinis interventione, qui effusus est in remissionem peccatorum. R\. Amen.

«Devotionem quoque tuam deinceps adjutorio gratiae suae non dedignetur corroborare, quatenus et in hoc saeculo subrepentium laqueos delictorum valeas evadere, et in futuro vitam aeternam Christi sanguine comparatam sine fide possidere. R\. Amen.

«Adjuvante eodem Domino nostro Jesu Christo, qui nos fecit cum non essemus, et redemit cum perditi essemus, ad laudem et gloriam sui nominis. Per omnia saecula saeculorum. R\. Amen.

«*Orationes unde supra.*

«Deus qui mundum in peccati fovea jacentem misericorditer erexisti, Deus, qui leprosos mundari praecepisti, etc.

«*Item alia.*---«Omnipotens sempiterne Deus, conditor humani generis, qui ex nihilo creasti cuncta, et hominem ad similitudinem tuam formare dignatus es, etc.

«*Alia.*---«Deus qui confitentium tibi corda purificas, et accusantes conscientias suas ab omni vinculo iniquitatis absolvis, etc.

«*Alia.*---«Domine sancte Pater coeli et terrae, protege famulum tuum, et dimitte illi omnia peccata, etc.

«*Alia.*---«Dominus sit tibi adjutor et protector, et peccatorum tuorum indultor. Et Deus misericordiae et pietatis det tibi correctionem tuorum peccaminum; et concedens locum poenitentiae, tribuat tibi digne mala jacta deflere, gaudiaque vitae aeternae feliciter obtinere. Per.

His ita expletis, sacerdotes dicant Orationes, Benedictiones super infirmum, unusquisque suam. Si autem adsit episcopus, ipsius officium hoc erit.»

Hactenus Codex Tilianus de visitatione infirmorum, seu extrema unctione. Sequitur tertius ritus ex Codice ms. monasterii sancti Remigii Rhemis fundati, qui ita incipit:

«*Ordo ad ungendum infirmum.*

«Cum ingreditur sacerdos domum infirmi, facta aqua benedicta, primo dicendum ab introeuntibus Pax huic domni, *ter;* et aspergatur aqua benedicta, cum odore thymiamatis, vel

alterius incensi, dicendo *Antiph.* Benedic, Domine, domum istam. *Psalm.* Deus misereatur nostri. *Oratio.* Benedic, Domine Deus omnipotens, locum istum, ut sit habitantibus in eo sanitas et sanctitas, virtus et castitas, victoria et sanctimonia, etc. *Alia:* Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, sempiterne Deus, et mittere dignare angelum tuum sanctum de coelis, qui custodiat, foveat, etc. *Alia:* Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et hanc domum serenis oculis tuae pietatis illustra, etc. *Alia:* Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et famulos tuos quos vocati charitatis visitamus officiis, etc. *Alia:* Praesta, Domine, nobis famulis tuis per hanc creaturam sacrae aspersionis, etc. **544** *Alla:* Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, ut si qua sunt adversa, etc. Exaudi nos, Pater omnipotens, aeterne Deus, et humilitatis nostrae officiis gratiam tuae visitationis admisce, etc.

«*Orationes ad supervenientes infra domum dicendae:* Deus humilium visitator, etc. Deus, qui nobis famulis tuis praesentiae tuae signa manifestas, etc. *Tum sacerdos ad infirmum dicat:* Vocasti. *Infirmus dicat.* Desideravi tecum loqui, ut mihi poenitentiam et remissionem peccatorum tradas. *Sacerdos dicat:* Det tibi Dominus Jesus Christus veniam; tamen si Deus in te respexerit, custodies illam? *Infirmus respondet* Custodio. *Deinde sacerdos audiat confessionem ejus, sicut melius inquirere poterit, aut scriptis, aut verbis. Tunc facit crucem ex cinere super pectus infirmi, et imponit cilicium super caput ejus. Post haec sequuntur poenitentiales Psalmi septem, id est Psalm.* Domine, ne in furore tuo. Beati quorum. Domine, ne in furore tuo, *duo.* Miserere mei Deus. Domine, exaudi. De profundis. Domine, exaudi. *Oratio:* Parce, Domine, parce famulo tuo ill. quem redemisti, Christe, sanguine tuo, ne in aeternum irascaris ei, qui venturus es judicare vivos et mortuos, et saeculum per ignem.

«*Incipit litania.*

«Kyrie eleison, *ter.*
Christe eleison, *ter.*
Sancta Maria, ora pro nobis.
Sancta et perpetua Virgo, succurre in angustiis constituto.
Sancta Maria, Dei genitrix, ora pro famulo tuo.
Sancte Michael, ora pro illo.
Sancte Gabriel, ora pro illo.
Sancte Raphael, ora pro illo.
Omnes sancti archangeli, orate pro illo.
Omnes sancti patriarchae, orate.
Omnes sancti prophetae, orate.
Sancte Joannes, ora.
Sancte Petre, ora.
Sancta Paule, ora.
Sancte Andrea, ora.
Sancte Jacobe, ora.

Sancte Joannes, ora.
Sancte Thoma, ora.
Sancte Jacobe, ora.
Sancte Philippe, ora.
Sancte Bartholomaee, ora.
Sancte Matthaee, ora.
Sancte Simon, ora.
Sancte Thadee, ora.
Sancte Marce, ora.
Sancte Luca, ora.
Sancte Barnaba, ora.
Sancte Timothee, ora.
Omnes sancti apostoli, orate.
Sancte Stephane, ora.
Sancte Clemens, ora.
Sancte Dionysi, ora.
Sancte Rustice, ora.
Sancte Eleutheri, ora.
Sancte Maurici cum sociis tuis, ora.
Sancte Gereon, ora.
Sancte Xyste, ora.
Sancte Laurenti, ora.
Sancte Quintine, ora.
Sancte Tiburti, ora.
Sancte Valeriane, ora.
Sancte Gervasi, ora.
Sancte Protasi, ora.
Sante Cirice, ora.
Sancte Salvi, ora.
Sancte Nazari, ora.
Sancte Sebastiane, ora.
Sancte Nicasi, ora.
545 Omnes sancti martyres, orate.
Sancte Hilari, ora.
Sancte Martine, ora.
Sancte Sylvester, ora.
Sancte Augustine, ora.
Sancte Hieronyme, ora.
Sancte REMIGI, ora.
Sancte MEDARDE, ora.
Sancte Vedaste, ora.
Sancte AMANDE, ora.
Sancte ELEGI, ora.
Sancte Bavo, ora.
Sancte Cassiane, ora.
Sancte BENEDICTE, ora.
Sancte Paule, ora.

Sancte Antoni, ora.
Sancte Gregori, ora.
Sancte Eusebi, ora.
Sancte Ultane, ora.
Sancte Achari, ora.
Sancte Richari, ora.
Sancte Goar, ora.
Sancte Arseni, ora.
Sancte Bertine, ora.
Omnes sancti confessores, orate.
Sancta Felicitas, ora.
Sancta Perpetua, ora.
Sancta Agatha, ora.
Sancta Agnes, ora.
Sancta Lucia, ora.
Sancta Anastasia, ora.
Sancta Tecla, ora.
Sancta Savina, ora.
Sancta Susanna, ora.
Sancta Christina, ora.
Sancta Justina, ora.
Sancta Juliana, ora.
Sancta Praxedis, ora.
Sancta Prisca, ora.
Sancta Columba, ora.
Sancta Scholastica, ora.
Sancta Eugenia, ora.
Sancta Aldegondis, ora.
Sancta Gertrudis, ora.
Sancta Eusebia, ora.
Sancta Godoberta, ora.
Sancta Amalberga, ora.
Sancta Radegundis, ora.
Omnes sancti ab initio mundi usque ad praesens, orate pro nobis et pro hoc infirmo.
Propitius esto, parce nobis et isti, Domine.
Propitius esto, libera eum, Domine.
Ab omni malo, libera eum, Domine.
Ab hoste malo, libera eum, Domine.
Ab insidiis diaboli, libera eum, Domine.
A cruciatu et morte perpetua, libera eum, Domine.
Ab ira tremenda, libera eum, Domine.
A cogitatione immunda, libera eum, Domine.
Ab omni iniquitate, libera eum, Domine.
Ab immunditia cordis et corporis, libera eum, Domine.
A cunctis erroribus, libera eum, Domine.
A vinculis diaboli, libera eum, Domine.

A potestate tenebrarum, libera eum, Domine.
Per annuntiationem tuam, libera eum, Domine.
Per adventum tuum, libera eum, Domine.
Per incarnationem tuam, libera eum Domine.
Per nativitatem tuam, libera eum, Domine.
546 Per circumcisionem tuam, libera eum, Domine.
Per apparitionem tuam, libera eum, Domine.
Per passionem tuam, libera eum, Domine.
Per crucem tuam, libera eum, Domine.
Per resurrectionem tuam, libera eum, Domine.
Per ascensionem tuam, libera eum, Domine.
Per adventum sancti Spiritus tui a Patre, libera eum.
Per adventum judicii tui, libera eum, Domine.
Per doctrinam tuam, libera eum, Domine.
Per virtutem tuam, libera eum, Domine.
Peccatores, te rogamus, audi nos.
Ut pacem perpetuam ei dones, te rogamus, audi nos.
Ut compunctionem cordis ei dones, te rogamus, audi nos.
Ut fontem lacrymarum ei dones, te rogamus, audi nos.
Ut cogitationes pravas ab eo auferre digneris, te rog.
Ut illicitas voluptates ab eo abscidere digneris, te.
Ut spatium poenitentiae, si fieri potest, ei dones, te.
Ut gratiam sancti Spiritus cordi illius infundere digneris, te rogamus, audi nos.
Ut spem, fidem et charitatem ei dones, te rogamus.
Ut murmurationem et impatientiam ei abscidas, te.
Ut gratiam tuam ei concedere digneris, te rogamus.
Ut in praesenti periculo ei succurrere digneris, te.
Ut repellas ab eo omnes principes tenebrarum, te.
Ut ad gaudia aeterna eum perducere digneris, te rog.
Ut nos exaudire digneris, te rogamus, audi nos.
Fili Dei, te rogamus, audi nos.
Agne Dei, qui tollis peccata mundi, parce nobis et isti, Domine.
Agne Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis et isti, Domine.
Agne Dei, qui tollis peccata mundi, dimitte peccata ejus, Domine.
Christe, audi nos, *ter.* Kyrie eleison, *ter.* Christe eleison, *ter.* Kyrie eleison, *ter.* Pater noster.

«*Preces.*

«Salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te.

Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum in terra, et non tradat eum in animam inimicorum ejus.

Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus, universum stratum ejus versavit in infirmitate ejus.

Perfice gressus illius, Domine, in semitis tuis, ut non moveantur vestigia ejus.

Angelis tuis manda de illo, ut custodiant eum in omnibus viis ejus.

Mitte ei, Domine, auxilium de sancto, et de Sion tuere eum.

Nihil proficiat inimicus in eum, et Filius iniquitatis.

Delicta juventutis ejus et ignorantias ejus ne memineris, Domine, secundum magnam misericordiam tuam.

Esto illi, Domine, turris fortitudinis a facie inimici.

Averte faciem tuam, Domine, a peccatis illius, et omnes iniquitates illius dele.

Cor mundum crea in eo, Deus, et Spiritum rectum innova in visceribus ejus.

Ne projicias eum, Domine, a facie tua, et Spiritum sanctum tuum ne auferas ab eo.

Redde ei laetitiam Salutaris, et Spiritu principali confirma eum.

Dies super dies adjicias, annos ejus usque in diem generationis et generationis.

Permaneat in aeternum in conspectu tuo, misericordiam et veritatem tuam quaerimus.

Convertere, Domine, usquequaque, et deprecabilis esto super servos tuos.

547 Domine, ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum, cito anticipet nos misericordia tua, quia pauperes, etc.

Adjuva nos, Deus, Salutaris noster, propter gloriam nominis tui libera nos, et hunc infirmum, Domine.

Propitius esto peccatis nostris et illius, propter nomen tuum.

Exsurge, Domine, adjuva nos et eum, et libera nos et eum propter nomen tuum.

Tunc Psalmum Inclina, Domine, *totum.*

«*Oratio.*

«Omnipotens et misericors Deus, quaesumus immensam pietatem tuam, ut ad introitum humilitatis nostrae hunc famulum tuum ill. in hoc tabernaculo fessum jacentem salutifere visitare digneris, etc.

«*Sequitur confessio infirmi.*

«Domine, minister Christi Domini nostri, comprehendi nullius valet solertia, quibus a diebus adolescentiae meae vicibus exsecrabilia contraxi opera; excedunt enim pluralitate sui numerorum fines, quia et comparatione meorum peccaminum nullus invenitur iniquus. Nullum quippe genus peccati inveniri potest, cui me non subdiderim, cujusque facibus et loris non sim circumdatus. Nunc quoque dies meae resolutionis instant, quibus hominem exire [*Forte* exuere] compellor; nunc ultimum vocationis meae diem ingemiscens expavesco, quia quae male carni consentiens perpetravi, digna ultione puniri pertimesco, et nisi Dei clementia tolerer [*Leg.* tolerarer], merito me jam pro meis sceleribus ultrix vindicta ulcisceretur. Idcirco fessis artubus, dissolutisque corporis basibus, omnia viscerum meorum valentia amissa, [*Leg.* omni], pietatis tuae misericordiam singultu interposito implorare non cesso, quatenus potestate coelitus tibi collata vincula meorum piaculorum enodes, et precum tuarum studiis commissa mea pies, ut cum reprobis non ducar ad tartara, quin potius tuo interventu coelestia merear sublimari ad gaudia sempiterna.

«*Absolutio.*

«Si principali sententia constat quia in multis offendimus omnes, unde ingemiscimus, ita principali sententia consolamur, quia si confiteamur peccata nostra, fidelis et justus est * quin Jesus Christus conditor et Redemptor, ac Salvator noster, quem habemus advocatum justum apud Patrem, et est propitiatio pro peccatis nostris, et interpellat pro nobis fideliter confitentibus, et dimittit nobis peccata nostra, et emundat ab omni iniquitate. Quapropter, frater noster, confitenti tibi peccata tua, per Ecclesiasticam apostolicae auctoritatis potestatem, quam Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis et apostolis suis dicens: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis;* et per eosdem apostolos suos ipsorum successoribus, quorum vices licet indigni tenemus; etsi non merito, tamen nomine atque officii susceptione eamdem potestatem donavit, et in se credenti fideliter dixit: *Fiat tibi secundum fidem tuam;* gratia et potentia sua, virtute sancti Spiritus, qui est remissio omnium peccatorum, dimittat tibi omnia peccata tua, liberet te ab omni

malo, conservet te in omni opere bono, et perducat te ad vitam aeternam, et ad sanctorum consortium supernorum civium. Amen.

«*Exhortatio sacerdotis ad circumstantes.*

«Oremus Dominum nostrum Jesum Christum, fratres charissimi, et cum omni supplicatione rogemus, ut hunc famulum suum illum per angelos sanctos suos visitare, laetificare et confortare dignetur, qui vivit et regnat. *Sequitur Ant.* Succurre, Domine, infirmo huic, et medica eum spirituali medicamine, ut in pristina sanitate a te restitutus gratiarum tibi sanus referat actionem. *Psalm.* Ad Dominum cum tribularer. *Orationes:* Deus, qui famulo tuo Ezechiae, etc. *Alia:* Omnipotens mitissime Deus, respice propitius preces nostras, etc. *Alia:* Deus **548** qui illuminas omnem hominem venientem in hunc mundum, etc. *Alia:* Respice, Domine, famulum tuum ill. in infirmitate corporis sui laborantem, etc. *Alia:* Deus, qui facturae tuae pio semper dominaris affectu, etc. *Alia:* Deus, qui humano generi et salutis remedium, et vitae aeternae munera contulisti, etc. *Alia:* Virtutum coelestium Deus, qui ab humanis corporibus omnem languorem et omnem infirmitatem praecepti tui potestate depellis, etc. *Alia:* Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui fragilitatem conditionis nostrae infusa virtutis tuae dignatione confirmas, etc. *Alia:* Respice, Domine, de coelo, et vide, et visita famulum tuum ill., etc. *Alia:* Dimitte, Domine, peccata nostra, et tribue nobis misericordiam tuam, etc.

His ita factis, roget sacerdos confessor infirmi alios sacerdotes, ut dicant Orationes quae sunt de reconciliatione poenitentis ad mortem.

Deus misericors et clemens, qui secundum multitudinem miserationum tuarum peccata poenitentium deles, etc. *Alia:* Majestatem tuam, Domine, supplices deprecamur, ut famulo tuo ill. longo squalore poenitentiae macerato, etc. *Alia:* Majestatem tuam, quaesumus, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui non mortem, sed peccatorum semper vitam inquiris, etc. *Tunc Psalm.* Domine, quid multiplicati sunt, *totus cum Gloria, Pater noster, et preces.* Illumina faciem tuam super servum tuum, salvum eum fac in misericordia tua, Domine, ne confundamur, quoniam invocamus te. *Oratio:* Precamur, Domine, clementiam tuam, ut huic famulo tuo ill. peccata sua et facinora confitenti donare veniam, et praeteritorum criminum culpas relaxare digneris, etc. *Ant.* Justificeris, Domine. *Psalm.* Miserere ei Deus, secundum magnam misericordiam tuam, et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitates ejus. Amplius lava eum, Domine, ab iniquitate sua, et a peccato ejus, munda eum. Quoniam iniquitatem suam ipse agnoscit, et peccatum suum contra eum est semper. Tibi soli peccavit, et malum coram te fecit, ut justificeris, Domine, in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. Ecce enim in iniquitatibus conceptus est, et in peccatis concepit illum mater sua. Ecce enim veritatem dilexisti; incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti ei. Asperges eum, Domine, hyssopo, ut mundetur; lavabis eum, ut super nivem dealbetur. Auditui ejus dabis gaudium et laetitiam,

ut exsultent ossa ejus humiliata. Averte faciem tuam a peccatis ejus, et omnes iniquitates ejus dele. Gloria Patri.

«*Kyrie eleison, Pater noster, et preces.*

«Ut quid, Domine, recessisti longe? Despicis in opportunitatibus, in tribulatione? Respice in servos tuos et in opera tua, et dirige filios eorum, et sit splendor Domini Dei nostri super nos, *et reliq. Oratio:* Oremus Dominum Deum nostrum, pro frater ill. quem duri [*Leg. Burch.* dure] ad praesens malum languoris adulcerat [*Leg. Burg.* affligit], etc. *Item Antiph.* Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias. *Psalm.* Miserere mei, Deus. Gloria Patri. *Pater noster, et preces:* Libera eum de sanguinibus Deus Deus noster, ut exsultent linguae nostrae ex justitia tua. Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua, ut aedificentur muri Jerusalem. *Oratio:* Deus qui non vis mortem peccatoris, etc. *Oratio antequam unguitur.* Deus, qui per Apostolum tuum locutus es, *infirmatur quis in vobis,* etc.

«*Tunc Symbolum patam dicitur, hoc est* Credo in Deum Patrem, *usque* vitam aeternam. *Deinde a sacerdote dicatur ad infirmum:* Credis, frater, quod diximus Symbolum. *Cum responderit, aut nutu significaverit,* Credo, *unguatur a sacerdote, vel plurimis sacerdotibus de oleo sanctificato, facientibus cruces singulis in dextro tempore et sinistro, non in fronte, nec in vertice dicendo:*

«Ungo caput tuum oleo sanctificato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, praeparatus ad luctamen, possis aerias superare catervas. Per eumdem Dominum nostrum Jesum Christum, qui cum Patre.

«**549** *Item in superciliis et subciliis juxta angulos oculorum dicendo:*

«Ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti, per hujus olei unctionem expietur. Per eumdem qui cum Patre.

«*Item aures intus et foris in summitate crucis signa recipiant, dicendo:*

«Ungo has aures corporis tui, ut per has fenestras recipias auditum gratiae remissionis Christi in vitam aeternam. Per eumdem qui cum Patre.

«*Item nares in summitate et subtus unguantur crucis modo.*

«Ungo has nares de oleo sacro, ut quidquid noxae ex his superfluo contractum est odoratu, ista medicatio emaculet. Per eumdem qui cum Patre.

«*Item labia, dicendo, et exterius crucem super mentum, et guttur faciendo.*

«Ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa, vel etiam criminosa peccasti locutione, divina clementia miserante, expurgetur hac unctione. Per eumdem qui cum Patre.

«*Item super humeros duos, hoc est scapulas, non in pectore, neque inter scapulas.*

«Ungo has scapulas de oleo sacrato, ut, ex omni parte spirituali protectione munitus, jacula diabolici impetus viriliter contemnere, ac procul cum robore superni juvaminis repellere possis. Per eumdem qui cum Patre.

«*Item super manus, et si presbyter est, non infra; sin aliter, et infra, et super pedes, et sub plantis cruces fiunt, dicendo:*

«Ungo has manus de oleo benedicto, ut quidquid illicito vel noxio opere peregerunt, per hanc unctionem evacuetur. Per eumdem qui cum Patre.

«*Item super pedes, et sub plantis cruces fiunt, dicendo:*

«Ungo et hos pedes ex oleo consecrato, ut quidquid superfluo, vel nocivo incessu commiserunt sanctorum intercessionibus ista oboleat [*Leg.* aboleat] unctio. Per eumdem Dominum nostrum, qui cum Patre.

«*Conclusio unctionum.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi haec unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen et defensionem contra jacula immundorum spirituum. Amen.

«*Tunc Psalm.* Domine, clamavi, *totus.* Gloria. Kyrie eleison. Pater noster. Oratio. *Tunc caeteri sacerdotes, vel laici invitentur. Sacerdos alius dicat, aut confessor:* Dominus vobiscum. R\. Oremus.

«*Absolutio a fratribus.*

«Deus qui peccatores et scelerum onere vulneratos sacerdotibus tuis ostendere jussisti; qui discipulis tuis, ut bene haberent, manus super infirmos ponere praecepisti; qui apostolos tuos pro infirmis orare docuisti, et impositionem manuum sacerdotum cum invocatione sancti nominis tui peccata relaxare voluisti; exaudi Orationes nostras, et da huic famulo tuo *ill.* infirmitatis noxa deprehenso per hoc sacrum ministerium, quod nos indignos famulos tuos agere docuisti, remissionem omnium peccatorum; quatenus per hanc sacrati olei unctionem, et per manuum impositionem, cuncta facinora Spiritus sancti gratia relaxentur; fomenta etiam medicinae tuae eum interius exteriusque imbuant, et sanent, ut non tantum ei noceat conscientia reatus ad poenam, quam * indulgentia, **550** et reconciliatio tuae pietatis ac remissionis ad veniam. Qui vivis et regnas.

«*Hinc sequitur unctio alia.*

«*Oratio.* Per istam unctionem Dei, et per ministerium nostrum, et Dei benedictionem, mundentur et sanctificentur ab omni sorde et contagione peccati caput tuum et sensus tui, visus, auditus, odoratus, gustus et tactus, ut quidquid in humeris, vel in manibus aut pedibus, sive toto corpore, cogitatione, locutione et opere peccasti, misericordia Salvatoris nostri expietur, ut idoneus efficiaris ad invocandum Dominum et benedicendum atque sanctificandum et sacrificandum in nomine ejusdem Domini nostri Jesu Christi; reddatque tibi laetitiam Salutaris sui, et Spiritu principali confirmet te, et Spiritum sanctum innovet in visceribus tuis, et ne auferat illum a te; sed benedictio Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super te, quae copiose super caput tuum defluat, et in extrema totius corporis tui descendat, interius exteriusque repleat, atque circumdet, et sit semper tecum. Amen.

«*Item alia ab alio presbytero dicenda.*

«Ungo te oleo sancto invocata magni Creatoris Majestate, qui jussit Samuelem prophetam ungui [*Leg.* unguere] David in regem, operare creatura olei, etc.,» ut supra, in Cod. sancti Eligii.

«*Item alia.*

«Ungo te de oleo sanctificato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc.,» ut supra ex Ord. Tiliano.

«*Uncto infirmo a singulis singulae dici possunt. «Oratio post unctionem.*

«Domine, Jesu Christe, qui es salvatio et redemptio nostra, et qui es vera salus et medicina, a quo omnis sanitas, et medicamentum venit, etc.

«*Sequitur reconciliatio ante communionem ipsa die.*

«Deus misericors, Deus clemens, qui indulgentiam tuam nulla temporum lege concludis, sed pulsanti misericordiae tuae januam aperis, poenitentes etiam sub ipso vitae hujus termino non repellis, respice propitius super famulum tuum *ill.* remissionem sibi omnium peccatorum tota cordis confessione poscentem. Renova in eo, piissime Pater, quod actione, quod verbo, quod ipsa denique cogitatione, diabolica fraude vitiatum est, et unitati corporis Ecclesiae membrum redemptionis annecte. Miserere gemituum, miserere lacrymarum, et non habentem fiduciam, nisi in tua misericordia, ad sacramentum tuae reconciliationis admitte, quia nullius animae in hoc corpore constitutae difficilis apud te aut tarda curatio est. Fidelis enim es in verbis tuis, qui conversum peccatorum non [*Leg.* non ad] longa temporum spatia differendum, sed mox ut ingemuerit dixisti esse salvatum. Per. *Alia:* Majestatem tuam, Domine, supplices, *ut supra. Alia:* Majestatem tuam, quaesumus, Domine sancte, Pater, *ut supra.*

«*Tunc auferatur cilicium quod super caput infirmi positum fuerat, et dicatur:*

«*Ant.* Heu me! quia incolatus meus prolongatus est. *Psalm.* Ad Dominum cum tribularer. *Ant.* Unde veniet auxilium mihi. *Psalm.* Levavi oculos meos. *Ant.* In domum Domini laetantes ibimus. *Psalm.* Laetatus sum. *Ant.* Qui habitas in coelo, miserere nobis. *Psalm.* Ad te levavi oculos. *Ant.* Benefac, Domine, bonis et rectis corde. *Psalm.* Qui confidunt. *Tunc sacerdos dicat:*

«Propitietur Dominus cunctis iniquitatibus tuis, etc.,» ut supra in Cod. sancti Eligii.

«*Communicet infirmum, tunc dicens:*

«Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat te in vitam aeternam.

«Sanguis Domini nostri Jesu Christi redimat te in vitam aeternam.

«**551** Pax Domini nostri Jesu Christi, et sanctorum communio sit tecum et nobiscum in vitam aeternam. Amen.

«*Oratio in consummationem.*

«Omnipotens sempiterne Deus, qui subvenis in periculis, et necessitatibus succurrentibus, etc.,» ut in Cod. sancti Eligii.

«*Et septem dies, vel multo plures, si necessitas fuerit, tam de communione quam de alio officio erga infirmum fiat; ut sicut apostolus dicit, imo per eum Spiritus sanctus ait:* Si in peccatis fuerit, dimittentur ei. *Debent etiam ex ministris sanctae Ecclesiae procurare in* [Leg. *ut] canonici cursus circa eum decantentur, id est Matutinae, Prima, Tertia, Sexta, Nona, Vesperum, Completorium. Quod si episcopus adfuerit, Benedictionem dabit; si non, singuli sacerdotes singulas has Orationes dicant:*

«Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat; intra te sit, ut te conservet; ante te sit, ut te deducat; post te sit, ut te justificet; super te sit, ut te benedicat, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus.

«*Benedictio.*

«Benedicat te Deus Pater, sanet te Dei Filius, illuminet te Spiritus sanctus, etc.

«*Alia.*---Benedicat te Deus Pater, adjuvet te Christus Filius Dei; corpus tuum in suo servitio custodiri et conservari faciat, etc.

«*Alia.*---Benedicat te Deus Pater, qui in principio cuncta creavit; benedicat te Deus Filius, qui de supernis sedibus pro nobis Salvator descendit; benedicat Deus Spiritus sanctus, qui in similitudine columbae in flumine Jordanis super Christum requievit, etc.

«Omnipotens Dominus in visitatione suae misericordiae tibi propitietur, et ab infirmitate qua detineris relevando tui misereatur. Amen. Voluntatem tuam in suo beneplacito amplificare, et orationibus ac benefactis tuis [*Leg.* orationes et benefacta tua] te sibimet reconciliando acceptare dignetur. Amen. Addat etiam ut omnium virtutum coelestium et reliquorum sanctorum intercessionibus inter omnes saeculares anxietates custodiaris, et eorum participio, absolutus carnali carcere, interponi merearis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, qui propter liberationem hominum homo dignatus est fieri Deus, et Dominus noster Jesus Christus, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat per immortalia saecula saeculorum. Amen.

«*Alia.*---Benedicat te Deus Pater, custodiat te Jesus Christus, illuminet te Spiritus sanctus omnibus diebus vitae tuae. Amen. Confirmet te virtus Christi, indulgeat tibi Dominus universa delicta tua. Amen. Beatae et gloriosae semperque virginis Dei genitricis Mariae, omniumque simul sanctorum, quaesumus, intercessio gloriosa te protegat, et ad vitam aeternam perducat. Amen.

«*Missa pro infirmo.*

«*Antiphona:* Virtutum omnium Deus, qui ab humanis corporibus infirmitatem expellis, miserere servo tuo, et visita in salutari tuo, et coelestis gratiae tribue medicinam. *Psalm.* Domine, exaudi. *Item Ant.* Justus es, Domine. *Psalm.* Beati immaculati. *Oratio:* Omnipotens sempiterne Deus, salus aeterna credentium, exaudi nos pro famulo tuo *ill.* pro quo misericordiae tuae imploramus auxilium, etc.,» ut in Missali Romano.

«*Lectio Epistolae beati Jacobi apostoli.* Cum enim tristatur aliquis vestrum, oret aequo animo et psallat, etc.

«*Grad.* Exsurge, Domine, succurre huic infirmo, et medica eum, et sana ejus languorem. V\. Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione opem tuam tribue benignus infirmo. All. Mitte ei, Domine, auxilium de sancto, et de Sion **552** tuere eum. V\. Auribus percipe. All. De profundis, etc.

«*Sequentia sancti Evangelii secundum Lucam.*

«In illo tempore: Intravit Jesus Capharnaum. Centurionis autem cujusdam servus male habens, etc.

«*Offert.* Domine, qui publicani precibus et Oratione placatus es, qui socrum Petri ex febre valida liberasti; et nobis pro infirmo supplicantibus clementi miseratione adesto, Domine.

«*Item offert.* Domine, mirifica eum secundum eloquium tuum, ut sciat testimonia tua. V\. 1. Fac cum servo tuo. V\. 2. Da illi intellectum, ut discat mandata tua, et voluntaria oris ejus fac illi in beneplacito, Domine.

«*Super oblata:* Deus cujus nutibus vitae nostrae momenta decurrunt, etc.

«*Praefatio:* Aeterne Deus, qui famulum tuum ideo corporaliter verberas, ut mente proficiat, potenter ostendens quod sit pietatis tuae praeclara salvatio, dum praestas ut operetur nobis etiam ipsa infirmitas salutem. Per Christum Dominum nostrum.

«*Comm.* Succurre, Domine, infirmo huic, et medica eum spirituali medicamine, ut, in pristina sanitate a te restitutus, gratiarum tibi sanus referat actionem.

«*Item Comm.* Redime eum, Deus Israel, ex omnibus angustiis suis.

«*Ad Complendum:* Deus, infirmitatis humanae singulare praesidium, etc.

«*Oratio pro reddita sanitate.*

«Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui Benedictionis tuae gratiam aegris infundendo corporibus facturam tuam multiplici pietate gubernas, etc.

«*Missa pro infirmo, qui proximus est morti.*

«*Ant.* Circumdederunt me gemitus mortis. *Psalm.* Diligam te, Domine. Omnipotens sempiterne Deus, conservator animarum, qui quos diligis corripis et recipis, pie ad emendationem coerces, etc.

«*Lectio Isaiae prophetae:* In diebus illis locutus est Isaias propheta, dicens: Quaerite Dominum, dum inveniri potest.

«*Grad.* Miserere mihi, Domine, quoniam infirmus sum. V\. Conturbata sunt.

«*Item Grad.* Adjutor meus et liberator meus. V\. Confundantur et revereantur, etc.

«*Secundum Marcum.* In illo tempore, respiciens Jesus discipulos suos dixit: Habete fidem Dei, etc.

«*Offert.* Miserere mihi, Domine, secundum magnam misericordiam.

«*Item Offert.* Exaudi, Deus, Orationem meam, et ne despexeris, etc.

«*Super oblata.* Adesto, Domine, pro tua pietate supplicationibus nostris, et suscipe Hostiam quam tibi offerimus pro famulo tuo *ill.* jacente in grabato, etc.

«*Praefatio:* Vere dignum . . . . aeterne Deus, implorantes tuae Majestatis misericordiam, ut famulo tuo *ill.* veniam suorum largiri digneris peccatorum, quatenus, ab omnibus inimici vinculis liberatus, tuis toto corde inhaereat mandatis, et te solum semper tota virtute diligat, et ad tuae quandoque beatitudinis visionem pervenire mereatur. Per Christum.

«*Ad Complendum:* Gratias agimus multiplicibus largitionibus tuis, ex quibus animas in te sperantium satiare consuesti, etc.

«*Item fiat reconciliatio.*

«Deus misericors, ut supra. *Al.* Majestatem tuam, et reliqua. *Tunc etiam Symbolum, sicut ante praedictum est, et communio corporis.*

«*Item abbreviatio.*

«Cum vero ingravari coeperit, ad succurrendum, facta aqua benedicta, dicatur Oratio haec:

«**553** Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui es via, veritas, et vita, exaudi nos, et conserva famulum tuum *ill.* hunc, quem vivificasti, et redemisti pretio et magno munere sanguinis Filii tui, qui tecum vivit et regnat.

«*Tunc unguatur oleo.*

«Ungo te de oleo sanctificato, ut salveris aeternaliter in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen.

«*Collecta.*

«Concede, Domine, nobis famulis tuis, ut orantes cum fiducia dicere mereamur: Pater noster, libera nos ab omni malo, custodi nos semper in bono, qui regnas in saecula saeculorum.

«*Communicet dicens:*

«Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen.

«*Post haec dicendum est:*

«Agamus Deo nostro omnipotenti gratias, quod terrenae nos originis atque naturae sacramenti sui dono in coelestem vivificaverit demorationem, qui cum Filio et Spiritu sancto vivit et regnat.»

Hactenus Codex ms. monasterii sancti Remigii Rhemis fundati de visitatione infirmorum, seu extrema unctione, circa quem paucula quaedam notanda veniunt.

1. Notanda crux ex cinere super pectus, quae est juxta quosdam Ordines et Sacramentarios supra citatos.

2. Circa litaniam notandum est eam esse satis antiquam, si cum hodiernis conferatur; primam tamen, quam supra ex libro qui inscribitur Ordo Orationum transsumpsimus, esse antiquiorem.

3. Notanda est confessio infirmi, quae supra transcriptis confessionibus haud absimilis est, quae tamen unica non erat aegroti confessio, sed hanc praecedebat enucleatior, quae numerum peccatorum et necessarias circumstantias promeret, ut supra agendo de poenitentia docuimus; quod etiam ex eodem Codice sancti Remigii confirmatur, in quo paulo ante litaniam haec reperire est: *Deinde sacerdos audiat confessionem ejus, sicut melius inquirere poterit, aut scriptis, aut verbis.* Quae sane verba aliam a memorata confessionem postulant, et doctrinam a nobis supra stabilitam mirum in modum illustrant.

4. Sequitur exhortatio sacerdotis ad circumstantes. Haec exhortatio alias appellatur praefatio, qua movet sacerdos astantes ad Orationem, de qua supra egimus, juxta morem veterem.

5. Notanda est fidei professio, quam aeger facere debeat ante unctionem, quae exstat apud Burchardum, lib. XVIII, in hunc modum: *Credis in Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum?* Responsio: *Credo. Credis quod istae tres personae unus Deus sit?* Respon. *Credo. Credis quod in ipsa ista carne, qua nunc es, resurgere habes in die judicii, et recipere sive bonum, sive malum quod gessisti?* Responsio *Credo.*

6. Nota unctionem temporum, quae in nostris aliis Codicibus non reperitur; sed cum in Sacramentariis editis et in Codice Tiliano unctio capitis praecipitur, puto ungenda esse tempora: prohibetur ungi frontem, et verticem capitis, quia frontis unctio spectat ad confirmationis sacramentum, unctio verticis ad caeremonias baptismi.

7. Nota infirmum ungi a multis sacerdotibus, quod videtur etiam in Codice Tiliano: *Et sic perungant singuli sacerdotes infirmum de oleo sanctificato.*

8. Nota verba, *non in pectore.* Nam in Codicibus sancti Eligii, Ratoldi, Rodradi, et Tiliano, et in Manuali Suessionensi ungitur pectus; id etiam in quibusdam Ecclesiis fieri testatur Joannes Altenstaig infra citandus. Ita etiam faciunt Graeci, ut testatur Petrus Arcudius, lib. V de Sacramentis, cap. 7.

9. Notanda sunt haec verba, *neque inter scapulas.* Nam aliter fit in Codicibus Rodradi, et Tiliano, cum dicitur: **554** *Ungo has scapulas, sive medium scapularum.*

10. Et haec verba: *Et si presbyter est, non infra,* nam non exstant in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

11. Notandum est hanc formulam: *Per istam unctionem,* etc., desiderari in aliis Codicibus nostris mss., et dici solitam in unctione sacerdotis ob haec verba: *Ad invocandum Dominum, et benedicendum, atque sanctificandum, et sacrificandum in nomine ejusdem Domini nostri Jesu Christi.*

12. Nota communionem completa unctione, ut etiam habetur in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

13. Nota continuationem unctionis per septem et plures dies, quae etiam exstat in Sacramentario sancti Eligii; simulque recitationem officii divini coram aegroto, quae etiam habetur in dicto Sacramentario, et in Codice Ratoldi abbatis.

14. Haec Oratio: *Omnipotens Dominus, visitatione suae misericordiae,* etc., cum subsequenti, est Benedictio episcopalis, quae etiam habetur in Codice sancti Eligii, sed sub alia verborum formula. Secundae Benedictioni deest conclusio.

15. In Missa pro infirmo nota duas Antiphonas seu Introitus cum duobus Psalmis, duplex Gradale, duplex Offertorium, et duplicem Communionem, ut in Missa pro infirmo, qui proximus est morti duplex Gradale, et duplex Offertorium sine Communione.

16. Nota haec verba, *item fiat reconciliatio,* etc., esse breviorem conferendae unctionis extremae rationem infirmo, qui proximus est mortis.

17. Nota haec verba, *item abbreviatio,* etc. Est enim breviuscula conferendae unctionis extremae ratio, cum videtur infirmus ita aggravatus, ut jure timeatur ne in ipsius sacramenti collatione expiret. Unde adhibetur unica unctio, quae eorum opinionem qui dicunt in ejusmodi periculo unicam sufficere unctionem confirmat.

18. Nota formulam, *Corpus et sanguis,* etc. Quia ob imminens periculum corpus sanguini intinctum aegroto porrigebatur, qua de re infra. Tamen in concil. Tolet. XI statuitur ut ii qui prae nimia imbecillitate corpus Christi deglutire non valent, solo sanguinis haustu sint contenti.

19. Nota nullam hic esse renum unctionem, quemadmodum nec in Codice Tiliano, nec in aliis Codicibus nostris mss. neque apud Graecos, neque in Manuali Suessionensi. Illius tamen meminit Richardus de Media Villa, quaest. supra citata, et Joannes Altenstaig Mindelhaimensis, in Vocabulario theologiae, qui etiam meminit unctionis umbilici: *Quidam,* inquit, *addunt pectus et renes, et umbilicum, in quibus est delectatio venerea, licet non oporteat.* In Sacramentariis editis ex Vaticano ungitur caput, unctiones aliae sunt indeterminatae. Graeci ungunt frontem, mentum, ambas genas, deinde pectus, tum

manus, idque ex utraque parte, postremo pedes, ut testatur Petrus Arcudius, lib. V de Sacramentis, cap. 7. In Codicibus sancti Eligii, et Rodradi, in descriptione primi ritus, ungitur infirmus in collo, et gutture, inter scapulas, et in pectore, et ubi plus dolor imminet; in secunda descriptione unguntur quinque sensus. In hoc Codice sancti Remigii unguntur tempora et locus super mentum praeter alia loca. Nota diversitatem.

His tandem accedat ratio ungendi infirmi secundum usum insignis Ecclesiae Suessionensis, deprompta ex Manuali seu Instructorio veteri Curatorum ejusdem Ecclesiae typis mandato seu impresso octoginta ab his circiter annis, nam in ipso libro annus minime annotatur; quae non abhorret a Codicibus Ratoldi et Tiliano. Omissis precibus multis quae praemittuntur, haec subjecta duntaxat exscripsi.

«*Postea ungatur infirmus. Primum ad aurem dexteram fac crucem + dicens:*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi haec unctio olei sanctificationis ad purificationem mentis et corporis in vitam aeternam. Amen.

«**555** In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, accipe sanitatem in nomine Domini. Amen.

«*Ad aurem sinistram.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo aures tuas sacrati olei liquore, ut quidquid peccati delectatione nocivi auditus admissum est, medicina spiritalis evacuet. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

«*Ad oculos.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti, hujus olei unctione expietur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

«*Ad nares.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo has nares de oleo sacro, ut quidquid noxae contractum est odoratu superfluo, ista evacuet medicatio. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

«*Ad labia.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa *sus* vel etiam locutione criminosa *sus* peccasti, divina clementia miserante, expurgetur hac unctione. Per Dominum nostrum Jesum Christum, qui te, etc. Oremus.

«*Oratio.*

«Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat. Respondeat. Amen. In te sit +, ut te reficiat. Amen. Circa te sit +, ut te conservet. Amen. Post te sit +, ut custodiat. Amen. Super te sit +, ut benedicat. Amen. Qui cum Patre, et Spiritu sancto vivit et regnat Deus. Per omnia saecula saeculorum. Amen.

«*Ad pectus.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo pectus tuum de oleo sancto, ut hac unctione perunctus *ta* fortiter certare valeas adversus aereas catervas. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

«*Ad scapulas.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, in uno quoque loco, ungo has scapulas, sive medium scapularum de oleo sacro, ut, ex omni parte spiritali protectione munitus *ta,* jacula diabolici impetus viriliter contemnere ac procul possis cum robore superni juvaminis repellere. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

«*Ad manus.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo has manus de oleo consecrato, ut quidquid de illicito vel noxio opere peregerunt, hac unctione evacuetur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

«*Ad pedes.*

«In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, accipe sanitatem in nomine Domini nostri Jesu Christi, *surge et ambula.* In nomine Domini, ungo hos pedes de oleo benedicto, ut quidquid superfluo vel nocivo incessu commiserunt ista aboleat perunctio. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

«*Alia Oratio.*

«Ungo te oleo benedicto, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut hac unctione corroboratus *ta,* aereas valeas superare catervas. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

556 «*Alia Oratio.*

«Unxi te de oleo sanctificato, sicut unxit Samuel David in regem et prophetam, operante [*Al.* operare] creatura olei, in nomine Dei Patris omnipotentis, ut non lateat Spiritus immundus, neque in membris tuis, neque in medullis, etc., ut in aliis Codicibus nostris manuscriptis.»

Sequuntur quaedam aliae Orationes, septem Psalmi, Litania, cum multis suffragiis, quibus haec subjunguntur: «*Postea communicet eum his verbis, si communicare infirmus voluerit; sin autem, praetermissis his quatuor Orationibus, quae sequuntur, dicat istas duas:* Benedicat te Deus, etc. Propitietur Dominus. Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam in vitam aeternam. Amen. etc.»

Hactenus Manuale Ecclesiae Suessionensis, in quo tamen quid significent illae particulae *sus,* et *ta,* litteris rubris exarata, non satis capio.

924. *Quaesumus, omnipotens Deus, ut famulus tuus ill.,* etc. Haec Missa celebrata est in coronatione Caroli Calvi imperatoris; sed singulis his tribus Orationibus singulae praemittuntur Orationes de sancto Gorgonio martyre, quia eodem die nempe V Idus Septembris, Carolus Calvus Metis coronatus est, ut videre est in ejus Capitulis.

925. *Omnium.* Haec vox deest in Missa citata.

926. *Et ill. Regi.* In Missa citata legitur: *Et Carolo regi nostro,* quia in ejus coronatione dicitur.

927. *Et peragendum injunctum Officium.* Ita in Codice Ratoldi abbatis. In Missa citata haec vocabula desiderantur.

928. *Oratio.* In Missa citata ex Capitulis Caroli Calvi legitur *Communio,* rectius, ut arbitror.

929. *Via sanctorum,* etc. Haec Oratio in quibusdam Ecclesiis recitatur post Processionem Dominicae.

930. *Isti intercedentes. Hic in te credentes,* ut in quibusdam libris editis.

931. *Arma.* Id est, ornamenta vestimenta.

932. *Secretarii.* Id est, sacrarii.

933. *Minister.* Per Ministrum, intelligit aliquem minoribus ordinibus initiatum.

934. *Sandalia.* Horum meminit Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de vestimentis, et Leo Ostiensis infra citandus.

935. *Super humerale.* Meminit Alcuinus cap. citato. Graeci dicunt, ὠμοφόριον, de quo vide superius annotata. Sed hoc humerale ut ex rationali, quod ei infra annectitur, non est simile omophorio.

936. *Albam.* Talare est vestimentum lineum quod poderis dicitur. Alcuinus, cap. citato. Albae mentio fit in concilio Carthag. IV, can. 4: *Ut diaconus tempore oblationis tantum, vel lectionis, alba utatur.*

937. *Delenda malae.* Legendum videtur: *Dele inde malae.*

938. *Cingulum.* Cinguli meminit Alcuinus cap. citato.

939. *Baltheum.* Proprie cingulum est militare, de quo Varro, lib. IV de Lingua Latina, et sanctus Isidorus, lib. XIX Originum cap. 33.

940. *Tunica.* **557** Quam Alcuinus et Amalarius, lib. II, cap. 17, dalmaticam appellant, Missa ab Illyrico edita palmaticam, sed legendum *dalmaticam.*

941. *In tintinnabulis.* Ad similitudinem sacerdotis Aaronici.

942. *Myrice.* Lege *Mirifice.*

943. *Manicae.* Sunt chirothecae. Nam infra in eadem Missa paschali: *Et exuat manicas, lavetque manus.* In Missa ab Illyrico edita legitur *Ad induendas manus.* Meminit Leo Ostiensis, lib. II Chron. Casin., cap. 82.

944. *Detur ei annulus.* In Missa Illyrici, *Ad annulum.* In Codice Ratoldi, quemadmodum et in Sacramentariis editis in ordinatione episcopi datur ei annulus. Quod etiam videre est in concilio Toletano IV, can. 27: *Si episcopus est, orarium, annulum, et baculum.* Mentio fit in Vita sancti Birini episcopi Dorcestrensis, apud Surium, 3 Decembris, de ejus corporis detectione: *Inventus est quoque annulus, itemque crux plumbea.* Mirum tamen de eo silentium est apud Alcuinum, Amalarium, et Rabanum; banum; quod satis indicat diversum olim fuisse ritum pro diversitate temporum et locorum.

945. *Casula.* De casula Hugo a sancto Victore, lib. I de Sacramentis, cap. 50: *Casula quae planeta dicitur, omnibus indumentis superponitur, per quam charitas intelligitur, quae omnibus virtutibus eminentior videtur. Haec super dextrum brachium levatur, ut amici in Deo amentur; replicaturque super sinistrum, ut inimici propter Deum diligantur.* Caetera vide in observationibus nostris ad Concordiam regularum.

946. *Rationale.* Est ornamentum quoddam pectorale, ad similitudinem illius quo utebantur olim legales sacerdotes.

947. *Manipulus.* Alias mappula apud Alcuinum, et phanon apud Rabanum. Et haec de ornamentis pontificum, quae satis accurate hic recensentur, nulla tamen mitrae facta mentione; cujus etiam in Sacramentariis nostris mss., in Ordinibus Romano, et Tiliano, in pontificali ms. quod servatur in sacristia eccles. Rothom. et putatur esse Rhemense, Missa ab Illyrico edita, apud Alcuinum, Amalarium, Rabanum, et alios antiquos scriptores, qui de Officiis divinis tractavere, et ornamenta pontificalia recensent, mirum est silentium; ita ut existimem vix ante annum post Christum natum millesimum mitrae usum in Ecclesia fuisse, quem postea clare videmus apud Petrum Damiani, serm. 1 de dedicatione; sanctum Bernardum, epist. 40; Hugonem a sancto Victore, lib. I de Sacramentis, cap. 55, et multos alios, qui postea floruerunt. Quare non assentior iis qui dicunt mitrae usum ab ipsis fluxisse apostolis, et antiquos episcopos corona usos fuisse, quod suadere conantur ex epigrammate 77 Ennodii de vita et moribus sancti Ambrosii:

Serta redimitus gestabat lucida fronte,
Distinctum gemmis ore parabat opus.

Ita enim legendum est: Quae sane nemo est qui non videat metaphorice dici de pudore, verecundia, modestia, gravitate, et similibus virtutibus, quae in ore hujus sanctissimi pontificis emicabant, quaeque inter concionandum ob divinam viri eloquentiam maxime effulgebant, quod satis ex his verbis,

Distinctum gemmis ore parabat opus,

manifestum est; quae etiam patent ex superiore disticho **558** Roscida regifico, cui fulsit murice lingua,
Vere suo pingens germina quae voluit.

Nec sane magnum fuit Ambrosio laudis argumentum gemmatam in capite gestare coronam; quod etsi convenire possit aliis Mediolani episcopis, quos postea laudat Ennodius, nihil tamen simile illis attribuit. Nec obstant illa quae ex Eusebio producuntur, lib. X Hist. eccl., cap. 4, in Oratione panegyrica: *Amici Dei et sacerdotes, qui sacrosancto podere indumento coelesti, gloriae corona, divina unctione et sancta sancti Spiritus stola circumvestiti.* Et in Apologetica sancti Gregorii Nazianzeni: *Idcirco me pontificem ungis, et podere cingis, capitique cidarim imponis, atque spiritualis holocausti altari admoves.* Nam ista commemorantur ad veteris sacerdotii similitudinem. Nec nos morantur laminae illae aureae, quas in fronte gestasse ferunt sanctos Joannem et Jacobum, tum quia non sunt coronae, nec cidaris, nec mitra; tum quia, ut in eis incoepere, sic in eis desiere. Ad illud vero quod objicitur ex Ammiano Marcellino, lib. XXIX, ubi scribit Firmum in Africa victum, ut sibi quodammodo Theodosium imperatorem conciliaret, signa militaria, et coronam sacerdotalem cum caeteris manubiis, quae regionem illam depopulando rapuerat, restituisse, ut praeceptum est, dico locum esse de corona sacerdotis alicujus ethnici intelligendum, nondum omnino tum avulsa gentilitate. Coronatos olim sacerdotes gentilium in sacris fuisse norunt omnes. Id planum est ex Tertulliano, libro de Corona militis: *Ipsae denique fores, et ipsae hostiae, et arae, ipsi ministri et sacerdotes eorum coronantur.* Et lib. de Spectaculis: *An Deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuarum velut sacerdos coronatus;* et sancto Cypriano, in Oratione de lapsis: *Frons cum signo Dei pura, diaboli coronam ferre non potuit;* ibi enim agitur de sacris idolorum. Et ex concilio Eliberitano, can. 55: *Sacerdotes qui tantum sacrificantium coronam portant, nec sacrificant, nec de suis sumptibus aliquid idolis praestant, placuit post biennium accipere communionem.* Olim in sacris Cereris hierophantes, et hierophantides, et daduchus, hoc est lampadem gestans, aliaeque sacrificulae myrtea corona cingebantur, ut ex Istro refert scholiastes Sophoclis ad Oedippum Colonaeum. Imo ipse Tertullianus, lib. citato de Corona

militis negat prorsus apostolos, evangelistas et episcopos fuisse coronatos, quod contrariae sententiae adversatur: *Non denique,* inquit, *patriarches, levites, aut sacerdos, aut archon. Quis vel postea apostolus, aut evangelista, aut episcopus invenitur coronatus?* Scilicet tam antiquus doctor ignorabat traditionem apostolicam? Itaque frustra ostendunt quidam nonnullorum priscorum episcoporum mitras, quia illorum fuisse probari non potest, imo in quibusdam apparent signa praetentae antiquitati derogantia. Qualis autem fuerit antiquorum mitra sic docet auctor veteris etymologici: Μίτραι κυρίως οἱ ἀπὸ φασκιῶν καὶ ὠαρίων γινόμενοι στέφανοι, ἐν καταχρήσει δὲ πᾶς στέφανος μίτρα λέγεται. Id est: Mitrae proprie coronae sunt ex fasciis et orariis compactae, per abusionem vero omnis corona appellatur mitra. Ubi vox ὠαρίων corrupta est, pro qua legendum ὡραρίων, ut legitur apud Eustathium in Iliadem Δ. Φάμενοι ὅτι μίτραι κυρίως οἱ ἀπὸ φασκιῶν καὶ ὡραρίων στέφανοι, id est, dicentes mitras esse ex fasciis, et orariis compositas. Oraria autem sunt textilia quaedam oblonga. Vide quam dispares sunt hodiernae mitrae pontificum.

948. *Flamineato.* Id est, sacris vestibus induto. Ut autem quae supra dicta sunt clariora sint, hic damus veterem imaginem sancti Remigii ex Codice Rhemensi.

559 949. *Processio* Est coetus clericorum ipsum pontificem ad altare concomitantium, eique assistentium.

950. *Etsi non presbyter et diaconus.* Id est, etsi quidam non sint presbyteri, nec diaconi.

951. *Annuente episcopo incohat antiphonam.* Nota in istis Missis nihil incipi a cantore, nisi ab episcopo praecipiatur.

952. *Suscipe confessionem meam,* etc. Haec Confessionis formula habetur etiam in antiquissimo Codice ms. bibliot. Corb., qui inscribitur *Ordo Orationum,* in Codice Tiliano, et Missa ab Illyrico edita. In eadem Missa Illyrici altera habetur in hunc modum: *Confiteor tibi peccata mea, aeterne Pontifex, et sanctorum minister, et veri tabernaculi Sacerdos,* etc. Cujus initium notandum, quia olim ejusmodi Confessiones ab hoc verbo, *Confiteor,* ducebant exordium, et qui hoc vocabulum proferebant, tundebant pectus, ut videre est apud sanctum Augustinum, serm. 8, de verbis Domini secundum Matthaeum: *Secutus est etiam sonus tunsionis pectoris, audito scilicet quod Dominus ait,* Confiteor tibi, Pater, *in ipso quod sonuit,* Confiteor, *pectora tutudistis. Tundere autem pectus quid est, nisi arguere quod latet in pectore, et evidenti pulsu occultum castigare peccatum? Quare haec fecistis, nisi quia audistis* Confiteor tibi, Pater. *Confiteor audistis, qui confitetur non attendistis. Nunc vero advertite, si* Confiteor *Christus dixit, a quo est longe omne peccatum. Non solius peccatoris, sed etiam laudatoris.* Ex longo enim habitu tundendi pectoris, cum in Confessione hoc vocabulum proferebant, ut primum illud audierunt, sua pectora tutuderunt. Huc spectat illud ejusdem Augustini tractatu de Disciplina Christiana, cap. 20: *Erubescamus saltem, confiteamur, et pectora tundamus, non ut super peccata nostra pavimentum solidemus.* **560** *Nam qui tundit pectus et non corrigitur, solidat peccata, non tollit. Tundamus pectus, et caedamus nos, et corrigamur a nobis.*

953. *Psalmus.* Domine, probasti me, ut supra.

954. *Interim quoque osculetur omnes sibi circumdatos.* In Missa Tiliana et Illyrici osculatur tantum presbyteros et diaconos; in Ordine Romano 1, presbyteri, sive diaconi, osculantur manus pontificis.

955. *Sinistre.* Id est, a sinistra.

956. *Dextre.* Id est, a dextera.

957. *Episcopus signo digiti sui.* Locus corruptus, et mutilus, lege: *Episcopo signo digiti sui annuente.*

958. *Indignum me,* etc. Haec Apologia exstat etiam in Missa a Mathia Illyrico edita, ibique recitatur in altari a pontifice post Confessionem.

959. *Et tunc incipiat, Gloria in excelsis.* Nota incipi hymnum *Gloria in excelsis* a pontifice, idque ex antiquo more, ut videmus in Vita Caroli Magni, auctore Sangallensi quodam monacho, cap. 20, de quodam episcopo: *Cumque praemissis melodiis juxta ministerium suum imponere debuisset hymnum angelicum.* Idem videre est in primo, et tertio Ordine Romano, qui mos hodie perseverat.

960. *Legat Epistolam.* Olim in multis Ecclesiis lectioni Epistolae prophetica lectio praemittebatur, ut videre est apud sanctum Gregorium Turonensem, lib. I Miraculorum sancti Martini, cap. 5: *Cui celebranti festa dominici diei ista erat consuetudo, ut veniens lector cum libro non antea legere praesumeret, quam sanctus nutu jussisset. Factum autem est ut illa* **561** *Dominica, prophetica lectione jam lecta, ante altarium stante, qui lectionem beati Pauli proferret,* etc. Hoc etiam clarum est ex Paraphrasi Georgii Pachymeris, qui exponens hoc sancti Dionysii, Hierarch. Eccles., cap. 3, ἁγιογράφων δέλτων ἀνάγνωσις, id est, lectio tabularum sanctarum Scripturarum, sic scribit: Ἐξῆς δὲ διὰ τῶν ἀναθνωστῶν (τούτους γὰρ λέγει λειτουργοὺς) τῶν θείων γραφῶν, τῶν προφητειῶν, τοῦ ἀποστόλου, τοῦ θείου εὐαγγελίου ἡ ἀνάγνωσις γίνεται, id est, deinde per lectores (illos enim vocat liturgos, id est minitros) divinarum Scripturarum, prophetiarum, Apostoli, et divini Evangelii fit lectio. Ex quibus duobus locis confirmatur id quod supra diximus lectorum olim partes fuisse legere Epistolam et Evangelium in Missa.

961. *Resp. Haec dies.* Responsorium hoc loco est Gradale. Olim Psalmus, ut clarum est, cantabatur, ex sancto Augustino, serm. 10, de verbis Apostoli: *Hoc de apostolica lectione percepimus; deinde cantavimus Psalmum, exhortantes nos invicem una uno corde dicentes:* Venite adoremus, et prosternamur ei, et fleamus coram Domino qui fecit nos, et ibi praeveniamus faciem ejus in Confessione, et in Psalmis jubilemus ei. *Post haec evangelica lectio.* Sermone 33, de Verbis Domini secundum Lucam: *In apostolica lectione gratiae aguntur de fide gentium; in Psalmo diximus:* Deus virtutum converte nos; ostende faciem tuam, et salvi erimus. Serm. 7, de Verbis Apostoli: *Apostolum audivimus, Psalmum audivimus, Evangelium audivimus; consonant omnes divinae lectiones.* Serm. 49, de Tempore: *Audivimus apostolicam lectionem.* Et paulo post, *Audi Psalmum interiora dicentem,* Tibi soli peccavi. *Audistis et Evangelium istis lectionibus concordare.*

962. *Jube, Domine, benedicere.* Id est, velis benedicere, id est, benedic. Nam jubere est aliquando velle, ut notat Nonius Marcellus, cap. 4. Quemadmodum ad nutum episcopi, seu presbyteri celebrantis legebatur olim Evangelium, sicut hodie consuetudo perseverat, sic olim Epistola nisi ad episcopi aut presbyteri Missam facientis nutum non legebatur, ut patet ex lib. I, sancti Gregorii Turonensis, de Miraculis sancti Martini, cap. 5: *Cui celebranti festa dominici diei ista erat consuetudo, ut veniens lector cum libro non antea legere praesumeret quam sanctus nutu jussisset. Factum autem est ut illa Dominica, prophetica lectione jam lecta, ante altarium stante qui lectionem beati Pauli proferret,* etc. Et paulo post: *Excitaverunt dicentes, jam hora praeteriit, jubeat Dominus lectori lectionem legere.*

963. *Ad nuntianti.* Lege *Ad nuntiandum.*

964. *Maria Magdalene.* Hic mos hodie perseverat, ut primo die Paschae legatur Evangelium secundum Marcum; olim tamen, id est tempore sancti Augustini, saltem in Africa, primo die legebatur Evangelium secundum Matthaeum, altero secundum Marcum, tertio secundum Joannem; et tota illa octava, ut etiam hodie fit, resurrectio secundum, omnes Evangelistas recitabatur. Id testatur sanctus Augustinus, serm. 144, de Tempore: *Resurrectio Domini nostri Jesu Christi, et hodie recitata est, sed de altero libro Evangelii, qui est secundum Lucam. Primo enim lecta est secundum Matthaeum, hesterna autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam. Sic habet ordo evangelistarum, sicut enim passio ipsius ex omnibus evangelistis conscripta est, sic dies isti, septem vel octo durant spatium, ut secundum omnes evangelistas resurrectio recitetur.*

965. *Et omnes post illum.* Clerici videlicet. Nota hoc loco nullum cantari Symbolum, cujus in nostris Sacramentariis, tam editis, quam mss., nulla fit mentio, neque etiam in Ordine Tiliano, quemadmodum nec apud Alcuinum, Amalarium, Rabanum, qui enucleate de ordine Missae scripserunt, neque etiam apud Remigium Antissiodorensem; sic enim ait cap. 4, de celebratione Missae: *Post recitatum Evangelium iterum sacerdos populum salutat.* Fuit quidem illius usus **562** in Ecclesiis antiquorum Graecorum, ut constat ex sancto Dionysio, cap. 3 Hierarchiae ecclesiasticae, cum proferens diversas opiniones circa hymnum, qui in sacris mysteriis cantatur, sic ait: Τὸν ὕμνον δὲ τοῦτον, οἱ μὲν ὑμνολογίαν καλοῦσιν` οἱ δὲ τὸ τρησκείας σύμβολον, ἀλλοὶ, ὡς οἶμαι, θειότερον, Ἱεραρχικὴν εὐχαριστίαν, id est, hunc autem hymnum alii laudis canticum, alii religionis Symbolum, alii, mea quidem sententia, divinius, Hierarchicam Eucharistiam. At in Ecclesia Romana illius usus non fuit ante annum Christi 1014, teste Bernone Augiensi, cap. 2 libri de quibusdam rebus ad Missam pertinentibus: *Nam si ideo, ut saepe dictum, illum angelicum hymnum prohibemur in festivis diebus canere, eo quod Romanorum presbyteri non solent eum cantare, possumus simili modo post Evangelium Symbolum reticere, quod Romani usque ad haec tempora divae memoriae Henrici imperatoris nullo modo cecinerunt. Sed ab eodem interrogati cur ita agerent, me coram assistente, audivi eos hujusmodi responsum reddere, videlicet, quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando ulla haereseos faece infecta, et ideo magis his necessarium esse illud Symbolum saepius cantando frequentare, qui aliquando ulla haeresi potuerunt maculari. At Dominus imperator non antea desiit quam omnium consensu id domino Benedicto apostolico persuasit, ut ad publicam Missam illud decantarent.* Haec Berno praefatus. Nec est quod aliqui respondeant Bernonis verba esse de Symbolo Constantinopolitano vel Nicaeno intelligenda. Nam si tum Romae fuisset Symboli alicujus usus, tenebatur Berno dicere de quo Symbolo imperator pontificem Romanum rogasset. Nec facit quod opponunt ex Rufino in

expositione Symboli: *In Ecclesia tamen urbis Romae hoc non deprehenditur factum, quod ego propterea esse arbitror quod neque haeresis ulla illic sumpsit exordium, et mos ibi servatur antiquus, eos qui gratiam baptismatis suscepturi sunt, publice, id est fidelium populo audiente Symbolum reddere.* Non enim ibi agitur de recitatione Symboli in Missa, sed de recitatione Symboli a catechumenis audiente populo, ubi et rationem reddit, quare Ecclesia Romana Symbolo apostolorum nihil addiderit. Confirmatur nostra sententia ex Codicibus, et auctoribus initio citatis, et ex duobus Ordinibus Romanis apud Hittorpium, nempe in tertio: *Finito Evangelio dicit pontifex Pax tibi, Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo.* Et in quarto: *Postquam finitum fuerit Evangelium, dicit pontifex Pax tibi, Dominus vobiscum; sequitur responsio Et cum Spiritu tuo.* At in secundo Ordine apud eumdem, dicitur tantum Symbolum cum pontifex non vult concionari. Quare non audiendum esse puto Walfridum, qui, cap. 22, de Rebus ecclesiasticis, scribit usum canendi Symboli Constantinopolitani in Missa Romana a Graecis manasse. Hispani illud in Missa cantare coeperunt in concilio Toletano III, can. 2, in decretis concilii, sub Recaredo rege, in quo Gothi haeresim Arianam ejurarunt.

966. *Oremus. Tunc incipiat Offertorium.* Hic invitat Pontifex populum ad Orationem, qui tamen non dicit Orationem, quod notat Alcuinus lib. de Offic. eccl., cap. de Celebratione Missae: *Et invitat illum secum pariter ad Orationem dicens Oremus. Sed licet apud nos tunc Collecta inter Offerendam et Evangelium non dicatur, apud Graecos tamen dicitur.* Id quod dicit Alcuinus de Graecis videtur in liturgia sancti Joannis Chrysostomi, in qua inter Offerendam et Evangelium dicuntur plures Orationes a pontifice.

967. *Terra tremuit.* Olim ante Oblationem in Africa canebatur Psalmus; quod incoepit Carthagine tempore sancti Augustini, ut ipse testatur lib. II Retractationum, cap. 11: *Morem qui tunc esse apud Carthaginem coeperat, ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro sive ante Oblationem,* etc.

968. *Oblatione recepta.* Quam pro sui communione est consecraturus sacerdos.

563 969. *Cum omni Processione.* Id est, cum presbyteris, diaconis, subdiaconis et caeteris clericis, qui ei assistunt in altari.

970. *Manicas.* Id est, chirothecas.

971. *Lavetque manus.* Lectionibus peractis et oblatione facta, facturus pontifex divina mysteria, lavat manus ex antiquo more, quem videre est apud Fortunatum. In Vita sancti Marcelli episcopi Parisiensis (*Apud Surium Kal. Novemb.): Itaque cum subdiaconali ministerio fungeretur, in die Epiphaniorum, hauriens aquam de fluvio Sequanae, dum beato Prudentio episcopo manibus abluendis offerret, mutatis elementis, vini sapor inventus est; quo viso, obstupefactus pontifex jussit ex ipso urceo in calicem sacrum fundi, unde universus populus, Missa celebrata, ad communionem accepit.* Et infra: *Itaque cum vir sanctissimus quadam vice ex officii sui servitute aquam manibus venerabili episcopo porrexisset, mox inde balsama coepere fragrare.* Apud Graecos non solus episcopus, sed etiam circumstantes altare presbyteri manus lavant, ut liquet ex catech. 5, mystagogica sancti Cyrilli Hierosolymitani episcopi: Ἑωράκατε τοίνυν τὸν διάκονον τὸν νίψασθαι διδόντα τῷ ἱερεῖ, καὶ τοῖς κυκλοῦσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ πρεσβυτέροις. Id est: Vidistis igitur diaconum

aquam manibus lavandis porrigentem pontifici et circum altare stantibus presbyteris; et sancto Dionysio, cap. 3 Eccl. Hierar.: Καὶ νιψαμένων τὰς χεῖρας ὕδατί τοῦ ἱεράρχου καὶ τῶν ἱερέων. Id est, postquam pontifex et presbyteri manus laverunt. Id autem fiebat in Symbolum puritatis animae quae ad tanta mysteria tractanda requiritur.

972. *Et omnis processio offerat sibi oblationem.* Olim in Missa communicaturi, seu clerici, seu laici, ad altare suam Oblationem, hoc est panem et vinum ad sui communionem offerebant, ut clarum est ex concilio Matisconensi II, can 4: *Propterea decernimus ut in omnibus Dominicis diebus, altaris Oblatio ab omnibus viris et mulieribus offeratur, ut per has immolationes peccatorum suorum fascibus careant, et cum Abel et caeteris juste offerentibus promereantur esse consortes.* Ex Joan. Diacono, in Vita sancti Gregorii papae, lib. II, cap. 41: *Matrona quaedam divo Gregorio per stationes publicas Missarum solemnia celebranti solitas oblationes obtulerat; cui post mysteria traditurus cum diceret:* Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam, *lasciva subrisit. Ille vero dexteram ab ejus ore convertens partem illam dominici corporis super altare deposuit. Expletis vero Missarum solemniis coram populo inquisivit quamobrem corpus dominicum sumptura ridere praesumpserit. At illa diu mussitans tandem prorupit, quia panem, inquiens, quem propriis manibus me fecisse cognoveram, tu corpus dominicum perhibebas.* Id etiam notum est ex sancto Gregorio Turonensi, libri de Gloria confessorum, cap. 65, ubi refert, quod mulier quaedam pro defuncti mariti sui requie *semper sextarium gazeti vini praebuit in sacrificium basilicae sanctae; sed subdiaconus nequam reservans gulae gazetum, acetum vehementissimum offerebat in calice, muliere non semper ad communicandi gratiam accedente.* Tandem revelata subdiaconi fraude a viro nocte per visum mulierem admonente: *Experrecta admirans visionem, eamdemque oblivioni non tradens, ad Matutinum secundum consuetudinem surrexit. Quibus expletis celebratisque Missis, accedit ad poculum salutare, quae tam fervens acetum hausit, ut putaret dentes excuti.* Vides ergo manifeste vinum in sacrificium oblatum fuisse pro sancta communione sanguinis Christi. Et ita capiendus est locus sancti Cypriani, lib. de Operibus et eleemosynis: *Locuples et dives es, et Dominicum celebrare te credis, quae corbanam omnino non respicis, quae in Dominicum sine sacrificio venis, quae partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis;* et ita vulgo explicatur hic locus. Quare non assentior cuidam viro docto qui scripsit locum hunc intelligendum esse de iis quae offerebantur ad altare in usum pauperum, et eulogiarum quae mittebantur Christianis **564** per diversas paroecias, quas accipiebant in signum communionis in una eademque fide cum suo episcopo, et ita hunc locum esse intelligendum, quod probare nititur his paulo post sequentibus verbis: *Cumque universa quae dantur pupillis et viduis conferantur,* quae tamen ejus opinioni adversantur. Nam si universa quae dantur conferuntur viduis, pupillis et pauperibus, qui fieri potest ut ea benedicantur in usum eulogiarum, quae per totam dioecesim omnibus fidelibus distribuendae mittuntur? Praeterea verba illa dicuntur de vidua illa a Christo laudata, quae olim duo minuta miserat in gazophylacium, ut patet ex antecedentibus, et etiam his sequentibus, *dat illa, quam oportebat accipere.* Itaque in supra citato loco sancti Cypriani apparet oblatio duplex, una consecranda in corpus Christi, altera benedicenda ad usus pauperum, ut indicant ista, *quae corbanam omnino non respicis.* Quare ut demonstret amplius divitis avaritiam, non tantum ei exprobrat quod nihil mittat in corbanam ad usum pauperum, sed etiam quod de oblatione pauperis communicet. Et ita etiam capiendus est locus sancti Augustini, serm. 215, de Tempore: *Oblationes, quae in altario consecrentur, offerte, Erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicaverit.* Haec doctrina patet etiam ex canone 6 concilii Toletani XVI, ubi damnans

eos qui rotundam crustulam sumptam de panibus suis usibus praeparatis cum vino et aqua offerebant, sic statuit: *Unde temeritatis hujus aut nescientiae cupientes terminum ponere, id unitatis nostrae delegit conventus, ut non aliter panis in altari Domini sacerdotali Benedictione sanctificandus proponatur, nisi integer et nitidus, qui ex studio fuerit praeparatus, neque grande aliquid, sed modica tantum oblata, secundum quod ecclesiastica consuetudo retentat.* Erat autem ille panis rotundus, circularis formae, ut clarum est ex Epiphanio, in Ancorato, circa medium: Τὸ μὲν γάρ ἐστι στρογγυλοδὲς, id est, hoc enim est rotundae formae, inquit, cum ibi de pane qui in altari sanctificatur agit; et ex Isone, cap. 3 de Miraculis sancti Othmari: *Panis rotulae, quae oblatae dicuntur.*

973. *Et ad ultimum incensum.* Subaudi offeratur a pontifice, juxta antiquum morem, cujus meminit sanctus Hippolytus in libro de consummatione mundi, et de Antichristo: Πενθοῦσι δὲ καὶ ἐκκλησίᾳ πένθος μέγα, διότι οὔτε προσφορὰ, οὔτε θυμίαμα ἐκτελεῖται, id est, lugebunt etiam Ecclesiae luctu magno, quia nec oblatio, nec suffitus fiat. Et sanctus Ephraem, in suo testamento: *Oro vos quoque, dilectissimi, ne cum aromatibus me sepeliatis.* Et paulo post: *Date vaporationem fumi boni odoris in domo Domini; me Orationibus vestris comiiamini, et aromata Deo offerte.* Et sanctus Ambrosius, in cap. I Lucae: *Utinam nobis quoque adolentibus altaria, et sacrificium deferentibus assistat angelus, imo praebeat se videndum.*

974. *Suscipe, quaesumus, Domine,* etc. Videtur Primasius, in cap. 4 ad Hebr., ad hanc orationem respicere, cum scribit: *Unde sacerdotes Ecclesiae altari assistentes dicunt: Suscipe, Domine, preces populi tui. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.* Oratio autem dicitur ante Praefationem ex more antiquo, quem tangit sanctus Augustinus, serm. 83, de Diversis: *Primo,* inquit, *post Orationem admonemini sursum habere cor.*

975. *Diaconum.*---Id est, diaconorum, a recto diacon, in dativo plurali, diaconibus.

976. *Deus, qui non mortem,* etc. Est Apologia quae in Missa a Matthia Illyrico edita dicitur etiam hoc loco a pontifice: *Tunc incipiat Secreta; quibus finitis, et Praefatione dicta, quando alii Sanctus, Sanctus, Sanctus decantant, haec Oratio cursim dicenda est a sacerdote: Domine Deus, qui non mortem, sed poenitentiam desiderus peccatorum,* etc.

977. *Benedictio carnis.*---Habetur in Ordine Romano, quam in eodem Ordine **565** praecedit agni Benedictio. In eodem die Paschae, in Euchologio Graecorum exstat etiam Benedictio carnis, quam sequitur Benedictio casci et ovorum.

978. *Inde praecavens quod.* Legendum videtur: *Inde praecavens quando.*

979. *Et praeveniat sibi.* Legendum videtur: *Et praeveniat ibi,* nempe ad illa verba: *Per quem omnia, Domine, semper bona creas,* etc., ut ex sequentibus liquet.

980. *Sublevans calicem in conspectu Domini.* Juxta antiquum morem diaconus primarius, seu archidiaconus, cum dixerit pontifex haec verba, *per ipsum, et cum ipso,* levabat calicem, et tenebat eum exaltans coram pontifice, ut videre est in primo Ordine Romano: *Cum dixerit* Per quem haec omnia, Domine, *erigit se archidiaconus solus; et cum dixerit* Per ipsum et cum

ipso, *levat cum offertorio calicem per ansas, et tenet exaltans illum juxta pontificem.* Ita in 3 et 4 Ordinibus, *cum dixerit* Per quem omnia, Domine, *surgit archidiaconus solus; cum dixerit* Per ipsum et cum ipso, *levat archidiaconus cum offertorio calicem per ansas,* etc. Caetera vide infra in notis ad ritum celebrandae Missae Joannis Abrincatensis. Nunc vero in Ecclesia Latina simul atque panis et vinum consecrata sunt, levantur in altum, ut a populo circumastante adorentur; quem ritum non puto adeo esse antiquum, cum in nostris Sacramentariis mss. et excusis, et apud Pamelium, nihil simile reperire sit, quemadmodum nec in veteribus Ordinibus Romanis, nec apud Alcuinum, Amalarium, Walfridum, et Rabanum, qui ordinem Missae enucleate persecuti sunt; neque apud Micrologum, qui in eadem materia egregiam operam navavit, quod luce meridiana clarius est ex cap. 15 libri quem ille scripsit de ecclesiasticis Observationibus: *Deinde panis in manus accipitur, et antequam reponatur in altari, benedicitur; item et calix elevatus ante depositionem benedicitur. Nam et ipse Dominus in Evangelio utrumque legitur benedixisse, antequam dimitteret e manibus. Accepta enim in manibus benedixit, postea discipulis dedit. Item, ubi dicitur: Hostiam puram, Hostiam sanctam,* etc. Haec ille; qui sane hunc ritum, si ejus tempore viguisset, nunquam praetermisisset, qui postea elevationis corporis quae fit simul cum calice, antequam Oratio Dominica recitetur, mentionem facit: *Et cum dicimus* Per omnia saecula saeculorum, *corpus cum calice levamus.* Idem clarius patebit ex cap. 23 ejusdem auctoris. Excipienda est Missa Mozaraba (si tamen ei nihil additum fuerit) in qua duplex habetur Hostiae elevatio, prima statim post consecrationem, altera subsequitur haec verba: *fidem quam corde credimus, ore dicamus.* Graeci et caeteri Orientales attollunt corpus Christi post Orationem Dominicam, aliasque preces, communione statim subsecutura, ut manifestum est ex liturgia sancti Jacobi: *Diaconus cum timore Dei: Attendamus,* ὁ ἱερεὺς ὑψῶν τὸ δῶρον λέγει καθ᾽ ἑαυτὸν Ἅγιε. etc., id est, *sacerdos elevans donum dicit apud se Sancte,* etc. Et ex liturgia sancti Joannis Chrysostomi: *Cum autem diaconus viderit sacerdotem extendentem manus, et tangentem sanctum panem,* πρὸς τὸ ποιῆσαι τὴν ὕψωσιν, ἐκφωνεῖ, Πρόσχωμεν· καὶ ἱερεὺς, Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, id est, *ad faciendam elevationem clamat Attendamus; et sacerdos, Sancta sanctis.* Haec enim omnia ibi sequuntur Orationem Dominicam et nonnullas preces, ex sancto Anastasio Sinaita, Orat. de sancta Synaxi, qui postquam mentionem fecit Orationis Dominicae subjungit: *Haec dicamus (videlicet dimitte nobis debita, sicut et nos,* etc.) *Haec quotidie precemur, dum tremendae synaxi assistimus; quod cognoscens sacerdos post consecrationem sacrificii illius incruenti,* ἀνυψοῖ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, καὶ πᾶσιν αὐτὸν ἐπιδεικνύει. Εἶτα φωνεῖ διάκονος, καὶ λέγει, Πρόσχωμεν. Id est: *Et panem vitae in altum elevat, et ipsum omnibus ostendit. Deinde exclamat diaconus, et dicit Attendamus.* Quod ex sequentibus verbis confirmatur: **566** Εἶτα ἐπάγει ὁ ἱερεὺς εὐθέως, καὶ λέγει, τὰ ἁγία τοῖς ἁγίοις. Id est: Deinde statim subjungit sacerdos et dicit: *Sancta sanctis.* Nam haec verba sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 5 mystag., scribit expleta Oratione Dominica a pontifice proferri: *Tum expleta oratione dicit Amen, obsignans per amen (quod significat fiat) totam hanc quam a Deo didicimus Orationem,* μετὰ ταῦτα λέγει ἱερεὺς· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, id est, *sacerdos postea dicit: Sancta sanctis.* Idem etiam colligere licet ex his Georgii Codini verbis, libro de officiis aulae Constantinopolitanae: *Rursumque ad anabathram veniens sedet imperator,* ἀνιστάμενος μόνον ἔν τε τῇ ἀναγνώσει τοῦ ἁγίου συμβόλου, καὶ ἐν τῇ τοῦ ΠΑΤΕΡ ΗΜΩΝ Ο ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΥΡΑΝΟΙΣ προσευχῇ, καὶ ἐν τῇ ὑφώσει τοῦ δεσποτικοῦ καὶ ἁγίου σώματος. Γενομένης δὲ τῆς ὑψώσεως, etc. Id est: *Exsurgens solum in lectione Symboli, et in Oratione Dominica, et in elevatione dominici et sancti corporis. Facta autem elevatione, si ad communionem paratus non est imperator, sedet in throno suo usque ad finem sanctae liturgiae; si autem*

paratus est, advocant ipsum duo diaconi, quos ante dicebamus, ingrediturque cum eis in altare sanctum. Hactenus Codinus, ubi nota primo hic elevationem corporis Christi nominari post Orationem Dominicam; secundo simul atque elevatum est corpus Christi, imperatorem (si ad communionem paratus est) a duobus diaconis accersitum in altare sanctum ad sacram communionem ingredi. Eamdem consuetudinem in sua liturgia imitantur Aethiopes. Siquidem sacerdote et populo mox communicaturis *diaconus dicit* Inspiciamus. *Sacerdos:* Sanctum date sanctis. *Populus dicit:* Unus Pater sanctus, unus Filius sanctus, unus est Spiritus sanctus. *Sacerdos dicit:* Dominus vobiscum. *Populus:* Et cum spiritu tuo. *Sacerdos elevans Sacramentum dicit alta voce:* Domine Jesu Christe, miserere nostri. Statimque sacerdos et populus communicant. Estque unica in illa Missa corporis Christi elevatio, quemadmodum in liturgiis citatis. Id etiam videre est in Vita sancti Basilii auctore Amphilochio: *Et post finem Orationum exaltavit panem prolixe orans et dicens:* Attende, Domine Jesu Christe, de sancto habitaculo tuo, etc., ut in liturgiis ejusdem sancti Basilii, et sancti Chrysostomi, in quibus haec Oratio dicitur paulo ante haec verba *Sancta sanctis,* post Orationem Dominicam. Quidam tamen duas olim fuisse elevationes existimant, priorem quae etiam fiebat a sacerdote statim post consecrationem juxta ritum hodiernum; alteram de qua supra dictum est; idque suadere conantur ex his sancti Dionysii verbis, cap. 3 ecclesiast. Hierarchiae: Καὶ τὰς ἱερὰς θεουργίας ὁ ἱεράρχης ὑμνήσας, ἱερουργεῖ τὰ θειότατα, καὶ ὑπὸ ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶν προκειμένων συμβόλων καὶ τὰς δωρεὰς τῶν θεουργιῶν ὑποδείξας, εἰς κοινωνίαν αὐτῶν ἱερὰν αὐτός τε ἔρχεται. Id est: Ubi sacerdos sacra Dei opera cecinit et collaudavit, consecrat mysteria, sub aspectum quae celebrata ita sunt, ducit per sacrosancta proposita symbola, ostensisque divinae operationis muneribus ad divinam eorum communionem tum ipsemet accedit. Nam illa intelligenda sunt de illa ostensione quae, ut diximus, fiebat paulo ante communionem, ut suis verbis sanctus Dyonisius innuit, et optime declarat in scholiis sanctus Maximus: Καὶ ὑπ᾽ ὄψιν.] Μᾶλλον τότε ἔμενον κεκαλυμμένα τὰ θεῖα δῶρα ἕως καιροῦ τῆς ἁγίας μεταλήψεως, καὶ τοῦτο δηλοῖ μετ᾽ ὀλίγα. Ἦ τόγε ἀκριβὲς, ὅτι κουφίζων ὁ ἱεράρχης τὸν ἅγιον ἄοτον, ἔδεικνυ τὴν εὐλογίαν, λέγων, Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Id est: *Et sub aspectum.*] Magis tunc divina dona manebant obtecta usque ad tempus sanctae sumptionis, uti paulo post declarat. Certe manifestum est quod attollens pontifex sanctum panem, ostendebat Benedictionem, dicens Sancta sanctis. Idque juxta liturgias sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, aliasque Graecorum in quibus haec statim post consecrationem Hostiae elevatio non reperitur; et in textu sancti Dionysii objecto est unica elevatio; quae si consecrationem sequitur, id fit quia sanctus Dionysius omisit ea quae inter consecrationem et elationem interjacent, quae videre est in liturgiis, et in auctoribus citatis. Sacerdos autem attollens Hostiam ter **567** cum ea in aere signum crucis faciebat, ut docet sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria mystica: *Elatio autem in altum venerandi corporis repraesentat crucis elationem, et mortem in ea, et ipsam resurrectionem:* Τὸ δὲ ὑψῶσαι τὸν ἱερέα τὸν ἄρτον, καὶ τύπον σταυροῦ τρὶς ποιῆσαι ἐν τῷ ἀέρι μετὰ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ ἄρτου, τοῦτο αἰνίττεται. Id est: *Quod autem sacerdos panem attollit, et signum crucis ter facit in aere cum venerando et vivificante pane, hoc significat.* Exaltationis Hostiae in Missa mentio fit in 5 responsione synodi Constantinopolitanae sub Nicolao patriarcha.

981. *Vel nomina vivorum.* Ut in Graecorum liturgiis et catechesi sancti Cyrilli supra citata, ubi post consecrationem commemoratio fit vivorum et mortuorum simul.

982. *Dicat diaconus,* etc. Diaconi partes sunt monere populum ante communionem, ut se humiliet, sive inclinet ad Benedictionem episcopalem percipiendam, ut clarum est ex homil. 34 sancti Caesarii Arelatensis: *Et illud similiter admoneo, fratres charissimi, quotiescunque diaconus clamaverit ut vos ad Benedictionem inclinare debeatis, corpora et capita fideliter inclinetis.* Et sub finem: *Et quotiescunque diaconus clamaverit, ut aut in Oratione genua flectere, aut Benedictioni inclinare capita debeatis, obedienter et fideliter cum vera humilitate faciatis.* In Ordine Romano id fit ab archidiacono.

983. *Humiliate vos ad Benedictionem.* Ita in Ordine Romano, et in Missa Mozaraba. Vide supra quae de his Benedictionibus episcopalibus a nobis observata sunt. Earum usus adhuc viget in quibusdam Ecclesiis.

984. *Benedicat vos,* etc. Hanc Benedictionem integram non exscripsi, quia supra habetur in solemnitate paschali libri Sacramentorum.

985. *Pax Domini sit semper vobiscum.* Olim hoc loco dicebatur, *pax vobiscum,* ut liquet ex sancto Augustino, serm. de diversis 83: *Ecce ubi est peracta sanctificatio, dicimus Orationem Dominicam, quam accepistis et reddidistis. Post ipsam dicitur:* Pax vobiscum; *et osculantur se Christiani in osculo sancto.*

986. *Interim osculetur Archidiaconum et caeteros.* Statim communicaturus pontifex dat pacis osculum juxta ritum Ecclesiae Romanae, seu Latinae, si Hispanum exceperis antiquum, de quo Innocentius papa I, epist. ad Decentium Eugubinum episcopum: *Pacem modo asseris ante confecta mysteria quosdam populis imperare, vel sibi inter se sacerdotes tradere, cum post omnia quae aperire non debeo pax sit necessario indicenda, per quam constet populum ad omnia quae in mysteriis aguntur, atque in Ecclesia celebrantur, praebuisse consensum, et finita esse pacis osculo demonstratur.* Hinc capiendus est Tertullianus, lib. de Oratione sub finem: *Alia jam consuetudo invaluit: jejunantes habita Oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum Orationis.* Quem locum mire illustrant verba Innocentii papae. Confirmatur auctoritate sancti Augustini, sermone 83, de Diversis: *Ecce ubi est peracta sanctificatio, dicimus Orationem Dominicam, quam accepistis et reddidistis. Post ipsam dicitur* Pax vobiscum, *et osculantur se Christiani in osculo sancto, quod est signum pacis,* etc. Et lib. II adversus litteras Petiliani, cap. 23: *Cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis, in cujus manibus Eucharistiam ponebatis, cui vicissim danti porrigebatis.* Alio ritu Graeci utuntur; nam apud eos ubi manus ablutae fuerint, datur osculum pacis ante Praefationem, et mysticas preces, et consecrationem, ut clarum est ex sancto Cyrillo Hierosolymitano, catech. 5 mystag. Εἶτα βοᾷ ὁ διάκονος, Ἀλλήλους ἀπολάβετε, ἀλλήλους ἀσπαζώμεθα. Id est: Deinde clamat diaconus, Invicem amplectimini, invicem osculemur, etc. **568** Explicato osculi mysterio subjungit: *Postea clamat sacerdos Sursum corda,* etc. Ex sancto Dionysio, libro de coelesti Hierarchia, cap. 3, καὶ ἀσπασαμένων ἀλλήλους ἁπάντων, etc., id est: Et cum se omnes osculati fuerint, mystica sacrorum voluminum recitatio peragitur. Ex sancto Justino martyre, Apologia 2 pro Christianis, ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα, id est, invicem nos osculamur. Deinde subjungit quomodo offertur pontifici panis et poculum aquae et vini ad consecrationem. Id etiam constat ex concilio Laodiceno, can. 19: *Quod oportet seorsum primum post episcoporum sermones catechumenorum Orationem peragi; et postquam exierint catechumeni, eorum qui poenitentiam agunt fieri Orationem, et cum sub manum accesserint* (id est, cum manus eis ab episcopo fuerint

impositae) *et secesserint, fidelium preces sic fieri, unam quidem, scilicet primam, silentio, secundam autem et tertiam alta voce impleri,* εἶτα οὕτω τὴν εἰρήνην δίδοσθαι, id est, *deinde pacem dari.* Et paulo post, καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν ἐπιτελεῖσθαι, id est, *et sic sanctum oblationem peragi.* Ex sancto Joanne Chrysostomo, homil. 18, in II Epist. Pauli ad Corinthios, ubi, enarratis Orationibus quae dicuntur pro arreptitiis, poenitentibus, et aliis, qui non communicant, subjungit: Ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν, καὶ μεταδιδόναι δέῃ, πάντες ὁμοίως ἀσπαζόμεθα. Id est: Ad haec cum pax danda vicissimque accipienda est, omnes aeque nos invicem osculamur. Tandem addit pontificem bene precari populo, et populum vicissim pontifici, cum ei respondet, *Et cum Spiritu tuo,* et pontifici gratias agenti assentiri populum respondentem digne et juste fieri; et tum demum pontificem gratiarum actionem, id est Praefationem auspicari. Huc spectant illa Timothei patriarchae Alexandrini, responsione ad interrogationem 8: Ἐν δὲ τῇ ἀναφορᾷ ὁ διάκονος προσφωνεῖ πρὸ τοῦ ἀσπασμοῦ, Οἱ ἀκοινώνητοι, περιπατήσατε. Id est: In oblatione diaconus ante salutationem clamat: *Qui non communicatis, abite.* Ubi nota, cum sacris arcentur catechumeni ante salutationem, id est osculum pacis, facile concludi ejusmodi salutationem apud Graecos fieri ante divinorum mysteriorum consecrationem; nam si ea peracta fieret, ut apud nos, possent expelli catechumeni ante salutationem, qui tamen interfuissent consecrationi contra Ecclesiae decreta. Vult ergo Timotheus expelli catechumenos ante salutationem, quia illa completa se quamprimum sacerdos ad mysteriorum sanctificationem accingit et praeparat. Graecorum ritum olim secuta est antiqua Hispaniae Ecclesia, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. I de Offic. eccl., cap. 15. Ubi quartam Orationem scribit dici pro osculo pacis, quam sequitur quinta, quae ex illius textu est Oblatio et Praefatio.

987. *Haec sacrosancta commistio,* etc. In Missali Romano, et apud Micrologum, cap. 23, additur *et consecratio.* In missa Illyrici, in secunda precatione legitur: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis,* juxta id quod statuitur can. 17 concilii primi Arausicani: *Et calix offerendus est, et admistione Eucharistiae est consecrandus,* quod de quadam exteriori consecratione intelligendum est, cum antea consecratus fuerit per verba Christi. Quare hoc vocabulum, *consecratio,* non significat praecedentem consecrationem per verba Christi factam, ut quidam male explicant. Haec commistio corporis et sanguinis habetur etiam in liturgia sancti Jacobi, et in concilio Tol. IV, can. 17: *Conjunctionem panis et calicis,* etc.

988. *Fiat omnibus sumentibus,* etc. Aliter in Missali Romano.

989. *Communicent se.* Tò *se* redundat.

990. *Eoque communicato, dicat Orationes has.* In Missali Romano hae duae priores Orationes praemittuntur communioni, et in quibusdam variant.

991. *Et episcopus communicet presbyteros,* etc. **569** Episcopus porrigit communionem juxta morem antiquum, ut videre est apud Tertullianum, lib. de Corona militis: *Eucharistiae sacramentum, et in tempore victus, et in omnibus mandatum a Domino etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam de praesidentium sumimus.* Quae consuetudo non fuit universalis, si quidem aetate sancti Justini martyris, quae superior est Tertulliani, diaconi fidelibus corpus et sanguinem Domini porrigebant, ut constat ex illius Apologia 2 pro Christianis, Οἱ καλούμενοι παρ᾽ ἡμῖν διάκονοι διδόασι ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος. Id est: Il qui apud nos diaconi

appellantur omnibus astantibus panem et vinum et aquam consecrata porrigunt. De porrectione calicis a diacono insignis exstat locus apud sanctum Cyprianum, Epistola de lapsis: *Ubi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre praesentibus coepit, et accipientibus caeteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinae Majestatis avertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, et reluctanti licet, de sacramento calicis infudit.* Sed neque id prohibuit concilium Nicaenum I, can. 18, sed abrogat tantum pravam illam consuetudinem quorumdam locorum in quibus diaconi presbyteris Eucharistiam porrigebant, cum absurdum sit ut hi qui non offerunt iis qui offerunt Eucharistiam porrigant. In concil. Carth. IV, can. 38, prohibetur diacono Eucharistiam populo erogare praesente presbytero, nisi necessitate id facere jubeatur.

992. *Sicco sacrificio.* Id est, corpore Christi separatim a sanguine dato.

993. *Misto tamen sacrificio.* Id est, corpore Christi sanguini ejus immisto. Etenim quondam multis in locis mos inoleverat ut corpus Christi in sacro sanguine tinctum daretur, quod patet ex multis decretis diversis temporibus ad hunc morem antiquandum factis, Julii papae I, apud Ivonem Carnotensem, part. II decreti, cap. 85: *Illud quod pro complemento communionis quidam intinctam tradunt Eucharistiam populis, non hoc prolatum ex Evangelio testimonium repererunt, ubi apostolis corpus et sanguinem suum Dominus commendavit. Seorsum enim panis et calicis commendatio commemoratur.* Concilii Bracarensis III can. 1 id etiam prohibetur, quia, ut ibi notatur, Christus seorsum corpus et sanguinem suum dedit apostolis; et concilii Claromontani ab Urbano II celebrati, apud Ordericum Vitalem, lib. IX Hist. eccl., ad annum 1095, cum statuitur ut corpus dominicum et sanguis singulatim sumatur, in hunc modum: *Corpus dominicum et sanguis dominicus singulatim accipiatur.* Et hic canon, prout sic ab Orderico refertur, clarus est, nec ullam patitur difficultatem. Sed facessit negotium prout refertur a doctissimo Baronio, in Eccl. Annal., tom. II, ex schedis Antonii Augustini episcopi Tarraconensis, hoc modo: *Ne quis communicet de altari, nisi corpus separatim, et sanguinem similiter sumat, nisi per necessitatem et cautelam.* Quae quidem postrema verba, *nisi per necessitatem et cautelam,* non exstant apud Ordericum Vitalem, quae tamen nihil aliud sonant quam quod species commistae simul dari possint, si interveniat aliqua necessitas aut cautela; qualis est cum populus in Missa solemni communicat, ne prae multitudine sanguis effundatur, ut videre est in antiquo ritu Missae celebrandae Joannis Abrincatensis episcopi: *Excepto populo, quem intincto pane, non auctoritate, sed summa necessitate timoris sanguinis Christi effusionis, permittitur communicare.* Qualis est etiam in eis aegrotis quos vires omnino deficiunt, qui corpus Domini vix prae imbecillitate sumere possunt, nec sacrum calicem sine effusionis periculo; tunc ejusmodi languentibus juxta concilii mentem corpus Domini in sanguine dominico intinctum in cochleari dari posset, ut facile illud sorbere possent, ut videre est in visitatione infirmorum Codicis ms. monasterii sancti Rem. Rhemis fundati; nam ibi **570** cum post unctionem communicat infirmus, quem vis morbi non ad tantam virium imbecillitatem adduxit, dicitur utraque formula: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat te in vitam aeternam. Sanguis Domini nostri Jesu Christi redimat te in vitam aeternam,* quae distinctem sumptionem indicant; at dum communicat infirmus, qui *ingravari coeperit,* unica tantum formula recitatur in hunc modum: *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam,* quia corpus Domini in sacro sanguine tinctum in eochleari infirmo porrigitur.

994. *Communio: Pascha nostrum. Psal. Domine, probasti me,* etc. In hac communione sunt Antiphona et Psalmus quae canuntur. Tempore communionis olim cantabatur Psalmus, ut clarum est ex sancto Augustino, lib. II Retractationum, cap. 11: *Ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro, sive ante Oblationem, sive cum distribueretur populo quod fuisset oblatum,* etc. Graeci, clericis communicatis, cum referunt muscaria, seu flabella, discos, calices, et alia vasa sacra, quaedam psallere coeperunt, quibus repositis, cani coeptus est ultimus versus, τοῦ κοινωνικοῦ deinde τροπάριον, seu versiculus, πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνέσεως, κύριε, etc.; id est: Impleatur os nostrum laude, Domine, ut psallamus gloriam tuam, quia dignatus es nos sanctorum mysteriorum participes fieri. Serva nos in sanctificatione tota die meditantes justitiam tuam. Alleluia, idque olympiade 351, mense Maio, indictione 121, auctore Sergio patriarcha Constantinopolitano, ut refert Chronicon Alexandrinum. Sed hoc non apparet in hodiernis liturgiis, nisi quod troparium *impleatur* in liturgia sancti Joannis Chrysostomi canitur, cum deferuntur sancta in propositionem.

995. *Ite Missa est.* In liturgiis Graecorum sunt aliae formulae, *Ite in pace, Procedamus in pace, In pace Christi eamus,* quae pronuntiantur etiam a Diacono.

996. *Placeat tibi, sancta Trinitas,* etc. Haec Oratio exstat etiam in Missa Codicis ms. Tiliani, et Missa Illyrici, quae in paucis variant.

997. *Incipit ordo pontificis,* etc. Hanc secundam Missam seu potius ordinem Missae adjecimus ex Cod. ms. Tiliano toties a nobis supra citato. Quamvis superior Missa ex Codice Ratoldi abbatis producta videatur antiquior, quia tamen multa sunt in ea memorabilia et scitu digna, piaculum existimavi si eam praetermitterem, maxime cum sit quam simillima Missae antiquae a Matthia Illyrico viro Lutheranae sectae ex Bibliotheca Palatina editae, ut ex utriusque collatione quam in his observationibus subjiciemus clarum erit, si prius quibusdam objectis ab Illyrico in sua praefatione, quibus Missam Romanam vellicat, responderimus.

Primo ille suae Missae antiquitatem ad tempora sancti Gregorii I revocat, dicitque illius aetate, vel aliquot post annis in Ecclesia fuisse usitatam. Quod mihi sane persuadere non possum, tum quia multa sunt in ea, quae longe post sanctum Gregorium instituta sunt, quae non exstant in Missa superiori ex Codice Ratoldi, quae scripta est aliquot annos ante annum 986, quae tamen reperire est in Missa Tiliani Codicis, qui multis annis post Codicem Ratoldi scriptus est, regnante videlicet Henrico primo Francorum rege, quamvis non inficias ierim multa esse in Missa ab Illyrico edita quae redoleant antiquitatem. Secundo, ut praeferat Missam a se editam Missae Romanae, dicit olim unicam fuisse celebrandae Missae rationem, quemadmodum apud Graecos, et suam ita esse compositam ut sit pro omni necessitate, nec olim fuisse Missas de sanctis et festis. Sed hujus sententiae falsitatem ex ipsa Missa Illyriciana convincere licet, in qua introitus, Epistola, Graduale, **571** Evangelium, Offertorium, Secreta, Praefatio, Communio, et Postcommunio, non speciatim et particulatim, sed tantum generatim nominantur sine ulla specificatione aut assignatione alicujus particularis seu Introitus, seu Epistolae, et similium, quod confirmant haec ejusdem Missae verba: *Finita angelica laude, Missalem dicat Orationem sacerdos, deinde lectio recitetur.* Ubi Missalis Oratio nulla esse potest, quam quae hymnum angelicum sequitur. Quae cum ita sint, quare nullus Introitus, Epistola, Evangelium, etc., particulariter assignantur? Quare cum tot Orationes, seu Apologiae in illa Missa integrae reperiantur, nulla Oratio Missalis, nulla Secreta, Oratio post communionem ibi descripta appareat? Nulla sane

horum reddi potest ratio, quam varietas festorum, et solemnitas sanctorum, quae pro sui diversitate diversas postulant Orationes Missales, Epistolas, Evangelia, Secretas, et similia festo aut solemnitati sancti convenientia, quae si omnia in ordine Missae collocarentur, multis confusionum labyrinthis celebrans involveretur; qui ut vitentur, ordo Missae quotidianus seorsum ponitur (ut videre est in Missa Illyriciana, cujus titulus est hujusmodi: *Incipit ordo sacramentorum,* et finis, *Explicit ordo de officio Missae).* Caetera vero pro varietate festorum et temporum pulchro ordine disponuntur, ut usu venire solet in libris Sacramentorum et Missalibus. Quasi vero apostoli, et veteres illi pontifices, qui nobis sanctimonia et eruditione praeluxerunt, festa Natalis Domini, Epiphaniorum, Paschae, et Pentecostes celebraverint, praetermissa commemoratione tantorum beneficiorum, quae nobis Deus optimus maximus illis diebus impertivit, cum maxime in eorum recordationem et grati animi propterea in Deum significationem instituta sint; non secus ac olim Deus festa Paschae, Pentecostes, Tabernaculorum et similia Judaeis observare praecepit, ut praeclare notat sanctus Isidorus Pelusiota, lib. II, epist. 116: Μὴ ἀγνόαδε [Forte leg. ἀγνόει δὲ] ὅτι ὁ Θεὸς ταῖς ἑορταῖς καὶ πάλαι καὶ νῦν ἐγκατέδησε τῶν εὐεργεσιῶν τὰ ὑπομνήματα, ἵνα οἱ πανηγυρίζοντες, ἔναυλον τὴν τούτων μνήμην ἔχοντες, μὴ εἰς μέθην, ἀλλ` εἰς εὐχαριστίαν, καὶ τὴν ἀρετὴν τρέποιντο. Id est: Illud autem ne ignores, Deum beneficiorum suorum commemorationem festis et olim et nunc astrinxisse, ut qui festos dies celebrant auribus suis memoriam insonantem habentes, non ad temulentiam, sed ad gratiarum actionem se convertant. Antiqua praxis nota est ex sancto Augustino, prologo in I Epist. Joan. *Meminit sanctitas vestra Evangelium secundum Joannem ex ordine lectionum nos solere tractare; sed quia nunc interposita est solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex Evangelio lectiones oportet in Ecclesia recitari, quae ita sunt annuae, ut aliae esse non possint, ordo ille quem susceperamus necessitate paululum intermissus est, non omissus.* Tractatu 9 in Epistolam Joannis: *Intercesserunt ut intermitteremus textum hujus epistolae quaedam pro diebus festis solemnia lectionum, quae non potuerunt nisi legi, et ipsa tractari.* Et serm. 144, de Tempore: *Resurrectio Domini nostri Jesu Christi hodie recitata est, sed de altero libro Evangelii, qui est secundum Lucam; primo enim lecta est secundum Matthaeum, hesterna autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam. Sic habet ordo evangelistarum; sicut enim passio ipsius ex omnibus evangelistis conscripta est, sic dies isti septem vel octo durant spatium, ut secundum omnes evangelistas resurrectio recitetur. Passio autem, quia uno die legitur, non solet legi, nisi secundum Matthaeum. Volueram aliquando ut per singulos annos secundum omnes evangelistas etiam passio legeretur. Factum est; non audierunt homines quod consueverunt, et turbati sunt.* Ex Gennadio, catalogo de illustribus viris, de Musaeo Massiliensis Ecclesiae presbytero: *Composuit Sacramentorum egregium et non parvum volumen, per membra quidem pro opportunitate officiorum et temporum, pro lectionum textu Psalmorumque serie et decantatione discretum.* Ex Sidonio, lib. IV, **572** epist. 11, de Claudiano Mamerti episcopi Viennensis fratre: Psalmorum hic modulator et phonascus
Ante altaria, fratre gratulante,
Instructas docuit sonare classes,
Hic solemnibus annuis paravit
Quae quo tempore lecta convenirent.

Et ex epistola 2 Vigilii papae: *Ordinem quoque precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere divisum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero Paschalis Domini, vel Pentecostes, et Epiphaniae, sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta conjungimus, quibus*

commemorationem sanctae solemnitatis, aut eorum faciamus quorum natalitia celebramus; caetera vero ordine consueto prosequimur. Ubi ordo precum est ratio celebrandae Missae, non canon Missae, ut ex citato textu clarum; qui canon subsequenter dicitur ibidem textus canonicae precis. Si spectemus horas canonicas, in eis etiam varietatem pro diversitate solemnitatum et festorum videre licet; nam supradictus Musaeus, ut refert Gennadius: *Excerpsit ex sanctis Scripturis lectiones totius anni festivis aptas diebus, responsoria, etiam Psalmorum capitula tempori et lectionibus congruentia.* Id manifestum est etiam ex regula sancti Benedicti, cap. 14: *In sanctorum festivitatibus, vel omnibus solemnitatibus, sicut diximus Dominico die, agendum est, excepto quod Psalmi aut Antiphonae, vel lectiones ad ipsum diem pertinentes dicantur.*

Nec valet quod dicit Illyricus Graecos hodie etiam habere unicam Missae formam. Nam etsi liturgiae Graecorum quas nunc habemus sint veluti quaedam Missae communes, tamen in eorum Euchologio aliisque eorum ritualibus diversae Missae pro festorum, solemnitatum et temporum diversitate reperiuntur.

Tandem Codex ms. unde suam Missam exscripsit Illyricus, non est adeo antiquus, siquidem ter in ea repetitur littera N., quae vulgo ponitur loco nominis proprii, cum ejusmodi figura coeperit paulo ante annum post Christum natum millesimum. Nam in antiquioribus Codicibus mss., pro hac littera N., ponitur haec nota *Ill.,* cum transversa linea, ut videre est in antiquissimis nostris libris Sacramentorum mss. sancti Eligii, Rhemensi et Rodradi, quemadmodum et in formulis Marculphi, et in quibusdam aliis libris modo excusis, qui ex vetustissimis Codicibus mss. excusi sunt.

Dicit etiam Illyricus ante Caroli Magni aetatem Missas pro defunctis in usu non fuisse; sed facile convincitur ex concilii Vasensis II, can. 43, in quo contrarium apparet: *In omnibus Missis seu Matutinis, seu in quadragesimalibus, sive in illis quae pro defunctorum commemoratione fiunt, semper* Sanctus, Sanctus, Sanctus, *eo ordine quomodo ad Missas publicas dicitur, dici debeat.* In Conc. Brac. I, can. 16: *Sed secundum sectam Priscilliani, festivitatem ipsius diei* (Feriae 5 in coena Domini) *ab hora tertia per Missas defunctorum, soluto jejunio, colit, anathema sit.* Ibi enim prohibetur feria 5 in coena Domini, hora tertia soluto jejunio Missas defunctorum celebrare; quod signum est illo die post nonam non soluto jejunio potuisse celebrari. Et in conc. Bracarensi II, can. 10, ubi statuitur ne quis Missas mortuorum etiam post acceptum merum et oblationem audeat consecrare, ut a jejunis Missae celebrentur.

Nec interrogatio sancti Bonifacii, quam objicit Illyricus, nostrae sententiae obesse potest; nam interrogatio sancti Bonifacii est tantum de oblationibus pro defunctis in Missa, non de Missis defunctorum, quales nunc celebramus. Quod objicit Illyricus, de communione et oblationibus, non facit suam Missam **573** aliis antiquiorem, cum ista etiam habeantur in Missa Codicis Tiliani, qui scriptus est tempore Henrici I, Francorum regis, ut dictum est.

998. *Quando lavat manus.* Haec lotio manuum exstat etiam in Missa ab Illyrico edita cum eadem Oratione: *Largire sensibus nostris,* etc.

999. *Postea se incipit sandalia,* etc. In Missa Illyrici induitur pontifex ornamentis pontificalibus; sed induendi ordo diversus est, diversae Orationes; et plura ornamenta videre

est in Missa Illyrici, quae sunt hujusmodi, alba, cingulum, praecinctorium, stola, subtile, dalmatica, casula, mappula, chirothecae, annulus, et rationale.

1000. *Deinde cantet cum circumstantibus,* etc. In Missa Illyrici habetur: *Hos Psalmos interim dum paratur episcopus, circumstantes clerici cantent:* Quam dilecta tabernacula; Benedixisti, Domine, terram tuam; Inclina, Domine, aurem tuam. Loco precum sequuntur alii quatuor Psalmi.

1001. *Osculetur duos presbyteros,* etc. In Missa Illyrici: *Deinde in eodem loco presbyteris et diaconis eum deducentibus praebeat osculum pacis.*

1002. *Incipiens per se,* etc. Ita correxi. In Missa Illyrici sic habetur: *Et dum pervenit ad altare, imponat per se Antiphonam:* Introibo ad altare Dei, etc., cum Psalmo Judica me, Deus, etc., et sequuntur aliae preces.

1003. *Aufer a nobis,* etc. In Missa Illyrici haec Oratio praecedit Antiphonam Introibo ad altare Dei. *Post* τὸ *mentibus* lege *mereamur.*

1004. *Omnipotens Deus, qui me peccatorem,* etc. In Missa Illyrici habetur quidem haec Oratio, sed recitatur ad osculum altaris.

1005. *Deinde cum osculabitur Evangelium,* etc. In Missa Illyrici: *Tunc salutat Evangelium dicens:* Pax Christi, etc.

1006. *Confessio sacerdotis ante altare.* In Missa Illyrici: *Post haec secreto dicat hanc Confessionem:* Suscipe Confessionem meam, unica spes salutis meae, etc. Deinde sequuntur decem Orationes seu Apologiae in eadem Missa, quarum decima est hujusmodi: *Deus, propitius esto mihi peccatori,* etc., prout habetur in hac Missa Tiliana, in qua dicitur ante altare antequam sacerdos incipiat Missam.

1007. *Item Oratio interim,* etc. In Missa Illyrici: *Haec sequens Oratio dicatur ab episcopo interim donec hymnus angelicus finiatur.* Sed habetur alia Oratio, seu Apologia, *Deus qui juste irasceris,* etc.

1008. *Post Collectam usque ad Evangelium.* In Missa Illyrici haec habentur: *Finita angelica laude, Missalem Orationem dicat sacerdos; deinde lectio recitetur; et inter lectionem et Evangelium, id est tempore Gradalis et Alleluia, et sequentia, dicat episcopus has Orationes,* Sed aliae sunt Orationes, et numero sexdecim, quarum nonnullae sunt prolixae satis. Oratio vero Missae Tilianae: *Deus, qui de indignis dignos facis,* etc. In Missa Illyrici recitatur à pontifice, dum canitur Offertorium.

1009. *Cum incensum, antequam legatur Evangelium,* etc. In Missa Illyrici: *Cum incensum antequam legatur Evangelium in thuribulum mittitur, dicat sacerdos:* Odore coelestis inspirationis suae, etc. Ubi sequitur *Benedictio ejusdem:* In nomine Domini nostri Jesu Christi benedicatur incensum istud, et acceptabile fiat in odorem suavitatis.

574 1010. *Deinde inclinanti diacono dicat sacerdos,* etc. In Missa Illyrici: *Deinde inclinanti diacono se* (adde, *ad) Benedictionem Dei dicat:* Benedictio Dei Patris omnipotentis, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super te, et aperiat Christus Dominus os tuum, ad digne idoneeque pronuntiandum sanctum Evangelium suum. Dominus Deus sit in ore tuo, etc. Sed prior Benedictio desideratur in Codice Tiliano. Sequitur in Missa Illyrici: *Diaconus accipiendo vel osculando Evangelium dicat:* Da mihi, Domine, sermonem rectum, et bene sonantem in os meum, ut placeant tibi verba mea, et omnibus audientibus propter nomen sanctum tuum in vitam aeternam, Amen. *Perlecto autem Evangelio diaconus dicat:* Per istos sermones sancti Evangelii tui indulge mihi, Domine, omnia peccata mea; *et caeteri dicant* Pax tibi.

1011. *Perlecto autem Evangelio,* etc. In Missa Illyrici paulo aliter: *Tunc allato incenso simulque Evangelio ad salutandum dicant:* Per istos sermones Evangelii Domini, etc. Deinde in eadem Missa sequitur: *Quando incensum offertur dicant singuli:* Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine. *Tunc sacerdos incipiat Symbolum,* id est, Credo in unum Deum. Illud autem Symbolum est Constantinopolitanum, quod ibi integrum ponitur. In eadem Missa haec sequuntur: *Finito Symbolo apostolorum dicit sacerdos:* Dominus vobiscum. *Deinde lavat manus, hanc Orationem dicens:* Largire sensibus nostris, etc., ut supra in Missa Tiliana.

1012. *Cum autem ornatum fuerit altare,* etc. In Missa Illyrici: *Cum autem ornatum fuerit altare, antequam oblationes accipiat, has Orationes humillime ante altare se flebiliter accusans dicat:* Ante oculos tuos, Domine, etc. Hanc sequuntur aliae sex Apologiae seu orationes, post quas in eadem Missa Illyrici sequitur: *Tunc accedens ad altare, et osculando illud dicat:* Oro te, Domine, omnipotens Deus, ut per merita sanctorum tuorum quorum reliquiae hic continentur, eorum intercessionibus indulgere digneris mihi omnia peccata mea, qui vivis et regnas, etc. Nota hic ornari altare Evangelio dicto, id est sterni linteaminibus, et pallis.

1013. *Tunc convertat se,* etc. In Missa Illyrici: *Tunc convertat se suscipere oblationes presbyterorum aliorumque.*

1014. *Et dicat unusquisque hanc Orationem.* Cum offert suam Oblationem, ut in Missa Illyrici: *Quando quis oblationem in manum episcopi, vel presbyteri offert, dicat:* Tibi Domino Creatori meo, etc., in fine additur, *vivorum et defunctorum.* Tum sequitur, *pro semetipso et cuncto populo Christiano.* Tibi Domino offero Hostiam placationis, etc. *Pro rege et antistite nostro, et pro cuncto clero, et pro omni populo Christiano:* Tibi Domino Creatori meo offero Hostiam placationis et laudis, etc. *Episcopus vero vel presbyter oblationes accipiens dicat:* Suscipe, sancta Trinitas, hanc Oblationem, quam tibi offert famulus tuus N., et praesta ut in conspectum tuum tibi placens ascendat, qui vivis, etc. *Post acceptas Oblationes a clero, vel plebe, accipiat diaconus de manu subdiaconi oblatam, ita dicendo:* Acceptum sit omnipotenti Deo et omnibus sanctis ejus sacrificium tuum. *Veniensque diaconus ante episcopum offerens dicat hoc Offertorium:* Suscipe, Domine, sancte Pater hanc Oblationem, etc. *Et episcopus accipiens Oblationem a diacono dicat:* Acceptabilis sit omnipotenti Deo oblata tua. *Tunc puro corde offerat Domino oblatam ita dicens:* Suscipe, sancte Pater, omnipotens, aeterne Deus, etc. *Alia:* Suscipe, clementissime Pater, Hostias placationis, etc.

1015. *Accuset se prius flebiliter.* In Missa Illyrici supra: *Se flebiliter accusans dicat.*

575 1016. *Ante conspectum divinae Majestatis tuae,* etc. Habetur supra in Missa Illyrici quarta inter Apologias seu Orationes, quae ibi a sacerdote recitantur, cum ornatum fuerit altare, antequam oblationes accipiat.

1017. *Tunc puro corde offerat Domino,* etc. In Missa Illyrici sic habetur: *Istae Orationes, cum Oblationes offeruntur ad altare, dicendae sunt; et est haec prima quotidiana generalis:* Suscipe, sancta Trinitas, hanc Oblationem quam tibi offero in memoriam incarnationis, nativitatis, etc.

1018. *Suscipe, sancta Trinitas,* etc. Haec Oblationis Oratio quinta est in Missa Illyrici.

1019. *Suscipe, sancta Trinitas,* etc. Secunda haec Oblationis Oratio prima est in Missa Illyrici.

1020. *Suscipe, sancta Trinitas,* etc. Tertia haec Oblationis Oratio octava est Missae Illyricianae.

1021. *Anima.* In Missa Illyrici legitur *salute.*

1022. *Suscipe, sancta Trinitas,* etc. Quarta haec Oblationis Oratio decima est Missae Illyrici, quae tamen est pro unico defuncto.

1023. *Adjungi.* In Missa Illyriciana legitur *coadunari.* Tandem in Missa Illyrici post quartam Oblationis Orationem, seu offerendam sequitur *Apologia sacerdotis:* Suscipe confessionem meam, unica spes salutis meae, etc., ut supra in Missa Tiliana. Sequitur in eadem Missa Illyrici: *Tunc imponat oblatam altari, et dicat:* Sanctifica, Domine, hanc Oblationem, ut nobis Unigeniti Filii tui Domini nostri Jesu Christi corpus fiat. *Deinde diaconus accipiat a subdiacono vinum cum aqua in calice dicens:* Deus qui humanae substantiae dignitatem, etc.

1024. *Tunc diaconus calicem offerat,* etc. In Missa Illyrici: *Tunc diaconus offerat calicem super altare, et episcopo dicat:* Immola Domino, etc.

1025. *Episcopus calicem offerens Domino dicat:* In Missa Illyrici: *Et sacerdos calicem offerens dicat offertorium istud:* Offerimus tibi, Domine, calicem Salutaris, et deprecamur clementiam tuam, etc., *ut in Missali Romano.*

1026. *Domine Jesu Christe,* etc. In Missa Illyriciana: *Domine Jesu Christe, qui in cruce passionis tuae,* etc. In qua sequitur: *posito calice super altare dicat sacerdos:* Oblatum tibi, Domine, calicem sanctifica, ut nobis Unigeniti tui Domini nostri Jesu Christi fiat sanguis. Qui tecum, etc.

1027. *Ad miscendum vinum cum aqua. Deus qui,* etc. In Missa Illyrici: *Deinde diaconus accipiat a subdiacono,* etc. Deus qui humanae substantiae, etc.

1028. *Dignatus es,* etc. In Missa Illyrici, legitur: *Dignatus est fieri particeps Jesus Christus.* Porro de mistione aquae cum vino consecrando supra egimus. Graeci, instante communione, in sacrum sanguinem aquam ferventem infundunt, ut videre est in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi, tum quia aqua calida exivit e latere Christi, tum quia per ejusmodi aquae fervorem intelligi volunt fervorem sancti Spiritus, ut docent Germanus Constantinopolitanus patriarcha in Theoria mystica, et Theodorus Balsamon ad canonem 31 sextae synodi.

1029. *Tunc elevata manu benedicat utrumque.* In **576** Missa Illyrici: *Tunc benedicat utrosque elevata manu, et dicat.* Sed habetur alia Benedictio in hunc modum: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti sit signatum, ordinatum, sanctificatum, et benedictum hoc sacrificium novum.* Sequitur: *adjungat,* supple sequentem Benedictionem: *Veni, Sanctificator omnipotens, aeterne Deus, benedic hoc sacrificium tibi praeparatum. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum.*

1030. *Postea incensum accipiens ponat in thuribulum, et dicat: Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli,* etc. In Missa Illyrici: *Postea accipiens episcopus thus a diacono, ponat in thuribulum dicens:* Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli, etc. In Missali Romano habetur τὸ *Michaelis.* In eadem Missa Illyrici sequitur: *Haec Oratio dicenda est dum, incenso misso in thuribulum, ipsum thuribulum super panem et calicem circumducitur.* Memores sumus, aeterne Deus, Pater omnipotens, gloriosissimae passionis Filii tui, resurrectionis etiam ejus, et ascensionis ejus in coelum, etc.

1031. *Tunc ponat incensum super sacrificium,* etc. In Missa Illyrici proxime facta est mentio thurificationis oblatorum; tum sequitur: *Circumiens autem altare cum incenso episcopus aut presbyter dicat:* Incensum istud, etc. *Sequitur,* Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine.

1032. *Quando odor ejusdem incensi,* etc. In Missa Illyrici: *Quando odor incensi porrigitur sacerdoti, dicat unusquisque:* Accendat in nobis, etc.

1033. *Tunc sacerdos humillime convertat se,* etc. In Missa Illyrici: *Tunc sacerdos humillime se convertat ad circumstantes dicens:* Orate pro me, fratres et sorores, ut meum ac vestrum sacrificium acceptum fiat Deo omnipotenti ante conspectum suum.

1034. *Tunc dicatur a singulis, Orent pro te,* etc. In Missa Illyrici: *Tunc respondeatur a singulis:* Suscipiat omnipotens Deus de manibus tuis sacrificium, et Orationes tuae ascendant in memoriam ante Dominum, ipseque te exaudiat, qui te constituit intercessorem pro peccatis nostris. Orent pro te sancti et electi Dei, etc. Immola Domino sacrificium laudis et redde Altissimo vota tua. Exaudiat te Dominus orantem, misereatur tui, etc. *Tunc conversus sacerdos ad altare fundat pro semetipso hanc Orationem ante Secreta:* Domine Jesus Christe, fides et fiducia nostra, etc. *Tunc incipiat Secreta; quibus finitis et Praefatione dicta, quando alii,* Sanctus, Sanctus, Sanctus, *decantant, haec Oratio cursim dicenda est a sacerdote:* Domine Deus, qui non mortem, sed poenitentiam desideras peccatorum, etc., ut supra in Apologiis. *Hac Oratione finita antequam sacramenta incipiantur, iterum se commendet Domino dicens:* Facturus memoriam salutaris Hostiae totius mundi. Hic τὸ *Secreta,* in plurali, est Oratio quam vulgo *Secretam* vocamus, olim *Super oblata,* ex

quo vocabulo etiam colligitur non adeo esse antiquum Codicem ms. unde hunc Missae ordinem exscripsit Illyricus.

1035. *Postquam sacerdos Te igitur incipit, diaconi et subdiaconi,* etc. In Missa Illyrici: *Deinde cum summa reverentia incipiat* TE IGITUR, *et ministri stantes in gradibus cantent istos Psalmos, usque dum* TE IGITUR *finiatur.* Exaudiat te Dominus, etc. *Deinde preces:* Salvum fac servum tuum, etc. *Oratio pro sacerdote:* Gaudeat, quaesumus, Domine, famulus tuus. *Alia communis:* Precibus nostris, quaesumus, Domine, etc. Sequitur, *infra actionem:* Inprimis una cum famulo tuo papa nostro N. etc. Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihimet, etc. **577** Hanc igitur Oblationem humilitatis meae et devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, etc. Quam Oblationem tu, Deus, in omnibus, quaesumus, Domine, etc. *Istud praefer in eodem canone, quando concilium, vel consilium aliquod agitur, postquam dixeris Aeterno Domino vivo et vero.* Hanc igitur Oblationem, quam tibi offerimus, pro hujus negotii qualitate, de quo in praesenti disputationis actione ventilatur, etc. Communicantes et memoriam venerantes. *Pro semetipso:* Memento mei, Domine, et miserere mei; multi enim et mali sunt languores mei, etc. Nobis quoque peccatoribus. *Pro salute vivorum et mortuorum:* Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum, etc. *Hic recites nomina quorum velis.* Istis et omnibus in fide catholica quiescentibus locum pacis et quietis indulgeas deprecamur. Per Christum Dominum nostrum. Nobis quoque peccatoribus. Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N., qui nos praecesserunt cum signo fidei, etc. Nobis quoque peccatoribus. Hic ordo Missae Illyricianae, in quibus recitatio nominis papae notanda est, quemadmodum etiam exstat in omnibus Sacramentariis nostris tam mss. quam excusis, juxta decretum concilii Vasensis II, can. 4: *Et hoc nobis visum justum est, ut nomen Domini papae, quicunque Sedi apostolicae praefuerit, in nostris Ecclesiis recitetur.*

1036. *Expleta Secreta.* Per Secretam hoc loco intelligitur Oratio mystica *Te igitur,* etc. Ita loquitur ordo Missae Illyricianae, *expleta Secreta.* Quae quidem Oratio cum verbis consecratoriis olim in quibusdam locis alta et clara voce proferebatur, ut testatur Joannes Moschus, cap. 396 Prati spiritalis: Ἐπειδὴ δὲ ἔν τισι τόποις ἐκφωνεῖν μεγάλως εἰώθασιν οἱ πρεσβύτεροι, εὐρέθησαν τὰ παιδία τὴν εὐχὴν τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς ἐκμανθάνοντα. Id est: Quoniam in quibusdam locis clara voce pronuntiare solent Orationem oblationis presbyteri, factum est ut eam pueri didicerint. Id patet etiam ex liturgiis sanctorum Jacobi et Marci, sanctorum Basilii et Joannis Chrysostomi, in quibus verba consecratoria elata voce pronuntiantur, et in his chorus, in illis populus respondet *Amen.* Quod etiam fiebat olim in Ecclesia Ambrosiana, siquidem ejusdem responsionis *Amen* ad verba consecratoria meminit sanctus Ambrosius libri De his qui mysteriis initiantur cap. 9: *Ante Benedictionem verborum coelestium alia species nominatur, post consecrationem corpus Christi significatur. Ipse dicit sanguinem suum. Ante consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis* Amen, *hoc est, verum est,* etc.

1037. *Oratione Dominica,* etc. In Missa Illyrici: *Et Oratione Dominica, cum dixerit* Pax Domini sit semper vobiscum, *misceatur corpus dominico sanguini, et dicatur:* Haec sacrosancta commistio corporis et sanguinis, etc. *Sequitur:* Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi omnibus accipientibus nobis in vitam aeternam.

1038. *Postquam autem benedictio episcopalis expleta est,* etc. In Missa Illyriciana: *Non mittat episcopus in calicem partem oblatae, ut presbyteri solent; sed exspectet donec finita Benedictione episcopus communicare debeat; et tunc accipiens partem, quam antea fregerat, tenensque super calicem immittat dicens:* Sacri Sanguinis commistio, etc. Sequitur *Oratio:* Concede, Domine Jesu Christe, ut sicut haec sacramenta corporis et sanguinis tui fidelibus tuis ad remedium contulisti, etc. *Post haec dicta osculetur altare dicens:* Domine Jesu Christe, qui dixisti apostolis tuis pacem relinquo vobis, etc. *Deinde convertat se ad circumstantes, pacemque ferat dicendo:* Habete vinculum pacis et charitatis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis. *Et ipsi invicem se pacificando dicant:* Pax Christi et Ecclesiae abundet in Cordibus nostris.

1039. *Quando Corpus Domini in manus accipit,* etc. In **578** Missa Illyrici: *Quando corpus dominicum in manus accipit, dicat* Panem coelestem, etc.

1040. *Perceptio corporis tui,* etc. In Missa Illyrici *sequitur Oratio:* Perceptio corporis tui, Domine Jesu Christe, etc. *Alia:* Fiat mihi, obsecro, hoc sacramentum tuum. *Cum corpus sumitur:* Corpus Domini nostri Jesu Christi sit mihi remedium sempiternum in vitam aeternam.

1041. *Quando calicem accipit,* etc. In Missa Illyrici: *Quando calicem in manus accipit sacerdos dicat:* Quid retribuam Domino, etc. *Sequitur Oratio, communicatio et confirmatio corporis,* etc.

1042. *Domine Jesu Christe,* etc. In Missa Illyrici: *Post perceptam communionem:* Domine, Jesu Christe, Fili Dei vivi, etc., ut in Missali Romano, uno aut altero vocabulo mutato. *Alia:* Corpus tuum, Domine, quod accepi, et calix quem potavi, adhaereant in visceribus meis; et praesta ut nulla ibi remaneat peccati macula, ubi tua sancta introierunt sacramenta. *Deinde presbyteris et diaconibus corpus in manus accipientibus, et communicantibus dicitur singulis:* Pax tecum. R\. Et cum spiritu tuo. *Alia:* Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. *Calicem vero cum sacrosancta communione dando, unicuique dicat:* Perceptio Corporis et Sanguinis Domini nostri Jesu Christi sanctificet corpus et animam tuam in vitam aeternam. Amen.

In his autem, primo nota dari corpus dominicum presbyteris et diaconis communicaturis in manus, juxta morem Ecclesiae antiquum, quem videre est in Ordine Romano, in ordine processionis, quando episcopus festivis diebus Missam celebrare voluerit: *Presbyteri vero, et diaconi osculando episcopum corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi vero osculando manum episcopi, ore accipiant corpus Christi ab eo.* Sed priscis Ecclesiae temporibus omnes fideles corpus Christi acceptum manu ori inferebant, ut clarum est ex Eusebio, lib. VII Hist. eccl. cap. 8: Καὶ τραπέζῃ παραστάντα, καὶ χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἁγίας τροφῆς προτείναντα, id est, qui mensae astitisset, et manus ad susceptionem sacri alimenti porrexisset; sancto Cyrillo Hierosolymitano mox citando; sancto Basilio, epist. 289, ad Caesariam patriciam, καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεὺς ἐπιδίδωσι τὴν μερίδα, καὶ κατέχει αὐτὴν ὑποδεχόμενος μετὰ ἐξουσίας ἀπάσης καὶ οὕτω προσάγει τῷ στόματι τῇ ἰδίᾳ χειρὶ. Id est: Nam et in ipsa ecclesia sacerdos particulam tradit, et illam apprehendit qui percipit, cum omni libera potestate, et sic manu sua eam ori ingerit. Ex sancto Augustino, lib. II adversus litteras Petiliani, cap. 23: *Cui pacis osculum inter*

sacramenta copulabatis, in cujus manibus Eucharistiam ponebatis, cui vicissim danti porrigebatis. Ex Codino, libro de Officiis Constantinopolis: Ὁ δὲ πατριάρχης μετὰ κοινωνῆσαι τοῦ τιμίου σώματος, δίδωσι τῷ βασιλεῖ εἰς χεῖρας μερίδα τοῦ δεσποτικοῦ σώματος. Id est: Patriarcha postquam communicavit, dat imperatori in manus particulam dominici corporis.

Modum accipiendi tradit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 5 mystagogica: *Accedens autem ad communionem non expansis manuum volis accede, neque cum disjunctis digitis:* ἀλλὰ τὴν ἀριστερὰν θρόνον ποιήσας τῇ δεξιᾷ ὡς μελλούσῃ βασιλέα ὑποδέχεσθαι καὶ κοιλάνας τὴν παλάμην δέχου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, id est: Sed sinistram veluti sedem quamdam subjicias dexterae, quae Regem susceptura est, et concava manu suscipe corpus Christi. Mulieres non nuda manu, sed supposito linteo accipiebant. Sanctus Augustinus, serm. 25: *Omnes mulieres exhibent nitida linteamina, ubi corpus Christi accipiant.* Quod quidem corpus Christi, aut statim ori inferebant; aut domum, ibi communicaturi, deferebant, ut planum est ex Tertulliano, lib. de Oratione sub finem: *Accepto corpore Domini et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii et exsecutio officii.* Sanctus Basilius, epist. citata, dicit morem communicandi in suis aedibus viguisse tantum tempore **579** persecutionis paganicae; et sua aetate usitatum fuisse in monasteriis, et Alexandriae, et in Aegypto. Qui mos tamen perseverabat Seleuciae circa annum Christi 550, ut constat ex Joanne Moscho, cap. 79 Limonarii, ubi narratur de quodam servo qui feria 5 in Coena Domini, cum sumptam Eucharistiam in ecclesia in armario domus heri sui inclusisset, ea visa est in viridantes spicas commutata. Romae etiam usitatus erat sancti Hieronymi tempore, ut palam est ex ejus Apologia ad Pammachium: *Scio Romae hanc esse consuetudinem, ut fideles semper Christi corpus accipiant, quod nec reprehendo, nec probo, unusquisque enim in suo sensu abundet; sed ipsorum conscientiam convenio qui eodem die post coitum communicant, et juxta Persium,* sat. 2:

. . . . Noctem flumine purgant.

Quare ad martyres ire non audent? quare non ingrediuntur ecclesias? an alius in publico, alius in domo Christus est? quod in ecclesia non licet, nec domi licet. Nihil Deo clausum est, et tenebrae quoque lucent apud eum. Et sane fuit haec Romanorum consuetudo, ut nocturno concubitu seu illicito polluti, crastina die ecclesiam non adirent, eo quod eos divina maneret ultio, ut videre est apud sanctum Gregorium, lib. I Dialog., cap. 10.

Notandum secundo in hac Illyrici Missa non dari tantum sanguinem presbyteris et diaconis, sed corpori Christi commistum.

1043. *Cooperante Sanctorum.* Locus corruptus, lege *Cooperante Spiritu sancto.*

1044. *Domine, sancte Pater,* etc. In Missa Illyrici supra: *Alia ad utrumque:* Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, da mihi corpus et sanguinem Filii tui ita sumere, etc. *Cum sanguis sumitur:* Sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat me in vitam aeternam.

1045. *Deinde cum coeperit communicare clerum et populum, dicat singulis: Perceptio,* etc. In Missa Illyrici: *Populo communicando dicat:* Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi prosit tibi in remissionem omnium peccatorum, et in vitam aeternam. Amen. *Deinde dum communicant, dicat:* Ignosce, Domine, quod rogare compellor, etc. Haec Apologia habetur supra, inter alias Apologias Codicis sancti Eligii, quam tum recitat sacerdos dum clerus et

populus communicant, id est comedunt id quod sibi a sacerdote in os immissum est. Non enim potuisset sacerdos hanc Orationem seu Apologiam recitare, simulque singulis dicere, *Corpus et sanguis,* etc. Sequitur: *Post perceptam communionem:* Quod ore sumpsimus, mente capiamus, etc. In Missali Romano dicitur *pura mente,* etc. In Missa Illyrici sequitur *Oratio:* Obsecro te, piissime omnium auxiliator, etc. *Alia:* Conservent nos, Domine, munera tua, et aeternam vitam tribuant nobis. Per. *Alia:* Custodi intra nos, Domine, gloriae tuae munus, ut adversus omnia praesentis et futuri saeculi mala, Eucharistiae, quam percepimus, viribus et virtute muniamur. Qui vivis. *Alia:* Praesta, Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, ut qui corpus et sanguinem proprium, pro nobis indignis datum edimus et bibimus, fiat nobis ad salutem, et ad redemptionis remedium sempiternum omnium criminum nostrorum. Per.

1046. *Perceptio corporis Domini,* etc. Formula est dandae communionis, quae varia fuit pro ratione temporum. Tempore sancti Gregorii I, haec erat usitata, *Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam,* ut videre est apud Joannem Diaconum, lib. II de Vita sancti Gregorii, cap. 41. *Cui post mysteria traditurus cum diceret: Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam.* Apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, haec reperitur: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat te* **580** *in vitam aeternam, amen,* ut in Codice ms. monasterii sancti Remigii, in ordine de visitatione infirmorum. In Codice Ratoldi, ubi agitur de visitatione infirmorum hanc reperire est: *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi in vitam aeternam te perducat, et in die judicii ad sanctam requiem te resuscitet.* In Codice Tiliano, in ordine de visitatione infirmorum haec habetur: *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam, amen.* Quae est nostra vulgaris, si dempseris τὸ *et sanguis.* Alia fuit olim in Gallia tempore Roberti regis, videlicet: *Corpus Domini nostri Jesu Christi sit tibi salus animae et corporis,* ut manifestum est ex Helgaldo in ejus Vita: *Praesuli cuidam de Domino non bene sentienti et quaerenti pro quibusdam causis probationem in corpore Domini nostri Jesu Christi, indigne tulit rex amator bonitatis. Cum sit tibi lumen scientiae, et luceat in te lumen sapientiae, miror qua ratione quaesieris, pro tuis nequissimis imperiis, et pro infestato Dei odio quod erga Dei servos habes, examinationem in corpore et sanguine Domini; et cum hoc sit quod a dante sacerdote dicitur,* Corpus Domini nostri Jesu Christi sit tibi salus animae et corporis, *cur tu temerario ore et polluto dicas: Si dignus es, accipe.*

Sed apud antiquos Patres non erant usitatae ejusmodi formulae; sed sacerdos porrigens Eucharistiam dicebat, *Corpus Christi,* et accipiens respondebat *Amen,* ut clarum est ex sancto Ambrosio, lib. IV de Sacramentis, cap. 5: *Ergo non otiose cum accipis, tu dicis Amen. Dicit tibi sacerdos, Corpus Christi; et tu dicis Amen, hoc est, verum. Quod confitetur lingua, teneat affectus.* Ex sancto Augustino, serm. ad infantes, de Sacram.: *Vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum in mensa Domini positum est, mysterium Domini accipitis. Ad id quod estis Amen respondetis, et respondendo subscribitis. Audis ergo Corpus Christi, et respondes Amen.* Ex lib. VIII Constitutionum apostolicarum, cap. 13: *Atque episcopus tribuat oblationem, dicens:* Σῶμα Χριστοῦ, καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω, ἀμὴν, id est, *Corpus Christi, et accipiens dicat Amen. Diaconus vero retineat calicem, et tribuat dicens:* Αἷμα Χριστοῦ ποτήριον ζωῆς, ὁ δὲ πίνων λεγέτω, ἀμὴν, id est, *Sanguis Christi poculum salutis, et bibens dicat Amen.* Ex Cyrillo Hierosolymitano, catech. 5 mystag.: Καὶ κοιλάνας τὴν παλάμην δέχου τὸ σῶμα χριστοῦ, ἐπιλέγων ἀμὴν, id est: Et concava manu suscipe corpus Christi, subjungens Amen. Id etiam videre est in epistola Cornelii papae ad Fabium

episcopum Antiochenum pontificem, de Novato schismatico, apud Eusebium, lib. VI Hist. eccl., cap. 35. Etenim Novatus, ut ibi narratur, cum suis Eucharistiam porrigeret, ab eis per sacramentum exigere solebat quod nunquam ab se deficerent, neque ad partes Cornelii transirent: Καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἀρτὸν ἐκεῖνον, τὸ Ἀμὴν, Οὐκ ἔτι ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον, λέγει, id est: Et qui illum panem accipit, pro Amen, quod dicere debet, hoc dicit, Non deinceps ad Cornelium revertar.

1047. *Finita Missa,* etc. In Missa Illyrici: *Postquam diaconus dixit* Ite Missa est, *veniat sacerdos ante altare, et eo osculando dicat:* Placeat tibi, sancta Trinitas, etc., ubi habetur etiam *sit tibi placens,* pro *tibi sit acceptabile.*

1048. *Alia Oratio: Meritis,* etc. In Missa Illyrici: *Finita Missa accedat ad altare, dicens:* Meritis et intercessionibus beatae Mariae semper virginis, et istorum, atque omnium sanctorum misereatur nostri omnipotens Deus, qui vivit et regnat.

1049. *Expletis omnibus, episcopus,* etc. In Missa Illyrici: *Expletis omnibus, episcopus de altari ad sacrarium rediens cum diaconibus, et caeteris quibus voluerit, cantet hymnum trium puerorum:* Benedicite, omnia opera. Laudate Dominum, omnes gentes. Laudate Dominum in sanctis ejus.

1050. *Postea preces: Confiteantur,* etc. In **581** Missa Illyrici, *et preces:* Confiteantur tibi, Domine, omnia opera tua. Exsultabunt justi in gloria. Exsultent justi. Non nobis, Domine, non nobis. Sacerdotes tui induantur justitia. Non intres in judicium cum servis tuis. Domine, Domine Deus virtutum, etc.

1051. *Deinde Oratio, Deus qui tribus pueris,* etc. In missa Illyrici, *sequitur oratio:* Deus, quem omnia opera benedicunt, etc. *Alia:* Deus, qui tribus pueris mitigasti flammas ignium, concede propitius per intercessionem eorum, et merita omnium sanctorum tuorum, ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum atque tormentorum. Per. *Alia:* Actiones nostras, quaesumus, Domine, aspirando praeveni, etc.

Et haec quae notanda erant de Missa Tiliana, deque illius collatione cum Missa Illyrici: ex qua patet, si plures Apologias exceperis et paucos quosdam ritus, Missam Tilianam Illyricianae Missae esse quam simillimam.

1052. *Maurilio venerabili,* etc. Sanctus Maurilius Rothomagensis archiepiscopus Rhemis ortus est, Leodii operam litteris navavit, Florentiae in Italia Deo sub regula sancti Benedicti militavit, et invidia quorumdum monachorum, qui ejus sanctimoniam aequo animo ferre non poterant, in Normaniam, ut eorum insidias fugeret, secessit, ubi a monachis Fiscanensibus in fratrem receptus est, et tandem archiepiscopus Rothomagensis ordinatus est, obiitque anno Christi 1067. De eo agunt Guillelmus Gemmeticensis, lib. VII Hist. Norm., cap. 26 et 36. Ordericus Vitalis, lib. IV et V Hist. eccl., et Guillelmus Malmesbueriensis, lib. V de Gestis Regum Angliae.

1053. *Joannes Abrincatensis.* Hic Joannes Abrincatensis episcopus, postea Rothomagensis, filius fuit Radulphi comitis Bajocensium fratris uterini Richardi Senioris ducis Normanorum: *Vir ingenuitate plurimum conspicuus, sapientia spirituali feliciter imbutus,*

prudentia saeculari summe praeditus, inquit Guillelmus Gemmeticensis. Primo fuit episcopus Abrincatensis; deinde, defuncto sancto Maurilio, archiepiscopus Rothomagensis, cum sedem Abrincatensem rexisset septem annis, et tribus mensibus. Praefuit concilio Rothomagensi, quod anno Domini 1072 in eadem urbe celebravit; obiit anno Domini 1079. De eo agunt Guillelmus Gemmeticensis, lib. VII, cap. 38 et 44, Hist. Norm., et Ordericus Vitalis, lib. III, IV et V, Hist. eccl.

1054. *In vestiario.* Vestiarium locus est vestimentis recondendis idoneus. Sed proprie in quo custodiuntur regis seu imperatoris vestimenta. Manuel Moschopulus, lib. de schedis: βέστια παρὰ Ῥωμαίοις τὰ ἱμάτια· ἐξ οὗ τὸ βεστιάριον κυρίως, ἐν ᾧ τὰ βασιλικὰ ἐνδύματα φυλάσσονται, id est: Vestes apud Romanos sunt indumenta, ex quo vestiarium proprie, in quo regiae vestes servantur. At hoc loco vestiarium est sacrarium seu secretarium, in quo non solum vasa sacra, sed etiam sacrae Ecclesiae vestes reconduntur. Ita in restitutione Ebbonis archiepiscopi Rhemensis: *Ductus est etiam saepe dictus Ebbo episcopus in vestiarium et indutus episcopalibus vestimentis; similiter et alii episcopi processerunt cum eo ad celebrationem Missae.* Quemadmodum olim in vestiario non solum imperatoris vestes, sed etiam vasa aurea et argentea, quae dabantur in Missis, custodiebantur, ut clarum est ex Codino, lib. de Officiis aulae.

1055. *Diaconum et subdiaconum osculetur sacerdos.* Idem videre est supra in Missis Tiliana et Illyrici.

1056. *Surgens.* Nempe sacerdos.

1057. *Sacerdoti medium altaris deosculanti.* Osculum altaris videtur in Missa Illyrici.

1058. *Sessio episcopi juxta decreta Urbani papae,* etc. Vide supra, in Observationibus.

582 1059. *Ceroferarii vero,* etc. Ex hoc colligitur alios praesto fuisse ceroferarios, quia in Processione episcopi ad altare unus duntaxat praeibat ceroferarius.

1060. *Sicque praecedentibus ceroferario,* etc. Hic unicus exstat ceroferarius qui praeeat Evangelio, tamen paulo post dicitur: *Candelabra exstinguantur.* Quare aut legendum est τὸ *ceroferariis,* aut τὸ *candelabrum exstinguatur.* Ex antiquo Ecclesiae instituto accenduntur luminaria ad lectionem Evangelii in Missa. Idque testatur de Orientali Ecclesia sanctus Hieronymus, lib. II contra Vigilantium: *Nam et absque martyrum reliquiis per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Evangelium, accenduntur luminaria, jam sole rutilante, non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum laetitiae demonstrandum.* Hujus ritus meminit Alcuinus, de divinis Officiis, cap. Quid significent vestimenta.

1061. *Offerenda.* Est illa Antiphona quam vulgo Offertorium dicimus. Ita sumit Alcuinus cap. citato.

1062. *Versus sequatur.* Supra in Missa pro infirmo, post visitationem infirmorum Codicis ms. monasterii sancti Remigii, duo Versus sequuntur Offertorium. Quo spectat illud Alcuini lib. de divinis Officiis, cap. de Celebratione Missae: *Sequitur deinde Offerenda, quae inde*

hoc nomen accepit, quod tunc populus sua munera offerat. Sequuntur Versus avertendo dicti, quod in Offerenda revertantur, dum repetitur Offerenda.

1063. *Aqua mista vino populus adunatur Christo.* Ex sancto Cypriano, epist. 63: *Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur; et credentium plebs ei in quem credidit copulatur et conjungitur.*

1064. *Sacerdos Oblationem ita componat,* etc. Ita Ivo Carnotensis, epist. 233: *Hostia quoque quae juxta calicem consignatur sic debet esse posita, ut sua et calicis positione dextrum Christi latus repraesentet, de quo manavit sanguis redemptionis, et aqua baptismatis.*

1065. *Tunc coram altari inclinatus sacerdos solus,* etc. Dicendo unam ex Apologiis. In Missa Illyrici habetur haec Apologia, seu Oratio: *Domine Jesu Christe, fides et fiducia nostra,* etc. Sed dicitur a sacerdote postquam populum de Oratione monuit.

1066. *Oblata quatuor partes calicis tangat,* etc. Ivo Carnotensis, epist. citata: *Cum vero cum Hostia jam consecrata intra vel supra calicem signum crucis imprimitur a latere calicis orientali usque ad occidentalem, et a septentrionali usque ad australem, hoc figurari intelligimus, quod ante passionem Dominus discipulis suis praedixit:* Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum.

1067. *Item Oratione finita.* Ita in aliis Ordinibus, ut supra notatum est in Missa Ratoldi his verbis, *per ipsum et cum ipso,* etc., a Pontifice pronuntiatis.

1068. *Uterque calicem levent.* Levatur calix a sacerdote et diacono simul et deponitur. Verum non solus calix, sed etiam Hostia, in patena calici superposita videlicet, ut planum est ex Ivone Carnotensi, epist. citata: *Cum autem panis et calix adhibito diacono elevatur, exaltatio Christi corporis in cruce commemoratur.* Et infra: *At cum, cooperante diacono, calix deponitur, et Hostia in suo loco reponitur,* etc. In Missa Ratoldi, et Ordinibus Rom. supra citatis, haec exaltatio fit a solo diacono, seu archidiacono. At in Ordine secundo levatur a pontifice et diacono.

1069. *Per Diaconum Joseph exprimitur,* etc. Haec **583** ita breviter exprimit Ivo Carnotensis, epist. supra citata: *Hoc commemoratur quod Joseph et Nicodemus, accepta licentia a Pilato, corpus Christi de cruce deposuerunt, et venerabiliter sepulturae mandarunt.*

1070. *Officium consecrationis perficiat.* Consecratio hoc loco non sumitur pro consecratione oblatarum (hoc est panis et vini); jam enim consecratae sunt, sed pro ipso mysterio liturgico, quod perficiendum est per confractionem, commistionem et communionem; et ita sumitur vocabulum paulo post repetitum.

1071. *Qui mantili indutus tenuerat.* Locus corruptus: deesse videtur τὸ *patenam,* ut ex sequentibus manifestum est.

1072. *Fiat commistio.* Deest τὸ *consecratio,* ut in Missis Ratoldi, et Tiliana.

1073. *Viaticum.* Pro aegrotis periclitantibus, ut ex sequentibus clarum est: *Tertiam quae remanet in altari vocat sancta Ecclesia viaticum morientis.*

1074. *Juxta definitionem concilii Toletani.* Puto hic esse lapsum memoriae; nam id in aliquo concilio Toletano me legisse nunquam memini. Prohibitio exstat in concilio Bracarensi III, ut supra notavi.

1075. *Excepto populo, quem intincto pane,* etc. Hoc intelligitur in Missa solemni, quae olim illis temporibus fere unica celebrabatur, et tum propter multitudinem populi communicantis cum periculum esset ne sanguis Christi effunderetur, corpus sanguini intinctum, non separatum a sanguine dabatur. Dicitur id necessitate fieri, non auctoritate, quia nullum antea concilium id permiserat tali occurrente necessitate. Et concilium Claromontanum, quod juxta exemplar Antonii Augustini hoc permittere videtur, nondum celebratum erat, quia hic Joannes Abrincatensis episcopus obiit anno Christi 1079, et concilium Claromontanum celebratum est anno Christi 1095.

1076. *Postremo vero particulam, quae in calice remansit,* etc. Sensus est ut, populo communicato, sacerdos particulam quam in calicem miserat, sumat; non tamen integram, ut reliquam partem diaconus et subdiaconus inter se dividentes sumant.

1077. *Ad regem consecrandum, sive ad benedicendum.* Ea fuit antiqua pietas imperatorum et regum Christianorum, ut imperium seu regnum inituri, id auspicato facerent, cum se a sacris pontificibus sacro et solemni ritu palam in ecclesia benedici et coronari voluerunt. Primus ex imperatoribus qui sacro et solemni ritu a pontifice inauguratus est, fuit Theodosius Junior imperatorum Constantinopolitanorum optimus ac sanctissimus, qui a Proclo patriarcha Constantinopolitano coronatus est, ut testatur Theodorus, ecloga 2, sub finem: Στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατριάρχου, id est, coronatus ab illo patriarcha. Nam supra illius aetatem nihil simile de imperatoribus Christianis legitur, ut arbitror. Justinus minor coronatus est ab Eutychio patriarcha, ut scribit Theophanes, lib. XVI, anno ab incarnatione Domini 558. De hac coronatione scribit Corippus, lib. II de ejusdem Justini laudibus:

Postquam cuncta videt ritu perfecta priorum,
Pontificum summus plenaque aetate venustus
Astantem benedixit eum, coelique potentem Exorans Dominum, sacro diademate jussit
Augustum sancire caput, summoque coronam
Imponens capiti feliciter . . . .

Qui tamen antea prisco ritu in clypeo sublevatus fuerat, **584** ut canit supra eodem libro Corippus:

Quatuor ingentem clypeis sublimior orbem
Attollunt lecti juvenes, manibusque levatus
Ipse ministrorum supra stetit, ut sua rectus
Littera, quae signo stabili non flectitur unquam,
Nominibus sacrata tribus, qui viribus aequis
Imperium rexere suum . . . .

Ubi per litteram intelligit J, quae est prima nominis Justini littera, estque nominibus sacrata tribus, nempe Justino majori, Justiniano et Justino minori. Et haec de Justini minoris coronatione. Post eum Tiberius imperator fuit etiam coronatus ab Eutychio patriarcha, ut docet supra citatus Theophanes, lib. XVII, anno Incarnationis Domini 571. Sic Mauricius

imperator, et uxor ejus Augusta, die nuptiarum coronati sunt a Joanne patriarcha Constantinopolitano, ut scribit Theophylactus Simocatta, lib. I Hist. cap. 10: Καὶ δῆτα καὶ τὰς κορυφὰς τῶν βασιλέων τοῖς στεφάνοις καθίδερυσε, id est: Capitibusque Regis et Reginae coronas imponit. Heraclius imperator coronatus est a Sergio patriarcha in oratorio sancti Stephani in palatio sito. Coronata est eodem die Eudocia sponsa ejus in Augustam, et accepit uterque a Sergio patriarcha nuptiarum coronas; et uno eodemque die imperator simul et sponsus ostenditur, inquit Theophanes, lib. XVIII, anno ab Incarnatione Domini 602, et infra. Tertio anno imperii Heraclii coronata est Epiphania filia Heraclii a Sergio patriarcha in oratorio palatii. Eodem vero anno prima indictione coronatus est Heraclius junior filius Heraclii, qui et Constantinus, a praedicto patriarcha; et sic deinceps alii multi, quos imitati sunt Christiani reges; sed maxime Francorum reges, primusque eorum Clodovaeus, ut clarum est ex testamento sancti Remigii, apud Flodoardum, lib. I Hist. Ecclesiae Rhemensis, cap. 18. Ivo Carnotensis, epist. 79, scribit post Clodovaeum nepotes ejus Charibertum et Gumtramnum ab episcopis suarum provinciarum sacratos fuisse.

1078. *A vobis perdonari petimus,* etc. Ita in Ordine ms. sancti Germani a Pratis prope Lutetiam Parisiorum; habeturque in coronatione Ludovici secundi inter capitula Caroli Calvi, sed fusius. Ita etiam in coronatione Henrici IV, dicti Magni, Francorum regis, descripta a reverentissimo Nicolao Thuano episcopo Carnotensi, qui eumdem Henricum Carnoti in regem unxit. *Perdonari* est concedi. Cum autem hic dicimus coronationem Henrici IV descriptam fuisse a Nicolao Thuano episcopo Carnotensi, non intelligimus formulas, Orationes consecrationis, et similia fuisse ab eo composita, quas ille sumpsit ex antiquo aliquo Codice ms., sed ab eo compositum fuisse libellum omnes ritus qui in coronatione praefati regis observati sunt continentem.

1079. *Per rectum.* Rectum est rectitudo regni, quae habetur infra in fine consecrationis.

1080. *Responsio regis: Promitto vobis et perdono,* etc. Ita in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, et in praefata coronatione Henrici IV. In coronatione Ludovici secundi, quam inter capitula Caroli Calvi imperatoris reperire est, fusior habetur. In Ordine Romano rex facit fidei professionem; similiter imperator Constantinopolitanus, apud Codinum, in libro de Officiis aulae Constantinopolitanae.

1081. *Deinde alloquantur duo episcopi populum in ecclesia, inquirentes,* etc. Hanc locutionem episcoporum ad populum in ecclesia, qui de ejus consensu quaerunt, videre est in Ordinibus Rom. et sancti Germani a Pratis, in consecratione secunda Caroli Calvi, quae Metis celebrata est, et in coronatione Henrici II, et Henrici IV, regum Francorum. **585** Haec allocutio episcoporum ad populum exstat etiam in coronatione Hermitrudis conjugis Caroli Calvi in ejusdem Caroli Capitulis, sub finem, sed sub alia formula. Idem consensus reperitur apud Petrum Damiani, serm. 1 de dedicatione: *Prius autem quam imperatoriis cultibus vestiatur, requiritur super eo cleri voluntas et populi.*

1082. *Agant Deo gratias.* Ita Hincmarus sub finem allocutionis ad populum in secunda coronatione Caroli Calvi in ejusdem Capitulis, cap, 35. *Non incongruum videtur istis venerabilibus episcopis, si vestrae communitati placet, ut in obedientia regni, unde vos ad illum sponte convenistis, sacerdotali ministerio ante hoc altare coronetur, et sacra unctione Deo consecretur. Quod si vobis placet, propriis vocibus consonate. Et in hoc clamantibus*

omnibus, dixit idem episcopus: Agamus ergo unanimiter Deo gratias, decantantes Te Deum laudamus.

1083. *Decantantes Te Deum laudamus.* Nota morem decantandi hymni *Te Deum laudamus* in publicis gratiarum actionibus. In coronatione Caroli Calvi supra citata: *Agamus ergo unanimiter Deo gratias, decantantes Te Deum laudamus.* In Vita Ludovici pii, cum receptus est Stephanus papa Rhemis ab eodem Ludovico imperatore: *Ultimus imperator milliario processit a monasterio sancti confessoris Remigii, et tanquam Petri vicarium honestissime suscepit, descendentemque ex equo excepit, et in ecclesiam intrantem manu propria sustentavit, praecinentibus pro tanta exsultatione variis Ecclesiae ordinibus, Te Deum laudamus.* Et in restitutione Ebbonis archiepiscopi Rhemensis: *His ita peractis, iterum reboantibus signis, et vociferante omni Ecclesia, Te Deum laudamus, ductus est saepe dictus Ebbo episcopus in vestiarium.* Olim loco hujus hymni in gratiarum actionibus canebatur hymnus *Gloria in excelsis Deo.* Sanctus Joan. Chrysostomus, homil. 3 in cap. I ad Coloss.: Διὰ τοῦτο εὐχαριστοῦντες λέγομεν, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Victor Uticensis sub finem lib. III, in passione sanctorum Martyrum, qui Carthagine sub Hunnerico rege passi sunt VI nonas Julii: *Procedebant itaque cum fiducia ad supplicium quasi ad epulas concurrentes voce per ambitus platearum Domino decantantes: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis.* Gregorius Turonensis, lib. I de Gloria Martyrum, cap. 63, de Inventione corporis sancti Mallosi martyris: *At ille cum fodisset quasi septem pedes, attigit nares ejus odor immensi aromatis, et ait: Credo in Christo, quod ostendit mihi martyrem suum quando me haec suavitas circumdedit. Et fodiens reperit corpus illaesum, et emittens voce magna Gloria in excelsis Deo, omnem clerum pariter psallere fecit. Dictoque hymno, corpus sanctum in basilicam transtulit.* Anastasius Bibliothecarius, in Leone III, agens de occursu ejusdem pontificis et Caroli Magni: *Et pariter se amplectentes cum lacrymis se osculati sunt. Et praedicto pontifice* Gloria in excelsis Deo *inchoante, et cuncto clero suscipiente, Oratio super cuncto populo data est.* Alcuinus, epist. 71, ad fratres in provincia Gothorum: *Et cantate Deo vestro in concordia pacis, et unanimitate Charitatis perpetuae canticum laudis, et cum militia coelesti laudate Deum, et dicite: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis.* Huic hymno successit hymnus *Te Deum laudamus,* ut notum est ex auctoribus supra citatis: qui tamen in quibusdam Galliae locis videtur fuisse usitatus in solemni gratiarum actione tempore Pipini ducis, qui postea Francorum rex creatus fuit; nam in translatione corporis sancti Germani Parisiorum pontificis, quae sub hujus Pipini ducatu contigit, hic hymnus in gratiarum actionem solemniter est decantatus, ut palam est ex narratione hujus translationis quam profert Surius, Julii 25, si tamen auctor hujus narrationis in omnibus sapit. Hoc institutum vulgo refertur ad sanctos Ambrosium et Augustinum qui in ejusdem sancti Augustini baptismo hunc hymnum ex tempore ediderint et decantaverint; proferturque hujus opinionis auctor **586** et assertor sanctus Dacius episcopus Mediolanensis, in Chronico, qui floruit tempore Justiniani imperatoris, cujusque meminit sanctus Gregorius, lib. III Dial., cap. 4. Sed quidquid sit de veritate hujus historiae, certum est hoc Chronicon non esse hujus Dacii, quia probari non potest ullum Chronicon ab eo scriptum fuisse, nedum citatum; tum quia non redolet stylum temporum illorum, tum quia falsum est quod ibi continetur, quod sanctus Augustinus *Audiens sanctum Ambrosium de incarnatione ad populum tractantem et praedicantem, tremens ac pallens, omnibus qui aderant videntibus, obriguerit, ac etiam finita monitione, quam ad populum beatus Ambrosius populo ministrabat primus ad eum Augustinus pervenerit,* etc. Adversatur enim sancti Augustini et Possidii scriptis, nec potuit

in mentem viri alicujus eruditi ac sapientis viri, qualis fuit hic Dacius, venire. Quare ante sanctum Benedictum, et Teridium sancti Caesarii Arelatensis episcopi discipulum, qui de hoc hymno in suis regulis locuti sunt, nullus veterum illius mentionem fecit.

1084. *Invocatio super regem, Te invocamus, Domine,* etc. In coronatione Caroli Calvi quae Metis facta est ante altare sancti Stephani, septem episcopi singuli singulas Benedictiones, seu invocationes super regem fundunt ante ipsam unctionem. In Ordine Romano, cum ordinatur imperator, tres funduntur Orationes, prima ab episcopo Albanensi, secunda ab episcopo Portuensi, tertia ab episcopo Ostiensi, dum ei brachium sinistrum ungit, atque inter scapulas. In coronatione imperatoris Constantinopolitani apud Georgium Codinum, libro de Officiis aulae, solus patriarcha Constantinopolitanus preces ante unctionem legit partim clara partim submissa voce. Haec autem invocatio super regem exstat in officio ad ducem constituendum, quod vir doctissimus Andreas Duchêne ad calcem Normannicorum edidit.

1085. *Ut summi regiminis solium.* In officio ad constituendum ducem legitur, *ut suum ducatus solium,* legendum putarem, *summi,* pro *suum.*

1086. *Deus, qui populis tuis,* etc. Haec oratio exstat in coronatione Ludovici II, et Caroli Calvi, una aut altera linea quam hic contractior. Exstat etiam in praedicto officio.

1087. *Ipsius temporibus.* In dicto officio deest τὸ *temporibus,* male.

1088. *Seipsum sedulus discat.* Id est, quamvis in altissima potestatis arce collocatus, tamen memor sit conditionis humanae, quantis adversis obnoxia sit regia sublimitas. Est enim regni πρόσωπον ἡδὺ, id est, facies blanda, juxta Euripidem, in Ione, et Senecam, in Oedipo, quae regem facile decipiat, qui se bene non noverit.

1089. *Consecratio regis, omnipotens sempiterne Deus.* Haec Oratio exstat in consecratione Henrici IV, Francorum regis, et in coronatione Ludovici II, sed multo contractior, inscribiturque *sacri olei Infusio.* Recte quidem, nam haec Oratio dicitur quando rex inungitur. Habetur etiam in Ordine Romano, usque ad haec verba, *virtutibus, nec non quibus,* quibusdam vocabulis subinde mutatis. Exstat etiam in Pontificali Romano, sed multo contractior; neque recitatur ibi in olei infusione, neque etiam in Ordine Romano.

1090. *In regnum N. Albionis totius.* Et paulo post: *Et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriat et doceat,* etc. Quae quidem verba satis manifestant aliquem Francorum regem id temporis in Anglorum regem unctum fuisse; quod tamen est difficile scitu, cum nihil tale in historicis antiquis cum Francorum, tum Anglorum repereris, per quos huic difficultati lucem afferre quis possit. Nemini autem dubium est quin Albion, cujus hic mentio est, sit Britannia major. Id testantur veteres omnes **587** recentioresque Geographi. Quod spectat ad formulam consecrationis, credibile est primo eum qui sub hac formula fuit inauguratus prius fuisse regni Francorum honore decoratum, his verbis: *Et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriat ac doceat, muniat et instruat, contra omnes visibiles et invisibiles hostes idem potenter regaliterque tuae virtutis regimine amministret, ut regale solium, videlicet Francorum sceptra, non deserat; sed ad pristinae fidei pacisque concordiam eorum animos te opitulante reformet.* Quis fuerit autem ex regibus Francorum sub hac formula in regem Anglorum unctus, dicere obscurum est. Ex hoc tamen

apparet antiquum jus regibus Francorum in regnum Angliae fuisse. Quod etiam videtur in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Nam in supra citata formula haec videre est: *Ut regale solium, videlicet Saxonum, Merciorum, Nordanimbrorum, sceptra non deserat,* etc. Confirmatur ex Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, in coronatione regis Francorum, in quo haec eadem verba reperire est. Saxones autem Anglos appellari, Mercios vero et Nordanimbros esse populos Angliae lippis et tonsoribus notum est. In eadem consecratione littera N. videtur transposita, et referenda in hunc modum ad haec verba, *hunc famulum tuum N.,* ut ponatur proprii nominis loco, ut usu venire solet.

1091. *Ut regale solium, videlicet Francorum sceptra, non deserat.* Haec verba, ut jam supra notatum est, supponunt eum qui sub hac formula in regem Albionis ungitur in regem Francorum fuisse prius evectum.

1092. *Hic ungatur oleo.* Hoc vocabulum, τὸ *oleo,* non de simplici ac vulgari oleo, sed de sacro, quod episcopali Benedictione consecratum sit, intelligendum est, quo olim reges ungi solebant. Unde in coronatione Ludovici II, supra citata, huic Orationi seu consecrationi haec verba praefiguntur: *sacri olei Infusio.* Idem videre est in Ordine Romano, in ordinatione tum regis, tum imperatoris, et apud Petrum Damiani, serm. 1 de Ecclesiae dedicatione: *Et tunc exuitur vestimentis suis, et oleo sanctificationis aspergitur, ut typico rore perfusus coelestis unguenti plenitudine glorietur.* Nam oleum sanctificationis juxta idiotismum Hebraicum est oleum sanctificatum. Unde optime ab Eginhardo, in Annalibus, ad annum 750, haec unctio sacra dicitur: *Hoc anno secundum Romani pontificis sanctionem Pipinus rex Francorum appellatus est, et ad hujus dignitatem honoris unctus sacra unctione manu sanctae memoriae Bonifacii episcopi et martyris.* Imo et chrismate sacro unctos fuisse reges Francorum certum est, ut habetur in testamento sancti Remigii apud Flodoardum lib. I Hist. Rhemensis Ecclesiae, cap. 28: *Generi tantummodo regio, quod ad honorem sanctae Ecclesiae et defensionem pauperum una cum fratribus meis, et episcopis omnibus Germaniae, Galliae, atque Neustriae, in regiae majestatis culmen perpetuo regnaturum statuens elegi, baptizati, a sacro fonte suscepi, donoque septiformis Spiritus consignavi, et per ejusdem sacri chrismatis unctionem ordinato in regem parcens statuo,* etc. Idem videre est in epistola synodi apud Carisiacum missa ad Ludovicum Germaniae regem, cap. 15: *Maxime autem nobis necesse loqui cum illis archiepiscopis et episcopis, qui consensu et voluntate regni istius domnum nostrum* (Carolum Calvum) *fratrem vestrum unxerunt in regem sacro chrismate, traditione divina.* In libello proclamationis Domini Caroli regis adversus Wenilonem archiepiscopum Senonensem: *Sed et post hoc electione sua aliorumque episcoporum, et caeterorum fidelium regni voluntate, consensu, et acclamatione cum archiepiscopis,* **588** *et episcopis Wenilo in dioecesi sua apud Aurelianis civitatem in basilica sanctae crucis me secundum traditionem ecclesiasticam regem consecravit, et in regni regimine chrismate sacro perunxit.* In epistola Artholdi Rhemorum archiepiscopi ad synodum Engilenheimensem, apud Flodoardum, lib. IV Hist. eccl. Rhem., cap. 35: *Postquam Ludovicum regem, favente Hugone, cunctisque regni principibus, Gerbergam quoque reginam benedixeram, et sacro perfuderam chrismate.* Et in secunda coronatione Caroli Calvi, cum Metis coronatus est in regno Lotharii, anno Domini 869, *ad ista verba,* coronet te Dominus, *inunxit eum Hincmarus de chrismate.* Et ita capiendus est locus cujusdam anonymi de unctione chrismatis inter opera sancti Cypriani: *Nec tamen cessantibus his quae ritu antiquo inoleverant, cum in populo Christiano circumcisio videretur damnabilis, et sacrificia idololatriae imputarentur; unctionis mysterium religio Christiana contempsit; sed caeteris*

generali sanctorum consensu damnatis, non solum in regibus et sacerdotibus unctionis honor permansit, sed in omnem populum catholicum effusa est hujus gratiae plenitudo. Nam in hoc sermone agitur de unctione chrismatis, et sacerdotes, id est episcopi, in sua ordinatione, et caetera plebs catholica in confirmatione, chrismate inunguntur. Quamobrem sacrum oleum e coelo missum, unde in regem unctus est Clodovaeus, primus inter reges Francorum Christianus, et multi successorum ejus, chrisma appellatur. Ita in Capitulis Hincmari archiepiscopi Rhemensis in secunda coronatione Caroli Calvi: *In vigilia Paschae, in Rhemensi metropoli, baptizati, et coelitus sumpto chrismate, unde adhuc habemus, peruncti, et in regem sacrati.* Ita appellavit Guillelmus Brito, lib. I Philippidos, agens de Philippi Augusti coronatione:

Jamque dies aderat cunctis optata, Novembris
Quae caput est mensis, qua cunctis sanctificata
Jamdudum sanctis, nunc longe sanctior exstat, In qua sceptrifero fulsit redimitus honore
Magnanimus sacro rex delibutus olivo;
Quo Deus angelicis manibus, virtute parato
Divina, nostris concessit regibus uti,
Ut sacrentur eo soli specialiter illi,
Qui successive Francorum sceptra capessunt.
Dignior ut vere rex noster rege sit omni,
Quem sacrare suis Rhemorum metropolites
Cum compraesulibus habet illo chrismate sacro,
Hoc ad opus solum quod coelica fundit oliva.
Hoc, et non alio perfundit membra liquore
Carolidae nostro Guillelmus praesul in urbe
Rhemensi, Patrum servato more suorum,
Imposuitque sacro capiti diadema verendum,
Conveniente simul cleri populique favore,
Tam speciale decus Christi dignatio praestat
Nobis, Francorum qui congaudemus honori.
Sic regem nostrum sibi Rex coelestis amicat,
Sic superexaltat terrae prae regibus illum,
Quem facit ut solum sacra consecret unctio coeli,
Unguine cum reliqui sacrentur materiali.

In consecratione Henrici II, regis Francorum, miscetur **589** liquor ille coelestis ab angelo quondam sancto Remigio delatus, sacro chrismati. Henricus IV, rex Francorum, Carnoti unctus est alio liquore coelesti, qui quondam sancto Martino Turonum episcopo ab angelo coelitus allatus est, cum à Nicolao Thuano Carnotensi episcopo consecrante liquor ille coelestis chrismati sacro admistus fuisset, ut habetur in saepius citata illius coronatione. Fuit mos etiam olim apud Graecos ut imperatores Constantinopolitani non simplici oleo consecrarentur, sed unguento quod est chrisma sacrum, ut ex Georgio Codino mox citando patebit. Vulgo reges non chrismate, sed oleo inunguntur, vt videre est cap. *Cum venisset,* de sacra unctione. Hodie imperator oleo exorcizato, rex vero oleo catechumenorum inunguntur, ut est in Pontificali Romano.

1093. *Cujus sacratissima unctio super caput ejus defluat.* Ex his verbis patet caput esse partem illam quae inungi debeat. Olim imperatori Constantinopolitano in ejus consecratione caput ungebatur in modum crucis, ut testatur Codinus, lib. de Officiis aulae Constantinop.: Ὁ

δὲ Πατριάρχης χρίει σταυροειδῶς τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως τῷ μύρῳ, id est: Patriarcha ungit ad formam crucis imperatorem divino unguento. Interea patriarcha hanc profert ἅγιος, id est, sanctus, quam tertio repetunt tam hi qui sunt in ambone, quam caetera multitudo. In secunda coronatione Caroli Calvi quae Metis celebrata est, inunctus fuit ille ad dextram auriculam, et in fronte usque ad sinistram auriculam, et in capite, ut habetur in Capitulis ejusdem Caroli in hunc modum: *Ad ista verba,* coronet te Dominus, *inunxit eum Hincmarus archiepiscopus de chrismate ad dextram auriculam, et in fronte usque ad sinistram auriculam, et in capite.* In Ordine Romano unguntur pectus, scapulae, brachiorum internodia, et manus. In consecratione regum Francorum adduntur aliae duae unctiones, in vertice, et inter scapulas, ut videre est in consecrationibus Henrici II et Henrici IV. Constantinus Manasses, in Chronica Synopsi, scribit Carolum Magnum unctum fuisse a Leone III a vertice ad pedes usque:

Οὐ μὴν ἀλλὰ χρησάμενος καὶ νόμοις Ἰουδαίων,
Κακκεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐλαίῳ τοῦτον χρίει.

Id est: Verum, usus Judaeorum legibus, a capite usque ad pedes oleo unxit eum. Idem testatur Theophanes, in Chronico: Ἔστεψεν αὐτὸν εἰς βασιλέα Ῥωμαίων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου, χρίσας ἐλαίῳ ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ποδῶν, id est: Coronavit eum in regem Romanorum, ungens eum oleo, a capite usque ad pedes. Sed in Ordine Romano imperator Romanorum ungitur in brachio dextro, et inter scapulas duntaxat. Similis est principis unctio cap. *Cum venisset,* de sacra unctione: *Sed ubi Jesus Nazarenus* (inquit ibidem Innocentius III) *quem unxit Deus Spiritu sancto, sicut in Actibus apostolorum legitur, unctus est oleo pietatis prae consortibus suis, qui secundum Apostolum est caput Ecclesiae, quae est corpus ipsius, principis unctio a capite ad brachium est translata, ut princeps ex tunc non ungatur in capite, sed in brachio sive humero vel armo, in quibus principatus congrue designatur,* etc. *Ad quod etiam significandum Samuel fecit poni armum ante Saul; cui dedit locum in capite ante eos qui fuerant invitati. In capite vero pontificis sacramentalis est delibutio conservata, quia personam capitis in pontificali officio repraesentat. Differt autem inter pontificis et principis unctionem, quia caput pontificis chrismate consecratur, brachium vero principis oleo delinitur, ut ostendatur quanta sit differentia inter auctoritatem pontificis et principis.* Haec ille, ubi notanda sunt quae de humero seu armo dixit. Nam etiam pars illa victimae apud ethnicos honorabilior visa est, et quae maxime regem decebat. Quare olim Eteocles et Polynices, cum sacrificarent, Oedippo patri armum victimae tanquam regi et praestantiori mittere solebant; qui nescio quo casu cum ei aliquando coxam victimae, non armum, **590** misissent, ille, se ab eis sperni ratus, supra modum excandescens diris eos devovit, ut refert scholiastes Sophoclis in Oedippum Colonaeum, ex auctore circularis Thebaidos:

Ἰσχίον ὡς ἐνόησε, χάμαι βάλεν, εἶπέ τε μῦθον,
Ὤμοὶ ἐγὼ, παῖδές με ὀνειδίζοντες ἔπεμψαν.
Εὖκτο Διὶ Βασιληῖ, καὶ ἄλλοις Ἀθανάτοισι
Χερσὶν ὑπὸ ἀλλήλων καταβήμεναι ἄϊδος εἴσω.

Id est, Ut cognovit missam sibi esse coxam, in terram jecit, et dixit: Hei misero mihi! pueri me spernentes hoc mihi miserunt. Precatus est regem Jovem, et caeteros deos immortales, ut mutuis interfecti gladiis in orcum descenderent. In Pontificali Romano sic etiam ungitur imperator, sed in modum crucis; rex vero inter commissuras manus et cubiti, et inter scapulas etiam in modum crucis. Ex quibus clarum est non fuisse semper eumdem ritum.

1094. *Deus electorum fortitudo, et humilium celsitudo,* etc. Haec Oratio exstat in coronatione Judith filiae Caroli Calvi, quae nupsit Edelulpho Anglorum regi. Habetur ibi instar praefationis, et tantum usque ad haec verba: *Itaque, quaesumus, omnipotens Pater, per hujus creaturae pinguedinem.* Caetera dissimilia sunt. Habetur etiam in coronatione Henrici IV, Francorum regis.

1095. *Eumque in similitudine columbae,* etc. In supra memorata coronatione Judith haec leviter, ut subjecto congruant, immutata sunt in hunc modum: *Ut per hujus creaturae pinguedinem columbae pace, simplicitate ac pudicitia decoram efficias.*

1096. *Te adjuvante,* etc. Lege, ut in coronatione Henrici IV, *tuamque Benedictionem, te adjuvante, toti plebi.*

1097. *Deus Dei Filius Jesus Christus,* etc. Haec Oratio exstat in coronatione Henrici IV. Desideratur in officio ad constituendum ducem, et in Ordine Romano.

1098. *Hic detur annulus.* Haec annuli traditio exstat in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum, atque etiam in Ordine Romano, sed post gladii accinctionem.

1099. *Accipe annulum,* etc. Haec formula exstat in officio ad ducem constituendum, et in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Alia exstat in Ordine Romano.

1100. *Perseverabilitati.* Ita in officio ad constituendum ducem.

1101. *Oratio post annulum.* Exstat in officio ad constituendum ducem. Desideratur in Ordine Romano.

1102. *Hic cingatur gladius ab archiepiscopo.* Accinctio gladii exstat in Ordine Romano, in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum, et in officio ad ducem constituendum; videturque in Vita Ludovici Pii, cum in regnum restituitur in Ecclesia sancti Dionysii: *Sed Dominica quae in crastinum advenit, in ecclesia sancti Dionysii, episcopali ministerio voluit reconciliari, et per manus episcoporum armis accingi consensit.* Petrus Damiani, serm. supra citato, accinctionis gladii nulla mentione facta, ait: *Praefertur et gladius in oculis ejus, ut cognoscat quia vindex est irae Dei in hoc ipsum constitutus.* Quod convenit coronationibus Henrici II et Henrici IV, in quibus etiam gladius ante illos praefertur.

1103. *Accipe gladium,* etc. In Ordine Romano exstat alia formula. In officio ad constituendum ducem Codicis nostri formulae haec praemittuntur: *N. Confortare et esto vir, et observa custodias Domini Dei tui,* etc.

591 1104. *Oratio post gladium.* Exstat in officio ad ducem constituendum. Abest ab Ordine Romano.

1105. *Christianissimo regi nostro.* Christianissimi appellatio regum Francorum est propria, et sane antiquissima. Ita appellatur Pipinus rex Francorum ab Anastasio Bibliothecario, in Stephano III: *Quo peracto, et eo in venerabili monasterio cum jam fato*

Christianissimo Pipino conjungente, Domino annuente, post aliquos dies idem Christianissimus Pipinus rex ab eodem sanctissimo papa Christi gratia cum duobus filiis suis reges uncti sunt Francorum. In Stephano IV, cum agit de Carolo et Carlomanno: *Dirigentes scilicet ipsi Christianissimi reges duodecim episcopos ex eisdem Francorum regionibus.* Idem videre est in Capitulis Caroli Calvi, cap. 35, § 3: *Ut ex ejus ore audiamus quod a Christianissimo rege fideli et unanimi in servitio illius populo unicuique in suo ordine convenit audire.* In epistola Carlomanni apud palatium Vernis: *Praecipue illa quae contra malum rapinae et depraedationis a sanctis Patribus sunt promulgata, et a Christianissimis regibus auctoritate confirmata.*

1106. *Hic coronetur.* Nulla est impositio coronae in officio ad constituendum ducem.

1107. *Coronet te Deus corona gloriae,* etc. Haec formula non exstat in Ordine Romano. Habetur in coronatione Ludovici II et Henrici IV, regum Francorum. Exstat etiam in consecratione Caroli Calvi, sed contractior. Coronae impositionis meminit Petrus Damiani serm. citato: *Ponitur et corona aurea super caput ejus, expressa signo sanctitatis, gloria honoris, et opus fortitudinis.* Metropolitani est imponere coronam, ut videre est in Ordine et Pontificali Romano. Sic a Rhemensi metropolitano Guillelmo imponitur corona capiti Philippi Augusti regis Francorum, ut docet Guillelmus Brito, loco supra citato:

Hoc et non alio perfudit membra liquore
Carolidae nostro Guillelmus praesul in urbe
Rhemensi, patrum servato more suorum,
Imposuitque sacro capiti diadema verendum.

A Papa Leone III Romae imposita est corona Carolo Magno cum imperator creatus est, ut testatur Theophanes in Chronico: Ἔστεψεν αὐτὸν εἰς βασιλέα Ῥωμαίων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἀποτόλου Πέτρου, id est: Coronavit eum in regem Romanorum, in templo sancti Petri apostoli. Et paulo post, καὶ περιβαλὼν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ στέφος, id est: Cum posuisset ei regiam vestem et coronam. Idem testatur Constantinus Manasses in Chronico:

Καὶ στέφος περιτίθησιν, ὡς οἱ Ῥωμαίων νόμοι.

Eumque corona cingit more Romano. At vero in coronatione imperatoris Constantinopolitani olim, si novi regis seu imperatoris pater adesset, ipse pater et Patriarcha ei stemma imponebant; quod si pater abesset, solus patriarcha, ut testatur Codinus, lib. de Officiis aulae, εἰ οὖν ὡς προείπομεν, πάρεστιν ὁ βασιλεὺς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, αὐτός τε καὶ ὁ Πατριάρχης λαβόντες τὸ στέμμα, ἐπιτιθέασι τῇ κεφαλῇ τοῦ νέου βασιλέως, etc. Id est; Si igitur, ut diximus, adest imperator et pater ejus, ipse et patriarcha accipientes stemma imponunt capiti novi imperatoris, et pronuntiat patriarcha hanc vocem *Dignus.* Quod si non est pater ipsius, hoc faciat solus patriarcha. Quemadmodum autem prius in unguenti applicatione vocem *Sanctus* excipiebant, sic etiam hanc vocem *Dignus* qui in sacro suggesto sunt et reliqua populi multitudo acclamant tertio. Haec ille; quid sit autem stemma, docet idem Codinus, supra, eodem libro: Δεῖ δὲ γινώσκειν ὅτι ὅπερ καλεῖται νῦν στέμμα, ὠνομάζετο πάλαι διάδημα. Τοῦτο δὲ ἦν βλατίον μετὰ λίθων καὶ μαργάρων κατὰ τὸ τοῦ βασιλέως **592** μέτωπον κείμενον μὲν, δεδεμένον δὲ ὄπισθεν περὶ τὸν ἐγκέφαλον, διὸ καὶ ἐκαλεῖτο διάδημα, ὅπερ ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν ἀμειφθὲν ἐγένετο οἷον ὁρᾶται τοῦ σήμερον, καὶ ὀνομάζεται στέμμα. Id est: Nosse autem oportet quod nunc appellatur stemma, id olim nominatum esse diadema. Id autem erat textile purpureum cum lapillis et margaritis positum ad imperatoris frontem et pone revinctum cerebrum versus; quamobrem dicitur diadema quod ex eo paulatim mutatum effectum quale videtur hodie, et nominatur stemma. Ex quibus

posterioribus verbis intelligi datur stemma non omnino esse quod diadema, sed aliquid immutatum fuisse. In hoc textu βλατίον interpres reddidit textile aureum, ego vero textile purpureum. Nam blata seu blatta est purpureus color. Glossae veteres mss. bibl. Corbeiensis, *Blata, purpura; hinc blatea camisia linea.* Sidonius, carm. V:

Pontus Castorea, blattam Tyrus, aera Corinthus.

Et carm. XI:

Tantus honor, geniusque comis, collata rubori
Pallida blatta latet.

Unde apud eumdem in carmine epist. ultimae, lib. IX, dicitur *blattifer senatus.* Est genus exquisitissimae purpurae.

Sed, ut redeamus unde digressi sumus, in secunda coronatione Caroli Calvi, quae Metis celebrata est in regno Lotarii, corona capiti ejus ab episcopis imposita est, ut habetur in ejus Capitulis: *Ad ista verba,* coronet te Dominus, *miserunt illi episcopi coronam in capite.* In coronatione Henrici IV, quae facta est Carnoti, corona imposita est illi a Nicolao Thuano ejusdem civitatis episcopo, qui universum celebritatis hujus ritum perfecit defectu archiepiscopi, seu metropolitani, Senonensi tunc sede vacante, etsi Reginaldus de Beaune archiepiscopus Bituricensis ad sedem Senonensem a rege nominatus hanc consecrationem ad se spectare contenderet; sed quia nondum a Papa confirmatus fuerat, episcopo cedere coactus est. Nec rex poterat hujus rei gratia se Rhemos conferre, urbe tunc a factiosis occupata.

1108. *Accipe sceptrum regiae majestatis,* etc. Haec formula habetur in coronatione Ludovici II et in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Sed in Pontificali et Ordine Romano non exstat, sed sequens: *Accipe virgam virtutis,* etc., ut in Codice Ratoldi ad porrectionem virgae.

1109. *Accipe virgam virtutis,* etc. Haec formula exstat in coronatione Henrici IV toties memorata. In Ordine Romano pronuntiatur ad traditionem sceptri et baculi. Notandum est hic traditionem virgae a sceptri porrectione distingui, quod etiam in coronatione Henrici II et Henrici IV videre est, et in coronatione Ludovici regis filii Philippi I, apud Aimoini continuatorem, lib. V, cap. 5: *Qui in die inventionis sancti protomartyris sacratissimae unctionis liquore delibutum regem, Missas gratiarum agens, abjectoque secularis militiae gladio, ecclesiastico ad vindictam malefactorum eum accingens diademate regni, gratanter coronavit, necnon et sceptrum et virgam, et per haec Ecclesiarum et pauperum defensionem, et quaecunque regni insignia, approbante clero et populo, devotissime contradidit.* Haec autem virga est quam vocamus manum justitiae; et ita appellatur in coronatione Henrici II et Henrici IV, eique palma manus praefixa est, quod innuere videntur haec verba hujus formulae: *Erranti viam doce, lapsisque manum porrige.* At in coronatione Caroli Calvi non traditur ei virga, sed palma cum sceptro, ut in ejusdem Caroli Capitulis habetur: *Ad ista verba,* Det tibi Dominus velle, *dederunt illi palmam et sceptrum.* In signum videlicet victoriae perseverantis quo perveniat ad palmam gloriae sempiternae, quod significatur in formula ejusmodi traditionis: *Det tibi Dominus velle et posse quae praecipit, et in regni regimine, secundum voluntatem suam, proficiens, cum palma perseverantis victoriae ad palmam pervenias gloriae sempiternae, gratia Domini nostri Jesu Christi,* **593** *qui vivit.* Nam palma manus non est victoriae perseverantis symbolum, sed palma arbor, ut omnibus notum est. Alius superest ritus qui non exstat in hoc Codice Ratoldi, per quem rex, sive imperator, suis vestibus exutus, regia purpura a Pontifice induitur, ut notum est ex Theophane in Chronico, ubi agit de Caroli Magni coronatione in imperatorem a Leone

III: Καὶ περιβαλὼν βασιλικὴν ἐσθῆτα, id est: Et cum induit eum veste regia; et Petro Damiani, serm. supra citato: *Induitur denique purpura, quod est regiae majestatis insigne.*

1110. *Extendat omnipotens Deus,* etc. Haec benedictio exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis in coronatione Henrici IV, et in coronatione Caroli Calvi, quae facta est Metis; sed ei interjicitur hoc membrum: *Coronet te Dominus corona gloriae,* etc., ad quod inungitur ab archiepiscopo Hincmaro, et in fine Benedictionis adjicitur hoc membrum: *Clerum ac populum quem sua voluit opitulatione tuae subdere ditioni,* etc. Exstat alia Benedictio in Ordine Romano. Primus hic articulus exstat in Benedictione coronationis Ludovici II, cujus est hoc initium, *Dominus Deus omnipotens,* paucis verbis immutatis, juxta supra citatam Benedictionem, quae exstat in coronatione Caroli Calvi.

1111. *Ac beati petri apostolorum principis.* Haec verba desunt in coronationibus supra citatis Caroli Calvi, et Ludovici II.

1112. *Sanctique Gregorii.* Ita in Ordine supra citato monasterii sancti Germani a Pratis. Desunt in coronationibus supra memoratis. In coronatione Henrici IV, loco istorum verborum, legitur: *Sancti Dionysii, beati Martini et Remigii.*

1113. *Angelorum apostolici.* Lege *Anglorum apostoli,* quia sanctus Gregorius papa est Anglorum appellatus apostolus, quibus misit fidei praedicatores Augustinum, et quosdam alios sui monasterii monachos.

1114. *Et tribuat tibi gratiam,* etc. In coronationibus Caroli Calvi et Ludovici II hic articulus incipit a superioribus verbis: *Indulgeat tibi Dominus omnia mala quae gessisti.*

1115. *Inimicos tuos ad pacis charitatisque benignitatem convertat.* Ita in Benedictionibus supra memoratis. In officio ad ducem constituendum corrupte legitur: *Inimicos tuos charitatisque benignitatem convertat.* Ubi haec Benedictio ab hoc articulo initium ducit, hocque articulo et duobus postremis contenta est.

1116. *Benedic, Domine,* etc. Haec Benedictio exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis. Habetur etiam in coronatione Henrici IV, Francorum regis, sed prolixior in coronatione Judith Anglorum reginae filiae Caroli Calvi. Prior articulus Benedictionis hujus primus est in Benedictione ejusdem reginae in hunc modum: *Benedic, Domine, famulam tuam, qui regna regum a saeculo moderaris. Amen.*

1117. *Hunc praesulem principem.* In coronatione Henrici IV, loco istorum verborum, legitur *regem nostrum.*

1118. *Sta et retine amodo,* etc. Haec regni status designatio exstat in Codice ms. supra citato monasterii sancti Germani a Pratis, et in coronatione Henrici IV, sed paulo brevior in Pontificali Romano, quibusdam verbis mutatis, pronuntiaturque cum rex in solio collocatur. Exstatque etiam in Ordine Romano, in quo ante haec verba, *in hoc regni solio,* haec habentur: *In hoc loco Dominus metropolitanus sedere eum faciat super sedem suam dicendo: In hoc regni solio,* etc.

1119. *Amodo.* Adde τὸ *locum,* ut habetur in Ordine Romano.

594 1120. *Suggestione.* Lege *successione,* ut in Ordine Romano.

1121. *Rectitudo regis,* etc. Haec verba titulo carent, quae nihil aliud sunt quam summa eorum quae a rege in recta regni administratione praestanda sunt. Exstant in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis; desunt in coronatione Henrici IV. Habentur in officio ad ducem constituendum, sed sub forma juramenti in hunc modum: *Haec tria populo Christiano, et mihi subdito, in Christi nomine juro. In primis, ut Ecclesiae Dei, et omni populo Christiano veram pacem meo arbitrio omni tempore servabo. Aliud, ut rapacitates et omnes iniquitates omnibus gradibus interdicam. Tertium, ut in omnibus judiciis aequitatem et misericordiam praecipiam, ut mihi et vobis indulgeat misericordiam clemens et misericors Deus, qui vivit et regnat,* ubi τὸ *ut* ad quodlibet juramentum pro particula *quod* usurpatur.

1122. *Et tunc osculetur omnem clerum populumque.* Datur osculum pacis ad imitationem Samuelis, qui Saulem a se unctum osculatus est lib. I Regum, cap. X. Illudque videtur in Ordine Romano: *Postque det ei oscula pacis,* nempe metropolitanus, ut illic habetur, nulla mentione facta cleri et populi. In coronatione Henrici IV rex osculatur tantum pontificem et pares Franciae. Ordo ms. monasterii sancti Germani a Pratis cum Ratoldi Codice convenit.

1123. *Et dicat unusquisque: Vivat rex!* Ita habetur in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis ad priscorum imitationem. Si quidem in sublimatione Salomonis, ad regnum Judaeorum acclamatum est *Vivat rex Salomon!* lib. III Regum, C. I. Similem acclamationem videre est in coronatione Justini minoris, apud Corippum, lib. II, de Laudibus illius, ut primum coronatus est a patriarcha Constantinop. Intonuit patrum subitus fragor, inde clientum

Clamores crescunt, clamoribus assonat aequor.
Laudibus innumeris regnantum nomina tollunt.
Justino vitam ter centum vocibus optant.
Augustae totidem Sophiae plebs alta reclamat,
Mille canunt laudes vocum discrimine mille.
Justinum Sophiamque pares duo lumina mundi
Esse ferunt: Regnate pares in saecula, dicunt:
Felices annos dominis felicibus orant.
Insonuit vox illa diu, tandemque quievit.

Idem observare est in coronatione Philippi Augusti Francorum regis apud Rigordum in ejus Vita: *Cum omnibus archiepiscopis, episcopis, caeterisque regni principibus, et universo clero, et populo clamantibus Vivat rex! vivat rex!* Similes acclamationes exstant in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum.

1124. *Offert rex ad manum archiepiscopi Oblationem.* Panem et vinum, ad communicandum videlicet. Idem est in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis.

1125. *Et sic referant Deo gratias.* Ita in toties citato Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, canendo videlicet hymnum *Te Deum laudamus,* ut in Ordine Romano.

1126. *Item ad reginam benedicendam.* In eodem Codice Ratoldi abbatis regis coronationem excipit reginae Benedictio.

1127. *Adesto, Domine, supplicationibus nostris,* etc. Haec Oratio exstat in coronatione Claudiae reginae **595** Franciae primae conjugis Francisci primi.

1128. *Tunc debet caput ejus ungi oleo.* Haec capitis unctio in reginae coronatione exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, in coronatione praedictae reginae Claudiae, in coronatione Eleonoris secundae uxoris dicti Francisci I, et in coronatione Catharinae Mediceae conjugis Henrici II. At in Pontificali Romano non ungitur reginae caput, sed brachium dexterum inter manus commissuram, et brachii internodium, ut supra de unctione regum ex eodem Pontificali observatum est.

1129. *Ut quae per manus nostrae impositionem hodie regina instituitur.* Haec eadem verba exstant in supra citato Ordine ms. sancti Germani a Pratis; et credibile est hanc impositionem manus fieri solitam unctione completa, cum haec Oratio recitaretur: *Omnipotens sempiterne Deus, affluentem Spiritum super famulam tuam,* etc., quod sane valde notandum est, quia in regum ordinatione nihil simile supra scriptum est. Id tamen fuit olim observatum in coronatione Aidani regis Hiberniae, ut testatur Adamannus in Vita sancti Columbae abbatis, lib. II: *Sanctus verbo obsecutus Domini ad Jovam transmigravit insulam, ibidem Aidanum iisdem adventantem diebus in regem sicut jussus fuerat ordinavit; et inter ordinationis verba de filiis et nepotibus, pronepotibusque ejus, futura prophetizavit, imponensque manum super caput ejus ordinans benedixit.*

1130. *Tunc debet ei annulus mitti digito.* Immissio annuli in digitum habetur in coronatione praedictarum reginarum. Sed de ea nihil reperire est in Ordine et Pontificali Romano.

1131. *Et barbaras gentes virtute tibi praestita ad agnitionem veritatis advocare.* Haec eadem verba exstant in coronatione praefatae Claudiae reginae Franciae: quibus significatur has esse reginae partes conversionis infidelium curam gerere, dum earum viri pro patriae salute militant. Plena sunt Historiae Ecclesiasticae monumenta piarum reginarum quae pro fide Christiana propaganda non mediocriter laborarunt.

1132. *Tunc debet imponi corona in capite.* Sequitur coronae impositio, quae in Pontificali Romano a metropolitano imponitur seu reginae seu imperatori. Olim Constantinopolitanae imperatricis capiti a viro suo imperatore stemma de manu patriarchae acceptum prius ab eo benedictum imponebatur, ut refert Codinus, lib. de Officiis palatii Constantinopolitani: Κατερχόμενος οὖν τοῦ ἀμβωνος ὁ βασιλεὺς καὶ ἀνὴρ αὐτῆς λαμβάνει ἀπὸ τῆς τοῦ πατριάρχου χειρος τὸ στεμμα εὐλογηθὲν πρότερον παρ` αὐτοῦ, καὶ ἐπιτίθησι τῇ κεφαλῇ τῆς ἑαυτοῦ γυναικός. Id est: Descendens itaque de suggesto sacro imperator et vir ejus, accipit de manu patriarchae stemma prius ab eo benedictum, et imponit capiti uxoris suae.

1133. *Accipe coronam gloriae.* In Ordine et Pontificali Romano ad coronae impositionem aliae sunt formulae. In Capitulis Caroli Calvi Judith ejusdem Caroli filia, uxor Adelulphi Anglorum regis, sub hac verborum formula coronatur: *Gloria et honore coronet te Dominus, et ponat super caput tuum coronam de spiritali lapide pretioso, ut quidquid in fulgore auri,*

et in vario nitore gemmarum significatur, hoc in tuis moribus et actibus semper refulgeat. Quod ipse praestare dignetur, cui est honor et gloria in saecula saeculorum. In Pontificali Romano sceptrum reginae traditur. Sed haec sceptri traditio, neque hic, neque in Ordine Romano et sancti Germani reperitur.

1134. *Actio nuptialis.* Id est, celebritas nuptiarum, quae fit inter Missarum solemnia, ex more veteri, quem etiam videre est apud **596** Tertullianum, lib. II, ad Uxorem, sub finem: *Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem hujus matrimonii, quod Ecclesia conciliat, confirmat oblatio, et obsignat Benedictio, angeli renuntiant, Pater rato habet.*

1135. *Hanc Oblationem Famularum tuarum.* Lege *famulae tuae* ill.

1136. *Generatio ad Ecclesiae,* etc. Legendum puto *regeneratio,* quae fit per baptismum videlicet ad augmentum Ecclesiae, ut ad ornatum mundi generatio naturalis.

1137. *Oblatam.* Hoc vocabulum corruptum est, et sensum perturbat: lege *ad laetam.*

1138. *Infra Actio ad* XXX, *vel annualem nuptiarum.* Ita correxi, cum in dicto Codice Rhemensi ms. legatur, *Infra* XXX, etc. Nota devotionem majorum, qui tricesimum et anniversarium matrimonii diem celebrabant oblatione sacrificii incruenti, et participatione ejusdem sacri mysterii.

1139. *Et dicis orationem Dominicam,* etc. Haec sponsae Benedictio fit post Orationem Dominicam, et omnia alia inter Missarum solemnia olim benedicebantur, ut clarum est ex nostris Sacramentariis. Tamen Judith filia Caroli Calvi nubens Edelulpho Anglorum regi, ante Praefationem benedicitur.

1140. *Eam benedicis.* Non est novellae institutionis Benedictio matrimonii in Ecclesia, sed antiquae prorsus, ut clarum est ex loco Tertulliani supra citato: *Quod Ecclesia conciliat, confirmat oblatio, et consignat Benedictio.* Ex epist. Sotheris papae, cap. 5: *Ut sponsus et sponsa cum precibus et oblationibus a sacerdote benedicantur.* Ex epist. Hormisdae papae, cap. 6: *Ut nullus fidelis cujusque conditionis sit, occulte nuptias faciat, sed Benedictione a sacerdote accepta, publice nubat in Domino.* Ex concilio Valentino, apud Burchardum, lib. IX, cap. 5: *Sponsus et sponsa cum benedicendi sunt a sacerdote, a parentibus vel a paranymphis in ecclesia sacerdoti offerantur; et cum Benedictionem acceperint, eadem nocte pro reverentia ipsius benedictionis, in virginitate permaneant.* Ex Hilario diacono, in cap. IV Epist. 1 ad Timotheum: *Homini enim unam uxorem decrevit Deus, cum qua benedicatur; nemo enim cum secunda benedicitur.* Ex sancto Isidoro, lib. II de eccles. Offic., cap. 19: *Nam quod in ipsa conjunctione connubii a sacerdote benedicuntur, hoc a Deo in ipsa prima conjunctione hominis factum.* Joannes patriarcha Constantinopolitanus, rogatus ab imperatore Mauricio, ejus benedixit nuptias in palatio, ut testatur Theophylactus Simocata, lib. I Hist. Mauricianae, cap. 10: Ὁ δὲ ἱερεὺς τὸ βασιλικὸν ἐθεράπευσε βούλημα, τῇ περὶ τὸ θεῖον ἱκετεία, καὶ τῶν χειρῶν τῶν βασιλέων ἑλόμενος, συνῆπτεν ἀλλήλαις εὐκτοῖς τε προσφθέγγμασι τὸν τοῦ αὐτοκράτορος κατευφήμησεν γάμον. Id est: Ille imperatoris voluntatem officiose complexus est, fusis ad Deum precibus, et acceptas imperatoris et imperatricis manus invicem copulavit, et deprecatoriis verbis imperatoris nuptias benedixit. Idem videre est lib. VII Capitul. Caroli et Ludovici imp., tit. 363: *Et suo tempore*

sacerdotaliter, ut mos est, cum precibus et oblationibus a sacerdote benedicatur. Et in Capitulis Caroli Calvi, ubi sunt Benedictiones nuptiales. Judith filiae Caroli Calvi et Hermintrudis reginae.

1141. *Deus, qui mundi crescentis,* etc. Haec oratio exstat in Benedictione nuptiali praefatae Judith, sed prolixior.

1142. *Et super hanc famulam tuam illam.* In praefata oratione legitur: *Et huic famulo tuo, et huic famulae tuae.*

1143. *Sanctitatem ut tua.* Locus corruptus. Lege, ut in praedicta Oratione, *sanctitate mutua.*

597 1144. *Instituto.* Lege, *Institutor.*

1145. *Inter saeculum.* Lege *Inter se saeculum.*

1146. *Ut quia longe est,* etc. Haec sunt corruptissima, et sic castiganda: *Ut quia longe est infirmius quod homini simile quam quod tibi Deo feceras, additur fortior sexus infirmiori, ut unum efficeres ex duobus.*

1147. *Mista.* Lege *Mistum.*

1148. *Ut in prioris.* Deest τὸ *locum.* Lege igitur *ut in prioris locum.* Γάμοι γὰρ διαδοχῆς ἀναγκαίας εὑρήνται φάρμακα· id est: Nuptiae enim successionis necessariae sunt inventa remedia, inquit Lucianus in Amoribus.

1149. *Data sint legis instituta ventura.* Lege: *Data sunt legis instituta venturae;* id est, legis novae, quae connubii vincula ad perfectiorem statum adduxit.

1150. *Sanctorum pignorum diligata.* Locus corruptus; legendum arbitror: *Et ad sanctorum pignorum educationem diligentem se esse ligatam,* ut tota haec periodus sic cohaereat: *Memineritque, Domine, non tantum ad licentiam conjugalem, sed ad observantiam fidei, et ad sanctorum pignorum educationem diligentem se esse ligatam.*

1151. *Fidelis et casta nubat,* etc. Haec verba usque ad finem exstant in Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginae, et in supra citatis Caroli Galvi Capitulis.

1152. *Sit amabilis ut Rachel viro suo,* etc. Haec sunt ad similitudinem seniorum illorum, qui bene precati sunt Ruth Moabitidae, cum nuberet Booz proavo Davidis, ut habetur Ruth cap. IV.

1153. *Nihil ex hac.* In Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginae legitur: *Nihil in ea ex actibus suis.*

1154. *Subdolus ille.* Haec vocabula desiderantur in Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginae.

1155. *Mandatisque.* Ita in Ordine Romano particula *que* desideratur in Benedictione Hermintrudis reginae.

1156. *Feminarum.* Hoc vocabulum videtur redundare, neque exstat in Ordine Romano, et Benedictione Hermintrudis reginae. Aut certe legendum: *Harum feminarum modo,* vel *more,* vel *instar,* nempe Rachelis, Rebeccae, et Sarae.

1157. *Serviens Deo vero devota.* Haec verba desunt in praedictis Benedictionibus Ordinis Rom. et Hermintrudis.

1158. *Muniat infirmitatem suam robore disciplinae.* Haec verba in dictis Benedictionibus postponuntur his verbis: *Ubi thoro juncta contactus illicitos fugiat.*

1159. *Verecunda.* Lege *Verecundia,* ut in praefatis Benedictionibus.

1160. *Sit fecunda sobolem.* Lege, **598** *Sit fecunda in sobole,* ut in Ordine Romano. In Benedictione Hermintrudis reginae haec verba desunt.

1161. *Sit probata et innocens.* Haec etiam desunt in Benedictione Hermintrudis reginae.

1162. *Conjunctionis.* Lege *ut conjunctionem.*

1163. *Benedictiones.* Lege *ut Benedictiones.*

1164. *Plurimi omnes.* Lege *plurimorum;* τὸ *omnes* redundat.

1165. *Omnipotens.* Hoc vocabulum videtur redundare.

1166. *Ut sanctitatem Patrem.* Lege *ut te sanctitatum Patrem.*

1167. *Ut quod non ministrentur officio.* Locus corruptus. Legendum videtur: *Ut quod nostro non ministratur officio, tua Benedictione potius impleatur.* Et haec de nuptiis earumque ritibus pauca quidem, nam plura alia refert sanctus Isidorus, lib. II de eccles. Offic., cap. 19, ac primo de velo quo sponsae in nuptiis velantur: *Quod vero,* inquit, *eaedem feminae, dum maritantur, velantur, scilicet ut noverint per haec se viris suis esse subjectas, et humiles.* Et infra: *Hinc etiam et nuptae dictae eo quod vultus suos velent; obnubere enim operire dicitur. Unde et nubes dictae, eo quod aethera obtegant.* Idem patet ex sancto Ambrosio, in exhortatione ad Virgines: *Nubes itaque sunt, et graves nubes quae nupserint. Nam a nubibus verbum nubentium tractum arbitror. Denique operiuntur ut nubes, cum acceperint nupturae velamina.* Qui mos fuit priscorum Romanorum, ut clarum est ex Festo: *Quia flammeo caput nubentis obvolvatur, quod antiqui obnubere vocarunt.* Et infra: *Obnubit, caput operit; unde nuptiae dictae a capitis operitione.* Qui mos cum civilis sit, et non superstitiosus, facile traductus est ad Christianos. Secundo sanctus Isidorus scribit nubentes post Benedictionem vittae colore candido et purpureo mistae vinculo copulari, rationemque profert in hunc modum: *Quod autem nubentes post Benedictionem, vittae invicem vinculo copulantur, videlicet ne compagem conjugalis unitatis disrumpant. At vero quod eadem vitta candido*

purpureoque colore permiscetur: candor quippe ad munditiam vitae, purpura ad sanguinis posteritatem adhibetur, ut hoc signo continentiae lex tenenda ab utrisque ad tempus admoneatur, et post haec ad reddendum debitum non negetur. Quod enim dicit Apostolus conjugatis, abstinete vos ad tempus, ut vacetis Orationi, *hoc ille candor vittae insinuat; quod vero subjungit,* et iterum revertimini in idipsum, *hoc purpureus color ille demonstrat.* Tertio agit de annulo, qui a sponso sponsae datur; rationemque subjungit: *Hoc fit nimirum vel propter mutuae fidei signum, propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungantur.* Hic ritus videtur in nuptiis Judith Caroli Calvi filiae, in ejusdem Caroli Capitulis: *Accipe annulum fidei et dilectionis signum, atque conjugalis conjunctionis vinculum, ut non separet homo, quos conjungit Deus.* Qui sane est antiquissimus in Ecclesia, nam illius meminit Tertullianus lib. de Idololatria: *Neque annulus, aut conjunctio maritalis de alicujus idoli honore descendit.*

SCHOLIA IN B. GREGORII LIBRUM SACRAMENTORUM, A F. ANGELO ROCCA, CAMERTE, SACRARII APOSTOLICI PRAEFECTO CONSCRIPTA.

599 *De libri nomine et auctore.*

Antequam scholia in Gregorii Magni Sacramentorum librum aggrediamur, duo potissimum scitu digna videntur, atque illud in primis, cur scilicet hujus generis Codex, preces et Orationes complectens liber Sacramentorum, vel potius Sacramentarium, sive Sacramentarius liber nuncupetur. Olim namque, ut Pamelius testatur, sacramenta vocitabantur non solum Missae sacrificium, verum etiam Missarum Orationes, quae Eucharistiae sacramentum in primis circumspiciunt, quaeque Collectae item dicuntur ob rationes suo loco assignandas. Hinc Codex, quem prae manibus habemus, liber Sacramentorum, vel potius, et rectius fortasse, salvo meliori judicio, Sacramentarius inscribi solet, ut videre est apud veteres et probatissimos catholicae Ecclesiae scriptores: e quorum numero sunt Albinus Flaccus Alcuinus, de ecclesiasticis Officiis, cap. de Quadragesima in Sabbato ante Palmas, et feria sexta in Parasceve; Amalarius Fortunatus, lib. I, in secunda praefatione, non semel; et cap. 1, 9, 12, 23, et lib. III, cap. 40, et lib. IV, cap. 23, 30, 42. Micrologus, cap. 13, 24, 25, 31, 42, 49, 55. Hi omnes dictis in locis non libri Sacramentorum, sed Sacramentarii voce semper usi sunt. Ex recentioribus autem scriptoribus, itemque probatissimis, J. Franciscum de Pavinis in Canonizatione sancti Bonaventurae, ante art. I,

part. I, tom. VII; J. Stephanum Durantum, lib. II de Ritibus ecclesiasticis, cap. 17, num. 8; Caesarem Baronium S. R. E. cardinalem, in Martyrologio, die 18 Januarii, et Jacobum Pamelium, in praefatione ad Micrologum, Sacramentarii nomine usos fuisse inveni. Nam tametsi Pamelius in secundo tomo Liturgicῶn, in prolegom., de beati Gregorii Sacramentorum Codice, rectius Sacramentorum librum, quam Sacramentarium inscribi affirmat; in loco tamen citato dictum librum Sacramentarium absolute nuncupavit. Quamvis itaque solus Walafridus Strabo huic scribendi modo suis in scriptis adversari videatur, et exemplaria mss., quae a librariorum arbitrio plerumque pendent, Walafrido favere videantur, tamen ad ambiguitatem saltem vitandam, Sacramentarium, quam librum Sacramentorum rectius inscribi debere videtur. Si enim hujus generis opus, a beato Gregorio conscriptum, liber Sacramentorum inscribatur, septem Sacramenta Ecclesiae in eo comprehendi facile quis illico suspicabitur. Si autem Sacramentarium, vel Sacramentarius nuncupetur, non sacramenta, sed sacramentalia, quae circa Eucharistiae sacramentum versantur, in eo contineri quisque poterit non ab re judicare. Utcunque autem sit, opus de quo loquimur liber Sacramentorum inscriptum non inconsulto relictum est, ob Codices mss. Vaticanos, qui Sacramentorum libri nomine praenotantur, et praesertim ille, caeteris insignior, quem impressimus.

600 Reliquum est ut secundo loco a nobis propositum explicemus: nam hujus generis Codicem opus Gelasii papae nomine prius editum invenio; deinde a Gregorio Magno reformatum, et nonnullis rebus ab aliis postremo auctum, ut Walafridus Strabo, in lib. de Rebus ecclesiasticis, cap. 22, testatur in hanc verborum formam: *Gelasius papa tam a se quam ab aliis compositas preces dicitur ordinasse, et Galliarum Ecclesiae suis Orationibus utebantur, quae et adhuc a multis habentur. Et quia tam incertis auctoribus multa videbantur inserta, et sensus integritatem non habentia, curavit beatus Gregorius rationabilia quaeque coadunare, et seclusis iis quae vel nimia, vel inconcinna videbantur, composuit librum qui dicitur Sacramentorum, sicut ex titulo ejus manifestissime declaratur. In quo si aliqua inveniuntur ad hunc sensum claudicantia, non ab illo inserta, sed ab aliis minus diligentibus postea credenda sunt superaddita.* Haec Walafridus, cujus verba ad verbum hoc loco recitavimus, ne ipsa amplius tanquam scholiis hisce pro quibusdam locis dilucidandis frequenter deservientia repetamus. De hac item re luculentissimum exstat testimonium Joannis Diaconi, in Vita ipsius Gregorii Magni, lib. II, cap. 17, in quo ait hunc in modum: *Sed et Gelasianum Codicem de Missarum solemniis multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla adjiciens, pro exponendis evangelicis lectionibus, in unius libri volumine coarctavit.* Haec de libri Sacramentorum nomine et auctore, pro solutione dubitationum quae alicui sese offerre possent.

SCHOLIA.

Col. 1. Item dicitur Gloria in excelsis Deo, *Si episcopus fuerit,* etc. Alii Codices habent *adfuerit.* Sed prior lectio videtur magis congruere verbis subsequentibus, quae sunt: *A Presbyteris autem minime dicitur nisi solo in Pascha.* Nunc autem alius viget usus.

Ibidem legitur: *Deinde sequitur Apostolus.* Alii Codices mss. habent: *Deinde legitur Epistola.* Haec autem lectio est prioris declarativa, ipsam emendans.

Col. 2. In prima canonis parte, quae incipit hisce verbis: *Te igitur,* aliquot consignationes crucis, quae nunc fiunt in ipso canone, inter illa verba: *Haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata,* et inter alia illa: *Benedictam, ascriptam, ratam,* etc., atque aliis in locis, non exstant, negligentia fortasse librariorum praetermissae. Hae namque crucis consignationes omnes antiquae sunt, et mysteriorum plenae, quae dictis in locis et alibi desiderantur, quia non solum ante consecrationem ad sanctificandum oblata; sed etiam post consecrationem ad Christi Salvatoris passionem ac mortem repraesentandam toties in Canone repetuntur, ut aperte docent sanctus Augustinus, lib. de Spiritu sancto; Micrologus, de eccl. Observ., cap. 15; **601** Amalar. Fortun., lib. III de eccl. Offic., c. 24; Ivo Carnoten. serm., de Convenientia veter. et nov. sacrificii; sanctus Thom., III part., q. 83, art. 5; sanctus Bonaventura, in Exposit. Missae; Gabriel Biel, in Can. Missae, Guillelmus Durandus, lib. IV de divin. Offic., in Exposit. Can.; Stephanus Durantus, de Ritibus eccles., et alii permulti. Hae tamen consignationes suis in locis repositae non sunt, ut textus, prout jacet, fideliter ostendatur, apertissimis mendis, et innumeris quidem, tum ad ponctuationem, et ad orthographiam, tum etiam ad voces ipsas pertinentibus, exceptis quae sine ulla haesitatione corrigi debebant.

Col. 3. Legitur in Codicibus mss. Vaticanis *Tathaei,* pro *Thaddaei.* Hanc enim vocem Tathaeus per aphaeresim figuram originem a fonte Hebraico trahere suspicari possumus, hoc est ab eo nomine quod est Mattathias, id est Donatus a Domino, vel Donum Domini; haec namque vox, quae componitur ex *Matthat,* quod est donum, vel donans, et *Ia,* Deus, vel Dominus, quasi Donum Dei vel Domini interpretatur. Eamdem significationem habet Matthias per figuram syncopen, syllaba media detracta, necnon Matthaeus, id est Donatus. Graeci enim ια in αι diphthongum convertunt, dum aliquid ab aliis linguis transferunt in suam; eam autem Graecorum diphthongum Latini per *ae* pronuntiare solent. Quare hi nonnihil a Graecis in formandis vocibus mutuantes α et ι, formant diphthongum *ae* dicentes, Matthaeus. Hinc Tathaeus per aphaeresim, quasi Mattathaeus, vel Mattathias, *Mat* syllaba detracta, formatur. Cum vox igitur *Thathaeus* tam belle ad Hebraicam vocem accedat, hanc dictionem, non illam, retinendam esse duxi. Adde etiam quod Pamelius in Sacramentorum item libro, quem sub Gregorii Magni nomine impressit, hanc vocem, *Tathaei,* hoc loco invenit, et reliquit; sed in margine, *Tatdaei,* apposuit cum asterisco. Thaddaeus autem, Laudans, sive Confitens, Latine dicitur.

Col. 3. Qui pridie quam pateretur. Hoc in loco desiderantur duae particulae, quae in Missali nunc exstant; sed ea non inconsulto relictae videntur. Legitur enim *Elevatis,* sine conjunctione *et;* ita etiam *Dedit,* absque particula enclytica ista, *que.*

Col. 4. Super diptycha. Mendose legebatur Dyptitia. *Diptychum* enim sive δίπτυχον, *diptychon* Graece, duplicatum Latine dicitur, a δὶς, *bis,* et πτὺξ, vel πτυχὴ, plica. *Diptychum* autem pro duabus tabulis, quarum una vivorum, altera vero mortuorum nomina continebat, quae in Missa publice recitabantur, hoc sumitur loco. Vivorum enim nomina in illa Canonis parte quae incipit *Memento, Domine,* post illa verba: *famulorum, famularumque tuarum,* etc., defunctorum autem post illa verba, *Qui nos praecesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis,* recitabantur.

De more hoc in Ecclesia sancta perantiquo, hoc est de commemoratione tam vivorum quam defunctorum in Missae sacrificio, quorum nomina in tabulis conscripta erant, mentionem faciunt Gelasius papa scribens ad Anastasium Augustum, ut videre licet in II tomo Concil., longe post medium epistolae; Innocentius primus, epist. ad Decentium Eugubinum episcopum; idque legitur de consecratione, dist. 1, cap. 73; sanctus Cyprianus, epist. 10, tom. I, ubi offerri nomen, et epist. 66, nominari in sacerdotum prece pro tabularum recitatione dixit; sanctus P. Augustinus, ad clerum Hipponen., epist. 137, et habetur 2, q. 1, c. 12, *Nomen,* et 11, q. 3, c. 50, *Quid obest?* Gregorius item in Registro, lib. III, epist. 37, et alii permulti. Non desunt etiam qui de diptychis expresse scribant. Dionysius enim Areopagita, lib. de eccl. Hierarchia, cap. 3, expressam facit mentionem de sacrarum tabularum mystica recitatione. Nam quamvis in Latino textu legatur *Mystica sanctorum recitatio,* nulla penitus de sacris tabulis mentione facta, Graeca tamen littera habet ἱερῶν πτυχῶν, hoc est, *sacrarum tabularum,* id quod ab interprete fuit praetermissum, vel ob carentiam hujus vocis, πτυχῶν, in ejus exemplari, aut quia de sanctorum tantum recitatione in Missae sacrificio fieri solita Dionysium loqui putavit, ut Pamelius opinatur. Innocentius item ad Arcadium imp., **602** necnon Eudoxia imperatrix ad eumdem Innocentium mentionem de diptychis expressam faciunt. Has autem litteras videre est apud Gregorium Alexandriae archiepisc., in Vita Chrysostomi, ut refert Steph. Durantus. Vigilius quoque papa *diptychorum* meminit in damnatione Theodori episcopi Caesareae Cappadociae, ut legitur II tom. Concil., inter decreta ejusdem papae. Fit etiam mentio de iisdem diptychis apud Theodorum, in Historia eccl., quam vocant Tripartitam, lib. X, c. 25, in quo de Chrysostomo legitur: *Is ergo pontifex Joannis Magni vocabulum ecclesiasticis* διπτύχοις *primus inseruit.* Alcuinus insuper, de Celeb. Missae, longe post medium, *diptychorum* meminit hisce verbis: *Post ergo illa verba, quibus dicitur* in somno pacis, *usus fuit antiquorum, sicut etiam usque hodie Romana agit Ecclesia, ut statim recitarentur ex diptychis, id est, tabulis, nomina defunctorum.* Idem fere legitur apud Florum Magist., in Exposit. Missae. Fit etiam mentio de sacris diptychis in liturgia sancti Marci, necnon in Synodica Procli archiepiscopi Constantinopolitani ad Domnum episcopum Antiochenum epist., ante med., quae exstat in II tom. Concil., act. 14 concilii Chalcedonensis. In quinta item synodo generali, Constantinopol. II, tom. II Concil., consess. vel coll. 1, in litteris Justiniani imp. ad synodum scriptis, de Theodoro, qui Mopsuestiae episcopus fuit, legitur hunc in modum: *Deletum est nomen ejus a sacris diptychis Ecclesiae cujus fuit episcopus.* Et infra: *Hortamur autem etiam illud disceptare, quod vane profertur ab eis qui dicunt non oportere post mortem haereticos anathematizari; et sequi in hoc doctrinam sanctorum Patrum, qui non solum viventes haereticos condemnaverunt, sed et post mortem, utpote in sua impietate mortuos, anathematizaverunt, sicut eos qui injuste condemnati sunt revocaverunt post mortem, et in sacris diptychis scripserunt. Quod factum est in Joanne (scilicet Chrysostomo) et in Flaviano religiosae memoriae episcopis Constantinopolitanis.* Haec fere omnia in decreto Gratiani 24, q. 2, c. 6, quod incipit *Sane profertur a quibusdam, qui dicunt oportere,* etc. Quae quidem sententia a Justiniani litteris desumpta, eumdem sensum habet cum eo qui in iisdem litteris exstat; sed insulsa videtur et mutila, verbis quibusdam a compilatore demptis, quibusdam vero mutatis. Nam dictio illa *sane,* loco illius adverbii *vane* posita, negatione ablata, non significat *bene et sapienter,* ut Glossa hunc locum interpretatur, sed solum affirmantis est vox; nisi dicatur *Sane bene profertur,* etc., vel *Vane satis profertur a quibusdam, qui dicunt non oportere,* etc., negatione in suum locum reposita. Sed de his hactenus, ut ad *diptycha,* unde, occasione suadente, digressi sumus, revertamur. Hic sane de *diptychis* locus in decreto

Gratiani depravatus olim exstabat, sed Romae superioribus annis ex dicto concilio fuit emendatus; nam prius, pro *diptychis, dicticis* legebatur. Hinc glossa dictionem illam, *dicticis,* corruptam explicans, ait *dicticas* esse tabulas a *dico, dicis,* nuncupatas, atque hunc in modum textui mendoso mendose glossa respondebat. Hujusce namque versus auctor, voce falsa pro vera utens, mediamque syllabam producens, dixit:
Clerice, dicticam lateri ne dempseris unquam.
Versum hunc depravatum, quem glossa Martiali ascribit in Martiali reperire non potui, atque hunc in modum restituendum censeo:
Clerice, diptychium lateri ne dempseris unquam.
Versus enim a glossa citatus textui nunc emendato non respondet; sed hoc modo restitutus rectam etymologiam, genuinum sensum et syllabarum quantitatem conservat; nam vox *diptycha,* vel *diptychium,* cum *pty,* syllaba correpta, ut initio hujusce scholii explicatum est, aliam habet etymologiam, a complicatione duarum scilicet tabularum dictam. *Diptycha* enim, ut omnes interpretantur, erant tabulae ex quavis materia confectae, sive chartae, vel columnae, in quibus imagines Patrum in suo catalogo ponebantur. Et quia *diptychum* Graece, duplicatum Latine interpretatur, ut dictum est, duplices illae tabulae ecclesiasticae, **603** quarum una vivorum, altera defunctorum erat, hanc fortasse vocem sortitae sibi sunt, translato vocabulo a duplicibus ostreorum testis quas beatus Ambrosius, lib. V Hexaemeron, c. 8, tomo I, *diptychum,* satis belle appellat, quia duplices illae tabulae instar forsitan testarum ostreorum erant ita complicatae, ut una super alteram contracta clauderentur. Hac itaque, ut reor, translatione litterae a quovis principe emissae, et signis obsignatae, a duplicatis tabellis, Brissonio teste, diplomata dicta creduntur, quales sunt etiam litterae patentes, sive bullae pontificiae, easque litteras complicatas, sive duplicatas, et ligno trajecto obsignatas fuisse dicunt; quod enim Graeci διπλοῦν dicunt, Latini *duplum* vocant. Hinc duplicatae tabellae, diplomata et *diptycha* nuncupantur. Hac item ratione *pugillares,* sive pugillaria, id est tabellae cereae, ligneae, vel alterius materiae, in quibus stylo scribitur, variis nominibus apud veteres vocitabantur. Aliae enim quintuplices, vel pentaptycha, πεντάπτυχα; aliae triplices, vel triptycha, τρίπτυχα; aliae duplices, vel diptycha; δίπτυχα, dicebantur. Quare sicut a Suetonio in Augusto diplomata, vel *diptycha,* duplices tabellae dictae sunt; ita *diptychum* ab Ausonio bipatens pugillar nuncupatum fuit. In Codice autem Th., ut doctissimus refert Brissonius, in lib.. IV de verborum significatione, duplices tabellae *diptycha* imperatorum nominantur; quae etiam *diptychia* non insulse dici posse autumo, auctoritate sancti Patris Augustini persuasus; ipse enim in lib. XV contra Faustum Manichaeum, c. 1, sub persona Fausti, etc., in responsione contra eumdem, duas tabulas illas Moysis lapideas (quarum una complectitur tria praecepta ad Deum pertinentia, septem vero ad proximum) *diptichium lapideum* non semel appellavit. Duplices igitur tabulae illae ecclesiasticae, quarum una vivorum, altera vero defunctorum nomina in Missae sacrificio recitanda continebat, *diptycha* jure suo dicebantur, non *diptycia,* ut mendose ob incuriam librariorum in exemplari legitur Vaticano. Nec silentio praetereundum videtur quod frequenter sese offert in hoc Sacramentorum libro de locis in quibus vivorum ac defunctorum, sive etiam sanctorum nomina sunt recitanda. Ubi enim aliquorum memoria nominatim fieri solet, in vetustiori Vaticano Codice non invenitur littera N., nominis exprimendi signum, sed hae litterae ILL., quae ad Codicis antiquitatem repraesentandam relictae sunt.

Col. 4. Parte illa, quae incipit *Nobis quoque peccatoribus,* legitur Agathe et Agne in sexto casu, Graecae declinationis forma retenta, pro Agatha, et Agnete, ut Agathe, es, et Agne, es;

id quod apud multos Latinos erat in usu, et praesertim apud sanctum Ambrosium, et quidem frequenter. Hinc Prudentius, in Peristeph., utitur declinatione Graeca hunc in modum:
Agnes sepulcrum est Romulea in domo
Fortis puellae, martyris inclytae. Hoc enim in loco ponitur Agnes pro Agnetis; nonnulli tamen Codices habent Agnis sepulcrum; sed Agni, Agnis, est declinatio omnino Graeca, littera η, per ι, non per e prolata, ut γραμματικὴ, ῆς; Ῥητορικὴ, ῆς, quas voces Latini, in suam vertentes linguam, dicunt grammatice, es: rhetorice, es, etc. Agathe igitur pro Agatha, et Agne pro Agnete ponuntur. Id quoque videre est, et copiosius in festis earumdem sanctarum.

Col. 3. In eodem Sacramentario sunt qui legunt Agna, Agnae, ut habetur in Pamelii adnotationibus.

Col. 8. In Praefatione Codex unus ms. habet: *Per hunc invisibilium amore rapiamur.* Sed tres Mss. concordant cum Missali Romano, in quo legitur *Per hunc in invisibilium amorem rapiamur.* Quam sane lectionem, veluti magis congruam quam priorem, in hoc Sacramentorum libro reponendam esse censui.

Col. 8. In Oratione *Largire, quaesumus,* legebatur *fidei, spei et securitatis augmentum,* idque tantum in uno Codice ms. At caeteri habent *fidei, spei et charitatis augmentum;* sed quia prior lectio de mendo suspecta est, secundum retinendam esse judicavi.

604 *Col.* 9. In secreta legebatur: *Suscipe, Domine,* etc. *Ut quod illos passio gloriosos, nos devotio reddat innocuos.* In prima clausula desideratur verbum *fecit,* quod, ne locutio mutila relinqueretur, reposui; cum praesertim in Missali legatur *efficit,* et in Pamelii adnotationibus *fecit,* quod etiam in alio Ms. invenitur.

Col. 21, 23, 24, 25, videre est Missam sanctarum virginum et martyrum Agnes et Agathes, quarum nomina more Graeco declinata aperte cernuntur, ut superius copiose ostensum est initio hujus col.

Col. 24. Post Orationes ad Complendum, quae nunc in Missali dicitur Postcommunio, ponitur Oratio quae in Codice Vaticano a nobis impresso *ad Collectam* inscripta reperitur. Est autem instar Orationis quae super populum dici solet; et nuncupatur collecta, eo quod, ut ait sanctus Bonaventura in Exposit. Missae, cap. 2, tom. VII, omnes astantes Missae se debeant devote colligere, et cum sacerdote fideliter orare; vel, ut aliqui dicunt, quia Missarum Orationes, collecto populo, celebrari solent. Quae sane sententia mihi non arridet, propterea quod omnia quae in Missa dicuntur Collectae hac ratione dici possent. Quare cum Walafrido Strabone, c. 22: *Collectas nuncupari dicemus, quia necessarias Orationum petitiones compendiosa brevitate colligimus, sive concludimus.* Vel quia *sacerdos, qui legatione fungitur pro populo ad Dominum, omnium petitiones iis Orationibus colligit, atque concludit,* ut cap. 3 de eccles. Observationibus sentit Micrologus, qui ibidem quaenam magis propriae nuncupentur Collectae docet hisce verbis: *Illae tamen specialius Collectae vocari videntur, quae apud Romanos super Collectam populi fiunt, dum colligitur, ut procedat de una ecclesia in aliam ad stationem faciendam, ut in capite jejunii illa Oratio,* Concede nobis, Domine, *apud sanctam Anastasiam supra Collecta populi dicitur, qui stationem apud sanctam Sabinam celebraturus est.* Haec Micrologus. Dicta Oratio reperitur hodie in Missali post Cinerum Benedictionem ac dationem ante Missam. Antiquitus enim in feria 4 Cinerum colligebatur

populus apud sanctam Anastasiam, ubi dicta Oratio recitabatur, deinde ad sanctam Sabinam pro statione celebranda procedebatur; sicut in die Assumptionis beatae Mariae semper virginis legebatur haec Oratio, *Veneranda nobis, Domine,* in statione qua cum imagine Christi, ut legitur in Ordine Romano, pag. 84, procedebatur a sancta Maria minore (quae est in foro Boario ad Arcum Vespasiani, nunc ecclesia sanctae Mariae novae nuncupata) ad sanctum Adrianum, ubi fiebat statio; Missa vero ad sanctam Mariam Majorem; et in die Nativitatis ejusdem recitabatur Oratio *Supplicationem servorum,* etc., quando litania a sancto Adriano ad sanctam Mariam exibat juxta beati Gregorii papae Magni consuetudinem, ut Radulphus Tungrensis ait de Canonum observantia, propos. 13, et fusius propos. 23, ubi de his tribus Collectis ac stationibus loquitur

Col. 29. In die Febr. 22, in qua celebrari solet Cathedra sancti Petri in Antiochia, legitur titulus Missae hunc in modum: *Cathedra sancti Petri in Roma* . Locum vitio librariorum mendosum esse reor, cum Romano pro Antiochia ponatur. De Cathedra Antiochena, quae die 22 Febr. celebratur, mentionem facit Ordo Romanus, pag. 24, Antiphonarius beati Gregorii, Micrologus, cap. 48, et Ivo Carnotensis episcopus. Cathedra Romana quae sub die 18 Januarii nunc celebratur, nec in Antiphonariis nec in Lectionariis, nec in Sacramentariis tam mss. quam impressis invenitur, nec de ea apud veteres scriptores de Ritibus ecclesiasticis fit ulla mentio, propterea quod divinum de Cathedra Romana officium institutum fuit a Paulo IV, per bullam sub die 18 Januarii 1557, Romae, VIII Idus Jan., anno sui pontificatus 3. Hinc in Breviariis antiquis ante Pauli IV pontificatum impressis Cathedra Romana, quae sub die 13 Januarii celebratur, non reperitur, quod sciam; exstat tamen in Martyrologiis, quae de hac Cathedra luculentissimum reddunt testimonium. Non desunt hac etiam de re alia testimonia, et quidem permulta, quae Caesar Baronius S. R. E. card., vir sane eruditissimus, et in historiis ecclesiasticis mirifice versatus, in sua notatione **605** ad Martyrologium Romanum sub die 18 Januarii copiose atque insigniter recenset. In Gallia tamen et Hispaniae partibus, ante Pauli IV decretum, haec Romanae Cathedrae festivitas colebatur, ut in ipsamet bulla 40 enarratur.

De Missa Cathedrae, quae in Codicibus mss. Vaticanis sub die 22 Februarii exstat, card. Baronius mentionem facit, eamque sub die 18 Januarii in eadem notatione in Martyrologium Romanum citat tanquam Cathedrae Romanae Missam, propterea quod Collecta quae habetur in alia Missa ejusdem diei ad Cathedram item Romanam pertinere videtur. Cathedra tamen Antiochena in insigniori ms. Sacramentario sub die 22 Februarii exstat nomine Cathedrae Romanae; cujus Missae Praefationem idem card. Baronius fere ad verbum recitat, hac dictione (*mundasti* pro *fundasti*) excepta. Legitur enim in exemplaribus mss. Vaticanis in hanc verborum formam; *Quam (scilicet Ecclesiam) in patriarchis fundasti, in prophetis praeparasti, in apostolis condidisti,* etc.

Col. 1339. In Oratione, quae incipit *Omnipotens sempiterne Deus,* etc., multa desunt quae in alio exemplari reperiuntur, ut videre est apud Card. Baronium, tom. I Annal. eccl., pag. 328, D. Ut autem id planum fiat, Orationem ipsam hoc loco apponere visum fuit. In exemplari Vaticano ita jacet:

Omnipotens sempiterne Deus, qui ineffabili sacramento apostolo tuo Petro principatum in Romani nominis arce posuisti, praesta ut quod in orbem terrarum ejus praedicatione inchoavit, Christianae devotionis sequatur universitas. Per, etc.

Haec ex Codice ms. Vaticano.

Baronius ita legit:

Omnipotens sempiterne Deus, qui ineffabili sacramento apostolo tuo Petro principatum Romae urbis tribuisti, unde se evangelica veritas per tota mundi regna diffunderet, praesta, quaesumus, ut quod in orbem terrarum ejus praedicatione emanavit, universitas Christiana devotione sequatur.

Haec ex Baronio, qui in primo Annal. tomo, et in Martyrologio preces hasce in antiquis sanctae Romanae Ecclesiae Ritualibus libris, sive Breviariis, se invenisse testatur.

Col. 29. In prima Oratione Missae in Cathedra sancti Petri: *Animas ligandi atque solvendi pontificium tradidisti.* Haec in illustriori vaticano Codice ms. exstant, sed in aliis Mss. ejusdem bibliothecae, atque in Codice Liturgicon impresso a Pamelio, haec dictio, *Animas,* desideratur; quamvis sine ipsa particula quae in Missali Romano reperitur lectio eumdem etiam sensum habere queat.

Ibidem hac in Missa sese considerandum offert cur in fine post Orationem ad Complendum, quae nunc Postcommunio in Missali Romano dicitur, addatur Collecta super populum, quae nunc non nisi in feriis tantum Quadragesimae usque ad quartam feriam majoris hebdomadae inclusive dici solet, ut in Missali videre est. De hoc ritu Micrologus de ecclesiasticis Observationibus, c. 51, rationem reddit, dicens: *Oratio post communionem pro solis communicantibus solet orare. Populus autem etsi quotidie in Quadragesima conveniat, non tamen quotidie, ut deberet, communicat. Ne ergo populus ita Oratione ut communione careret, adjecta est Oratio super populum, in qua non de communicatione, sed pro populi protectione specialiter oratur. In Dominicis tamen diebus non dicitur, quia genuflexio vitatur, quae huic Orationi a populo antiquitus persolvebatur; vel potius ideo, quia omnes, juxta attestationem sancti Ambrosii, in Dominicis diebus communicare deberent, quibus et Oratio post communionem pro Benedictione sufficere posset.* Haec Micrologus, qui tacitae item objectioni infra respondet: cur scilicet in Dominicis ac festis diebus in quibus genuflexio admitti non solet Oratio super populum fuerit adjecta (ut videre est in hoc Sacramentorum libro), deinde consuetudo haec postremo inoleverit, sicut Missale Romanum id aperte demonstrat. Micrologus itaque **606** hunc ait in modum: *Beatissimi quoque Patres nostri, Ambrosius, lib.* V *De Sacram., cap. 4, et de Consecr. d. 2, cap. 56, et Augustinus, serm. 28, de Verbis Domini, tom.* X, *ad quotidianam nos hortantur communionem. Sed quia hoc modo nec ab omnibus presbyteris in Quadragesima, nedum a laicis observatur, congrue adjecta est Oratio super populum, ut vel eo tempore ultima Benedictione populus non careret, dum tamen communicare non soleret. Hinc quoque et illa consuetudo apud modernos, quae non fuit apud antiquos, inolevisse videtur, ut et in aliis temporibus, etiam presbyteri post finem Missae benedicant, ne populum ita Benedictione ut communione privatum discedere permittant.* Haec de Oratione quae ad Complendum inscribitur, quia Missa est completa. Eadem vero appellatur Postcommunio, quia post communionem pro solis communicantibus dici solet, sicut soli communicantes divinis mysteriis antiquitus interesse solebant; catechumeni vero et poenitentes, ut qui nondum ad communicandum se paraverunt, ante Oblationem exire jubebantur, eodem Micrologo teste in loco citato.

Col. 30. Hoc loco exstat Missa beati Gregorii papae. Unde aperte dignoscitur multa, ut in praefatione dictum est, post tempora Gregorii Magni huic Sacramentorum libro adjecta fuisse. De hac Missa idem fere dixit Grimoldus in praefatione in suum Sacramentorum librum.

Col. 39. In Praefatione Codex Vaticanus habet: *Fides additur.* Sed in Codice a Pamelio legitur: *Fides alitur.* At quoniam hanc lectionem congruentiorem esse ratio docet, hanc retinendam censui. Legitur enim ibi: *In quo* (scilicet *Christo) jejunantium fides alitur, spes provehitur, charitas roboratur; Jesum Christum Dominum nostrum.* Quae in Codicibus Vaticanis non exstant, reddunt tamen lectionem clariorem, et verbis quae sequuntur congruentiorem. Prior autem lectio non improbatur, praesertim cum videatur consona iis quae habentur in Evangelio: *Domine, adauge nobis fidem.*

Col. 41. Sabbato in XII *lect. mensis primi, hoc est, Martii.* Unumquodque Sabbatum Quatuor temporum in hoc Sacramentorum libro inscribitur, *Sabbatum duodecim lectionum,* sive *in duodecim lectionibus,* quia in singulo quoque Sabbato Quatuor temporum duodecim lectiones Scripturae sacrae legi solebant, sicut in Sabbato sancto majoris hebdomadae nunc fieri solet, si numerus lectionum observetur; nam tunc temporis sex tantum lectiones legebantur; sed illae sex dicebantur duodecim, quia illae sex Latine et Graece in Romana Ecclesia a duodecim lectoribus legebantur, propter rationes quas assignat Alcuinus cap. in Sabbato. De duodecim lect. Amalarius, lib. II, cap. 1; Berno, de Missa, cap. 7; et Micrologus, cap. 28. Nunc autem duodecim lectiones Latinae leguntur in Sabbato sancto Paschatis; in caeteris vero Sabbatis Quatuor temporum sex tantum item Latinae legi solent.

Col 51. Codex unus Vaticanus habet: *Nostroque omnium Domino;* alius autem: *Nostrorumque Domino;* sed quia utraque lectio bonum reddit sensum, priorem reliquimus.

Col. 57. Super Secretam. Hac in Oratione sunt duae lectiones, quarum una est: *Quae temporali nos consolatione laetificent, ut promissa certius non desperemus aeterna.* Altera est: *Quae temporalem consolationem significent.* Codices varii sunt; hinc priorem lectionem tanquam clariorem, magisque congruam retinendam censui.

Col. 58. In ultima Collecta ad Complendum duae sunt lectiones, quarum una est: *Nullis inficiantur adversis.* Altera est: *Nullis afficiantur adversis.* Utraque bonum reddit sensum, sed priorem, quae in illustriori ms. Vaticano exstat, retinendam existimavi.

Col. 62. Hac die, quae est feria 4 majoris hebdomadae, ponuntur Orationes pro quocunque statu, eademque leguntur in feria 5, in caeteris autem Codicibus nonnisi in feria 6. De hac re nihil certi habetur; sed conjicere possumus bis in majori hebdomada pro omnium statu orandi ritum fuisse in Ecclesia sancta antiquiorem, cum in sexta tantum feria hujus generis Orationes recitentur.

607 *Col.* 65. Praefatio quamvis variis lectionibus non careat juxta varios Codices mss., eas tamen tanquam parvi momenti hoc loco apponere non libuit. Unam autem vocum varietatem ponendam censui, quae est de Juda proditore, et novissima Christi coena, hunc in modum juxta Codices Vaticanos: *Patitur mitis Dominus immitem Judam, et sustinet pius crudelem*

convivam. Codex autem a Pamelio impressus habet: *Pascit igitur mitis Dominus immitem Judam,* etc. Utraque lectio bona est, licet haec lectio probabilior videatur, cum de coena, vel de convivio hac in Praefatione sermo sit, ut inibi videre est; priorem tamen lectionem, tanquam magis communem ac receptam, retinuimus, ne temere fiat mutatio, necessitate id non postulante.

Ibid. A verbo *relaxavit* exclusive, usque ad finem Praefationis, multa ex iis non reperiuntur in aliis Codicibus, majori ac celebriori Vaticano excepto.

Col. 67. In oratione pro benedictione olei, ultima dictio videtur mutila: *unde unxisti sacerdotes, reges, prophetas et martyres, chrisma perfectum tuum, Domine, a te benedictum,* etc. Haec in Vaticano Codice. Codex autem a Pamelio impressus ita legit: *Unde unxisti sacerdotes, reges, prophetas, martyres, chrisma perfectum tuum, Domine, et a te benedictum, permanens in visceribus nostris, in nomine Domini nostri Jesu Christi.* Quae etiam lectio videtur trunca et mutila, cum desit aliquod verbum ad finem.

Col. 69. Feria 6 majoris hebdomadae, in prima et secunda rubrica sunt nonnullae voces adeo obscurae ob scriptionem ipsam, sensumque earum, ut si quae ex iis compendiariae (quas breviaturas Italice vocitamus) dissolvantur, sive explicentur, nihil certi, quod congruentem reddat lectionem, elicitur. Notae autem abbreviatae sunt hae: *Sacrâmrio, et Pbrôrum,* quae si pro *Sacramentario, et Presbyterorum* sumantur, quid hoc in loco sibi velint, non satis constat; praesertim vero pro *Sacramentario;* nisi hic aliud compendiosum citetur Sacramentarium, unde hoc descriptum sit, et *presbyterorum ecclesiae* pro ecclesiis non cathedralibus accipiantur, ut videre est in Ordine Romano ad officium Parasceves. Quod si hoc modo accipiendum erit, interpunctura aliter facienda videtur, ut suo loco videre est.

Col. 69. Posito ante eam, id est crucem, *oratorio,* etc. Oratorium hoc in loco pro quanam re sumatur, nihil adhuc invenire licuit; quod si pro oratorio intelligatur, nec sic quidem ad rem facere videtur. Oratorium namque est locus in quo oratur; id autem ante crucem locari non solet in die Parasceves, dum crux adoratur. Alcuinus, tractans ritum adorationis in die Parasceves, recitat eadem verba quae leguntur in Sacramentario; sed, pro oratorio, *orario* legit. Idem legitur in Ordine Romano, dum ritus adorandae crucis in die Parasceves enarratur. Orarium autem, ab orando dictum, pro stola quam oratores, id est, praedicatores ad collum gestant, sumi solet, ut ait Alcuinus, Rabanus et Beda. Quae sane res huic loco non congruit, nisi oratorium etiam ab orando dictum sumatur pro aulaeo, aut tapete ante crucem strato, super quo, genibus flexis, oratur, et crux denique adoratur.

Col. 111. Oratio quae dicitur Secreta in festo beati Leonis mutata est, quia ubi olim in Sacramentario antiquo legebatur: *Annue nobis, Domine, ut animae famuli tui Leonis haec prosit Oblatio,* etc., hodie legitur in Missali: *Ut intercessione beati Leonis haec nobis prosit Oblatio;* quae sane Secreta hodie in Missa sancti Gregorii papae legitur. Haec autem mutatio facta videtur, ad clariorem expressionem et intelligentiam rei, cum sancti nostris Orationibus non indigeant, sed nos potius, eorum intercessionibus opus habeamus; imo qui pro sanctis oraret, eis injuriam faceret, ut Augustinus et alii doctores affirmant. Augustinus, serm. 17, de Verbis Apostoli, t. X.

De hac mutatione fit mentio in Decretalibus, lib. III, tit. 41, de Celebratione Missarum, cap. 6, *Cum Marthae,* § Tertio loco, ubi Innocentius III, respondens archiepiscopo Lugdunensi, de hujusmodi mutatione olim facta, ait: **608** *Unde quod in plerisque Orationibus continetur, prosit vel proficiat huic sancto, vel illi, talis Oblatio ad gloriam et honorem, ita debet intelligi, ut ad hoc prosit, quod magis a fidelibus glorificetur in terris. Licet plerique reputent non indignum sanctorum gloriam usque ad judicium augmentari, et ideo Ecclesiam interim sane posse augmentum eorum glorificationis optare.* Haec Innocentius. Quare satis constat hanc Orationem, de qua nunc agitur, non esse immutandam, tum quia sensu bono non caret, tum maxime quod ex hac re hujus exemplaris antiquitas comprobatur, cum ante Innocentii tempora, qui circa ann. 1208 vixit, haec lectio quam in hoc Sacramentario reperimus legeretur. Hujus autem nodi solutio quamvis mihi perspecta esset, ubi primum difficultas mihi sese obtulit, ut meis olim collegis in typographia Vaticana degentibus reipsa ostendi, locum tamen Canonis quo solutio mirum in modum illustratur Franciscus Toletus S. R. E. cardinalis, vir undequaque doctus, mihi in memoriam revocavit.

Col. 122. De Vigilia Assumptionis beatae Mariae, in prima Oratione, quae ad Deum Christum de beata Maria virgine directa est, legitur hunc in modum: *Da, quaesumus, ut sua nos defensione* (beata scilicet Virgo) *jucundos faciat suae interesse festivitati. Faciat* igitur, non *facias,* salvo tamen meliori judicio, legendum videtur.

Col. 138. Natale omnium Sanctorum in Oratione prima legitur *multiplicatis intercessionibus.* Hoc loco licet in Missali Romano legatur, *intercessoribus,* prior tamen lectio non est contemnenda.

Col. 139. Sanctorum quatuor Coronatorum Missa exstat, ut in Rubrica legitur, in qua etiam redditur ratio cur de quinque sanctis mentio fiat in Oratione, *Claudio* videlicet, *Nicostrato, Symphoriano, Castorio* atque *Simplicio.* In titulo autem de quatuor tantum, *Severo* videlicet, *Severiano, Victorino,* et *Carpophoro.* Ad hanc rem comprobandam facit titulus Ecclesiae, quae nomine sanctorum quatuor Romae vocitatur, et die 8 Novemb. sanctorum quatuor Coronatorum festus dies agitur. Rubrica Sacramentarii sic jacet: *Quatuor Coronatorum nomina haec sunt: Severus, Severianus, Victorinus et Carpophorus; quorum dies natalis per incuriam neglectus minime reperiri poterat; ideo statutum est ut in eorum ecclesia horum quinque sanctorum, qui in Missa recitantur, natalis celebretur, ut cum istis quoque eorum memoria pariter fiat.* Hac in Rubrica habetur sermo de ignoratione diei natalis quatuor Coronatorum; sed in Breviario Romano, de nominum eorumdem sanctorum ignoratione in hanc legitur verborum formam: *Exstat in Urbe ecclesia sanctorum Quatuor Coronatorum, quorum diu ignota nomina, divinitus postea patefacta sunt; ubi non solum illorum quatuor, sed etiam quinque martyrum corpora honorifice sepulta sunt, et eorum festivitas* VI *Idus Novembris celebratur eodem die.* De quatuor Coronatis, et quinque aliis, Beda, Usuardus, Ado, Surius, Baronius, et alii loquuntur, affirmantes quatuor Coronatorum nomina diu incognita fuisse, ob idque statutum ut anniversaria dies ipsorum una cum quinque illis sub nomine Quatuor Coronatorum recoleretur. Surius, ex Martyrologio Adonis, de Quatuor Coronatis ait hunc in modum: *Severus, Severianus, Carpophorianus et Victorinus, sepulti sunt milliario ab urbe tertio, in Arenario, juxta corpora sanctorum martyrum, Claudii, Nicostrati, Symphoriani, Castorii et Simplicii. Passi sunt autem* VI *Idus Novembris, post duos tamen annos passionis horum quinque martyrum. Cum autem nomina minime reperirentur, statuit beatus Melchiades episcopus, ut anniversaria Quatuor Coronatorum*

dies sub nominibus sanctorum quinque martyrum recoleretur. Intercurrentibus tamen annis, cuidam sancto viro etiam nomina eorum revelata sunt. Festivitas vero, ut fuerat statuta, celebris in aliorum martyrum festivitate permansit, ac locus Quatuor Coronatorum nomine insignis. Haec Surius. Quatuor Coronatis ecclesiam erexit Honorius papa, eamque, Baronio teste, restituit, dictorumque sanctorum omnium quos superius nominavimus corpora Leo IV invenit; et sicut **609** Tabula item lapidea ad altare majus ejusdem ecclesiae affixa docet, inibi ea condens collocavit.

Col. 226. In illa sacri Canonis parte, quae incipit *Communicantes,* et communiter inscribitur *Infra actionem,* hoc in loco titulus est, *Intra Actionem,* quamvis enim ad col. 247 (*Edit. Vatic.) Infra Actionem* semper legatur, ab hoc tamen loco ad finem usque Sacramentarii titulus sive rubrica est *Intra Actionem,* et rectius quidem; sacer enim Canon, qui a quibusdam in quinque partes, ab aliis in quindecim dividi solet, incipit a verbis illis: *Te igitur, clementissime Pater,* etc., et finem habet ad eum usque locum: *Memento etiam, Domine.* Vel secundum alios usque ad illud: *Oremus, praeceptis salutaribus moniti.* Vel secundum alios et melius ad illa usque verba: *Libera nos, quaesumus, Domine.* Et quatuor sibi sortitur nomina, Biele teste, lect. 15, in Can. Missae, quia non solum dicitur Canon, id est regula ad venerabilis Eucharistiae consecrationem ordinata, vel, ut ait Walafridus Strabo, cap. 22, et Micrologus, cap. 12, quia in eo est legitima et regularis sacramenti confectio; sed etiam secretum appellatur, quoniam, ut ait Biel, significat sacratissima fidei mysteria, et sacratissimae ibi fiunt operationes omni creato intellectui incomprehensibiles, et quia Canon secreto dicitur. Appellatur etiam sacrificium, quia offertur Deo Patri summum sacrificium, Unigenitus scilicet Filius sub specie sacramentali occultus. Dicitur denique *Actio,* quia, ut ait Walafridus, in ea conficiuntur dominica sacramenta, vel quia gratiarum actionem continet; nam totum fere Missae sacrum est gratiarum actio, ut ex Irenaeo lib. IV, c. 34, colligi potest. Vel, ut ait Biel, dicitur *Actio,* quia in ipsa sacratissimum Christi mysterium peragitur, quo ipse suam ob immensam charitatem carnem suam in cibum, suumque sanguinem in potum sub velamine specierum panis et vini spirituali refectione fidelibus elargitur. Quoniam vero haec nonnisi misericordia et libera Dei voluntate fiunt, haec pars recte dicitur *Actio,* quatenus contra factionem, ut ait Biel, distinguitur. Vel dicitur *Actio,* eodem Biele teste, quia ibi agitur nostra causa coram summo Judice, Christo Deo, per sacerdotem, tanquam per nuntium intermedium inter ipsum et sponsam, Christum, scilicet, atque Ecclesiam. Cum igitur Canon dicatur *Actio,* quod intra Canonem exstat rectius *Intra* quam *Infra Actionem* dicendum videtur. Ego itaque, ab hujusce Sacramentarii medio ad finem usque, titulum hunc (*Intra actionem*) sicuti scriptum inveni, relinquendum censui.

Exstat beati Augustini communis Missa, quae in singulis Quadragesimae diebus hodie recitatur; et in Oratione illa quae modo Postcommunio, modo autem Ad Complendum nuncupatur, quia ea Oratio est ad finem Missae praeter alias lectiones varias, legitur *Abolitio scelerum,* pro quo *Ablutio scelerum* nunc legitur in Missali. In

fine autem legitur: *Sit vivorum atque mortuorum remissio omnium* 610 *delictorum,* sine dictione *fidelium,* quae in Missali habetur.

***Missa pro defunctis desiderantibus poenitentiam, et minime consequentibus;* hic titulus iis qui sacram theologiam non norunt scrupulum aliquem injicere potest. Hoc enim loco non est sermo de iis qui absque poenitentiae virtute vel sine charitate ex ea vita decesserunt, et Orationum, sive suffragiorum capaces non sunt, etiam quia Ecclesia pro his non intendit orare, sicut neque pro iis qui in haeresi vel in excommunicatione obierunt; sed de iis qui in mortis articulo desideraverunt ac petierunt sacramentum et nonnisi in voto consequi potuerunt, ut rubrica necnon Orationes hujusce Missae omnes prae se ferunt. Neque hoc in loco sermo est de poenitentiae venia per veram contritionem impetranda, sicut legitur in cap. XII Epist. ad Hebraeos, de Esau, *qui,* teste Apostolo, *poenitentiae locum non invenit, quamvis cum lacrymis inquisisset eam;* necnon de Antiocho, in Machab. IX, *qui* quidem, ut Scriptura narrat, *scelestus Dominum orabat, misericordiam ab eo non consecuturus.* In his enim duobus locis non habetur sermo de vera contritione, quae oritur ex amore justitiae; sed de ea quae nascitur ex moerore damni temporalis: nam Deus neminem repellit, si recta intentione convertatur ad eum: *Quis enim,* ut in cap. XX Ecclesiast. legitur, *Deum invocavit, et despexit eum?* Titulus ergo Missae intelligendus est eo modo quem initio hujusce scholii explicavimus.**

In Praefatione ad exorcismum ad aquam benedicendam multae lectionum varietates inveniuntur in mss. et impressis Codicibus, sed eas brevitatis causa praetermittemus, tria tamen in medium consideranda proferentes. Primum est: *Ipsa te cognovit altissima Salus, et Respector perpetuus, ad quem humiles rogamus, ut exaudias,* etc. Est locutio nimis dura, ac tricis non carens, si verborum constructio perpendatur; sermo enim est ad aquam, et paucis hisce verbis absque ullo medio fit transitus ad Deum sub secunda persona. Quod sane non nisi nimium licenter stare potest. Codex autem impressus, liber scilicet Sacerdotalis sanctae Romanae apostolicae Ecclesiae inscriptus, et auctoritate Leonis, habet: *Te igitur omnipotens Deus, altissima Salus et Respector perpetuus, humiliter rogamus, ut exaudias,* etc. Quae sane lectio, quamvis bona et accommoda sit atque perspicua, priorem tamen lectionem relinquere visum fuit, ne tanta fieret mutatio.

Ibidem dicens: *Qui te arcanis et limpidis, velocibus ventis pluere praecepit,* etc. Haec item locutio satis obscura, non solum in Cod. Vaticano ms., sed etiam in impresso libro Sacerdotali, quem supra citavimus, reperitur, dictione *limpidis* excepta.

Ibid. *Expellas omnem umbram, omnem Satanam, et omnes machinationes spirituum immundorum, sive Bithonatum, sive errantium ex invocatione magicae artis,* etc. Haec autem locutio est ad aquam directa pro expellendis daemonibus, eorumque machinationibus vertendis; sed **611** particula *Bithonatum* nihil profecto significativum sonare potest, nisi vox corrupta esse dicatur, duabus particulis Graecis constans, hoc

est, *Biathanaton,* vel *Biathanatorum;* nam *Biathanatos,* vel *Biathanatus* est, qui violenta occubuit morte, dictus a βία, quae est violentia, et θάνατος, mors. Hunc locum cum aliis Sacramentariis Vaticanis mss. conferre non potui, cum haec Praefatio, ad exorcismum pertinens, in iis non exstet. Vidi tamen ipsum in Sacerdotali superius citato ad scholium pag. 243 (*Edit. Vatic.*), ubi, loco dictionis *Bithonatum,* inveni *Biotanatorum* sine aspiratione; sed quia etymologia hujusce dictionis sensui exorcismi contra spiritus immundos et contra invocationem magicae artis satisfacere non videbatur (ei etiam aspiratione addita) ob temporis inter imprimendum angustiam, relicta fuit vox *Bithonatum,* hoc loco maturiorem postulante considerationem; quia etsi mea de voce *Biathanatorum* conjectura est rationi consentanea, et certitudini, ut sic dixerim, proxima, eam tamen absque alicujus scriptoris aut exemplaris auctoritate dicto in loco apponere ausus non fui, praesertim vero ob frequentem scriptorum usum, qui vocem *Biothanatorum* pro iis qui violenter occubuerunt, contra vocis etymologiam, frequenter usurparunt; *Biothanatus* enim a βίος quae est vita, et θάνατος, mors, dictus, mortalem sonat vitam. In passione sancti Andreae apostoli, apud Surium, die 30 Novembris, tomo VI, a presbyteris et diaconibus Ecclesiarum Achaiae conscripta, invenio Aegeam proconsulem, qui sanctum Andream cruci affigi mandavit, ex hoc decreto a daemone statim arreptum, et in medio foro civitatis volutatum expirasse. Hinc Stratocles, Aegeae frater, ad Christum conversus, jussit servis suis *ut inter Biothanatos sepelirent eum.* Haec ex Surio in fine dictae passionis. Cassianus item, in coll. 2, c. 5, de morte Heronis senis usus est hac dictione *Biothanatos,* pro iis qui violenta occubuerunt morte. Hic enim Hero quinquaginta annorum spatio in eremo singulari continentiae rigore commoratus, diabolica tandem illusione deceptus, in puteum sese praecipitem dedit; indeque illaesus a fratribus extractus, sed pene exsanguis, ac deinde in suae deceptionis obstinatione perseverans, tertia die obiit. Hinc Cassianus de Herone ait: *Vix a presbytero abbate Paphnutio potuit obtineri ut non (inter Biothanatos reputatus) etiam memoria et Oblatione pausantium judicaretur indignus.* Lampridius, in Heliogabalo imp., adolescente impurissimo, qui a scurris anno aetatis suae 16 occisus fuit, hunc in modum de eo scribit. *Et praedictum eidem erat a sacerdotibus Syriis Biothanatum se futurum.* Hac denique voce in eumdem item sensum usurpata Julius Firmicus suis ad res Astrologicas pertinentibus usus est, et quidem frequentissime. Ego itaque cum hac in re perplexus forem, num scilicet vox *Biothanatorum,* vel *Biathanatorum* dictum in locum reponenda esset, pertractans Tertulliani librum de Anima (sed aliud agens), incidi in cap. 33, non procul a libri fine, in quo disceptatur an demorentur hic animae post mortem, vel ab inferis commeent; et praesertim in eum deveni locum, in quo de magica invocatione, necnon de exorcismorum antiquitate disputatur; bisque dicto in loco de violenta morte praereptis mentionem facit: quos non *Biothanatos,* nec *Biathanatos,* sed *Biaeothanatos* dictos, hoc est violenter mortuos, a βιαίως, adverbio Graeco, quod est violenter, appellat in hanc verborum formam: *Itaque invocantur quidem Abori et Biaeothanati sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim et injuriam facere quas per vim et injuriam saevus et immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensae daemones operantur sub obtentu earum,* etc. Haec Tertullianus. Tertulliana itaque lectio cum propria et genuina esse videatur, ipsam vocem *Biaeothanatorum,* dictis omnibus in locis restituendam esse reor; vel *Biathanorum,* ut mea fert opinio. Si autem vox *Biothanatorum* reponenda censeatur, hanc per figuram syncopam, ac diphtongo detracta, scriptam et pronuntiatam esse dicas oportet.

Col. 233. In exorcismo salis, ut videre est in titulo, et in exorcismo ipso, fit mentio de vetusta spargendi salis consuetudine ad quaeque noxia effuganda.

612 *Col.* 234. Inter alias novarum frugum Benedictiones exstat Benedictio uvae vel fabae, et vetusto more scriptum reperitur *fava,* pro *faba.* Veteres enim illi, beati scilicet Gregorii saeculo, *v* pro *b,* et *b* pro *v,* ad arbitrium uti solebant; modo usum Graecorum, sed inepte quidem, modo Gothorum et Langobardorum caeterarumque nationum exterarum scribendi pronuntiandique formam ac barbariem imitantes, ut eruditi viri et permulti sane affirmant, hujus generis in Latina lingua jacturam fatentes. Scribebant autem contra venerandae antiquitatis usum *lavor* pro *labor, veneficium* pro *beneficium, vonum* pro *bonum,* et alia id genus permulta; ita etiam *vivere* pro *bibere,* et *bibere* pro *vivere,* necnon *bita* pro *vita.* Qui profecto scribendi pronuntiandique modus in Hispania, praesertim vero in Provincia Castelli, et alibi apud multos in hanc usque diem remansit. De aliquot exemplis superiori loco appositis luculentissimum exstat testimonium per tabulam illam lapideam satis grandem, Romae in Xisto, sive in porticu sancti Petri ad parietem ecclesiae affixam, et ad calcem scholiorum appositam, in qua recensentur multa oliveta quae beatus Gregorius sanctis apostolis, et ad eorumdem sanctorum apostolorum luminaria concinnanda dicavit, in qua scilicet tabula *olibetum* pro *olivetum,* et semper quidem, necnon *parba* pro *parva,* et *silbula* pro *sylvula,* et *uveribus* pro *uberibus,* et *devitorem* pro *debitorem,* usurpantur. Hinc nos ad Codicis Vaticani vetustatem comprobandam, vocem *favae* pro *fabae,* retinendam censuimus. Id quod etiam a Pamelio factum esse constat, cum hanc eamdem lectionem retinuerit, et in margine scriptum reliquerit dicens: *More veterum* censeo *favae,* pro *fabae, legi.*

Hujus autem generis scribendi pronuntiandique usus varius ortum fortasse habuit a vario usu scribendi pronuntiandique secundam alphabeti Graeci litteram. Aetas enim Latinorum illa graecisans, hoc est Graecorum linguam imitari affectans, multas voces a fonte Graeco originem trahentes Graecis litteris scribere solebat, et frequenter quidem hunc in modum: ΙΗC ΧΡC, ΙΗΣ ΧΡΣ; Latinas item nonnullas ad imitationem Graecorum pronuntiare studebant, ut patet per exempla superius assignata, in quibus utebantur littera *b* pro *v,* et *v* pro *b.* Haec autem varietas fiebat ob varias opiniones, sicut dictum est, de littera *beta,* Graeci alphabeti secunda. Veteres enim Latini, sicut ad hanc usque diem multi, opinantur *b* secundam alphabeti Graeci litteram vim ac naturam habere quam littera *v* apud Latinos, eamque per *v* exprimebant, vocitabantque *vita,* ratione forsan ducti, quod Graeci scriptores cum scribunt nonnulla Latinorum nomina, ut *Valerius* et *Virgilius,* modo β, modo οὐ uti solent, ut Βαλέριος, et Οὐαλέριος, et Βιργίλιος, et Οὐιργίλιος. Quod faciunt necessitate compulsi, nullam habentes litteram, ut recte ait Adolphus Mekerchus, vir quidem eruditus, quae nostram consonantem reddat; cum *v* vocalis et *v* consonans apud nos unum nomen et unam habeant figuram. Ob id Ptolomaeus in omnibus nominibus apud Latinos ab *v* incipientibus, ut *Verona,* Οὐήρονα, Vicentia, Οὐικέντια, vel Οὔκεντα, et id genus alia, per Οὐ, quod sonat *v* Latinum, non per *b* scribit. Suidas item quando *v* pronuntiare studet, non per *b,* sed per οὐ id facit, ut Οὐάλης, Valens Romanorum imperator, et Οὐαλεντινιανὸς, Valentinianus Romanorum item imperator; necnon Οὔαρος, Varus, Laodicensis sophista; atque hunc semper in modum alia id genus nomina ab eo scribuntur. Eodem quoque modo interjectio dolentis *vae,* scripta reperitur apud Matthaeum XVIII, dicentem: Οὐαί τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι᾽ οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται, hoc est, Vae homini illi, per quem scandalum venit.

Idem alibi apud eumdem, et apud alios evangelistas non semel, et aliis locis Novi Testamenti. Hinc nonnulli Latinorum, sed perpauci, rectius sentientes, existimaverunt *b* Graecum

eamdem habere vim et pronuntiationem quam *b* Latinum et *beth* Hebraicum habent; et Graece Βῖτα, *bita,* vel Latine *beta,* juxta Hebraicam fere pronuntiationem, *beth,* quam sibi Graecus ab Hebraeo non mutavit, non *vita,* dicendum reipsa demonstrant. Quo **613** in genere sunt Juvenalis, satyra 24, et Martialis, lib. V Epigram. Quibus in locis *beta* pro *vita* scriptum reliquerunt. Idem sensit Plautus, qui in Pseudolo interjectionem admirantis βάβαι, pro qua Latini *papae,* Graecam retinuit dicens: *Babae, nunc mihi demum animus in tuto est loco.* Et in Asin., pro eo quod Latini dicunt, *incedit,* vel *vadit,* usurpavit hanc vocem *badizat,* dicens: *Demam Hercle jam de hordeo, totlutim ni badizas,* Quod autem *b* Graecum habeat eumdem sonum quem habet *b* Latinum, non solum de verbo *badizo,* verum etiam ex ipso ovium balatu, luce clarius dignosci posse testantur eruditi viri, Joannes scilicet Chekus Anglus, et Adolphus Mekerchus Brugensis in commentario de vera ac recta linguae Graecae pronuntiatione, dum Eustathii in Homerum opinionem Cratini referunt dicentis *b* vocis aut soni ovium imitativum et significativum esse, citantque ex eodem Eustathio hunc ejusdem Cratini versum, et interpretantur.
Ὅδ` ἠλίθιος ὥσπερ πρόβατον βῆ βῆ λέγων βαδίζει,
hoc est, Hic fatuus, tanquam ovis, be be sonans badizat.
Inditum est enim ovibus a natura, ut belatum suum (quem Latini, *e* in *a* vertentes, balatum vocant) non per hunc sonum, *ve, ve,* sed per illum *be, be,* labris per spiritus impetum reclusis oreque aperto exprimant, et *b* Latinum optime omnium declarent. Hinc Pierus Valerianus, XLVI Hieroglyphicorum libro, cap. de litteris septem, *b* Latinum per pictam pecudem repraesentari posse ait. Eodem modo voces illae quas Latini a Graecis sibi mutuarunt scribuntur ac pronuntiantur per *be* Latinum, ut *brachium, balneum, boo, bos, barbarus, baptizo,* et aliae id genus innumerae, non vrachium, valneum, *voo, vos, varvarus,* nec *vaptizo.* Ex quibus omnibus liquido constat cur *b* pro *v,* et *v* pro *b* apud veteres reperiantur.

Col. 1554 et sequenti. Multarum rerum Benedictiones videre est, quae nunc in usu frequenti non sunt. Sed pag. 1558 exstant in *lardario, et in caminata* Benedictiones. Lardarium autem, ut aiunt, vox est desumpta a Gallis qui rem ipsam *lardier* vocitare solent. *Caminata* vero pro camino ab iisdem usurpatur Gallis, qui hunc in modum scribunt, *cheminée,* aspirationem haudquaquam pronuntiantes.

Col. 1559. Exstat hujus generis nota ÷ quam olim librarii pro *est* usurpabant, et frequentissime quidem, ut in Codicibus ms. quingentis abhinc annis videre est. Vidi olim ego hanc notam in multis Codicibus manuscriptis antiquis; sed postremo in bibliotheca Vaticana, in qua exstat liber antiquissimus notarum Ciceronis grammatici ac Senecae inscriptus. In hoc enim libro inter plurima diversarum notarum genera reperitur nota ipsa de qua nunc habetur sermo, ad varias substantivi verbi voces conscribendas, modo cum uno tantum puncto subscripto, modo cum uno tantum superscripto, vel ad lineae finem apposito, excogitata. Hoc scribendi genus per notas, quas dicunt per ipsas, vel per litteras commutatas, seu per situm litterarum immutatum, hoc est, *a* post *b,* etc., tam apud Ciceronem, Senecam, quam etiam apud alios, sive hodie multis modis fieri solet, inventum fuit, ut res conscriptae, si litterae ad absentes missae interciperentur, ab aliis non intelligantur. Compendioso autem scribendi genere tam notarii, a notis ipsis nuncupati, quam amanuenses ac librarii velociter scribendi causa utebantur. Hanc scribendi velocitatem de notario, vel amanuense ac librario, qui calamo verba dictantis excipiebant, aperte indicat carmen illud Martialis dicentis: **614** Nondum lingua suum, dextra peregit opus. Quamvis autem hoc in loco hujusmodi

signum dicti verbi intellectum habere non queat, illud tamen ipsum relictum est ad Codicis item antiquitatem comprobandam, nisi dicamus notam hanc additamenti esse signum; quae enim per notam hanc ÷ ad verbum usque *formasti,* exclusive, leguntur in caeteris Codicibus mss. et impressis non reperiuntur. Hoc item signum ad hanc rem praestandam in usu olim fuisse beatus Hieronymus testatur, scribens ad Paulam, et Eustochium, et Suniam, et Fretellam; et hujus generis signum obelus ab eo nuncupatur; quae sane virgula a Latinis veru vocitatur, quo ostenditur jugulandum esse et confodiendum quod in authenticis libris non invenitur.

Ibidem in Oratione admodum prolixa variae sunt lectiones, quae brevitatis causa praetermittuntur. Illud tamen subticendum non est, *urgueo* pro *urgeo,* et *contremesco* pro *contremisco* olim dici solitum; ut non semel dicta in Oratione, et alibi *unguo* pro *ungo* scriptum reperimus, ac retinuimus eamdem ob causam assignatam. De primo exstat Parmae inscriptio marmori incisa, in qua legitur, *urguente fato.* Et Caper grammaticus auctor satis antiquus, de Auct. Latin. verb., *tinguere,* non *tingere,* dicendum affirmat, quoniam est verbum *tinguo, uis;* et ut ipse ait de usu loquendi sua ipsius aetate, et a verbo *unguo, unguentum,* et *unguentarius* derivari affirmat. Unguentarius autem a verbo *ungo, ungis,* ut legitur in lapideis inscriptionibus. Idem dicit Conradus, de Lingua lat. De secundo autem, hoc est de littera *e* pro *i* multa exstant exempla ex lapidibus, ut videre est in orthographia Aldina. Antiquitus enim *sene* pro *sine,* et *sebi* pro *sibi,* et *pertenet pertinet,* et alia id genus innumera dicebantur.

Col. 1562. In Oratione super feminas multa desunt quae in Ms. bibliothecae Montis Regalis Panhormi, et in Sacerdotali Romano impresso, leguntur. In Codice Vaticano haec ita jacent: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, qui tribus Israel monuisti, et Susannam de falso crimine liberasti,* etc. In Codice Montis Regalis: *Deus Abraham,* etc., *Deus, qui tribus pueris Israel de Aegyptiaca servitute liberasti, per Moysem famulum tuum de custodia mandatorum tuorum in deserto monuisti, et Susannam de falso crimine liberasti,* etc. In Codice Montis Regalis, dictio (*pueris*) vacat, cum *tribus* accusandi casum esse satis constet, et dictio (*pueris*) cum verbo *monuisti* stare non possit. In Sacerdotali autem Romano recenter impresso haec Oratio in ordine baptizandi legitur hunc in modum: *Deus Abraham,* etc., *Deus, qui tribus Israel de Aegyptiaca servitute liberasti, et per Moysem famulum tuum de custodia mandatorum tuorum in deserto monuisti, et Susannam de falso crimine liberasti, te supplices exoramus, ut,* etc. Haec Oratio quamvis integra et perspicua sit, lectionem tamen Vaticanam, etsi mutilam, retinuimus, ne tanta fieret mutatio in Codice qui in Ecclesia publicae lectioni deservire non potest.

Col. 1562. Quem ad fontem baptismatis donum vocare dignatus est. Hic locus in Codice ms. Vaticano depravatus videtur, et ex Sacerdotali Romano impresso correctus est hunc in modum: *Quem ad fontem baptismatis dono suae gratiae vocare dignatus est* (scilicet *Christus*) quae sane corectio a Codice Pamelii non est aliena.

Col. 1564. In rubrica exstat vox ista *excarpsatum;* quae quid sibi velit, sciri haud potuit, sed vox corrupta vitio scriptoris judicatur. Verba enim rubricae sunt haec: *Et reliqua sicut in illo superiori ordine excarpsatum est,* etc. Sed videtur probabiliter legendum, pro (*excarpsatum*) **615** *enarratum,* sive *exaratum;* hoc enim pacto ipsa locutio sensu non caret

congruenti. Vel fortasse, et quidem melius, *exorcizatum* legendum est; ibi namque de exorcizandi modo agitur; nos autem mendosum reliquimus locum, certam conjecturam non habentes. De hac igitur re judicent eruditiores. Vel *charaxatum* legi debet, a verbo *charaxo,* id est scribo dictum, quo usus est beatus Gregorius etiam in Regist., lib. V, epist. 40. *Charaxo* autem a voce *character* dicitur, ut Huguitioni et Papiensi placet. Hinc *characatus* et *charaxatus,* a Graeco κάραξ, et καράττω, id est, sculpo, fingo.

Col. 1568. Adscendo, legitur cum *d,* more veterum Latinorum, sicut etiam adscisco, ne secunda littera praepositionis *ad* omnino pereat, quae in compositione vel remanet, ut *adficio,* vel immutatur ut *afficio, affluo,* et similia. Pamelius autem legit duplici *s, Assensio,* et *Assensa Domini,* et hoc modo *d* in *s* conversum videtur.

Col. 201. *Tropaeum crucis,* pro *Trophaeum crucis,* aspiratione praetermissa, relicta est. Veteres enim Latini, Graecos, qui Τρόπαιον dicunt, imitantes, sine aspiratione scribebant. Hi namque, teste Cicerone in lib. de Oratore, longe post medium, aspiratione nonnisi in vocali utebantur, dicentes, *triumpus* et *tropaeum,* et id genus alia, ut in antiquis inscriptionibus videre est. Id praesertim legebatur in veteri base obelisci qui nunc ad sancti Joannis Lateranensis cernitur, sed modo basis illa, quam ego vidi, non exstat.

Col. 228. Incipiunt Apologiae. Sunt nonnullae Orationes in dicta pagina et sequenti, quae nomine Apologiae inscriptae reperiuntur in Cod. ms. Vaticano, sed in caeteris Codicibus mss. Apologiae nomen nec hic nec alibi praefixum invenitur. Quamvis autem Apologiae vis non nisi in defensione vel excusatione consistat, hoc tamen loco Orationes ipsae, ut reor, nomine Apologiae solam peccatoris comprehendunt accusationem, quae apud Deum vim excusationis habet. Qui enim apud divinam Majestatem sese accusat, suas culpas detegendo, hic secundum Augustinum pro accusatione excusationem, sive impunitatem, meretur, justificati nomen recipiens, cum justus, ut Sapiens ait, prior sit accusator sui, exemplo illius publicani evangelici, qui post accusationem rediit justificatus in domum suam, juxta illud Proverb. XVIII et Matth. IX: *Qui se accusat, cum peccaverit, justus est.* Et Isa. XLIII: *Dic tu prius iniquitates tuas, ut justificeris.* Huc spectare videtur liber sancti Ambrosii de Apoligia David, quae est accusatio peccantis David coram Deo, et accusatio contra detractores.

Ibidem legitur *peripsima,* pro *peripsema,* et *negligentia,* pro *negligentia,* more antiquorum. *Peripsema* enim apud Graecos est purgamentum ferri vel pomi, et quidquid de qualibet materia, ut purgata reddatur, abjicitur. Hunc sensum habent verba beati Pauli I Cor. IV: *Tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus omnium per ipsema usque adhuc.* Antiquitus autem dicebatur *Peripsema,* more Graecorum, qui scribunt περίψημα, quamvis apud Latinos ita η Graecum in *e* longum converti soleat. *Neglegentia,* pro *negligentia,* apud etiam veteres Latinos dicebatur, ut ex lapidibus et libris mss. videre est.

Col. 1572. In Missa pro febritante fit mentio de sancto Sigismundo martyre Burgundiae rege, per quem febricitantibus sanitatem redditam fuisse Sigebertus Gemblacensis monachus in Chronicis testatur. De hoc Beda, Usuardus, Ado, Gregorius Turonensis, et Baronius scribunt. In prima hujus Missae Oratione legitur: *Typus quartanus, et quotidianus,* pro quodam, ut conjectura fert, termino febris, quae quadam forma, seu regula, sibi quasi **616** praefixa, hominem corripit, aut termino, sive ordine quodam, qui typus nuncupatur. Nam Galenus, de

typo, cap. 1, loquens, ait: *Typus est ordo intensionum ac remissionum.* Vel sic: *Typus est ordinata intensionum remissionumque redditio.* Vel: *Typus est affectus cui accessio et remissio ordine quodam accidit.* Galenus, in lib. def. med. Hinc typicae febres sunt in quibus accessio et remissio statis vicibus accedunt; atque his erraticae plane contrariae sunt, quae nec statum tempus, neque ullum ordinem accessionum et remissionum servant, sicut sunt illae quae oriuntur ex atra bili, quae in quibusdam partibus movetur; in quibusdam vero immota manet; in aliis putrescit, aut fervere incipit, auctore Galeno, lib. III Prognost., com. 29, ex quo haec decerpsi ad verbum, ut hic Sacramentarii locus explicaretur.

Col. 1578. In prima Oratione legitur: *Ut piis nostris precibus clemens ac propitius aspiras, sicut et illi misericordiam largiaris.* Textus Vaticanus sic jacet, et fortasse menda non caret, nisi legatur *aspiras* pro *aspirans,* sicut *elegas* pro *elegans,* et *mesa* pro *mensa,* non sine ratione, ut in lapidibus legitur antiquis; vel *aspires* legendum est. Sed quomodocunque legatur, constructio verborum non satis perspicua videtur.

Ibidem. Oratio quae dicitur *Ad Complendum* est omnino mutila, et sensus congruere non videtur, nec aliud exemplar haberi potuit pro hac re dilucidanda, id quod aliis item in rebus nobis evenit. Multa enim hoc in exemplari quod impressimus reperiuntur quae in Codicibus tam mss. quam impressis non exstant; praesertim vero a col. 1573 ad finem usque nihil penitus in caeteris exemplaribus invenitur.

Col. 1580. In Missa pro papa fit mentio de beato Silvestro, et Orationes sunt illae quae in Missa pro papa recitantur, ac tempore beati Silvestri videntur usurpatae, cum ejus nomine sint insignitae; nisi dicamus hoc factum esse a librario, vel a quopiam alio, ad majestatem pontificiam insinuandam, quae vires suas tempore beati Silvestri suscepit.

Ibidem, hymnos beati Gregorii in tomo V imprimendos curavi, ut ne quid in Vaticana Editione ex operibus ejusdem sancti desideraretur. Quamvis autem Clicthovaeus in suo Elucidatorio ecclesiastico quatuor tantum beato Gregorio ascribat, hoc est, *Primo dierum omnium, Nocte surgentes, Ecce jam noctis,* et *Lucis Creator optime;* octo tamen sub ejusdem sancti nomine hac in editione impressi sunt, quia alii aliter de hac re senserunt.

[BENEDICTIONES.]

MONITUM.

In nonnullis libri Sacramentorum mss. Codicibus, attexitur sancti Gregorii *Benedictionale,* seu solemnium ab episcopis dicendarum Benedictionum ordo et series: quod de supra laudato Caesareae bibliothecae Codice maxime testatur Lambecius,

loco jam citato, his verbis: *In eodem venerandae vetustatis Codice post jam memoratum librum Sacramentorum exstat etiam ejusdem sancti Gregorii Magni* Benedictionale, *sive syntagma solemnium sacrarum benedictionum in sancta Ecclesia catholica ante mille et sexaginta annos usitatarum: quod quoniam tam in Antuerpiensi quam in Romana operum sancti Gregorii Magni Editione desideratur, operae pretium me facturum arbitror, si integrum illud hic inseruero; ne tam rarum et fructuosum primitivae Ecclesiae Christianae monumentum diutius lateat.*

Ineditum hoc opusculum rebatur Lambecius, cum de ipso evulgando cogitavit. Verum errorem suum postea correxit, viso libro Sacramentorum cura nostri Menardi edito, in quo scilicet illae Benedictiones, saltem plurimae sparsim suis locis occurrunt; hinc nobis satis visum est, loco appendicis, subjicere reliquas in Editione Menardi et nostra omissas. At quia ampliorem hujusmodi Benedictionum segetem nobis suppeditavit Codex sancti Theoderici prope Rhemos, quem aiunt ante annos ferme nongentos scriptum, non abs re esse censuimus eas *mantissae loco* adjicere. (*Vide nostram Praef. ad lib. Sacrament.*)

Porro de Benedictionibus, earumque in Missis solemnibus usu, lege notam centesimam nostri Menardi in librum Sacramentorum, et Jacobi Pamelii prolegomena in secundum tomum Liturgicon. Hic *Benedictionum episcopalium per anni circulum* libellum, quas a Grimaldo abbate collectas putat, eodem tomo edidit, a nostris pene semper discrepantes. In Missali Gothico Josephi Thomasii prius, deinde nostri Mabillonii opera vulgato, sunt Benedictiones in singulis fere solemnitatibus, verum prorsus diversae. Liber Sacramentorum Ratoldi, saeculo decimo descriptus, plures continet Benedictiones quam alii, *quia recentior est,* inquit Menardus in praefatione; cui minime tamen concedimus majorem numerum Benedictionum minoris antiquitatis argumentum esse; alioquin dicendum foret Missale Gothicum, tam venerandae antiquitatis, et Theodericensem Codicem recentioris aetatis notam praeferre. In nonnullis sane vetustis libri Sacramentorum Codicibus desiderantur Benedictiones, ut in Codice Reginae Sueciae, in Calensi, Gemet., Theoderic., etc., saepe in notis ad librum Sacramentorum laudatis. At cur desint non alia est ratio quam quia in alio seorsim volumine continebantur, quod, ubi opus erat, episcopo legendum porrigebat archidiaconus. Id ex Mss. Theodericensibus constat; in neutro enim reperiuntur hujusmodi Benedictiones episcopales; at in Codice separato notato a tergo 62 exhibentur. In Codice Gemet. nongentorum circiter annorum, qui omnia ab episcopo recitanda (unde Pontificalis dicitur) comprehendit, exhibentur etiam Benedictiones in lib. Sacram. sparsae, ac longe plures quam quae in Vulgatis leguntur. De eo saepe infra. Porro non agimus hoc loco de Benedictionibus aquae, ferri etc., quibus olim mos erat explorare innocentiam eorum, quibus objiciebantur crimina; quae tum in Pontificali laudato, tum in aliis plurimae continentur; legique possunt lib. III de Antiq. Eccles. ritibus cap. 7, auctore nostro D. Ed. Martene. Caetera quae ad hoc argumentum pertinent, lege in amplissima Menardi nota centesima, ubi pro suo more cumulatissime ac eruditissime ea de re disserit.

BENEDICTIONES *Quae in libro Sacramentorum desiderantur.*

(C)*

Benedictio in Annuntiatione sanctae Mariae.

Dominus Jesus Christus, qui in saeculorum fine processit ex Virgine, cor vestrum virginitatis incorruptae corona clarificet. Amen.

Et qui annuntiante angelo Virginis ingressus est uterum, ejus vos ministerii et instruat et muniat sacramento. Amen. Quique hodie Virginis Conceptionem devotissime celebratis, ad Nativitatem nostri Redemptoris exsultantibus animis et mundo corde perveniatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Septuagesima.

Deus omnipotens, qui unicuique nostrum ita currere ut comprehendamus jussit per Apostolum suum, infundat cordibus vestris Paracletum Spiritum, quo et felicissimum valeatis consummare cursum, et in ejus vinea licet diversis vocationibus laborantes, promissae tamen ab eo mercedis mereamini recipere nummum. Amen. Ejusdem sancti Spiritus illustrati gratia, vegetati clementia, taliter flagitia relinquatis, atque plangatis praeterita, devitetis praesentia, et dignius etiam consummetur sacratissimae Quadragesimae abstinentia ventura. Amen. Quatenus peragentes competenter ipsum tempus Quadragesimale, purificatis mentibus ab omni vitiorum labe, mereamini mundi venire ad celebrandum festum paschale. Amen.

Benedictio sanctae Eucharistiae.

Omnipotens Deus, opifex totius fabricae mundi, qui in principio condidit omnia opera sua perfectione senarii numeri, dignetur vobis per ineffabilem gratiam suam largiri, ut omni vitae vestrae tempore continua suae Benedictionis mereamini protectione muniri. Amen. Concedatque vobis illa opera per sex dierum curricula patrare, per quae in septimo tantam et talem gratiam ejus valeatis impetrare, ut et ipsius possitis laudibus delectabiliter vacare, et sine crimine sincerissima devotione sacrosancto corpori et sanguini Domini ad remedium communicare. Amen. Quo spiritali alimonia recreati, ejus optabili custodia tutati, perpetualiter placeatis ei ab omni opere servili penitus liberati, et ab universo facinore pariter mundati. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio de Resurrectione.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui vos gratuita miseratione creavit, et in Resurrectione unigeniti sui spem vobis resurgendi concessit. Amen. Resuscitet vos de vitiorum sepulcris, qui eum resuscitavit a mortuis. Amen. Ut cum eo sine fine feliciter vivatis, quem resurrexisse a mortuis veraciter creditis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Deus, qui per Resurrectionem Unigeniti sui vobis contulit et bonum Redemptionis, et decus adoptionis, suae vobis conferat praemia Benedictionis. Amen. Et quo redimente percepistis donum perpetuae libertatis, eo largiente consortes **622** efficiamini aeternae haereditatis. Amen. Et cui consurrexistis in baptismate credendo, adjungi mereamini in coelesti regione bene vivendo. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Nativitate sancti Joannis Baptistae.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui Unigeniti Filii sui per beatum Joannem tandem nostri misertus nuntiavit in terris adventum. Amen. Ipse Spiritus sanctus qui eum replevit clausum in utero matris, et patris linguam solvit a vinculo, faciat vos sua Benedictione repleri, et spiritalibus donis abundanter exuberare. Amen. Ascendat vox deprecantis Praecursoris ad aures clementissimi Patris, qui mundi Redemptorem ante novit confiteri quam nasci, quique auctorem lavacri sacris manibus suis tinxit in fonte, maculas delictorum vestrorum clementer sua intercessione expurget, atque copiis virtutum fecundet. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Assumptione sanctae Mariae.

Deus, qui beatissimam virginem Mariam Domini nostri Jesu Christi gloriosissimam genitricem hodierna die ad coelos voluit evocare, et super choros angelorum sublimiter exaltare, suae vos Benedictionis gratia per intercessionem ejus et merita dignetur taliter ditare, qualiter a vitiis ad virtutes mereamini transmigrare. Amen. Concedatque vobis ex hoc saeculo sic fide vigere, spe gaudere, et charitate pollere, castitatis jugiter eminentia fulgere, et humilitatis etiam excellentia splendere, quo ipsi per omnia bonis operibus adornati valeatis placere. Amen. Faciatque vos omnia praeterita flagitia et facinora ita die noctuque gemitibus et fletibus expiare, praesentia et futura tam salubriter evitare, quatenus cum ipsa possitis aeternaliter in coelestibus emicare. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Item alia, de Adventu.

Benedicat vos ineffabilis gratia et pietas Dei vivi, et annuat vobis per admirabilem et salutarem adventum Filii sui, ne sub dominatione peccati remaneatis, quod absit, captivi. Amen. Ab omni vos miseria tam potenter liberare, et in sua misericordia tam clementer dignetur perseveranterque confirmare, ut sibi vos faciat in praesenti saeculo taliter deservire, qualiter ad eum in futuro gaudentes mereamini pervenire. Amen. Quique pro nobis eumdem Unigenitum suum in Adventu primo voluit incarnari, ipse vos in secundo faciat ab injustorum consortio separari, et justorum commercio secum perenniter mansuros aggregari. Amen. Quod ipse praestare, dignetur, etc.

Item alia.---Benedicat vobis Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, Salvatoris atque Redemptoris mundi, et ita vos benedicendo justificet atque sanctificet illustratione primi Adventus ejusdem unigeniti sui, ne in secundo coram ipso appareatis immundi. Amen. Fundet vos ejus gratia tam firmiter in humilitate vera, et solidet tam stabiliter in charitate sincera, quo taliter vobis displiceant ea quae sunt mundi, et placeant jugiter ea quae sunt Dei, ut in **623** coelesti beatitudine pariter cum sanctis cohaereatis. Amen. Quique pro salute servorum eumdem Filium suum tantum voluit humiliari, ut intra maternum uterum naturae nostrae in unitatem personae copulando dignaretur uniri, intra vos in hoc primo adventu splendore suae visitationis atque inhabitationis faciat illustrari, quatenus in secundo mereamini cum ipso perpetim gloriari. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate unius apostoli.

Deus, qui vos in apostolicis tribuit consistere fundamentis, benedicere vos dignetur beati apostoli sui N. intercedentibus meritis. Amen. Defendatque vos a cunctis adversis, apostolicis praesidiis, qui vos eorum voluit ornari et muniri exemplis et documentis. Amen. Quo per eorum intercessionem perveniatis ad aeternae patriae haereditatem, per quorum doctrinam tenetis fidei integritatem. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

In anniversario dedicationis ecclesiae Benedictio.

Deus omnipotens, qui hoc sanctum templum suo gloriosissimo nomini in honore beati *N.* apostoli sui voluit dedicari, ipse vos precibus et meritis illius Benedictione sua justificari et illustratione visitationis atque inhabitationis suae faciat sanctificari. Amen. Quatenus qui fuistis aliquando sicut et caeteri, domicilia hostis antiqui, et sub ejus dominatione captivi, mereamini singuli gratissima fieri templa Dei vivi, per ejus gratiam effecti de servis filii adoptivi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

In anniversario consecrationis episcopi.

Omnipotens Deus, qui me, quamvis indignum, per immensam suae pietatis affluentiam, in numerum antistitum, ad ministrandum altari suo laudis hostias immolando dignatus est deputare, atque tam ad coelestis mensae sacramenta quam etiam ad perennis vitae alimenta populo suo eroganda destinare, ipse Benedictionis copia dignetur locupletare, et sanctificando gratia sancti Spiritus corda vestra misericorditer vegetare. Amen. Dignetur etiam vos ab omnimoda nequitia clementer expiare, et in suae pietatis excellentia potenter confirmare. Amen. Concedat quoque vobis de malis ab bona, et de bonis ad meliora quotidie proficiendo transmigrare, et post hujus terminum vitae ad aeternorum gaudia praemiorum feliciter transmigrare. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio quotidianis diebus.

Benedicat vobis Dominus, et custodiat vos. Amen. Illuminet faciem suam super vos, et misereatur vestri. Amen. Convertat vultum suum ad vos, et donet vobis pacem. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Omnipotens Deus sua vos clementia benedicat, et sensum in vobis sapientiae salutaris infundat. Amen. Catholicae fidei vos documentis enutriat, et in sanctis operibus perseverabiles reddat. Amen. Gressus vestros ab errore convertat, et viam vobis pacis et charitatis ostendat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Inclinet Dominus aurem suam ad preces vestrae humilitatis, et det gratiam vobis suae Benedictionis, et praemium sempiternae salutis. Amen. Semper et ubique Dominum propitium habeatis, et in ejus laudibus exsultetis. Amen. Omnium peccatorum vestrorum vincula solvat, et ad gloriam sempiternam pervenire vos faciat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

624 *Alia.*---Multiplicet in vobis Dominus copiam suae benedictionis, et confirmet vos in spe regni coelestis. Amen. Actus vestros corrigat, vitam emendet, mores componat, et vos ad coelestis Paradisi haereditatem perducat. Amen. Talique intentione repleri valeatis, qua ei in perpetuum placeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Devotionem vestram Dominus dignanter intendat, et suae vobis benedictionis dona concedat. Amen. Talique vos in praesenti saeculo subsidio muniat, ut Paradisi vos in futuro habitatores efficiat. Amen. Sicque corda vestra sanctificando benedicat, et benedicendo sanctificet, ut vobiscum, imo in vobis eum jugiter habitare delectet. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Omnipotens Deus det vobis gratiam suae benedictionis, et repleat vos spiritu veritatis et pacis. Amen. Quatenus sic per viam salutis devota mente curratis, ut subrepentium delictorum laqueos salubriter evadatis. Amen. Sicque efficiamini in ejus supplicatione devoti, et in mutua dilectione sinceri, ut ad caeleste regnum pervenire possitis securi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Concedat vobis omnipotens Deus munus suae benedictionis, qui vestrae est conscius infirmitatis. Amen. Et qui vobis tribuit supplicandi affectum, tribuat consolationis auxilium. Amen. Ut ab eo et praesentis et futurae vitae subsidium capiatis, cujus vos bonitate creatos esse creditis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Omnipotens Deus, dextrae suae perpetuo vos circumdet auxilio, et benedictionum suarum repleat dono. Amen. Ab omni vos pravitate defendat, et donis caelestibus exuberare concedat. Amen. Quo, corpore mundati ac mente, talem ei exhibeatis servitutem, per quam suam consequi valeatis propitationem. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Item alia.---Purificet omnipotens Deus vestrorum cordium arcana, et benedictionis suae vobis tribuat incrementa. Amen. Ab omnibus vitae praesentis periculis exuamini, et virtutum

spiritalium ornamentis induamini. Amen. Quo illius adjutorio fulti sic ei serviatis in terris, ut ei conjungi valeatis in coelis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Omnipotens Deus universa a vobis adversa excludat, et suae super vos benedictionis dona propitiatus infundat. Amen. Corda vestra efficiat sacris intenta doctrinis, quo possint repleri beneficiis sempiternis. Amen. Quatenus et exequenda intelligentes, et intellecta exequentes, et inter adversa mundi inveniamini indemnes, et beatorum Spirituum efficiamini cohaeredes. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Omnipotens Deus dies vestros in sua pace disponat, et suae vobis benedictionis dona concedat. Amen. Ab omnibus vos perturbationibus liberet, et mentes vestras in suae pacis tranquillitate consolidet. Amen. Quatenus fidei, spei et charitatis gemmis adornati, et praesentem vitam transigatis illaesi, et ad aeternam perveniatis securi. Amen.

Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanent in saecula saeculorum. Amen.

ALIUD BENEDICTIONUM EPISCOPALIUM SUPPLEMENTUM.

(C)*

Benedictio de sanctissima Trinitate.

625 Benedicat vos Trinitas sancta, unaque et individua Deitas, Patris et Filii et Spiritus sancti; et tribuat vobis remissionem omnium peccatorum. Amen. Concedat vobis sanitatem mentis et corporis, et liberet vos ab adversitatibus cunctis. Amen. Quatenus a cunctis vitiis emundati, ipsiusque protectione muniti, ad coelestem gloriam pervenire mereamur. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum. Amen. Benedictio Dei Patris, qui est trinus in personis, unus quoque in essentia deitatis repleat.

Item alia.---Deus corda nostra repleat sacrae fidei documentis, et informet nos ad vitam aeternae salutis. Amen. Quique se in Patre, et Patrem in se esse praedixit, dignetur nobis largiri dona quae se diligentibus repromisit. Amen. Quatenus cooperante Spiritus sancti

gratia, ita mereamur trinae Majestatis exsequi dicta, quo ad percipienda aeternitatis praemia potentiae ejus mereamur benedici dextera. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in vigilia Natalis Domini.

Omnipotens Deus, etc., *ut in Edit.*

Benedictio de Natali Domini in nocte.

Deus qui ideo apparuit in carne, ut electos suos ascriberet in aeternitate, sua vos sanctificans Benedictione, nomina vestra scribat in libro vitae. Amen. Quique ex Maria virgine nasci dignatus est in civitate Bethlehem, vos faciat pervenire post mortem in coelestem Jerusalem. Amen. Ut ibi gloriam Deo in excelsis cum angelis decantetis, et coelesti pace totius bonae voluntatis perfrui valeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia Benedictio.---Infans et Deus Christus, cujus praesepia mirati sunt pastores, in hac die nativitatis suae, claritate Benedictionis vestras repleat mentes. Amen. Quique pro vobis Deum et hominem hodie creditis natum, ipsius semper sentiatis salutare praesidium. Amen. Quatenus exemplo beatae Mariae virginis omnia verba et mandata Christi in corde conservetis, et eum laudando et glorificando, sicut boni pastores exsultetis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio primo mane.

Populum tuum, quaesumus, Domine, pio favore prosequere, pro quo dignatus es in hoc sacratissimo die tuam mundo praesentiam exhibere. Amen. A cunctis eum adversitatibus paterna pietate custodi, pro quo in mundo hoc tempore dignatus es ex Virgine nasci. Amen. Ut te Redemptorem suum semper intelligat, et tuam veraciter gratiam comprehendat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia Benedictio.---**626** Deus, qui non solum genus humanum condere, sed etiam te nascente voluisti hominem de terris ad astra transire, respice preces supplicum, qui te post longas

tenebras hodie natum lumen agnoscunt. Amen. Complectere hunc populum in Ecclesiae sinu, qui nobis processisti Mariae de thalamo. Amen. Sit haec plebs tuis praeceptis obedienter amabilis, sicut est partus Virginis in origine singularis; ut cum dies tui fulgoris effulserit, invenias in illis quod recondas in horreo, pro quibus dignatus es in carne venire de coelo. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Postea sequitur: *Benedictio in die natalis Domini.* Benedicat vobis omnipotens Deus, utramque, etc., *ut in Edit.*

Benedictio in Natali sancti Stephani martyris.

Deus qui beatum, etc., *ut in Editis, et in Gemet. aliisque manuscriptis.*

Alia.---Aperi, quaesumus, Domine, coelos tuos, aperi oculos nostros, inde nobis tua dona descendant, hinc te corda nostra respiciant. Amen. Pateat nobis sedes tua in accipiendis beneficiis quae precamur. Pateat tibi mens nostra in reddendis servitiis quae jubemur. Amen. Habeat sanctum tuum Stephanum pius iste populus patronum, quem etiam ille habuit impius advocatum. Amen. Accedat ad te vox illa intercedens pro populo, quae orabat pro inimicis in ipso martyrio, ut se obtinente, et te remunerante, perveniat illuc plebs acquisita per gratiam, ubi te coelis apertis ipse vidit in gloria. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Natali sancti Joannis evangelistae.

Omnipotens Deus dignetur, etc., *ut in Editis, et in Cod. Gemet. aliisque manuscriptis.*

Alia.---Deus, qui tuos apostolos pretiosa gentium lumina praeparasti, qui Jacobum et Joannem ad illustrandas animas, inter vasa Ecclesiae, candelabra fidei praetulisti, fac plebem tuam imitari quod unus exorando formavit, alter evangelizando eructavit. Amen. Fructificet in populo quod seminavit iste verbo, plantavit ille martyrio. Amen. Ut eorum interventu, haec turba illius reficiatur dulcedine, super cujus pectus charus Joannes accubuit prae amore. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Natali Innocentum.

Omnipotens Deus, pro cujus Unigeniti veneranda infantia innocentum, etc., *ut in Edit., consentientibus Manuscriptis Gemet. et aliis.*

Alia Benedictio.---Concede, quaesumus, Domine, plebi tuae innocentum gratiam, qui tibi consecrasti primitias martyrum ab innocentia parvulorum. Amen. **627** Servetur hic populus purgatus baptismate, qui tibi placitam fecisti innocentiam in cruore. Amen. Ut illuc suo interventu grex accedat post lavacrum, ubi felices parvuli, perfusi rore sanguinis, gloriantur in perpetuum. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Dominica 1 post Natalem Domini. Benedictio.

Deus, qui Unigenitum suum misit, ut mundum salvaret, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in vigilia octavae Domini.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per incarnatum Verbum unigenitum tuum dedisti lumen in saeculum, ejus misericordiam suppliciter exoramus, ut qui ex gentibus sanctam Ecclesiam fecundavit in grege, ab omni eam gentilitatis errore absolvat. Amen. Et qui in sequenti die ut legis tolleret jugum, per legem est carnaliter circumcisus, hujus populi spiritaliter dignetur circumcidere corda, atque omnia amputare radicitus vitia, ut sobrietatis studium et non ebrietatis sectentur incommodum. Amen. Sint semper tua omnes protectione salvati, ut dum carnalem desiderant circumcisionem, tua sint firmati Benedictione, ut callidi serpentis venena possint evadere, et ad aeternam beatitudinem te praevio feliciter valeant pervenire. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in octava Natalis Domini.

Omnipotens Deus, etc., *ut in Editis*

In Dominica 2 post Natalem Domini.

Deus, qui Filii sui temporalem pudicitiam fecit esse mirabilem, Spiritu prudentiae corda vestra illustrare ac docere dignetur. Amen. Quique illum parentibus temporaliter subdi voluit, ipse vos humilitatis et pietatis muneribus miseratus informet. Amen. Et qui eum sapientia, aetate et gratia proficere voluit, spiritualium vobis profectuum incrementa propitius largiatur. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Theophania.

Deus, lumen, etc., *ut in Edit.*

Benedictio Dominicae 3 post Natalem Domini.

Deus, qui sua mirabili potestate aquam vertit in vinum, vos a vetustate subtractos in beatae vitae transferat novitatem. Amen. Et qui nuptiis interesse voluit, ut earum sua praesentia comprobaret bonum, ipse vobis castitatis et sobrietatis perpetuae conferat donum. Amen. Ipse vobis sanctarum intelligentiam Scripturarum tribuat spiritualem, qui aquas in vina vertendo hoc ipsum voluit designare. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Octava Epiphaniae.

Deus, qui praesentem diem ita dignatus es eligere, et ut eligeres tot miraculis demonstrare, in quo te ad adorandum stella nova magos perduxit, et Jordanis tuo baptismo sanctificari meruit; necnon et aquae pallor in Cana Galileae vina produxit; esto, quaesumus, tuae familiae ipse lux itineris, qui stella indice clarificatus es rex salutis. Amen. Da plebi tuae Redemptoris sui plenum cognoscere fulgorem, ut per ejus incrementa ad perpetuam claritatem

perveniat. Amen. Da plebi tuae Redemptoris sui plenum cognoscere fulgorem, ut per ejus incrementa ad perpetuam claritatem perveniat. Amen. Converte ad te quaerendum corda fidelium, ut, juncta cum angelis in excelsis, tibi Deo cantet gloriam plebs devota. Amen. Et qui dignatus es hodie a Jordanis fonte, fons aquae vivae, descendere, et tuo baptismate sanctificare, tribue populis tuis perpetua pace gaudere, et **628** splendore gratiae tuae cor eorum semper accendere. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 4 post Natalem Domini.

Omnipotens Deus vos ab omnium peccatorum maculis emundet. Qui leprosum supplicem tactu proprio dignatus est emundare, ipse cordium vestrorum hospitium dignetur misericorditer introire. Amen. Sicque vos fidei suae plenitudine informet, ut cum sanctis suis in coelorum regno accumbere concedat. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Purificatione sanctae Mariae.

Omnipotens Deus, qui, etc., *ut in Editis.*

Benedictio Dominicae 5 post Natalem Domini.

Tentationum omnium a vobis Dominus pericula removeat, et perturbationum procellas miseratus excludat. Amen. Tentatoris fraudes atque molimina dissolvat, et vos adversus eum cautos atque invincibiles faciat. Amen. Continuae pacis vobis munera tribuat, et vos in portu tranquillitatis ac securitatis propitiatus constituat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio Dominicae 6 post Natalem Domini.

Deus, qui bonum semen in sua Ecclesia serere consuevit, in vobis illud conservare atque multiplicare nunquam desistat. Amen. Zizaniorum superseminatorem a vobis procul repellat, et sui verbi pabulo vos indesinenter reficiat. Amen. Quo cum dies judicii advenerit, a reprobis separati, ad dexteram judicis sistamini, et in beatissimo ipsius regno collocemini. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 7 post Natalem Domini.

Deus, qui mare suis pedibus fecit esse calcabile, vobis quidquid est noxium ipse substernat. Amen. Contrarios immundorum spirituum motus compescat, et vos in sua pace confirmet. Amen. Crucis suae navi inter mundi fluctus gubernet, et in littus beatae perennitatis perducat. Amen. Quod ipse praestare etc.

Benedictio in Septuagesima.

Omnipotens Deus ita studium vestri cursus dirigere dignetur, etc., *ut in Edit. Consentientibus Manuscriptis Gemet. et aliis.*

Alia Benedictio.---Respice, Domine, de coelo, et vide et visita vineam istam, quam plantavit dextera tua; spirituales exhibeant fructus, et coelestes diligant actus, et sine vitio in hoc saeculo transigant vitam, ut possint promereri perpetuam. Amen. Fragilem solida, contritum releva, invalidum robora, validumque confirma; pietate alleva, charitate aedifica, castitate munda, sapientia illumina, misericordia serva. Amen. Proficiant huic praecepto fidei vigilantia, amoris tui perseverantia, morum temperantia, misericordiae providentia, actuum disciplina; ut post concessam miserationis indulgentiam, non abjicias eos promissionis tuae munificentia, sed perducas ad veniam, quos hic tibi adoptasti per gratiam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Sexagesima.

Det vobis Dominus nosse mysterium regni Dei, *ut in Editis.*

Alia Benedictio.---Aspiciat in vos Rector aeternus, atque conservet in vobis gratiam quam profudit. Amen. Mentem regat, vias dirigat, cogitationes sanctas inferveat, actus probet, opera **629** confirmet, praeterita indulgeat, praesentia emendet, futura moderetur. Amen. Sit manus Domini auxiliatrix vestri, et brachium sanctum illius opituletur vobis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Quinquagesima.

Omnipotens Deus sua vos Benedictione confirmet, et imminenti quadragesimali abstinentiae aptos efficiat. Amen, etc., *ut in Edit.*

Alia Benedictio.---Benedic, Domine, hunc populum tuum, fructibus bonis, et operibus benedictis. Amen. Fac eum tali sobole germinare, ut in paradisi tui permaneat dignitate. Amen. Planta eum in sinu matris Ecclesiae radicibus firmis, quo possit palatia regni introire coelestis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in capite jejunii.---Benedicat vos Dominus Jesus Christus, qui se a vobis voluit benedici. Amen. Et qui hoc quadragenario circulo, cujus hodie inchoatis exordium, suo dedicavit jejunio, vestrum suscipiat jejunium, omnique vos repleat bono. Amen. Det vobis fidem integram et abstinentiam tam salubrem, ut nec caro escis devicta luxuriet, nec mens afflicta degeneret. Amen. Sed ita sit vobis sanctificatum in divino timore jejunium, ut vitiis pariter atque corporibus abstinentiae frena imponatis, et toti [*forte* tuti] semper ab infestationibus inimici maneatis illaesi; et pax jugiter quieta permaneat in habitaculis vestris. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio infra hebdomadam.--- Respice, Pastor bone, super hunc gregem, et tribue ut qui terrenis abstinent cibis, spiritualibus pascantur alimoniis; et quem divinis reficere tribuis sacramentis, ab omnibus propitius absolve peccatis. Amen. Da eis sic in diebus jejuniorum suam componere vitam, ut non inveniantur voluntates eorum a tua voluntate dissimiles, sed sint semper in omnibus tuis praeceptis obtemperantes. Amen. Et ita omnem hanc familiam tua Benedictione sanctifica, ut eorum jejunia oculis tuae pietatis sint semper accepta, et ad desideratum sanctae Resurrectionis tuae diem eos mundo corde et corpore pro tua pietate jubeas praesentari. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 2 in Quadragesima.

Omnipotens Deus, jejunii caeterarumque, etc. *In Edit. Gussanvill. absolvitur ad haec verba* Benignus auditum. Amen. *Omissio est ex aliis Excusis et manu exaratis supplenda; ubique enim legitur:* Quatenus mentes nostrae, etc., *ut in libro Sacram.*

Benedictio infra hebdomadam.---Deus, qui es custos animarum et corporum, dignare hanc familiam tuam brachio tuae defensionis protegere, ut nullis inimicorum antiquorum hostium insidiis corpora nostra patiaris illudi, sed semper cum Domino nostro Jesu Christo Filio tuo maneamus illaesi. Amen. Da huic familiae tuae fidei calorem, continentiae rigorem, fraternitatis amorem, abstinentiae virtutem. Amen. Et sic quidquid dicto, facto, vel cogitationibus peccaverunt, pietas ac benignitas clementiae ac misericordiae tuae resolvere ac indulgere dignetur. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae in 3 Quadragesima.

Omnipotens Deus, jejuniorum, etc., *ut in Editis.*

630 *Alia.*---Omnipotens Deus det vobis copiam suae Benedictionis, et conferat in vobis praemium sempiternae salutis. Amen. Sicque quadragesimalis observantiae inchoata jejunia sibi reddat placabilia, ut ab eo immarcescibilia valeatis percipere dona repromissa. Amen. Concedatque hoc sacrae Trinitatis atque individuae unitatis clementia, cujus regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum. Amen.

Benedictio Dominicae 4 in Quadragesima.

Deus, qui vos ad praesentium, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio infra hebdomadam.---Benedicat vos omnipotens Deus, et ad omnem rectam observantiae plenitudinem totius honestatis instituat. Amen. Sit in vobis castitatis studium, modestia morum, innocentis vitae sinceritas, fidei integritas, concordiae charitas, continentiae virtus, benignitas affectus. Ad te oculos tendant, de te coelestia sumant, ut te votis expetant se claris actibus ornent. Amen. Ut consequenter cum sanctis praemia horum et multorum probitate consecuti, referamus Deo gratias, et praesentium bonorum largitori. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in aurium apertione.---Adesto, omnipotens Deus, huic populo tuo verbis hodie mysticis informato, ut fiat illis illuminatio mentis, et reparatio cordis. Amen. Proficiat in eis illapsa Benedictio tua plenius ad salutem, qui in hac die de sacris tuis cordis et corporis

susceperunt inaures. Amen. Sis illis protector et Dominus in aeternum, sicut fuisti Israeliticis, praemonente Moyse, in subsidio, et Aegyptiis in exterminio, ut non premerentur oneroso servitio. Amen. Et ne ulterius graventur mole peccaminum, dignare circa eos divinum impertiri praesidium, ut tibi famulari valeant in aeternum. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 5 in Quadragesima.

Accendat in vobis, etc., *ut in Editis.*

Benedictio infra hebdomadam.---Benedicat vos omnipotens Deus, et mentes vestras ad boni actus intelligentiam benignus institutor erudiat, et praestet vobis velle quae praecepit; inspiret quae diligit, et tribuat quod oportet; atque omni vos bono spiritualium munerum cum praesentium rerum subministratione locupletet. Amen. Et vos in fide firmet, et in tentatione adjuvet, in conversatione castiget, in virtute multiplicet, in infirmitate relevet, in anxietate laetificet. Amen. In prosperitate praeparet, in iniquitate emendet, in tranquillitate sublimet; infundat gratiam, indulgeat offensam, ingerat disciplinam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in die sancto Paschae.

Benedicat vos omnipotens Deus, etc., *ut in Editis.*

Benedictio feriae 2.

Deus, qui pro vobis suscepit injuriam, etc., *ut in Editis.*

Benedictio feriae 3.

Deus, qui vos lavit aqua sui lateris, etc., *ut in Edit.*

Benedictio feriae 4.

Dominus Deus noster vos perducat, etc., *ut in Edit.*

631 *Benedictio feriae* 5.

Omnipotentis Dei et Domini nostri Benedictionibus, etc., *ut in Editis.*

Benedictio feriae 6.

Benedicat vobis de coelis omnipotens Deus, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in Sabbato in Albis.

Deus, qui, peracto senario numero, die sacro Sabbati ab omnibus operibus quievisti, volens ut in homine condito ubi requiesceres tibi domicilium praeparares, exaudi preces supplicum ad dona tuae clementiae fideliter occurrentium. Amen. Praepara sensus eorum ad te suscipiendum, ut ipsi tibi proprie mereantur effici templum. Amen. Et ita praesentes famulos in hac vita protegas, ut in aeternam requiem tecum dominator admittas. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae in octava Paschae.

Deus, cujus Unigenitus, etc., *ut in Edit.*

Alia Benedictio.---Deus, qui per Resurrectionem Unigeniti, etc., *ut in Edit.*

Benedictio Dominicae 1 post Pascha.

Benedicat vos omnipotens Deus qui vos gratuita miseratione creavit, etc., *ut in Editis.*

Benedictio de jejunio.---Omnipotens Deus, devotionem, etc., *ut in Editis.*

Item alia Benedictio.---Respice, Domine, super hanc familiam tuam subjectam tibi, Benedictionum tuarum dona poscentem; rege eam de superioribus tuis, et ubertatem frugum ei largire. Amen. Libera eam a diebus malis, et a perturbatione bellorum, et da ei tempora tranquilla atque pacifica, ut te custode pervigili ac Pastore aeterno, et in praesenti tempore consistat secura, et ad aeterna gaudia perveniat. Amen. Et qui quondam misericors misertus es turbae tecum triduo permanenti, simili nunc dignatione huic miserere plebi, tibi jejuniis et hymnis innixius supplicanti. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 2 post Pascha.

Deus, qui dignatione misericordiae, majestate potenti, ut succurreres homini, terras coelitus visitasti, et in carne sustinens poenam patibuli, rumpens legem Tartari, ad coelos ab inferis ascendisti, praesta familiae tuae ita hanc vitam transigere, ut in illam perpetuam te ducente possint intrare. Amen. Tantum habeant fervorem catholicae fidei, ut sancti adventus tui sint exspectatione securi. Amen. Et quicunque meruerunt hic purgari unda baptismi, praesentari valeant tibi pio judici candidati. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 3 post Pascha.

Omnipotens Deus, qui de diversis floribus tuam semper exornas Ecclesiam, da plebi tuae ad coelestem gloriam et immortalitatis honorem renatae dignum mentis regenerationis suae ornatum. Amen. Custodi eam a diri serpentis incursu pietate solita, ut tuo famulatui semper possit esse continua. Amen. Quo et in praesenti saeculo sic te opitulante suam vitam dirigere et tuam misericordiam valeat exorare, ut ad aeterna gaudia sine fine mansura, te Pastore ac duce, possit feliciter pervenire. Amen. Quod ipse praestare, etc.

632 *Benedictio Dominicae 4 post Pascha.*

Benedic, quaesumus, Domine, universam familiam tuam ad gaudia perpetuae resurrectionis feliciter evocatam. Amen. Rectissimum catholicae fidei tramitem teneant, et in una Trinitatis professione consistant. Amen. Nulla eos a rectitudine ecclesiastici dogmatis pravae assertionis impietas deviet, et ne sub praetextu nominis Christiani veritatis praesidio nudet, sed in eadem unitatis fide manentes effici mereantur regni coelestis haeredes. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in die Ascensionis.

Benedicat vobis Deus, etc., *ut in Editis.*

Benedictio Dominicae post Ascensionem Domini.

Benedictionum suarum super vos Dominus imbrem infundat, etc., *ut in Excusis, pro Dominica 1 post Ascens. Dom.*

Alia Benedictio.---Deus, qui Tartara fregisti resurgens, aperuisti coelos ascendens, ut populi illuc per fidem ascenderent ubi te apostoli intrare viderunt, respice ascendens coelum propter quos dignatus es descendere in infernum. Amen. Sit eis quod te exaltasti protectio, quibus fuit unicum quod te humiliasti remedium. Amen. Ut in die judicii non sint sinistri numero, qui te sedere ad Patris dexteram confitentur in coelo. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Pentecoste.

Deus, qui hodierna die, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in hebdomada Pentecostes.---Omnipotens Deus, qui quinquagesimum diem futurae remissionis munere figurasti, quo gratia Spiritus sancti inebriati apostoli mente una locuti sunt ore diverso, respice hanc Ecclesiam quam ex gentibus congregari linguarum varietate signasti. Amen. Da consolationem inter pressuras saeculi, qui nobis aequalem tibi ipsi consolatorem Spiritum misisti. Amen. Et te propitiante sit ipse nunc plebis hujus custodia, qui dedit discipulis tunc doctrinam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in XII *lectionibus, mense quarto.*

Benedicat vobis omnipotens Deus qui cuncta ex nihilo creavit, *ut in libro Sacram. a nobis edito, pro Sabbato in* XII *lect., mense 4. In Gemet. eadem assignatur pro tota hebdomada.*

Benedictio Octavae Pentecostes.

Omnipotens Trinitas, unus et verus Deus, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio.---Domine Jesu Christe, qui discipulis tuis sanctum dedisti Spiritum, Ecclesiae tuae catholicae dona largire, ut quicunque sunt ex aqua et Spiritu sancto renati, semper sint ejus protectione muniti. Amen. Redundet in eis charitas diffusa per Spiritum sanctum, quae operiat ac superet omnem multitudinem peccatorum. Amen. Et requiescat in istis propitius, qui quondam requievit in apostolis gloriosus. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 1 post octavas Pentecostes.

Benedic, Domine, istam omnem familiam, quae gratiam Benedictionis tuae desiderat invenire; propriam manum e coelis emitte, et capita singulorum continge. Amen. Descendat super hos omnes gratia Benedictionis tuae, sicut **633** descendit ros super faciem terrae.

Amen. Manus tuae sentiant tactum, Spiritus sancti percipiant gaudium, ut benedicti permaneant in aeternum. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 2 post Pentecosten.

Propitietur Dominus cunctis iniquitatibus vestris, etc., *ut in Edit. Dominica 3 post. Pentec.*

Benedictio Dominicae 3 post Pentecosten.

Benedicat vobis Dominus noster oris alloquio, etc., *ut in Dominica 4 post Pentec.*

Benedictio Dominicae 4 post Pentecosten.

Emundet Dominus conscientias vestras, etc., *ut in Dominica 5 post Pentec.*

Benedictio Dominicae 5 post Pentecosten.

Agnoscat in vobis Dominus proprium signum et suae vobis misericordiae conferat donum. Amen. Bella comprimat, famem auferat, pacem tribuat, inimici insidias longe repellat. Amen. Moerentium gemitus videat; vocem vestri doloris exaudiat, et lacrymas ab omni facie tergat. Amen. Aeternam vobis dilectionem indulgeat, et perfectam charitatem concedat. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 6 post Pentecosten.

Amoveat a vobis Dominus totius maculas simultatis, etc., *ut in Dom. 7 post Pentec.*

Benedictio Dominicae 7 post Pentecosten.

Benedicat vos omnipotens Deus, et per abundantiam misericordiae suae cor vestrum corroboret. Amen. Mentem sanctificet, vitam amplificet, castimoniam decoret, atque sensus vestros in bonis operibus semper aedificet; prospera tribuat, pacem concedat, salutem conferat, quietem nutriat, charitatem uniat, et ab omnibus diabolicis et humanis insidiis sua semper vos protectione et virtute defendat. Amen. Et ita devotionem vestram placatus semper suscipiat, ut quaeque ab eo postulaveritis clementer concedat. Auferat mala omnia quae gessistis, et tribuat gratiam quam semper rogatis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 8 post Pentecosten.

Sanctificet vos Domini gratia, etc., *ut in Edit. Dom. 9 post Pentec.*

Benedictio Dominicae 9 post Pentecosten.

Populi tui, Domine, postulationes exaudi, et in calamitatibus constitutis velociter subveni. Amen. De sua fac liberatione gaudere, quos cernis sub pondere nimium laborare. Exultent et laetentur in te, dum se viderint salvari per te. Amen. Mitte eis, Domine, defensionis tuae semper arma invictricia [*forte* victricia], quibus faciant universa bella prostrata. Amen. Auxilio tuo momentis omnibus visitentur, ut, superatis inimicorum viribus, roborentur. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 10 post Pentecosten.

Deus qui est vita mortalium, salusque peccatorum, etc., *ut in Edit. Dom. 11 post Pent.*

Benedictio Dominicae 11 post Pentecosten.

Tribuat vobis Dominus charitatis donum, indulgentiae fructum, et vitae aeternae consortium. Amen. Abstergat a vobis omnes maculas peccatorum, ut eum vigilanter mereamini agnoscere, fideliter colere, et desiderabiliter exspectare. Amen. Illuminet gratiam suam super vos, et misereatur vestri, sicut illuminavit Moysen et filios Israel, in columna ignis et nubis. Donet vobis gratiae perpetuae donum, et conferat gaudium angelorum. Amen. Quod ipse praestare, etc.

634 *Benedictio Dominicae 12 post Pentecosten.*

Gratiae suae dono vos Dominus locupletet, et coelesti Benedictione custodiat, etc., *ut in Edit. lib. Sacrament., ubi tamen, consentiente Cod. Gemet., legitur:* gratia sua vos Dominus locupletet.

Benedictio Dominicae 13 post Pentecosten.

Benedicat vobis Dominus, coelorum rector et conditor, et det vobis tranquillitatem temporum, salubritatem corporum, salutemque animarum. Amen. Tribuatque vobis frugalitatis gaudium, aeternitatis praemium, lumen clarissimum sempiternum. Amen. Et concedat vobis suae pietatis auxilium, ut cum cogitatione mens videat, lingua voce proferat, actio facti non defendat. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 14 post Pentecosten.

Benedictio vos Domini comitetur, etc., *ut in Editis Dom. 15 post Pentec.*

Benedictio Dominicae 15 post Pentecosten.

Benedic, Domine, hanc plebem tuam, atque hos omnes concordes, quietos, pacificos, et sospites serva. Amen. Tribue eis ut sectentur non interitum sed vitam, non carnem sed spiritum, non temporalia, sed aeterna. Amen. Ut operibus suis non solum absoluti, verum etiam justificati, digni sint vitam et gloriam promereri. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 16 post Pentecosten.

Omnipotens Deus peccatorum vestrorum maculas purget, etc., *ut in Edit. Dom. 17 post Pentec.*

Benedictio Dominicae 17 post Pentecosten.

Benedic, Domine, populum tuum, et devotum respice, humilitatem vide, gemitus suscipe, dolentes paterna pietate jube consolari. Amen. Prostratum alleva, dispersum congrega, adunatumque conserva, esurientem ciba, sitientem pota, omnesque simul coelestibus donis irriga. Dele in eis omnem peccati maculam, ut, te gubernante, ad gloriam perveniant sempiternam. Amen. Humiliata tibi omnium capita dexterae tuae Benedictione sanctifica, ac benedicendo peccata relaxa. Sanctique Spiritus effunde charismata. Ut sine ulla offensione Majestatis tuae praecepta adimpleant, et ad vitam aeternam, te auxiliante, perveniant. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Sabbati in XII *lectionibus, mense 7 et feria* 4.

Deus, fons indulgentiae, suscipiat propitius litationem abstinentiae vestrae. Amen. Impleat corda vestra suorum delectationibus hostiarum, et det vobis posse suis parere praeceptis. Amen. Ut quod non potestis carnali ex infirmitate perficere, ipsius gratiae ubertate mereamini adimplere. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 18 post Pentecosten.

Benedicat vos Pater Domini nostri Jesu Christi, et respectu misericordiae coelestis protegat vos sub umbra virtutis. Amen. Detque vobis animarum compunctionem, immaculatam fidem, conscientiae puritatem. Amen. Sensus vestros dirigat, corda compungat, in prosperis assistat, in adversis manum porrigat, in laboribus solatium ferat. Amen. Virtutum suorum merita multiplicet, recta consilia advocet, terrenarum rerum a vobis pondera auferat. Amen. Repleat corda vestra spiritualibus donis, et abundare faciat semper perfectae gratiae incrementis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 19 post Pentecosten.

Deus invisibilis, inaestimabilis, infinite, perennis, immense, auctor noster, redemptor noster, et principii in natura alienus et termini, tu celebrem populi hujus conventum tanquam proprii sanguinis pignus illustra. Amen. **635** Rege sensus canos viduarum, sollicitudines virginum, vota nuptiarum, desideria pupillorum, necessitates puerorum, lapsus infantium parvulorum. Amen. Quoniam tu es bonorum sensuum requies, felicium juvenum custos, sanctarum virginum sponsus, fidelium viduarum defensor, honestorum conjugum fides, pupillorum laborantium pater, puerorum proficientium doctor, infantium et susceptor pariter et nutritor. Amen. In te senecta aetas initiet, adulta corroboret, longaeva consummet. Per te gaudeat integritas non corrumpi; per te sciat castitas reparari, fides pura non destrui, vita displicens emendari, misericordia fieri, continentia servari, innocentia non evinci. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 20 post Pentecosten.

Benedicat vos Trinitatis divinae Majestas, et una deitas, Pater et Filius et Spiritus sanctus; talesque inveniat dies examinationis, quales emisit fons regenerationis. Amen. Benedicat vos Dominus, qui auctor est omnium, et conditor sempiternus. Corpus vestrum servet immaculatum, et animas vestras misericorditer tueatur. Amen. Sicque vos ab omni crimine peccatorum reddat innoxios, ut in vobis maneat Spiritus sanctus, et securi praestolemini adventum ejus. Amen. Ille vobis benedicat de coelis, qui vos sacrosancto sanguine redimere dignatus est in terris. Amen. Benedictio Dei Patris, etc.

Benedictio Dominicae 21 post Pentecosten.

Domine Jesu Christe, Pastor bone, qui animam tuam pro ovibus posuisti, sanguinis tui defende commercium, gregem tuum propitius visitare dignare, esurientem pasce, sitientem pota, quod perierat require, quod errat converte, contritum colliga, invalidum confirma, validumque conserva. Amen. Fac eos ante conspectum tuum cum justitia vivere, et cum misericordia, si se custodierint, judicari. Tribue eis in fide credulitatem, in labore virtutem, in affectu devotionem, in actu prosperitatem, in victu abundantiam, in pace laetitiam, in conversatione gratiam, in luctatione victoriam. Amen. Ut in beneplacito conspectui tuo tramite gradientes, et praesens tempus cum felicitate percurrant, et venturum cum hilaritate suscipiant. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 22 post Pentecosten.

Benedictionis Domini vos gratia semper protegat, etc., *ut in Edit. Dominica 23 post Pentec.*

Benedictio Dominicae 23 post Pentecosten.

Omnipotens Dominus adaperiat vos vestrum in lege sua, etc., *ut in Edit. Dom. 24 post Pentec.; in Gemet. est pro Dom.* 23.

Benedictio Dominicae 24 post Pentecosten.

Aspiciat et benedicat vos Dominus, ex omni parte custodiat rex aeternus, et det vobis angelum lucis, et conservet in vobis gratiam quam profudit. Amen. Mentem regat, vias dirigat, cogitationes sanctas instruat, actus praebeat [*Forte* probeat], opera confirmet, praeterita indulgeat, praesentia emendet, futura moderetur. Amen. Sit manus Domini auxiliatrix vestri, et brachium sanctum illius opituletur vobis; fiat misericordia ejus super vos, et pietas illius subsequatur vobis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 25 post Pentecosten.

Benedicat vos et sanctificet Dominus ex Sion, qui fecit coelum et terram in sapientia, sua Benedictione aeterna, qua benedixit omnes sanctos patres et patriarchas nostros Abraham, Isaac et Jacob. Amen. Multiplicet in vobis gratiam spiritualem, sicut multiplicavit semen eorum tanquam stellas coeli et velut arenam quae est in littore maris. Amen. Ipse vos protegat atque defendat omnibus diebus vitae vestrae, et perducat in regnum gloriae suae. Amen. Quod ipse praestare, etc.

636 *Benedictio Dominicae 26 post Pentecosten.*

Populi tui, Deus, institutor et rector, peccata quibus impugnatur expelle. Custodi illum perpetua tuitione, atque ab omni adversitate defende. Amen. Visita eum interventu sanctorum omnium, sicut Moysen in rubo, Josue in agro, Samuelem in templo, atque illa eum sapientia perfunde, quam beatus David rex in Psalterio, Salomon in filio, te largiente, percepit a coelo. Amen. Et ita postremo paterna pietate conserva, ut quaeque prava sunt respuens, sancta conversatione firmetur, et a peccatis liber, nullis adversitatibus atteratur. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 27 post Pentecosten.

Benedicat vos Deus Pater, qui in principio cuncta creavit ex nihilo. Amen. Benedicat vos Dei Filius, qui a superna sede descendit humillimus. Amen. Benedicat vos Spiritus sanctus qui in similitudine columbae Jordanis in flumine requievit in Christo, ipseque in Trinitate sanctificet, quem omnes gentes venturum exspectant. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 28 post Pentecosten.

Quaesumus, Domine, super populum tuum benedictio copiosa descendat. Amen. Indulgentia veniat, consolatio tribuatur. Amen. Fides sancta succrescat, redemptio sempiterna firmetur. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 5 ante Natalem Domini.

Concedat vobis Dominus praemium sincerissimae charitatis, etc., *ut in Editis.*

Benedictio Dominicae 4 post Natalem Domini.

Omnipotens Deus, cujus Unigeniti adventum, etc. *ut in Edit.*

Alia Benedictio.---Aperi, Domine, januas coeli, et visita plebem tuam in pace. Emitte Spiritum tuum de alto, et irriga terram, et germinet spiritualem fructum. Amen. Sanctifica plebem tuam, Domine, qui datus es nobis ex Virgine, et benedic haereditatem tuam in pace. Amen. Praesta eis semper tempora salutis, quae ante tuum adventum praedixit sanctus propheta Joannes, ut hic fideliter accipiant et in futuro cum sanctis et electis tuis vitam et regnum consequantur aeternum. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 3 ante Natalem Domini.

Deus, cujus adventus Incarnationis, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio.---Dominus Jesus Christus, qui sacratissimo adventu suo subvenire dignatus est mundo, animas vestras corporaque purificet a delicto. Amen. Det vobis legis suae praecepta virtute Spiritus sancti apprehendere, ut possitis adventum ejus interriti praestolari. Amen. Sicque vos ab omni reatu immunes efficiat, ut cum advenerit, non in terrore discutiat, sed in gloria remunerandos assumat. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 2 ante Natalem Domini.

Omnipotens Deus vos placito vultu respiciat, etc. *ut in Editis.*

Alia Benedictio.---Excita, Domine, potentiam tuam, et veni ad salvationem populi tui, quem acquisisti sanguine tuo, ne in ejus perditione saevus ille exsultet humani generis inimicus, quem adventus tui potentia dudum liberasti per gratiam. Amen. Sit fortitudo dexterae tuae ad protectionem hujus familiae tuae, per quam dignatus es hoc tempore carnem induere virginalem. Amen. Et dum infirmitatem nostram tua clementia non ignorat, ita omnem hanc Ecclesiam tuam **637** tuae divinitatis clypeo protege, ut de saevi illius antiqui hostis tentatione nos liberes, et gentium feritatem ita mitiges, ut nihil eorum jacula tuorum possint generare dispendia. Amen. Sed tu, Pastor bone, qui temetipsum nostri causa dedisti pro pretio, ita sanguinis tui defende commercium, ut et hic te semper sentiant praevium, et in aeterna beatitudine te remunerante mereantur accipere praemium. Amen. Tu ergo eos, omnipotens Domine Jesu Christe, Benedictionum rore perfunde, ut et in praesenti vita positi, de omnibus inimicis te habeant ereptorem, et hic et in aeternum semper sentiant protectorem. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio Dominicae 1 ante Natalem Domini.

Deus, qui vos et prioris adventus, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio.---Deus, qui per tuum angelum nuntiasti Christum venturum in saeculo, praesta, quaesumus, ut nunc venienti occurrere populus mereatur cum gaudio. Amen. Dirigat vestra corda per tempora qui dixit Lux fiat, ante saecula. Amen. Tribuatque ille vobis veniam peccatorum, qui pro salute humana fudit in cruce sanguinem proprium. Amen. Ille vos

benedicat de coelis qui per crucem passionis suae nos redimere venit in terris. Amen. Benedictio Dei Patris.

VIII *Kal. Febr. Conversio sancti Pauli.*

Deus, qui gratia sua Paulum, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in Purificatione sanctae Mariae.

Omnipotens Deus, qui, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in Natali sanctae Agathae.

Sanctifica, Domine, Ecclesiam tuam, qui beatam Agathen virginem et martyrem acquisisti fide, honorasti pudore, glorificasti certamine. Amen. Repleatur hic populus illo spiritu qui martyri tuae adfuit Agathae, cum eam ignis torreret, et cum ungula raderet, cum aculeus infigeret, cum mamillam torqueret. Amen. Ut dum se sibi pro tuo amore abnegat, tua collocet in dextera, cujus est electione vocata in gloriam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Cathedra sancti Petri VIII *Kal. Martii.*

Deus qui beatum Petrum apostolum tuum ita reddidisti praecipuum, ut sortiretur inter ipsos fidei principes principatum, et accepta potestate consessus in saeculo, coeli fieret janitor, ut quos vult intromittat cives in regno, respice plebem tuam pietate solita, qui sacrosancto apostolo gressum firmasti per lubrica, et culpas abluisti per lamenta. Amen. Obtineat apud te

pro corrigendis delictis, qui claudo fuit medela pro dirigendis vestigiis. Amen. Et ipso interveniente et remunerante, illuc grex sibi commissus introducatur venia, quo pastor idemque janitor tecum remuneratus exsultat in gloria. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in natali sancti Matthiae apostoli VI *Kal. Martii.*

Deus, qui vos in apostolicis tribuit consistere fundamentis, etc., *ut in Editis. Abest a Gemet.*

Benedictio in Inventione sanctae crucis.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui per unigeniti, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in nativitate sancti Medardi.

Deus fundator fidei, indultor sacerdotii, congregatio plebis, **638** sanctificatio confessoris, qui beatum Medardum ad hoc armasti virtute ut tibi militaret in fide, concede huic familiae pro se hunc intercessorem quem dedisti pontificem. Amen. Sit apud te nunc pro nobis assiduus intercessor, qui contra haereticos pro te exstitit tunc assertor. Amen. Ut te retribuente populo crescat innumero, quod sacerdos sudavit in fide. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in vigilia sancti Joannis Baptistae.

Deus, qui beatum Joannem Baptistam magnum nuntiasti per angelum, maximum declarasti per Verbum, qui clausus in utero reddidit obsequium Domino, matrem replevit gaudio, patris

linguam solvit a vinculo, cerne placato vultu frequentantem hodie populum ad tanti praeconis occursum. Amen. Ascendat vox illius ad aures Altissimi, qui maternis visceribus ante mundi Dominum novit confiteri quam nasci. Amen. Ut eo intercedente purgetur haec plebs a crimine, cujus auctorem lavacri sacra dextera tinxit in fonte. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in natali apostolorum Petri et Pauli.

Benedicat vos, etc., *ut in Edit.*

Item alia Benedictio.---Deus, qui in membris Ecclesiae velut geminatum lumen, quo caveantur tenebrae, fecisti Petri lacrymas, Pauli litteras coruscare, concede huic familiae tuae felicia dona suis indefessis petitionibus obtinere. Amen. Atque eam de supernis sedibus placatus inspice, qui coelos fecisti aperire Petro in clave, Paulo in dogmate. Amen. Ut praeviantibus ducibus illuc grex possit accedere, quo pervenerint ipsi pariter, tam ille pastor per suspendium, quam iste doctor per gladium. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in natali sancti Laurentii Martyris.

Corrobora gregem tuum, turris fortitudinis, qui beatum Laurentium prius ornasti pectore, post sermone, ante decorasti professione quam funere. Amen. Infunde circumstantibus credulitatis spiritum, qui confitenti aderas, ne facerent plagae trepidum, poena fessum, flamma devictum. Amen. Ut ipso interveniente, ac te remunerante, illa luce plebs radiet, qua levita fulsit in carcere, illa fide micet qua coelis victor martyr intravit hodierna die. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Assumptione sanctae Mariae.

Deus, qui beatae Mariae virginis partu genus humanum dignatus est redimere, etc., *ut in lib. Sacr.*

Benedictio in natali sancti Bartholomaei.

Deus, qui Ecclesiam tuam in apostolicis tribuisti consistere fundamentis, quaesumus ut beatus Bartholomaeus pro nobis imploret apostolus, ut a nostris reatibus absoluti, a cunctis etiam periculis exuamur. Amen. Infunde sensibus nostris apostolica retinere dogmata, quibus te contemplemur mente serena. Amen. Concede propitius circumstanti plebi ut in illo tremendo discussionis tempore eorum defensetur praesidio quorum est edocta praecepto. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Decollatione sancti Joannis Baptistae.

Deus, qui nos beati Joannis Baptistae concedit, etc., *ut in Edit.*

Item alia.---Rege, Domine, corda plebis tuae per arma justitiae, vitae attentae diligens, fugiat lascivia [*Forte* aeternae diligens, fugiat lasciviam] carnis iniquae. Amen. **639** Ablue culpas ejus obtentu Baptistae tui, qui pro te interemptus in ergastulo, tecum exsultat in regno. Amen. Sitque apud te intercessor pro populo, quem exaequasti Eliae meritis, quem praefecisti inter cunctos sobolis munditialis. Amen. Inspice pius arbiter ad desideria plebis vultu potius remissoris quam judicis. Amen. Exigat a te munera indulgentiae, qui devote populis poenitentiam praedicavit, ut illo postulante, et te impertiente, coelestis aulae palatia mereantur introire. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in natali sanctae Mariae.

Deus, qui, cum te non capiant coeli, dignatus es in templo uteri virginalis includi, ut mater integra haberet et fructum de Spiritu, et incorruptionem de partu, da huic plebi angelum custodem, qui filium Mariae fide concipiente praedixit. Amen. Sanctificet gregem tuum illa Benedictio quae sine semine humano Redemptorem virginis formavit in utero. Amen. Ut te protegente exultet Ecclesia de congregato populo, sicut Maria meruit gloriam de fructu sacrato. Amen. Et qui hac die nativitatem sacratissimae virginis tuae genitricis Mariae

celebramus devoti, quam super choros virginum paradisi sedibus collocasti, ejusdem nos suffragiis, post abjectam carnis sarcinam, ad aeterna jubeas regna perduci. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Exaltatione sanctae crucis.

Deus, qui redemisti genus humanum per beatae crucis patibulum, ut quod prius erat scelestis ad poenam, sit conversis redemptis ad vitam, concede plebi tuae ejus salvari praesidio, cujus est armata vexillo. Amen. Sit ei crux fidei fundamentum, spei suffragium, in adversis defensio, in prosperis juvamentum. Amen. Perseveretque in hoste victoria, in civitate concordia, in campo custodia, in domo fultura, ut gregem in futuro conservet incolumem, quae nobis Agno vincente versa est in salutem. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in natali sanctorum Cornelii et Cypriani.

Exaudi, Domine, preces supplicum, remuneratio gentium, recuperatio confitentium. Amen. Sint huic familiae tuae dona salutis acquirere, tuae Majestati vota vocis offerre. Amen. Ut intercessione beatorum Cornelii et Cypriani martyrum illuc plebs occurrat devota per veniam, quo iidem martyres meruerunt accedere per tormenta. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in dedicatione basilicae sancti Michaelis.

Deus, qui ad salutem vestram angelorum suorum uti ministerio, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio.---Adesto plebi tuae, misericors Deus, ad hodiernam solemnitatem devotissime confluenti; et ut gratiae tuae beneficia potiora percipiat, beati Michaelis archangeli, cujus solemnia celebrantur, fac supplicem deprecationibus sublevari. Amen. Ab omni eos labe peccatorum defensa, et ad tua aeterna deduc promissa. Amen. Amove ab eis

pestifera serpentis blandimenta, et insere semper cordibus eorum praecepti tui salubria mandata. Amen. Actus eorum in tua dirige voluntate, quo possint, te auxiliante, attingere praemia aeternae vitae. Amen. Postremo tu sis eis lux, tu salus, tu pius semper in omni adversitate protector esse dignare; et ad haec omnia impetranda beatus Michael archangelus, cujus frequentamus solemnia, tibi, Domine, precator accedat in saecula. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

640 *Benedictio in natali sanctorum Remigii, Germani, Vedasti et Bavonis.*

Deus, qui beatos confessores tuos Remigium, Germanum, Vedastum atque Bavonem clarificasti sic merito, ut multa per miracula vivant in gloria, annue propitius circumstanti familiae, ut sentiat tua beneficia, quae colit hodie sanctorum pontificum festa. Amen. Influe Spiritum sanctum pectoribus supplicum, quos felicium exemplis edoces, quos confessorum praesidiis muneraris; ut qui in beatorum confessorum tuorum virtutibus polles, potestate praecellis, omnibus hostibus prostratis populum tuum ab incursu Satanae salvare digneris. Amen. Et eorum intercessione haec plebs consequatur veniam, qui te remunerante pervenerunt ad gloriam sempiternam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in nativitate omnium Sanctorum.

Sanctorum omnium suorum meritis, etc., *ut in Edit. Abest a Gemet., ubi tres hac die Benedictiones prorsus diversae ab Excusis, et a sequenti Codice Theod. assignantur.*

Alia Benedictio.---Respice, quaesumus, Domine, de altithrono magnitudinis tuae, qui vulnere proprio passionis congregasti Ecclesiam de redemptis. Amen. Protege eam sub tui nominis gubernaculo, ut possis beatae vitae meritis acquirere populum. Amen. Dilatetur cruce tua, ut coram te pulcherrima niteat ac praeclara. Amen. Et quae de hodierna omnium sanctorum tuorum solemnitate persultat, ab hujus saeculi tentamentis impressa non obruat. Amen. Praesta ergo, Domine, ut omnes hi qui sub oris nostri benedictione curvantur, te protegente a malis omnibus liberentur. Amen. Sint in tuis praeceptis strenui, in adversis fortissimi, in prosperis moderati, ut sanctorum omnium quorum hodie solemnia festa celebramus effecti participes, gloriam consequantur regni coelestis haeredes. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc

Benedictio in natali sancti Martini.

Omnipotens Deus, qui beatum Martinum praesulem tuum ita praedestinasti, ut gratiae tuae perenniter juberes astringi, erige vota populi, qui praestitisti gloriosa merita tuo confessori. Amen. Proficiat his ad fructum quidquid in sacerdote pro laude tui nominis amplectuntur, et haec plebs ejus intercessione consequatur veniam, qui, te remunerante, felici servitio pervenit ad gloriam. Amen. Sit ipse confessor hujus populi assiduus custos, qui te vocante hodie penetravit coelos. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in natali sancti Andreae apostoli.

Deus, qui Ecclesiam tuam in apostolicis tribuisti consistere fundamentis, quaesumus ut beatus Andreas pro nobis imploret apostolus, ut a nostris reatibus absoluti, a cunctis etiam periculis exuamur. Amen. Infunde sensibus nostris apostolica dogmata, quibus te contemplemur mente serena. Amen. Concede propitius circumstanti plebi ut in illo tremendo discussionis tempore eorum defensetur praesidio quorum est secuta praeceptum. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in natali sancti Eligii.

Deus, qui beatissimum Eligium praesulem tuum tanta familiaritate tibi junxisti, ut etiam cum adhuc corpore habitaret in terris, jam tunc corde totus esset in coelis, respice vota praesentis familiae, quae se gaudet tanti patroni solemnia **641** celebrare. Amen. Dignare ejus intercessione super eam illas petitiones effundere, quas eligis libenter implere. Amen. Et festivitatem hanc venisse in terris sentiat, quam videre votis in coelis exoptat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sancti Nicasii.

Deus, qui triumphantibus per te martyribus regiam coelestis aulae potenti dextera pandis, quique pro te dimicantes sic decoquis in corporeis aerumnis, ut velut aurum rutilans excipias in supernis, exaudi vota praesentis populi, qui sancto martyri tuo Nicasio in certamine victoriam praestitisti. Amen. Sit plena huic gloria pro ejus triumpho; obtineat ipsius passio veniam pro delicto, et effunde super eos spiritualium dona virtutum, ut nihil in eos inimicus aut violentia subripiat, aut fraude decipiat. Amen. Et obtinente apud te beato martyre tuo Nicasio, cujus hodie passionis festa celebramus, per bonae conversationis perseverationem ad tuam mereamur pertingere gratiam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in nativitate sancti Thomae apostoli.

Domine Deus omnium gratiarum, respicere dignare omnem hunc populum tuum, qui in honore tuo divinis famulatur officiis; et quidquid sancto apostolo tuo Thomae hodierno die profuit ad beatitudinem, prosit huic Ecclesiae ad exemplum. Amen. Ut ipso intercedente sit in eis fides recta, imitabilis forma, casta sobrietas, hospitalis charitas, spiritualis prudentia, alta sapientia, mens humilis, vita sublimis. Amen. Et cum ante tremendum judicii diem in conspectu tuo astiterint, non damnandam sed mitem ex ore tuo audiant absolutionis sententiam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in nativitate unius confessoris.

Omnipotens Deus det vobis, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in dedicatione ecclesiae.

Benedicat et custodiat vos omnipotens Dominus, domumque hanc sui muneris praesentia illustrare, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio.---Deus, qui super mysticam petram apostolicae potestatis, aedificatae principaliter ecclesiae tuae portas inferi nunquam praevalituras esse promisisti, cunctos ab eadem remove placatus errores, ut quod adversus eam praesumptio falsitatis extollat, spiritus veritatis evineat. Amen. Dirige eam dispensatione coelesti, ut quae ante mundi principium in tua semper est praesentia praeparata, usque ad plenitudinem gloriae promissae, te moderante, perveniat. Amen. Domum hanc, quaesumus, propitius dignare ingredi, et in tuorum cordibus fidelium perpetuam tibi construe mansionem, ut plebs haec quae dejecto in terra vultu Benedictionis tuae postulat donum, aeternum a te percipiat praemium. Amen. Praesta, Domine, ut haec basilica, cujus hodie initiamus encoenia, aut cujus dedicationem colimus, vel et plebs quae ad ejus convenit solemnia, quae tua aedificatione subsistit, tua semper fiat habitatione praeclara. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in anniversario dedicationis ecclesiae.

Benedic, Domine, hanc familiam tuam pretiosi sanguinis effusione redemptam, et baptismate sacrosancto renatam. Amen. Da ei, Domine, hoc munus gratiae tuae, ut te amet, te diligat, te sequatur. Amen. Mala respuat, bona sectetur, cupiat sempiterna, terrena despiciat, caduca contemnat, coelestia concupiscat. Amen. Et dum ad hanc diem dedicationis templi hujus in tuo sancto nomine devotis mentibus congregatur, ad locum habitationis gloriae tuae, te moderante, perveniat. Amen. Quod ipse praestare, etc.

642. *Benedictio in quotidianis diebus.*

Det vobis Dominus munus suae benedictionis, et repleat vos, etc., *ut in superiori appendice, ubi, pro* Det vobis Dominus munus, etc., *legitur:* Omnipotens Dominus det vobis gratiam, etc.

Alia.---Omnipotens Deus coelesti vos protectione circumdet, et suae benedictionis dono locupletet. Amen. Concedatque vobis, ut qui in sola spe gratiae coelestis innitimini, coelesti etiam protectione muniamini. Amen. Quatenus et in praesenti saeculo mortalis vitae solatia capiatis, et sempiterna gaudia comprehendere valeatis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia.---Omnipotens Deus dexterae suae, etc., *ut in appendice.*

Alia.---Purificet omnipotens Deus, etc., *ut in dicta appendice.*

Alia.---Omnipotens Deus universa, etc., *ut in praef. append.*

Alia.---Omnipotens Deus dies vestros, etc., *ibid.*

Benedictio super regem.

Benedicat tibi Dominus, et custodiat te; et sicut te voluit super populum suum constituere regem, ita et in praesenti saeculo felicem, et aeternae felicitatis tribuat esse consortem. Amen. Clerum ac populum quem sua voluit opitulatione et tua sanctione congregari, sua dispensatione, et tua administratione, per diuturna tempora faciat feliciter gubernari. Amen. Quatenus divinis monitis parentes, adversitatibus omnibus carentes, bonis omnibus exuberantes, tuo ministerio felici amore obsequentes, et in praesenti saeculo pacis tranquillitate fruantur, et tecum aeternorum civium consortio potiri mereantur. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in quacunque tribulatione.

Deus moestorum solatium, tribulatorum refugium, suo vos brachio foveat, et ab imminentibus periculis illaesos miseratus efficiat. Amen. Dexterae suae vos omnipotentis clypeo muniat, et muro inexpugnabili suae fortitudinis ab instanti tribulatione circumtegat. Amen. Iram suae animadversionis a vobis propitiatus avertat, et portum vobis salutis indulgens in suae vos protectionis interritos securitate constituat. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia benedictio.---Populi tui, Deus, institutor et rector, peccata quibus impugnatur expelle, ut semper tibi placitus, et tuo munimine sit securus. Amen. Da plebi tuae piae semper devotionis affectum, ut, quaeque prava sunt respuens, sancta conversatione firmetur, et, a peccatis libera, nullis adversitatibus atteratur. Amen. Succurre, Domine, quaesumus, populo supplicanti, et opem tuam tribue benignus infirmis, ut sincera mente tibi devotus et praesentis vitae remediis gaudeat et futurae. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in dedicatione baptisterii.

Deus, qui sacri baptismatis dono fidelium pectora spe animas, fide firmas, charitate corroboras, te in hac baptisterii domo cujus initiamus solemnia, fusis precibus deprecamur, ut gratiam quam huic populo tribuisti per lavacrum, conserves usque sempiternum. Amen. Et quos undis salutaribus irrigasti per gratiam, sanctorum coetibus adjunge per misericordiam; atque omnes quos ab aqua refectionis eduxisti innocuos, per infusionem paracleti spiritus, sanctis tuis jube fieri coaeternos. Amen. Recordare, **643** exaudi preces, vota perfice famulantium, et in libro vitae scribe nomina te quaerentium, ut omni consecratione praesentiam altaris, quam populi templique ac baptisterii non vox aut lingua mortalis, sed virtus tua operetur, cui servimus. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in conventu episcoporum.

Deus, qui, post illum gloriosae resurrectionis ascensum, nunquam te deesse tuis cultoribus promisisti largire nobis sacerdotibus tuis, *vel* huic sacerdoti, illam gratiam qua simus perfecti, *vel* qua sit perfectus, regimine ferventes, *vel* fervens, in charitate. Amen. Indulge horum, *vel* hujus, obtentu populis veniam, qui justos efficeris [*Forte* efficis] ad coronam. Erudi eos, *vel* eum, sanctis dogmatibus, et multiplica in operibus eorum, *vel* ejus, justitiae fructus. Amen. Ut pastoris cura muniti, *vel* munitus, evadant, *vel* evadat, supplicia Tartarorum, adipisci mereantur, *vel* mereatur, regni gloriam sempiterni. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio cum sanctamonialis virgo benedicitur, et cum in monasterio puellarum Missa celebratur.

Effunde, Domine, coelestem Benedictionem tuam super hunc populum tibi prostratum, vel super hanc virgineam turmam, quae se humiliat sub dextera tua; protege eas protectione divina, ut fugiant universa delicta, et tua semper studeant adimplere praecepta. Amen. Sciant sibi bona desideria praeparata, ut coeleste regnum sancto conquirant loco; pareant semper divinis praeceptis, et te adjuvante vincant incendia carnis. Amen. Omnem libidinem pravae voluptatis superent amore honestae charitatis. Habeant in se semper oleum sanctitatis, ut laetentur in adventu sponsi cum lampadibus suis. Amen. Gestent in manibus suis faculas sacras, ut cum sapientibus virginibus duce Christo introire cum eo mereantur ad nuptias. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio super ancillas Dei.

Domine Deus aeterne, qui utrumque sexum de interitu perpetuae mortis per Jesum Christum Filium tuum de Maria semper virgine natum misericorditer redemisti, has famulas tuas tibi devotis mentibus servientes omni Benedictione coelesti benedicere digneris. Amen. Ut in te integram fidem habeant, et in praeceptis legis tuae semper perseverent, terrena et transitoria despiciant, interna et invisibilia intenta meditatione perquirant. Amen. Atque in numero sanctarum virginum permaneant, ut coelesti sponso cum lampadibus inexstinguibilibus fiducialiter occurrere valeant. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio pro iter agentibus.

Dirigat iter vestrum Dominus in beneplacito suo, vobisque inseparabiliter benignissimus custos inhaereat. Amen. Ducem vobis archangelum Raphaelem adhibeat, et omnem a vobis incommoditatem contrarietatemque propitiatus amoveat. Amen. Desideriorum vestrorum pia vota clementer impleat, ut et hic bona consequi, et ad aeternam beatitudinem pervenire feliciter mereamini. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia Benedictio.---Prosperum iter faciat vobis Deus salutarium nostrorum, perducatque in vias directas per ardua montium, convexa vallium, plana camporum, vada fluminum, secreta silvarum; protegatque vos auxilium Domini, ut nihil vobis praevaleat scandalum inimici. Amen. Per diem vos salutaris Domini umbra circumtegat; per noctem amica quies ipsis gratiam relatura confoveat; deducatque vos mirabiliter dextera Domini, et praebeat ante faciem vestram divinae pacis angelum comitem. Amen. Absit a vobis in via diabolus, causa dispendi, ruina peccati, casus incommodi, sors periculi; solusque Trinitatis individuae **644** Deus in auxilium vestrum atque praesidium educi curam habeat et reduci. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia Benedictio.---Deus, qui diligentibus te omnia cooperaris in bonum, et a servientibus tibi nulla es regione longinquus, effunde super hanc familiam tuae Benedictionis gratiam, et dirige famulum tuum *N.* in tua voluntate pergentem. Amen. Praesta ergo, Domine, ut haec plebs te semper mereatur habere protectorem, et praefatus famulus tuus in hac vita positus itineribus comitem. Amen. Ut tam praedicta plebs quam qui hoc iter carpunt, tuo uterque auxilio praeventi, per justitiae semitas gradiantur, sine offensione delicti. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia Benedictio.---Benedicat vos, Dominus, munere suae divinitatis, ut progrediamini prospere ad actus firmissimae securitatis. Amen. Iter vestrum inspiciat, subsequens praecedat, gressus dirigat, et ad justae dispensationis loca sine offensione perducat. Amen. Quatenus ejus gloriam in saeculi hujus itinere fideliter veneremini, et ad paradisi patriam redeuntes in choris angelicis sine fine laetemini. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in tempore belli.

Populi tui, quaesumus, omnipotens Deus, propitiare peccatis, et totius hostilitatis a nobis terrores averte, ut Christiani nominis secura libertas in tua devotione semper exsultet, et tibi subdito famulatu deserviat. Amen. Elide omnium adversariorum nostrorum superbiam, et virtute dexterae tuae prosterne hostium contumaciam. Amen. Fidelem hunc populum potentiae tuae muniat invicta defensio, ut pio semper tibi devotus affectu, et ab infestis liberetur inimicis, et in tua jugiter gratia perseveret. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio ad pluviam postulandam.

Inclina, quaesumus Domine, aures pietatis tuae ad populi tui preces, et faciem totius terrae largis imbribus irrigare dignare. Amen. Tribue auras salubres, atque aegris restitue pristinam sanitatem, ut animae quae promissiones tuas sitiunt de tua semper charitate abundantius repleantur. Amen. Da nobis, quaesumus, pluviam salutarem, et aridam faciem terrae fluentis coelestibus dignanter infunde. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio ad serenitatem postulandam.

Magnificentiam tuam, Domine, suppliciter imploramus, ut qui imminentibus pluviarum periculis populum tuum terruisti potenter, eumdem sub tui oris Benedictione prostratum consolari jubeas, serenitate concessa temporum. Amen. Ut humanarum rerum prosperitate percepta, terrenis consolationibus gratulemur. Amen. Neque gaudia quaerere cessemus superna, sed et quidquid laetitiae temporalis fasce impeditur, eruditione potius sempiterna pellatur. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio tempore, quod absit, mortalitatis.

Deus qui non mortem sed poenitentiam semper desideras peccatorum, populum tuum sub potentia manus tuae prostratum ad te converte propitius, et ab imminente morte defende placatus. Amen. Ut dum tibi devotus exstiterit, iracundiae ab eo flagella amoveas, atque a mortifero vastatore defendas. Amen. Praesta ergo, Domine, ut sicut sanctus Michael archangelus in conspectu tuo gloriosus assistit, ita et ibi pro populo tuo exorare dignetur, ut ubique gratiam tuam semper praesentem habere mereatur. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio cum Oblatio votiva offertur.

Misericordia divina, paterna pietas, immensa majestas, te supplices deprecamur, ut tua sit Benedictio super famulos tuos, qui tibi cervices suas humiliant, et dona eis largam **645** Benedictionis tuae petitionem quam sibi devota mente deposcunt. Amen. Da et famulo tuo pro quo tibi votiva sacrificia offerimus, mentem tuis conspectibus puram, charitatem perfectam, continentiam mundissimam, tribuasque ei, Domine, pariter cum his omnibus criminum remissionem, fructuum ubertatem, fraternam charitatem. Amen. Adde eis, Domine, in opere virtutem, in actibus sinceritatem, in moribus disciplinam; atque ita eos paterna custodi pietate, ut nunquam ulterius noxia ulla conentur admittere. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio novi fructus cum sacrat
[Forte sacratur].

Tibi, piissime Deus, supplices fundimus preces, ut familiam tuam sub potentia dexterae tuae prostratam benedicendo sanctifices. Amen. Fidem in eis, pacem et humilitatem impertiendo multiplica, ut clementiae tuae dono custodientes quae praecipis, mereantur obtinere quae promittis. Amen. Ac per illustrationem unici Filii tui Domini nostri Jesu Christi, et Spiritus sancti Benedictionem sanctifica, ut, depulsis atque abjectis vetusti hostis insidiis, salubriter ex hujus diei anniversaria solemnitate de universis terrae edendis germinibus primitias tibi

offerentes sumant, atque in tuo sancto nomine cuncta deinceps edant. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio cum navi ascenditur.

Hic populus tuus, Domine, tuo gubernetur auxilio, et tuae Majestatis protegatur brachio; non pelagi furentis unda turbetur, nec a tempestatis facie terreatur. Amen. Navim salutis eis constitue, ut cor eorum impleatur fidei salutaris augmento; catholicae fidei anchoram teneant, ut undas saeculi saevientis securi pertranseant. Amen. Mercimonia divinae conversationis peragant, et fidem promissionis suae semper adimpleant; manum eorum reple muneribus tuis, ut locum habeant in sanctorum conversationibus. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Missa sacerdotis defuncti.

Deus, qui es confitentium te largus remunerator, et pia propitiatio defunctorum, exaudi supplices familiae tuae preces, et praesta ut famulus tuus *N.* episcopus, qui nomini tuo ministerium fidele dependit, perpetua sanctorum tuorum societate laetetur. Amen. Ac sicut beati *N.* sedem vicario est secutus officio, ita, tua gratia largiente, perpetuam dignitatis gloriae percipiat portionem. Amen. Hic quoque populus, qui tibi fidelibus pro eo insistit excubiis, benedictionis tuae largitate perfusus, gratiam quam exposcit abundantem reportet. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio regalis quando elevatur in regem.

Prospice, omnipotens Deus, serenis obtutibus hunc gloriosum regem *N.,* et sicut benedixisti Abraham, Isaac et Jacob, sic illum largis Benedictionibus spiritualis gratiae cum omni plenitudine tua potentia irrigare atque perfundere digneris, ut tribuas ei de rore coeli et de pinguedine terrae abundantiam frumenti, et vini, et olei, et omnium frugum opulentiam, ex largitate divini muneris, longa per tempora. Amen. Ut illo regnante sit sanitas corporum in patria, et sit in regno pax inviolata, et dignitas gloriosa, regalis palatii maximo splendore regiae potestatis oculis omnium luce clarissima coruscare atque splendescere quasi

splendidissima fulgora maximo lumine videantur perfusa; et tribuas ei, omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriae, et consolator Ecclesiarum atque coenobiorum sanctorum, maxima cum pietate regalis munificentiae; sit etiam fortissimus regni triumphator hostium, ad opprimendas rebelles et paganas omnium nationes. Amen. Sitque inimicis suis satis terribilis, proxima fortitudine regalis potentiae, optimatibus quoque, atque praecellentibus proceribus ac fidelibus sui regni sit **646** munificus et amabilis et pius, et ab omnibus timeatur atque diligatur. Reges quoque de lumbis ejus per successiones temporum futurorum egrediantur regnum regere Francorum, et, post gloriosa tempora atque felicia praesentis vitae, gaudia sempiterna habere mereatur in beatitudine perpetua. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Item alia benedictio regalis.---Deus Pater gloriae sit adjutor tuus, et omnipotens benedicat tibi. Amen. Preces tuas in cunctis exaudiat, et vitam tuam longitudine dierum adimpleat. Amen. Thronum regni tui jugiter firmet, et gentem populumque tuum in aeternum conservet. Amen. Inimicos tuos confusione induat, et super te Christi sanctificatio floreat. Amen. Ut qui tibi tribuit in terris imperium, ipse in coelis conferat meritum angelorum. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio pro iter agentibus.

Benignissimus custos vobis inseparabiliter inhaereat, et iter vestrum beneplacito suo misericorditer dirigat. Amen. Ducem vobis archangelum Raphaelem adhibeat, etc., *ut supra.*

Benedictio post coenam.

Immittat in vobis Dominus quietem sancti soporis, et ut oculi pupillam vos custodiat alis suae protectionis. Amen. Quatenus in corpore dormiatis sic quiescentes carne, ut cordibus et mentibus Deo digne vigilare possitis. Amen. Et cum vobis adfuerit hora de somno surgere, divina possitis vos virtute praecingere. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Oratio ad infantes consignandos.

Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare dignatus es hunc famulum tuum, *seu* hos famulos tuos, *et* has famulas tuas, ex aqua, et Spiritu sancto, quique dedisti ei, *sive* eis, remissionem omnium peccatorum; emitte in eum, *sive* in eos et in eas, septiformem Spiritum tuum sanctum Paracletum de coelis, Spiritum sapientiae et intellectus, Spiritum consilii et fortitudinis, Spiritum scientiae et pietatis; adimple eum, *sive* eos, *aut* eas, spiritu timoris tui, et consigna eum, *sive* eos, *aut* eas, signo crucis Christi in vitam propitiatus aeternam. Per eumdem, etc. In unitate ejusdem, etc. Consigno et confirmo te signo crucis, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tecum. R\. Et cum Spiritu tuo. Deus qui apostolis tuis sanctum dedisti Spiritum, et, per eos eorumque successores, caeteris fidelibus tradendum esse voluisti, respice ad humilitatis nostrae famulatum, et praesta ut cujus, *sive* quorum, *aut* quarum, frontem, *sive* frontes, sacrosancto chrismate delinivimus, et signo crucis confirmavimus, *sive* consignavimus, ejus, *sive* eorum, *aut* earum, mentem Spiritus sanctus adveniens templum gloriae suae dignanter inhabitando perficiat, qui vivit et regnat in unitate ejusdem, etc.

Alia Benedictio.---Benedicat tibi, *vel* vobis, omnipotens Deus, qui cuncta ex nihilo creavit; et tibi, *vel* vobis, in baptismate per Spiritum sanctum remissionem peccatorum tribuat. Amen. Quique eumdem Spiritum in igneis linguis discipulis suis dedit, cor tuum, *vel* corda vestra, ipsius illustratione irradiet, atque in sui amorem jugiter accendat. Amen. Quatenus ejus dono a vitiis omnibus emundatus, *vel* emundati, ipsiusque opitulatione ab omnibus adversitatibus defensus, *vel* defensi, templum ejus effici merearis, *vel* mereamini. Amen. Quod ipse praestare, etc. Benedictio Dei Patris.

Benedictio in natali beati Theoderici abbatis.

Deus, qui ad celebrandam annuam [*Supplendum* solemnitatem] sancti confessoris tui Theoderici hunc populum aggregasti, ejus suffragantibus meritis **647** ab omnibus nos absolve peccatis. Amen. Virtutum germine ita excrescant ut in bonis operibus perseverabiles inveniri mereantur. Amen. Quatenus bona cuncta exsequendo, cum sanctorum collegio, aeternae beatitudinis praemia feliciter valeant consequi coronam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia Benedictio.---Deus, qui ad exorationem Moysi famuli tui peccanti populo pepercisti, ita intercedente confessore tuo Theoderico, cujus hodie celebramus gesta [*Forte* festa], nostra absolve peccata. Amen. Respice, quaesumus, hanc familiam tuam, serenitatis tuae oculis, et largis eam Benedictionibus perfunde. Amen. Dirige gressus illius in viam salutis aeternae, quatenus sacramenta fidei sincera prosequatur servitute. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in ordinatione papae.

Omnipotens Deus, qui in populo suo ministerio utitur sacerdotum, conferat vobis suae propitiationis et Benedictionis donum. Amen. Quique me indignum nullis existentibus **648** meritis, sed gratuita sua pietate huic Ecclesiae praeesse voluit, suffragiis sanctorum suorum me ab omnibus vinculis peccatorum absolvat, sanctisque suis altaribus strenuum dignumque ministrum efficiat. Amen. Quatenus per exempla sanctorum sacerdotum qui in hac sede et in hoc ministerio ei placuerunt gradientes, gregemque commissum secundum suam voluntatem, eo opitulante, regentes, ab omnium pastorum Pastore Christo Domino praemia sanctis promissa una cum subditis percipere et in electorum numero mereantur adjungi. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio pro defuncto dicenda.

Dominus Jesus Christus, qui se a peccatoribus exorari praecepit, ipse quid rogetur inspiret, et in hac speciali Oblatione famulum suum ab inferorum cruciatibus liberet. Amen. Illum paradisi amoenitate confoveat, vos morum probitate componat. Amen. Illi post funera carnis, det loca beatitudinis, vobis in longinquitate peregrinationis indulgentiam tribuat criminis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

BENEDICTIONALE SANCTO GREGORIO MAGNO VINDICATUM *A Kollario, in suis Vindobonensibus Analectis* . **(C)***

Benedictio in vigilia Natalis Domini.

Omnipotens Deus, qui incarnatione Unigeniti sui mundi tenebras effugavit, et ejus gloriosa Nativitate hanc sacratissimam noctem irradiavit, effuget a vobis tenebras vitiorum, et irradiet corda vestra luce virtutum. Amen. Quique ejus sacratissimae Nativitatis gaudium magnum pastoribus ab angelis voluit nuntiari, ipse super vos Benedictionis suae gratissimum imbrem

infundat, atque ipso pastore vos ad aeternorum gaudiorum pascua aeterna perducat. Amen. Et qui per ejus Incarnationem terrena coelestibus sociavit, internae pacis et bonae voluntatis vos nectare repleat, et coelestis militiae consortes efficiat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum. Amen. Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus sancti, et pax Domini sit semper vobiscum.

Benedictio in die Natalis Domini.

Benedicat vos omnipotens Deus, vestramque ad superna excitet intentionem, qui hanc sacratissimam diem Nativitate Filii sui fecit esse solemnem. Amen. Et qui eum qui panis est angelorum in praesepi Ecclesiae cibum fecit esse fidelium animalium, ipse vos et in praesenti saeculo degustare faciat aeternorum dulcedinem gaudiorum, et in futuro perducat ad satietatem aeternorum praemiorum. Amen. Quique ejus infantiam vilibus voluit indui pannis, ipsa vos coelestium vestimentorum induat ornamentis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sancti Stephani martyris.

Deus qui Beatum Stephanum protomartyrem coronavit, et confessione fidei, et agone martyrii, mentes vestras circumdet, et praesenti saeculo corona justitiae et in futuro perducat vos ad coronam gloriae. Amen. Illius obtentu tribuat vobis Dei et proximi charitate semper exuberare, qui hanc studuit etiam inter lapidantium impetus obtinere. Amen. Quo ejus et exemplo roborati, et intercessione muniti; ab eo, quem ille a dextris Dei vidit stantem, mereatur benedici. Amen. Quod ipse praestare dignetur, qui cum, etc.

In nativitate sancti Joannis evangelistae.

Omnipotens Deus dignetur vobis per intercessionem beati Joannis apostoli et evangelistae benedicere, qui per eum arcana verbi sui voluit Ecclesiae revelare. Amen. Concedat nobis ut quod ille Spiritus sancti munere afflatus vestris auribus infudit, ejusdem Spiritus dono capere mente valeatis. Amen. Quo ejus documento de divinitate nostri Redemptoris edocti, et amando quod tradidit et praedicando quod docuit, et exsequendo quod jussit, ad dona

pervenire mereamini quae idem Jesus Christus Dominus noster repromisit. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sanctorum Innocentum.

Omnipotens Deus, pro cujus Unigeniti veneranda infantia, infantum innocentum catervas Herodis funesti peremit saevitia, suae vobis Benedictionis tribuat dona gratissima. Amen. Et qui eis concessit ut unicum Filium ejus Dominum nostrum non loquendo, sed moriendo confiterentur, concedat vobis, ut fidem veram, quam lingua vestra fatetur, etiam mores probi et vita inculpabilis fateantur. Amen. Quique eos primitivum fructum sanctae suae suscepit Ecclesiae, cum fructu bonorum operum vos faciat pervenire ad gaudia aeternae patriae. Amen. Quod ipse praestare, *ut supra.*

Benedictio in octava D. N.

Omnipotens Deus, cujus Unigenitus hodierna die, ne legem solveret, quam adimplere venerat, corporalem suscepit circumcisionem, spiritali circumcisione mentes vestras ab omnibus vitiorum incentivis expurget, et suam in vos infundat Benedictionem. Amen. Et qui legem per Moysen dedit, ut per Mediatorem nostrum Benedictionem daret, exuat vos mortificatione vitiorum, et faciat perseverare in novitate virtutum. Amen. Quo sic in senarii numeri perfectione in hoc saeculo vivatis, et in septenario inter beatorum spirituum agmina requiescatis, quatenus in octavo resurrectione renovati, Jubilaei remissione ditati, ad gaudia sine fine mansura perveniatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Theophania.

Deus lumen verum, qui Unigenitum suum hodierna die stella duce gentibus voluit revelare, sua vos dignetur benedictione ditare. Amen. Quo exemplo magorum mystica Domino Jesu Christo munera offerentes spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum, ad aeternam patriam redire valeatis per viam virtutum. Amen. Detque vobis veram mentium innocentiam, qui super Unigenitum suum spiritum sanctum demonstrari voluit per columbam, eaque

virtute mentes vestrae exerceantur ad intelligenda divinae legis Arcana, qua in Cana Galileae limpha est in vinum conversa. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Purificatione sanctae Mariae.

Omnipotens Deus, qui Unigenitum suum hodierna die in assumpta carne in templo voluit praesentari, Benedictionis suae vos munere fultos, bonis operibus faciat exornari. Amen. Et qui eum, ut legem adimpleret, ministrum voluit effici legis, mentes vestras instruat legis suae spiritalibus documentis. Amen. Quo ei et pro turturibus castitatis seu charitatis munera offerre valeatis, et pro pullis columbarum Spiritus sancti donis exuberetis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in annuntiatione sanctae Mariae.

Dominus Jesus Christus, qui in saeculorum fine processit ex Virgine, cor vestrum virginitatis incorruptae corona clarificet. Et qui annuntiante angelo Virginis ingressus est uterum, ejus vos ministerii et instruat et muniat sacramento. Amen. Quique hodie Virginis conceptionem devotissime celebratis, ad Nativitatem nostri Redemptoris exultantibus animis et mundo corde perveniatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, qui cum, etc.

Benedictio in Septuagesima.

Deus omnipotens, qui unicuique nostrum ita currere ut comprehendamus jussit per Apostolum suum, infundat cordibus vestris Paracletum Spiritum, quo et felicissimum valeatis consummare cursum, et in ejus vinea, licet diversis vocationibus laborantes, promissae tamen ab eo mercedis mereamini recipere nummum. Amen. Ejusdem sancti Spiritus illustrati gratia, vegetati clementia, taliter flagitia relinquatis, atque plangatis praeterita, devitetis praesentia, caveatis futura, qualiter digne a vobis observanda hic inchoetur, et dignius etiam consummetur sacratissimae quadragesimae abstinentia ventura. Amen. Quatenus peragentes competenter ipsum tempus quadragesimale, purificatis mentibus ab omni vitiorum labe, mereamini mundi venire ad celebrandum solemniter festum paschale. Amen.

Benedictio sacrosanctae Eucharistiae.

Omnipotens Deus, opifex totius fabricae mundi, qui in principio condidit omnia opera sua perfectione senarii numeri, dignetur vobis per ineffabilem gratiam suam largiri ut omni vitae vestrae tempore continua suae Benedictionis mereamini protectione muniri. Amen. Concedatque vobis illa opera per sex dierum curricula patrare, per quae in septimo tantam et talem gratiam ejus valeatis impetrare, ut et ipsius possitis laudibus delectabiliter vacare, et sine crimine sincerissima devotione sacrosancto corpori et sanguini dominico ad remedium communicare. Amen. Quo spiritali alimonia recreati, ejus optabili custodia tutati, perpetualiter placeatis ei, ab omni opere servili penitus liberati et ab universo facinore pariter mundati. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Quadragesima.

Benedicat vos divina pietas et ejus aeterna Majestas, qui per legislatorem Moysen famulum suum praecepit Judaicae plebi ut anno jubilaeo terrae foret remissio, et servorum etiam libertas. Amen. Liberet vos a jugo diabolicae servitutis, et superaddens vobis vigorem pristinae salutis, effundat super vos clementer spiritum servitutis. Amen. Quo tales egredi mereamini de corpore ab omni scelerum contagione purgati, quales per Christi roseum cruorem redimendo fuistis misericorditer expiati. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio initio Quadragesimae.

Benedicat vobis omnipotens Deus, qui quadragenarium numerum in Moysi et Heliae, necnon et Mediatoris nostri jejunio consecravit, concedatque vobis ita transigere praesentis vitae dispensationem, ut, accepto a Patrefamilias remunerationis denario, perveniatis ad peccatorum omnium remissionem, et ad gloriosam cum sanctis omnibus resurrectionem. Amen. Detque vobis spiritualium virtutum invictricia arma, quibus exemplo Domini devincere valeatis antiqui hostis sagacissima tentamenta. Amen. Quo non in solo pane, sed in omni verbo, quod de ore ejus procedit, spiritatem sumentes alimoniam, per jejuniorum observationem et caeterorum bonorum operum exhibitionem percipere mereamini immarcescibilem gloriae coronam. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Hebdomadis secundae in Quadragesima Benedictio.

Omnipotens Deus, jejunii caeterarumque virtutum dedicator atque amator, sua vos benedictione sanctificet. Amen. Accendat in vobis piae devotionis affectum et praebeat supplicantibus suum benignum auditum. Amen. Quatenus mentes vestrae sinceris purgatae jejuniis bonorum omnium exuberent incrementis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Dominicae III *in Quadragesima Benedictio.*

Omnipotens Deus jejuniorum vestrorum victimas clementer accipiat, et sua vos benedictione dignos efficiat. Amen. Mentes vestras ita parcimoniae bono contra vitia muniat, praeceptorum suorum doctrinis erudiat, charitatis dono repleat, ut vos in omnibus sibi placere concedat. Amen. Quatenus praesentis quadragesimae diebus devotissime celebratis, ad paschalia festa purificatis cordibus accedere valeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Dominicae IV *in Quadragesima Benedictio.*

Deus, qui vos ad praesentiam quadragesimalium dierum medietatem dignatus est perducere, ipse vos sua miseratione dignetur benedicere. Amen. Abstinentiam vestram praeteritam acceptet, futuram ita sibi placitam reddet, ut sicut ab illicitis cibis, ita vos etiam a vitiis omnibus abstinere concedat. Amen. Quo de praeteritis et de futuris spiritalium charismatum frugibus ei grates persolventes, ad sanctum pascha pervenire possitis indemnes. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Dominica V *in Quadragesima.*

Accendat in vobis Dominus vim sui amoris, et per jejuniorum observantiam infundat vobis donum suae Benedictionis. Amen. Sic ei parcimoniae victimas offeratis, ut contriti ei cordis et humiliati sacrificio placeatis. Amen. Quatenus Oratio vestra jejunii et eleemosynae alis subvecta ita ad aures vestri conditoris ascendat, ut vos aeternae beatitudinis haeredes, et supernorum civium consortes efficias. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in Ramis Palmarum.

Benedicat vobis omnipotens Deus, cui et jejuniorum maceratione, et praesentium dierum observatione placere studeatis. Amen. Concedat vobis, ut sicut ei cum ramis Palmarum caeterarumve frondium praesentare studuistis, ita cum palma victoriae et fructu bonorum operum ei post obitum apparere valeatis. Amen. Quique Unigeniti Filii ejus passionem puro corde creditis, mente devota venerari studetis, ad Resurrectionis ejus festa et vestrae remunerationis praemia, ipsius fulti munimine, veniatis. Amen. Quod ipse praestare, dignetur, etc.

Item alia Benedictio de Passione.

Omnipotens Deus, qui Unigeniti sui passione tribuit vobis humilitatis exemplum, concedat vobis per eamdem humilitatem percipere suae Benedictionis ineffabile donum. Amen. Quatenus ipsius resurrectionis percipiatis consortia, cujus patientiae veneramini documenta. Amen. Quo ab eo sempiternae vitae munus percipiatis, per cujus temporalem mortem aeternam vos evadere creditis. Amen.

Benedictio in Coena Domini.

Benedicat vos Deus, qui per unigeniti Filii sui passionem vetus Pascha in novum voluit converti, concedatque vobis ut, expurgato veteris fermenti contagio, nova in vobis perseveret conspersio. Amen. Et qui ad celebrandam Redemptoris nostri coenam mente devota

convenistis, aeternarum dapium vobiscum epulas reportetis. Ipsius quoque opitulante clementia mundemini a sordibus peccatorum, qui ad insinuandum humilitatis exemplum pedes voluit lavare discipulorum. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Sabbato sancto.

Deus qui de Ecclesiae suae intemerato utero novos populos producens, ea in virginitate manente nova semper prole foecundat, fidei, spei et charitatis vos munere repleat, et suae in vos Benedictionis dona infundat. Amen. Et qui hanc sacratissimam noctem Redemptoris nostri Resurrectione voluit illustrare, mentes vestras peccatorum tenebris mundatas virtutum copiis faciat coruscare. Amen. Quo eorum, qui modo renati sunt, innocentiam imitari certetis, et vascula mentium vestrarum exemplo praesentium luminum illustretis, ut cum bonorum operum lampadibus ad hujus sponsi thalamum, cujus Resurrectionem celebratis, eum prudentibus virginibus intrare possitis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in die sancto Paschae.

Benedicat vos omnipotens Deus hodierna interveniente paschali solemnitate, et ab omni miseratus dignetur defendere pravitate. Amen. Et qui ad aeternam vitam in Unigeniti sui Resurrectione vos reparat, in ipsius adventu immortalitatis vos gaudiis vestiat. Amen. Et qui, expletis jejuniorum, sive passionis dominicae, diebus, paschalis festi gaudia celebratis, ad ea festa, quae non sunt annua, sed continua, ipso opitulante exsultantibus animis veniatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in octava Paschae.

Deus, cujus Unigenitus hodierna die discipulis suis januis clausis dignatus est apparere, suae vos Benedictionis dono locupletare et coelestis vobis regni januas dignetur aperire. Amen. Et, qui ab eorum pectoribus attactu sui corporis vulnus amputavit dubietatis, concedat ut per fidem qua eum resurrexisse creditis omnium delictorum maculis careatis. Amen. Et, qui eum cum Thoma Deum et Dominum creditis, et cernitis, vocibus invocatis, ab eo et in hoc saeculo

a malis omnibus tueri et in futuro sanctorum caetibus adscisci valeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio de Resurrectione.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui vos gratuita miseratione creavit, et in resurrectione Unigeniti sui, spem vobis resurgendi concessit. Amen. Resuscitet vos de vitiorum sepulcris, qui eum resuscitavit a mortuis. Amen. Ut cum eo sine fine feliciter vivatis, quem resurrexisse a mortuis veraciter credatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur.

Alia.---Deus, qui per Resurrectionem Unigeniti sui vobis contulit et bonum Redemptionis, et decus adoptionis, suae vobis conferat praemia Benedictionis. Amen. Et, quo redimente percepistis donum perpetuae libertatis, eo largiente consortes efficiamini aeternae haereditatis. Amen. Et cui consurrexistis in baptismate credendo, adjungi mereamini in coelesti regione bene vivendo. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio de Jejunio.

Omnipotens Deus devotionem vestram dignanter intendat, et suae vobis Benedictionis dona concedat. Amen. Indulgeat vobis mala omnia quae gessistis, et tribuat vobis veniam, quam ab eo deposcitis. Amen. Sicque jejunii vestri et precum vota suspiciat, ut a vobis adversa omnia, quae peccatorum retributione meremini, avertat, et donum in vos spiritus Paracleti infundat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in die Ascensionis Domini.

Benedicat vos omnipotens Deus, cujus Unigenitus hodierna die coelorum alta penetravit, et vobis, ubi ille est, ascendendi aditum patefecit. Amen. Concedat propitius ut, sicut post resurrectionem suam discipulis visus est manifestus, ita vobis in judicium veniens videatur placatus. Amen. Et, qui eum consedere Patri in sua majestate creditis, nobiscum manere usque in finem saeculi secundum suam promissionem sentiatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in vigilia Pentecostes.

Benedicat vos omnipotens Deus, ob cujus Paracleti Spiritus adventum mentes vestras jejunii observantia praeparatis, et praesentem diem solemnibus laudibus honoratis. Amen. Instar modo renatorum infantium talem innocentiam habeatis, ut templum sancti Spiritus ipso tribuente esse possitis. Amen. Atque idem sanctus Spiritus ita vos hodie sua habitatione dignos efficiat, ut cras se vestris mentibus vobiscum perpetim habitaturus infundat, et peracto praesentis vitae curriculo vos ad coelestia regna perducat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Pentecoste.

Deus, qui hodierna die discipulorum mentes Spiritus Peracleti infusione dignatus est illustrare, faciat vos sua Benedictione repleri et ejusdem spiritus donis exuberare. Amen. Ille ignis, qui super discipulos apparuit, peccatorum vestrorum sordes expurget, et sui luminis infusione corda vestra perlustret. Amen. Quique dignatus est diversitatem linguarum in unius fidei confessione adunare, in eadem vos faciat constantia fidei perseverare, et per hanc a spe ad speciem pervenire. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sancti Joannis Baptistae.

Benedicat vos omnipotens Deus beati Joannis Baptistae intercessione, cujus hodierna die natalitia celebratis, concedatque, ut cujus solemnia colitis, patrocinia sentiatis. Amen.

Illius obtentu ab omnibus adversis tueamini, et bonis omnibus perfruamini, qui adventum Redemptoris mundi nec dum natus cognovit, matris sterilitatem nascendo abstulit, patris linguam natus absolvit. Amen. Quatenus ipsius Agni, quem ille digito ostendit, cujus immolatione estis redempti, ita virtutum lanis vestiri, et innocentiam valeatis imitari, ut ei in aeternae patriae felicitate possitis adjungi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Benedicat vos omnipotens Deus, qui unigeniti Filii sui per beatum Joannem tandem nostri misertus nuntiavit in terris adventum. Amen. Ipse Spiritus sanctus, qui eum replevit

clausum in utero matris, et patris linguam solvit a vinculo, faciat vos sua Benedictione repleri ut spiritalibus donis abundanter exuberare. Amen. Ascendat vox deprecantis praecursoris ad aures clementissimi Patris, qui mundi Redemptorem ante novit confiteri, quam nasci, quique auctorem lavacri sacris manibus suis tinxit in fonte, maculas delictorum vestrorum clementer sua intercessione expurget, atque copiis virtutum fecundet. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in festivitate sanctae Crucis.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui per unigeniti sui Jesu Christi Domini nostri passionem, et crucis patibulum, genus redemit humanum. Amen. Concedatque vobis ut cum omnibus sanctis quae sit ejusdem crucis longitudo, latitudo, sublimitas et profundum, mente devota comprehendere possitis. Amen. Quatenus vosmetipsos abnegando, crucemque gestando, ita in praesentis vitae stadio Redemptorem nostrum possitis sequi, ut ei inter choros angelorum post obitum mereamini adscissi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate apostolorum Petri et Pauli.

Benedicat vos omnipotens Deus qui vos beati Petri saluberrima confessione in ecclesiasticae fidei fundavit soliditate. Amen. Et quos beati Pauli sanctissima instruxit praedicatione, sua tueatur gratissima defensione. Amen. Quatenus Petrus clave, Paulus sermone, utrique intercessione ad illam vos certent patriam introducere, ad quam illi, alter cruce, alter gladio, hodierna die meruerunt pervenire. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in Assumptione sanctae Mariae.

Deus, qui beatissimam virginem Mariam Domini nostri Jesu Christi gloriosissimam Genitricem hodierna die ad coelos voluit evocare, et super choros angelorum sublimiter exaltare, suae vos Benedictionis gratia per intercessionem ejus et merita dignetur taliter ditare, qualiter a vitiis ad virtutes mereamini transmigrare. Amen. Concedatque vobis in hoc

saeculo, sic fide vigere, spe gaudere, et charitate pollere, castitatis jugiter eminentia fulgere et humilitatis etiam excellentia splendere, quo ipsi per omnia bonis operibus adornati valeatis placere. Amen. Faciatque vos omnia praeterita flagitia et facinora ita die noctuque gemitibus et fletibus expiare, praesentia et futura tam salubriter evitare, quatenus cum ipsa possitis aeternaliter in coelestibus emicare. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in festo sancti Joannis de Martyrio.

Deus, qui vos beati Joannis Baptistae concessit solemnia frequentare, tribuat vobis et eadem devotis mentibus celebrare, et suae Benedictionis dona percipere. Amen. Et qui pro legis ejus praeconio carceralibus est retrusus in tenebris, intercessione sua a tenebrosorum operum vos liberet incentivis. Amen. Et qui pro veritate, quae Deus est, caput non est cunctatus amittere, suo interventu ad caput vestrum, quod est Christus vos faciat pervenire. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sanctae Mariae.

Deus, qui per beatae Mariae virginis partum genus humanum dignatus est redimere, sua vos dignetur Benedictione locupletare. Amen. Ejusque semper, et ubique patrocinia sentiatis, ex cujus intemerato utero auctorem vitae suscipere meruistis. Amen. Et qui ad ejus celebrandam nativitatem hodierna die devotis mentibus convenistis, spiritalium gaudiorum, et aeternorum praemiorum vobiscum munera reportetis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc., *ut supra.*

Benedictio de adventu Domini.

Omnipotens Deus, cujus Unigeniti adventum et praeteritum creditis, et futurum exspectatis, ejusdem adventus vos illustratione sanctificet, et sua Benedictione locupletet. Amen. In praesenti vitae stadio vos ab omni adversitate defendat, et se vobis in judicio placabilem ostendat. Amen. Quo, a cunctis peccatorum contagiis liberati, illius tremendi examinis diem exspectetis interriti, cujus sanguine estis redempti. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Omnipotens Deus vos placito vultu respiciat, et in vos suae Benedictionis donum infundat. Amen. Et qui hos dies Incarnatione Unigeniti sui fecit solemnes, a cunctis praesentis et futurae vitae adversitatibus vos reddet indemnes. Amen. Ut. qui de Adventu Redemptoris nostri secundum carnem devota mente laetamini, in secundo, cum in Majestate sua venerit, praemiis aeternae vitae ditemini. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Benedicat vos ineffabilis gratia, et pietas Dei vivi, et annuat vobis per admirabilem et salutarem Adventum Filii sui ne sub dominatione peccati remaneatis, quod absit, captivi. Amen. Ab omni vos miseria tam potenter liberare et in sua misericordia tam clementer dignetur perseveranterque confirmare, ut sibi vos faciat in praesenti saeculo taliter deservire, qualiter ad eum in futuro gaudentes mereamini pervenire. Amen. Quique pro vobis eumdem Unigenitum suum in Adventu primo voluit incarnari, ipse vos in secundo faciat ab injustorum consortio separari et justorum commercio secum perenniter mansuros aggregari. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Benedicat vobis Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, Salvatoris atque Redemptoris mundi, et ita vos benedicendo justificet atque sanctificet illustratione primi Adventus ejusdem Unigeniti sui, ne in secundo coram ipso appareatis immundi. Amen. Fundet vos ejus gratia tam firmiter in humilitate vera, et solidet tam stabiliter in charitate sincera, quo taliter vobis displiceant ea quae sunt mundi, et placeant jugiter ea quae sunt Dei, ut in coelesti beatitudine pariter cum sanctis cohaereatis. Amen. Quique pro salute servorum eumdem Filium suum tantum voluit humiliari, ut intra maternum uterum naturae nostrae in unitatem personae copulando dignaretur uniri, intra vos in hoc primo Adventu splendore suae visitationis atque inhabitationis faciat illustrari, quatenus in secundo mereamini cum ipso perpetim gloriari. Amen. Quod ipse praestare dignetur, qui cum Patre, etc.

Benedictio in nativitate unius apostoli.

Deus, qui vos in apostolicis tribuit consistere fundamentis, benedicere vos dignetur, beati apostoli sui N. intercedentibus meritis. Amen. Defendatque vos a cunctis adversis apostolicis praesidiis, qui vos eorum voluit ornari et muniri exemplis et documentis. Amen. Quo per eorum intercessionem perveniatis ad aeternae patriae haereditatem, per quorum doctrinam tenetis fidei integritatem. Amen. Quod ipse praestare dignetur, qui cum Patre, etc.

Benedictio in nativitate unius martyris.

Beati martyris sui N. intercessione vos Dominus benedicat, et ab omni malo defendat. Amen. Extendant in vos dexteram suae propitiationis, qui eum suscepit per supplicia passionis. Amen. Quo ejus in coelo mereamini habere consortium, cujus devotis mentibus in terra celebratis triumphum. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate plurimorum martyrum.

Benedicat vos Dominus beatorum martyrum suorum NN. suffragiis, et liberet ab adversitatibus cunctis. Amen. Commendet vos eorum intercessio gloriosa, quorum in conspectu ejus est mors pretiosa. Amen. Ut, sicut illi per diversa genera tormentorum coelestis regni sunt sortiti haereditatem, ita vos eorum mereamini consortium per bonorum operum exhibitionem. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

In festo unius confessoris.

Omnipotens Deus det vobis copiam Benedictionis, qui beatum N. sibi ascivit virtute confessionis. Amen. Et qui illum fecit coruscare miraculis, vos exornet bonorum operum incrementis. Amen. Quo ejus exemplis eruditi, et intercessione muniti, cujus depositionis diem celebratis, illi possitis in coelesti regione adjungi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus, etc.

Benedictio in nativitate plurimorum confessorum.

Sanctorum confessorum suorum NN. meritis vos Dominus faciat benedici, et contra adversa omnia eorum intercessione muniri. Amen. Eorum vos efficiat suffragio felices, quorum festivitatis diem celebratis ovantes. Amen. Quo eorum imitantes exempla, ad coelestia pervenire possitis promissa. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum, etc.

Benedictio in nativitate unius virginis.

Benedicat vos Dominus, qui beatae virgini N. concessit et decorem virginitatis, et gloriam passionis. Amen. Et cujus opitulatione illa meruit et sexus fragilitatem, et persequentium rabiem devincere, vos possitis et vestrorum corporum illecebras et antiqui hostis machinamenta superare. Amen. Quo, sicut illa sexu fragili virile nisa est certamen adire, et post certamen de hostibus triumphare, ita vos in hac mortalitate viventes valeatis et antiquum hostem devincere et ad regna coelestia pervenire. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

In nativitate plurimarum virginum.

Omnipotens Dominus intercedentibus sanctis virginibus suis vos dignetur benedicere, qui de antiquo hoste non solum per viros, verum etiam per feminas voluit triumphare. Amen. Et qui illis voluit centesimi fructus donum decore virginitatis et agone martyrii conferre, vos dignetur et vitiorum squaloribus expurgare, et virtutum lampadibus exornare. Amen. Quatenus virtutum oleo ita pectorum vestrorum lampades possint repleri, ut eum eis coelestis sponsi thalamum valeatis ingredi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

In anniversario dedicationis ecclesiae Benedictio.

Deus omnipotens, qui hoc sanctum templum suo gloriosissimo nomini in honore beati N. apostoli sui voluit dedicari, ipse vos precibus et meritis illius Benedictione sua justificari et illustratione visitationis, atque inhabitationis suae faciat sanctificari. Amen. Quatenus qui fuisti aliquando sicut et caeteri, domicilia hostis antiqui, et sub ejus dominatione captivi, mereamini singuli gratissima fieri templa Dei vivi, per ejus gratiam effecti de servis filii adoptivi. Amen. Concedatque vobis ut qui anniversariam dedicationis hujus tabernaculi sui celebratis festivitatem, ad continuam coelestis templi perveniatis alacriter cum sanctis angelis celebraturi perenniter solemnitatem. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

In anniversario consecrationis episcopi.

Omnipotens Deus, qui me, quamvis indignum, per immensam suae pietatis affluentiam, intra numerum antistitum, ad ministrandum altari suo, laudis Hostias immolando, dignatus est deputare, atque tam ad coelestis mensae sacramenta quam etiam ad perennis vitae alimenta populo suo erogando destinare, ipse Benedictionis copia dignetur locupletare, et sanctificando gratia sancti Spiritus corda vestra misericorditer vegetare. Amen. Dignetur etiam vos ab omnimodo nequitia clementer expiare, et in suae pietatis excellentia potenter confirmare. Amen. Concedat quoque vobis de malis ad bona et de bonis ad meliora quotidie proficiendo transmigrare, et post hujus terminum vitae ad aeternorum gaudia praemiorum feliciter transmigrare. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio quotidianis diebus.

Benedicat vobis Dominus, et custodiat vos. Amen. Illuminet faciem suam super vos, et misereatur vestri. Amen. Convertat vultum suum ad vos et donet vobis pacem. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Omnipotens Deus sua vos clementia benedicat, et sensum in vobis sapientiae salutaris infundat. Amen. Catholicae fidei vos documentis enutriat, et in sanctis operibus perseverabiles reddat. Amen. Gressus vestros ab errore convertat, et viam vobis pacis et charitatis ostendat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus, etc.

Alia.---Inclinet Dominus aurem suam ad preces vestrae humilitatis, et det gratiam vobis suae benedictionis, et praemium sempiternae salutis. Amen. Semper et ubique Dominum propitium habeatis, et in ejus laudibus exsultetis. Amen. Omnium peccatorum vestrorum vincula solvat, et ad gloriam sempiternam pervenire vos faciat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus, etc.

Alia.---Multiplicet in vobis Dominus copiam suae Benedictionis, et confirmet vos in spe regni coelestis. Amen. Actus vestros corrigat, vitam emendet, mores componat, et vos ad coelestis paradisi haereditatem perducat. Amen. Talique intentione repleri valeatis, qua ei in perpetuum placeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, qui cum, etc.

Alia.---Devotionem vestram Dominus dignanter intendat, et suae vobis benedictionis dona concedat. Amen. Talique vos in praesenti saeculo subsidio muniat, ut paradisi vos in futuro habitatores efficiat. Amen. Sicque corda vestra sanctificando benedicat, et benedicendo

sanctificet, ut vobiscum, imo in vobis eum jugiter habitare delectet. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Omnipotens Deus det vobis gratiam suae Benedictionis, et repleat vos spiritu veritatis et pacis. Amen. Quatenus sic per viam salutis devota mente curratis, ut subrepentium delictorum laqueos salubriter evadatis. Amen. Sicque efficiamini in ejus supplicatione devoti, et in mutua dilectione sinceri, ut ad coeleste regnum pervenire possitis securi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus imperium, etc.

Alia.---Concedat vobis omnipotens Deus, munus suae Benedictionis, qui vestrae est conscius infirmitatis. Amen. Et qui vobis tribuit supplicandi affectum, tribuat consolationis auxilium. Amen. Ut ab eo et praesentis et futurae vitae subsidium capiatis, cujus vos bonitate creatos esse creditis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia.---Omnipotens Deus coelesti vos protectione circumdet, et suae Benedictionis dono locupletet. Amen. Concedatque vobis ut qui in sola spe gratiae coelestis innitemini, coelesti etiam protectione muniamini. Amen. Quatenus et in praesenti saeculo mortalis vitae solatia capiatis, et sempiterna gaudia comprehendere valeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia.---Omnipotens Deus dexterae suae perpetuo vos circumdet auxilio, et Benedictionum suarum repleat dono. Amen. Ab omni vos pravitate defendat, et donis coelestibus exuberare concedat. Amen. Quo corpore mundati ac mente, talem ei exhibeatis servitutem, per quam suam consequi valeatis propitiationem. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia Benedictio.---Purificet omnipotens Deus vestrorum cordium arcana, et Benedictionis suae vobis tribuat incrementa. Amen. A te omnibus vitae praesentis periculis exuamini, et virtutum spiritalium ornamentis induamini. Amen. Quo illius adjutorio fulti, sic ei serviatis in terris, ut ei conjungi valeatis in coelis. Amen.

Item alia.---Omnipotens Deus universa a vobis adversa excludat, et suae super vos Benedictionis dona propitiatus infundat. Amen. Corda vestra efficiat sacris intenta doctrinis, quo possint repleri beneficiis sempiternis. Amen. Quatenus et exsequenda intelligentes, et intellecta exsequentes, et inter adversa mundi inveniamini indemnes, et beatorum spirituum efficiamini cohaeredes. Amen. Quod ipse praestare dignetur. Amen.

Item alia.---Omnipotens Deus dies vestros in sua pace disponat, et suae vobis Benedictionis dona concedat. Amen. Ab omnibus vos perturbationibus liberet, et mentes vestras in suae pacis tranquillitate consolidet. Amen. Quatenus spei, fidei et charitatis gemmis adornati, et praesentem vitam transigatis illaesi et ad aeternam perveniatis securi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum. Amen.